

MARGÓN KÍVÜL

magyar ifjúságkutatás 2016

Margón kívül

magyar ifjúságkutatás 2016

Tanulmánykötet
Szerkesztette: Nagy Ádám

Margón kívül – magyar ifjúságkutatás 2016

Tanulmánykötet

Szerkesztette: Nagy Ádám

Szerzők: Bene Viktória, Boros László, Bozsó Helga, Csákó Mihály, Csizmadia Zoltán, Diósi Pál, Fazekas Anna, Fekete Mariann, Gregor Anikó, Hajdu Miklós, Iharosi Tamás, Kabai Imre, Kabainé Tóth Klára, Krémer Balázs, Monostori Kristóf, Nagy Ádám, Oross Dániel, Pintye Zsolt, Sik Domonkos, Széll Krisztián, Tibori Tímea, Tóth Péter

Lektor: Somlai Péter

Olvasószerkesztők: Monostori Éva, Szamosi Szilvia

Tördelés: Szabó Szilárd

Kiadó: Excenter Kutatóközpont

Minden jog fenntartva! ©

ISBN 978-615-00-1792-1

Tartalomjegyzék

Előszó - Az írástudó felelőssége	5
Gregor Anikó	
A hazai ifjúság demográfiai jellemzői és az azt alakító tényezők	7
Diósi Pál	
Családalapítás és gyerekvállalás	36
Széll Krisztián – Nagy Ádám	
Oktatási helyzetkép: iskolai életutak, tervek és lehetőségek.. ...	54
Bene Viktória – Krémer Balázs – Pintye Zsolt	
A 15-29 éves korosztály foglalkoztatásáról és munkaerőpiaci perspektíváiról – a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatainak tükrében..	98
Hajdu Miklós	
Kockázati magatartások és szexualitás a magyar fiatalok körében	154
Csizmadia Zoltán	
Anyagi helyzet - gazdasági erőforrások.	178
Boros László – Bozsó Helga	
A vallási, a nemzeti és az európai identitás megítélése a 2016-os nagymintás ifjúságkutatás adataiban	204
Csáková Mihály – Sik Domonkos	
Állampolgári szocializáció a kivándorlás árnyékában	237
Fekete Mariann – Tibori Tímea	
Az ifjúság szabadidő-felhasználása a fogyasztói társadalomban.	258

Tóth Péter

Fogyasztás: kultúra, média, IKT, online lét, számítógépes játék .. 284

Fazekas Anna – Nagy Ádám – Monostori Kristóf

„Bú, baj, bánat messze szalad!” – Életesemények, problémák, mobilitás, migráció .. .315

Oross Dániel – Monostori Kristóf

Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan! –
ifjúságügy és civil világ. 350

Kabai Imre – Iharosi Tamás – Kabainé Tóth Klára

A társadalmi rétegződés empirikus vizsgálata a fiatalok körében egy
speciális többdimenziós modell segítségével 372

Szerzőink .. . 402

Előszó - Az írástudó felelőssége

Az ezredforduló óta megvalósuló nagymintás (8000 fős) ifjúságkutatási program – amely a 15-29 éves korosztály élethelyzetét igyekszik négyévenként rögzíteni¹ – alkalmas eszköz volt arra, hogy átfogó képet festhessen a magyarországi fiatalokról. Akkor is így van ez, ha ez a kép néhol homályos: az ifjúság ennél bővebb korosztályt jelent, sőt maga is változó korcsoport. Ebben az önálló életszakaszban megjelenő élethelyzetbeli állapotok, életmódbeli folyamatok, sarkalatos életesemények, jellegzetes problémák elemzése a jövőre vonatkozó következtetéseket alapozhatja meg.

A 2000 óta négyévente felvett nagymintás ifjúságkutatási adatokhoz korábban minden esetben hozzájutott és azzal dolgozhatott a kutatói közösség. Csak példa-képp: a 2012-es kutatás esetében pusztán arról kellett nyilatkozni, hogy a kutató nem adja el az adatokat. A 2016-os adatfelvétel volt az első, amikor az uniós forrásokból finanszírozott kutatás adatbázisa nem volt elérhető. Évekig – egész pontosan 2018-ig – hírért-hamvát sem lehetett hallani maguknak az adatoknak, csak arról értesülhettünk, hogy azok felvételre kerültek, jó helyen vannak, s munkálatok zajlanak a háttérben. Amellett, hogy az Uniós forrásokból lebonyolított kutatás eredményeinek illetően eltitkolása explicit módon ütközik az Uniós támogatásokra vonatkozó szabályokkal, amelyek a támogatások révén keletkező valamennyi ismeret és információ szabad hozzáférését követelik meg, tudomásul kell vegyünk azt is, hogy az elmúlt időszak az egyik legszomorúbb hozadéka a kutatói szolidaritás elporladása. Hogy egy kutatási anyagot, adatbázist csak belső körök ismerhettek meg, az eredményeket a kutatók nem hozhatták még szakmai fórumokon sem nyilvánosságra: ez régmúlt reflexeket idéz. Annál is inkább, mert 2018-ban a 2016-os adatokhoz való hozzáférés részben elavult adatokhoz való hozzáférést jelent. Ennyiben a kötet „kármentés” is, az aktualitásukat és relevanciájukat el nem veszített ismeretek mentése és megismertetése.

Jelen kötet tehát egy olyan ifjúságkutatás adatainak autonóm értelmezését tartalmazza, amely rendes körülmények között 2016-ban került felvételre és került volna közzétételre. A kötetbeli 13 fejezetben igyekeztünk teljes képet adni: a kötet az ifjúságkutatások jól megszokott, klasszikus sorrendjét követi, így végigveszi a demográfiai szerkezet, származó család, a családalapítás-gyerekvállalás, a társadalmi

1 Ifjúság2000, Ifjúság2004, Ifjúság2008, Magyar Ifjúság 2012, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (MIK 2016).

rétegződés, az oktatási és munkaerőpiaci státusz és életút aspektusait. Áttekinti a gazdasági erőforrások, az egészségvilág, a fogyasztás és az online lét sajátosságait, az identitás és önkép, értékrendszer, a szabadidős tér jellegzetességeit, továbbá beszél a generációs problématerkép, a migráció és az ifjúságügy, valamint a civil világ specialitásairól. Fontos, hogy kötetünk kizárólag a magyarországi fiatalok adatait dolgozza fel.

A kötetbeli adatok forrása tehát a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (MIK 2016), az ettől eltérő forrásokat külön jelezzük. A kötet a fiatalok, valamint a róluk történő reflexió szempontjából nem mutat egységes képet. Egyes tanulmányok a fiatalok életmódjának-élethelyzetének megváltozásáról, így a róluk való gondolkodási keretek újraformálásának szükségességéről tanúskodnak, mások ugyanakkor a hagyományos gondolati keretek melletti tárgyalhatóság mellett törnek lándzsát.

A kötet szerzői – miközben nem vitatják a „hivatalos” kötet szerzőinek szakmai és erkölcsi elkötelezettségét – a fent említett, a transzparencia körébe tartozó visszásságokkal azonban nem vállalhattak közösséget. Autonóm értelmiségiként nem keretezte munkájukat sem hatalmi nyomás, sem szerkesztői utasítás, sem öncenzúra. S így talán már érthető, hogy miért adtuk a címet: *„Margón kívül”*.

A kötet – mind annak szerkesztése, szerzői feladatai, olvasószerkesztése stb. – fizetség nélkül, önkéntes munkában készült.

Nos, kedves Olvasó: kalandra fel!

a szerzők nevében is, a szerkesztő

Gregor Anikó

A hazai ifjúság demográfiai jellemzői és az azt alakító tényezők

I. Bevezetés

Magától értetődőnek tűnhet, hogy a hazai ifjúság életkörülményeivel és helyzetével foglalkozó tanulmánykötetek, összefoglaló munkák kiemelt figyelmet szentelnek a vizsgált fiatalok demográfiai jellemzőinek bemutatására: hányan vannak, hol élnek, bizonyos tulajdonságok mellett milyen az összetételük, hány éves korukban és hány gyermeket (nem) vállalnak, ehhez kapcsolódóan milyen együttélési formákat követnek, és hogy mindezek hogyan változnak az idővel. Ezt tekinthetjük egyszerű leíró megközelítésnek is, amelynek célja az, hogy tájékoztassa az olvasót (legyen az laikus, szakember, esetleg döntéshozó) arról, hogyan is néz ki az az életkor alapján definiált társadalmi csoport, amelyről szó van. Ezt a népszámszítási megközelítést kiegészítik a népesedésméletek és a népesedéspolitikai területei, így alkotván meg a demográfia mezőjét (Gyémánt – Katona, 2014). Ritkábban esik azonban arról szó, hogy a fiatal népesség előbb felsorolt jellemzőinek az ismerete *miért* és *kinek* fontos, és főként: a különféle szereplőknek milyen érdeke lehet abban, hogy ezeket az információkat egyrészt feltárja, másrészt hogy ezekkel az információkkal rendelkezzen a népesség egy adott csoportjáról. Az idehaza még mindig szociológiai alapirodalomnak tartott és a felsőoktatásban sok helyen használt Andorka Rudolf-féle *Bevezetés a szociológiába* (2006) című kötet kilencedik fejezetének például már a címe is kifejezi, miként és milyen más társadalmi csoportokkal együttesen fontos a fiatalok népesedési magatartása: „Kiemelt demográfiai csoportok: nők, idősek, fiatalok és gyermekek”. A fejezet bevezetőjében Andorka maga is jelzi, hogy ezek a demográfia csoportok sajátos életkörülményeik és életmódjuk miatt élveznek kitüntetett szociológiai figyelmet, az pedig a későbbi, specifikusan a fiatalokkal foglalkozó oldalak elolvasása után tűnhet fel, hogy a fejezetben taglalt, az ifjúságot sújtó gazdasági és anyagi nehézségek nem önmagukban jelentenek problémát, hanem azok tovagyűrűző hatása miatt kerülnek problematizálásra: ezek a nehézségek az együttélési minták megváltozására, majd azon keresztül a termékenység csökkenésére is hatással vannak.

Adamik Mária 1999-ben a *Demográfia* című folyóiratban zajló vitában a „Lehet-e kritikai demográfia?” című írásában teszi fel a kérdést: „Ki is kérdez akkor, amikor a demográfus kérdez, és milyen nézőpontból kérdez, a mindenkori államból vagy az állampolgárából, és – különösen manapság – mire kérdez és miért kérdezi meg egyáltalán?”. Michel Foucault (2003) biopolitika fogalma utal mindazokra a hatalmi mechanizmusokra, amelyek a népességet alkotó egyéneket felmért és kontrollált biológiai működésükön keresztül célozzák irányítani, így biztosítva a népesség felügyeletét. Ez a működési logika, azaz a biopolitika és az abban megtestesülő politikai tudás hívja életre a statisztika, a demográfia, az epidemiológia vagy éppen a biológia tudományterületeit (Lemke, 2011). Ebben a megközelítésben tehát a klasszikus értelemben vett és megszokott demográfiai elemzések egy sajátos funkcionalista megközelítést hordoznak magukban, és ezen keresztül akarva-akaratlanul is alkalmasak arra, hogy az általuk feltárt tudás egy adott népességről, jelen esetben a fiatalokról biopolitikai célokat szolgáljon.

Ez a keretezés erőteljesen kijelöli azt az irányt is, ahogyan a demográfiai adatok elemzése történhet. Nincs könnyű helyzetben a kutató, ha kitörni próbál ebből. A 2016-os Magyar Ifjúság kutatás nyitó fejezetében azonban erre teszünk kísérletet: az a célunk, hogy úgy adjunk leírást a fiatalság demográfiai jellemzőiről, az ezekkel kapcsolatos attitűdjeikről, hogy folyamatosan figyelembe vegyük azt a szűkebb és tágabb gazdasági-társadalmi környezetet, amelyben ezek a demográfiai jellemzők, magatartások kialakulnak, megszületnek. Így egyaránt figyelmet fordítunk majd a hierarchikus és egyenlőtlenségek mentén szerveződő társadalmi struktúrában elfoglalt hely, az abból fakadó életesély-perspektívák viselkedésteremtő kontextusára. Egyetértünk Laki Lászlóval (2006) abban, hogy az ifjúság helyzetének bemutatása a társadalom működési mechanizmusairól is szól: a „magyar újkapitalizmus makrogazdasági és –társadalmi, politikai, intézményi, tulajdoni, jövedelmi, megélhetési, szocializációs stb. viszonyairól”. Ugyanezt gondoljuk a demográfiai viselkedés bemutatásáról és értelmezéséről.

Éppen ezért fontos azonban észben tartani, hogy a keresztmetszeti kutatások, még ha azokból longitudinális, idősoros, trendvizsgálatra alkalmas adatokkal is rendelkezünk, csak korlátozottan tudják feltárni egyes jelenségek társadalmi strukturális okait. Az egyéni szintű adatok begyűjtése ugyanis nem ad arra lehetőséget, hogy azokon keresztül tárjuk fel, hogy különféle intézményes mechanizmusok és szabályok miként hatnak mezoszinten, valamint hogy hosszabb távú, globális és lokális társadalmi folyamatok hogyan alakítják generációk életkörülményeit, az azokról megalkotott kollektív narratívákat, amelyek értelmezési keretbe helyezik a helyzet egyéni, individuális megélését. Akkor tehát, amikor egy társadalmi csoport, jelen

esetben a fiatalok különféle demográfiai viselkedéséről adunk leírást, bár az adatokat mikroszinten gyűjtjük, de az eredmények értelmezésénél nem maradhatunk azon.

Az ifjúság- és családszociológiai szakirodalomban a XX. század utolsó harmadában mutatkozó demográfiai trendek megváltozásának magyarázata (alacsony fertilitás, házasság helyett más együttélési formák elterjedése, kitolódó házasságkötési és első gyermek vállalásának életkora, házasságon kívüli születések növekvő aránya stb.) sokáig a szinte egyeduralkodónak mondható második demográfiai átmenet koncepciójához kötődött. A második demográfiai átmenet elmélete alapvetően egy eurocentrikus modernizációs elméletként értelmezhető (Melegh-Öri, 2003), amely főként kulturális és értékrendbeli változásokkal (a posztindusztriális társadalmakra jellemző individuális, posztmaterialista, az önmegvalósítást középpontba helyező értékek fontosabbá válása), és nem ritkán moralizáló megállapításokkal tarkítva magyarázza az említett változó mintázatokat. Ahogyan azt Melegh Attila és Öri Péter (2003) a második demográfiai elmélet és annak kritikáit részletesen bemutató tanulmányukban írják, az elmélet két fő teoretikusa, van de Kaa (1987) és Lesthaeghe (1991) különböző mértékben adnak teret a demográfiai folyamatok leírása során olyan hangoknak, amelyek a változásokat nem egyszerűen leírják, elemzik, hanem (jellemzően negatívan, de legalább is vészjóslóan) értékelik is. A második demográfiai átmenettel kapcsolatos kritikák jelentős csoportját teszik ki az ún. hátrányos helyzet mintázata (*pattern-of-disadvantage*, Perelli-Harris – Gerber, 2011) megközelítés, amely szerint nem a normákban vagy az ideákban bekövetkező kulturális eltolódások vagy az értékrendszer megváltozása áll bizonyos mintázatok mögött, hanem az alacsony iskolázottság és azzal párhuzamosan (egyszerre okként és következményként) a szegénység növekedése (Lesthaeghe, 2014). A házasság alternatíváiként elterjedő különféle együttélési formák a hátrányos helyzet mintázatának magyarázata szerint nem a megnövekedő autonómiaigény vagy más értékrendbeli változások miatt következnek be növekvő arányban, hanem az eltérő szocio-ökonómiai státusz mentén válnak el egymástól a mintázatok: házasságkötés az anyagi stabilitás indikátora lesz (Perelli-Harris – Gerber, 2011), míg az együttélés vagy éppen a lakhatási szegénység miatt meg nem valósítható összeköltözés nélküli járás inkább a gazdasági instabilitás és a szegénység mutatója. Ráadásul, ha ezek a mintázatok a gazdasági körülmények miatt hosszabb ideig fennmaradnak, és e köré még ezt a viselkedést igazoló diskurzusok is épülnek, könnyen válhatnak egyfajta értékrendnek vagy kulturális beállítódásnak tulajdonított viselkedéssé.

Ahogy az a következőkben bemutatjuk, a legutóbbi ifjúságkutatás óta eltelt négy évben jelentős, a második demográfiai átmenet koncepciójába nem illeszkedő változások tapasztalhatók idehaza: nőtt a házasságkötések száma, emelkedett a teljes termékenységi arányszám, stagnál az első házasságkötéskor betöltött átlagéletkor. Ezek a változások azonban, ahogy azt majd elemezzük, a különböző társadalmi háttérű fiatalokat nem ugyanúgy érintették. Bár alig néhány éve látható tendenciáról van szó, nyitott kérdés egyelőre, hogy lehet-e ebből bármiféle hosszú távú trend. Ha igen, akkor egyfajta retradicionizáció áll-e a háttérben, változik-e az értékrend, vagy ennek sokkal inkább a gazdasági viszonyokban kellene a gyökerét keresni. Magyarország esetében még egy fontos, a népesedési, demográfiai viselkedést befolyásolni kívánó faktort érdemes megemlíteni, nevezetesen a 2010 óta növekvő fontosságot kapó állami népesedéspolitikai intézkedéseket, kampányokat és az azokat övező nyilvános diskurzusokat. Miközben több népesedés- és családpolitikai intézkedés is kifejezetten a fiatalokat célozza, ugyanezen intézkedések keretein belül a források újraelosztása a szegénytől a gazdagabb családok felé irányul (Szikra, 2014), azaz egyértelműen kifejezésre jut, hogy mely társadalmi osztályokba tartozó fiatalok azok, akiknek a reprodukcióját az állam ösztönözni kívánja.

Mindezek alapján az életutak posztmodern individualizációjának tézisében a jelenlegi magyarországi viszonyok elemzésekor célszerű a társadalmi struktúrában elfoglalt helyet is erősen figyelembe venni akkor, amikor a fiatalok korcsoportján belüli demográfiai viszonyokat vizsgáljuk.

A magyar fiatalok demográfiai helyzetét először a KSH által közölt különféle makroadatokból mutatjuk be, majd ezután térünk rá a MIK 2016 kutatásból feltárható kontextuális tényezőkre és az ezekben bekövetkező változások bemutatására.

II. Demográfiai helyzetkép

A fiatal népesség száma és annak változása

A MIK 2016 kutatással azonos évben zajlott a KSH által végzett „mini-népszámlálás”, azaz a Mikrocenzus, így lehetőségünk van arra, hogy a kutatással azonos időben látható demográfiai leírását adjuk a vizsgált 15-29 év közötti magyarországi népességnek. A 2016-os Mikrocenzus idején a magyarországi lakónépesség² 9.803.837 fő volt, ami 1,3 százalékkal volt alacsonyabb a 2011-es

² A KSH meghatározása szerint a „lakónépességbe azok a személyek tartoznak, akiknek egyetlen lakóhelyük az összeírás helye, illetve ha több lakóhellyel rendelkeznek, az összeírás helyét tekintik életvitelszerű lakóhe-

népszámlálás idején mérthez képest (KSH 2017). A 15-29 éves fiatalok száma 2016-ban 1.717.342 fő, ami a népesség 17,5 százalékát jelenti, ami megfelel az azonos korú fiatal népesség EU-n belüli arányának. A 15-29 évesek száma idehaza ugyanakkor 105.728 fővel volt kevesebb, mint a 2011-es népszámlálás idején. A csökkenés mértéke közel 6 százalék, hiába öleli fel az ún. Ratkó-unokákat a korosztály. A 15-29 éves fiatalok között a legnagyobb számban a 25-29 éves korosztály tagjai vannak (616.950 fő), míg a két fiatalabb korcsoport egyre kisebb arányban. Nem túlzás állítani, hogy a legfiatalabbak esetén a korábbi mintázatokhoz képest beszakad a népesség száma: míg a 20-24 éves korosztály tagjai 602.385-en vannak, addig az ifjúkorba frissen belépett 15-19 évesek 100 ezer fővel kevesebben: 498.007 fő található ebben a korcsoportban (1. táblázat).

	Férfi	Nő	Összesen
15-19 éves	256 215	241 792	498 007
20-24 éves	309 451	292 934	602 385
25-29 éves	318 397	298 553	616 950
Összesen	884 063	833 279	1 717 342

1. táblázat: A 15-29 éves fiatalok száma korcsoport és nem szerint (fő)(forrás: KSH, 2017a, 2016. évi Mikrocenzus)

A 2016-ban 15-19 évesek 1997 és 2001 között születtek, akkor, amikor a rendszerváltást követően a gazdasági bizonytalanságok és kockázatok, a megváltozó munkaerő-piaci körülmények, a jóléti ellátások szerkezetének átalakítása és szűkítése, az egyenlőtlen nő-férfi családi viszonyok változatlansága miatt csökkenő gyerekvállalási hajlandóság a mélyponton volt: a teljes termékenységi arányszám³ ekkor csökkent le a sokáig kirobbanthatatlannak tűnő 1,3-as értékre. A 15-19 évesek népességen és a fiatalokon belüli arányának ilyen fokú csökkenése más közép-kelet-európai, illetve posztszocialista országot (pl. Lengyelország, Lettország) is érintett a vizsgált időszakban (EC 2016).

A 15-29 éveseken belül továbbra is fennmarad a minta, miszerint valamivel többen vannak köztük a férfiak, mint a nők: 51 százalék a férfiak és 49 százalék a nők aránya. Ez az arány egyedül a 25-29 évesek között módosul kevéssel, ebben a korcsoportban 52 százalék a férfiak és 48 százalék a nők aránya.

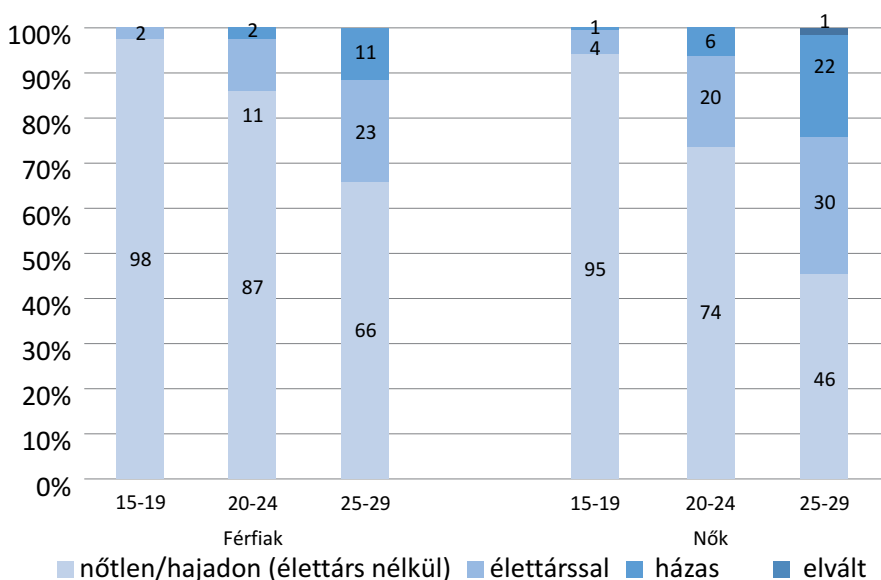
lyüknek, éjszakai pihenésüket általában a hét nagyobb részében ott töltik”. <http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf> 5. oldal

3 A teljes termékenységi arányszám „azt mutatja meg, hogyha az adott év termékenységi adatai állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeknek adna életet” (Kapitány 2015, 17).

A 15-29 évesek arányát tekintve továbbra sincs nagy eltérés az ország különböző régiói között: az észak-magyarországi és az észak-alföldi régióban kissé több (18-19 százalék), a többi régióban átlagos vagy kis mértékben az alatti a fiatalok aránya a teljes népességben belül.

Családi állapot

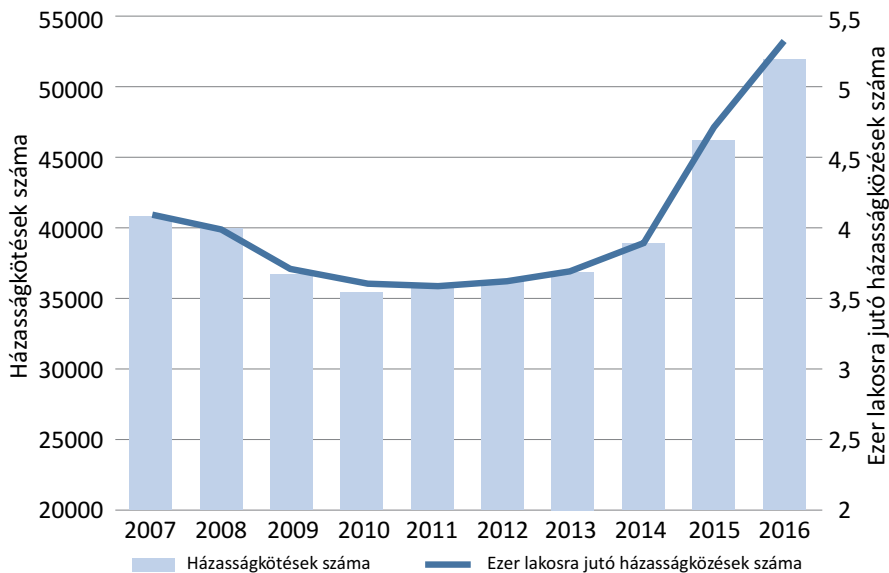
A Mikrocenzus adatai szerint a 2011-es népszámláláshoz képest kevésbé változott a 15-29 év közötti fiatalok családi állapot szerinti összetétele. A 20-24, valamint a 25-29 éves férfiak között 2, illetve 3, az azonos korú nők körében pedig 3, illetve 4 százalékponttal nőtt az élettársi kapcsolatban élők aránya. Ezzel párhuzamosan a 25-29 éves férfiak körében 2, a nők esetében 4 százalékponttal lett kisebb a házasságok aránya. Ennek megfelelően továbbra is a 25-29 évesek esetében tér el a leginkább férfiak és nők családi állapot szerinti összetétele, ha a fiatalokat nézzük: míg az ilyen korú férfiak kétharmada nőtlen és nincs élettársa, akivel együtt is élne, addig a hasonló korú nőknek kevesebb, mint felére igaz ugyanez (1. ábra).

1. ábra: A 15-29 éves népesség családi állapot szerinti megoszlása korcsoportok és nemek szerint (%) (forrás: KSH, 2017a, 2016. évi Mikrocenzus)

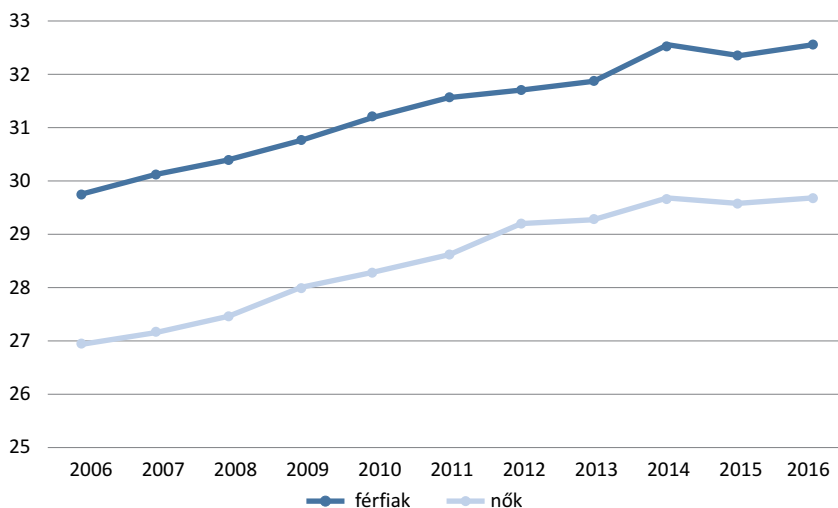
Házasságkötések jellemzői

A házasságkötések száma már a legutóbbi, 2012-es ifjúságkutatás idején is növekedő tendenciát mutatott az azt megelőző évekhez képest, ez a növekvő tendencia pedig csak még meredekebbé vált azóta (2. ábra).

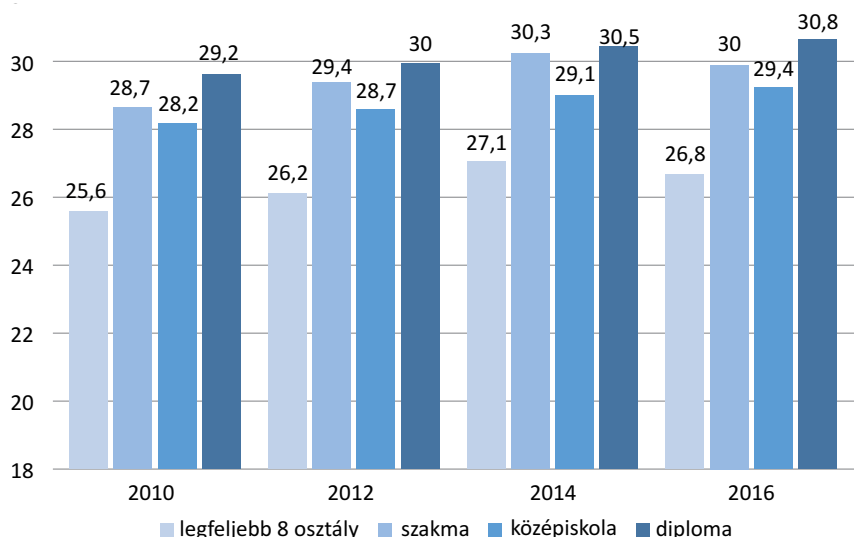
2. ábra: A házasságkötések és az ezer lakosra jutó házasságkötések számának alakulása (2007-2016) (forrás: KSH)

A házasságkötések számának növekedése mellett a teljes első házasságkötési arányszám is nőtt (férfiak és nők esetén egyaránt), stagnálás következett be viszont az első házasságkötés átlagos életkorában, mind a nők, mind a férfiak esetében, azaz a korábbi lineáris növekvő tendencia megállt. Jelenleg a férfiak valamivel több, mint 32, a nők pedig átlagosan közel 30 évesen kötik az első házasságukat (3. ábra).

3. ábra: Férfiak és nők átlagos életkora az első házasságkötéskor (forrás: EUROS-TAT, KSH)

A stagnálás azonban az iskolai végzettség mentén két, egymást kioltó hatásnak köszönhető. Míg a magasabb iskolai végzettségű, azaz diplomás vagy érettségizett nők átlagos életkora az első házasságkötéskor továbbra is növekedő tendenciát mutat, addig a szakmunkás vagy legfeljebb 8 általánost végzettké pont, hogy csökkent, azaz ők átlagosan fiatalabb korban kötnek házasságot (4. ábra). A magas iskolai végzettség tehát még tovább tolja a házasságkötés időpontját (már ha megkötetik), míg az alacsonyabb iskolai végzettségűek hamarabb kötöttek 2016-ban, mint 2014-ben. Kérdés, hogy a jövőben hogyan alakulnak ezek a tendenciák, és még távolabbra nyílik-e iskolai végzettség mentén az olló.

4. ábra: Nők átlagos életkora az első házasságkötéskor, iskolai végzettség szerint (2010-2016) (KSH, 2017b)

Az említett jelenségek mögött több tényező is állhat. A KSH kutatói a házasságok számában bekövetkező változások hátterében a korábban elhalasztott házasságok „pótlását” látják (2017b). Az utóbbi években több olyan intézkedés is bevezetésre került, amelyek főként anyagi juttatásokat jelentenek, bejelentett munkaviszonnyal bírók vehetik igénybe, és amelyek házasságkötésre ösztökélnek. Ilyen például az első házasságokhoz járó 5000 Ft-os adókedvezmény egy, majd két évre való kiterjesztése, családok otthonteremtési támogatása. Ennek fényében kérdéses, hogy a házasságkötések számában bekövetkező változást hogyan interpretáljuk. A „házasodási kedv” nőtt, vagy a továbbra is kockázatokkal és anyagi bizonytalansággal és bizalmatlansággal teli társadalmi-gazdasági légkör az, amelyben a szorosabbra és jogilag is még biztosabbra fűzött emberi kapcsolatok adnak nagyobb biztonságot a kockázatok elviselésére, pláne akkor, ha ezt a lépést az állam anyagilag is ösztönzi. A familizmus mint társadalmi állapot (Dupcsik – Tóth, 2008) olyan helyzetet ír le, amelyben az általános bizalmi szint alacsony, a családi kapcsolatok jelentik a bizalmi erőforrásokat a társadalomban. Ehhez köthető az a jelenség, amely során válások és nehézségek idején a családi, rokonsági kapcsolatok különösen fontossá válnak, mert felértékelődik az erőforrás jellegük (Somlai, 2013). Azokban a rétegekben ugyanakkor, ahol a házasság szerepe az anyagi túlélés⁴ szempontjából

4 2018. április 9-én járta körbe a hazai internetet egy 22 éves óvodapedagógusnak tanuló diáklány, Mészá-

nem annyira elsődleges, nagyobb valószínűséggel állja meg a helyét a „pótlás”-hipotézis. 2008 után drasztikusan lecsökkent a házasságkötések száma, ami a gazdasági válság hatásával is magyarázható: azoknak, akik kötöttek volna, egy jelentős részüknek nem volt rá anyagi kerete. Ahogyan stabilizálódott a gazdasági környezet, úgy volt lehetősége ezeket az elmaradt házasságokat (gondolhatunk itt az esküvők tetemes költségeire) pótolni azoknak, akik stabilizálni tudták anyagi helyzetüket annyira, hogy a jövőbeli anyagi kilátásaik fényében házasságot tudtak kötni. Tárkányi (2008) kutatásai alapján azt is tudjuk, hogy a gazdasági nehézségek nem feltétlenül hatnak közvetlenül a házasságkötések számára (és a termékenységre): fontos szerep jut ebben az emberek biztonságérzetének, és ha ez a biztonságérzet megrendül, akkor jelentős életszínvonal-javulás esetén várható csak változás a demográfiai alakulásban.

A házasságkötések számának növekedése regionálisan eltérő, jellemzően észak-keleti, dél-alföldi, tiszántúli megyékben nőtt jóval nagyobb mértékben a teljes első házasságkötési arányszám, azaz olyan régiókban, amelyekben a lakosság jelentős része komoly mértékű gazdasági, anyagi, megélhetési nehézséggel néz szembe.

Az utóbbi években a házasságok számában bekövetkező emelkedésére a már említett anyagi ösztönzők is feltehetően hatással voltak. Az ezzel párhuzamosan csökkenő válások számából azonban nem minden szakember vonja le azt a következtetést, hogy stabilabbak lennének az együttélési, még pontosabban, a házassági kapcsolatok vagy hogy valamiféle „tradicionális házassági revival” venné kezdetét. Van, aki arra mutat rá⁵, hogy azok a családpolitikai támogatások (pl. családok otthonteremtési kedvezménye, melyet válás esetén vissza kell fizetni), amelyek feltételei a házasság meglétéhez kötődnek, és amelyek így szinte egymáshoz láncolják a feleket, ennek következtében tönkrement házasságok papíron fennmaradnak ugyan, de a valóságban külön élnek egymástól már a felek.

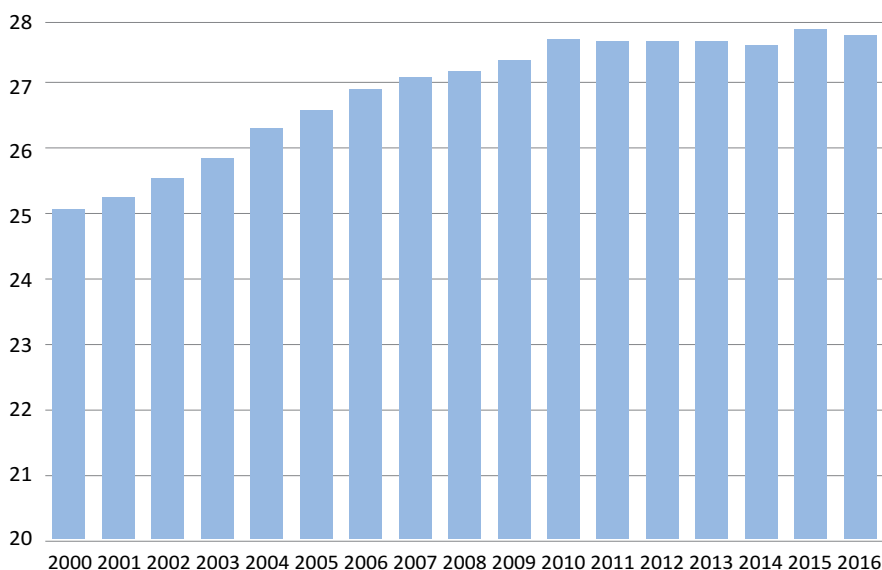
ros Luca levele, amelyben strukturális okok sokaságát sorolja fel annak megvilágítására, hogy professzionális gondoskodó szakmát tanulva és abban idehaza elhelyezkedve nem képes egy kávéfőzőt megvásárolni magának. Ebben a levélben írja: „Mert az én hazámban a 2 felnőtt csak úgy tudja magát eltartani, ha egymásra támaszkodik. Ha nincs egy párod, haverod, akárkid, akivel közösen osztasz költségeken; 22 évesen mehetsz vissza anyádhoz: aki már szintén nem tud eltartani, mert önmagának is alig jut.” Ez a rövid részlet is rávilágít arra, hogy még a diploma megszerzése sem jelent automatikusan stabil anyagi körülményeket, és a kapcsolatok szorosabbra fűzése mögött nem csak érzelmi, hanem gazdasági okok is állhatnak.

5 Lásd például Szikra Dorottya szociálpolitikussal, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársával készült interjút: 444.hu <https://tldr.444.hu/2017/12/04/ketteszakadt-a-magyar-csaladpolitika-a-tehetosebbekre-ontik-a-penzt-a-szegenyebbeket-egyre-inkabb-magukra-hagyjak>

Gyerekszülések

A 2011-es mélypont óta folyamatosan nő a teljes termékenységi arányszám: 1,23-ról 1,49-re nőtt 2016-ra, és a prognózisok szerint 2017-ben 1,5-es szintet is eléri.

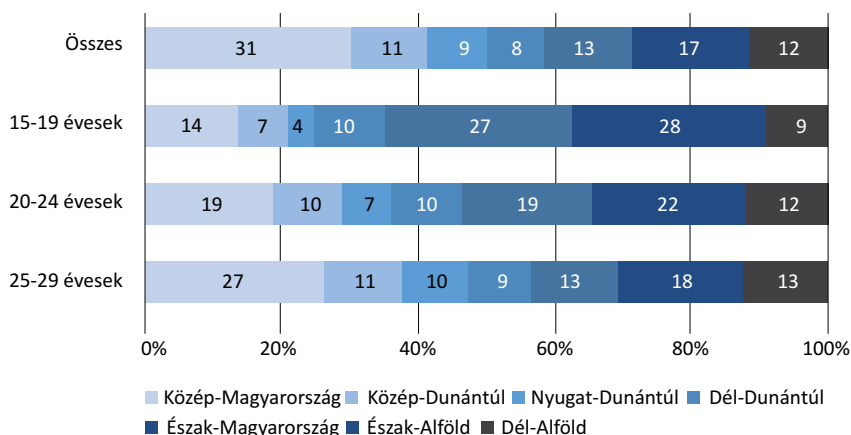
A legutóbbi ifjúságkutatási vizsgálat óta eltelt négy évben nem emelkedett tovább az az átlagéletkor, amelyben a nők az első gyermeküket vállalják: átlagosan valamivel fiatalabbak, mint 28 évesek a nők az első gyermekük születésekor, és ez a szint körülbelül 2010 óta stagnál (5. ábra). Mindeközben a házasságkötések számában bekövetkező mintázatoknak is köszönhetően a korábbi időszakhoz képest jóval kisebb mértékben változott, lényegét tekintve alig növekedett tovább azoknak a szüléseknek az aránya, ahol a gyerek nem házassági, hanem valamilyen egyéb együttélési formába vagy családba születik: 2012-ben 45, 2013-ban 46, 2014-ben 47, 2015-ben 48, 2016-ban ismét 47 százalék volt ez az arány.

5. ábra: A nők átlagos életkora az első gyermek születésekor (2000–2016) (forrás: KSH)

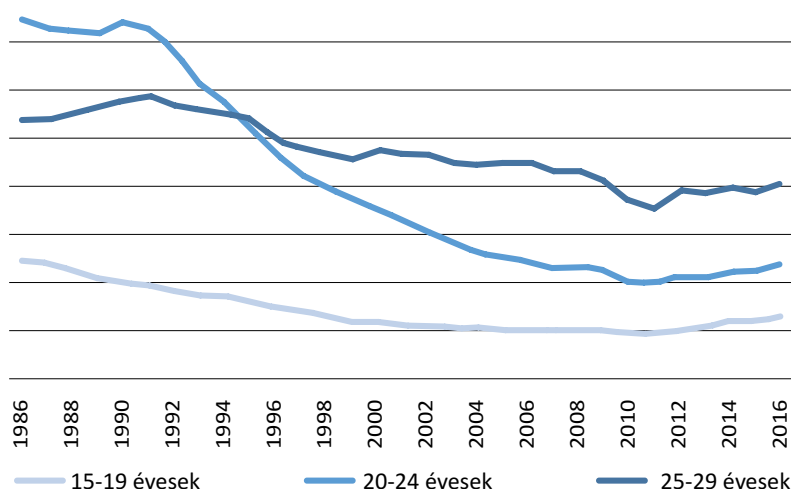
Az elmúlt 4 évben nem változott érdemben a megszületett gyermekek megoszlása az anya korcsoportja tekintetében: a megszületett gyermekek több mint felét 30 éves vagy annál idősebb nő hozza a világra, és ez a mintázat 2010 óta változatlan. A megszületett gyermekek 6%-át 15-19, 14%-át 20-24, 25%-át pedig 25-29 év közötti nő hozza világra.

Az anya életkora mentén ugyanakkor jelentős regionális különbségek rajzolódnak ki a gyerekszületések térbeli megoszlását tekintve. Az anya korosztálya mentén eltérő ugyanis, hogy mely régióban születnek nagyobb arányban a gyerekek. Míg 2016-ban az összes élveszületés 13%-a történt az észak-magyarországi, és további 17%-a az észak-alföldi régióban, addig a 15-19 éves nők által világra hozott gyerekek több, mint fele, a 20-24 évesek által megszületettek 41%-a látta meg ebben a két régióban a napvilágot (6. ábra). A 25-29 éves nők gyermekeinek régiók szerinti megoszlása pedig már nagyon hasonlít az országos megoszláshoz. A 15-19 évesek körében látható regionális homogenizálódási folyamat 2012 és 2016 között fokozódott: 2012-ben a 15-19 éves nők által szült gyerekek 25-25%-a jött az északi régiókban világra.

6. ábra: A születések régiók mentén való megoszlása az anya korcsoportja szerint (2016) (forrás: EUROSTAT)

A korszpecifikus termékenységi arányszám azt mutatja meg, hogy egy adott évben hány élveszületés jut az adott korcsoportba tartozó ezer nőre. Ezt ábrázolja hosszú távú trendben a 7. ábra.

7. ábra: Korspecifikus termékenységi arányszám (1986-2016) (forrás: Eurostat)

Az elmúlt 30 évet felölelő grafikonból jól látszik, hogy leginkább a 20-24 éves korcsoportba tartozó nők azok, akik a rendszerváltást követően évről évre egyre kevésbé vállaltak gyereket. Nem ilyen mértékben, de szintén csökkent a még fiatalabb, 15-19, valamint a 25-29 év közöttiek termékenységi rátája is, előbbieik körében a folyamat már a rendszerváltás előtt is kimutatható.

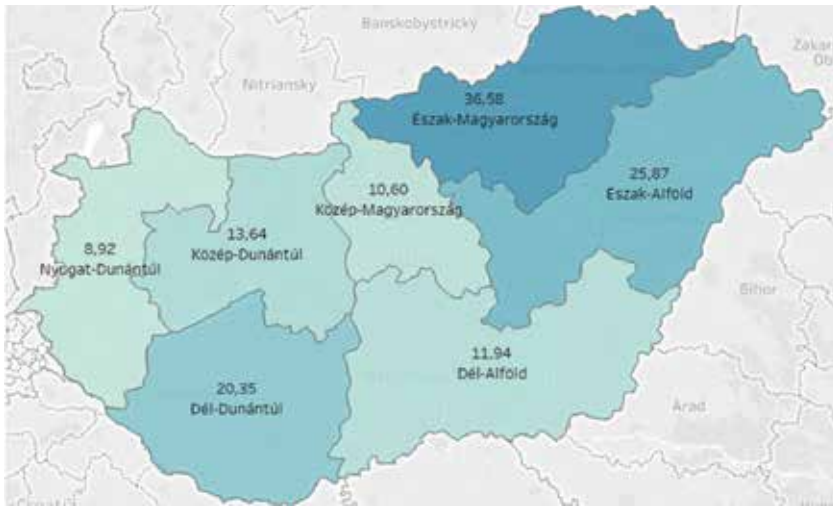
Az okok összetettek, és nem csak a tanulással eltöltött idő kitolódásában keresendők. Az újkapitalizmusba való átmenet a fiatalokat különösen rosszul érintette (Gazsó – Laki, 2004), a munkalehetőségek tömeges beszűkülése a képzetlenebb munkaerő számára fokozta a létbizonytalanságot, a női munkavállalók helyzete nehezebb lett, tömegével szűntek meg például bölcsődei helyek, és az államszocializmus alatt is egyenlőtlen nő-férfi viszonyokban sem történt változás. Nem csodálkozhatunk azon, ha ilyen körülmények között a fiatal nők nem vállaltak gyereket. Gazsó és Laki már idézett munkájából az is kiderül⁶, hogy a 2000-es évekre a fiatal nők és férfiak élettervei különbözővé váltak, és a korábbiakhoz képest „a nők élettervében szignifikánsan nagyobb teret kap a tanulás, a gyerekvállalás, az önálló lakás” (2006, 169). Ha alaposan belegondolunk, ezek nem feltétlenül tudnak ugyanazon nők élettervei lenni: a tanulás és a gyerekvállalás, figyelembe véve az infrastrukturális és az anyagi feltételeket, pont, hogy egymással szembemenő tervek. Ez az ellentmondás kétféleképpen oldható fel: vagy arról van szó, hogy a

6 Bár ezt a szerzők, ahogyan arra Fényes Hajnalka (2005) a kötetről szóló recenziójában rámutat, nem vizsgálják alaposabban.

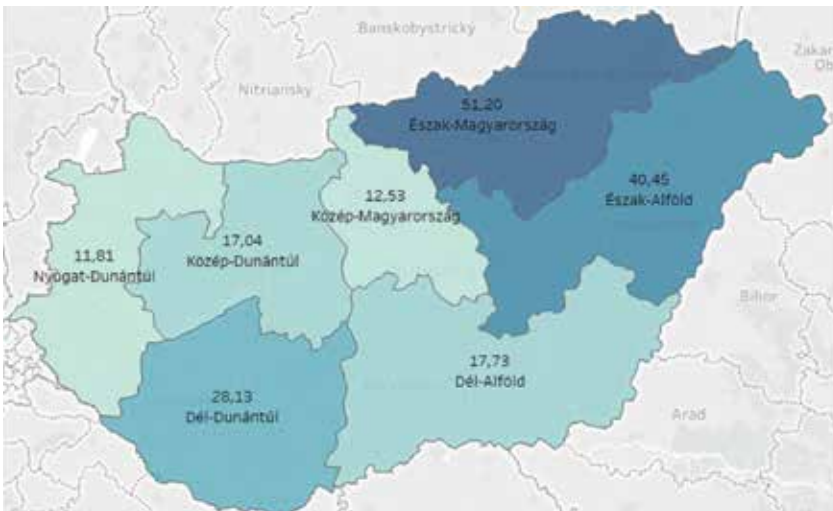
közbeszédben és a közpolitikában is felerősödő pronatalista elvárásokhoz igazodnak a vélemények, vagy pedig a tanulás és a gyerekvállalás más-más fiatal női csoportnak válik fontosabbá, attól függően, hogy a strukturális feltételek mit tesznek lehetővé.

Ha viszont az elmúlt néhány évben látható tendenciákat vesszük figyelembe, kitűnik, hogy a 2008-as globális gazdasági és politikai válságidőszak kirobbanását követően a 15-19 éves és a 20-24 éves korcsoport termékenységi arányszáma emelkedni kezdett, és bár nem ennyire egyértelmű tendenciát mutatva, de a 25-29 évesek körében is láthatóak arra utaló jelek, hogy növekszik a korosztályra eső nőkre jutó élveszületések száma. A növekedés ráadásul a 15-19 évesek körében a legjelentősebb: a 2011-es minimumhoz viszonyítva 2016-ra a 15-19 évesek körében 36, a 20-24 évesek körében 20, a 25-29 évesek között pedig 15 százalékkal nőtt a korcsoportba tartozó nőkre jutó élveszületések száma. A 15-19 évesek termékenysége nemzetközi összevetésben is magasnak számít: Bulgária, Románia és Szlovákia után Magyarországon a negyedik legmagasabb ez az érték, és míg az első két országban csökkenő tendenciát mutat, addig Magyarországon még a szlováknál is meredekebb a növekedés.

A 15-19 évesek termékenységi arányszáma Magyarországon belül jelentős regionális különbségeket mutat, a különbségek pedig az idővel csak nőtték (8-9. ábra). Míg 2011-ben a legalacsonyabb rátával bíró Nyugat-Dunántúl és a legmagasabb rátát mutató Észak-Magyarország között négyszeres volt a különbség, addig 2016-ra ez ötszörösére nőtt. A két vizsgált év között a legnagyobb mértékben az észak-alföldi régióban emelkedett a 15-19 évesek termékenységi rátája, több mint 50 százalékkal.

8. ábra: A 15-19 évesek korszpecifikus termékenységi arányszáma 2011-ben (forrás: EUROSTAT, saját számítás)

9. ábra: A 15-19 évesek korszpecifikus termékenységi arányszáma 2016-ban (forrás: EUROSTAT, saját számítás)

Az élveszületések számának alakulását tekintve különösen figyelemre méltó a 2015-ről 2016-ra bekövetkező változások vizsgálata: a KSH adatai alapján az élveszületések számában 2015-ről 2016-ra bekövetkező emelkedés „közel 84 százaléka a 30 évnél fiatalabb nőktől származott” (KSH, 2017b).

Itt érdemes ismét egy rövid kitekintést tennünk. Bár már 2006 óta megfigyelhető volt a csökkenő tendencia, 2012-ben minden korábbi mértékben, 6 százalékkal esett vissza a felsőfokú oktatásban résztvevő diákok száma az előző tanévhez képest. A szokatlannak mondható visszaesés nem csupán természetes folyamatoknak, nevezetesen a belépő korosztály-létszám csökkenésének, hanem az adott évben specifikus képzési területekhez tartozó szakok keretszámainak drasztikus lecsökkentésének is volt köszönhető. A jogi, a bölcsészettudományi, a gazdaságtudományi, a társadalomtudományi területekről a műszaki és informatikai területek felé csatornázták át a támogatott helyeket. Akkor még csak sejteni lehetett, hogy ennek a lépésnek nem pusztán a felsőoktatásba járók létszámára, hanem a felsőoktatási rendszer nemileg szegregált (Kereszty, 2014) jellege miatt a résztvevő nők és férfiak létszámára eltérő hatással lehet. 2013 és 2016 között a férfi hallgatók száma 16, a női hallgatók száma 19 százalékkal esett vissza⁷. A különböző képzési területek közül a gazdasági, üzleti, jogi területen esett vissza leginkább a hallgatói létszám: 2016-ban 29 százalékkal, azaz 11 és fél ezerrel kevesebb fiú és 39 százalékkal, azaz 26 ezerrel kevesebb lány járt ilyen szakokra, mint 2013-ban. Mindezt annak a fényében érdemes észben tartanunk, miszerint a második demográfiai átmenet elmélete szerint a felsőoktatásban való részvétel is hozzájárul a gyerekvállalási átlagéletkor növekedéséhez. Kérdés, hogy a felsőoktatásból való kiszorulás állhat-e összefüggésben azzal, hogy a születési többlet nagy részben a 30 év alatti nőktől származik.

Végül pedig néhány szóban a terhességmegszakítások volumenében látható változásokról. A terhességmegszakítások száma idehaza csökkenő ütemben ugyan, de folyamatosan csökken. A csökkenés üteme azonban nem minden fiatal korcsoportban ugyanakkora, ennek következtében az elmúlt években a 20-24 évesekre jutó terhességmegszakítások aránya a 2000-es évek elején látott tendenciához képest ismét növekedett: míg 2012-ben a terhességmegszakítások 20, addig 2016-ban 23%-a tartozott 20-24 évesekhez. S bár a KSH vonatkozó jelentése (2017c, 4) a jelenség láttán leginkább amiatt kongatja a vészharangot, miszerint „a 25 év alatti fiatal nők képviselik a jövő potenciális anyáit, így körükben különös kockázattal járhat a művi vetelés”, érdemes felhívni arra a figyelmet, hogy a széleskörűen, könnyen és minél olcsóbban elérhetővé teendő fogamzásgátló eszközökkel ezek a terhességmegszakítások megelőzhetők lennének.

⁷ Ebben a visszaesésben annak a hatása is érvényesül, hogy sokan külföldön kezdik el felsőfokú tanulmányikat. Az UNESCO adatai alapján 2012-ben 2,1, míg 2016-ban 3,8 százalékot tett ki a külföldi felsőoktatási intézménybe beiratkozott magyar hallgatók aránya a hazai felsőoktatási beiratkozott hallgatók számához képest, és a növekedés az abszolút számokban is látható (Unesco).

A fiatalok demográfiai jellemzői a MIK 2016-os kutatásban

Családi állapot

Elsőként a kutatásban résztvevők családi állapotát és az azt meghatározó faktorokat mutatjuk be. A 4 évvel ezelőtti adatfelvételhez képest nem történtek jelentős változások a 15-29 évesek családi állapotát⁸ tekintve. Kis mértékben növekedett a nőtlenek/hajadonok aránya, változatlanul alacsony maradt, és a 2000-es kutatáshoz képest feleakkora a házások aránya, az élettársi kapcsolatban együtt élők pedig nem emelkedett tovább, jelenleg 16 százalék (2. táblázat).

	2000	2004	2008	2012	2016
Nőtlen/hajadon	69	69	71	71	74
Házias	22	17	13	10	10
Élettárssal él	7	13	13	18	16
Elvált	2	2	3	1	0

2. táblázat: A 15-29 évesek családi állapot szerinti megoszlása a korábbi adatfelvételeken és 2016-ban (% , N2016 = 7992) (forrás: Bauer-Szabó, 2009; Magyar Ifjúság 2012; MIK 2016).)

Az előző, 4 évvel ezelőtti adatfelvételhez képest 10 százalékponttal növekedett azoknak az aránya a 15-29 éveseken belül, akik azt mondják, hogy van jelenleg partnerük, legyen az barát vagy barátnő, akivel nem élnek együtt, illetve házias-, vagy élettárs. Míg 2012-ben 51 százalék nyilatkozott így (Domokos, 2013), addig 2016-ban már 61 százalék. Különösen a 20-29 év közötti körében történt nagyobb arányú növekedés. Ahogyan az a 3. táblázatból kiderül, a kutatás idején például a legidősebbek 80 százalékának volt valamilyen párkapcsolata, míg ez az arány 4 évvel korábban kétharmad volt.

⁸ Itt fontosnak tartjuk megemlíteni, hogy a kérdőív egy későbbi szakaszában külön kérdés mérte fel a válaszadók szexuális orientációját, és ezt követően külön kérdés vonatkozott arra, hogy a kérdezett bejegyzett élettársi kapcsolatban él-e. Nem volt olyan válaszadó, aki igennel felelt volna erre a kérdésre, ezért nem tüntetjük fel ezt külön kategóriaként.

	Barátja/barát- nője (nem élnek együtt)	Házastársa van	Élettársa van	Nincs	Összesen
15-19 évesek	27	1	2	70	100
20-24 évesek	46	5	15	34	100
25-29 évesek	30	23	27	20	100
15-29 évesek	35	10	16	39	100

3. táblázat: A különböző korcsoportúak megoszlása a jelenlegi párkapcsolat megléte és formája alapján (% , N=7965) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Jól láthatóak a korcsoportok közti további különbségek és specifikumok. Ahogy haladunk az egyre idősebb korcsoportok felé a fiatalokon belül, úgy csökken azok aránya, akiknek nincs partnerük. Míg a 15-24 évesek között egyértelműen a „járás” dominál mint párkapcsolati forma, addigra a 25-29 évesek jóval megosztottabbak abban a tekintetben, hogy milyen formájú párkapcsolatban élnek. Relatív többségük továbbra is olyan párkapcsolatban él, ahol nem élnek együtt a felek, míg 23 százalékuk házas, 27 százalékuk pedig élettársi közösségben él. Továbbra is igaz az a már korábbiakban látszó mintázat (lásd Domokos, 2013), miszerint a lányok nagyobb arányban élnek párkapcsolatban, mint a hasonló korú fiúk.

A korosztályos különbségeken túl a társadalmi struktúrában elfoglalt hely és az azon keresztül látható életesélyek és stratégiák köréről árulkodik annak vizsgálata, hogy a fiatalok iskolai végzettsége mentén milyen eltéréseket látunk a párkapcsolatok megléte és azok formája mentén. Azok a fiatalok, különösen a lányok, akik alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek és a további tanulmányaikat valamilyen oknál fogva berekesztették, nagyobb arányban élnek házas- vagy élettárs kapcsolatban, mint a hasonló iskolai végzettségű fiúk vagy a magasabb befejezett iskolai végzettséggel bíró nők.

	Legfeljebb 8 osztály, nem tanul		Szakma, nem tanul		Összesen	
	fiú (N=360)	lány (N=362)	fiú (N=903)	lány (N=503)	fiú (N=4086)	lány (N=3877)
Barátja/barátnője (nem élnek együtt)	26	14	35	29	36	34
Házastársa van	7	15	14	22	8	13
Élettársa van	33	51	20	29	13	18
Nincs	34	20	32	19	43	35
Összesen	100	100	100	100	100	100

4. táblázat: A különböző korcsoportúak megoszlása a jelenlegi párkapcsolat megléte és formája alapján (% , N=7963) ** ($p_{\text{legfeljebb 8 osztály, nem tanul}} \leq 0,001$) ** ($p_{\text{szakma, nem tanul}} \leq 0,001$) ** ($p_{\text{összesen}} \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Több hazai (lásd például: Durst, 2001) és nemzetközi (Kelley, 1998) kutatás is arra világít rá, hogy a nők korai gyermekvállalása mögött meghúzódó fő ok az, hogy az adott környezetben az anyává válás az egyetlen járhatónak tűnő útja a felnőtté válásnak, ennek előszobája pedig valamilyen tartósnak nevezhető kapcsolat. Ezt bizonyítja az is, hogy a MIK 2016-os kutatása szerint a legfeljebb 8 osztályt végzett, jelenleg nem tanuló lányok átlagos gyerekszáma 1,2, a fiúké 0,7. A gyerekekkel rendelkező 15-29 évesek 29 százalékának nincs 8 osztálynál magasabb végzettsége és nem is tanulnak, ez háromszor nagyobb annál, mint amekkora hányadát ez az iskolai csoport a 15-29 éveseknek kiteszi.

Hasonló mintázatok láthatóak, ha a szülők iskolai végzettsége mentén nézzük meg azt, milyen a fiatalok családi állapota. Az erőforrásokban szegény családi háttér az esélyeket kiegyenlítő támogatói, szociális háló és társadalompolitika (pl. mindenkinek elérhető jó minőségű oktatás, méltó munkakörülmények, bérlekások) hiányában nem tud segítséget nyújtani az önálló élet elkezdésében. Ez ráadásul a szűkös külső anyagi kényszerek közegében inkább az életciklus korábbi, semmint későbbi szakaszára tevődik (mint ahogyan az a második demográfiai elmélet szerint várható lenne). Különösen igaz ez a lányokra, akik nagyobb eséllyel hagyják el a szülői házat és költöznek el párkapcsolat esetén a partnerükhöz, annak családjához. Az adataink is azt bizonyítják, hogy akár az anya, akár az apa rendelkezik alacsony iskolai végzettséggel, bármely korcsoportot is vizsgáljuk, a lányok között nagyobb a házas-, illetve az élettársi kapcsolatban élők aránya, ráadásul a szülők alacsonyabb iskolai végzettsége erőteljesebben hat a lányok párkapcsolati

mintázataira. A 15-19 évesek között az alacsony iskolai végzettségű szülők lánygyermekai körében a házasságban élők aránya kétszeres, az élettársi közösségben élők aránya négyszeres a korosztályba tartozó lányokhoz képest, míg a fiúknál ennél kisebb, körülbelül kétszeres a különbség (5. táblázat). A későbbi korosztályokban a nemek közti eltérés mérséklődik. A 15-19 évesek körében látható mintázatok azért aggasztók, különösen a lányok esetében, mert annak következtében nagyobb eséllyel válnak fiatalon anyává, ami tovább fogja növelni azokat a társadalmi kockázatokat az életükben, amelyet a társadalompolitikai rendszer nem képes ellen-súlyozni. Környezetük pedig, ahogy azt láthattuk, anyagi és képességbeli erőforrásokban igen szűkös.

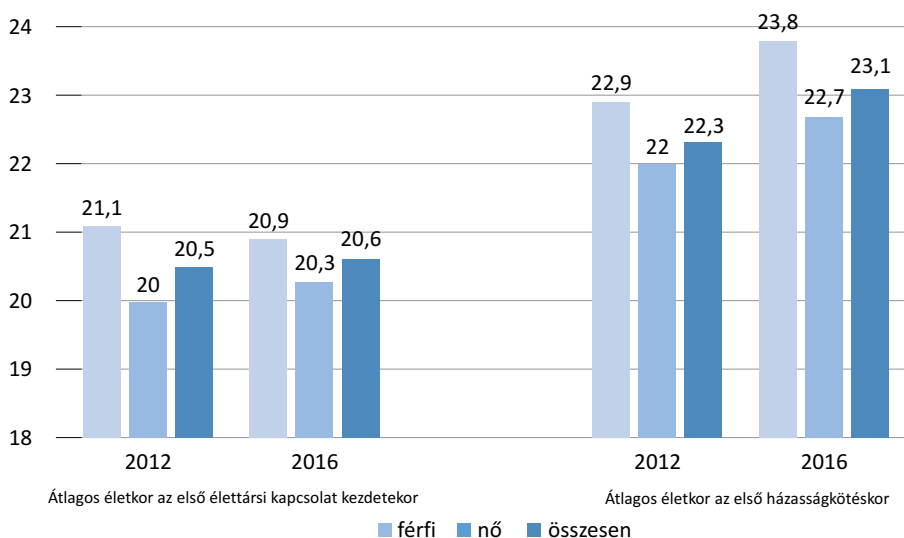
		Apa legfeljebb 8 általánost végzett		Anya legfeljebb 8 általánost végzett		Összesen	
		fiú	lány	fiú	lány	fiú	lány
15-19 évesek	házas	1	4	1	3	0	2
	élettársi	4	13	5	14	2	3
20-24 évesek	házas	7	14	7	13	2	7
	élettársi	33	42	31	41	12	18
25-29 évesek	házas	15	20	18	21	19	28
	élettársi	41	54	37	51	25	29
15-29 évesek	házas	8	14	9	13	8	13
	élettársi	27	39	25	37	14	18

5. táblázat: A legfeljebb 8 osztályt végzett apák, illetve a legfeljebb 8 osztályt végzett anyák fia és lányai körében a házastársi, élettársi viszonyban élők aránya, korcsoportok szerint (%) (forrás: saját szerkesztés)

Az első élettársi kapcsolat megkötésekor azok a 15-29 évesek, akiknek van tapasztalatuk ilyen együttélési formában, átlagosan 20 és fél évesek voltak, ebben tehát a korábbi adatfelvételek eredményei alapján nem történt változás (10. ábra). Valamelyest csökkent azonban a még mindig meglévő korkülönbség férfiak és nők között: míg négy éve átlagosan több mint 1 évvel voltak idősebbek a férfiak az első élettársi kapcsolat megkötésekor, addig most ez a különbség körülbelül fél évre csökkent.

Azok pedig, akik kötöttek már házasságot az életükben, és azt 29 éves koruk előtt tették, átlagosan 23,1 évesek voltak ekkor. Ez az átlagéletkor valamivel magasabb,

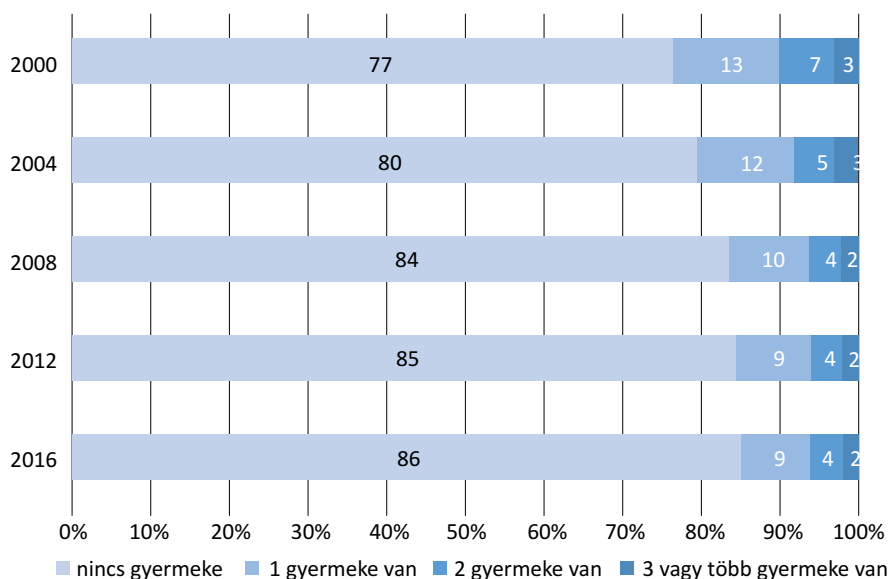
mint a négy évvel korábban mért (2012-ben átlagosan 22,3 évesen kötöttek házasságot a minta ebben tapasztalt tagjai), azaz a korábban látott tendencia, miszerint kevesebben kötnek házasságot 29 éves koruk előtt, de akik kötnek, azok egyre fiatalabb korban, 2016-ra megtört. Ez a jelenség inkább a második demográfiai átmenet trendjébe illeszkedik.

10. ábra: Férfiak és nők átlagos életkora az első élettársi kapcsolat, illetve az első házasság kötésekor (2012 és 2016) (forrás: Magyar Ifjúság 2012, MIK 2016)

Gyerekszám, tervezett gyerekszám és fogamzásgátlás

A 15-29 évesek gyerekszám szerinti megoszlását tekintve azt mondhatjuk, hogy 2008 óta nem változtak érdemben az arányok (11. ábra). A fiatalok 15 százalékának van gyereke. A fiatalokon belüli korcsoportok között nem meglepő módon jelentősebb eltérések láthatóak: míg a 15-29 évesek 98 százalékának nincs gyermeke, addig a 20-24 évesek 90, a 25-29 évesek 72 százalékára igaz ugyanez. A nemek között a legidősebb fiatal korcsoportban láthatunk eltérést a gyerekszám tekintetében: míg a 25-29 éves nők egyharmadának van már gyereke, addig a hasonló korú férfiak körében ez az arány valamivel több, mint 20 százalék.

11. ábra: A 15-29 évesek megoszlása a gyerekeinek száma szerint, 2000-2016 (%)
(forrás: Bauer-Szabó, 2009; Magyar Ifjúság 2012; MIK 2016)

Ahogy a családi állapotban, úgy a gyerekszám tekintetében is jelentősebb regionális különbségek láthatóak, különösen a 20-24 évesek tekintetében: míg a közép-magyarországi régióban élő 20-24 évesek 2, addig az észak-magyarországi régióban lakó hasonló korúak 24 százalékának van gyereke, azaz a különbség tízenkétszeres. A 25-29 éveseknél is megmaradnak ezek a különbségek, de jelentősen mérséklődnek, és a kétszeres különbséget sem éri el (38 százalékának van gyereke Észak-Magyarországon és 22 százalékának Közép-Magyarországon).

2012-höz képest valamelyest nőtt azoknak a 15-29 éveseknek az aránya, akik úgy nyilatkoznak, hogy a kutatást követő 3 éven belül terveznek (újabb) gyereket, ez a növekedés azonban nem a legnagyobb elkötelezettséget jelentő kategóriában következett be (6. táblázat). Ezzel együtt azok aránya is növekedett, akik azt mondták, hogy inkább nem szeretnének gyereket a következő 3 évben. Jelentősen, 10 százalékponttal esett vissza azoknak a fiataloknak az aránya, akik teljesen elzárkóztak a néhány éven belüli gyerekvállalás ötlete elől. A nemek közötti különbségek nem változtak: továbbra is a fiúk között magasabb azoknak az aránya, akik nem szeretnének a következő 3 évben gyereket vállalni.

	2012			2016		
	fiú	lány	összesen	fiú	lány	összesen
mindenképpen	5	9	7	6	9	7
inkább igen	9	12	10	13	19	16
inkább nem	18	19	19	25	23	24
semmiképpen	59	51	55	49	42	45
nem tudja, nem válaszol	9	9	9	7	7	7

6. táblázat: Tervezi-e, hogy a következő 3 éven belül (újabb) gyereket vállal? (%)
***** ($p \leq 0,001$) mindkét évben (forrás: Magyar Ifjúság 2012, MIK 2016)**

Leginkább a 20-24 és a 25-29 éves fiatalok körében zajlott a vélekedések látható átrendeződése, illetve azok a fiatalok vállalkoznak jobban, akiknek már van gyerekük. 2012-ben a gyerekekkel rendelkező 15-29 évesek 40 százaléka jelezte, hogy nem tervez többet, 2016-ban 25 százalékuk, miközben ugyanakkora arányuk jelezte, hogy mindenképpen vállalna.

A népesedéspolitikai viták kereszttüzében igen gyakran áll az a jelenség, hogy az ún. vágyott gyerekszámhoz képest kevesebb gyereket vállalnak az emberek. Ezért övezi kitüntetett figyelem a kérdést, hogy akik szeretnének, azok hány gyereket akarnak. Nehéz azonban felmérni, hogy ezek a kérdések valóban annak az indikátorai-e, hogy alapvetően hány gyerekben gondolkodnak a fiatalok, vagy sokkal inkább arra alkalmasak, hogy azt mérjük vele, kik azok, akik a külső normatív elvárásokat jelentő népesedéspolitikai diskurzusokat magukévá tudták tenni. Elképzelhető ugyanis, hogy a kérdőíves kérdezési szituációban egyáltalán nem ritka ún. megfelelési torzítás jelensége áll részben a magasabb gyerekszám-válaszok mögött: ha azt érzékeli a válaszadó elvárásnak, hogy két vagy három gyereket mondjon, mint vágyott gyerekszám, akkor azt fogja válaszolni. Egy olyan időszak, amikor meglehetősen erős a népességfogyás körüli aggodalmakkal átszótt közbeszéd, még kevésbé alkalmas arra, hogy ilyen kérdésekkel pontosan felmérhető legyen, hány gyereket szeretnének a fiatalok. A fiatalok 10 százaléka jelezte, hogy egyáltalán nem szeretne gyermeket, ez nem nagyobb arány, mint 2012-ben volt. Ötödük (22 százalék) nem tudott válaszolni a kérdésre, hogy hány gyermeket tervez (még) az életében. Akik igen, azok legnagyobb részben (36 százalék) két gyermeket szeretnének.

Az az említett 10 százalék, akik elzárkóznak a gyerekvállalás elől, leginkább materiális okokkal indokolják: 40 százalékuk szerint anyagiak, 31 százalék szerint lakáskörülményeik késztetik őket erre a válaszra, 34 százalékuk pedig egészen egyszerűen nem akar gyereket.

A gyerekvállalás mellett fontos kérdés, hogy feltárjuk, a terhességmegszakítások és a nem kívánt terhességek mögött milyen okok húzódnak. A 2016-os ifjúságkutatás – a korábbi hullámhoz hasonlóan – felmérte, hogy a szexuális életet élő fiatalok hány százaléka nem szokott védekezni vagy éppen ha teszi, akkor azt rendszertelenül. Újdonság volt viszont, hogy a védekezés hiányának okait is feltárta a kutatás.

2012-höz képest nem változott érdemben a védekezési mintázat (7. táblázat): a jókora többség szokott védekezni, és a lányok körében ez az arány –akármelyik korcsoportot is nézzük – szignifikánsan magasabb, mint a fiúk között.

	2012		2016	
	fiú	lány	fiú	lány
mindig védekezek a nem kívánt terhesség ellen	78	84	79	86
időnként védekezik, időnként nem	14	10	15	10
nem szoktam védekezni	8	6	6	4

7. táblázat: A szexuális életet élő megkérdezettek megoszlása nem és a védekezési szokások szerint (%) * ($p \leq 0,001$) mindkét évben (forrás: Magyar Ifjúság 2012, MIK 2016)**

Az elmaradó védekezés mögötti okok között elsősorban nem anyagi tényezők állnak, hanem inkább feledékenység vagy saját bevallás szerinti felelőtlenség (8. táblázat), és ez a férfiakra nagyobb arányban jellemző válasz, mint a nőkre. A nők között viszont majdnem dupla akkora azoknak az aránya, akik gyereket szeretnének és ezért nem védekeznek. Az anyagi tényezők említése esetén nincs szignifikáns különbség a nemek között, ugyanolyan arányban említették nők és férfiak indokként.

ok	%
megfeledekzek róla	42
tudjuk, hogy kellene, de néha felelőtlenek vagyunk	37
gyereket szeretnék	23
nincs mód és idő a védekezésre	22
nem tartom fontosnak	21
nincs pénzem a védekezésre	16
nincs rá szükségem (pl. meddőség miatt)	3
vallási meggyőződés	2
nem ismerem a védekezési lehetőségeket	2

8. táblázat: Ha nem védekeznek, akkor szerepet játszanak-e a következők? (azok között, akik szexuális életet élnek, említések aránya, N=1193) (forrás: MIK 2016)

Jelentősebb különbség látható viszont regionális szinten (9. táblázat). Az észak-magyarországi régióban a legmagasabb és a közép-magyarországi régióban a legalacsonyabb azoknak az aránya, akik azért nem védekeznek rendszeresen vagy egyáltalán nem, mert nem telik a fogamzásgátlásra. A saját bevallás szerinti felelőtlen vagy megfelelő attitűd viszont a közép-, illetve a nyugat-dunántúli régiókon belül fordul elő a leggyakrabban, és csak ezt követően jönnek az észak-keleti országrészek.

ok	Összes	Észak-Mo.	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Közép-Mo.	Közép-Dunántúl	Ny-Dunántúl	Dél-Dunántúl	szign.
megfeledekzek róla	42	47	34	43	39	42	54	42	* (p<0,05)
tudjuk, hogy kellene, de néha felelőtlenek vagyunk	37	45	36	25	32	52	37	41	*** (p<0,001)
gyereket szeretnék	23	31	27	33	19	19	13	15	*** (p<0,001)
nincs mód és idő a védekezésre	22	17	25	20	24	24	24	21	p>0,05
nem tartom fontos- nak	21	26	21	25	16	20	24	20	p>0,05
nincs pénzem a vé- dekezésre	16	27	17	12	8	16	14	18	*** (p<0,001)
nincs rá szükségem (pl. meddőség miatt)	3	1	3	9	2	2	1	4	** (p<0,01)
vallási meggyőződés	2	1	3	6	1	4	2	2	** (p<0,01)
nem ismerem a védekezési lehetősé- geket	2	3	3	4	1	3	2	2	p>0,05

9. táblázat: Ha nem védekeznek, akkor szerepet játszanak-e a következők? (azok között, akik szexuális életet élnek, régió szerint, említések aránya, N=1193) (forrás: MIK 2016)

Összegzés

Mind a makrostatisztikai, mind a MIK 2016 kutatás adatai arra világítottak rá, hogy a korábbi években látott változások, trendek mérséklődése vagy éppen megforduló tendenciájáért különböző társadalmi csoportok eltérő viselkedése a felelős. Elemzésünkben kitüntetett figyelmet fordítottunk a regionális és az iskolai végzettséghez kötődő különbségek megvilágítására. Az észak-magyarországi és az észak-alföldi régió gazdasági leszakadása az ott élő fiatalok életesélyeit a demográfiai viselkedésükön keresztül is jól megragadható módon befolyásolja. Hatékony és esélykiegyenlítő újraelosztó állam hiányában a közoktatásból való kikerülés és a korai gyerekvállalás válik a felnőtté válás egyedülként látható útjává. Ez különösen a fiatal lányok életkilátásaira van korlátozó hatással, főként egy olyan jóléti rendszerben, ami egyszerre épít a munka világában való részvételre és közép- és felsőosztálybelieket támogatni kívánó maternalizmusra, amely etnikailag is kijelöli, hogy milyen csoportok reprodukcióját tartja kívánatosnak. Ebből a struktúrából ugyanis mindkét jóléti háló esetén kihullanak: a korai gyermekvállalás miatt esélyük sem lesz a méltó munkakörülmények közötti munkához, az anyává válásukkal járó társadalmi kockázatközösségből pedig státuszuk, illetve osztályhovatartozásuk, esetleg etnicitásuk miatt hullanak ki.

Ebben a tanulmányban kísérletet tettünk arra, hogy a korábbi elemzésekhez képest máshova helyezzük a fiatalok demográfiai viselkedésének elemzésekor a fókuszot, és a státuszkülönbségek mentén világítsunk rá arra, hogy a második demográfiai átmenet alkalmazása meglehetősen szűk keret akkor, ha az érzékelt változásokat nem csupán értékrendbeli változással igyekszünk magyarázni.

Hivatkozások

- Adamik Mária (1999): Lehetséges-e kritikai demográfia? *Demográfia*, 3-4 szám.
<http://nepesedes.hu/drupal/files/K%C3%B6rk%C3%A9rd%C3%A9s%20Adamik%20M%C3%A1ria.pdf>, letöltve: 2018. május 3.
- Andorka Rudolf (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest
- Bauer Béla – Szabó Andrea (2009): *Ifjúság 2008. Gyorsjelentés*. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest
- Domokos Tamás (2013): *Magyar fiatalok és a demográfiai átmenet*. In Székely Levente (szerk.) *Magyar Ifjúság 2012*. Tanulmánykötet. Kutatópont, Budapest

- Dupcsik Csaba – Tóth Olga (2008): Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia* 4. Szám.
- Durst Judit (2001): „Nekem ez az élet, a gyerekek”. Gyermekvállalási szokások változása egy kislelkes cigány közösségben. *Századvég* (Új Folyam) 22. szám. <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/22/durst.htm>, letöltve: 2018. május 3.
- European Commission (2016): *EU Youth Report 2015*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, http://ec.europa.eu/assets/eac/youth/library/reports/youth-report-2015_en.pdf, letöltve: 2018. május 3.
- Fényes Hajnalka (2005): Ifjúság és rendszerváltás. *Szociológiai Szemle*, 3. szám
- Foucault, Michel ([1976], 2003): Eleven – 17 March 1976. In Bertani, Mauro – Fontana, Alessandro (szerk.) *“Society Must Be Defended”*. *Lectures at the Collège de France*, Picador, New York
- Gazsó Ferenc – Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Gyémánt Richárd – Katona Tamás (2014): *Demográfia*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_547_Demografia/ch01.html, letöltve: 2018. május 3.
- Horváth Bence (2017): Kettészakadt a magyar családpolitika: a tehetősebbekre öntik a pénzt, a szegényebbeket egyre inkább magukra hagyják. (interjú Szikra Dorottával), *444.hu*, 2017. december 4., <https://tldr.444.hu/2017/12/04/ketteszakadt-a-magyar-csaladpolitika-a-tehetosebbekre-ontik-a-penzet-a-szegenyebbeket-egyre-inkabb-magukra-hagyjak>, letöltve: 2018. május 20.
- Kapitány Balázs (szerk.) (2015): *Demográfiai Fogalomtár*. KSH NKI, Budapest, www.demografia.hu/tudastar/fogalomtar, letöltve: 2018. május 3.
- Kereszty Orsolya (2014): *Nők az oktatásban Magyarországon*. In Juhász Borbála (szerk.): *A nőtlen évek ára*. Magyar Női Érdekvédelem Szövetsége, Budapest
- Kelly, M. Patricia Fernandey (1994): *Társadalmi és kulturális tőke a városi gettóban: következmények a bevándorlás gazdaszociológiájához*. In: Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): *A gazdasági élet szociológiája*. Aula, Budapest, http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0010_2A_02_Lengyel_Gyorgy-Szanto_Zoltan_szerk_A_gazdasagi_let_szociologiaja/ch10.html, letöltve: 2018. május 3.
- KSH (2017a): *Mikrocenzus 2016. 3. Demográfiai adatok*, KSH, Budapest http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mikrocenzus2016/mikrocenzus_2016_3.pdf, letöltve: 2018. május 3.

- KSH (2017b): A házasságkötési magatartás változásának demográfiai jellemzői. KSH, Budapest <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/hazassagkotes.pdf>, letöltve: 2018. május 3.
- KSH (2017c): Népmozgalom, 2016. *Statisztikai Tükör*. 2017. április 21. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmoz16.pdf>, letöltve: 2018. május 3.
- Laki László (2006): A generációs reprodukció néhány jellegzetessége a lemaradó térségekben. *Esély* 2. szám, http://www.esely.org/kiadvanyok/2006_2/LAKI.pdf, letöltve: 2018. május 3.
- Lemke, Thomas (2011): Introduction. In *Biopolitics. An Advanced Introduction*, New York University Press, New York – London
- Lesthaeghe, Ron (1991): *The Second Demographic Transition in Western Countries: An Interpretation*. IPD-Working Paper 2. szám
- Lesthaeghe, Ron (2014): *The second demographic transition: A concise overview of its development*. PNAS 51. szám
- Melegh Attila – Őri Péter (2003): A második demográfiai átmenet elmélete. In Spéder Zsolt (szerk.) *Család és népesség – itthon és Európában*. Századvég Kiadó, Budapest
- Perelli-Harris, Brienna – Theodore P. Gerber (2011): Nonmarital Childbearing in Russia: Second Demographic Transition or Pattern of Disadvantage? *Demography* 48. szám
- Somlai Péter (2013): *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Szikra Dorottya (2014): Democracy and welfare in hard times: The social policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014. *Journal of European Social Policy* 5. szám.
- Tárkányi Ákos (2008): A második demográfiai átmenet néhány főbb tényezője a fejlett világban és Magyarországon. *Demográfia*, 4. szám.
- Unesco UisStat oldal: *Outbound mobility ratio by host region adatsor*, data.uis.unesco.org, letöltve: 2018. május 3.
- Van de Kaa, Dirk J. (1987): Europe's second demographic transition. *Population Bulletin* 1. szám.

Családalapítás és gyerekvállalás

Elméleti háttér

A családalapítás és a gyerekvállalás tényeit, az ezekre vonatkozó ítéleteket és terveket a felnőtté válás mozzanataihoz kapcsolódó adatokként értelmezzük. A 20. század fejlődéslélektani elméleteinek egyik meghatározó műve Erik H. Erikson 1950-ben megjelent munkája. Ebben az egyén fejlődésének nyolc egymást követő fázisát foglalta rendszerbe. Szemléletének alapvető eleme, hogy egymást követő szekvenciákban láttatja az egyén fejlődését. A vállaltan is gondolati forrásként, mintaként kezelt freudi fejlődésmoddeltől részben abban tér el, hogy túllép a serdülőkoron és az időskorig terjeszti ki a fejlődésről vallott nézeteit. Másrészt a pszichoanalitikus felfogásnál sokkal nagyobb szerepet tulajdonít a társadalmi hatásoknak. Freudnak többen is felrötták, hogy elmélete túlságosan a bécsi középpolgársághoz tartozó klienseinek ismeretére épül, Eriksonnál ez a társadalmi hatások hangsúlyozása miatt fel sem merülhetett. Ugyanakkor Erickson elméletében kevés figyelmet fordít az egyes életciklusok közötti átjárásra, visszatérésre. Freud ezt a regresszió fogalmának bevezetésével kezelte, és a sikertelen, lezáratlan fejlődési fázisokhoz kapcsolta, illetve a tömegek cselekvéseiben értelmezte, amelyben a tömeg tagjai olyan magatartást valósíthatnak meg, amely korábbi fejlődési fázisaikra jellemző.

Ezt a hiányt érezte Igor Sz. Kon, aki Erikson és Freud nevének említése nélkül értelmezi munkájában a „szerepmoratórium” fogalmát. Azt fejti ki, hogy a fiatal számára az ifjúkorban lehetőség adódik önmaga kipróbálására. Tartós következmények nélkül kísérletezhet hivatása, munkahelye, barátai, párkapcsolatai keresésével, változtatásával. Oda ér el, amelyben őt elfogadják, képességei, tulajdonságai jól illeszkednek a környezethez, a választott közeg, személy elvárásaihoz, amelyhez ő a legkevesebb konfliktussal képes igazodni.

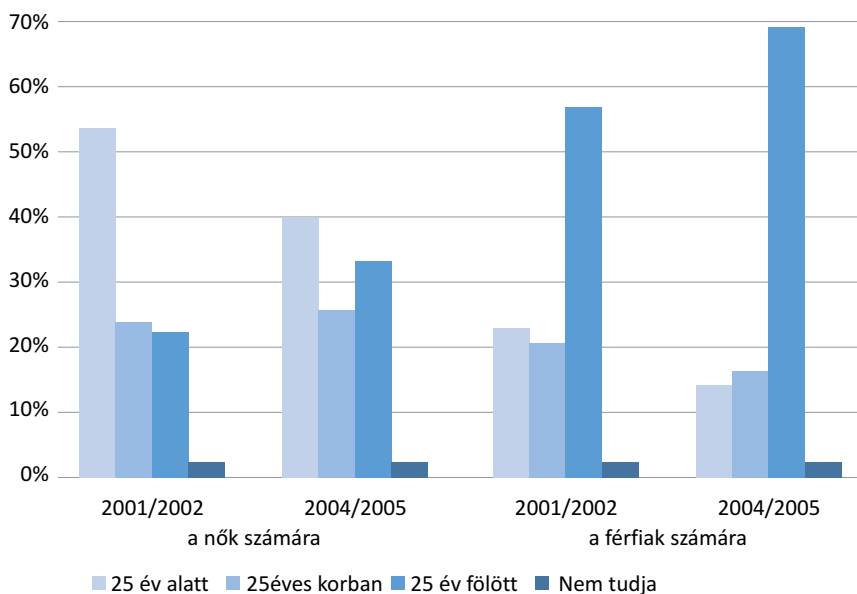
Vikár György a szülőkről való leválással és a saját pár keresésével egyaránt foglalkozó, ábrándozó fiatalok tipikus válsághelyzeteinek értelmezésével, az ezekből adódó krízisek klinikai ellátásával foglalkozik művében. Esetelemzésekben, azok értelmezéséből felépített munkájában áttekinti a remény és a kétségbeesés között

örlődő ifjak nehéz helyzetét, a lehetséges támogató, megértő terápia esélyeit, és annak kudarcait sem rejti el.

Végül nem hallgathatunk egy empirikus kutatás témánk számára legfontosabb tanulságáról sem. Bognár Virág dolgozatában az otthoneremtés nem válik el élesen a családalapítástól. Öt életútátmenet előfordulásának mintázatait vizsgálta a 25. és a 30. életévig. A KSH Népeségtudományi Kutatóintézet Életünk fordulópontjai c. kutatása első hullámának (2001/2002.) adatai alapján arra kereste a választ, hogy az életút e két pontjáig megtörténtek-e az alábbi fontos átmenetek:

- Házas- vagy élettársi kapcsolat az adott életkorban;
- Első elköltözés a szülői házból;
- A legmagasabb iskolai végzettséget adó iskola befejezése;
- Az első gyermek megszületése;
- Az első rendszeres munka megkezdése.

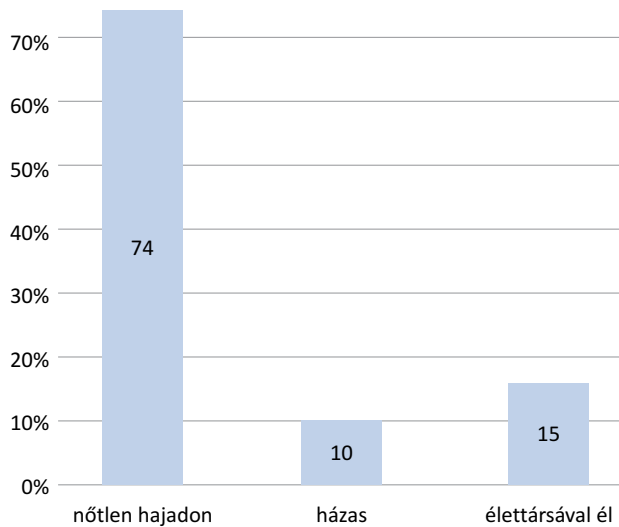
Számunkra a házasságkötés ideális korának megítélésében látott változás a fontos: a házasságkötés időzítését a kutatás mindkét hullámában nemek szerint mérlegették. Ennek eredménye a hagyományosan kialakult társadalmi álláspontot (és gyakorlatot) tükrözi, azaz, hogy a férfiak inkább ráérnek a családalapítással. A felvétel második hulláma három évvel követte az elsőt. Ez a rövid idő is elegendő volt az álláspontok érzékelhető változására: mindkét nem kapcsán csökkent az ideális időpontot 25 év alatt, és nőtt a 25 év felett kijelölők aránya. Az elmozdulás praktikusán már átnyúlik félmúltba, de megítélésünk szerint az előzmények egy része éles határvonal nélkül folytatódik a jelenben (1. ábra).

1. ábra: A legjobb házasságkötési kor a férfiak és a nők esetében (forrás: saját szerkesztés)

Családalapítás

A családalapításra vonatkozó terjedelmes kérdésblokk tények, remények, fantáziák és ítéletek halmazából elsőként a családi helyzet átfogó adatait kell bemutatnunk. Jelen kutatás tervezésekor figyelembe vették az „Életünk fordulópontjai” (Bognár, 2007) kutatás publikált eredményeit, több megközelítést átvettek a kérdések tervezésekor. Ezek egy részét a későbbiekben érinthetjük, de elsőként a családi helyzet átfogó adatait kell bemutatnunk (2 ábra).

2. ábra: Családi állapot N = 8000 (forrás: saját szerkesztés)

A megkérdezettek háromnegyede nem él tartós párkapcsolatban, bár feltételezhető, hogy egy részüknek valamilyen párkapcsolata már volt, de azt nem tekinti tartós párhelyzetnek. Házasságban a fiatalok tizedrésze, egyhatoduk pedig élettársi kapcsolatban él. Ezek az arányok átlagos értékek, amelyek (mint minden átlag) jelentős eltéréseket fedhetnek el. Ezért indokolt a családi állapot háttérváltozók mentén feltáráható tagoltságát is figyelembe vennünk.

Négy független (?) változó szerint tekintettük át a keresztkapcsolatokat (1. táblázat): a nemek, az életkori csoportok, az iskolázottság és a lakóhely figyelembe vételével. Az életkori csoportok és az iskolázottság kapcsolata annyira kézenfekvő, hogy erre elég utalnunk, nem igényel kifejtést, miért idősebbek az iskolázottabbak. Mind a négy keresztkapcsolatban szignifikáns összefüggést találtunk. Közülük – erősségük miatt – a nemek és az életkor adateltéréseket kell értelmeznünk.

	nőtlen hajadon	házas	élettársával él	elvált	nem tudja nem választott	összesen
férfiak	74	7	14	0	0	100
nők	68	13	18	1	0	100
összesen	74	10	16	0	0	100

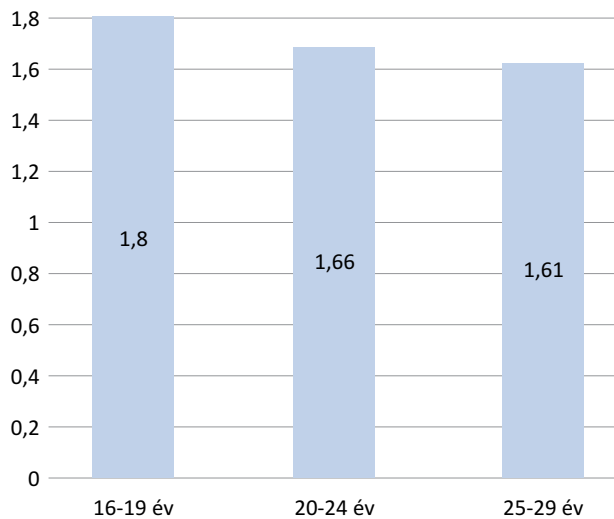
1. táblázat: Családi állapot nemek szerint N = 8001 ** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Táblázatunkban (2. táblázat) három cella adatait emeltük ki. A férfiak domináns módon nőtlen helyzetét, illetve a nők házassági és élettársi kapcsolatait. Úgy véljük, ezek nem csak a nők korábbi biológiai érésének hatását tükrözik, de azt is, hogy ezzel párhuzamosan nagyobb az igényük a stabilitást ígérő tartós párhelyzetre. Feltehetően nem ezzel az igénnyel születtek, hanem a nevelés, a szülői és iskolai környezet hatására jött létre. Nézzük, mit láttunk az életkori csoportok mentén:

	nőtlen hajadon	házassági	élettársi szóval él	elválasztott	nem tudja nem válaszolt	összesen
15 – 19	97	1	2	0	0	100
20 – 24	80	5	15	0	0	100
25 - 29	49	23	27	1	0	100
összesen	74	10	16	0	0	100

2. táblázat: Családi állapot életkori csoportok szerint N = 8000 ** ($p \leq 0,001$)
(forrás: saját szerkesztés)

Mindhárom életkori csoportban a tartós párkapcsolaton kívül élőket találtuk domináns helyzetben. Az idősebbek felé haladva jelentős változásnak azt láttuk, hogy a házasságban vagy élettársi kapcsolatban élők aránya jelentősen emelkedik. Ugyanakkor egyik korcsoport tagjai sem gondolják, hogy a pártalálás „könnyű” lenne. Sőt, az életkorban előre haladva egyre kevésbé értenek egyet azzal az állítással, hogy „Manapság könnyű párt találni.” A válaszadók a kérdőív e kérdésére az „egyáltalán nem ért egyet” és a „teljes mértékben egyetért” válaszok közötti skálán a közepesnél alacsonyabb szinten értékelték egyet (3 ábra).

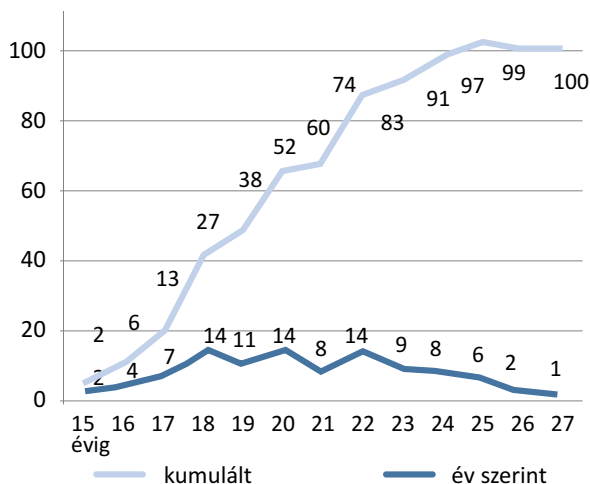
3. ábra: Mennyire tartja elfogadhatónak: Manapság könnyű párt találni. N = 1938. Diagramunkon a válaszképes fiatalok adataival számolt átlagot jelezzük. A teljesen elfogadhatatlan válasz értéke 0. (forrás: saját szerkesztés)

A válaszképes megkérdezettek összessége 1,68-as szinten fogadta el az állítást, így a három életkori csoport válaszait erős konszenzus jellemzi, amit megerősít, hogy a forrástáblázat nem mutat szignifikáns eltéréseket közöttük.

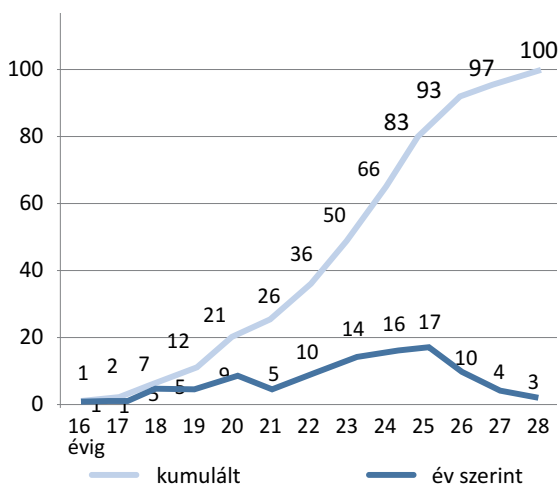
Ennek a konszenzusnak az ismeretében érdemes arra figyelni, milyen életkorban létesítették első élettársi vagy házastársi kapcsolatukat az ilyen helyzetben élő fiatalok. Mindkét kérdést a minta egytizedének lehetett feltenni. Az élettársi kapcsolatban élők válaszai ezt a képet mutatták (4. ábra): a nagykorúság elérése előtt már élettársi kapcsolatban élt a kérdezhetők erős egytizede. Utána jelentős ugrással öt egymást követő időmetszetben hozták létre az együttélések durván tíz-tíz százalékat. Így a 22. életévig a társra találók háromnegyede megélhette az élettársi helyzet örömeit, nehézségeit. Az ifjúkor későbbi éveiben már egyre kevesebben vállalkoztak az élettársi kapcsolat létesítésére. Egészében véve azt kell mondanunk, hogy a felnövekvő generáció gyakorlata az élettársi kapcsolatok esetében alátámasztja azt az álláspontjukat, hogy manapság közel sem könnyű párt, főleg tartósnak remélt párkapcsolatot találni.

Visszafogottabb képet ismerhettünk meg a házasságban élők válaszaiból (5. ábra). Tizennyolc éves kora előtt a házasok tizede fogadott hűséget egymásnak hivatalos keretek között. A 22. életévre azonban mindössze a házasok erős harmada szánta

rá magát erre a lépésre. A következő három esztendőt tekinthetnénk a házasságkötések dőmpingkorának, ha ez a kifejezés nem a minta tizedét jellemezné. Mindezenesetre a házasságok közel felét ebben a korban kötötték. A huszonhatodik és további évekre már kevés házasságkötés jutott.

4. ábra: Hány éves volt Ön az első élettársi kapcsolata létesítésekor? N = 744 (forrás: saját szerkesztés)

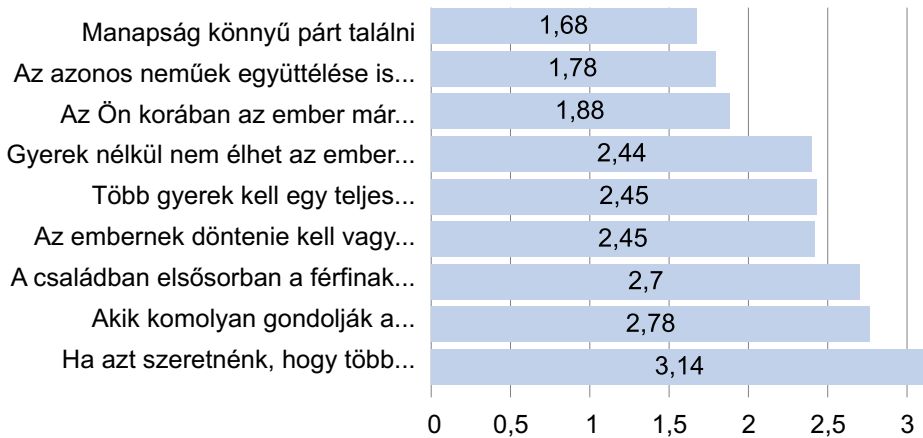

5. ábra: Hány éves volt, amikor házasságot kötött? N = 802 (forrás: saját szerkesztés)

A párkapcsolatra, házasságra vonatkozó, nagyrészt pozitív kijelentések harmadát a közepes szintnél alacsonyabban tartották elfogadhatónak (6. ábra). Egy következő hármas csoporttal a közepes szintnél kevéssel magasabban értettek egyet, szinte azonos besorolásokkal. Végül a harmadik állítássorozat elemeit tekinthetjük jelentősen elfogadottnak. Kiváltképp azt, amely így hangzott: „Ha azt szeretnénk, hogy több gyermek szülessen, jobban kellene támogatni a gyermeket vállalókat.”

Itt azért szükséges egy zárójeles megjegyzés. A kérdezők a kérdéssor (6. ábra) nyolc többi eleme esetében a kérdezettet kívülálló helyzetben megjelenítő megfogalmazást használtak. Itt viszont a többes szám második személyre váltottak. Milyen szándék-közösségbe kívánták bevonni a megkérdezetteket? Kivel, mivel akartak elérni azonosulást? Vagy más megfogalmazásban: akaratukon kívül milyen azonosulást gerjesztettek? A kiugróan magas egyetértésben szerepe lehet ennek a szempontváltásnak.

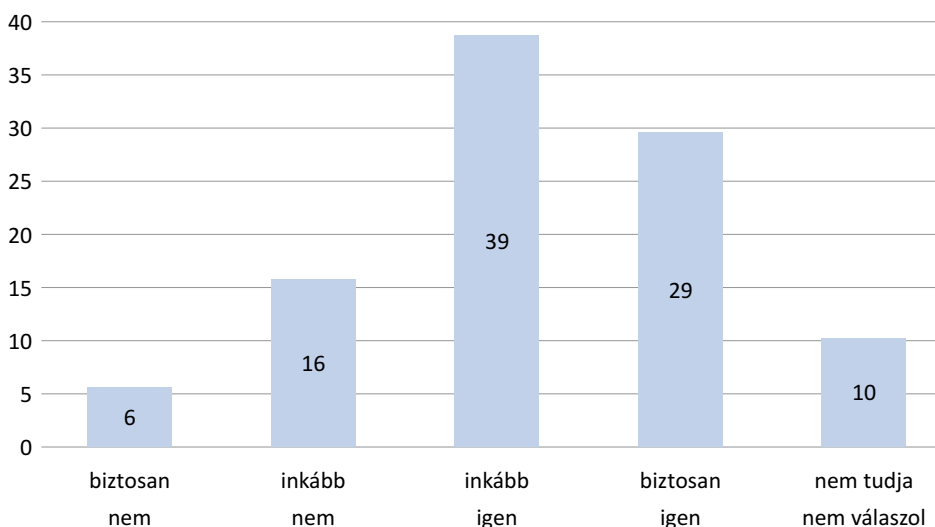
Visszatérve az állítások tartalmához, még egy kijelentésre kell figyelnünk. Az azonos neműek együttélésének mérlegelésekor a válaszképes megkérdezettek egészében az alacsony egyetértéssel fogadott állítások közé helyezték ezt a kijelentést: „Az azonos neműek együttélése is ugyanúgy családnak tekinthető.” Az egyetértési sorban ez közvetlenül a pártalálás könnyűsége után következik. Megnéztük, mennyire tekinthetjük ezt konszenzusos állásfoglalásnak. A kérdezettek neme életkori csoportja és lakóhelye szerint szignifikáns különbségeket láttunk az egyetértés szintjében, míg az iskolai végzettség mentén inkább konszenzusos válaszokat találtunk.

6. ábra: Mennyire tartja elfogadhatónak a párhelyzetre és a családra vonatkozó ítéleteket N = 1904 és 1961 között változó a nem tudja, nem válaszol eltérő értékei miatt. Diagramunkon a válaszképes fiatalok adataival számolt átlagot jelezünk. Az „egyáltalán nem ért egyet” válasz értéke 0. (forrás: saját szerkesztés)

Ezeket a válaszokat még egy tényező befolyásolhatta, a megkérdezettek szexuális irányultsága. A válaszok alapján a 8000 megkérdezettet homogén halmaznak tekinthetjük, hiszen 96 százalékuk heteroszexuálisnak jellemezte magát. Így szükségtelennek láttuk, hogy csoporteltéréseket keressünk a négy további válaszlehetőségből adódó alcsoportokban. Annál is inkább, mert ennek felét a „nem tudom” válasz tette ki. Az együtt is hibahatár közeli csoportocskák miatt a mintát bátran tarthatjuk homogén sokaságnak.

A jövőre irányuló házasságkötési elképzelésekkel nem kényeztetnek el a felvétel adatai (7. ábra): „Ha Ön jelenleg nem házas, szeretne-e házasságban élni? (Akár a közeli, akár a távoli jövőben.)”

7. ábra: A házasságról szóló elképzelések. N = 7185 (forrás: saját szerkesztés)

A válaszokat dolgozatunkban óvatosan kezeljük. Az oszlopdiagram az összes kérdezhető válaszainak megoszlását tartalmazza. Az egytizednyi kitérő válasz mellett a házasságban eltérő mértékben bizakodók (reménykedők?) és az ilyen elképzeléseket nem fontolgatók aránya jelentősen eltolódott azok javára, akik házasságpártiak. A 68:22 megoszlás azt sejteti, hogy legalább a meghatározatlan jövőben háromszor annyian gondolják életvezetésük kereteit házasságban szervezni, mintsem enélkül. Ez a háromszoros eltérés szinte megegyezik a „biztosan igen” versus „biztosan nem” válaszok arányaival, így indokoltnak látjuk az összevonást.

Négy magyarázó változó mentén néztük meg e válaszmegoszlás eltéréseit.

A nemek, életkori csoportok, lakóhely és a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint egyaránt igen erősen szignifikáns eltéréseket találtunk (3. táblázat). A kép egyszerűsítése kedvéért már csak a „házasságpárti” 68 százalékos összképhez viszonyítjuk az egyes csoportok ugyanilyen válaszait:

Budapest	70 % n=1083
megyei jogú város	71 % n=1546
más város	65 % n=2271
község, falu	67 % n=2286
együtt	68 % N=7186
15-19 éves	71 % n=2286
20-24 éves	69 % n=2663
25-29 éves	63 % n=2236
együtt	68% N=7185
férfiak	63 % n=3805
nők	73 % n=3382
együtt	68 % N=7185
alapfokú	63 % n=3636
középfokú	71 % n=2752
felsőfokú	77 % n= 796
együtt	68% N=7184

3. táblázat: A házasságról alkotott vélemények nemek, életkori csoportok, lakóhely és a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint (forrás: saját szerkesztés)

A megkérdezettek egészétől az egyes alcsoportok válaszai szűk sávban térnek el. Ennek a sávnak a növekedése mentén rendeztük el adatainkat. A viszonylag legnagyobb eltérést az igen szűk, felsőfokú végzettségűek esetében láttuk, de ez is mindössze 9%. Egészében a lakóhelytől az iskolázottságig tart a „házasságpártiak” térnyerése, ha ezt a kis eltérést egyáltalán térnyerésnek tekinthetjük.

A jövőbeli házasságra irányuló kérdés „magányossága” miatt ebből a kutatásból nem vonhatunk le megalapozott következtetéseket.

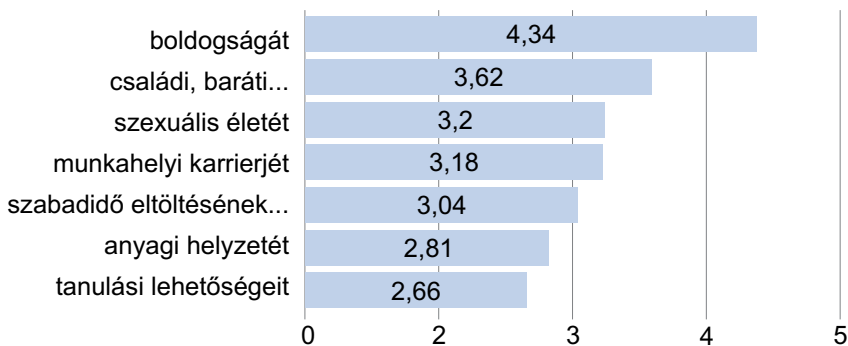
Gyerekvállalás

A gyerekvállalás kapcsán használt – a családra irányuló beállítódás és társadalmi feltételek meglétét jelző – közkeletű kifejezés, a „gyerekvállalási kedv” kifejezés tartalmának feltárását szolgáló tények, szándékok, ítéletek hosszú sorozata szerepel a kérdőívben. Ezek egy részét tekintjük át ebben az alfejezetben. Kezdjük néhány ítélettel. Egy általános önbesorolással, majd a gyerekvállalás hatásainak finomabb mérlegelésével.

A megkérdezettek a családi élet, magánélet és a hivatás, munka, tanulás végpontok közötti ötfokú skálán 3,08-as értéknél helyezték el magukat.

Ebben a középre húzó önjellemzésben a megkérdezettek alcsoportjai nem térnek el. A férfiak 3,12, a nők 3,03 besorolással jellemezték magukat, amit méltán elhanyagolható különbségnek tarthatunk ($N = 1942$)¹. Az életkor, a lakóhely és az iskolai végzettség mentén sem találtunk érdemi eltéréseket.

A gyerekvállalás különböző hatásainak megítélését korántsem találtuk egysíkúnak. Az oszlopdiagram hét terület mérlegelésének adatait jeleníti meg (8. ábra).

8. ábra: Véleménye szerint hogyan befolyásolja a gyermekvállalás az emberek... N=1762 és 1934 között változó. (forrás: saját szerkesztés)

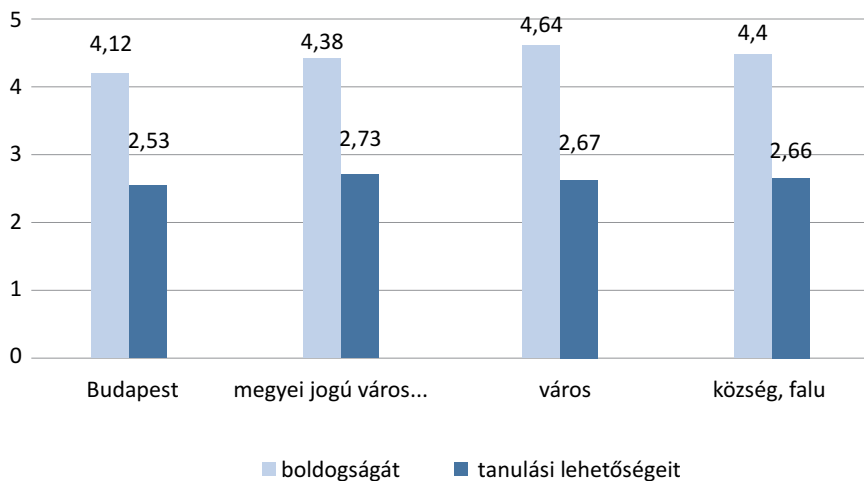
A válasz elől kitérőket az átlagszámításnál nem vettük figyelembe, így az eredetileg kérdezett 1984 személy közül a legmagasabbra tartott „boldogság” esetében $N=1934$, míg a közepesnek tekintett „szexuális élet” kapcsán $N=1762$. A szexualitást még ilyen semleges közelítő kérdésnél is a kérdezettek 10 százaléka a „nem tudja” lehetőséget választotta.

¹ A χ^2 próba eredménye ($p = 0,054$) nem is jelez szignifikáns keresztkapcsolatot.

A csoporteltérésekre nem figyelő ítéletsor élén a „boldogság” áll, míg a legrosszabb megítélést a „tanulási lehetőségeit” váltotta ki.

Az ítéleti sor élén talált „boldogság” kapcsán vissza kell utalnunk a párkapcsolatra, házasságra vonatkozó állítások elfogadását bemutató 6. ábra két elemére. A „Gyerek nélkül nem élhet az ember igazán boldog, kiteljesedett életet.” és a „Több gyerek kell egy teljes családhoz.” állításokkal a közepes szintet alig meghaladó mértékben értettek egyet a megkérdezett fiatalok. A most bemutatott adatok kapcsán a vegytiszta „boldogság” kimagasló megítélését legalább is enyhe kételkedéssel kell szemlélünk. Hosszú évtizedek tapasztalatai mutatják, hogy a gyerekvállalás növelését célzó kormányzati programok átmeneti, néhány éves hatásait visszaesés követi vagy hatástalanok maradnak, főképp mert a gyakran változó népesedéspolitikai eszközök bizalmatlanságot szülnek.

Az ítéletek alcsoportok szerinti eltéréseiben nem találtunk jelentős távolságokat. A nemek, életkor és iskolázottság mentén a forrástáblázatok szignifikáns értékeket sem mutattak, így a konszenzust sem tarthatjuk említésre méltónak. Más a helyzet a lakóhely szerinti alcsoportoknál (9. ábra).

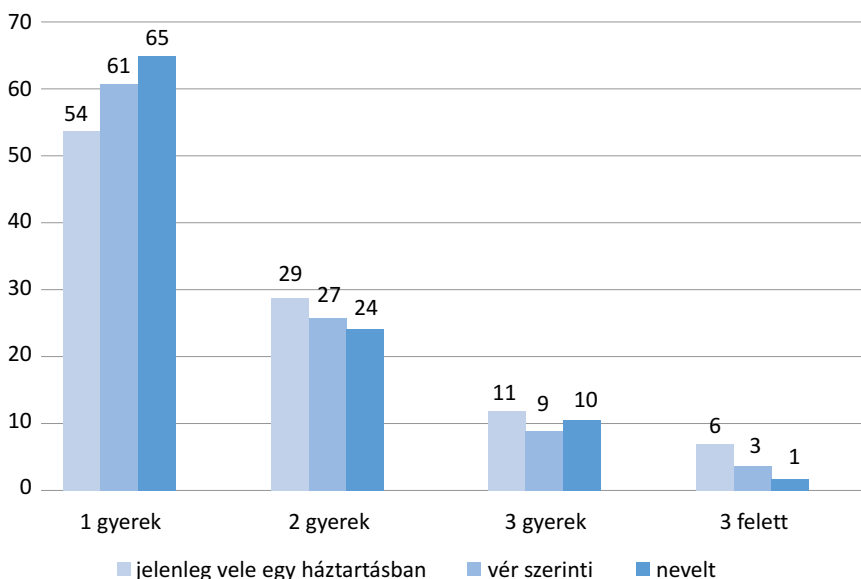

9. ábra: A „boldogságát” N = 1930. $p < 0,001$. A „tanulási lehetőségeit” N = 1881. ** ($p \leq 0,001$). (forrás: saját szerkesztés)

A gyermekvállalás boldogságot és tanulási lehetőségeket befolyásoló hatását egyaránt kis eltérésekkel szemlélik az alcsoportokban. A Budapesten élők és a városok lakóinak fél skálafoknyi távolsága is mindössze a skálaterjedelem egytizede a boldogág esetében. A tanulási lehetőségek megítélésében pedig egyenesen

eltörpülnek az ítéleti különbségek. A boldogságot nagymértékben javító és a tanulási lehetőségeket közepesen rontó gyerekvállalás álláspontok megismerése után már áttekinthetjük a gyerekvállalás tényeit és szándékait is.

A megkérdezettek háromnegyede olyan háztartásban él, amelyben vele közös kasszán egyáltalán nem élnek gyerekek. Ennek alapján azt mondhatnánk, hogy 1956 válaszadótól kérdezték a gyerekvállalás tényeit. Azonban az egy háztartásban élő, vér szerinti, illetve a nevelt gyerekek számát mindössze 1133, ill. 175 fiataltól kérdezték. A 10. ábra után a vér szerinti, illetve a nevelt gyerekekről szóló adatokból dolgozunk.

10. ábra: A háztartásában, illetve azon belül a vér szerinti és a nevelt gyerekek N = 1956, 1133 és 175 (forrás: saját szerkesztés)

A háztartásukban gyerekekkel élők domináns többsége egyetlen gyerekről számolt be bármelyik csoportban is kérdezték azok számát. A két, illetve a három és több gyerekről beszámolók egymáshoz közeli arányokban csökkentek. Ez az összevetés mindössze annyiban bizonyult termékenynek, hogy kimondhatjuk: a 30 év alatti fiatalok körében kevesen szánják el magukat egynél több gyerekre. Miután ez a megkérdezettek alcsoportjaiban változhat, szükségesnek láttuk a legfontosabb csoportképzők mentén is áttekinteni a vér szerinti gyerekek számát.

Nemek szerint csak hibahatáron belüli eltéréseket találtunk, az életkor mentén magasabb az egy vér szerinti gyerekről beszámolók aránya. Egyik keresztkapcsolatot sem találtuk szignifikánsnak, ezért bemutatásukat felesleges szószaporításnak tekintjük. A befejezett iskolai végzettség és a lakóhely szerinti alcsoportok viszont megérdemlik a figyelmet (4. táblázat).

	1 gyerek	2 gyerek	3 gyerek	3 felett	összesen
alapfok	51	31	13	5	100
középfok	72	24	4	0	100
felsőfok	83	17	0	0	100
összesen	60	27	9	3	100

4. táblázat: Vér szerinti gyerekek száma befejezett iskolai végzettség szerint. Hány vér szerinti gyermeke született Önnek? N = 1140. ** ($p < 0,001$)

A kiemelt adatok diagonális elhelyezkedése jelzi, hogy az alacsonyabb iskolai végzettséggel gyakrabban jár együtt a több gyermek, míg a legiskolázottabb alcsoportban elsősorban egy gyermeket nevelőket találunk. Az ő körükből 3 gyerekről senki sem számolt be. A másik erős keresztkapcsolat a lakóhely mentén elkülöníthető csoportokhoz kapcsolódik (5. táblázat).

	1 gyerek	2 gyerek	3 gyerek	3 felett	összesen
Budapest	82	15	3	0	100
megyei jogú város, megyeszékhely	62	29	6	3	100
város	57	30	9	4	100
község, falu	58	27	12	3	100
összesen	60	27	9	3	100

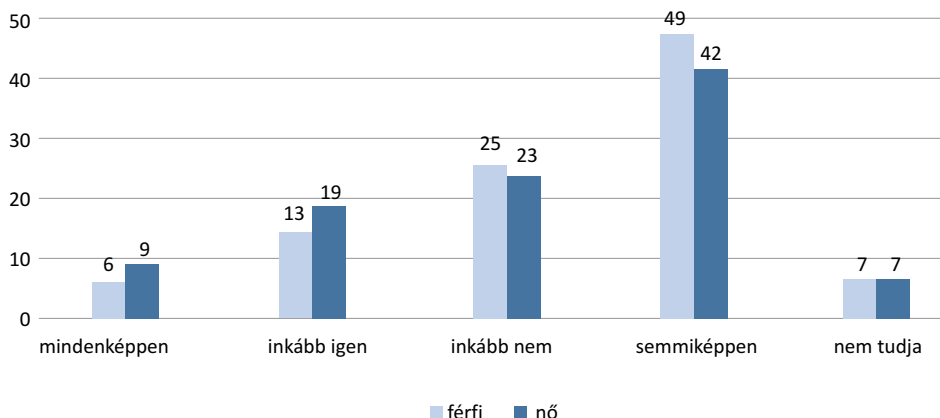
5. táblázat: Vér szerinti gyerekek száma lakóhely szerint. Hány vér szerinti gyermeke született Önnek? N = 1140. ** ($p < 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Három cella adatait jelöltük kiemeléssel. A Budapesten élők körében kiugróan magas az egy gyermeket nevelők súlya, mintegy feleannyian számoltak be két gyerekről, mint a további alcsoportokban és ennél is nagyobb a távolság választja el őket valamennyi vidéki település lakóitól.

Ha ezt a két kapcsolatot együtt szemléljük, azt kell mondanunk, hogy a kutatásban vizsgált 30 évnél fiatalabb évfázatokban a kevésbé iskolázott és a vidéki fiatalok

hajlandóbbak egynél több vér szerinti gyereket vállalni. Tőlük éles cenzúra választja el a diplomásokat és a fővárosban élőket. Keményebben fogalmazva a tanulatlanabb és a vidéki Magyarország vállalja magára a több gyerekkel járó anyagi és gondozási terheket.

A gyerekvállalásra irányuló tervek, fantáziák esetében már a minta egészére is vannak adataink (11. ábra).

11. ábra: Tervezi-e, hogy a következő 3 éven belül (újabb) gyereket vállal? N = 8002. ** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

A 8. ábrán látott eltérések nem nagyok, de a szignifikancia mértéke miatt megemlítendő. A két alcsoport tervei (reményei) közötti eltérés azt jelzi, hogy a nőket inkább foglalkoztatja a gyerekvárás gondolata, mint a férfiakat. Ez a hagyományos családi modellre utal, amelyben a gyerekek körüli tennivalók elsősorban az asszonyokra hárulnak. Akadt összesen 22 „nem lehet (több) gyereke” válasz is, de ez százalékban kimutathatatlan (6. táblázat).

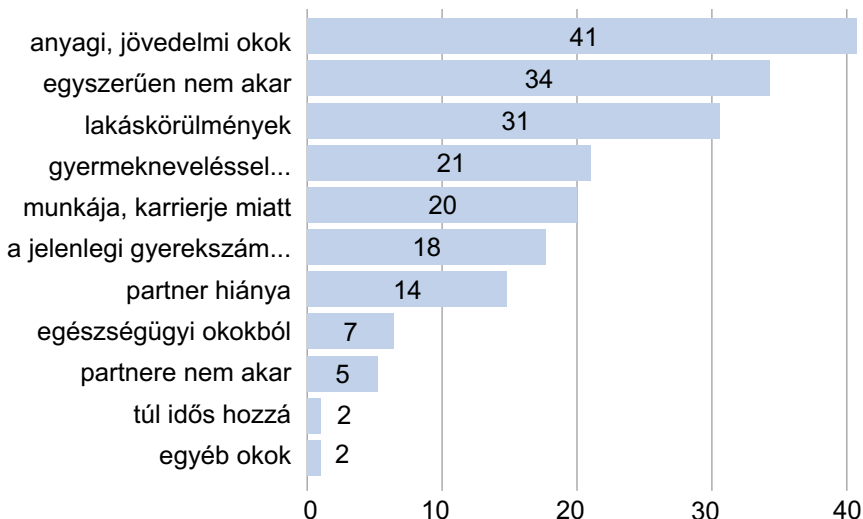
	mindenképpen	inkább igen	inkább nem	semmiképpen	nem tudja	összesen
15 – 19 éves	2	5	13	76	4	100
20 – 24 éves	6	14	27	45	8	100
25 – 29 éves	13	27	29	22	9	100
összesen	7	16	24	46	7	100

6. táblázat: Tervezi-e, hogy a következő 3 éven belül (újabb) gyereket vállal? N = 8002. ** ($p \leq 0,001$). (forrás: saját szerkesztés)

Az életkori csoportok eltérő válaszai közül a négy diagonális cella adatait emeltük ki. A legfiatalabb megkérdezettek körében alig fordul elő három éven belül gyerekvállalást tervező vagy erről fantáziáló fiatal. Viszont háromnegyed részük semmiképpen sem szeretne ilyen rövid időn belül gyereket. A legidősebb öt évjáratban viszont jóval az átlag feletti a mindenképpen gyereket tervezők súlya, ugyanakkor a semmiképpen-t válaszolók a megkérdezettek egészének felénél is alacsonyabb.

Feltételezhetjük, hogy az idősebb évjáratokból kérdezettek a gyermekvállaláshoz szükségesnek tartott feltételeket, inkább megoldottnak ítélik, mint a fiatalabbak. Karriercéljaikat legalább részben elérhették, lakáskörülményeik jobbak, párkapcsolataikat az együtt töltött évek alapján stabilabbnak tekintik, ezek alapján mérlegelték válaszaikat.

Ezután nézzük, milyen okait említették annak, hogy nem terveznek (az esetleg meglévőkön túl) gyereket az erről kérdezettek (12. ábra).

12. ábra: Mi az oka annak, hogy Ön nem tervez (több) gyereket (annál többet, mint amit mondott) N = 820 (forrás: saját szerkesztés)

A nyitott kérdésre adható több válaszü sorozat élén az anyagi, jövedelmi okok állnak. Az élmezőny harmadik eleme a lakáskörülményeket említő válaszokból tevődött össze. A kérdezettek harmada körüli előfordulás azt jelzi, hogy a gyerekvállalás legjelentősebb akadályait itt találjuk.

Az egymáshoz közeli második válaszcsoporthoz a gyermekneveléssel járó többletfeladatokat, a munkára. Karrier-megfontolásokra hivatkozó válaszokat, és a gyerekeik számával elégedetteket találjuk. Ilyen akadályokat említett a kérdezhetők mintegy ötödrésze.

Végül a partnerhiánytól a túlkorossáig terjedő sorozatban a gyerekvállalás „objektívnek” vélhetett akadályait említették. Közöttük megtalálhatjuk az éppen adott pillanathoz kapcsolódó akadályokat, mint például a partnerhiányt, az esetleg változtatható (bár gyakran jelentős támogatást igénylő) egészségügyi nehézségeket, ideértve a párok meddőségét is, és azt, amikor a harminc alatti ifjak némelyike idősenek véli magát a gyerekvállaláshoz.

Ebből a sorozatból mindössze az „egyszerűen” előtaggal kiegészített „nem akar” választ sorolhatnánk be a gyerekvállalási kedv hiánya kategóriába. Az összes további ok egyaránt súlyos társadalmi tények és legalább azonos súlyú egyéni élethelyzetek velejárója.

A gyerekvállalás akadályainak megértéséhez a kérdőíves felvételnél gyakran érzékenyebb interjúk eljárásokkal kerülhetnénk közelebb.

Összegzés

A családalapításról és a gyerekvállalásról megismert adatokat összességében szemlélve azt mondhatjuk, hogy a magyar fiatalok domináns többsége nem él tartós párkapcsolatban. Akik párkapcsolatban élnek, azok is inkább az együttélést választották, mint a házasságot. Annak ellenére is, hogy távlatokban házasságkötésben gondolkoznak. E kettősség mögött azt az ítéletet is láttuk, hogy nem tartják könnyűnek a pártalálást. A családi helyzet, családalapítás téma fontos eleme, hogy a döntően családalapítás előtt álló fiatalok reményeiben megjelenik a házasság lehetőség, de annak feltételeiről, időhatáraitól kevés érdemi megállapítást tehetünk. A 30 év alatti ifjak döntően egy gyereket nevelnek. Kevesen gondolják, hogy belátható időn belül további gyereket vállalhatnak. A gyerekvállalási terveknek elsősorban anyagi, jövedelmi akadályait és a lakáskörülmények elégtelenségét látják. Ezek az akadályok olyan tényezők, amelyek a gyerekvállalás életre szóló döntését jobban befolyásolják, mint a kormányzati ciklusokra érvényes népesedéspolitikai elhatározások. Ezeknek a programoknak átmeneti, néhány éves hatásait visszaesés követte, vagy hatástalanok maradtak. Döntően azért, mert a gyakran változó népesedéspolitikai eszközök bizalmatlanságot szülnek.

Hivatkozások

- Bognár Virág (2007): *Első elszakadás a szülői háztól: a felnőtté válás kezdete?*
In: Somlai Péter (szerk): *Új ifjúság*, Napvilág Kiadó Budapest
- Erickson, Erik H. (1950): *Cildhood and Society*, Norton, New York
- Kon, Igor Sz. (1969): *Az én a társadalomban*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Vikár György (1980): *Az ifjúkor válságai*, Gondola Könyvkiadó. Budapest

Oktatási helyzetkép: iskolai életutak, tervek és lehetőségek

I. Bevezetés

A fiatal generációk oktatási helyzete kapcsán az iskola és a társadalom viszonyának két fontos strukturális kontextusát érdemes kiemelni: (1) a magyar oktatási rendszer szelekciós mechanizmusait, és (2) ezzel szoros összefüggésben az oktatás minőségi (hatékonysági, eredményességi és méltányossági) problémáit. Egy meritokratikus elveken felépülő társadalomban az előrehaladást, a társadalmi pozíciót kizárólag az érdem: a tudás (ismeret) és a teljesítmény (erőfeszítés) határozza meg, hozzátevé, hogy e tekintetben tiszta típus a gyakorlatban nem valósul meg, a kérdés inkább az, hogy a származás mellett a képességekben és teljesítményekben megtestesülő érdemek milyen mértékben válnak a társadalmi siker és előrejutás fő tényezőjévé (lásd: Róbert, 2002).

A meritokratikus társadalmi vízió elképzelhetetlen a tudás elismerése nélkül, annak megszerzését pedig – jól, rosszul – de még mindig az iskolai teljesítmény teszi mérhetővé. A mai társadalmakban tehát lehetséges érvényesülési pontként jelenhet meg az iskoláztatás, amely által kulturális tőkére – és ennek eredményeként egyéb tőkefajtákra (például anyagi vagy társadalmi tőkére) – tehetünk szert (Bourdieu, 1978). Ugyanakkor a szakirodalomban annak megítélése már nem teljesen egyértelmű, hogy mely társadalmi csoportok milyen eséllyel részesülhetnek a kulturális tőke elsajátítását lehetővé tévő minőségi oktatásban. Az elméleti megközelítésekben alapvetően két fő irány bontakozik ki. Az egyik a kulturális reprodukció elmélete, amely szerint a szülői háttér elsősorban a család kulturális erőforrásain, tőkéjén keresztül gyakorol hatást a társadalomban betöltött pozíciókra, ami elsősorban a magasabb státuszú csoportok számára biztosítja a kedvezőbb helyzet továbbörökítését (Bourdieu, 1978). A másik fontos elméleti irány a kulturális mobilitás, amely ezzel vitatkozva azt feltételezi, hogy a kulturális tőke, mint kitörési lehetőség épp az alsóbb társadalmi rétegek számára ad esélyt a hátrányaik

kompenzálására (DiMaggio, 1998).¹ Az oktatási helyzet, az utóbbi évtizedekben zajlott oktatási expanzió megítélésének egyik lehetséges megközelítését adhatja a két fő elmélet vizsgálata. Hozzáteve, hogy az oktatási részvétel alakulása és az oktatási esélyegyenlőség – amely számos egyéb egyéni és társadalmi lehetőséget is meghatároz – közötti kapcsolat feltárása rendkívül nehéz feladat, hiszen ezen két pólus mentén is számos, egymásnak sok esetben ellentmondó elméleti feltevés állítható fel (lásd például: Treitmann, 1970; Boudon, 1974; Mare, 1981; Alwin – Thornton, 1984).

Az viszont biztosan állítható, hogy a megszerzett képzettség a felfelé irányuló társadalmi mobilitás meghatározó tényezője, vagyis az iskolázatlan és képzetlen emberek alapvető hátrányból indulnak, az alacsonyabb iskolai végzettség növeli a létbizonytalanságot, csökkenti a munkaerőpiacon történő elhelyezkedés esélyét, valamint számottevő elmaradást eredményez a keresetekben, mely kiemelten igaz Magyarország esetében (OECD, 2017). Mindez azt is jelenti, hogy az oktatási egyenlőtlenségek az élet számos területére kihatnak.

Az oktatási esélyegyenlőtlenségek kialakulásának és fennmaradásának értelmezési modelljei

A szakirodalomban az esélyegyenlőtlenségek formálódásának mechanizmusára, az okok magyarázatára több megközelítésmód is található, amelyek értelmezési és vizsgálati kerete más-más tényezőkre és folyamatokra helyezi a fő hangsúlyokat (Nahalka – Zempléni, 2014). A *deficitmodell* az esélyegyenlőség okát a gyerekek rossz társadalmi helyzetében látja, vagyis a gyerekek fejlettségében tapasztalható jelentős különbségek a társadalmi helyzetük által meghatározott. Az egyenlőtlenséget külső tényezők befolyásolják, az iskolarendszer esetleg csak annyit tud tenni, hogy mérsékli ezeket az eleve adott különbségeket (lásd például Coleman et al., 1966). A *szegregációmodell* fő álláspontja az, hogy az esélyegyenlőtlenségek elsősorban azért jönnek létre, mert a magasabb státuszú társadalmi csoportok jobb lehetőségük és érdekvédelemzési képességük birtokában elérik, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportoktól elkülönülten tanulhassanak (lásd például Kertesi – Kézdi, 2009). A szegregáció ebben az értelemben nyílt vagy látens diszkriminációval együtt járó szelekciót jelent. A *látens diszkrimináció modellje* nem a szegregációt tekinti az esélyegyenlőtlenségek legfőbb okának, hanem az iskolarendszer nevelési-oktatási gyakorlatában rejlő társadalmilag és kulturálisan meghatározott

¹ Minderről bővebben lásd Blaskó (2002).

egyoldalúságokat. Az iskolában uralkodó norma- és értékrendszer az esetek többségében nem igazodik a szociálisan hátrányosabb helyzetből érkező gyerekek eltérő tulajdonságaihoz és kulturális viszonyulásaihoz. Vagyis az iskolarendszer által képviselt, sok esetben középosztálybeli érték- és normavilág magában hordozza a (látens) diszkrimináció veszélyét (lásd például Bourdieu, 1978).

A modellek elsősorban nem egymást kizáró elméletek, inkább a tekintetben különíthetők el egymástól, hogy eltérő módon határozzák meg az esélyegyenlőtlenségek lényegét és a hátrányos helyzetet, illetve eltérő okokkal is magyarázzák az esélyegyenlőtlenségek kialakulásának folyamatát. Az egyes modellek nem választhatók el élesen egymástól, értve ezalatt, hogy a különböző modellekben meghatározott legfőbb tényezők, folyamatok időben máskor és eltérő intenzitással jelentkeznek és gyakorolnak hatást az esélyegyenlőtlenségek kialakulására és fennmaradására. A társadalmi háttér okozta deficitiek eleve kedvezőtlen helyzetbe hozzák a gyerekeket a magyar iskolarendszerben. A szelekciós mechanizmusok következtében ezen tanulók jelentős része szegregált körülmények között tanul és nő fel, és olyan csökkentett minőségű pedagógiai szolgáltatásban részesül, amely negatívan hat az iskolai eredményességére, a személyes és társadalmi kapcsolataira, s végső soron a későbbi életesélyeire (erről lásd Kertesi – Kézdi, 2009; Hajdu – Kertesi – Kézdi, 2014). Az iskolák és pedagógusaik középosztályhoz igazodó pedagógiai, módszertani és értékelési kultúrája pedig tovább növelheti ezeket a hátrányokat. Vagyis akár az oktatási rendszer összességében, akár adott iskolákban időszakonként többféle mechanizmus is érvényesülhet, az eltérés inkább abban van, hogy – a társadalmi kontextustól és helyzettől függően – melyik kap nagyobb hangsúlyt.

A magyar iskolarendszer szelekciós mechanizmusai

Az iskoláknak jelentős társadalmi szerepük van abban, hogy a hátrányos helyzetű tanulók az otthonról hozott kognitív és affektív hiányosságokat hosszú távon leküzdjék (Spielhagen, 2006). Ugyanakkor a hazai empirikus kutatási eredmények arra mutatnak rá, hogy az előnytelen társadalmi-gazdasági közegből érkező gyerekek már az iskolába lépéskor hátrányban vannak, s ezen hátrányok az iskola teljes ideje alatt fennmaradnak, illetve tovább is növekednek (Havas, 2008). Hozzáteve azt is, hogy a több szempontból is hátrányos helyzetű tanulóknál sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy nem fejezik be a tanulmányaikat (Liskó, 2008). Ez a determinizmus nagyrészt az oktatási rendszer szelekciós mechanizmusainak tulajdonítható (Tóth – Csapó – Székely, 2010), amely folyamatok nemzetközi

összehasonlító elemzése arra mutat rá, hogy a szelektív iskolarendszerekben a nem szelektív iskolarendszerekhez képest nagyobbak az esélyegyenlőtlenségek és az átlagos tanulói eredményesség is alacsonyabb (Hanushek – Wößmann, 2006).

Az egyéni boldogulás és a gazdasági-társadalmi fejlődés egyik meghatározó mozgatórugója az általános oktatási színvonal emelése, a változó körülményekhez sikeresen alkalmazkodó eredményes, hatékony és méltányos oktatási rendszer és oktatáspolitikai, amely mindenki számára esélyt biztosít az oktatási (és munkaerőpiaci) részvételre, előmenetelre. Ugyanakkor már a rendszerváltás előtti kutatások is megállapították, hogy a tanulók iskolai eredményessége társadalmilag meghatározott, sőt az eleve hátránnyal induló diákok lemaradása az általános iskolai évek alatt tovább növekszik. Az iskola tehát nem képes mérsékelni a társadalmi egyenlőtlenségeket, a különböző szelekciós mechanizmusok révén legjobban esetben is csak konzerválja a különbségeket, és inkább a kedvezőbb társadalmi státuszú gyerekeket, csoportokat segíti (Ferge, 1976, 1980; Gazsó, 1976; Ladányi – Csanádi, 1983; Róbert, 1986). A rendszerváltást követő kutatások szintén arra mutatnak rá, hogy az iskolarendszer újratermeli az egyenlőtlenségeket (Andor, 2001; Berényi – Berkovits – Eröss, 2008).

Az utóbbi években tovább mélyült a magyar iskolarendszer korábbi kutatásokban feltárt minőségi, hatékonysági, eredményességi és méltányossági problémáiról szóló tudásunk. A legújabb empirikus kutatások is egyértelműen azt jelzik, hogy a tanulók iskolai eredményessége társadalmilag meghatározott, a szelektív iskolarendszerből adódóan a hazai iskolák nagy része nem képes mérsékelni a kedvezőtlen szociális helyzetből eredő hátrányok hatásait, a különböző szelekciós mechanizmusok révén inkább konzerválja, újratermeli, sőt sok esetben növeli a társadalmi különbségeket, egyenlőtlenségeket. A magyar oktatási rendszer kapcsán tehát általánosságban kijelenthető, hogy eredményességi és méltányossági problémákkal küzd, vagyis az iskolarendszer egészében nem csökken az iskolai szelekció és szegregáció, amely az oktatás eredményességét is negatív irányban befolyásolja (Lannert – Nagy, 2006; Havas, 2008; Kertesi – Kézdi, 2009; Tóth – Csapó – Székely, 2010; Csapó, 2012; Hajdu – Kertesi – Kézdi, 2014; Fehérvári – Tomasz, 2015; Szemerszki, 2016; Széll, 2018).

E tendencia a tanulói, az iskolai és az oktatási eredményességet is negatív irányban befolyásolja. Ezt támasztják alá a hazai és a nemzetközi tanulóitajesítmény-mérések eredményei is, amelyek szerint hazánkban rendkívül erős a családi háttér tanulói teljesítményekre gyakorolt hatása (Csapó et al., 2014; Fehérvári – Széll, 2014; OECD, 2016; Ostorics et al., 2016). Hozzáteve, hogy hazánkban a családi háttér

hatása főként az iskola átlagos társadalmi összetételén keresztül érvényesül. Az eredmények azt mutatják, hogy ha két hasonló családi háttérrel rendelkező diák eltérő átlagos társadalmi, gazdasági és kulturális összetételű iskolába jár, akkor jelentősen eltérő eredményeket ér el, viszont a hasonló tanulói összetételű iskolába járó diákok között kismértékű a teljesítménykülönbség, még akkor is, ha az egyéni családi háttérük különbözik egymástól (Balázsi et al., 2013; Ostorics et al., 2016).

A méltányosság erősítése, a különböző háttérű társadalmi csoportok tanulási eredményességében megmutatkozó különbségek csökkenése a versenyképesség javítása, a gazdaság növekedése irányába hat. Ennek következtében a társadalom minőségének javulása csak akkor következik be, ha a gazdasági, környezeti és politikai dimenziók fejlesztése mellett csökken a társadalmi polarizáció, valamint megvalósul a különböző társadalmi javak, így a humán tőke méltányosabb elosztása (Keller – Mártonfin, 2006). Tehát a gazdasági növekedésre gyakorolt hatáson túl az oktatás egyéni és általános társadalmi haszna is meghatározó, vagyis a tudás fejlesztése, az iskolázottsági-műveltségi szint javítása kedvezően befolyásolja a társadalmi berendezkedés valamennyi szegmensét, így például kihat az egészségi állapotra, az életminőségre, az esélyegyenlőségre, a környezettudatosságra vagy az állampolgári-közéleti aktivitásra is (Csapó, 2011; Utasi, 2013; OECD 2016, 2017).

II. Elemzési célok és módszerek a nagymintás ifjúságkutatások bázisán

A harmadik oktatási expanzió, valamint a diverzifikált és individualizálódott tanulási (és munkaerőpiaci) életutak változó jellegzetességeinek vizsgálata egyrészt az expanzió mértéke, másrészt az expanzió társadalmi mobilitásra gyakorolt hatása – azaz az alacsony társadalmi-gazdasági státuszú fiatalok magasabb státuszú társaikhoz viszonyított tanulási életútlehetőségei – felől közelíthető meg. Elemzésünk alapvető célja e két dimenzió mélyebb vizsgálata, amelyre lehetőséget nyújtanak a 2000-ben elindult, négyévente ismétlődő nagymintás ifjúságkutatások egyedi adatokat tartalmazó adatbázisai. Az eddig megvalósult kérdőíves felmérések kiemelten fókuszáltak a fiatalok oktatási helyzetének feltérképezésére, amelynek eredményeként részletes információk állnak rendelkezésre a 15–29 éves korosztályt érintő legfontosabb oktatási trendekről (lásd például Nyüsti, 2013; Bocsi, 2016).

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a fiatalok életében miként érvényesültek és módosultak az oktatási expanzió folyamatai a vizsgált időszakban (2000–2016), illetve, hogy az expanzió hatására milyen folyamatok figyelhetők

meg a társadalmi rétegződés és az iskolarendszer kapcsolatában. Kutatásunk kulcskérdése, hogy milyen mértékben meritokratizálódik a magyar társadalom, vagyis, hogy a kulturális reprodukció mechanizmusai (Bourdieu, 1978), illetve a kulturális mobilitás jelenségei (DiMaggio, 1998) miként formálják a fiatalok iskolai életútját. Elemzésünkben az iskolázottságra egyrészt mint a kulturális tőke, a kulturális erőforrások manifesztálódására, másrészt mint a családi, szülői háttér és a társadalmi helyzet közötti távolság meritokratikus felbontását szolgáló közbülső tényezőként tekintünk.

Mindezeknek megfelelően elemzésünk három fő témakör köré épül. Először a fiatalok oktatási helyzetének alakulását vizsgáljuk meg részletesebben, amely kapcsán górcső alá vesszük az oktatási expanzió és az iskolázottság, valamint a továbbtanulási tervek tendenciáit, külön kitérve az eltérő végzettségek szubjektív megítélésének különbségeire, valamint a diverzifikált és individualizálódott életutakra. Ezt követően az iskolai életút társadalmi meghatározottságát járjuk körül, keresve a tanulást és a továbbtanulási szándékot leginkább meghatározó társadalmi tényezőket. A tanulmány végén az olyan marginális helyzetben lévő fiatalok élethelyzetére hívjuk fel a figyelmet, akik korán elhagyták az iskolarendszert, illetve akik legfeljebb általános iskolai végzettséggel szorultak ki a tanulásból és a munkaerőpiacról is, valamint kitérünk a roma/cigány fiatalok lehetőségeire is.

Módszertani háttér

Az eredmények értelmezése kapcsán felhívjuk a figyelmet arra, hogy az eddig lezajlott öt nagymintás kérdőíves ifjúságkutatás eredményei mind az egyes adatfelvételek kisebb-nagyobb módszertani eltérései, mind az oktatás területén történt változások következtében csak fenntartásokkal hasonlíthatók össze. Ugyanakkor a különböző években zajlott ifjúságkutatások eredményeinek összehasonlíthatósága és longitudinális elemezhetősége érdekében igyekeztünk az egyes felmérések során feltett kérdéseket és az azokra adott válaszokat közös nevezőre hozni, de csak akkor, ha logikailag, tartalmilag és módszertanilag is összeegyeztethető kategóriákat kaptunk. E tekintetben külön figyelmet fordítottunk a témánk szempontjából fókuszpontnak tekinthető végzettségi adatok, valamint az iskolai életút képzési szintjeinek és típusainak kategorizálására.

A legmagasabb befejezett iskolai végzettséget minden esetben – azaz a válaszadók és szüleik iskolai végzettségének meghatározásakor is – négy végzettségi kategóriába soroltuk a népszámlálások során is alkalmazott besorolásnak megfelelően (KSH, 2013):

1. Legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők;
2. Érettségit nem adó szakmunkás végzettséggel rendelkezők (szakmunkás-bizonyítvány, szakiskolai oklevél vagy szakképesítő bizonyítvány);
3. Érettségivel rendelkezők (általános vagy szakmai érettségi, érettségire épülő középfokú szakképesítés, felsőfokú szakképesítés);
4. Felsőfokú végzettséggel rendelkező diplomások (főiskolai vagy BA/BSc oklevél, egyetemi vagy Ma/MSc oklevél, doktori – PhD vagy DLA – fokozat).

Annak kapcsán, hogy a felmérés időpontjában ki milyen iskola- illetve képzési típusban folytatta a tanulmányait, a végzettségcsoportok kialakításánál előzőekben ismertetett szempontokat vettük figyelembe. Ennek megfelelően elemzésünkben hét olyan iskola-, illetve képzéstípust különböztetünk meg, ahova az adott adatfelvétel idején a megkérdezettek járhattak:

1. Általános iskola;
2. Szakmunkásképző, szakiskola (2016-tól szakközépiskola);
3. Szakközépiskola (2016-tól szakgimnázium), technikum;
4. Gimnázium;
5. Főiskola (ide értve a régi, osztatlan és a bolognai folyamat következtében megjelenő – BA, BSc– alapképzéseket);
6. Egyetem (ide értve a régi, osztatlan és a bolognai folyamat következtében megjelenő – MA, MSc – mesterképzéseket, valamint a posztgraduális és doktori képzéseket);
7. Egyéb (ide olyan képzések kerültek, mint például az érettségi utáni, felsőfokra nem akkreditált, posztszekunderi képzések, a felsőfokú/felsőoktatási szakképzések és az egyéb tanfolyamok).

Az elemzések során ismertetett adatok, eredmények saját számításaink útján álltak elő, melynek alapját minden esetben az adott adatfelvételi év egyedi adatait tartalmazó (súlyozott) adatbázisai adták. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a közölt adatok (főként a korábbi éveket tekintve) nem minden esetben egyeznek meg a korábbi évek gyorsjelentéseiben (illetve sokszor az adott adatfelvétel eredményeit elemző tanulmányokban) közöltekkel. Ennek alapvetően módszertani okai vannak, hiszen álláspontunk szerint, mindig a legfrissebb felmérés módszertanához kell megpróbálni igazítani a korábbi adatfelvételek (sokszor eltérő módon előálló) adatait.

III. A fiatalok oktatási helyzetének alakulása

Az oktatási rendszer egyik alapvető jellegzetessége, hogy hierarchikus felépítésű, vagyis az iskolai továbbhaladás csak úgy lehetséges, ha már egy előző szintet, feltételt teljesítettünk. Ez alapvetően még az utóbbi évtizedekben tapasztalható jelentős képzési diverzifikációt figyelembe véve is igaz, gondoljunk csak az olyan szakképesítésekre, amelyek elérése valamilyen oklevél (érettségi, diploma) meglétéhez kötött. Az egyes oktatási szintek közötti szelekció több lépcsőben valósul meg, azt számos tényező befolyásolja az egyéni képességektől kezdve az egyén döntésein keresztül egészen a társadalmi-gazdasági státusz meghatározó szerepéig.

Vagyis a bejutási feltételek meglétét konkrétan érvényesítő szelekciót megelőzően az egyéni döntésből fakadó önkirekesztés és a képzési utak közötti egyéni választás (önszelekció) is hatást gyakorol az iskolai életútra (Nyüsti, 2013). Hozzáteve, hogy az egyéni választás sok esetben csak illúzió, hiszen abban igen erős determináló tényező a származás, a társadalmi-gazdasági státusz. Vagyis az alsóbb társadalmi csoportok tagjai, valamint a társadalmi helyzetet is szimbolizáló alacsonyabb presztízssű iskolákban (például szakközépiskolák, szakiskolák) tanulók körében a továbbtanulási esélyek alaptól jóval kedvezőtlenebbek, mint az e tekintetben kedvezőbb helyzetű társaik esetében (Gazsó – Laki 1999; Bukodi, 2000; Nyüsti, 2013; Szemerszki, 2014; Fehérvári – Híves, 2017), ráadásul előbbieik számos esetben – még ha a továbbhaladáshoz szükséges bejutási feltételek abszolválhatók is – nem-jelentkezésükkel önmagukat zárják ki a továbbtanulásból (Szemerszki, 2014). Egy adott képzésbe történő bekerülés még nem jelenti azt, hogy az összes bejutó tanuló el is végzi a képzést, mivel előfordulhat, hogy a képzési feltételek nem teljesítése miatt lemorzsolódik, amely lemorzsolódás egyéni és kontextuális tényezők-től egyaránt függhet, hozzáteve, hogy ebben az esetben is igen jelentős a társadalmi meghatározottság (Liskó, 2008; Fehérvári, 2015).

Nyüsti (2013) elemzéséhez hasonlóan – ugyanakkor azt némiképp módosítva – a 2016. évi adatfelvétel eredményei alapján is megpróbáljuk egy pillanatkép erejéig rekonstruálni a kutatásban részt vevő 15–29 éves fiatalok oktatási helyzetét, tudva azt, hogy az oktatási rendszerben zajló folyamatok állandóan és meglehetősen gyorsan változnak, ráadásul a vizsgált korosztályt sem egyformán érinti az egyes oktatási szintekre való eljutás és annak sikeres teljesítése. Ugyanakkor mindenképpen jelzésértékkel bír, ha megvizsgáljuk az egyes szintekre eljutók, az adott szintet sikeresen teljesítők, illetve lemorzsolódók, valamint a továbbtanulási lehetőségekből akár saját döntés, akár egyéb bemeneti feltételek hiánya miatt kimaradók teljes mintában tapasztalható megoszlásait. Hozzáteve, hogy az 1. táblázatban

bemutatott információk némiképp hiányosak, hiszen a felmérésekből nem, vagy csak igen árnyaltan derülnek ki az egyes szintekről való kiszorulás mögöttes okai és jellegzetességei. A pontos kép részletes felvázolását az is nehezíti, hogy több esetben a válaszok inkonzisztenciája, a válaszhiány és az egész számra történő kerekítés is torzításokhoz vezethet.

A 2016. évi adatokból is hasonló következtetések vonhatóak le, mint ami a 2012-es adatok alapján körvonalazódott (lásd Nyüsti, 2013). Összességében megállapítható, hogy általánossá vált az általános iskolai végzettség megszerzése, ugyanakkor vannak olyan fiatalok, akik még általános iskolában tanulnak (a csaknem 1 százaléknyi fiatal több mint hattizede 15 éves, vagyis vélhetően évvesztes diák), illetve akik már az általános iskolai képzésből is lemorzsolódtak (közülük minden negyedik a tankötelezettségi kor, azaz a 16. életév elérésével indokolta, hogy nem fejezte be az általános iskolát). Figyelemre méltó azonban, hogy minden huszadik fiatal az általános iskola befejezése után meg sem próbált továbbtanulni valamilyen középfokú képzésben. Ráadásul ebben némi növekedés is tapasztalható az előző négy évhez képest, amely a tankötelezettségi kor leszállításából következő folyamatoknak is lehet az egyik előszele. Ezen feltételezés igazolásához azonban részletesebb mélyfúrásokra és hosszabb távú adatokra lenne szükség.

Az általános iskola befejezését követően a fiatalok csaknem héttizede az érettségit adó képzéseket választja, amelyet az adatok alapján nagy valószínűséggel meg is szerez. Az eddigi életük során érettségi nélküli szakképzésbe belevágók aránya némi emelkedést mutat, mellyel párhuzamosan a tanulmányaikat érettségit adó szakközépiskolákban (2016-tól szakgimnázium) elkezdők aránya valamelyest csökkent. Középfokon a lemorzsolódás az érettségit nem adó szakképző iskolákban (2016-tól szakközépiskola) markánsabban jelentkezik, mint az érettségit adó szakközépiskolákban és gimnáziumokban, hozzáteve, hogy utóbbi iskolatípusban tapasztalható a legkisebb lemorzsolódás (Fehérvári, 2014). Ez a tendencia az ifjúságkutatások adataiból is érzékelhető: míg az érettségi nélküli szakképzést elkezdők közül minden tizedik fiatal lemorzsolódik, addig az érettségit adó iskolákból együttesen csak minden ötvenedik.

Az érettségi megszerzése a felsőoktatásba való bekerülés feltétele, ugyanakkor az eredmények azt mutatják, hogy az érettségit követően – amelyet a négy évvel ezelőtti eredményekhez hasonlóan a vizsgált fiatalok fele szerez meg – nem feltétlenül a felsőoktatásba vezet az út. Sok fiatal (összességében a teljes minta 13 százaléka) választja az érettségire épülő szakképesítéseket, illetve a felsőfokú szakképzettséget (diplomát) nem adó, hanem csak felsőfokú szakképesítést igazoló oklevelet bizto-

sító felsőoktatási szakképzéseket. Ez a diverzifikáció is jól mutatja – amit már a korábbi ifjúságkutatások is hangsúlyoztak (Szabó – Bauer, 2009; Nyüsti, 2013; Bocsi, 2016) – hogy a tanulási életutak sokszínűvé váltak, egyre kevésbé lehet a fiatalok életútját egy A és B pontot összekötő egyszerű egyenesként értelmezni, hiszen számos kitérő, mellékút, párhuzamosság és ciklikusság is megjelenhet az életpályában.

Az érettségivel rendelkező fiatalok közül a felvétel időpontjában csak minden második jelenik meg a felsőoktatásban, azaz kezdi meg tanulmányait valamelyik főiskolán vagy egyetemen (beleértve azokat a fiatalokat is, akik felsőoktatási szakképzésben tanulnak). E tekintetben némi elmozdulás tapasztalható, vagyis a megkérdozett érettségizett fiatalok a négy évvel korábbihoz képest nagyobb arányban kezdenek el valamilyen felsőfokú képzést: 2012-ben 48 százalékuk (a teljes minta 24 százaléka), 2016-ban 55 százalékuk (a teljes minta 28 százaléka). Fontos hangsúlyozni, hogy ez a növekedés nem a jelenlegi felsőoktatási részvételben (mindkét évben a teljes minta 11–12 százalékát teszik ki a főiskolai és egyetemi hallgatók), hanem inkább a felsőfokú végzettség megszerzésében mutatkozik meg. Vagyis nem a részvétel, hanem a végzettségi szint emelkedik. Tényleges felsőfokú végzettséggel (főiskolai vagy egyetemi diplomával) a teljes minta több mint egytizede rendelkezett 2016-ban, nem feledkezve meg arról, hogy a vizsgált korosztály egy része a korának köszönhetően még nem is szerezhette ilyen szintű végzettséget. (A fiatalok oktatási részvételére és végzettség szerinti megoszlásainak mélyebb vizsgálatára az elemzés következő alfejezetében térünk ki.)

	2012	2016
nem járt iskolába	0,1	–
alapfokú oktatás		
elkezdte az általános iskolát	99,9	100
jelenleg általános iskolában tanul	1	1
befejezte az általános iskolát	98	99
nem fejezte be az általános iskolát (lemorzsolódott)	1	0,4
nem tanult tovább középfokon (önkirekesztődő, kirekesztődő)	3	5
középfokú oktatás		
elkezdte a szakiskolát*	24	26
jelenleg szakiskolában tanul*	5	4
nem fejezte be a szakiskolát*(lemorzsolódott)	3	3
befejezte a szakiskolát*	16	19
elkezdte a középiskolát (szakközépiskola**, gimnázium)	71	68
jelenleg szakközépiskolában tanul**	12	7
nem fejezte be a szakközépiskolát**(lemorzsolódott)	1	1
jelenleg gimnáziumban tanul	8	10
nem fejezte be a gimnáziumot (lemorzsolódott)	0,2	0,2
leérettségizett (szakközépiskolában vagy gimnáziumban)	50	51
jelenleg érettségire épülő szakképzésben tanul	3	4
befejezte az érettségire épülő szakképzést	5	5
nem tanult tovább felsőfokon (önkirekesztődő, kirekesztődő)	23	19
felsőfokú oktatás		
elkezdte a felsőoktatást	24	28
jelenleg felsőfokú/felsőoktatási szakképzésben tanul***	2	2
felsőfokú szakképesítést igazoló oklevelet szerzett	3	2
jelenleg főiskolai szinten tanul	6	6
jelenleg egyetemi szinten tanul	5	6
felsőfokú végzettséget (diplomát) szerzett	8	12

1. táblázat: A 15–29 évesek oktatási helyzetképe 2012-ben és 2016-ban (a teljes minta százalékában, $N_{2012, 2016} = 8\,000$) (forrás: saját szerkesztés)

Megjegyzés: *2016-tól szakközépiskola; **2016-tól szakgimnázium; ***2013-tól felsőoktatási szakképzés.

Az oktatási expanzió és az iskolázottság tendenciái

A hazánkban – a nyugati országokhoz képest több évtizedes késéssel – lezajlott oktatási expanzió jelentős változásokat idézett elő az oktatási rendszer egészében. Az oktatási expanzió vizsgálata kapcsán érdemes figyelembe venni azt a szociológiai aspektust, amely szerint a fiatalkor folyamatosan változik és egyre inkább kitolódik. Vagyis a magyar fiatalok esetében is végbement az ifjúsági korszakváltság (Gábor, 2002), megjelent a posztadoleszcens életszakasz, amit jól jelez az első munkába állás időpontjának kitolódása, valamint az oktatási rendszerben töltött idő növekedése is (Somlai et al., 2007).

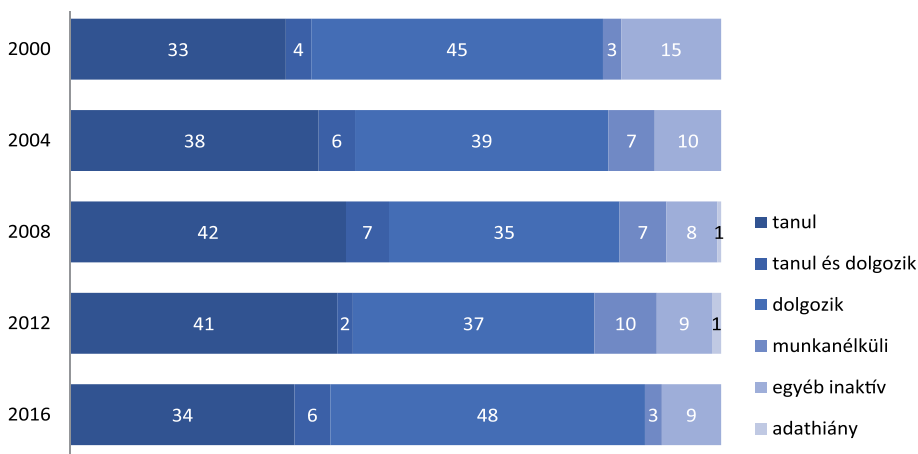
Az oktatási expanzió elemzése és a tendenciák értelmezése számos tényező függvénye, vagyis a vizsgálatok során nem szabad megfedkezni azokról a kontextuális tényezőkről (oktatáspolitikai irányok, tankötelezettség, demográfiai folyamatok, oktatás és munka közötti átmenet lehetőségei stb.), amelyek érintik a teljes oktatási és képzési rendszert. Ráadásul az expanzió nem csupán a hallgatói létszám növekedését, az oktatási szint eltömegesedését jelentheti, hanem azt is, hogy a képzési rendszerben már bent lévők képzési éveinek száma növekedik, illetve, hogy egyre bővülő, diverzifikált képzési kínálat jön létre.

Az 1. ábrán látható adatok² világosan mutatják az oktatási expanzió hazai alakulását: a tanuló fiatalok aránya 2000 és 2008 között folyamatosan növekedett (összesében 12 százalékponttal), 2008 után – amikor a fiatalok csaknem fele tanult – azonban megfordult a tendencia és 2016-ra a 2000. évi 37 százalékos szint közelébe esett vissza, vagyis a legutóbbi felvétel szerint a 15–29 éves fiatalok négytizede vesz részt valamilyen oktatásban, képzésben. A 2000–2016 közötti időszakot tekintve elmondható, hogy a tanuló fiatalok 10–15 százaléka dolgozik is, azaz vagy tanulás mellett végez kereső tevékenységet, vagy munka mellett tanul.³ Ez alól kivétel a

2 Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a táblázatban – főként a korábbi évekre vonatkozóan – közölt adatok nem egyeznek meg a korábbi évek gyorsjelentéseiben és elemző tanulmányaiban közltekkel. A korábbi adatfelvételek eltérő kérdéstechnikái (például a fiatalok fő- és melléktevékenységeinek feltárására irányuló kérdések feltérképezése) számos kihívást jelentett az adatfeldolgozás során. Módszertani megfontolásunk szerint a fő- és melléktevékenységek feltárását célzó kérdések esetében, a sokszor ellentmondásos válaszokat úgy összesítettük, hogy valamennyi kapott választ figyelembe vettük, és ha bármelyik esetben jelölt például tanulási tevékenységet, akkor az adott válaszolót tanulóként vettük számításba. Például a 2008. évi felmérés adatbázisában nagy százalékban (az esetek csaknem 10 százalékában) fordul elő olyan eset, amikor a válaszadó fő gazdasági tevékenységként (k53. kérdés) a tanul, részt vesz valamilyen iskolában vagy tanfolyamon valamilyen képzésben válaszopciót jelölt meg, miközben a korábbi kérdésben (k52. kérdés) nem említette, hogy tanulna, részt venne valamilyen iskolában vagy tanfolyamon valamilyen képzésben. Ezekben az esetekben mind a két kérdésre adott választ alapul vettük, s ha bármelyiknél jelölt tanulásra vonatkozó választ, akkor az adott válaszoló a tanuló, ha mellette jelölt munkavégzést is, akkor pedig a tanuló és dolgozik kategóriába került stb.

3 2016-ban a tanuló fiatalok 8 százaléka (a teljes minta 3 százaléka) tanulás mellett dolgozott, míg munka mellett a célcsoport 6 százaléka (a teljes minta 2 százaléka) tanult.

2012-es év, ahol ez az arány mindössze 5 százalék. Az oktatási részvétel alakulásával ellentétes tendencia mutatható ki a dolgozó fiatalok arányát tekintve: 2000 és 2012 között egyötödével (49%-ról 39%-ra) csökkent a fiatalok körében a dolgozók aránya, de 2016-ra (48%) nagy emelkedéssel csaknem újra elérte a 2000-ben tapasztalt szintet. Ez a növekedés a tanulók arányának csökkenése mellett együtt járt az inaktívák (főként a munkanélküliek) arányának csökkenésével is, amelynek eredményeként az eddigi öt felmérés során 2016-ban volt a legalacsonyabb az inaktívák aránya. Az ifjúságkutatások egyedi szintű adatainak longitudinális vizsgálata alapján összességében megállapítható, hogy az oktatási expanzió megállt, sőt visszafordult, továbbá a fiatalok gazdasági aktivitásában a 2000-es évek elején tapasztaltakhoz történő visszarendeződés mutatható ki, annyi kitételrel, hogy az akkoriban érzékelt szinthez képest jelentősen mérséklődött az inaktívák aránya (1. ábra).

1. ábra: A 15–29 éves fiatalok aktivitása, 2000–2016 (a teljes minta százalékos megoszlásában, $N_{2000, 2004, 2012, 2016}=8\ 000$, $N_{2008}=8\ 076$) (forrás: saját szerkesztés)

Az oktatásban, képzésben való részvétel nagymértékben függ az életkortól, hiszen a fiatalabb generáció tagjai nagyobb valószínűséggel jelennek meg az oktatási rendszer valamelyik szegmensében. Ezt jól mutatja a részvétel korcsoportonkénti vizsgálata, mely szerint a legfiatalabbak (15–19 évesek) 84–90 százalékos részvétele kiemelkedik a másik két vizsgált korcsoport közül. Fontos kiemelni, hogy a 2004–2012 között mért magas (kb. 90%-os) részvételi arány 2016-ra néhány százalékponttal csökkent, amelyben közrejátszhat a tankötelezettségi kor 2013-ban bevezetett csökkentése is, ugyanakkor ennek tényleges igazolása majd csak a 2020-as felmérés adatai alapján lesz lehetséges. A részvételi tendenciákat elemezve látható, hogy a 2000-es évek elején még mindhárom vizsgált korcsoportban bővült az

oktatási részvétel, majd 2004-től a részvétel bővülése elsősorban az idősebb korosztályok oktatási rendszerben, képzésben maradásának volt köszönhető.

	2000	2004	2008	2012	2016
15–19 évesek					
tanul	83	89	87	87	83
tanul és dolgozik	1	1	2	1	3
dolgozik	8	4	4	4	8
munkanélküli	1	3	3	4	2
inaktív	7	3	3	3	5
N (fő)	2 274	2 326	2 603	2 457	2 304
20–24 évesek					
tanul	24	34	34	35	26
tanul és dolgozik	5	7	10	3	8
dolgozik	51	39	40	39	53
munkanélküli	3	10	10	13	4
inaktív	16	10	7	8	9
N (fő)	2 869	2 474	2 538	2 767	2 790
25–29 évesek					
tanul	3	5	10	6	4
tanul és dolgozik	4	7	8	3	5
dolgozik	67	64	60	65	76
munkanélküli	4	8	9	11	3
inaktív	21	16	13	14	12
N (fő)	2 857	3 200	2 935	2 776	2 905

2. táblázat: A fiatalok aktivitása életkori csoportok szerint, 2000–2016 (az életkori csoportokon belüli teljes elemszám százalékában) (forrás: saját szerkesztés)
Megjegyzés: A táblázatban közölt arányszámok, a kerekítés és a hiányzó adatok következtében nem minden esetben fedik le az adott korosztály 100 százalékát.

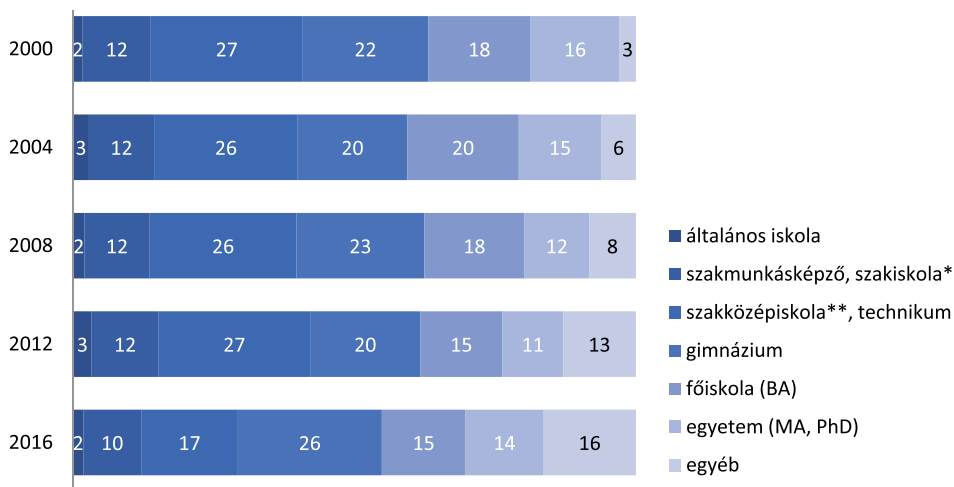
Az eddigi csúcspontot jelentő 2008-as évet követően azonban visszaesett a 20–29 éves fiatalok részvétele: 2008-ban a korosztályba tartozó fiatal közül még csaknem minden harmadik részt vett valamilyen oktatásban, képzésben, 2016-ra viszont ötből

mindössze egy.⁴ Hozzátevé, hogy 2016-ban az idősebb korosztályok munkaerőpiaci részvétele kimagasló szintet ért el, és az eddigi mérések közül ebben az évben a legalacsonyabb az inaktívak (főként a munkanélküliek) aránya is (2. táblázat).

Az oktatási expanzió azonban nem csak az adott oktatási szintre belépők, illetve az adott szinteken bent lévők számának növekedésével értelmezhető. Az oktatási és képzési utak egyre rugalmasabbá válása, az iskolai életút megszakíthatósága, szüneteltethetősége és újrakezdhetősége sokak számára lehetővé teszi, hogy az oktatási rendszer, illetve a képzési struktúra különböző kimeneteit, különböző időpontokban vegyék igénybe. Ezt jól mutatja a jelenleg tanulók iskola-, illetve képzési típusok szerinti megoszlása, amely több szempontból is változást mutat (2. ábra). Az általános iskolai és az érettségit nem adó szakképzésben részt vevő tanulók aránya viszonylag állandó a vizsgált időszakban, míg az érettségit adó képzés esetében – főként a 2016-os felmérés adatait alapul véve – jelentősebb csökkenés tapasztalható. Utóbbi kapcsán érdemes kiemelni, hogy az általános, illetve a szakmai érettségit adó képzésekben tanulók aránya 2016-ban megfordult, vagyis a fiatalok nagyobb aránya tanul gimnáziumokban, mint szakközépiskolákban (korábban szakközépiskola). Ez a változás vélhetően azzal is összefügg, hogy szűkül a felsőoktatásba való bejutás lehetősége, s az adatok azt mutatják, hogy a gimnáziumokból érkezők a felsőfokú továbbtanulás szempontjából jóval előnyösebb helyzetben vannak, mint szakközépiskolai végzettséggel rendelkező társaik (Szemerszki, 2014). Értelemszerűen középfokú iskolákba többségében a 20 év alattiak járnak, míg a felsőoktatási tanulmányokat folytatók lényegesen nagyobb hányada kerül ki a 20 év feletti korosztályból. Az adatok azt mutatják, hogy a 20–24 évesek közül a felsőoktatásba bekapcsolódók aránya a 2000 óta tartó csökkenés után 2016-ra újra növekedett (2000: 80%, 2012: 58%, 2016: 68%), miközben a 25 év felettiiek körében a részvétel folyamatos csökkenést mutat (2000: 76%, 2016: 59%). Vagyis a 20–24 év közötti egyetemista fiatalok létszámának növekedése következtében a 2008-as és a 2012-es csökkenés után újra növekedett a felsőoktatásban részt vevők aránya. Ebben minden bizonnyal szerepet játszik a 2006-ban bevezetett Bologna-rendszer is, hiszen az egyetemi alapszakos (BA, BSc) képzéseket elvégzők nagy hányada – mint ahogy a korábbi ifúságkutatások is prognosztizálták (Szabó – Bauer, 2009; Nyüsti, 2013) – továbblépett az egyetemi szintű mesterszakokra. Hozzátevé, hogy az egyéb képzések – amelynek túlnyomó részét az érettségihez kötött közép- és felsőfokú

4 Ebben a csökkenésben minden bizonnyal szerepet játszik az is, hogy 2012-ben a korábbi évekhez képest több mint 20 ezer, 2013-ban pedig nagyságrendileg további 10 ezer fővel kevesebb hallgató kerülhetett be a felsőoktatásba. Azóta a felvettek száma évenként néhány ezer fővel vagy csökkent, vagy növekedett, de összességében 82–86 ezer között mozgott. A pontos adatok többféle bontásban elérhetőek: https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statistikak.

szakképesítést adó képzések teszik ki – iránti kereslet minden korcsoportban jelentősen, 2000 óta öt-hatszorosára növekedett, amely egyértelműen azt jelzi, hogy a felsőoktatás mellett, illetve helyett más képzési alternatívák jelentek meg és váltak népszerűvé. Az egyéb képzések térnyerésének egyik oka az életutak individualizálódása, diverzifikálódása és egyre sokszínűbbé, rugalmasabbá válása lehet (Gábor, 2002; Szabó – Bauer, 2009; Nyüsti, 2013), a másik pedig az, hogy ezek a képzések a felsőoktatási képzéseknél rövidebb idő alatt abszolválhatóak, viszont az ott kapott oklevelek nem minősülnek felsőfokú végzettségnek. Érdemes továbbá azt is figyelembe venni, hogy hazánkban a közép- és felsőoktatási expanzió erős képzési differenciálódással zajlott, vagyis az egyes oktatási szinteken megjelenő képzési típusok közötti választást egyben minőségbeli választást is jelent, azaz befolyásolja a továbbhaladási esélyeket is (Nyüsti, 2013).

2. ábra: Oktatásban, képzésben részt vevő 15–29 éves fiatalok iskolatípusok szerint, 2000–2016 (a teljes minta százalékos megoszlásában, $N_{2000}=3\ 165$, $N_{2004}=3\ 434$, $N_{2008}=3\ 640$, $N_{2012}=3\ 493$, $N_{2016}=2\ 952$) (forrás: saját szerkesztés)
Megjegyzés: *2016-tól szakközépiskola; **2016-tól szakgimnázium.

Összességében elmondható, hogy a 2000-es évek hazai ifjúságkutatásainak eredményei egyértelműen igazolták az expanzió folyamatait mind vertikális, mind horizontális értelemben. Egyrészt megnövekedett a fiatalok körében az oktatásban eltöltött idő, emelkedett az oktatásban való részvételük, ugyanakkor e tekintetben az elmúlt 8–10 évben zajló folyamatok trendfordulót jeleznek, azaz – mint ahogy Híves és Kozma (2014) szerzőpáros is megállapítja a felsőoktatás expanziójával foglalkozó írásában – az expanzió megtorpant, a tanuló fiatalok aránya 2008 óta

csökkenő tendenciát mutat. Másrésről a képzések diverzifikálódása következtében nagymértékben megnövekedett a hagyományos képzési típusok mellett, azokkal párhuzamosan működő egyéb képzések (például érettségire épülő középfokú szakképzések, felsőoktatási szakképzések, egyéb tanfolyamok) iránti kereslet, s ez a tendencia 2000 óta folyamatosan erősödik.

Iskolai végzettség

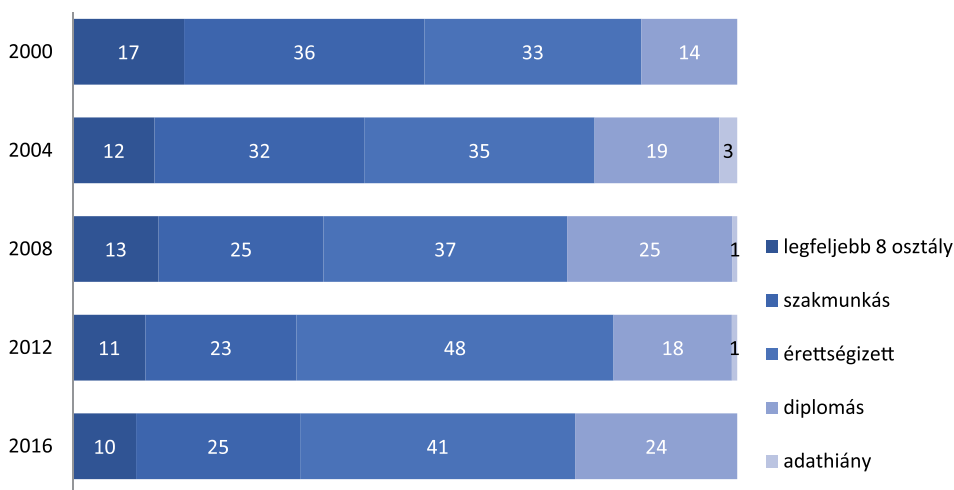
A modern társadalmi rendszerekben az elért iskolai végzettség az egyik legmeghatározóbb tényező az egyének életében, a kedvezőbb gazdasági és társadalmi pozíció betöltését alapvetően meghatározza a megfelelő tudást biztosító iskolai végzettség megszerzése. Ezt jól bizonyítja az is, hogy számos gazdasági, társadalmi és demográfiai jellemző mentén jellegzetes különbségek fedezhetők fel az egyes iskolázottsági szintek között (például termékenység, életkilátások, mobilitás, munkaerőpiaci érvényesülés) (Széll, 2010).

Az iskolázottság alakulása kapcsán általánosságban elmondható, hogy az alacsonyabb képzettséggel rendelkező idősebb népesség helyét lassanként felváltja az oktatási expanzió hatásait átélő és ezáltal magasabb képzettségű fiatalabb generáció (Széll, 2010). Az iskolázottság alakulásának elemzését a 25–29 éves korosztályra szűkítettük, hiszen ebben a korcsoportban nagyobb eséllyel alakulnak ki az eltervezett végzettségek. Hozzáteve, hogy ebben a korcsoportban sem tekinthető véglegesnek a legmagasabb végzettség, hiszen jelentős a 25 év felettiek – főként esti, levelező – képzésekben való részvétele.⁵

Az oktatási expanziónak köszönhetően a 25–29 éves fiatalok iskolázottság szerinti összetétele az elmúlt évtizedekben nagymértékben átalakult, a vizsgált korosztály – és egyébként a 15–29 éves fiatalok és teljes magyar lakosság (lásd népszámlálási adatok: KSH, 2013) – általános képzettségi szintje emelkedést mutat (3. ábra). A vizsgált periódusban folyamatosan csökkent a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, míg a szakmunkás végzettségűek aránya az első négy adatfelvételi ciklusban tapasztalható csökkenése megállt, sőt 2 százalékponttal növekedett is a 2012-ben mérthez képest. Ez elsősorban a középfokú oktatást, azon belül is főként a szakképzést érintő oktatáspolitikai beavatkozásoknak lehet a következménye, amelyben erőteljesen megjelenik a tanulók szakképzés felé történő terelésének szándéka. A szakképzés színvonalának és presztízsének növelését

⁵ Ehhez kapcsolódóan részletes felsőoktatási felvételi statisztikák érhetők el az alábbi weboldalon: https://www.felvi.hu/felveteli/ponthatarok_statistikak.

fontos szakpolitikai célnak tekintjük – már csak azért is, mert mint a későbbiekben látni fogjuk, a felsőoktatás leginkább a magasabb anyagi és kulturális tőkével rendelkező szülők gyermekei számára érhető el – ugyanakkor vitatjuk, hogy ez a cél csak a más képzési irányvonalak centralizált szűkítésével érhető el. A felsőbb oktatási szintekre vonatkozó adatok szerint a 2000-es évek expanziója növelte az érettségiig eljutó fiatalok arányát, ugyanakkor 2016-ra megtört ez a tendencia, hiszen a 25–29 éves fiatalok körében érzékelhetően szűkült az érettségit szerzők aránya (2012: 48%, 2016: 41%)⁶. Az érettségizett fiatalok arányának csökkenésével párhuzamosan – a szakmunkás bizonyítványt szerzők arányának növekedése mellett – ismét emelkedett a diplomások aránya a 2012. évi megtorpanást követően (2012: 18%, 2016: 24%). Összességében tehát a legalább érettségivel rendelkezők aránya folyamatos növekedést mutat a vizsgált időszakban, habár a növekedés üteme egyre lassult, sőt lényegében megállt. Ez a megtorpanás (a tanulási részvétel egészét nézve visszafordulás) nem jelenti feltétlenül azt, hogy az oktatás expanziója – mint ahogy azt az adatok a felsőoktatás esetében jelzik – ne folytatódhatna (vö. Híves – Kozma, 2014).

3. ábra: A 25–29 éves fiatalok legmagasabb befejezett iskolai végzettsége ($N_{2000}=2\ 857$, $N_{2004}=3\ 200$, $N_{2008}=2\ 935$, $N_{2012}=2\ 718$, $N_{2016}=2\ 906$) (forrás: saját szerkesztés)

⁶ Az érettségivel rendelkezők aránya a 20–24 évesek körében is visszaesést mutat 2016-ban, hiszen 2012-ben még a korosztály 60 százaléka rendelkezett érettségivel, amely arány 2016-ra 55 százalékra csökkent. Az érettségizettek arányának szűkülése következtében azt prognosztizáljuk, hogy négy év múlva a 25–29 évesek körében ismét csökkenni fog a felsőoktatásban részt vevő, illetve diplomával rendelkezők aránya.

Továbbtanulási tervek alakulása

Somlai (2002) a fiatal felnőttek életében bekövetkezett változások két fontos tényezőjére hívja fel a figyelmet: egyrészt az életpálya számos komponense módosíthatóvá vált (például élethosszig tartó tanulás, átképzések), másrészt a korábbi konzisztens életutak a pluralizálódás következtében felbomlottak (gondoljunk csak a munka melletti tanulás vagy a tanulás melletti munkavégzés bővülő lehetőségeire). Mindezen folyamatok hatást gyakorolnak, illetve gyakorolhatnak az egyének továbbtanulási terveire is.

A továbbtanulási szándék longitudinális elemzése (2004–2016)⁷ alapján töréspont mutatható ki a fiatalok további tanulási terveit illetően: 2004-ben és 2008-ban még a fiatalok fele, 2012-ben és 2016-ban már csak kevesebb, mint egyharmada szeretett volna (iskolarendszerű vagy egyéb képzéseken, tanfolyamokon) továbbtanulni a későbbiekben. A vizsgált időszakban a továbbtanulási hajlandóság elsősorban az adatfelvételek idején is tanulók körében a legmagasabb, hozzáteve, hogy míg az első két felmérés során a tanuló fiatalok több mint hattizede tervezett további tanulást, addig 2012-ben már csak alig több négytizedük, mely arány némi emelkedés után 2016-ban visszakúszott egy kicsivel 50 százalék felé. Ugyanakkor kizárólag a munkára fókuszáló, valamint a munkánélküli és a gazdaságilag teljesen inaktív fiatalok továbbtanulási szándéka folyamatos csökkenést mutat: 2004-ben 40 százalék körül mozgott ezen fiatalok körében a továbbtanulást tervezők aránya, míg 2012-ben lényegében a felére csökkent ez az arány (3. táblázat).

	2004		2008		2012		2016	
	N	Ebből (%)	N	Ebből (%)	N	Ebből (%)	N	Ebből (%)
tanul	3 045	66	3 414	63	3 277	43	2 749	50
tanul és dolgozik	448	61	537	66	197	36	444	53
dolgozik	3 113	41	2 860	35	2 968	20	3 862	18
munkánélküli	568	37	584	43	770	29	207	25
inaktív	816	39	630	38	678	24	731	17
teljes minta	8 000	51	8 076	50	8 000	31	8 000	31

3. táblázat: A továbbtanulást tervezők aránya a fiatalok aktivitása szerint, 2004–2016 (az egyes aktivitási kategóriákon belüli százalékos megoszlás) ** ($p \leq 0,001$) Feltett kérdés: „Szeretne-e továbbtanulni, tanfolyamot végezni, tanulni még valamit?” (forrás: saját szerkesztés)

⁷ A 2000. évi felmérésben nem a teljes mintában szereplő fiatalokat kérdezték a továbbtanulási szándékukról, hanem csak az általános vagy középfokú iskolába járókat, illetve az általános vagy középfokú végzettséggel rendelkezőket, ezért a 2000-es évek adatait nem vehettük figyelembe a vizsgálat során.

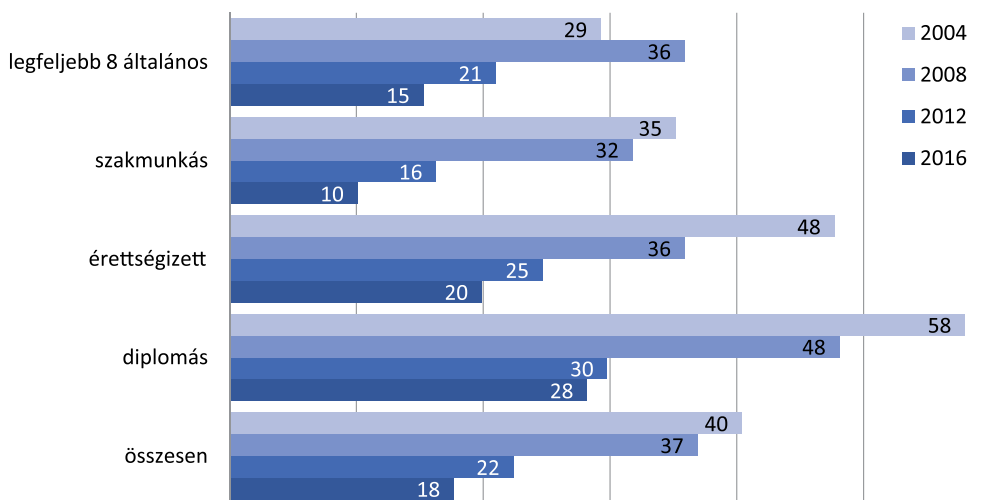
Az ifjúságkutatások teljes mintáira vetített továbbtanulási szándékot elemezve elmondható, hogy a vizsgált időszak egészében leginkább az alapfokú végzettséggel (legfeljebb 8 osztály) rendelkező fiatalok szeretnének továbbtanulni, s legkevésbé a szakmunkás végzettségűek. A legmagasabb befejezett iskolai végzettség a kor előrehaladtával növekedhet, s így az életkor a továbbtanulási szándékra is hatást gyakorolhat (minél idősebb valaki, annál valószínűbb, hogy elérte azt az iskolázottsági szintet, amelyre vágyott, illetve amelynek teljesítésére lehetősége adódott). Az adatok valamennyi adatfelvétel esetében alátámasztják, hogy a kor előre haladtával csökken a továbbtanulást tervezők aránya. Az iskolázottság és a kor együttes hatásának kiszűrésére érdemesnek tartjuk iskolai végzettség szerinti bontásban is megvizsgálni a 25–29 éves korosztály továbbtanulásra vonatkozó terveit. Álláspontunk szerint ezen korosztály nagyobb hányada már lezárhatta a korábbi életszakaszaiban megkezdett tanulmányait (ezt mutatja az is, hogy körükben a legkisebb a tanulók aránya), és esetükben egyre inkább relevánssá válik az élethosszig tartó tanulásban való részvétel.

Az adatok alapján látható, hogy a 25–29 éves korosztályban már nem az általános iskolai végzettségűek továbbtanulási kedve dominál, hanem sokkal inkább a magasabb végzettséggel, a legalább érettségivel rendelkezőké. Ugyanakkor a 25–29 éves fiatalokra is igaz, hogy egyre kisebb arányuk tervez valamilyen oktatásba, képzésbe bekapcsolódni, mely tendencia az alacsonyabb végzettségűek esetében állandósult, míg az érettségizettek és diplomások körében a 2012-es szinten ragadt (2012: 21, illetve 29%, 2016: 19, illetve 30%). Különösen nagymértékű a csökkenés a szakmunkás végzettségűek esetében, hiszen náluk a továbbtanulást tervezők aránya a 2004-ben tapasztalt 35 százalékról 10 százalék alá csökkent (4. táblázat). A szakmunkások körében tapasztalható alacsonyabb arány lényegében a teljes mintákban – tehát a tanuló fiatalokkal együtt számított sokaságra – is megmarad (2004: 38%, 2016: 12%), ami azt mutatja, hogy esetükben ez általános jelenség, azaz a szakma megszerzésével egyre inkább lezárulnak a tanulási életutak, illetve maguk a fiatalok tekintik lezárultnak a további tanulási lehetőségeket.

	2004		2008		2012		2016	
	N	Ebből (%)	N	Ebből (%)	N	Ebből (%)	N	Ebből (%)
legfeljebb 8 általános	392	23	378	34	297	17	277	14
szakmunkás	1 010	35	729	31	618	15	718	9
érettségizett	1 110	47	1 077	37	1 297	21	1 203	19
diplomás	602	57	732	49	483	29	708	30
összesen	3 114	42	2 916	38	2 695	21	2 906	19

4. táblázat: A továbbtanulást tervezők aránya a 25–29 éves fiatalok legmagasabb befejezett iskolai végzettsége szerint, 2004–2016 (az egyes végzettségi kategóriákon belüli százalékos megoszlás) ** ($p \leq 0,001$) Feltett kérdés: „Szeretne-e továbbtanulni, tanfolyamot végezni, tanulni még valamit?” (forrás: saját szerkesztés)

Amennyiben azon fiatalok továbbtanulási szándékát vizsgáljuk, akik az adatfelvételek időpontjában nem vettek részt semmilyen oktatásban, képzésben, akkor is egyértelmű kép tárul elénk. Tény, hogy a nem tanuló fiatalok jóval kisebb arányban kívánnak továbbtanulni, mint a valamilyen oktatásban, képzésben részt vevő társaik, viszont szembetűnő, hogy a nem tanuló fiatalok körében a tanuló (és mellette esetenként dolgozó) fiatalokhoz képest drasztikusabb csökkenés látható, amely tendencia folyamatosan fennáll a vizsgált időszakban. E tekintetben a két ifjúsági csoport (tanul–nem tanul) közötti különbség 2004-ben még 26 százalékpontos volt, amely 2016-ra 33 százalékpontra nőtt. Figyelemreméltó, hogy ez a jelentős csökkenés minden iskolázottsági csoportban végbement, ugyanakkor még mindig elmondható, hogy a nem tanuló fiatalok között a legalább érettségizettek továbbtanulási hajlandósága összességében magasabb, mint az alacsonyabb végzettségűeké, kiemelve, hogy 2008 óta a szakmunkások körében éri el a legalacsonyabb szintet (2016-ban már csak minden tizedik szakmunkás bizonyítvánnyal vagy szakiskolai oklevéllel rendelkező – és nem tanuló – jelzett továbbtanulásra irányuló terveket) (4. ábra).

4. ábra: A nem tanulók, de továbbtanulni szándékozó fiatalok aránya a legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint, 2004–2016 (százalékos megoszlás, $N_{2004}=4\ 497$, $N_{2008}=4\ 122$, $N_{2012}=4\ 416$, $N_{2016}=4\ 800$), ** ($p \leq 0,001$) Feltett kérdés: „Szeretne-e továbbtanulni, tanfolyamot végezni, tanulni még valamit?” (forrás: saját szerkesztés)

IV. Az iskolai életút társadalmi meghatározottsága

Az oktatási expanzió optimális esetben a tanulói és hallgatói létszám növekedése következtében együtt jár az oktatást igénybe vevők heterogenizálódásával, vagyis olyan társadalmi csoportok is megjelennek, illetve megjelenhetnek az oktatásban, amely csoportok előtt korábban lényegében bezáródtak a kapuk. Az oktatási rendszer egyes szintjeinek nyitottsága, a heterogenizálódás mértéke azonban nagyon sok tényező függvénye, és sokat elmond a társadalmi hierarchia egyes szintjeiről való elmozdulás lehetőségéről is. A szelektív iskolarendszer szűkíti a felfelé irányuló társadalmi mobilitást, hiszen a modern társadalmakban a társadalmi hierarchián történő feljebb jutásban meghatározó jelentőséggel bír a megszerzett képzettség, iskolai végzettség.

A hazai oktatás- és nevelésszociológiai vizsgálatokban a társadalmi (esély)egyenlőtlenségek és az iskolarendszer szelekciós mechanizmusainak kölcsönös egymásra hatása központi elméleti és kutatási kérdésként jelenik meg (lásd például Ferge, 1976; Andorka – Simkus, 1983; Róbert, 1986; Andor, 2001; Kertesi – Kézdi, 2009; Nagy, 2010). A társadalmi mobilitás vizsgálatában kiemelt szerepet kap az oktatás, különösképp a származás, a családi, szülői háttér függvényében elért iskolai végzettség mobilitási hatásainak elemzése. Az iskola és társadalom

viszonya, a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése, az iskolarendszer, az elért iskolai végzettség társadalmi mobilitásban betöltött szerepe, funkciója a fiatalok oktatási helyzetének feltérképezésekor is releváns strukturális kontextust jelöl.

Számos hazai kutatás mutat rá arra, hogy a hazai iskolák nagy része ahelyett, hogy mérsékelné, inkább közvetíti, újratermeli, sőt sok esetben erősíti is a társadalmi egyenlőtlenségeket, a kedvezőtlen szociális helyzetből eredő hátrányok hatásait (Ferge, 1976, 1980; Gazsó, 1976; Ladányi – Csanádi, 1983; Róbert, 1986; Andor, 2001; Lannert – Nagy, 2006; Berényi – Berkovits – Erőss, 2008; Havas, 2008; Kertesi – Kézdi, 2009; Tóth – Csapó – Székely, 2010; Csapó, 2012; Hajdu – Kertesi – Kézdi, 2014; Fehérvári – Tomasz, 2015; Szemerszki, 2016; Széll, 2018). Erre utalnak a hazai és a nemzetközi tanulóiteltjesítmény-mérések eredményei is, amelyek szerint hazánkban rendkívül erős a családi háttér tanulói teljesítményekre gyakorolt hatása. A PISA-mérések⁸ eredményei alapján az is látható, hogy a legtöbb országban erősebben hat egy adott diák eredményeire az iskola átlagos társadalmi, gazdasági és kulturális összetétele, mint az adott diák családi, szociális, gazdasági és kulturális háttere. Ez a magyar oktatási rendszerre különösen jellemző, s nálunk az egyik legnagyobb az egyes iskolák közötti különbségekből adódó teljesítményszóródás is (Balázsi et al., 2010, 2013; OECD, 2016; Csapó et al., 2014; Fehérvári – Széll, 2014; Ostorics et al., 2016).

Az oktatási expanziótól sokan az oktatási és társadalmi esélyek kiegyenlítődéset várták, azonban a hatások nem ilyen egyértelműek. Egyesek szerint az oktatási expanzió az alsóbb szinteken kiegyenlíti ugyan az esélyeket, ugyanakkor a családi-kulturális háttér hatásai ezáltal egyre inkább a felsőbb oktatási szinteken kezdenek érvényesülni (Boudon, 1974). Ezzel szemben a státuszreprodukció elmélete szerint az iskolai expanzió csökkenti a szülők társadalmi státuszának tanulók iskolai végzettségére gyakorolt hatását, vagyis az expanzió nyitottabb társadalomhoz vezet (Treiman, 1970; Treiman – Yip, 1989). Alwin és Thornton (1984) szerzőpáros nevéhez fűződő életciklus hatás szerint az életkor emelkedésével csökken a családi háttér, a származás szerepe, míg Mare (1981) szerint a szelekciós mechanizmus úgy érvényesül, hogy a magasabb oktatási szintekre társadalmilag egyre homogénebb tanulócsoportok jutnak el, s ennek a homogenizálódásnak köszönhető a szociokulturális háttér hatásának csökkenése. Vagyis minél nagyobb egy adott oktatási szinten az expanzió, annál inkább az történik, hogy a szelekciós mechanizmus egy magasabb oktatási szintre tolódik (Mare, 1981).

⁸ Az OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*, magyarul: *Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet*) megbízásából végzett, az oktatási rendszerek átfogó, nemzetközi összehasonlítását is lehetővé tévő, háromévente ismétlődő tanulóiteltjesítmény-mérés (*Programme for International Students Assessment – Tanulói teljesítmények nemzetközi értékelésének programja*).

Több hazai kutatás is arra a következtetésre jutott, hogy az iskolai (és egyben társadalmi) szelekció már a felsőoktatás előtt, a középfokú képzésbe kerülésnél jelen van (Csákó et al., 1998), s a(z) (ön)szelekciós mechanizmusok a középfokú képzésben is jelentősek (Gazsó – Laki, 2004; Róbert, 2000; Nagy, 2010). Mindebből következően az oktatási expanzióknak önmagában nincs esélykiegyenlítő hatása, hiszen abból nem a legsóvársági rétegek, hanem elsősorban a középosztályhoz tartozó családok és gyermekeik profitáltak.

Az ifjúságkutatások keretei között zajló korábbi elemzések is azt jelzik, hogy az oktatási expanzió hatására az alacsony végzettséggel rendelkező édesapák gyermekeinek abszolút száma némi emelkedést mutat a magasabb oktatási szinteken (Nyüsti, 2013; Bocsi, 2016; Tóth – Huszár, 2016), azonban az expanzió valójában nem járt együtt a különböző társadalmi csoportok oktatási esélyeinek növekedésével, hiszen a társadalmi hierarchia alsóbb szintjein lévők érettségéhez, illetve felsőfokú diplomához jutásának relatív esélyei nem igazán változtak (Nyüsti, 2013).

Amennyiben az édesapa iskolai végzettsége szerint vizsgáljuk meg azt, hogy a fiatalok milyen típusú iskolában, képzésben tanulnak, akkor szembetűnő, hogy az oktatási – és közvetve társadalmi – esélyeket tekintve az elmúlt 16 évben érdemi javulás nem fedezhető fel. Sőt, a felsőoktatás kapui egyre jobban bezáródtak az alacsonyabb társadalmi-kulturális tőkével rendelkező családok előtt. A legfeljebb nyolc osztályt végzett édesapák gyermekeinek útja elsősorban a szakmunkásképzőbe, szakiskolákba (2016-tól szakközépiskola) vezet, s csak ritka esetben jutnak el magasabb oktatási szintekre. A szakmunkás apák gyermekei számára alapvető irány a szakképzés (akár még az érettségit adó szakképzés is), ugyanakkor az utóbbi években a felsőoktatásban (ott is főként a főiskolai képzésben) már egyre kevésbé jelennek meg az érettségivel nem rendelkező apák leszármazottai. Az expanzió legnagyobb nyertesei az érettségizett szülők gyermekei, akik számára egyre inkább megnyílt a felsőoktatás, a felsőfokú diploma megszerzésének lehetősége (főként a főiskolai képzésben, de az egyetemi szintű képzésben is magas arányban képviseltetik magukat). A diplomás szülők gyermekei az egyetemi szintű képzésekben felülreprezentáltak, s nagyon ritka, hogy a szakképzésben bukkanjanak fel (5. táblázat).

	2000	2004	2008	2012	2016
szakmunkásképző, szakiskola (2016-tól szakközépiskola)					
legfeljebb 8 osztályt végzett	30	23	25	37	33
szakmunkás	55	59	60	49	51
érettségizett	11	15	13	12	14
diplomás	5	4	3	2	2
N (fő)	358	407	423	403	326
szakközépiskola (2016-tól szagimnázium), technikum					
legfeljebb 8 osztályt végzett	10	9	8	12	9
szakmunkás	52	52	50	48	46
érettségizett	28	31	34	32	38
diplomás	10	8	8	7	7
N (fő)	797	889	949	917	545
gimnázium					
legfeljebb 8 osztályt végzett	7	6	4	6	6
szakmunkás	36	33	37	33	34
érettségizett	30	34	38	38	39
diplomás	27	27	21	24	22
N (fő)	660	681	827	665	809
főiskola/BA					
legfeljebb 8 osztályt végzett	5	4	3	3	2
szakmunkás	39	33	33	31	22
érettségizett	31	37	38	42	44
diplomás	25	26	26	24	32
N (fő)	536	692	648	516	472
egyetem/MA/PhD					
legfeljebb 8 osztályt végzett	3	2	2	4	1
szakmunkás	25	22	22	24	20
érettségizett	26	38	39	34	38
diplomás	47	39	38	39	41
N (fő)	465	513	420	377	440
egyéb					
legfeljebb 8 osztályt végzett	8	9	7	4	6
szakmunkás	40	45	44	46	40
érettségizett	31	30	37	39	40
diplomás	21	16	12	11	14
N (fő)	87	213	302	457	517

5. táblázat: Az egyes iskolatípusokban tanuló fiatalok megoszlása az apák legmagasabb iskolai végzettsége szerint, 2000–2016 (az egyes iskolatípusokon belüli százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

A jelenlegi tanulást meghatározó szociodemográfiai tényezők

Kutatásunk lényegi kérdése, hogy az oktatási expanzió hogyan változtatta meg az alacsonyabb társadalmi-kulturális háttérrel rendelkező csoportok számára a tanulási és továbbtanulási esélyeket. Másként fogalmazva, hogy konkrétan mely tényezők növelik, illetve csökkentik a tanulást, illetve a továbbtanulást esélyét. Ennek elemzésére többváltozós binomiális logisztikus regressziókat alkalmaztunk.⁹

Valamennyi, a tanulásban való részvétel esélyét elemző modell eredménye (évenként és korcsoportonként némi eltéréssel) azt mutatja, hogy a lányok/nők, a roma/cigány fiatalok és a munkát vállalók kisebb eséllyel vesznek részt tanulásban. Az összes korosztály esetében elmondható, hogy kezdetben még a nagyobb településeken élők, később inkább a nagyobb, megyei jogú városokban, valamint néhány esetben a községekben élők oktatásban, képzésben történő részvételének esélyei növekedtek. Az anyagi élethelyzet szubjektív megítélésének hatása – főként a fiatalabb korosztályokban – folyamatosan megmarad a vizsgált időszakban, vagyis minél inkább kedvezőbbnek érzik a megkérdezett fiatalok az anyagi helyzetüket, annál nagyobb az esélye a tanulásuknak (6., 7., és 8. táblázat).

A 15–19 évesek esetében a modellek magyarázó ereje 50–60 százalék között mozog¹⁰. Ebben a korosztályban a legmagasabb befejezett iskolai végzettség hatása úgy mutatkozik meg, hogy az általános iskolai végzettséghez képest az összes többi (értelmszerűen a diploma kivételével, amelyet ez a korosztály még nem szerezhett meg) végzettséggel rendelkező jelentősen kisebb eséllyel tanul. Ez nem is meglepő, hiszen a korosztályba tartozók többsége a korukból adódóan még csak általános iskolai végzettséggel rendelkezik. A modellben nagyon szembevetendő az apa iskolai végzettségének meghatározó szerepe: egyértelmű tendencia, hogy az apák magasabb végzettsége rendkívül megnöveli annak az esélyét, hogy gyermekük

9 A binomiális logisztikus regresszió egy olyan regressziós modell, amelyben a függő (eredmény) változó kétértékű kategoriális – azaz dichotóm – változó (esetünkben 0 = nem tanul, 1 = tanul), a független (magyarázó) változók pedig bármilyen mérési szintűek (kategoriális, ordinális, intervallum, arány) lehetnek. A táblázatban közölt esélyhányados egy fölötti értékei nagyobb, az egy alattiak pedig kisebb bekerülési esélyt jelentenek az adott referenciacsoporthoz viszonyítva. Annak érdekében, hogy csak a szignifikáns hatású változók jelenjenek meg a modellekben, a modellépítés során a Wald statisztikát alkalmazó – amely a B együttható és a standard hiba hányadosának négyzete – ún. kizárásos lépésenkénti változószelektáló módszert (Backward Stepwise: Wald) alkalmaztunk. Amennyiben a Wald-statisztika szignifikáns, az adott változó hozzájárul az modellhez. A Wald-féle belépítési kritériumot 5, míg a kiléptetési 10 százalékos valószínűségi érték mellett határoztuk meg. A modelleket az eddigi öt ifjúságkutatás adatbázisain belül korcsoportonként futtattuk le, hiszen az egyes korcsoportok tanulási aktivitása – mint ahogy a III. fejezetben láthattuk – nagy különbségeket mutat. A modellekben magyarázó változóként szerepeltetjük a válaszoló nemét, lakhelyének településtípusát, az önbevalláson alapuló roma/cigány nemzetiséget (a 2000-es évekre futtatott modellek ezt a változót nem tartalmazzák, mivel abban az évben ilyen típusú információ nem került felvételre), a válaszoló és édesapja befejezett iskolai végzettségét, az anyagi helyzet szubjektív megítélését, valamint azt is, hogy a válaszoló dolgozik-e vagy sem.

10 Nagelkerke pszeudó R^2 .

tanuljon. 2016-ra kimagasló ez az esély, még a szakmunkás végzettségű apák gyermekei is 10-szer nagyobb valószínűséggel tanulnak, mint a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkező apák gyermekei, diplomások esetén ez az esély már csaknem 30-szoros (6. táblázat).

A 20–24 évesek modelljeiben a magyarázó erő szintén 50–60 százalék környékén alakul¹¹. A modell lényegében minden évben azt jelzi, hogy az érettségivel, illetve diplomával rendelkezők oktatásban való részvétele lényegesen nagyobb valószínűséggel következik be, mint a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők esetében. Ez a modell is azt mutatja, hogy az apa iskolai végzettsége rendkívül meghatározó a tekintetben, hogy tanul-e a megkérdezett fiatal, avagy sem. Itt is a diplomás szülő hatása a legmagasabb: a felsőfokú végzettséggel rendelkező apa gyermeke 5–8-szor nagyobb eséllyel vesz részt tanulásban, mint a legfeljebb 8 általánost végzett szülőké (az érettségizett szülők esetén az esélyhányados 2–4 között mozog az egyes években) (7. táblázat).

A 25–29 éveseknél a modellek magyarázó ereje nagymértékben csökken – amelyben szerepet játszik a tanuló fiatalok arányának az előző két korcsoporthoz képesti jóval alacsonyabb értéke – minden vizsgált évben 15–25 százalék között alakul. Mint korábban láthattuk a szakmunkás végzettséggel rendelkezők tanulási hajlandósága érzékelhetően alacsonyabb a többi iskolai végzettségi csoportban tapasztaltnál, így nem meglepő, hogy a szakmunkások oktatásba, képzésbe történő bekapcsolódására – az általános iskolai végzettségűekkel összevetve – kicsi az esély. Az előző két korcsoporthoz hasonlóan az apák iskolai végzettsége alapvetően meghatározza azt, hogy melyik fiatal tanul és melyik nem. Az apák magasabb végzettsége egyértelműen a tanulás, az oktatási rendszer aktuálisan következő szintjének abszolválása irányába tereli a fiatalokat (8. táblázat).

11 Nagelkerke pszeudó R^2 .

	2000	2004	2008	2012	2016
Konstans	0,88	1,62	1,59	1,96	0,96
Nem (0=férfi, 1=nő)	–	–	–	0,68*	0,58**
Településtípus (ref. kat.: Község)	–	**	**	–	*
Budapest	–	2,04	0,4**	–	0,54
MJV	–	5,04**	1,18	–	1,54
Egyéb város	–	1,68*	0,66	–	0,69
Önbesorolás alapján roma/ cigány (0=nem roma/cigány, 1=roma/cigány)	–	0,17**	0,23**	0,37**	0,61*
Befejezett iskolai végzettség (ref. kat.: legfeljebb 8 általános)	**	**	**	**	**
Szakmunkás	0,08**	0,22**	0,13**	0,06**	0,06**
Érettségi	0,34**	0,6	0,26**	0,21**	0,29**
Apa iskolai végzettsége (ref. kat.: legfeljebb 8 általános)	**	**	**	**	**
Szakmunkás	4,16**	3,04**	3,04**	5,92**	9,54**
Érettségi	13,79**	6,74**	7,31**	9,58**	13,61**
Diploma	11,66**	8,85**	11,38**	9,51**	28,48**
Szubjektív anyagi helyzet (5 fokú skála; 1=nélkülözések között élnek, 5=gondok nélkül élnek)	1,78**	1,52**	1,88**	1,73**	1,8**
Munka (0=nem dolgozik, 1=dolgozik)	0,01**	0,02**	0,05**	0,01**	0,03**
Nagelkerke pszeudó R ²	0,60	0,52	0,46	0,56	0,61
Cox&Snell R ²	0,35	0,24	0,22	0,29	0,35
Találati arány	91,6%	93,2%	92,4%	92,6%	91,4%
Modell Kh ² szignifikancia	<0,001				
Hosmer és Lemeshow teszt szignifikancia	>0,05				

6. táblázat: A tanulásra ható tényezők a 15–19 éves korosztályban, 2000–2016 (a logisztikus regresszió eredményei) * ($p \leq 0,05$) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

	2000	2004	2008	2012	2016
Konstans	0,02	0,12	0,23	0,06	0,12
Nem (0=férfi, 1=nő)	–	0,7**	–	0,75*	–
Településtípus (ref. kat.: Község)	**	**	–	**	**
Budapest	2,27**	1,67**	–	0,77	1,36
MJV	1,18	1,78**	–	1,74**	1,34
Egyéb város	1,89**	1,04	–	1,05	0,78
Önbesorolás alapján roma/cigány (0=nem roma/cigány, 1=roma/cigány)	–	0,44	0,28**	0,43**	0,49
Befejezett iskolai végzettség (ref. kat.: legfeljebb 8 általános)	**	**	**	**	**
Szaktanulmány	1,5	1,12	0,77	0,82	0,8
Érettségi	12,76**	7,11**	3,95**	4,43**	7,36**
Diploma	4,4**	2,38**	1,58	2,62**	5,94**
Apa iskolai végzettsége (ref. kat.: legfeljebb 8 általános)	**	**	**	**	**
Szaktanulmány	1,82*	1,57*	1,62*	2,3**	1,79*
Érettségi	2,71**	3,35**	3,08**	3,65**	3,24**
Diploma	4,87**	5,61**	7,47**	7,9**	6,17**
Szubjektív anyagi helyzet (5 fokú skála; 1=nélkülözések között élnek, 5=gondok nélkül élnek)	1,48**	1,23**	1,31**	1,65**	1,27**
Munka (0=nem dolgozik, 1=dolgozik)	0,07**	0,08**	0,08**	0,02**	0,04**
Nagelkerke pszeudó R ²	0,59	0,54	0,50	0,63	0,62
Cox&Snell R ²	0,41	0,40	0,37	0,47	0,44
Találati arány	87,0%	81,8%	79,9%	86,4%	87,5%
Modell Kh ² szignifikancia	<0,001				
Hosmer és Lemeshow teszt szignifikancia	>0,05				

7. táblázat: A tanulásra ható tényezők a 20–24 éves korosztályban, 2000–2016 (a logisztikus regresszió eredményei) * ($p \leq 0,05$) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

	2000	2004	2008	2012	2016
Konstans	0,03	0,02	0,19	0,09	0,10
Nem (0=férfi, 1=nő)	0,53**	–	0,7**	0,52**	0,6**
Településtípus (ref. kat.: Község)	–	**	–	–	*
Budapest	–	1,83**	–	–	0,69
MJV	–	1,73**	–	–	1,26
Egyéb város	–	1,39	–	–	0,82
Önbesorolás alapján roma/cigány (0=nem roma/cigány, 1=roma/cigány)	–	–	0,18**	0,17*	–
Befejezett iskolai végzettség (ref. kat.: legfeljebb 8 általános)	**	**	**	**	**
Szaktanús	1,47	1,66	0,69	0,38*	0,23**
Érettségi	5,34**	8,75**	1,67*	1,89	0,9
Diploma	7,43**	9,14**	1,74*	1,6	0,8
Apa iskolai végzettsége (ref. kat.: legfeljebb 8 általános)	**	**	**	**	**
Szaktanús	1,57	1,54	1,25	1,38	4,85**
Érettségi	2,2*	2,02**	2,23**	2,83**	6,89**
Diploma	4,45**	3,32**	3,11**	5,22**	18,41**
Szubsztív anyagi helyzet (5 fokú skála; 1=nélkülözések között élnek, 5=gondok nélkül élnek)	–	–	1,2*	1,2*	–
Munka (0=nem dolgozik, 1=dolgozik)	0,37**	0,41**	0,18**	0,14**	0,18**
Nagelkerke pszeudó R ²	0,17	0,20	0,22	0,24	0,19
Cox&Snell R ²	0,07	0,11	0,13	0,11	0,08
Találási arány	91,9%	87,6%	83,0%	92,3%	91,9%
Modell Kh ² szignifikancia	<0,001				
Hosmer és Lemeshow teszt szignifikancia	>0,05				

8. táblázat: A tanulásra ható tényezők a 25–29 éves korosztályban, 2000–2016 (a logisztikus regresszió eredményei) * ($p \leq 0,05$) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Az előzőekhez hasonlóan szintén logisztikus regresszióval vizsgáltuk meg, hogy a továbbtanulási szándékra mely tényezők hatnak a leginkább. Ezen modellek feltételei azonban némiképp eltérnek az oktatásban, képzésben való részvétel vizsgálata során alkalmazottaktól. Egyrészt a 2000-es évet kihagytuk a vizsgálatból – mivel 2000-ben nem lehetett továbbtanulással kapcsolatos változót létrehozni – másrészt a magyarázó változók közé beletettük a kor változót, harmadrészt pedig csak azokra értelmeztük a modellt, akik az adatfelvételkor nem vettek részt semmilyen oktatásban, képzésben.

A modellek magyarázó ereje¹² nem túl magas, egyik évben sem éri el a 10 százalékot. Összességében elmondható, hogy a továbbtanulást tervezők között nagyobb eséllyel találjuk meg – ha nem is minden évben szignifikáns tényezőként – a nőket (a 2016. évi adatfelvétel kivételével), a fiatalabb generáció tagjait, a legalább érettségizetteket, valamint az általános iskolai végzettségénél magasabb végzettséggel rendelkező apák gyermekeit. Csökken a továbbtanulás esélye a szakmunkás végzettséggel rendelkezők esetében, a kor előre haladtával, valamint a nagyobb településeken. Utóbbi kapcsán sejthető a tendencia: a községekben lakók számára lehetséges kitörési pontként jelenik meg a további tanulás gondolata, s ennek köszönhetően a másik három településtípusban jóval kisebb az esély a továbbtanulásra (9. táblázat).

12 Nagelkerke pszeudó R^2 .

	2004	2008	2012	2016
Konstans	0,88	3,08	1,36	0,52
Nem (0=férfi, 1=nő)	1,32**	1,26**	1,35**	–
Kor	0,96**	0,94**	0,93**	0,94**
Településtípus (ref. kat.: Község)	–	**	**	**
Budapest	–	0,45**	0,59**	0,18**
MJV	–	1,12	1,21	0,63**
Egyéb város	–	0,98	0,95	0,69**
Önbevallás alapján roma/cigány (0=nem roma/cigány, 1=roma/cigány)	0,58**	–	–	–
Befejezett iskolai végzettség (ref. kat.: legfeljebb 8 általános)	**	**	**	**
Szakmunkás	1,22	0,90	0,76	0,53**
Érettségi	1,87**	1,14	1,36*	1,3
Diploma	2,72**	1,81**	1,76**	2,28**
Apa iskolai végzettsége (ref. kat.: legfeljebb 8 általános)	**	**	**	**
Szakmunkás	1,52**	1,33*	1,61**	1,72**
Érettségi	1,57**	1,55**	1,49**	1,66**
Diploma	1,6**	2,16**	2,19**	1,86**
Szubjektív anyagi helyzet (5 fokú skála; 1=nélkülözések között élnek, 5=gondok nélkül élnek)	–	0,88**	–	1,11*
Munka (0=nem dolgozik, 1=dolgozik)	–	0,83*	0,68**	–
Nagelkerke pszeudó R ²	0,08	0,06	0,07	0,10
Cox&Snell R ²	0,06	0,05	0,04	0,06
Találati arány	60,3%	62,2%	76,3%	82,5%
Modell Kh ² szignifikancia	<0,001			
Hosmer és Lemeshow teszt szignifikancia	>0,05			

9. táblázat: A továbbtanulásra ható tényezők az adatfelvételek idején nem tanuló fiatalok körében, 2004–2016 (a logisztikus regresszió eredményei) (forrás: saját szerkesztés)

V. Marginális helyzetben lévő ifjúsági csoportok

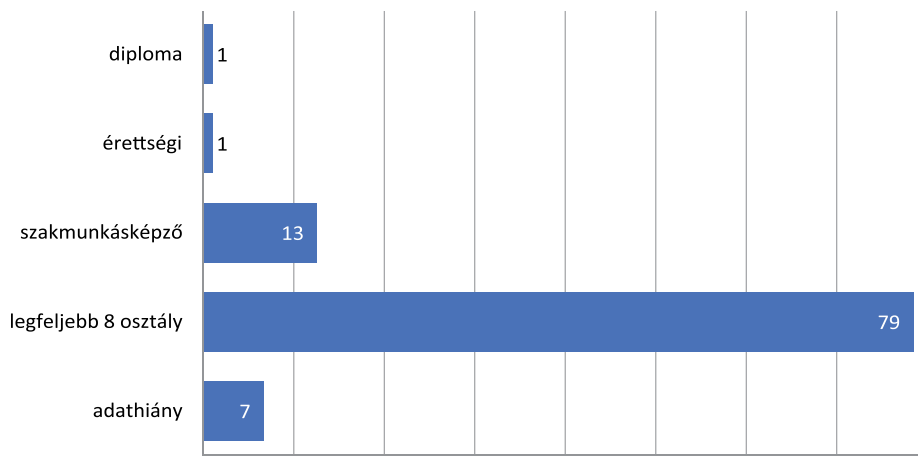
Elemzésünk zárásaként két olyan, sok tekintetben marginális helyzetben lévő társadalmi csoportról alkotunk tömör helyzetképet, amely csoportokba tartozó egyének számára a társadalmi hierarchián történő feljebb lépés számos kihívást és sok esetben lehetetlen küldetést jelent. Az egyik ilyen csoportot azok alkotják, akik betöltötték a tankötelezettségi kor végét jelentő 16. életévüket, de legfeljebb az általános iskola befejezéséig jutottak és kiszorultak mind a munkaerőpiacról, mind az oktatásból (azaz nem dolgoznak és nem is tanulnak). Ez a csoport – az életkori kategóriáktól eltekintve – tehát lényegében két, a képzés, valamint az iskola és a munka közötti átmenet szempontjából fontos csoport közös metszetét adja: (1) az Európa 2020 stratégiájának alapvető célkitűzésében szereplő korai iskolaelhagyók (azon 18–24 évesek aránya, akik 8 osztályt végeztek, és nem vesznek részt semmilyen oktatásban, képzésben), és (2) az ún. NEET-fiatalok, akik nem dolgoznak és oktatásban, képzésben sem részesülnek. A másik vizsgált csoportot a roma/cigány fiatalok alkotják, akik vizsgálata az oktatási esélyegyenlőség és a marginális helyzet tárgyalásakor – mint az adatok is mutatni fogják – egyszerűen nem kerülhető meg.

Munkaerőpiacról és tanulásból egyaránt kiszoruló alacsony végzettségű fiatalok

Az ifjúság kettészakadására vonatkozó elképzelések (lásd például: Gábor, 2002; Somlai et al., 2007) szerint a posztadoleszcencia jelenségét átélő fiatalok életében egymásba csúszik a tanulás és a munka, sokszor a szabadidő hasznos eltöltése, a további tanulási lehetőségek kiaknázása válik az egyik fő céllá. Ugyanakkor a nagyon kedvezőtlen társadalmi helyzetben lévő fiataloknak sok esetben lehetőségük sincs tanulni, vagy éppen jól fizető munkát találni, azaz nem a szabadidő eltöltése, hanem a mindennapi megélhetés biztosítása, az alapszükségletek kielégítése válik elsődlegessé. A következőkben ez utóbbi csoportot vizsgáljuk, amelynek tagjai legfeljebb általános iskolát végeztek el, nem jelennek meg a munkaerőpiacon és nem is tanulnak. Ebbe a több szempontból is veszélyeztetett társadalmi csoportba a teljes minta 5 százaléka érthető bele.

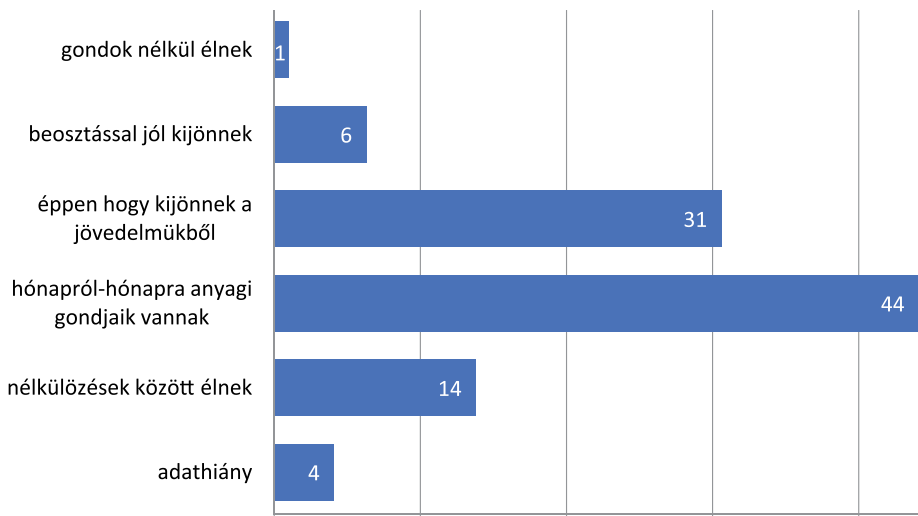
A csoport csaknem héttizede nő és közülük a legtöbben a 20–24 évesek korosztályába tartoznak. Elsősorban községekben (53%) vagy kisebb városokban élnek (38%), méghozzá legnagyobb arányban az északi régiókban (Észak-Magyarország: 34%, Észak-Alföld: 29%). A csoport háromtizede saját bevallása szerint roma/

cigány nemzetiségű. A társadalmi reprodukció teljes mértékben tetten érhető esetükben, hiszen a szüleik túlnyomó többségben legfeljebb az általános iskola 8 osztályával próbálkozott, amit jó esetben sikerült is befejezniük (5. ábra).

5. ábra: A munkaerőpiacról és tanulásból egyaránt kiszoruló alacsony végzettségű (legfeljebb 8 osztály) fiatalok édesapjának iskolai végzettsége, 2016 (N=375) (forrás: saját szerkesztés)

A marginális helyzetet az anyagi helyzetük szubjektív észlelése is jól mutatja, hiszen saját meglátásuk szerint a csoport csaknem kilenczede alig jön ki a jövedelméből, sőt sok esetben hónapról-hónapra anyagi gondokkal küzdenek, vagy akár nélkülöznek is (6. ábra). A kilátástalanság, a lehetőségek hiánya és egyfajta kiábrándultság is megmutatkozhat abban, hogy az egyik kitörési utat jelentő továbbtanuláson alig több mint egytizedük gondolkozik.

6. ábra: A munkaerőpiacról és tanulásból egyaránt kiszoruló alacsony végzettségű (legfeljebb 8 osztály) fiatalok szubjektív anyagi helyzete, 2016 (N=375) (forrás: saját szerkesztés)

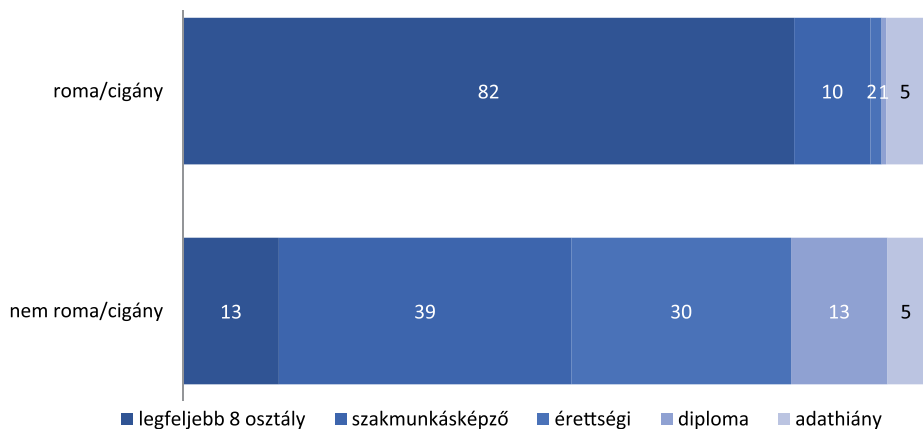
Az általános iskolai végzettséggel még nem rendelkező fiatalok (a teljes minta 1 százaléka) közül a későbbi életesélyek szempontjából leginkább veszélyeztetettek azok, akik jelenleg nem tanulnak, illetve nem is szándékoznak folytatni a tanulmányaikat. Ez a csoport nem éri el a teljes minta fél százalékát, ugyanakkor esetükben nagyon jól kirajzolódik az a fajta marginalizálódás, amely peremhelyzetből csekély esély mutatkozik a társadalmi felemelkedésre. Közülük egyikük sem végezte el a nyolc osztályt, amelynek egyenes következménye, hogy nagymértékben kiszorultak a munkaerőpiacról, azaz nagyobb hányaduk (több mint hattizedük) teljesen inaktív, ha dolgoznak is, inkább alkalmi munkákból tartják fent magukat. Elsősorban Észak-Alföld, Észak-Magyarország, illetve Dél-Dunántúl kisebb városaiban, községeiben élnek, s egynegyedük saját bevallása szerint roma/cigány származású. Szüleik iskolai végzettsége sem haladja meg a nyolc általánost, és nagymértékben jellemző a máról holnapra élés.

Roma/cigány fiatalok

A cigányság az iskolai oktatás magasabb szintjein huzamosabb ideje rendkívül alul-reprezentált, így az össznépszerűséghez viszonyított képzettségi lemaradásuk számottevő, amely bizonytalan és alacsony szintű foglalkoztatottságot determinál (Kertesi, 2005). Esetükben a kirekesztettség három alapvető és egymást erősítő dimenziója (1) a területi koncentráció és szegregáció, (2) a munkaerőpiacról való tartós kiszorulás, valamint (3) az iskolázottsági lemaradás és oktatási szegregáció egyszerre van jelen (Havas, 2008). Kutatások erősítik meg azonban, hogy a szelektív, szegregált oktatás a roma/cigány és a szegregálódó iskolákban, osztályokban maradó nem roma/cigány gyerekek számára ugyanúgy hátrányos (Forray – Hegedűs, 2003; Havas – Zolnay, 2011; Fejes, 2013; Messing, 2014). A roma/cigány tanulók arányának osztályon belüli kritikus megemelkedése drasztikusan csökkenti a tanulmányi eredményeket és a továbbtanulási ambíciókat is mind a roma/cigány, mind a nem roma/cigány tanulók körében (Messing – Molnár, 2008). Hozzáteve, hogy a roma/cigány tanulók iskolai teljesítménybeli lemaradása alapján véve a szegénységre és az abból eredő családi és iskolai hátrányokra vezethető vissza (Kertesi – Kézdi, 2012).

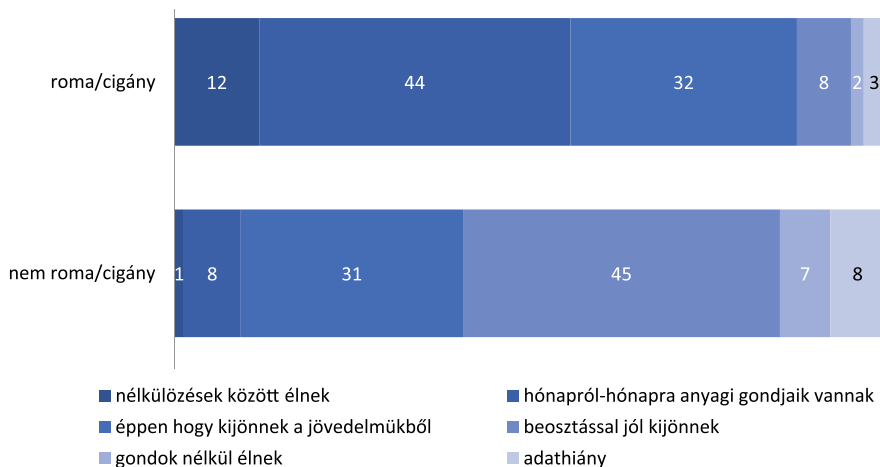
A 2016. évi ifjúságkutatás adatai rendkívül jól mutatják azt az élethelyzetet, amiben a roma/cigány fiatalok élnek az életüket a mai magyar társadalomban. Az önbesorolás alapján létrehozott roma/cigány fiatalok csoportjában – ahova a fiatalok 4 százaléka sorolható – a nem roma/cigány fiatalokhoz képest jóval kisebb a tanulók aránya (20% vs. 41%) és kevesebben is dolgoznak (38% vs. 49%), miközben érzékelhetően magasabb a munkanélküliek (13% vs. 2%) és a gazdaságilag teljesen inaktívak aránya (30% vs. 8%).

A roma/cigány fiatalok végzettségét vizsgálva jól látszik marginális helyzetük: több mint héttizedük legfeljebb 8 osztályt végzett, további egynegyedük szakmunkás bizonyítványt szerzett, tehát érettségije mindössze 5 százalékuknak van, s a diplomáig egyikük sem jutott el. Ezzel szemben a nem roma/cigány fiatalok csaknem negytizede leérettségizett, s több mint egytizedük le is diplomázott. Vagyis e tekintetben is hatalmas a roma/cigány fiatalok lemaradása (lásd még: Kertesi, 2005; Széll, 2010). A roma/cigány fiatalok esetén az apa iskolai végzettsége szerinti megoszlás alapvetően két dologra hívja fel a figyelmet: (1) a családi kulturális tőkét tekintve is rendkívül nagy a lemaradásuk a nem roma/cigány társaikhoz képest és (2) az apa végzettsége szerint lényegében ugyanaz a megoszlás tapasztalható, mint amit az alacsony végzettségű nem tanuló és nem is dolgozó fiatalok esetében láthattunk (7. ábra vö. 5. ábra).

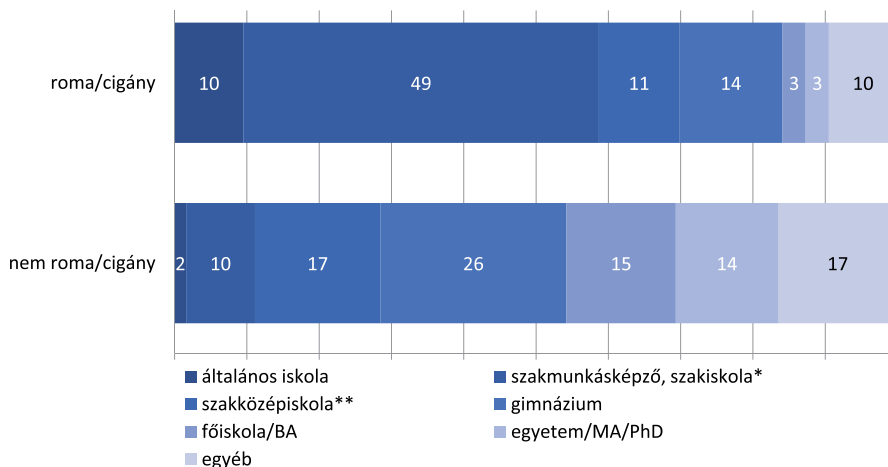
7. ábra: A roma/cigány, illetve a nem roma/cigány fiatalok megoszlása az apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége szerint, 2016 ($N_{\text{roma/cigány}}=329$, $N_{\text{nem roma/cigány}}=7\,672$) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Vagyis a két vizsgált csoport tagjai – azaz a munkaerőpiacról és a tanulásból egyaránt kiszoruló alacsony végzettségű, illetve a roma/cigány fiatalok – nagyon hasonló társadalmi helyzetben vannak és ebből következően a problémák, amivel szembe kell nézniük, rendkívül hasonlóak. Ezt jól mutatja az is, hogy a roma/cigány fiatalok többsége falun (51%), illetve kisvárosban (39%) él, legtöbbjük az észak-magyarországi régióban (29%), valamint az is, hogy az anyagi helyzet szubjektív megítélése a roma/cigány fiatalok esetében is ugyanolyan mintázatot követ, mint a másik vizsgált marginális csoportnál (8. ábra).

8. ábra: A roma/cigány, illetve a nem roma/cigány fiatalok megoszlása szubjektív anyagi helyzet szerint, 2016 ($N_{\text{roma/cigány}}=319$, $N_{\text{nem roma/cigány}}=7\ 081$) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Az eddigiekhez jól illeszkedik az a kép is, amely a tanuló roma/cigány fiatalok iskolatípusok szerinti megoszlását mutatja. A roma/cigány fiatalok többsége szakiskolába jár, de egytizedük még az általános iskolát igyekszik befejezni. Jó hír azonban, hogy néhányuk előtt nyitva áll a gimnáziumok és felsőoktatási intézmények kapuja is (9. ábra).

9. ábra: Az oktatásban, képzésben részt vevő roma/cigány, illetve a nem roma/cigány fiatalok iskolatípus szerint, 2016 ($N_{\text{roma/cigány}}=63$, $N_{\text{nem roma/cigány}}=3\ 103$) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

VI. Összegzés

Az ifjúságkutatási adatok alapján kijelenthető, hogy a 2000-es évek elején tapasztalt oktatási expanzió dinamikája korábban csupán megtört, azonban 2016-ra a bővülési folyamat meg is állt, sőt e téren szűkülés volt tapasztalható. A fiatalok felsőbb korosztályait vizsgálva az érettségizettek aránya jelentősen csökkent, ugyanakkor a szakmunkásvégzettséget szerzők aránya gyakorlatilag ugyanilyen mértékben nőtt. Ezzel párhuzamosan erősödik a kereslet a szakképzések iránt.

A továbbtanulási szándékot tekintve mára már ugyancsak egyértelműnek látszik, hogy a 2000-es évek elejének továbbtanulási optimizmusa is megtört, ilyen szándéka akkor a fiatalok felének volt, mára ez a vizsgált korosztály kevesebb, mint harmadára redukálódott.

A társadalmi háttérrel tekintve a 2012-es évi felmérés adataiból levont következtetés (Nyüsti, 2013) a 2016-os eredmények esetén is érvényes, sőt bizonyos értelemben még érvényesebb: a társadalmi háttér egyre inkább meghatározó az iskolai életutat tekintve. A képzetlenebb apák gyermekei egyre kevésbé tudják átlépni a közép- és felsőfok szelekciós pontjait, amely szelekciós mechanizmusok az erőteljes diverzifikáció és differenciálódás következtében egyre magasabb szinteken és az oktatási rendszer egyre több pontján jelentkeznek. Vagyis a származás hatásának növekedése tapasztalható az oktatási rendszer magasabb szintjein.

Az alacsony végzettségű, a munkaerőpiacról és a tanulásból egyaránt kiszoruló, valamint a roma/cigány fiatalok közötti nagy átfedés a 2016-os adatok alapján is megállapítható. Az előbbi, leginkább nőkből álló csoportba tartozó fiatalok legfeljebb tizede gondolkodik a továbbtanuláson, míg a roma/cigány fiatalok esetében a tanulók aránya fele a nem roma/cigány népességben tapasztalhatónak, s túlnyomó többségük, 95%-uk legfeljebb szakmunkás-bizonyítványt szerzett.

Elemzéseink eredményei összességében azt mutatják, hogy a magyar fiatalok körében noha bizonyos korlátokkal lehetséges a kulturális mobilitás (DiMaggio, 1998), azonban hazánkban a több évtizede meginduló expanzió ellenére még mindig sokkal inkább érvényesül a kulturális reprodukció hatása (Bourdieu, 1978). Bár a két irányultság egyszerre van jelen a magyar társadalomban – és az életutak diverzifikálódása és individualizálódása következtében jelentősen eltérhetnek az azonos háttérből induló egyéni életutak – a társadalmi meghatározottság mind a tanulásra, mind a továbbtanulásra rányomja bélyegét, s vannak olyan esetek (és csoportok), amelyek az egész életút során viselik ezt a béklyót.

Hivatkozások

- Alwin, Duane F. – Thornton, Arland (1984): Family Origins and the Schooling Process: Early versus Late Influence of the Parental Characteristics, *American Sociological Review*, 6. szám
- Andor Mihály (2001): Társadalmi egyenlőtlenség és iskola, *Educatio*, 10. szám
- Andorka Rudolf és Simkus András (1983): Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete, *Statisztikai Szemle*, 6. szám
- Balázs Ildikó – Ostorics László – Szalay Balázs – Szepesi Ildikó (2010): *PISA 2009 összefoglaló jelentés. Szövegértés tíz év távlatában*, Oktatási Hivatal, Budapest
- Berényi Eszter – Berkovits Balázs – Erőss Gábor (2008): *Iskolarend: Kiváltság és különbségtétel a közoktatásban*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Blaskó Zsuzsanna (2002): Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? *Szociológiai Szemle*, 2. szám
- Bocsi Veronika (2016): *Expanzió és szelektivitás: Oktatási helyzetkép a rendszerváltás után*, In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): *Negyedszázad. Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány – Excenter – Iuvenis, Budapest
- Boudon, Raymond (1974): *Education, Opportunity and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*, John Wiley & Sons, New York
- Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Bukodi Erzsébet (2000): *Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek*, In: Elek Zsuzsanna – Spéder Zsolt (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest
- Coleman, James S. – Campbell, Ernest Q. – Hobson, Carol J. – McPartland, James – Mood, Alexander M. – Weinfeld, Frederic D. – York, Robert L. (1966): *Equality of Educational Opportunity*, U.S. Government Printing Office, Washington
- Csákó Mihály – László Miklós – Léderer Pál – Róbert Péter – Sági Matild (1998): *A felsőfokú továbbtanulás meghatározói 1998-ban*, ELTE Szociológiai, Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ, Budapest
- Csapó Benő (2011): Az oktatás tudományos hátterének fejlődése, *Magyar Tudomány*, 9. szám
- Csapó Benő (szerk.) (2012): *Mérlegen a magyar iskola*, Nemzeti Tankönyviadó, Budapest

- Csapó Benő – Fejes József Balázs – Kinyó László – Tóth Edit (2014): Az iskolai teljesítmények alakulása Magyarországon nemzetközi összehasonlításban, In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*, TÁRKI, Budapest
- DiMaggio, Paul (1998): Kulturális tőke és iskolai siker, In: Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás*, Új Mandátum, Budapest
- Fehérvári Anikó (2015): Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei, *Neveléstudomány: oktatás – kutatás – innováció*, 3. szám
- Fehérvári Anikó – Széll Krisztián (2014): Méltányosság az oktatásban: tanulói eredmények, szülők, iskola, In: Széll Krisztián (szerk.): *Az OECD az oktatásról – adatok, elemzések, értelmezések*, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest
- Fehérvári Anikó – Tomasz Gábor (szerk.) (2015): *Kudarok és megoldások: Iskolai hátrányok, lemorzsolódás, problémakezelés*, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest
- Fehérvári Anikó – Híves Tamás (2017): Trajectories in Hungarian Education – Transition to Secondary School, *The New Educational Review*, 2. szám DOI: 10.15804/tner.2017.48.2.12
- Fejes József Balázs (2013): *Miért van szükség deszegregációra?* In: Fejes József Balázs – Szűcs Norbert (szerk.): *A szegedi és hódmezővásárhelyi deszegregációt támogató Hallgatói Mentorprogram. Öt év tapasztalatai*, Belvedere Meridionale, Szeged
- Ferge Zsuzsa (1976): *Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Ferge Zsuzsa (1980): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés, In: Ferge Zsuzsa (szerk.): *Társadalompolitikai tanulmányok*, Gondolat, Budapest
- Forray R. Katalin – Hegedűs T. András (2003): *Cigányok, iskola, oktatáspolitikai*. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Gábor Kálmán (2002): *Magyar fiatalok és az ifjúsági korszakváltás. Túl renden és osztályon?* In: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László (szerk.): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I.*, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest
- Gazsó Ferenc (1976): *Iskolarendszer és társadalmi mobilitás*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest
- Gazsó Ferenc – Laki László (1999): *Esélyek és orientációk. Fiatalok az ezredfordulón*, OKKER, Budapest

- Gazsó Ferenc – Laki László (2004): *Fiatalok az újkapitalizmusban*, Napvilág Kiadó, Budapest
- Hajdu Tamás – Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2014): *Roma fiatalok a középiskolában: Beszámoló a TÁRKI Életpálya-felmérésének 2006 és 2012 közötti hullámaiból*, In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*, TÁRKI, Budapest
- Hanushek, Eric A. – Wößmann, Ludger (2006): Does Educational Tracking Affect Performance and Inequality? Differences-in-Differences Evidence Across Countries, *The Economic Journal*, 116(510)
- Havas Gábor (2008): *Esélyegyenlőség, szegregáció*, In: Fazekas Károly – Köllő János – Varga Júlia (szerk.): *Zöld könyv: A magyar közoktatás megújításáért 2008*, Ecostat Kormányzati Gazdaság- és Társadalomstratégiai Kutató Intézet, Budapest
- Havas Gábor – Zolnay János (2011): Sziszifusz számvetése: Az integrációs oktatáspolitiká. *Beszélő*, 6. szám
- Híves Tamás – Kozma Tamás (2014): Az expanzió vége? *Educatio*, 2. szám
- Keller Judit – Mártonfi György (2006): *Oktatási egyenlőtlenségek és speciális igények*, In: Halász Gábor és Lannert Judit (szerk.): *Jelentés a magyar közoktatásról 2006*, Oktatókutató Intézet, Budapest
- Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén: Romák a munkaerőpiacon és az iskolában*. Osiris Kiadó, Budapest
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2009): Általános iskolai szegregáció Magyarországon az ezredforduló után, *Közgazdasági Szemle*, 11. szám
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor (2012): A roma és nem roma tanulók teszteredményei közti különbségekről és e különbségek okairól. *Közgazdasági Szemle*, 7-8. szám
- KSH (2013): *2011. évi népszámlálás: 7. Iskolázottsági adatok*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_07_2011.pdf, letöltve: 2018. május. 09.
- Ladányi János – Csanádi Gábor (1983): *Szelekció az általános iskolában*, Magvető Kiadó, Budapest
- Lannert Judit – Nagy Mária (2006) (szerk.): *Eredményes iskola: Adatok és esetek*, Országos Közoktatási Intézet, Budapest

- Liskó Ilona (2008): *Szakképzés és lemorzsolódás*, In: Fazekas Károly – Köllő János – Varga Júlia (szerk.): Zöld könyv: A magyar közoktatás megújításáért, Ecostat Kormányzati Gazdaság- és Társadalomstratégiai Kutató Intézet, Budapest
- Mare, Robert D. (1981): Change and Stability in Educational Stratification, *American Sociological Review*, 1. szám
- Messing Vera – Molnár Emília (2008): „...több odafigyelés kellett volna” – A roma gyerekek iskolai sikerességének korlátairól. *Esély*, 4. szám
- Messing, Vera (2014): Apart or Together: Motivations Behind Ethnic Segregation in Education across Europe. In: Julia, Szalai – Claire, Schiff (szerk.): *Migrant, Roma and Post-Colonial Youth in Education across Europe: Being ‘Visibly Different’*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire
- Nagy Péter Tibor (2010): *Utak felfelé. Oktatás és társadalmi mobilitás a 19–20. századi Magyarországon*, Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Nahalka István – Zempléni András (2014): *Hogyan hat az iskola/osztály tanulónak heterogén/homogén összetétele a tanulók eredményességére?* In: Oktatási Hivatal (szerk.): *Hatások és különbségek: Másodelemzések a hazai és nemzetközi tanulói képességmérések eredményei alapján*, Oktatási Hivatal, Budapest
- Nyüsti Szilvia (2013): *Oktatási helyzetkép*, In: Székely Levente. (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012. Tanulmánykötet*. Kutatópont, Budapest
- OECD (2016): *PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education*, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264266490-en>, letöltve: 2018. május. 09.
- OECD (2017): *Education at a Glance 2017: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris. <http://dx.doi.org/10.1787/eag-2017-en>, letöltve: 2018. május. 09.
- Ostorics László – Szalay Balázs – Szepesi Ildikó – Vadász Csaba (2016): *PISA 2015: Összefoglaló jelentés*, Oktatási Hivatal, Budapest
- Róbert Péter (1986): *Származás és mobilitás*, Társadalomtudományi Intézet, Budapest
- Róbert, Péter (2000): Bővülő felsőoktatás? Ki jut be? *Educatio*, 1. szám
- Róbert Péter (2002): Miért (nem) meritokratikusak a modern társadalmak? *Századvég*, 7. szám
- Somlai Péter – Bognár Virág – Tóth Olga – Kabai Imre (2007): *Új Ifjúság: Szociológiai tanulmányok a posztadoleszcensekről*. Napvilág kiadó, Budapest
- Spielhagen, Frances R. (2006): Closing the achievement gap in math: the long-term effects of eighth-grade algebra, *Journal of Advanced Academics*, 1. szám

- Szabó Andrea – Bauer Béla (szerk.) (2009): *Ifjúság 2008 Gyorsjelentés*, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest
- Széll Krisztián (2010): Idősödő társadalom és az oktatási rendszer. *Statistikai Szemle*, 3. szám
- Széll Krisztián (2018): *Iskolai légkör és eredményesség: Fókuszban a reziliens és a veszélyeztetett iskolák*. (megjelenés alatt)
- Szemerszki Marianna (2014): A középiskolából a felsőoktatásba – jelentkezési és felvételi tendenciák, *Felsőoktatási Műhely*, 1. szám
- Szemerszki Marianna (szerk.) (2016): *Hátrányos helyzet és iskolai eredményesség*, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest
- Tóth Edit – Csapó Benő – Székely László (2010): Az iskolák és osztályok közötti különbségek alakulása a magyar iskolarendszerben: Egy longitudinális vizsgálat eredményei, *Közgazdasági Szemle*, 9. szám
- Tóth Péter – Huszár Ákos (2016): *Rétegződés és mobilitás: ifjúsági rétegek, mobilitási lehetőségek és stratégiák*, In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): Negyedszázad. Magyar Ifjúság 2012. ISZT Alapítvány – Excenter – Iuvenis, Budapest
- Treiman, Donald (1970): Industrialization and Social Stratification, In: Laumann, O. E. (szerk.): *Social Stratification: research and theory for the 1970's*, The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, New York
- Treiman, Donald – Yip, Kam-Bor (1989): Educational and occupation attainment in 21 countries, In: Kohn, Melvin L. (szerk.): *Cross-national research in sociology*, Sage, Newbury Park
- Utasi Ágnes (2013): *Kötélékben: Szolidaritás-hálók és közélet*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Belvedere Meridionale, Szeged

A 15-29 éves korosztály foglalkoztatásáról és munkaerőpiaci perspektíváiról – a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatainak tükrében

I. Bevezetés

A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (a továbbiakban: MIK 2016) kutatás adataihoz csak az adatfelvétel után jó két évvel lehetett hozzáférni. Az adatokat így leginkább az időközben a fiatalok foglalkoztatásáról szóló, egyéb forrásokból származó adatokat kiegészítő, azokat „kísérő” jelentéstartalommal tűnik értelmesnek elemezni. Mindezt – mint a későbbiekben vázlatosan bemutatjuk – nemcsak a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (MIK 2016) adataihoz való késői hozzáférés indokolja, hanem az is, hogy a vizsgálat munkaerőpiaci adatai olykor számottevően eltérnek a más, elsősorban a KSH és a hivatalos (adminisztratív) adatgyűjtésekből származókhoz képest. Az eltérések nyomán a foglalkoztatás „kemény” adatait illetően inkább megbízhatónak ítéelhetjük az egymással külső adatforrásként összevetve is kontrollált KSH és adminisztratív adatokat - és ezekhez képest tekintjük kiegészítő forrásnak a MIK 2016-ból számított és származó eredményeket.

Az elemzés felépítése és a mögöttes módszertani megfontolások

Dolgozatunkban a 2016. évre vonatkozóan a 15-29 éves fiatalok munkaerőpiaci helyzetét igyekszünk bemutatni. Elemzésünk aktualitását az adja, hogy indokolhatatlanul megkésve, a MIK 2016 adataihoz csak az adatfelvétel után jó két évvel lehetett hozzáférni. Miközben örömmel konstatáltuk, hogy végre dolgozhatunk ezen eddig eltitkolt adatállományokkal is, aközben ebbéli örömünk nem ragadtatott el bennünket annyira, hogy kizárólag a MIK 2016 felvétel alapján elemezzük a fiatalok munkaerőpiaci helyzetét. Dolgozatunk alapvető célja nem a MIK 2016

adatainak elemzése, hanem a fiatalok munkaerőpiaci helyzetének minél tárgyyszerűbb bemutatása.

Ehhez igyekeztük igénybe venni az általunk elérhető, rendelkezésre álló különféle adatforrásokat, azok összevetésével kihámozni a legrelevánsabb képet vizsgáldásunk tárgyáról.

Dolgozatunk első részében munkaközgazdászok elemzéseire építve az elmúlt évtized időrendben megfigyelhető trendjeit és tendenciáit igyekszünk bemutatni. Amint azt elemzéseink mutatják, a fiatalok munkaerőpiaci helyzetében a 2010. utáni időszak, különösen az évtized közepére számos fontos, ugyanakkor ellentmondásos változást hozott. Ezen ellentmondásos változások önmagukban is meghatározóak a fiatalok munkaerőpiaci helyzetére: a nem letisztult, ellentmondásokkal terhelt, a közgondolkodásban nem beérett ismeretként visszatükröződő változások nemcsak a fiatalokat, hanem az egész társadalmat elbizonytalanodásra, a bizonytalanságokat kísérő szorongásokra készítette.

Azt az állapotot, amelyet 2016-ban, afféle „statikus állapotként” le tudtunk írni, alapvetően két vizsgálat adataira tudtuk építeni: részben a KSH által 2015 végén a Munkaerőpiaci Felvétel (MEF) kísérővizsgálataként a 15-29 éves fiatalokról elvégzett kutatásaira, illetve a nehezen kikerülhető, ugyanerre a korcsoportra vonatkozó MIK 2016 mért adataira. A két eltérő vizsgálat és mérés alapján nemcsak az objektív gazdasági és társadalmi változások teszik nehezkessé elemzéseinket, hanem, a rendelkezésünkre álló adatfelvételek olykor igen súlyos módszertani problémái, korlátai, és olykor szakmai hibái is nehezítik.

Ezen, az alábbiakban kifejtett módszertani problémák indokolják dolgozatunk felépítését is.

Bár a két felvétel gyakorlatilag egy időben, ugyanazon populációra vonatkozó reprezentativitásra törekvő mintán zajlott le, a közölt adatok igen jelentősen eltérnek egymástól. Ezek egy része nyilvánvalóan az alkalmazott módszerek különbségéből fakadnak: a KSH a MEF rendszeres felvételeinek módszereit követve, háztartásokat vett a minta alapjául, és a felkeresett háztartásokban az otthon megtalálható tagoktól kérdezte le az együttélő háztartástagokra, így a fiatalokra vonatkozó adatokat is. Maga a módszer nyilvánvalóan magában hordozza számos mérési és egyéb hiba lehetőségét, amelyeket a KSH a szokásos súlyozási technikákkal korrigál, figyelembe véve a rendelkezésére álló egyéb saját kutatásainak, adatgyűjtéseinek, valamint az állami adminisztrációban keletkező foglalkoztatási, oktatási és egyéb adatgyűjtéseknek az eredményeit is. Így a KSH ifúságra vonatkozó adatainak azon

része, amelynek vannak egyéb forrásokból való összevethetőségei is - azok nyilvánvalóan nem mutatnak lényeges eltéréseket a rendelkezésre álló egyéb források adataihoz képest. Viszont, a KSH ezen kiegészítő vizsgálódása számos kérdést fogalmazott meg a fiatalok személyes tapasztalatáról, vélekedéséről, helyzetmegítéléséről is - amelyekről az otthonukban fellelt családtagok (a KSH szóhasználatában: proxy-adatközlők) egyáltalán nem biztos, hogy hitelesen tudnak válaszolni. További bizonytalansági tényező az is, hogy ezen, a szubjektív értékítéletekre jellemző „adat-esetlegességet, amely a proxy-k „közvetítésével még inkább esetlegesnek tekinthetők, a KSH sem tudja egyéb adatforrásokkal sem összevetni.

A MIK 2016 ezt a problémát megoldja azzal, hogy magukat az érintett fiatalokat kérdezi meg saját tapasztalatukról és vélemlükről, viszont, a mintavételi technikái már eleve nem annyira biztos és beérett technikák, mint a KSH mintavételi rutinjai, és ugyancsak hátrányban van a MIK 2016 a súlyozás és mintakorrekció lehetőségeiben is a KSH adataival szemben. Mindezt sokkal durvábban is meg tudjuk fogalmazni: a MIK 2016 mintája a KSH ellenőrzött és külső adatokkal, összevetett, ezért objektívebben reprezentatívnak tekinthető mintájához képest: torz, rossz, nem ad hiteles képet, legalábbis a fiatalok „objektív mutatókkal” leírható munkaerőpiaci helyzetéről. Ugyanakkor adatminőségben pedig sokkal jobbak a saját tapasztalatok és vélekedések elmeséléséből keletkező MIK 2016 adatok, mint a mások által vélelmezett tapasztalásokra és vélekedésekre építő KSH adatai.

A MIK 2016 kutatás a mért adatait kizárólag az alapvető demográfiai mutatók szerint súlyozta, és a súlyozott mutatók így lényegében megegyeznek a 15-29 éves lakosság megoszlásáról a KSH által közölt adatokkal (1.táblázat).

	KSH	MIK 2016
15-19	29	29
20-24	35	35
25-29	36	36
Férfi	52	51
Nő	49	49
Budapest	16	15
Város	47	53
Község	36	32
foglalkoztatott	43	51
tanuló	46	37

egyéb inaktív	11	12
<i>Foglalkozási ráta (%)</i>		
férfi	48,7	59
nő	37,8	48,4
<i>Korcsoport (%)</i>		
15-19	5,9	10,5
20-24	44,4	61
25-29	73,4	81,5
<i>iskolai végzettség (%)</i>		
8 osztály	16,3	29,5
szakmunkás	71,8	92,8
érettségizett	47,1	76,0
diplomás	77,7	92,5

1. táblázat: A KSH és a MIK 2016 alapadatai (forrás: MIK 2016, saját számítás, KSH, 2015)

Ám a fiatalok státuszára vonatkozóan már igen jelentősnek mondhatók a megoszlások eltérései a két adatállományban:

A MIK 2016-ban, a foglalkoztatottak arányában mutatkozó aránytöbblet önmagában is igen komoly torzulás, amely torzulás nem „egyenletesen terül” a vizsgált populáció részcsoportjaiban, így olykor még jelentősebbek a reprezentatívnak tekinthető adatoktól való eltérések.

A nemek közötti mutatókban a MIK 2016 „általános foglalkoztatási többletaránya” egyenletesen oszlik meg, ám ez a későbbiekben a nemek közötti eltéréseket arányában, matematikailag szükségszerűen tompítja.

A torzulás azonban már csaknem kétszeres mértékű a 15-19 éves korosztály foglalkoztatási mutatóiban, ha a foglalkoztatottak arányát az egyes korosztályokon belül kalkuláljuk:

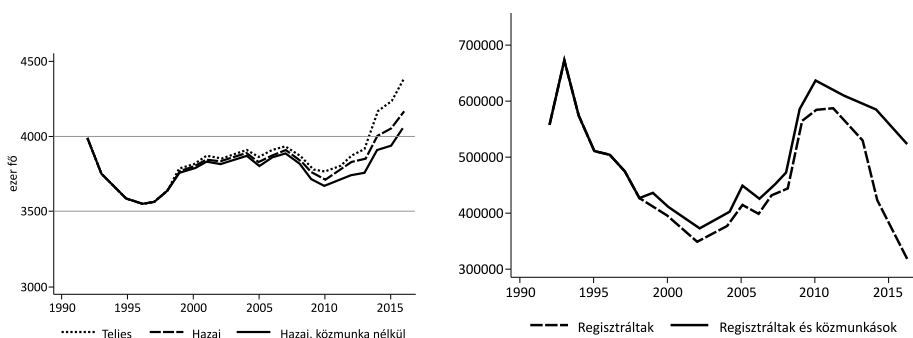
És, ha a MIK 2016 közölt foglalkoztatottsági arányát nem is a KSH adatokkal összevetett torzulásként értékeljük, hanem „önmagukban” nézzük, akkor is irreálisnak tarthatjuk azt, hogy a MIK 2016 szerint a szakmunkás végzettséggel rendelkezők és a diplomások foglalkoztatási aránya meghaladja a 90%-ot.

A fentebb jelzett eltérésekre és torzulásokra alapozva, dolgozatunk második részében annak ellenére inkább a KSH adatai alapján mutatjuk be a fiatalok objektív munkaerőpiaci helyzetét, hogy e kötet alapvető célja a MIK 2016 adatai alapján kinyerhető információk elemzése és bemutatása.

És, ugyancsak a fentebbi eszmefuttatásunk következményeként, dolgozatunk végén, a fiatalok élet- és munkatapasztalatairól, valamint a munkaerőpiacról való véleményükről és értékelésükről inkább a MIK 2016 alapján tesszük meg következtetéseinket.

II. A fiatalok munkaerőpiaci helyzetének trendjei az évtized közepén

2010 közepétől jelentős javulás volt megfigyelhető általában a foglalkoztatás területén, mind a foglalkoztatottak arányának javulásában, mind a munkanélküliség arányának csökkenésében (1-2. ábra).

1.,2. ábra: A foglalkoztatás és munkanélküliségi arány alakulása (forrás: A KSH MEF és az NFSZ adatai alapján közli: Bako et al, 2017)

A foglalkoztatottak aránya a 2010-ben mért 60%-ról 2016-ra több mint 10%-pontot javult, míg a munkanélküliség aránya ugyanezen időszak alatt közel 11%-os arányról 5% alá esett. A foglalkoztatás bővülése és a munkanélküliség csökkenése alapvetően kedvező fordulat, ám a változásokra árnyékot vet az, hogy csak kisebb részt a hazai gazdaság felpörgése és a nyílt munkaerőpiaci munkaerő-kereslet bővülése teremtett alapot e változásokhoz. A munkanélküliség csökkenésében döntő szerepe volt a munkanélküliségi ellátások időtartamának lerövidülésének, illetve egyéb megszorító, adminisztratív intézkedéseknek - azaz, a munkanélküliek egy

része nem foglalkoztatottként való elhelyezkedésétől szűnt meg munkanélkülinek lenni (közülük sokan a közfoglalkoztatásban kaptak helyet). Hanem egyszerűen azért, mert a szabályozás változásával és ellátásuk megszűntével megszűnt a munkanélküli státuszuk, jogállásuk – a nyilvántartásokban és a statisztikai kategóriák szerint egyszerűen nem tekintették őket munkanélkülinek, miközben élethelyzetük valójában semmiben nem változott.

A foglalkoztatás bővülésében pedig az üzleti szektorban megfigyelhető, kétségkívüli álláshely-bővülés mellett jelentősebb szerepe volt az ekkor megugró külföldi munkavállalásnak (azaz, a külföldön mutatkozó munka-keresleti bővülésnek – amely azzal is járt, hogy a külföldre távozottak álláshelyeit itthon mások töltötték be), illetve, a produktivitásra és versenyképességre kimondottan negatívan ható közmunkában foglalkoztatottak ugrásszerű megugrásának.

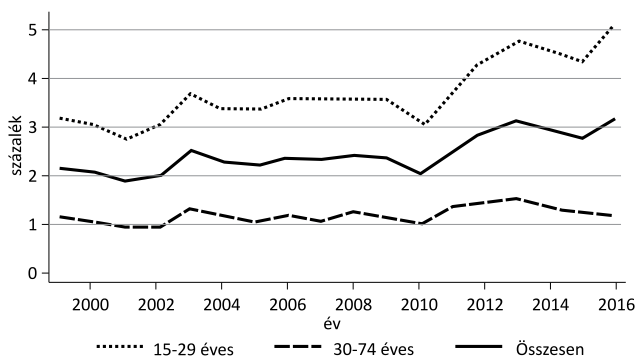
Végül, a foglalkoztatási ráta alakulását kedvezően befolyásolja a munkaképes korú lakosság csökkenése is (2. táblázat): a ráta számolásakor kisebb az állomány osztója, ami növeli a hányados értékét.

Ezek a változások várhatóan az elkövetkező években is folytatódni fognak.

	2015	2016	2017	2018
Munkaképes korú népesség létszáma (ezer fő)	6530	6477	6330	62678
Aktívak létszáma (ezer fő)	4483	4543	4628	4603
Foglalkoztatottak száma (ezer fő)	4176	4309	4408	4408
Munkanélküliek száma (ezer fő)	307	234	220	195
Aktivitási ráta (%)	68,6	70,1	73,11	73,45
Foglalkoztatási ráta (%)	63,9	66,5	69,64	70,3
Munkanélküliségi ráta (%)	6,8	5,1	4,99	4,42

2. táblázat: Munkaerőpiaci jellemzők 2015-2018 (forrás: Bakó et al, 2017)

Ezen belül is, a fiatalok foglalkoztatási mutatóinak javulása meghaladja az átlagos mértékeket (3. ábra): míg az idősebbek beáramlása 1% bővülést mutat, addig a fiatalok között a munkaerőpiacra való beáramlás eleve magasabb értéke (2010-ben 3%) 2016-ra 5%-ra nőtt.

3. ábra: Belépési mobilitás 1999-2016 (forrás: Bakó et al, 2017)

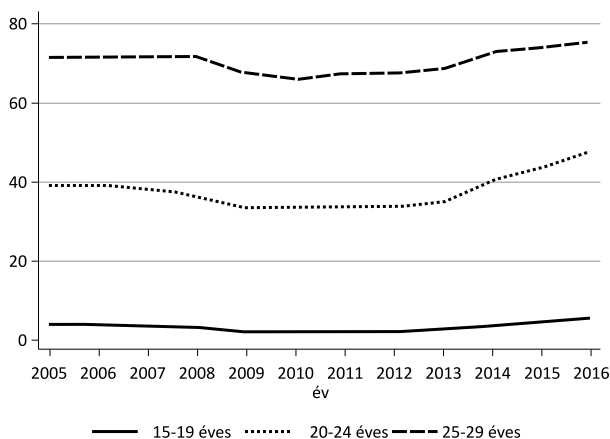
A magasabb arányú munkaerőpiacra történő belépés természetesen együtt jár a magasabb foglalkoztatási arányokkal is

A fiatalok növekvő arányú belépése a munkaerőpiacra további kedvező változásokat hoz abban a „minőségi cserében” is, hogy a munkaerőpiacra belépő fiatalok lényegesen magasabban képzettek, mint a nyugdíjba vonuló, a munkaerőpiacról kilépő idősebb generációk. A 3. táblázat azt mutatja, hogy a legfeljebb általános iskolát végzettek körében a kilépők több mint 100 ezer fővel többen vannak, mint a munkaerőpiacra belépők, míg az érettségizettek és diplomások körében a belépők többsége csaknem ugyanennyi, 100 ezer fő.

	Férfiak		Nők		Együtt
	Fő	%	Fő	%	Fő
Általános iskolai végzettség nélküli	1195	2,47	5398	9,18	4203
Általános iskola	-1933	-0,45	-96913	-17,91	-98846
Szaktanulmányok, szakiskola	-41267	-3,90	-16641	-2,87	-24626
Érettségi, szakmai végzettség nélkül	28570	8,85	-16446	-3,24	12124
Érettségi, szakmai végzettséggel	61386	11,63	17751	3,09	79137
Felsőfokú végzettség	50956	10,11	118000	16,29	168956

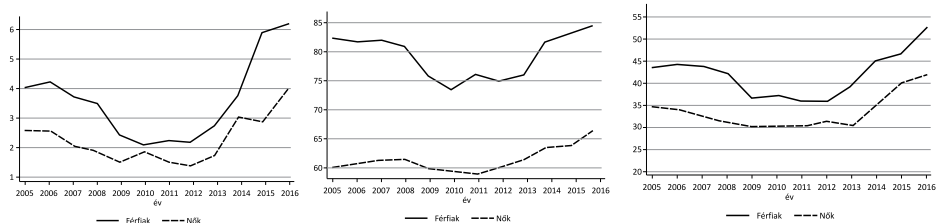
3. táblázat A munkaerőpiacra belépő és onnan kilépő korosztályok adott végzettségű népességének különbsége (A százalékos arányok az adott végzettségű 2011-es 20-62 éves népességhez mérten) (forrás: Bakó et al., 2017)

A fiatalok növekvő arányú munkaerőpiacra történő belépése kedvezően hat a 15-29 éves fiatalok foglalkoztatási mutatóira is, amely javulást mutatja a 4. ábra.

4. ábra: A foglalkoztatott fiatalok százalékaránya korcsoportok szerint, 2005-2016. (forrás: Hajdu et al, 2017)

A változások dinamikáját jobban érzékeltethetjük korcsoportonként, nemenkénti bontásban is (5-7. ábra).

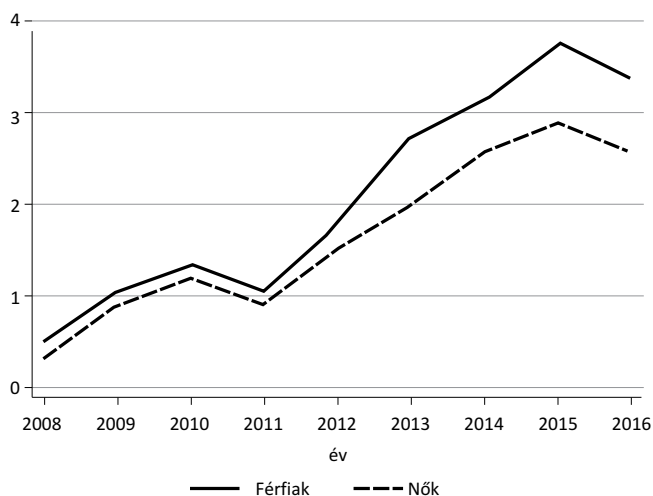

5., 6., 7. ábra: A foglalkoztatott fiatalok százalékaránya nemek és korcsoportok szerint, 2005-2016 (forrás: Hajdu et al, 2017)

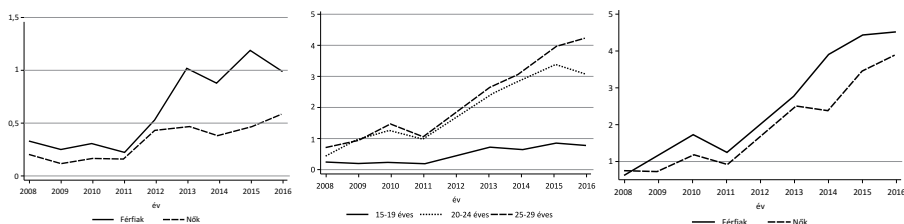
A grafikonok összehasonlításából részben látható az, hogy a fiatalok minden korcsoportjában, mindkét nem esetében nő a foglalkoztatás (ami „jó hír”), viszont az is látható, hogy a legnagyobb mértékű növekedés a legfiatalabbak körében tapasztalható, amiben nyilvánvaló szerepet játszik a közép- és felsőfokú oktatásban való részvétel csökkenése, ennek részeként a lemorzsolódás növekedése is (ami viszont igen-igen „rossz hír”).

Ebben fontos szerepet játszott a tankötelezettség 18 évről 16 évre történő leszállítása. Bár nem lenne szükségszerű az, hogy a tankötelezettség csökkenésével csökkenjen a középiskolába járó diákok létszáma is, ám a szabályozás változása ezúttal egyértelműen, a demográfiaileg indokoltnál lényegesen komolyabb létszámcsökkenést eredményezett a középfokú képzésben részesülő diákok körében, amely csökkenésen tovább ront a növekvő lemorzsolódás is (Hajdu et al, 2017). Az érintett korosztálynak az oktatás különböző szintjein megfigyelhető csökkenő részvétele egyúttal növekményt jelent az alacsony végzettségű munkaerő kínálatában is.

Másfelől, épp a nyílt munkaerőpiacokon való elhelyezkedéshez csaknem nélkülözhetetlen, középfokú végzettség nélküli iskolaelhagyás magyarázza azt, hogy a közmunkában való foglalkoztatottság épp a fiatalok körében járul hozzá az átfogó foglalkoztatásbővüléshez az átlagos mértéket meghaladóan (8-11. ábra).

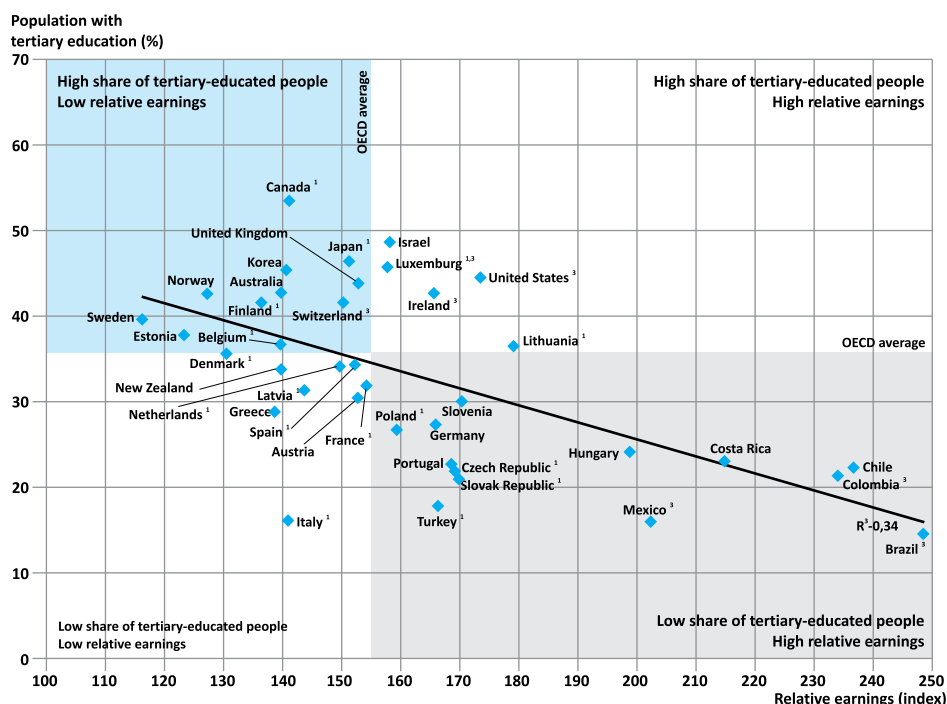
8. ábra: A közmunkás fiatalok százalékaránya korcsoport szerint 2008-2016 (forrás: Hajdu et al, 2017)

9., 10., 11. ábra: A közmunkás fiatalok százalékaránya korcsoport és nemek szerint 2008-2016 (forrás: Hajdu et al, 2017)

A magasabb iskolázottság általában is magasabb bérekkel jár, de, ez különösen igaz Magyarországra, ahol a diplomások nemzetközi összehasonlításban „ritkábbak” és „értékesebbek” az átlagnál, bérelőnyük lényegesen magasabb az alacsonyabb végzettségűekhez képest, mint máshol. Ezt a körülményt hangsúlyosan kiemeli az OECD Education at a Glance 2017-es kiadványának a magyarországi helyzethez fűzött speciális jegyzete is. A hazai foglalkoztatottak között a felsőfokú végzettségűek csaknem kétszer annyit keresnek, mint a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők.

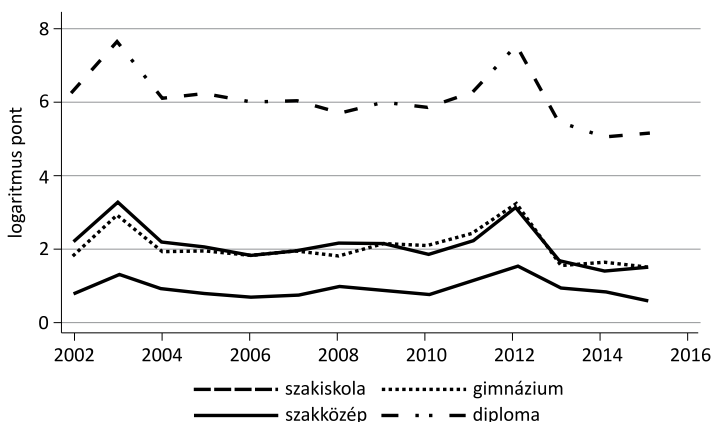
(A 12. ábrán a függőleges tengely a felsőfokú végzettségűek arányát, a vízszintes az alapfokú végzettségűekhez képesti bérelőnyt mutatja):

12. ábra: A felsőfokú végzettségűek aránya és bérelőnye országonkénti bontásban (forrás: OECD, 2017)

A foglalkoztatás bővülésében, az összesen mutatkozó pozitív változásokat néhány körülmény árnyalja.

Egyfelől, bármennyire is paradoxonnak tűnik, de épp a foglalkoztatás bővülésével együtt jelent meg Magyarországon a munkaerőhiány is. E jelenség minden elemzői vélekedés szerint erős összefüggést mutat a megugrott külföldi munkavállalással: a vállalkozókészebb, mobilabb, idegen nyelvtudásban és egyéb készségekben jobb teljesítményre képesek mentek el külföldre, és az általuk itt hagyott álláshelyeket nem feltétlenül sikerült megfelelő munkavállalókkal pótolni. Ez a „strukturális feszültség” néhány speciális ágazatot (mindenek előtt: informatika) leszámítva nem a diplomás munkakörökre jellemző, hanem - főképp a vendéglátásban és az építőiparban - az alacsonyabb végzettségűek körében teremtett munkaerőhiányt. A hiány alapvetően (és átlagos bérszínvonalban) „jót tett” a bérek emelkedésének, ám ez a fiatal diplomások korábban privilegizált bérelőnyének csökkenését is magával hozta.

13. ábra: Bérkülönbségek végzettség szerinti bontásban (forrás: Bakó et al, 2017)

A relatív bérelőnyöknek ez a viszonylag gyors változása (13. ábra) 2016-ra erős hatást gyakorolt a fiatalok munkaerőpiaci perspektíváinak elbizonytalanodására, ezen belül is annak megítélésére, hogy mennyire fontos, mennyire érdemes tanulni, továbbtanulni.

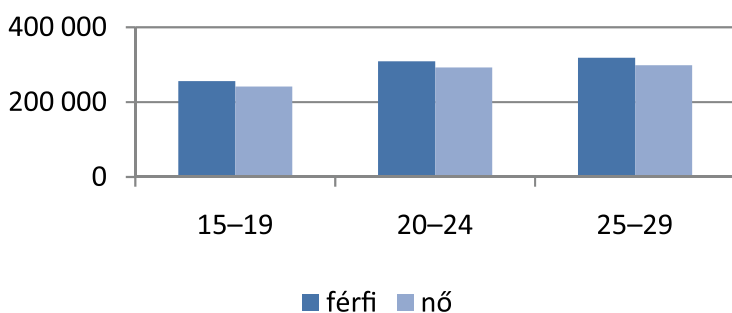
III. A fiatalok munkaerőpiaci helyzete – a KSH 2015. IV. negyedévi felvétele alapján

A KSH 2015. év végén (a MIK 2016 felvételével csaknem egyidőben) a Munkaerőpiaci Felvétel (MEF) kiegészítő vizsgálatában több mint 9000 15-29 éves fiatal munkaerőpiaci adatait vette fel.¹ A KSH kérdőíves adatait egyéb adatforrásoknak figyelembevételével súlyozta, így azok harmonizálnak az időszakra vonatkozó egyéb adatfelvételek és adminisztrációs adatgyűjtések megfelelő adataival. Ezen adatok alapján igyekszünk rövid, statikus áttekintést adni a 2015. végén mért munkaerőpiaci helyzetről az alábbiakban.

	férfi	nő	összesen
15–19	256 215	241 792	498 007
20–24	309 451	292 934	602 385
25–29	318 397	298 553	616 950
15-29 együtt	884 063	833 279	1 717 342
Teljes lakosság	4 677 542	5 126 295	803 837

4. táblázat: A 15-29 éves korosztály létszáma, korcsoportonként és nemenként (forrás: KSH, 2015)

A 15-29 éves férfiak a teljes férfi népesség 18,9%-át jelentik, míg a hasonló korú nők (a nagyobb létszámú idős női népességnek betudhatóan) csupán 16,3%-át (4. táblázat és 14. ábra).

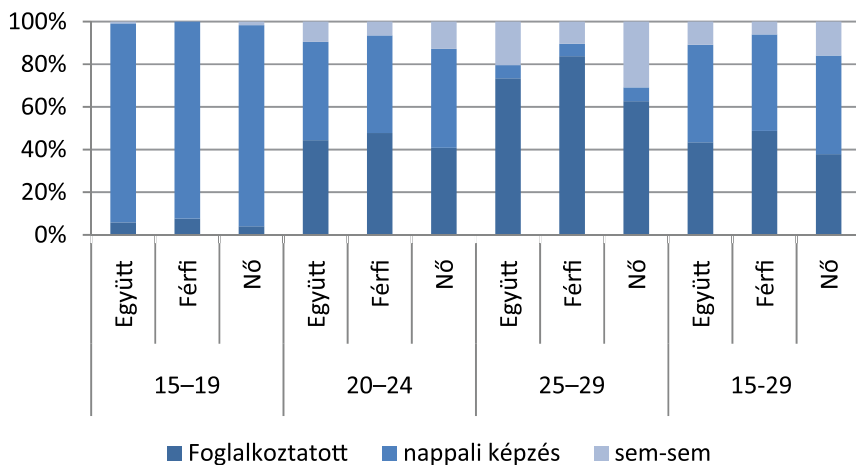

14. ábra: A 15-29 éves korosztály nemek szerinti megoszlása korcsoportonként (forrás: KSH, 2015)

¹ Az adatfelvétel táblái a KSH honlapján elérhetők. (STADAT 9.4.1.1; 9.4.2.2; 9.4.1.4; 9.4.1.11; 9.4.1.12; 9.4.1.13; 9.4.1.17.1; 9.4.1.17.2; 9.4.1.17.3; 9.4.2.9; 9.4.2.10; 9.4.2.11; 9.4.2.12. táblák).

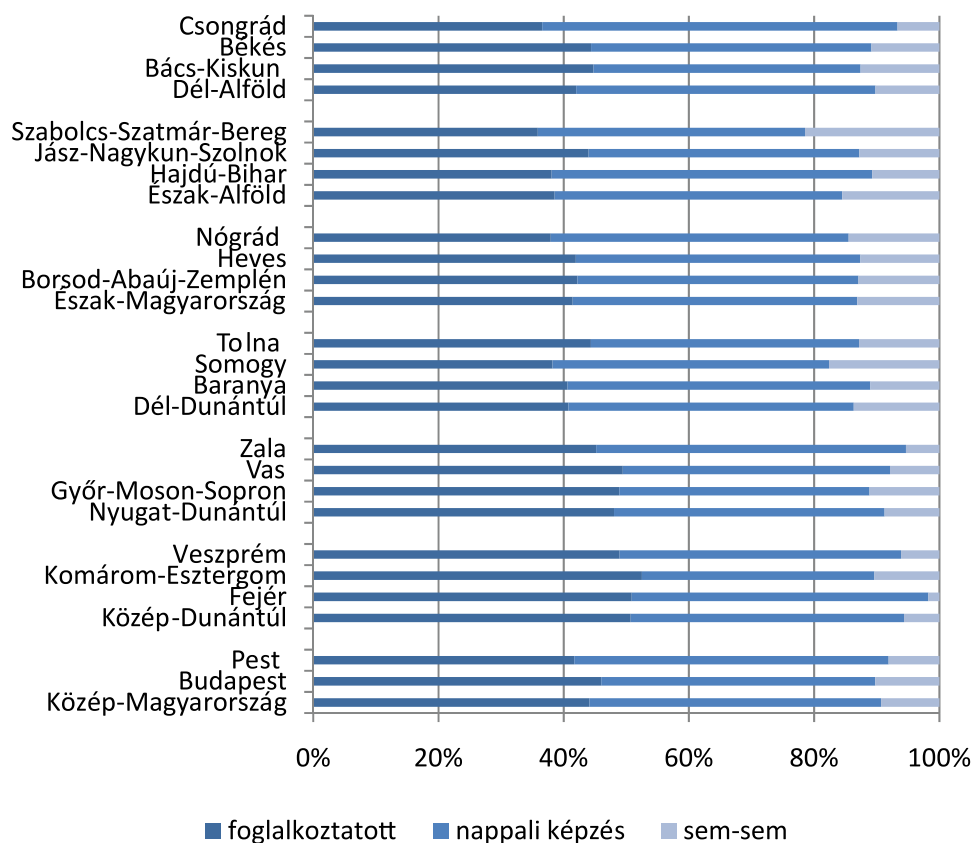
A fiatal népesség társadalmi státuszát igen leegyszerűsítve, három csoportba bonthatjuk - vannak, akik foglalkoztatottak; vannak, akik nappali tagozaton, „főállásban” tanulmányaikat folytatják, tanulnak; és vannak, akik nem is dolgoznak, nem is tanulnak - őket a táblázatok megfelelő rovataiban, a szakirodalomban is gyakran használt „sem-sem” megnevezéssel jelezzük.

Státuszukat tekintve a fentebb jelzett létszámok a következőképpen oszlanak meg:

15. ábra: A 15-29 éves korosztály társadalmi státusza korcsoportonként és nemek szerinti bontásban (forrás: KSH, 2015)

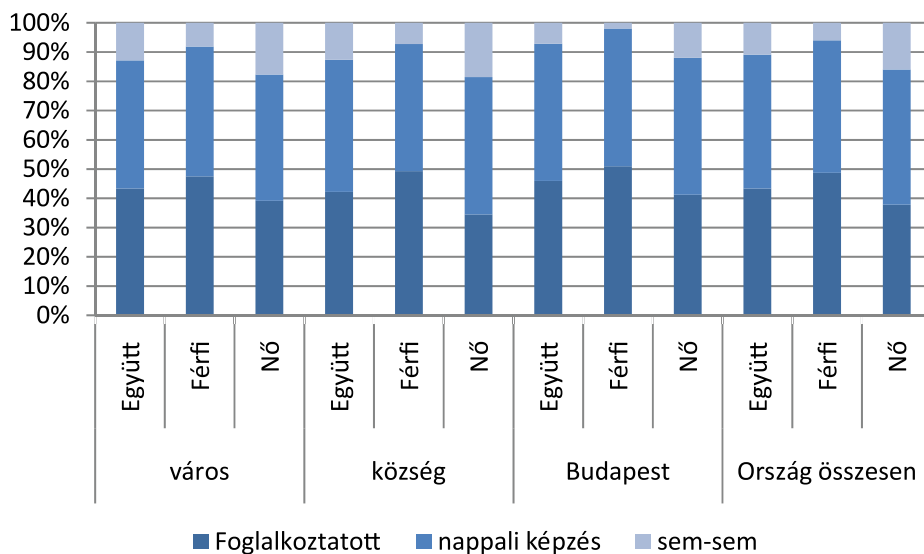
Általában igaz az, hogy minden korosztályban magasabb a férfiak foglalkoztatási aránya, az ebből adódó „női többletek” kisebb részt az oktatásban mutatkoznak (minden korosztályban több lány tanul, mint fiú), másrészt, alapvetően az anyasági távolléteknek betudhatóan, és különösen a 25-29 évesek körében több nő esik a „sem-sem” kategóriába (15. ábra). Amint valamennyi más társadalmi mutatószám és megoszlás esetében, itt is jelentősnek sejtethetőek a földrajzi különbségek. Megyenként és régióként az alábbiak szerint oszlik meg a fiatalok státusza:

16. ábra: A 15-29 éves korosztály társadalmi státusza megyénként és régióként (forrás: KSH, 2015)

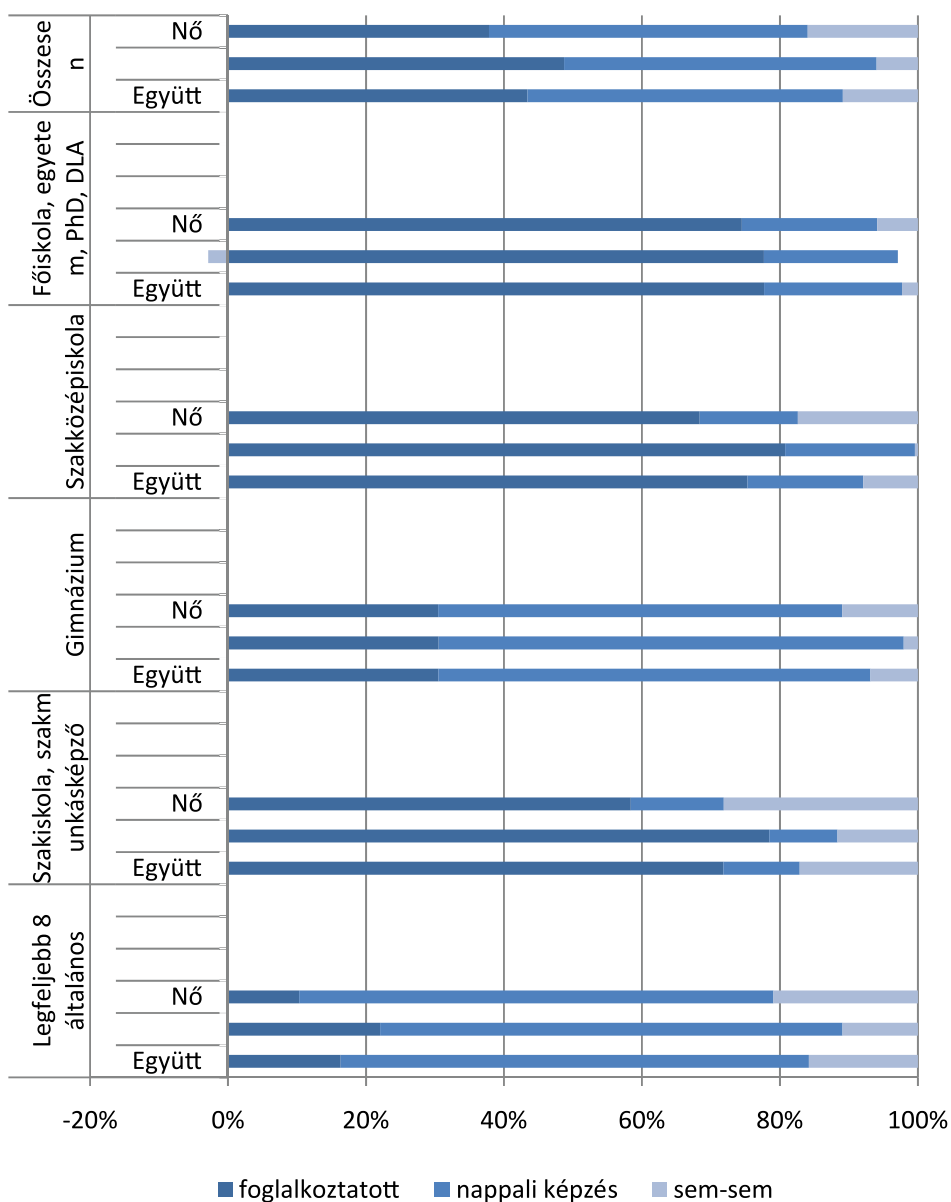
A régiós különbségek az átfogó foglalkoztatási különbségeknek megfelelőek a foglalkoztatottak arányában, viszont a vártnál kisebbnek tűnik részben a tanulók arányaiban (az elmaradottabb térségekben nem tanulnak kimutathatóan kevesebben), és a „sem-sem” fiatalok aránya is kisebb a sztereotípiákból sejthetőnél (16. ábra) - vélhetően olyan okok miatt, mint a nem deklarált külföldi tartózkodás vagy alkalmi munkavégzés.

A lakóhelyet jelentő településtípusonként meglehetősen kiegyenlítettek az arányok (17. ábra), és a következők a megoszlások:

17. ábra: A 15-29 éves korosztály társadalmi státusza településtípusonként (forrás: KSH, 2015)

Amint azt minden létező egyéb adat is megerősíti, a legmagasabb iskolai végzettség szerint igen jelentősek a különböző státuszok közötti megoszlások eltérései, és az eltérések még markánsabbak, ha nemenként is figyelembe vesszük a különbségeket:

18. ábra: A 15-29 éves korosztály társadalmi státusza legmagasabb iskolai végzettség és nemek szerinti bontásban (forrás: KSH, 2015)

A férfiak között feltűnő az, hogy a gimnáziumot végzett fiúk foglalkoztatási szintje alacsonyabb a más középfokú végzettséggel rendelkezőknél, viszont közülük lényegesen magasabb arányban tanulnak az érettségi megszerzése után. Ugyancsak feltűnő az is, hogy a nem is dolgozó, nem is tanuló fiatal férfiak szinte kizárólag a legfeljebb általános iskolai végzettséggel és szakiskolai-szaktanulmányok végzettséggel rendelkezők körül kerülnek ki (18. ábra). Ennek nyilvánvaló oka az, hogy körükben az átlagos időtartamot messze meghaladó az iskola elhagyása és az első munkabábelépés közötti időszak, amihez hozzájárul a kudarcos, lemorzsolódással végződött iskolai karrier is.

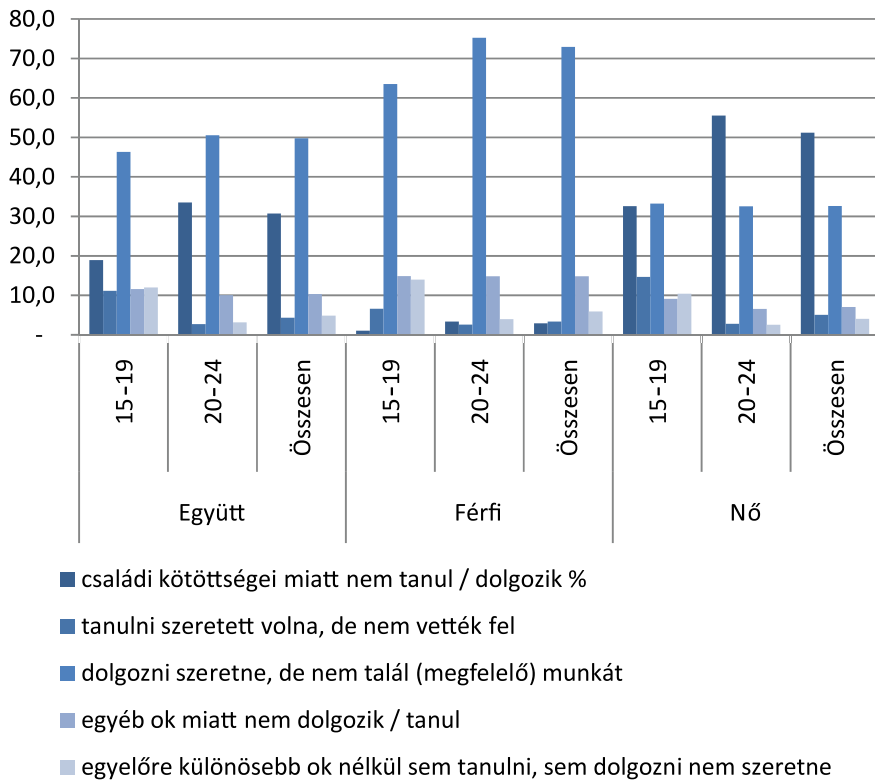
A lányok között is igaz az, hogy a középfokú végzettséggel rendelkezők között a gimnáziumot elvégzetteknek alacsonyabb a foglalkoztatási mutatójuk a többiek-nél, és szintén igaz az is, hogy a gimnáziumban érettségizettek közül lényegesen többen folytatják a tanulmányaikat. Ennek együttes hatása az, hogy a középfokú végzettségük között a gimnáziumot végzett lányok csoportjában a legalacsonyabb azok aránya, akik nem is dolgoznak és nem is tanulnak.

Általánosságban igaz az, hogy a lányok körében magasabb a nem is dolgozók és nem is tanulók aránya, mint a fiúk között. Vélelmezhetően ez a többlet nem csupán az anyasági távollétekből adódik, hanem hozzájárulnak azok a tradicionális „eltartott” minták is, amelyek szerint a fiúkkal szemben erősebb az az elvárás, hogy az iskola után minél hamarabb munkába álljanak; míg a lányok jobban „megtűrtek” otthon, ha besegítenek a háztartásba (18. ábra).

Összességében a 15-29 éves generációk feltűnő sajátossága az, hogy csakúgy, mint a teljes népességben, körükben is a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknek a legmagasabb a foglalkoztatási aránya, és ezzel egyidejűleg, közöttük a legalacsonyabb a nem is dolgozó, de nem is továbbtanulók aránya (18. ábra).

Már az eddigiekben is különösen kíváncsiak voltunk arra a sem nem dolgozó, sem nem tanuló népességre, amely ezen elnagyolt kategóriák szerint, munkaerőpiaci szempontból a leginkább problémás csoportja a 15-24 éves fiataloknak (A KSH csak a 15-24 évesekről közöl ilyen adatokat). Részletesebben megvizsgálva összetételüket eléggé feltűnő, hogy a lányok körében jelentős a családtagjuk (főképp kisgyerekekük) gondozása miatt nem dolgozók és nem is tanulók aránya, és mindkét nem esetében jelentős e körben azok aránya, akik szeretnének dolgozni, de nem találnak megfelelő munkát.

A KSH 112 754 fő fiatalot sorolt be azok közé, akik nem is dolgoznak és nem is tanulnak az összességében 1 100 392 fős 15-24 éves korcsoportból. A kérdőívre adott válaszok alapján e helyzet okaként a következőket jelölték meg a fiatalok (19. ábra):

19. ábra: A 15-24 éves korosztályban a „sem-sem” státusz okai korcsoportonkénti és nemek szerinti bontásban (forrás: KSH)

Az összetétel ugyancsak a várakozásoknak megfelelő a legmagasabb iskolai végzettség alapján is (5. táblázat):

	A megkérdezett					
	családi kötöttségei miatt nem tanul / dolgozik	tanulni szeretett volna, de nem vették fel	dolgozni szeretne, de nem talál (megfelelő) munkát	egyéb ok miatt nem dolgozik / tanul	egyelőre különböző ok nélkül sem tanulni, sem dolgozni nem szeretne	Összesen
	%					
Együtt						
Legfeljebb 8 általános	39,1	1,9	39,7	12,7	6,5	100,0
Szakiskola, szakmunkásképző	24,0	3,6	60,7	7,4	4,2	100,0
Gimnázium	26,1	12,2	48,2	11,4	2,1	100,0
Szakközépiskola	15,9	1,8	72,7	5,4	4,3	100,0
Főiskola, egyetem, PhD, DLA	20,7	12,0	63,9	3,3	–	100,0
Összesen	30,7	4,3	49,8	10,3	4,9	100,0
Férfi						
Legfeljebb 8 általános	3,3	2,1	67,4	18,8	8,4	100,0
Szakiskola, szakmunkásképző	2,6	3,5	79,5	10,2	4,2	100,0
Gimnázium	2,0	6,8	68,8	20,1	2,2	100,0
Szakközépiskola	4,2	4,1	80,5	4,5	6,7	100,0
Főiskola, egyetem, PhD, DLA	–	–	93,9	6,1	–	100,0
Összesen	2,9	3,4	73,0	14,8	5,9	100,0
Nő						
Legfeljebb 8 általános	61,9	1,8	22,1	8,9	5,3	100,0
Szakiskola, szakmunkásképző	50,3	3,8	37,6	4,0	4,3	100,0
Gimnázium	40,7	15,4	35,8	6,1	2,0	100,0
Szakközépiskola	24,7	–	66,8	6,0	2,5	100,0
Főiskola, egyetem, PhD, DLA	32,6	18,9	46,7	1,7	–	100,0
Összesen	51,2	5,0	32,7	7,0	4,1	100,0

5. táblázat: A 15-24 éves korosztályban a „sem-sem” státusz okai legmagasabb iskolai végzettség és nemek szerinti bontásban (forrás: KSH)

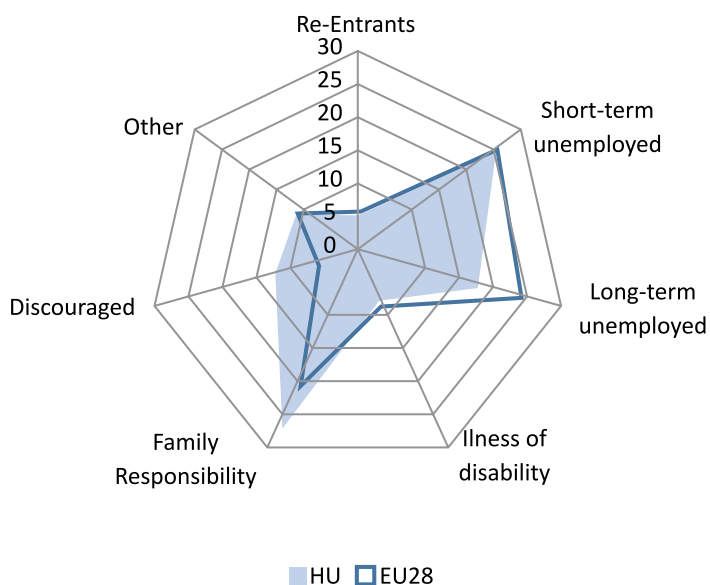
Az Eurofund 2016-ban (2013 és 2014 évi adatok alapján) publikált tanulmánya némiképp eltérő, az Unió összehasonlításra sztenderdizált adattartalommal vette számba a nemzetközi zsargonban NEET-nek nevezett „sem-sem” fiatalokat, és ugyancsak némiképp eltérő kategóriákra bontotta szét e csoportot az alapján, hogy miért is van ebben a helyzetben (Eurofund, 2016)².

A tanulmány 2014-es Eurostat adatok alapján a NEET fiatalok arányát némiképp magasabbnak méri az Unió egészének átlagánál (a 15-29 évesek 16,4%-a NEET a 15,3%-os Unió átlaghoz képest), ám az alábbi kategóriák szerinti összetételben jelentős eltéréseket mutat ki.

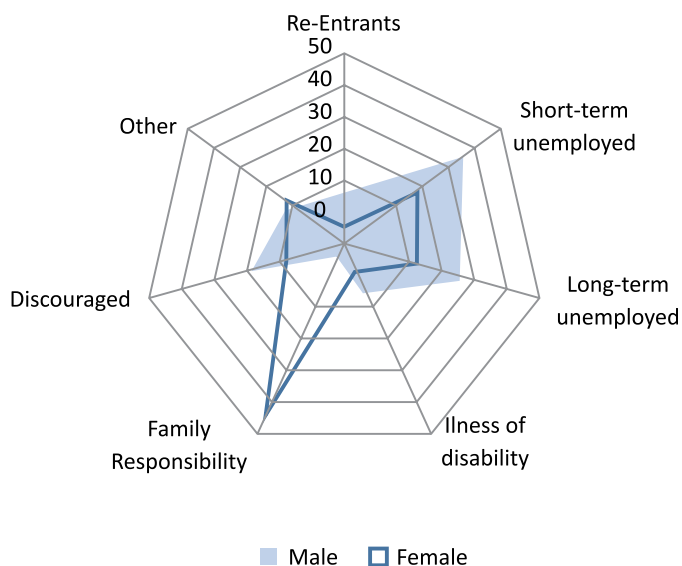
- Re-entrants: akiket egy későbbi időpontra felvettek iskolába vagy munkára - de még nem léptek be.
- Illness or disability: saját betegségük vagy fogyatékosságuk miatt.
- Family responsibilities: kisgyerekeiket vagy más (idős, beteg) családtagjukat kell gondozniuk.
- Discouraged workers: reménytelennek tartják, hogy munkát találjanak.
- Short-term unemployed: 12 hónapnál rövidebb ideje munkanélküliek.
- Long-term unemployed: 12 hónapnál hosszabb ideje, tartósan munkanélküliek.
- Other NEETs: egyéb okokból sem nem tanulnak, sem nem dolgoznak.

E kategóriákat használva az alábbi grafikonon szemléltetjük azt, hogy mely kategóriákban mekkora különbségek mutatkoznak részben a hazai és az európai NEET összetételben, illetve, a hazai NEET-ek körében a fiúk és a lányok között (20-22. ábra).

2 Az alábbi ábrák forrása a tanulmánynak a tagországok sajátos helyzeteit elemző fejezetének Magyarországra vonatkozó része.

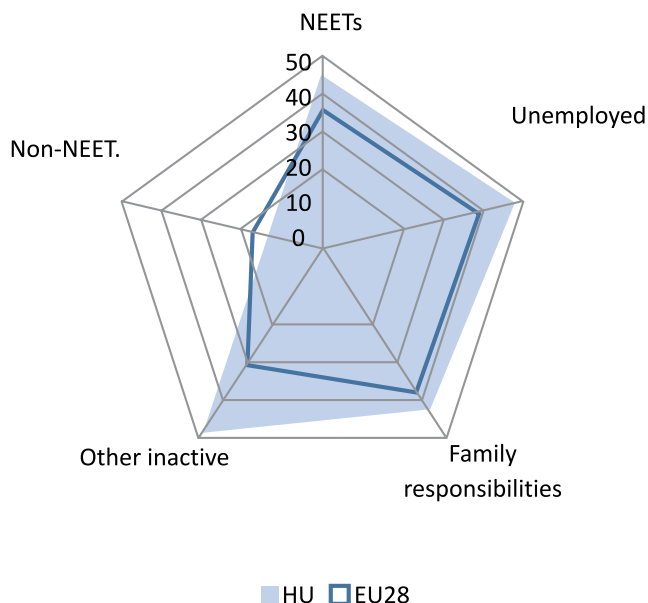

20. ábra: A hazai és európai NEET-csoport okok szerinti összetétele (forrás: Eurofund, 2016)

21. ábra: A hazai NEET-csoport okok szerinti összetétele, nemek szerinti bontásban (forrás: Eurofund, 2016)

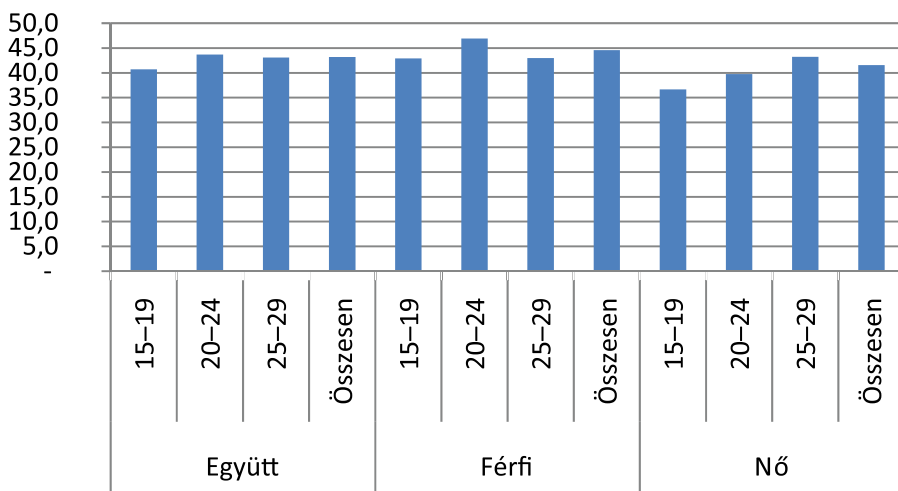
Érdemes azonban jelezni azt, hogy az Eurofound egy másik magyar sajátosságra is felhívja a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy a hazai NEET fiataloknak igen gyengék a kapcsolódásaik a közintézményekhez, csupán 36,7%-uk regisztrált a munkaügyi nyilvántartásokban, és még kisebb hányaduk, csupán 14,5%-uk kap bármiféle segílyt vagy támogatást az Eurostat (SILC) adatai szerint, miközben a társadalmi kirekesztettség kockázata körükben magasabb, mint az Unió átlagában. E magas kockázatú fiatalok megoszlását szemlélteti a következő ábra:

22. ábra: A hazai és európai magas kockázatú fiatalok megoszlása (forrás: Eurofund, 2016)

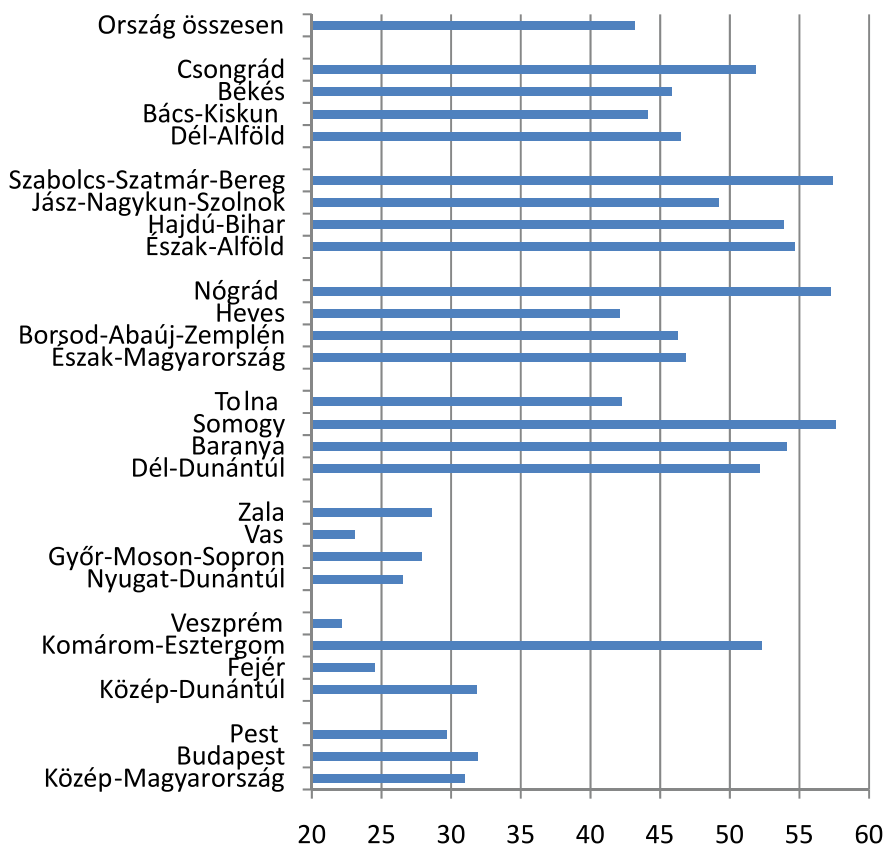
Azt, hogy a javuló foglalkoztatási mutatók mellett is van ok aggódni a fiatalok munkaútját illetően, a kissé komplikált mutatóknál jobban érzékeltethetjük egy egyszerűbb adattal. A KSH adatközléséből összegeztük azt, hogy a 15-29 éves népesség a már nem tanuló képviselőinek mekkora hányada élt át fél évnél hosszabb munkanélküliségi időszakot.

Elég meglepő módon, a korcsoportok és a nemek között nincsen igazán jelentős különbség: minden kategóriában az érintettek 36-46%-ának volt már fél évesnél hosszabb munkanélküliségi tapasztalata (23. ábra) :

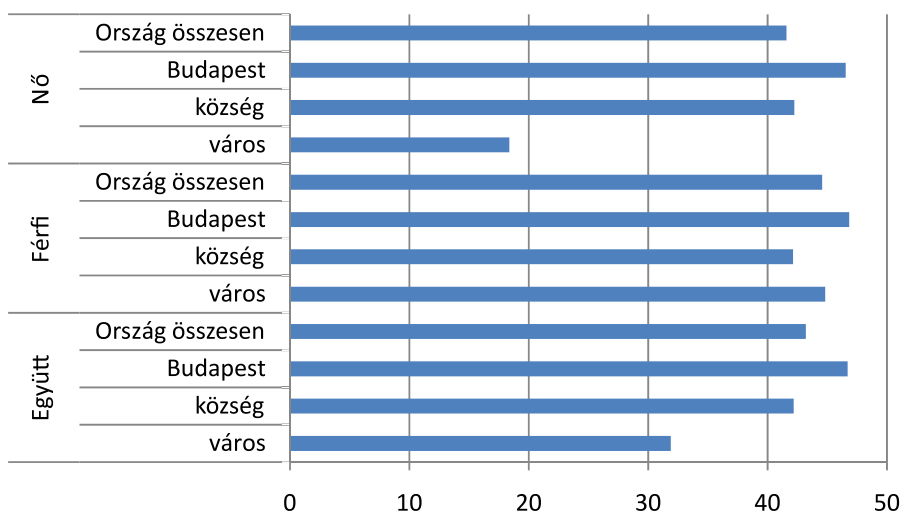
23. ábra: Félévnél hosszabb munkanélküliségi időszak előfordulása a 15-29 éves, már nem tanuló korosztályban (forrás: KSH)

Ennél lényegesen nagyobbak a különbségek az egyes megyék között: míg Veszprém megyében csak a fiatalok egyötöde élt meg fél évnél hosszabb munkanélküliséget, addig Szabolcs-Szatmárban a fiatalok nagyobb felének már volt hasonló tapasztalata (24. ábra).

24. ábra: A 15-29 éves korosztályban a félévénél hosszabb munkanélküli tapasztalatot megélt fiatalok aránya megyére, régióra bontva (forrás: KSH)

Hasonlóan nagy a különbség a városi és községi fiatalok tapasztalatai között - ám a várakozásokkal szemben, Budapest vonatkozó mutatói lényegesen rosszabbak a kisebb városoknál, sőt, még a községek adatainál is (25. ábra). Amely adat nem biztos, hogy jól érzékelteti a megélhetés és jövedelemszerzés fővárosi nehézségeit.

25. ábra: A 15-29 éves korosztályban a félévesnél hosszabb munkanélküli tapasztalatot megélt fiatalok aránya településcsoport szerinti bontásban (forrás: KSH)

Megeshet, hogy Budapesten kialakulóban van az az újfajta ifjúsági életstratégia, amelyet a válság után a fejlett országok is némi döbbenettel figyelnek meg. Branko Milanovic, a Világbank korábbi vezető közgazdásza (és az egyik legolvasottabb tudományos blogger, Globalinequality blogján) erről a jelenségről némi nyegleséggel úgy ír, hogy nem baj az, ha mindenki munkanélküli, ha mindenkinek van - nem feltétlenül a konvencióknak és hivatalos besorolási kategóriáknak megfelelő - pénzkeresete és munkája (Milanovic, 2015). Milanovic úgy véli, hogy az a szokványos szabályozási környezetbe nem illeszkedő „patchwork” életstratégia, amely számos fiatal számára a kutya-bérsétáltatástól a „cyber-nomád” pénzkeresetig különféle kombinációkban megélhetést nyújt, az nemcsak létező realitás, hanem egyenesen kívánatos fejlődés is. A fiatalok ugyanis különféle szituációkban és funkciókban kipróbálhatják magukat, ami jobb alkalmazkodási készségekkel és attitűdökkel ruházza fel őket egy bonyolultan változó világban való tájékozódásra és boldogulásra.

Milanovic persze tisztában van azzal, hogy egyelőre nemhogy a szabályozási környezet, de még a statisztika múltból örökölt kategóriái sem képesek megfelelően reagálni ezekre az új fejleményekre. Mindenesetre, amikor a korábbi NEET statisztikákban a hivatalos kategóriák szerint nem tanuló és nem is foglalkoztatott fiatalok egytizede az „egyéb, nem besorolható okokból” tartozik a NEET-ek közé - akkor érdemes egy pillanatra elgondolkodni azon, hogy nem is biztos, hogy minden esetben kétségbe kell esnünk azon, ha egy fiatal nem tanul és nem dolgozik.

Mondjuk, lehet, hogy ezt úgy teszi, hogy közben Sri Lankán koktélt iszik a beachen, ölében a laptopja, alkalmazást fejleszt, amit a strand Wi-Fi-jén elküld valahova, valamely megbízójának - aki azonnal utalja az ellentételt a számlájára. Esetleg Bitcoin-ban...

De, emberünkről sem a hatóság, sem a statisztikus nem fogja tudni, hogy milyen kellemes és hasznos módon alkalmazza megszerzett képességeit és tudásait. Mi sem.

IV. A MIK 2016 adatai alapján: munkaút-történet és szubjektív megítélések

Munkanélküliség és „munka nélküliség”

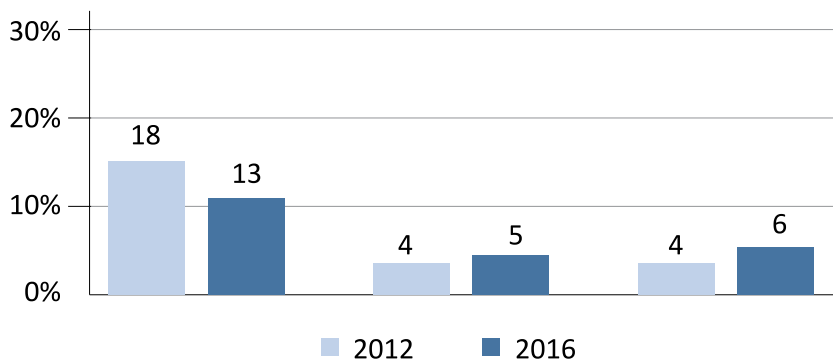
Az eddigi élet- és munkaút történetében egyelőre nem érzékelhetőek a munkaerőpiacon tapasztalt javulások. A fiatalok az iskola befejezése (vagy elhagyása) után igen hosszúnak és terhesnek tűnő időszak után találtak csak munkát maguknak, és ugyancsak hosszú a leghosszabb ideig tartó megélt munkanélküliségük ideje is (6. táblázat):

	A megkérdezett			Össze- sen
	egy alkalommal volt már munkanélküli	több alkalommal volt már munkanélküli	nem volt még munkanélküli	
Együtt	%			
15–19	5,0	0,5	94,5	100,0
20–24	24,2	9,0	66,8	100,0
25–29	27,5	18,3	54,2	100,0
Összesen	19,7	9,8	70,4	100,0
Férfi	%			
15–19	6,2	0,8	93,0	100,0
20–24	25,4	10,4	64,2	100,0
25–29	26,4	21,3	52,3	100,0
Összesen	20,1	11,4	68,5	100,0

Nő	%			
15–19	3,7	0,2	96,1	100,0
20–24	22,9	7,5	69,6	100,0
25–29	28,6	15,3	56,1	100,0
Összesen	19,4	8,1	72,5	100,0

6. táblázat: Munkanélküliségi tapasztalatok gyakorisága, alkalmak száma szerint (forrás: KSH)

A MIK 2016 adatai szerint az általánosan emelkedő foglalkoztatási mutatók nem csorogtak le a fiatalokig abban az értelemben, hogy a négy évvel azelőtti (2012) kutatással teljesen megegyező azon fiatalok aránya, akik már megtapasztalták a munkanélküliséget. A négy év múltán mért adatok annyiban lényegesen romlottak, hogy csökkent az állam által pénzben és szolgáltatásokkal támogatott regisztrált munkanélküliek aránya, és ugyanannyival nőtt az állam látóköréből részben vagy teljesen kikerült munkanélküliek aránya (Bauer et al, 2016) (26. ábra).

26. ábra: Munkanélküliség 2012, 2016 (forrás: Bauer et al, 2017)

Bár közvetlenül nem összevethetők a MIK 2016 vizsgálatnak a munkanélküliség időtartamára vonatkozó adatai a KSH munkanélküliségi esetszám adataival. Ha számszerűségeiben nem is, de tendenciáiban harmonizálnak a KSH és a MIK 2016 adatai (7. táblázat).³

³ Az adatok értelmezéséhez érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az iskola elhagyása és az első munkavállalás közötti időszak általában nem jelent munkanélküliséget: a fiatalok jellemzően eltartottként „otthon maradnak”, és nem jelentkeznek be a munkaerőpiaci szervezethez – pl. azért sem, mert ellátásra ebben a helyzetben nem jogosultak. Így azután a „nem-munkanélküli” időszak az iskola és az első munkábaállás között hosszabb is

Az iskola elhagyása és az első munkába lépés között eltelt időtartam, hónapokban				A leghosszabb ideig tartó megélt munkanélküliség, hónapokban			
	N	átlag	szórás		N	átlag	szórás
15-19	487	36,49	46,191	15-19	98	18,44	35,811
20-24	2001	16,62	35,066	20-24	797	12,41	29,758
25-29	2662	12,05	30,158	24-28	1014	14,06	31,877
fiú	2721	16,15	34,547	fiú	1053	13,02	30,659
lány	2428	16,12	34,655	lány	891	14,47	32,118
aktív kereső	3823	10,29	27,986	foglalkoztatott	1373	11,7	29,151
sem-sem	614	14,46	33,54	sem-sem	490	16,92	34,269
(a tanulókra vonatkoztatva nem tudjuk értelmezni az adatközlést, megeshet, hogy nem korrigált adathiba!)							
tanuló	701	49,15	47,094	tanuló	75	25,83	41,161
Budapest	829	13,94	32,141	Budapest	210	5,23	18,746
megyeszékhely	1099	19,28	37,166	megyeszékhely	385	22,5	38,84
város	1552	14,11	32,576	város	583	12,04	29,606
község	1670	17,05	35,655	község	765	12,82	30,206
ált. isk.	696	27,8	43,28	általános	480	18,37	35,535
szakmunkás	1331	8,25	25,327	szakmunkás	620	13,01	30,642
érettségi	2233	15,93	34,389	érettségi	678	12,77	30,449
diplomás	890	19,34	36,452	diploma	166	6,37	21,201

7. táblázat: Az iskola elhagyása utáni és a leghosszabb munkanélküli időszak (hónapokban) korcsoportok, nemek, társadalmi státusz, településtípusok és legmagasabb iskolai végzettség szerinti bontásban (forrás: MIK 2016, saját számítás)

lehet, mint a leghosszabb ideig tartó megélt munkanélküliség időtartama. Az itt megfigyelt jelenség erős összefüggést mutat a korábban idézett Eurofund tanulmány azon hangsúlyos megállapításával, hogy a „sem-sem” NEET fiatalok között Magyarországon feltűnően alacsony a regisztrált munkanélküliek, és így az állam látókörén belüli fiatalok aránya.

Az adatok bizonytalanságát jelzi az, hogy a kategóriákon belüli szórások minden esetben meghaladják a kategóriák átlagai közötti „külső” szórásokat, ezt figyelembe véve, az átlagok eltérései részben a várakozásoknak megfelelőek.

Ám meglepő a nemek közötti különbség eltűnése, valamint az, hogy a szakmunkások körében a leggyorsabb az iskola utáni elhelyezkedés átlagos időtartama - ami valószínű, hogy nem annyira a kedvező munkaerőpiaci keresleteknek tudható be, hanem annak, hogy a szakmunkás végzettségűeken nagy a családi és közösségi nyomás a minél hamarabbi munkábaállásra. Ezt erősíti meg az a korábban közölt körülmény is, hogy a szakmunkás végzettség minimális bérelőnyökkel jár a legfeljebb általános iskolai végzettséggel történő munkavégzéshez képest - azaz, mondhatjuk azt, hogy a szakmunkások gyorsabban elfoglalják az alacsonyabb bérű, rosszabb állásokat.

Furcsának tűnhet, de számos más szociológiai vizsgálat sejteti ugyanezt: a kisvárosok munkaerőpiaci és társadalmi viszonyai kedvezőbbnek tűnnek az elhelyezkedés gyorsasága alapján a nagyobb (megyeszékhely, megyei jogú) városokénál, alig rosszabbak Budapest adatainál.

A fiatalok életútja szempontjából valószínű, hogy a fentebb jelzett „pályát nem-kezdő pályakezdői lét” jár a legsúlyosabb egyéni és társadalmi károkkal - bár információink nincsenek róla, de nem jó belegondolni abba, hogy mivel is töltik napjaikat azok az iskola elhagyása után munkába nem álló fiatalok. Ám a nehézségek a későbbiekre sem múlnak el, és bár a leghosszabb munkanélküliségi periódusok közvetlenül az iskola elvégzése/elhagyása után jellemzik a fiatalok pályáját, de a későbbiekben is hosszúnak mondható munkanélküliséget tapasztalnak meg.

Munka és tanulás

Bár nem lennének megalapozatlanok azok a várakozások, amelyek a munkanélküliségi tapasztalatokat összefüggőnek tekintik az iskolai pályafutás során szerzett munkatapasztalatokkal - azaz azt feltételezik, hogy azok, akik az iskolai éveikben dolgoztak, netán gyakrabban és többet dolgoztak, azok ritkábban és rövidebb ideig élnek meg a munkanélküliség gyötrelmeit. Ezt a feltételezést a MİK 2016 alapján nem igazán lehet alátámasztani, leginkább azért, mert míg a munkatapasztalatok a későbbi (közép- és felsőfokú) oktatás során keletkeznek, addig a hosszabb munkakezdés, és különösen az iskola elhagyása utáni későbbi munkábaállás az alacsonyabb végzettségűekre jellemző.

Összességében az iskola alatti munkatapasztalat-szerzés nem tűnik jellemzőnek, a válaszadók fele (48%) soha semmilyen munkát nem végzett iskolai pályafutása alatt, és a munkatapasztalatot szerzők nagyobb fele (a teljes minta 27%-a) is csak szünetidőben dolgozott (8. táblázat). Ha figyelembe vesszük a „nem-válaszolók” magas arányát, és úgy véljük, hogy a válaszmegtagadás nagyobb arányban tagadást jelent (és, a diákmunka járulégmentessége miatt csekély a nem-bejelentett munkák letagadásának aránya a „nem-válaszokban”), akkor az iskola alatt szerzett munkatapasztalatok aránya még kisebbnek tűnik:

Dolgozott-e? (a teljes minta arányában, %)		
	iskolai szünetben	iskola mellett
soha	31	48,7
ritkán	14,3	8,3
gyakran	14,7	5,8
mindig	3,9	1
egyéb	0,5	0,5
összes válasz	64,4	64,4
nincs válasz	35,6	35,6

8. táblázat: A 15-29 éves korosztály iskolai időszakban és iskolai szünetben történő munkavégzésének gyakorisága (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Azt viszont, hogy az egyes csoportokban milyen befolyással bírt azt iskola alatti munkavégzés, azt az iskola alatt dolgozók alacsony esetszáma miatt nem igazán lehet elemezni. Ennek illusztrálására az iskola alatt végzett munkáknak a legmagasabb iskolai végzettség szerinti gyakoriságát a legmagasabb iskolai végzettség összevont kategóriáiban vastag, dőlt, nagyobb számokkal jelezzük. Feltűnő az is, hogy az egyáltalán nem válaszolók aránya 11,7% (szakmunkás) és 71,6% (általános iskola) között változik (9. táblázat).

Dolgozott-e bármikor az iskola mellett...: (iskola idő alatt (pl. reggelenként iskola előtt, tanítás után, hétvégénként, szorgalmi időszakban)?				
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség			Esetszám	%
legfeljebb 8 osztály	Van válasz	soha	570	23,3
		ritkán	50	2
		gyakran	58	2,4
		mindig	11	0,4
		egyéb	7	0,3
		összes	696	28,4
	Nincs válasz		1750	71,6
	Minta teljes		2446	100
szakmunkás	Van válasz	soha	1098	72,8
		ritkán	133	8,8
		gyakran	77	5,1
		mindig	13	0,8
		egyéb	11	0,7
		összes	1331	88,3
	Nincs válasz		177	11,7
	Minta teljes		1508	100
érettségizett	Van válasz	soha	1646	53,6
		ritkán	332	10,8
		gyakran	194	6,3
		mindig	47	1,4
		egyéb	18	0,5
		összes	2233	72,7
	Nincs válasz		840	27,3
	Minta teljes		3073	100
diplomás	Van válasz	soha	585	60,1
		ritkán	149	15,3
		gyakran	133	13,7
		mindig	12	1,3
		egyéb	10	1
		összes	890	91,4
	Nincs válasz		84	8,6
	Minta teljes		974	100

9. táblázat: A 15-29 éves korosztályban az iskola alatt végzett munka legmagasabb iskolai végzettség szerinti gyakorisága (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Némiképp furcsának tarthatjuk azt, hogy az „élethosszig tartó tanulás” korszakában meglehetősen alacsony azon fiatalok aránya, akik munka mellett bármilyen formában tanulnak. És még ennél is furcsábbnak találhatjuk azt, hogy a sem nem dolgozó, sem nem főállásként, tanulói jogviszonyban levők sem nagyon tanulnak, még ebben a sajátos helyzetükben sem (10. táblázat).

Milyen képzésre, oktatásra jár?		Aktivitás					összesen
			aktív kereső	tanu- ló	sem- sem	nincs adat	
általános iskolába	fő	3	49	3	0	55	55
	arány	0,02	0,02	0,19	0,00	0,02	0,02
érettségit nem adó szakmai képzésben vesz részt	fő	7,0	319,0	1,0	0,0	327,0	327,0
	arány	0,04	0,11	0,06	0,00	0,10	0,10
érettségit adó szakmai képzésben vesz részt	fő	6	537	2	0	545	545
	arány	0,04	0,18	0,13	0,00	0,17	0,17
gimnáziumba jár	fő	10	795	3	0	808	808
	arány	0,06	0,27	0,19	0,00	0,26	0,26
érettségre épülő középfokú szakképzésben vesz részt	fő	25	254	4	0	283	283
	arány	0,15	0,09	0,25	0,00	0,09	0,09
felsőoktatási szakképzés- ben vesz részt	fő	25	154	1	0	180	180
	arány	0,15	0,05	0,06	0,00	0,06	0,06
főiskolára (rég, osztatlan képzésben)	fő	14	207	2	0	223	223
	arány	0,08	0,07	0,13	0,00	0,07	0,07
egyetemre (rég, osztatlan képzésben)	fő	8	288	0	0	296	296
	arány	0,05	0,10	0,00	0,00	0,09	0,09
alapképzésben (BA; BSc) vesz részt	fő	20	229	0	0	249	249
	arány	0,12	0,08	0,00	0,00	0,08	0,08
mesterképzésben (MA; MSc) vesz részt	fő	13	105	0	0	118	118
	arány	0,08	0,04	0,00	0,00	0,04	0,04

doktori képzésre (tudományos fokozatszerzés: PhD; DLA)	fő	0	11	0	0	11	11
	arány	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
diploma utáni, szakirányú továbbképzésre, posztgraduális képzésre	fő	10	6	0	0	16	16
	arány	0,06	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01
egyéb tanfolyamot végez, nem iskolarendszerben tanul	fő	28	26	0	1	55	55
	arány	0,17	0,01	0,00	1,00	0,02	0,02
Összesen	fő	169	2980	16	1	3166	3166
	arány	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00	1,00

10. táblázat: A 15-29 éves korosztály tanulmányainak társadalmi státusz szerinti gyakorisága (forrás: MIK 2016, saját számítás)

A táblázat legfontosabb tartalma az „összesen” sorból olvasható ki. Eszerint a 15-29 éves fiataloknak a 39,5%-a folytat bármiféle tanulmányokat, vesz részt bármiféle képzésben. Ha ebből leszámítjuk a főállásként, tanulói vagy hallgatói jogviszonyban levő 2980 embert, akkor azt a meglehetősen döbbenetes eredményt kapjuk, hogy a fennmaradó 5020 fiatalból csupán 186 fő (a teljes minta 2,3%-a), a nem-tanulók 3,7%-a tanul csupán, bármit is, bárhol is (10. táblázat). Ez az arány, vagyis az, hogy az iskola elhagyása egyben a tanulmányok végérvényes lezárását is jelenti - a magyar gazdaság és társadalom fejlődésére talán az egyik legsúlyosabb veszélyt és kockázatot jelzi.

Atipikus munkavégzési körülményekben szerzett tapasztalat

Bár nem tudhatjuk, hogy egy-egy megkérdezett hányféle atipikus munka elvégzéséről szerzett tapasztalatot és számolt be a kérdőív kérdéseire adott válaszai során, annyit láthatunk az adatokból, hogy összességében több mint 4000 ilyen „tapasztalásról” számolt be a már bármilyen munkatapasztalatot szerzett minta-sokaság (11. táblázat). E válaszok megoszlása a következő:

Dolgozott-e (bármikor)?		
	válasz	arány
távmunkában	203	3,80%
részmunkaidős foglalkoztatásban	1059	19,80%
alkalmi munkában	1810	33,80%
közfoglalkoztatásban, közmunkában	574	10,70%
osztott, vagy egyenlőtlen munkaidejű foglalkoztatásban	276	5,20%
interneten keresztül munkában	265	4,90%

11. táblázat: A 15-29 éves korosztály atipikus munkavégzésének gyakorisága, típusa (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Ez a kvázi-esetszám arról tanúskodik, hogy bár sokan szereztek többféle atipikus munkavégzésben tapasztalatot, ám az esetszámot a jelenlegi foglalkoztatottak munkajellegével összevetve úgy tűnik, hogy vagy nem nagyon nyerte el a fiatalok tetszését a nem-szokványos munkavégzés; vagy bár olykor előfordulnak ilyen lehetőségek, de ritkán és rövid ideig, ami miatt egy időpont „metszetében” az atipikus, nem szokványos munkavégzés mégis igen ritka. (Olyannyira, hogy pl. a megkérdezéskor a kérdezők nem találtak (vagy legfeljebb az egyébbe soroltak be) távmunkában vagy interneten keresztül dolgozó fiatalot - aminek az is lehet az oka, hogy ilyen formában jellemzően távolabbról, külföldről végeznek munkát, pl. a kint dolgozók ott, helyben munkát nem találó partnerei. (12. táblázat))

Foglalkoztatotti jogviszony		teljes munka-időben	részmunka-időben	nincs válasz	összesen
önálló vállalkozó, tulajdonos vagy résztulajdonos	fő	144	20	3	167
	arány	0,04	0,06	0,06	0,04
őstermelő	fő	17	1	1	19
	arány	0,00	0,00	0,05	0,00
alkalmazott	fő	3513	187	17	3717
	arány	0,90	0,56	0,59	0,86
alkalmi munkái vannak	fő	71	90	10	171
	arány	0,02	0,27	0,26	0,04
közfoglalkoztatott	fő	124	15	1	140
	arány	0,03	0,05	0,05	0,03

Egyéb	fő	17	9	5	31
	arány	0,00	0,03	0,13	0,01
nincs válasz	fő	16	10	35	61
	arány	0,00	0,03	0,86	0,01
összesen	fő	3902	332	72	4306
	arány	1	1	1	1

12. táblázat: A 15-29 éves korosztály foglalkozási státuszának munkaidő szerinti gyakorisága (forrás: MIK 2016, saját számítás)

A táblázat alsó összesen sora azt mutatja, hogy a pénzkereső munkával rendelkező 4306 fő közül csupán 332 fő, a válaszolók 8%-a dolgozik részmunkaidőben, de közülük is 187 az inkább kedvező adóbesorolásnak, mintsem sajátos foglalkozási státusznak minősíthető „részmunkaidős őstermelőként”. Némiképp meglepő viszont az, hogy a megkérdezett 140 közfoglalkoztatott közül csupán 15 (5%) dolgozik részmunkaidőben. Ugyancsak igen alacsony azoknak a „számlára dolgozó” (vállalkozó, őstermelő) fiataloknak az aránya, akiket az Abhijit V. Banerjee - Esther Duflo szerzőpáros könyvükben úgy jellemez, mint akik a kisvállalkozással „munkát vásárolnak” maguknak.⁴ Az alacsony előfordulási arányból arra következtethetünk, hogy a kisvállalkozáson keresztüli „munkavásárlás” inkább az idősebb generációkat jellemzi, ugyanakkor arra is, hogy a fiatalok „vállalkozókedvéről” szóló képzetek inkább a városi legendák körébe tartoznak, és nem a társadalmi valóság sajátossága.

Az atipikus munkavégzés sajátos formája az egészben vagy részben „zsebbe adott” fizetés, a nem (teljesen) szabályszerűen bejelentett foglalkoztatás. Az előzetesen publikált MIK 2016 adatok azt jelzik, hogy e sajátos atipikusság előfordulásában nem állt be változás 2012 óta. Legfeljebb annyiban, hogy korábban több volt a „teljesen fekete” alkalmazás, míg 2016-ra (nem kis részben az ellenőrzések megszigorításának, és egyéb, szabályozási változásnak köszönhetően) amennyivel csökkent a teljesen fekete foglalkoztatás (22%-ról 17%-ra), ugyanannyival (7%-ról 12%-ra) nőtt a „részben zsebbe fizetett” szürke foglalkoztatás (Bauer et al, 2017). Ennél a véglegesen tisztított adatok kisebb értéket mutatnak, itt a fizetés egészét feketén kapók aránya lemegett 15%-ra (13. táblázat).

⁴ Ezt a megfogalmazást lényegesen pontosabb leírásnak tartjuk, mint a hazai köznyelvben meghonosodott „kényszervállalkozás” fogalmát (Banerjee - Duflo, 2016).

		Ön a fizetését részben vagy egészben zsebbe kapja-e?				
		igen, az egészet	igen, egy részét	nem, semennyit sem kap zsebbe	nincs válasz	összesen
önálló vállalkozó, tulajdonos vagy résztulajdonos	fő	38	19	99	11	167
	arány	0,23	0,11	0,59	0,07	1,00
őstermelő	fő	5	0	13	1	19
	arány	0,26	0,00	0,68	0,05	1,00
alkalmazott	fő	496	441	2744	36	3717
	arány	0,13	0,12	0,74	0,01	1,00
alkalmi munkái vannak	fő	54	38	70	10	172
	arány	0,31	0,22	0,41	0,06	1,00
közfoglalkoztatott	fő	25	5	109	1	140
	arány	0,18	0,04	0,78	0,01	1,00
Egyéb	fő	6	3	19	3	31
	arány	0,19	0,10	0,61	0,10	1,00
Összesen	fő	624	506	3054	62	4246
	arány	0,15	0,12	0,72	0,01	1,00

13. táblázat: A 15-29 éves korosztály foglalkozási státuszának a fizetés módja szerinti gyakorisága (forrás: MIK 2016, saját számítás)

A foglalkoztatottak túlnyomó többségét, háromnegyedét kitevő alkalmazottak körében a részben vagy egészben zsebbe kapott fizetés kevéssel ritkábban (25%) fordul elő, mint az e tekintetben is „atipikus”, lényegesen ritkább, egyéb foglalkoztatási formákban. Abban, hogy az alkalmi munkából élők nagyobb fele részben vagy egészében zsebbe kapja a fizetését, nem találhatunk meglepőt, amint abban sem, hogy a különféle vállalkozóként foglalkoztatottak is az átlagnál nagyobb arányban dolgoznak „zsebre”. Az már inkább meglepőnek tűnik, hogy még a közfoglalkoztatottak is a 27%-os átlagot meghaladóan, 30%-ban részben vagy egészben, feketén kapják meg fizetségüket.

Az egészben vagy részben feketén, zsebbe kapott fizetésért végzett munkák előfordulásának aránya igen csekély mértékben változik. Ezt nemcsak a 2012-ben és 2016-ban felvett adatok azonossága támasztja alá, hanem az is, hogy a MIK 2016 jelenre vonatkozó adatai gyakorlatilag megegyeznek a korábbi tapasztalatokra

vonatkozó adatokkal. A fekete-szürke munkaalkalmak száma a múltba visszatekintve nagyobb, mint a jelenben (2016-ban) megfigyelt foglalkoztatottság „számai”, ám a szürke-fekete pénzkereset arányai e magasabb esetszám mellett is ugyanakkorák, és a belső arányok is igen hasonlóak, még a jelenre nem kimutatott foglalkoztatási formákban (táv munka, interneten keresztüli munkavégzés) is. A múltban még inkább, mint a jelenben, a legmagasabb arányú fekete munkavégzés az alacsony keresetű alkalmi munkák körében fordul elő. Ez annyiban komoly probléma, hogy különösen a tartós munkanélküliségből ritkán lehet „nagyot ugrani” a magasabb fizetésű, jó munkahelyek világába, a sikeres visszakapaszkodások jellemzően lépcsőzetesen, az alacsony bérű alkalmi munkák lehetőségein keresztül vezetnek a jobb munkák felé. Amely fokozatos, lépcsőzetes utak bejárását nagyban nehezíti, hogy e munkák jellemzően a legalitáson kívüli és alatti „szürke és fekete” foglalkoztatási formák, amely szürkéségek a „normál” foglalkoztatási környezetben sokkal ritkábban fordulnak elő.

A „jó munka”

A MIK 2016 vizsgálat igen részletesen kérdezte meg a mintába került fiatalokat arról, hogy mit tartanak fontosnak ahhoz, hogy számukra kedvező, jó munkahelyet találjanak. A kérdés részletezettsége ellenére az adatokkal szemben átfogó kételyeket vet fel az, hogy csak a megkérdezettek alig több mint fele (53%) válaszolt az elvárásaikkal kapcsolatos kérdésekre.

A válaszadóktól nyert adatok annyiban teljesen homogének és egyértelműek, hogy szinte mindenki fontosnak tartja azt, hogy a munka jól megfizetett legyen. Ezt bármilyen csoportosításban vizsgáljuk, valamennyi kategóriában a válaszadók kiemelték fontos szempontnak ítélte meg.

Az egyéb szempontok értékelésében komoly nehézséget okoz az, hogy különböző kategóriákban az adott csoportba sorolható válaszadók igen jelentősen eltérő számú szempontot jelöltek meg fontosnak, és emiatt, az egyes szempontok megemlítését nem lehet aszerint megítélni, hogy melyik szempontot mely csoport mennyire tartja „fontosnak”. E probléma érzékeltetésére minden adatsorunkhoz mellékelünk két, érdemi társadalomstatistikai jelentéstartalommal nem bíró számot is. Részben azt, hogy átlagosan az adott csoportban mekkora arányban jelöltek meg egy (bármilyen) szempontot, illetve, tekintettel arra, hogy a jó fizetést szinte mindenki megemlítette, ezért azt is, hogy átlagosan mekkora arányban jelöltek meg a jó fizetésen kívül egy-egy más szempontot is. Ezen „átlagmutatók” csoportonkénti

eltérései jelentős hányadban kérdezéstechnikai és adatfelvételi hibákra utalnak. Az absztrakt fogalmakkal könnyebben bántó, magas iskolai végzettségűek jellemzően több szempontot is fel tudtak sorolni a kérdezőbiztosoknak, míg az alacsonyabb végzettségűekből nyilvánvalóan nehezebben és türelmetlenebbül lehetett „kihúzni” bármiféle elvontabb választ a jó munkahelyek elvárt sajátosságairól. Ezt a gondot némiképp „keresztbeveri” az, hogy Budapesten is lényegesen kevesebb szempontot neveztek meg a megkérdezett fiatalok, mint bárhol vidéken - ami valószínű, hogy az eltérő kérdezőbiztosi instrukciók lecsapódása.

Ha ezeket a „számokból” adódó eltéréseket figyelmen kívül hagyjuk, akkor általánosságban leginkább azt lehet kiemelni, hogy „minőségi kritériumokban” a jobb helyzetűnek megítélhető fiatalok mintegy „igényesebbnek” tűnnek azoknál a rosszabb helyzetűeknél, akiknek a tisztes fizetésen felül igen mérsékeltek az elvárásaik a jó munkahelyekkel szemben.

Voltak kategóriák, amelyben a válaszadás „intenzitása” a bármilyen kategóriák megnevezésében nem volt jelentős, ilyen a nemenkénti és a jelenlegi státusz szerinti kategóriákra bontás.

A nemek közötti különbség (azon túl, hogy a lányok több szempontot említettek) leginkább abban mutatkozik, hogy a lányok a fiúknál fontosabbnak tartották a rugalmas munkaidőt és a kellemes társaságot.

A státusok között a legfontosabbnak az a különbség tűnik, hogy azok, akik nem is tanulnak, és nem is dolgoznak - kevésbé mérlegelik a jó munka szempontjait, kevesebb szempontot említenek - amely különbséget értelmezhetünk úgy is, hogy nekik a „bármilyen munka” jól jönne, nem akarnának válogatni. (Még a jó fizetés szempontját is közülük említették a legkevesebben.) A tanulók és a dolgozók közötti különbség némiképp a tanulók „naivitásaként” is értékelhető: ők többre becsülik az érdekes és jó karrierlehetőségekkel kecsegtető munkákat, míg a dolgozók a tanulóknál sokkal fontosabbnak ítélik meg a biztonság szempontját (14. táblázat).

Jó munkahely sajátosságai: a szempontot említette					
	Fiú	Lány	aktív kereső	tanuló	sem-sem
jó fizetés	93,4	91	93,3	92,1	88,6
rugalmas munkaidő	39,2	43,2	40,4	43,4	37,1
kényelmes tempó, kevés stressz	37,2	39,2	38,4	39,4	33,5
önálló kezdeményezés lehetősége, döntések meghozatala	32,6	32,7	32,7	36,6	20,2
érdekes munka	48	48,3	45,8	55,7	34,6
biztonságos munkahely	56,4	57,7	60,2	54,8	51
kellemes társaság	45,7	50,4	48,4	49,5	41,3
jó előrejutási lehetőség	39,3	41,8	39,3	47	25,4
társadalom számára hasznos munka	27,7	28,3	26,9	31,5	21,7
magánélet és munka egyensúlya	36,5	39,6	38,9	38,1	33,8
“átlag” (a “jó fizetés” figyelemmen kívül hagyva)	40	42	41	44	33
“átlag”	46	47	46	49	39

14. táblázat: A jó munkahely sajátosságai a nemek és a társadalmi státuszok bontásában (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Természetesen, nehezebb a szempontok minősége között különbséget tenni ott, ahol már a megnevesített szempontok száma/aránya között is jelentősebb az eltérés. Amint azt jeleztük, a magasabb végzettségűek árnyaltabban jelzik a jó munkához fűződő vágyaikat, és több szempontot neveznek meg az alacsonyabb végzettségűeknél (15. táblázat). Ez a többlet a jó fizetés iránti igény szempontján kívül minden más szempont között megoszlik.

	legfeljebb 8 ált.	szakmun- kás	érettsé- gizett	diplo- más
jó fizetés	90,3	93,3	92,8	93,6
rugalmas munkaidő	35,9	35	45,3	51,1
kényelmes tempó, kevés stressz	35,1	33,9	41,1	43,4
önálló kezdeményezés lehetősége, döntések meghozatala	26,6	23	36,6	50,3
érdekes munka	44,4	36,3	52,7	61,6
biztonságos munkahely	49,6	56,1	60,7	65,7
kellemes társaság	43,8	43,3	51,6	54,3
jó előrejutási lehetőség	34	27,2	45,5	61,4
társadalom számára hasznos munka	25,4	23,4	30,3	34,4
magánélet és munka egyensúlya	31,9	35,2	40,8	48,7
„átlag” (a „jó fizetés” figyelmen kívül hagyva)	36	35	45	52
„átlag”	42	41	50	56

**15. táblázat: A jó munkahely sajátosságai a legmagasabb iskolai végzettség bon-
tásában (forrás: MIK 2016, saját számítás)**

Fel kell azonban hívnunk a figyelmet arra, hogy a szakmunkás végzettségűek igényei minden tekintetben hasonlóak, sőt kevésbé alacsonyabbak, mint a csak általános iskolaivégzettséggel rendelkezők igényei, ám e szint felett a növekmény az iskolai végzettséggel párhuzamosan folyamatos, és igen jelentős.

Végül, jeleznünk kell azt a szempontot is, amelyre a kérdezői instrukciók eltérésein kívül nem nagyon tudunk szociológiai jellegű magyarázatot adni, Budapest fiataljainak „igénytelenségét” a más településen élők jelentős különbségeket nem mutató preferenciáihoz képest (16. táblázat).

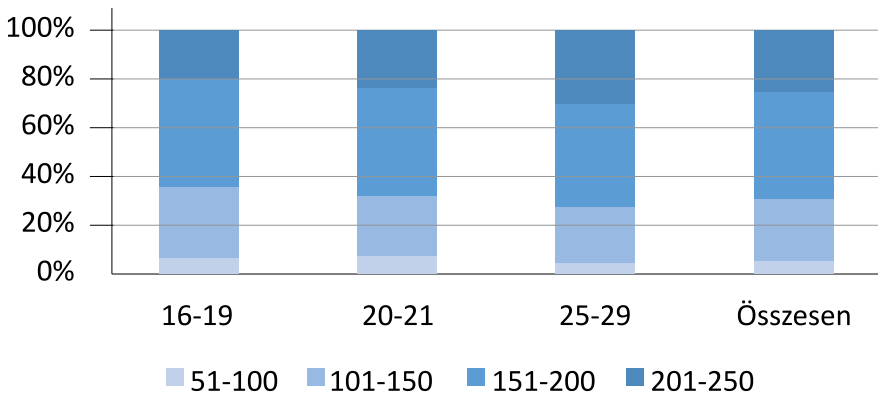
	Budapest	megyeszékhely	város	község
jó fizetés	89,5	93	92,2	93,1
rugalmas munkaidő	32,9	42,8	43	42,2
kényelmes tempó, kevés stressz	26,9	42	39,9	40,1
önálló kezdeményezés lehetősége, döntések meghozatala	25,7	35	34,1	33
érdekes munka	36,6	53,7	49,9	48,2
biztonságos munkahely	41,7	61,7	59,2	59
kellemes társaság	31,6	54,3	49,3	50,3
jó előrejutási lehetőség	28,1	48,5	40,9	40,6
társadalom számára hasznos munka	16,6	29,5	30,3	30,3
magánélet és munka egyensúlya	24,3	41,3	40	40,3
“átlag” (a “jó fizetés” figyelmen kívül hagyva)	29	45	43	43
“átlag”	35	50	48	48

16. táblázat: A jó munkahely sajátosságai a településtípusok bontásában (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Miután a jó munkával szembeni elvárások között minden más szempontnál kimagaslóan fontosabb volt a jó fizetésű munka kívánalma, érdemes megvizsgálunk azt, hogy mit is értsünk a „jó fizetés” mértékén.

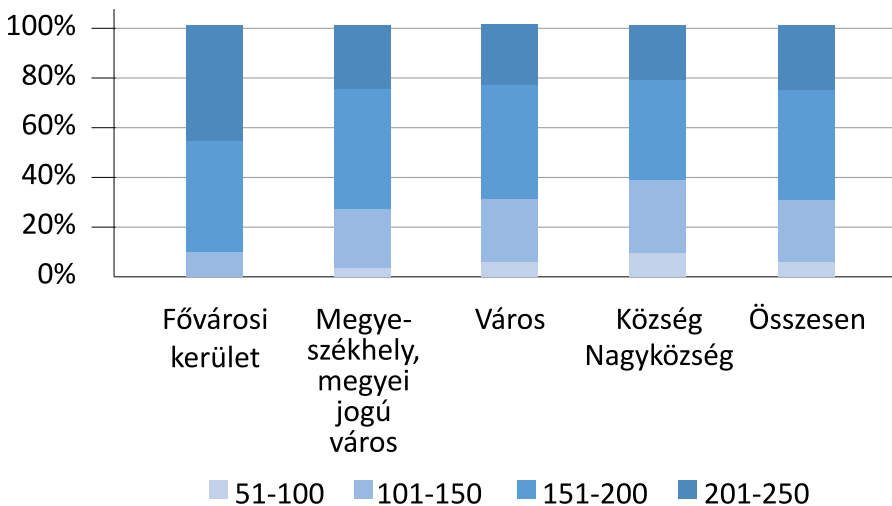
Adataink elemzésekor a válaszolók közül kihagytuk azt a 4 főt, aki 30-50 ezer közötti fizetést, és azt az 1 főt, aki 250 ezer forint/hónál magasabb összeget jelölt meg elvárásaként. Rajtuk kívül az összes többi válaszoló 50-250 ezer forint havi összegben jelölte meg a „jó fizetés” kritériumait. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a válaszolók többsége a „jó fizetés” értékét a szokásosan elérhetőnél magasabban határozta meg, de ezek a többletek jellemzően nem a „csillagos eget” célozzák meg, mondhatjuk azt, hogy nem teljesen irreálisak ahhoz képest, amit ma tisztos bérnek lehet tekinteni Magyarországon.

Természetesen, az elvárások igen jelentős „kategórián belüli belső szórások” mellett is szisztematikus és jelentős eltéréseket mutatnak, amelyeket az alábbi, az adott kategóriákhoz tartozó jövedelmek megoszlását mutató grafikonokon illusztrálunk.

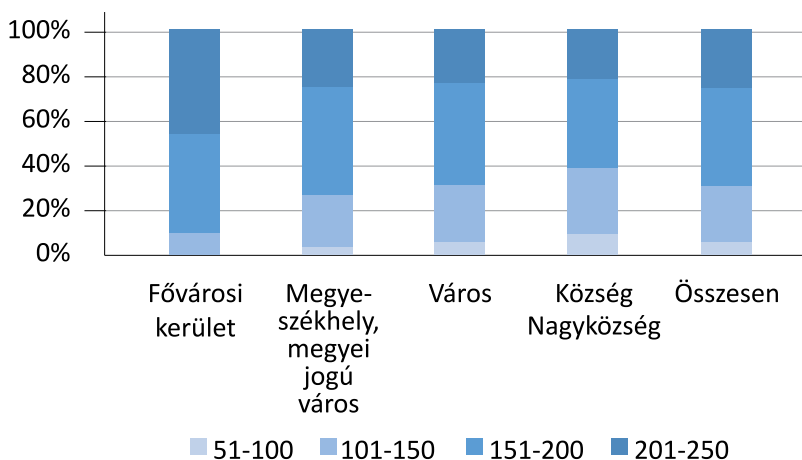
27. ábra: Az elvárt, a válaszadók által ideálisnak nevezett nettó jövedelem korcsoportok szerinti bontása (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Az idősebbeknek némiképp magasabbak az elvárásaik (ami összefügg önállóbb élethelyzetükkel), de a különbség nem jelentős (27. ábra).

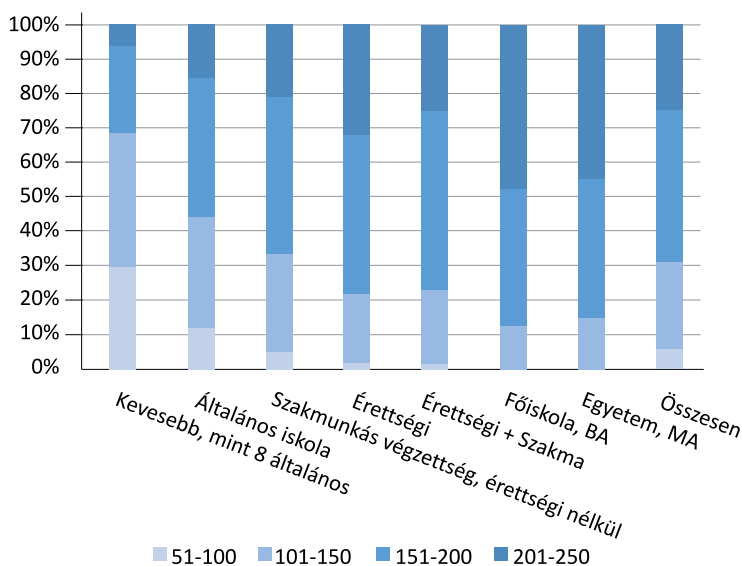
28. ábra: Az elvárt, a válaszadók által ideálisnak nevezett nettó jövedelem társadalmi státusz szerinti bontása (forrás: MIK 2016, saját számítás)

A dolgozók elvárásai magasabbak, mint a tanulóké (28. ábra). A nem is dolgozó, nem is tanuló helyzetben levők a többieknél lényegesen alacsonyabb jövedelmű munkával is elégedettek lennének.

29. ábra: Az elvárt, a válaszadók által ideálisnak nevezett nettó jövedelem településtípusok szerinti bontása (forrás: MIK 2016, saját számítás)

A települések méreteivel párhuzamosan, szisztematikusan nőnek a kereseti elvárások is (29. ábra).

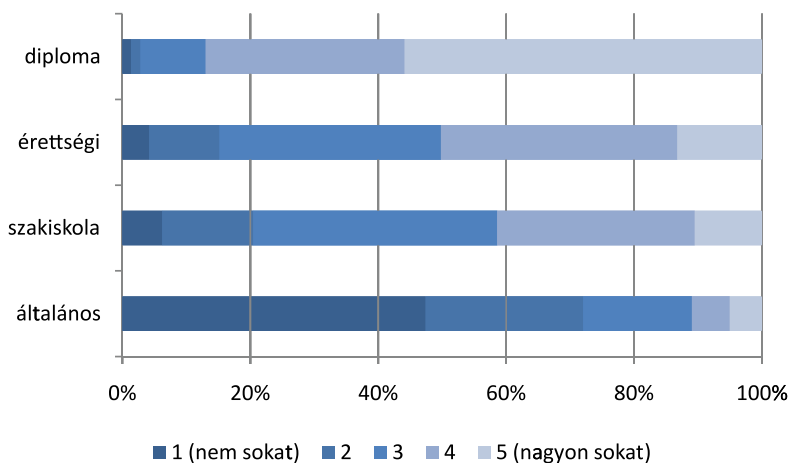
30. ábra: Az elvárt, a válaszadók által ideálisnak nevezett nettó jövedelem legmagasabb iskolai végzettség szerinti bontása (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Általában a végzettséggel nőnek a kereseti elvárások. Érdekes jelenség az, hogy a szakmával is rendelkező érettségizettek kereseti elvárásai kisebbek, mint a „csak” érettségizettekéi (30. ábra). Ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a szakközépiskolák presztízse és némiképp társadalmilag érzékelt „értéke” alatta marad a gimnáziumokéinak. Másfelől, a szakmunkás végzettségűek bérkilátásaikban érzékelik, és némiképp alkalmazkodnak is ahhoz, hogy a szakmunkások bérelőnye a legfeljebb általános iskolai végzettségűekhez képest csekély, lényegesen elmarad a gimnáziumi érettségivel rendelkezők bérelőnyeitől.

Abban, hogy mi is kell a jólfizető, jó munka megszerzéséhez, abban igen homogén a fiatalok értékítélete, a különféle kategóriákra bontás alig hoz érdemi különbségeket abban, hogy a különböző csoportok mást tartanak fontosnak. Ez a jelenség magyarázható azzal, hogy a fiatalok kevésbé a saját, személyes környezetükből és tapasztalatukból merítik értékítéleteiket, hanem jobban hatnak rájuk a társadalomról és gazdaságról átfogóan szóló - és, innen gondban vagyunk megfogalmazásainkkal - ismereteik, sztereotípiáik, divatos vélekedések, a média értékelései, stb. Amely magyarázatok egyszerre az elbizonytalanodás leírásai is: a saját környezetükből, személyes ismereteikből eredő értékeléseknek és ítéleteknek nem megbízhatóak, és ellentétes irányúak a végső konklúziói, így e következtetések megvonását a fiatalok inkább másokra hagyják.

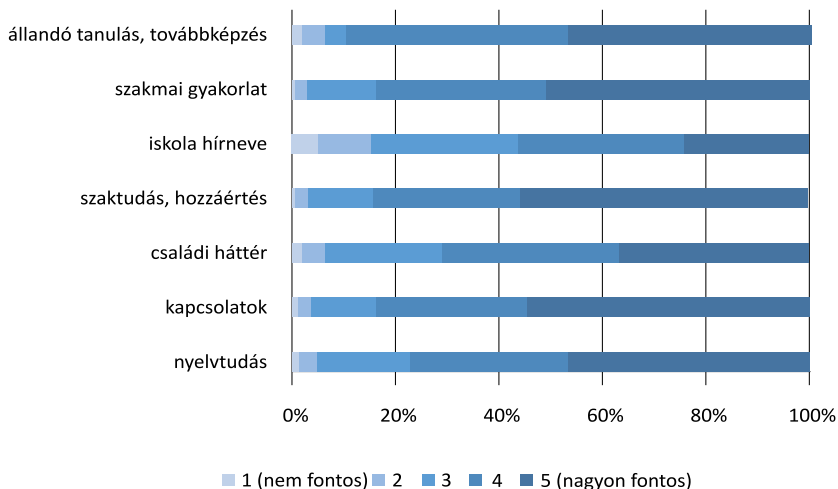
E sztereotip értékelésekben a minél magasabb iskolai végzettség megszerzését a fiatalok fontosnak tartják, de nem annyira, hogy a magasabb iskolai végzettség egyértelműen vezethetne a későbbi munkakarrier sikereihez. Ezzel együtt: a magasabb iskolai végzettség a fiatalok szemében egyre többet ér.

Arra a kérdésre, hogy mennyit érnek a különféle iskolai végzettségek, az alábbi megoszlásban adtak válaszokat a megkérdezett fiatalok (31. ábra):

31. ábra: Az iskolai végzettségek fontossága a 15-29 éves korosztály körében (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Az is eléggé világosan kiderül a válaszokból, hogy számos egyéb, a tanulmányokon kívüli tényezőt a megkérdezettek az iskolai végzettséggel összemérhető fontosságúnak, olykor annál fontosabbnak is tartanak (32. ábra). Több kérdés firtatta azt, hogy a jó munkák megszerzéséhez a megkérdezettek mennyire tartják fontosnak a „jó helyzeteket” az alábbi szempontok szerint:

32. ábra: Adottságok, kompetenciák, „tőkék” fontossága a 15-29 éves korosztály körében (forrás: MIK 2016, saját számítás)

A korábbiakban jelzett, bizonytalan és inkonzisztens értékítéletre utal az, hogy bár a szakma, a szakiskola megszerzését nem tekintik különösebben értékesnek a fiatalok, aközben a jó munkák megszerzéséhez ezt elég fontos követelményként ismerik el. Némiképp hasonló mondható el az állandó, munka mellett is folytatandó képzésekről és továbbképzésekről: miközben korábban jeleztük, hogy a főállásban tanulókon kívül, az iskola elhagyása után szinte senki nem vesz részt képzésben, aközben ezt is fontosnak tartják a jó munkahely megszerzésében. (És, bár nem elemeztük, ugyanez igaz a nyelvtudás megítélésére is.)

Végül, érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a fiatalok igen fontosnak tartják a jó munkahely megszerzéséhez azokat a „hozott és örökölt” sajátosságokat, amelyek megszerzéséhez nem szükséges különösebb „érdem és teljesítmény”, amelyek mintegy maguktól, otthonról hozva megvannak, vagy nincsenek meg: a családi háttér és a kapcsolatok szerepét. Ha úgy tetszik, ez a „fatalizmus” is az elbizonytalanodás egyik faktora.

Amikor a fiatalok munkával szembeni elvárásait és „kívánságait” elemezzük, akkor az értékek elemzésében nagy-nagy óvatosságra int bennünket az a tény, hogy a vágyak és a tényszerű körülmények és tapasztalatok igen távol állnak egymástól.

A legegyszerűbb összefüggést abban érzékelhetjük, hogy a fiatalok egyszerűen nem keresnek munkát (17. táblázat). Sem a tanulók (akiknek lehetne egy kicsit „előre gondolkodni”), sem a dolgozók (akik éppenséggel gondolhatnák azt, hogy lehetne nekik jobb munkájuk is), de még a „sem-sem” csoportba tartozók sem (akik úgy tűnik, vagy „jól elvannak” abban a helyzetben, amiben éppen vannak, vagy reménytelennek vélik a megfelelő munka megtalálását).

	munkát keresők aránya
tanul	0,03
dolgozik	0,07
sem-sem	0,31
összesen	0,08

17. táblázat: Azok aránya, akik keresnek munkát (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Még inkább kirajzolódik a feszültség abban, hogy a „nem szokványos” munkaszerződésektől eltérő munkakörülményeket sokkal nagyobb arányban vállalnák el, mint amekkora arányban előfordulnak ilyen tapasztalatok a mintában.

	tanul		dolgozik		sem-sem		összesen	
	dolgozna-e?	dolgozott-e?	dolgozna-e?	dolgozott-e?	dolgozna-e?	dolgozott-e?	dolgozna-e?	dolgozott-e?
külföldön	0,53	0,02	0,46	0,07	0,29	0,04	0,46	0,05
interneten	0,35	0,01	0,23	0,04	0,27	0,03	0,27	0,03
határozott idejű munkában	0,45	0,06	0,42	0,36	0,51	0,14	0,44	0,24
alkalmi munkában	0,24	0,13	0,25	0,30	0,43	0,31	0,27	0,24
közfoglalkoztatásban	0,15	0,02	0,15	0,10	0,29	0,16	0,17	0,08

18. táblázat: A különféle munkák elfogadhatósága és az abban szerzett tapasztalatok eltérő arányai, az egyes státuszok szerint (forrás: MIK 2016, saját számítás)

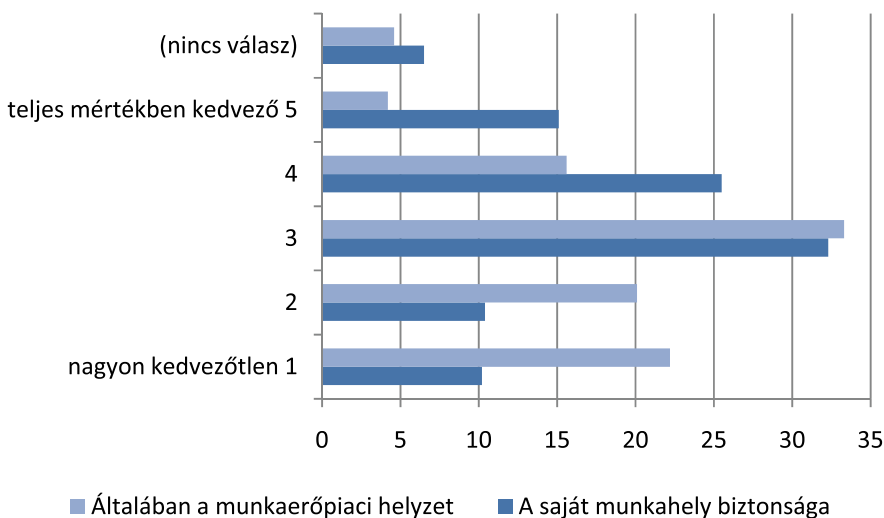
A külföldi munkavállalást és az interneten keresztüli távmunkát tízszer annyian tartanak elfogadhatónak/vágyottnak, mint amekkora arányban előfordulnak ilyen tapasztalatok, a határozott idejű szerződéseket (vélelmezhetően: nagyrészt projekt-munkákat) elfogadni hajlandók aránya a duplája az ilyen munkákban tapasztalatot szerzők arányának, és meglepő módon, a közfoglalkoztatást elfogadók aránya is kétszer akkora, mint a tapasztalattal rendelkezők aránya. Kivételt képez az alkalmi munka, amelyet kb. ugyanannyian fogadnának el, mint amennyi fiatalnak már van ilyen tapasztalata.) Az egyes státuszok között feltűnő a tanulók nagyobb „kalandvágya”, ők minden nem-szokványos munkát el tudnak képzelni maguknak, mint a többiek, de legalább ennyire meglepő a „sem-sem” kategória viszonylagos elzárkózása a nem szokványos munkavégzés elvállalásával szemben (18. táblázat).

Összességében azonban magát azt a bizonytalanságot kell kiemelnünk, amelyben a nem szokványos munkák elfogadhatósága sokkal nagyobb arányú (különösen a külföldi és internetes munkák terén), mint az ilyen tapasztalatok előfordulásának az aránya. Ezt nem nagy tévedés úgy értékelnünk, hogy a vágyak és elképzelések elég távol esnek a realitásoktól. Nem feltétlenül illúziók kergetésében – erre utal az, hogy a közmunkát is többen tartják elképzelhetőnek és elfogadhatónak, mint amekkora arányban az ténylegesen előfordul.

Munkaerőpiaci perspektívák

Összegzésként érdemes áttekintenünk azt, hogy átfogóan milyenek értékelik a fiatalok a saját perspektívájukból (a maguk adottságaival, végzettségével, tapasztalataival, a maguk lakhelyén, stb.) a munkaerőpiaci helyzetüket?

Az elsődleges válaszuk az, hogy igen bizonytalanul. Míg a munkában levők a saját munkahelyük biztonságát inkább jónak, mint rossznak ítélik meg, addig úgy általában a munkaerőpiaci helyzetet sokkal kedvezőtlenebbnek látják (33. ábra).

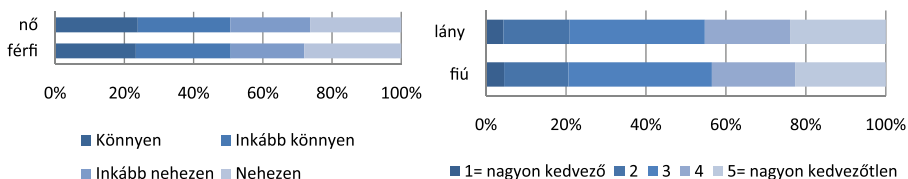

33. ábra: A 15-29 éves korosztály véleménye a munkaerőpiacról általánosságban, illetve a saját munkahelyről (forrás: MIK 2016, saját számítás)

Erre vonatkozó kérdést mind a KSH, mind a MIK 2016 vizsgálat feltett a kutatás során megkeresett fiataloknak, és a kérdés mindkét vizsgálatban arra vonatkozott, hogy mennyire nehéz az elhelyezkedés a megkérdezett számára? A kérdést a KSH úgy formulázta, hogy „mennyire lehet könnyen munkát találni?”, míg a MIK 2016 kérdése ugyanazzal a tartalommal úgy szólt, hogy milyenek az elhelyezkedési lehetőségek (a megkérdezett adottságaival, végzettségével, tapasztalataival - a környéken).

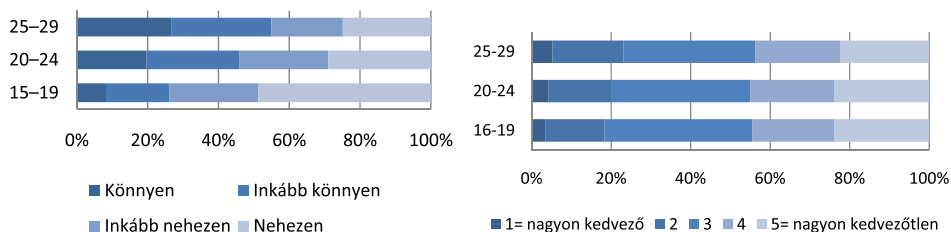
A két vizsgálat megállapításai igen jelentősen eltérnek egymástól, amely eltérések részben a kérdés módjából fakadt: a KSH 4, a MIK 2016 öt fokozatú skálán kérte értékelni a saját elhelyezkedési lehetőségeket.

Az alábbi grafikonokon bemutatjuk a nyert eredmények fontosabb sajátosságait(34.-35. ábra).

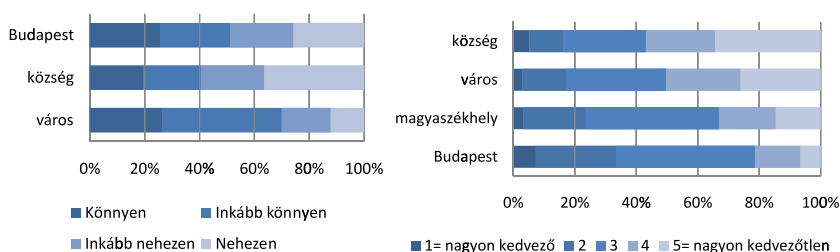
34., 35. ábra: Az elhelyezkedési lehetőségek nemek szerinti bontásban (forrás: KSH, MIK 2016, saját számítás)

Egyik vizsgálatban sem jelentős a nemek közötti különbség a perspektívák megítélésében, de a mérsékelt különbségek ellenkezőek a két vizsgálatban(36-42. ábra).

36., 37. ábra: Az elhelyezkedési lehetőségek korcsoport szerinti bontásban (forrás: KSH, MIK 201, saját számítás)

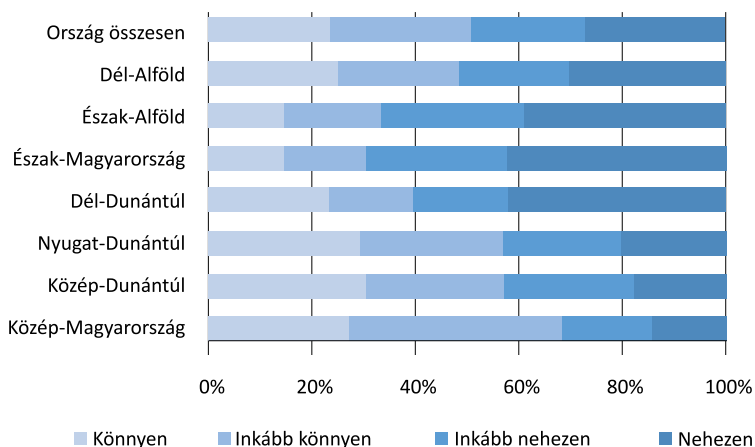
A korcsoportokat illetően az eltérések hasonlóak: az idősebbek kedvezőbbnek ítélik meg a helyzetüket (36-37. ábra).

38., 39. ábra: Az elhelyezkedési lehetőségek településtípusok szerinti bontásban (forrás: KSH, MIK 2016, saját számítás)

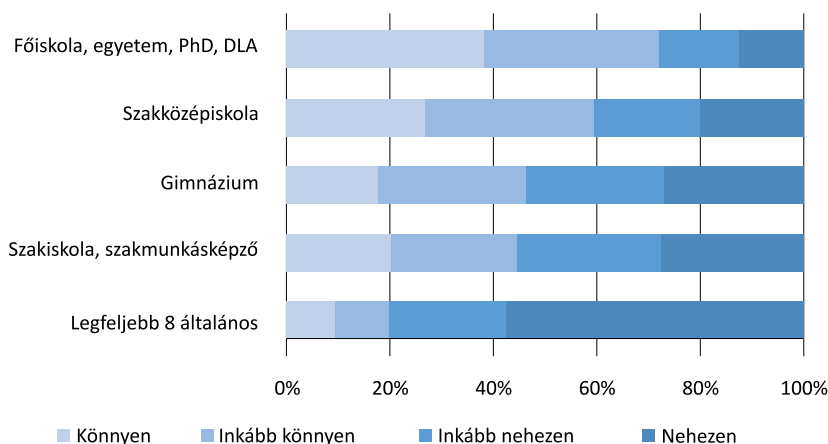
A települési hierarchia mindkét vizsgálatban munkaerőpiaci perspektíva-hierarchia is: a nagyobb településeken jobbnak ítélik meg kilátásukat és helyzetüket a fiatalok (38-39. ábra).

A KSH mintavétele regionális összehasonlítást is lehetővé tett, és, az általános munkaerőpiaci helyzet leképeződik a perspektívák regionális különbségeire is (40. ábra):

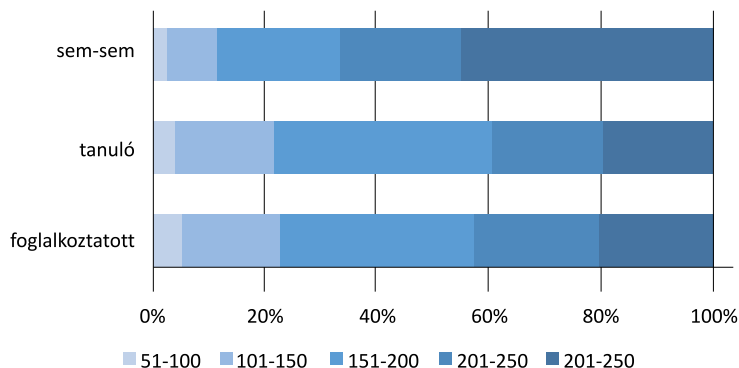
40. ábra: Az elhelyezkedési lehetőségek régiók szerinti bontásban (forrás: KSH)

A KSH iskolai végzettség szerinti kimutatása is a várakozásokkal egyező tendenciát mutat: a magasabb iskolai végzettségűek kedvezőbbnek látják helyzetüket (41. ábra).

41. ábra: Az elhelyezkedési lehetőségek iskolai végzettség szerinti bontásban (forrás: KSH)

A MIK 2016 adatai szerint kimutatott státuszok közötti különbségekben az nem meglepő, hogy a nem is dolgozó, nem is tanuló „sem-sem” helyzetűek lényegesen kedvezőtlenebbnek látják helyzetüket a többiekénél (42. ábra).

42. ábra: Az elhelyezkedési lehetőségek társadalmi státusz szerinti bontásban (forrás: MIK 2016, saját számítás)

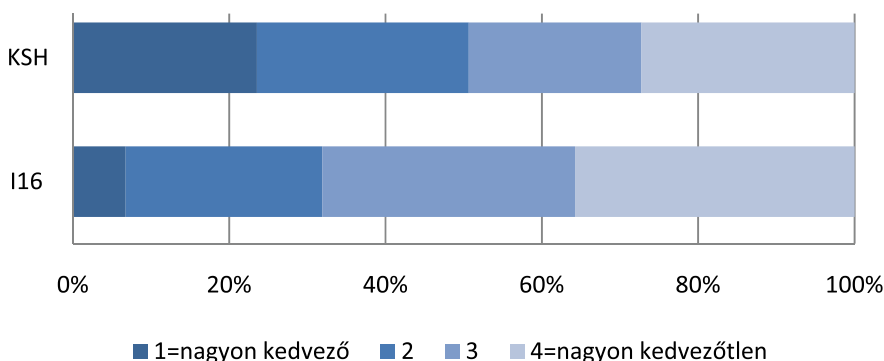
Amint azt előre jeleztük, a grafikonokon érzékelhető különbségek egy része kimondottan módszertani eltérésekből fakad, abból, hogy a KSH négy-, a MIK 2016 pedig ötfokozatú skálán mérte a megkérdezettek értékelését a saját helyzetükről. A szociológiai módszertani tankönyvek alapján a MIK 2016 eljárása nemhogy szokatlan, hanem kimondottan ellenjavalt: a páratlan skálázásban a középső érték, az lényegében megkülönböztethetetlen attól, hogy valaki bizonytalan, nem válaszol, nem akar értékvételeket mondani. Ha elfogadjuk a módszertani tankönyvek tanításait, akkor tehát igazából csak a bármilyen irányban értékvételeket tartalmazó megállapításokat szabad összevetnünk egymással, a közepes, semleges, álláspontot el nem foglaló válaszokat úgy kell kezelünk, mint az egyéb, bekódolhatatlan, vagy ismeretlen válaszokat.

Az alábbiakban tehát így járunk el, a MIK 2016 ötfokú skálájáról a teljes populáció „tisztán értékelhető” válaszainak megoszlását számoljuk ki, és a többi választól pedig eltekintünk. Matematikai műveletünket az alábbi táblázatban rekonstruáljuk (17. táblázat):

	nagyon kedvező				nagyon kedvezőtlen	nincs válasz
	1	2	3	4	5	
MIK 2016 nyers	4,2	15,6	33,3	20,1	22,2	4,6
Az érvényes válaszok: $100 - (3) (33,3) - (\text{nincs válasz}) (4,6) = 62,1\%$ Ennek arányában kifejezve az (1), (2), (4) és (5) érték =						
MIK 2016 -KSH módszer	6,8	25,1		32,3	35,7	
KSH	23,6	27,1		22,1	27,2	

19. táblázat: A MIK 2016 skálája áttanszformálásnak módja a KSH-féle 4-értékűskálává (forrás: Saját szerkesztés/KSH, MIK 2016 adatok alapján)

A matematikai tisztítás után kapott eredmény azonban továbbra is igen jelentős (43. ábra).

43. ábra: A KSH és a MIK 2016 adatainak összehasonlítása az elhelyezkedési lehetőségek témájában a KSH módszer szerint (forrás: Saját szerkesztés/KSH, MIK 2016)

Az eltérések okát keresve nem zárhatjuk ki bármely vizsgálat során elkövetett tévedések, mérési hibák vagy bármilyen más okból előforduló torzítások szerepét sem. Amint azt sem, hogy a dolgozatunk elején jelzett jelentős munkaerőpiaci bizonytalanságok mellett, még két igen nagyméretű minta adatai között is lehetnek hasonlóan nagy eltérések - még akkor sem, ha ezt statisztikailag igen kicsi valószínűségűnek is kell megítélnünk.

Van azonban egy egyszerűbb és okszerű magyarázatunk is az eltérésekre. Korábban azt mondtuk, hogy a KSH adatait az objektív mutatókban azért tekintjük relevánsabbnak a MIK 2016 eredményeinél, mert azokat a KSH összevetette egyéb,

részben saját kérdőíves vizsgálatainak, részben a kormányzati munka során keletkező adminisztratív adatok állományaival, és ez a „keresztellenőrzés” erősebbé teszi az adatokat, mint az így nem ellenőrizhető azon „szubjektív bemondás” alapján keletkező mutatók, amelyek képzésére a MIK 2016 mérései alapján lehet jutni.

Viszont, azt is jeleztük korábban, hogy a KSH adatainak nagy része (több mint háromnegyede) azoktól a „proxy-adatközlő” háztartástagoktól származik, akiket a KSH kérdezőbiztosai otthonukban megtaláltak. Ezek alapján általában is erősebbnek ítéltük meg az életútra és a szubjektív értékítéletekre kapott információk dolgában (akár a mintavételi problémák ellenére is) a MIK 2016 során nyert választásokat. Ez talán legerőteljesebben épp a munkaerőpiaci helyzetek szubjektív megítélésére vonatkozik: az otthonokban megtalált családtagok, gyakran nagymamák adatközléseit az unokák munkaerőpiaci helyzetének szubjektív értékeléséről lényegesen kevésbé tarthatjuk hitelesnek és valósnak - mint maguk az érintett fiatalok adatközlését. Ugyancsak erősíti vélekedésünket az is, hogy a „proxy-adatközlőknek” a fiatalok munkaerőpiaci perspektíváiról szóló adott értékeléseit a KSH sem tudhatta semmilyen más, külső adatforrásokkal összevetni.

A jelentős eltérések tehát minden szakmai hiba elkövetése nélkül is származhatnak pusztán abból, hogy a KSH kérdezőbiztosok által az otthonaikban megtalált nagymamák – lényegesen optimistábban szemlélik unokáik munkaerőpiaci perspektíváit - mint maguk a fiatalok. Azok a fiatalok, akiket a MIK 2016 vizsgálata során személyesen kérdeztek meg, többek között arról is, hogy milyennek látják saját munkaerőpiaci helyzetüket és perspektíváikat. Hogy a megtalált családtagok optimizmusa minek tudható be, netán annak, hogy a jövőt illetően kevésbé bizonytalanok, kevésbé szorongással tekintenek a jövőre, mint a fiatalok; netán, hogy ők a munkaerőpiacról nem a fiatalokkal való beszélgetések, hanem a média és a propaganda alapján mondanak kedvezőbb ítéletet - azt nem tudhatjuk.

Mindezzel együtt, a fiatalok érdekében reménykedhetünk abban, hogy az optimista nagymamák értékítélete, ha nem is írja le jobban a jelent unokáik saját helyzet-értékeléséről, de talán jobban előrevetíti a jövőt.

V. Találgatások az okokról: vajon miért nem lehetett korábban megismerni a MIK 2016 (munkaerőpiaci) adatait?

E dolgozat egyik szerzője (Krémer Balázs) sokkal öregebb szerzőtársainál, és már felnőtt fejjel tapasztalta meg a rendszerváltozás előtti világ sajátos nyilvánosságát. Amelyben a sorok között kellett olvasni, és érteni kellett azt, hogy ha az akkori Népszabadság egy szocialista pártvezetők találkozójáról azt írta, hogy „az eszmecserék őszinte elvtársi légkörben zajlottak”, akkor azt úgy kellett érteni, hogy „az elvtársak a találkozón jól összevesztek és hajba kaptak”. Ugyancsak módja volt még szamizdatban olvasnia (a később normál kiadásban is megjelent) Haraszti Miklós (később az emberi jogok védelmét elsődlegesnek tartó nemzetközi, kormányközi szervezet, az EBESZ szóvivője) „A cenzúra esztétikája” (Haraszti 1991) című könyvét, amely számos értelmezési szempontot vetett fel a cenzúra miértjeiről és céljairól.

Szomorúan és rezignáltan, ezen rossz emlékek a fejében forogtak aközben is, miközben a maga részén e dolgozat megírásakor is dolgozott: vajon miért? Mi lehetett az oka annak, hogy minden vonatkozó szabály és az Unióval kötött szerződés ellenére, a vizsgálatot a nyilvánosság elől elzárták, titkosították?

E rosszemlékű gondolatok egyik következtetése az volt, hogy akkor lehetőleg minél több adatot és információt nyilvánosságra kell hozni, azokat a szokásosnál több grafikonon és táblázatban meg kell jeleníteni. Ami, lássuk be, nem biztos, hogy szerencsés következtetés: az olvasók nem feltétlenül szeretnek táblázatokat és grafikonokat olvasni, bár talán így, ezen utólagos magyarázat hozzáfűzésével megbocsátanak érte.

Am ezzel még nem válaszoltunk arra a kérdésre, hogy akkor vajon miért? (Pláne, ha az adatokat amúgy sem szeretik az emberek bogarászni.) Mi lehet a titkosítás oka - amely oknak nyilván politikainak kell lennie?

Utólagos spekulációval három lehetséges politikai természetű (nyilván, csak ilyeneket érdemes keresgélni) magyarázatra tudtunk lelni a munkaerőpiaci elemzéseink végére a titkosítás okaként. Amelyeket tanulságként tán érdemes megosztanunk.

Az első lehetséges magyarázat alapja az lehet, hogy a MIK 2016 kutatásban a megkérdezett fiatalok a saját helyzetüket és a saját perspektívájukat jobbnak vélték az általános helyzethöz. Ez egy elég furcsa fordulatot takarhat, amelyet nem tudunk adatokkal vagy idősorokkal alátámasztani. A korábbi években ugyanis a helyzet

inkább fordított volt: az emberek zsörtölődtek azon, hogy a saját helyzetük nem túl jó, ám akár a politikai propagandában hívóként, akár a kormánnyal való elégedettségükből fakadóan, de általában a helyzetet jobbnak ítélték meg saját helyzetüknél. A fordulat tehát a kormány és a munkaerőpiaci politika elfogadottságában és támogatottságában kereshető: igaz, hogy a saját helyzetet jobbnak ítélik meg, de az is igaz, hogy általánosságban meg inkább elégedetlenek, úgy láthatják, hogy a dolgok rossz irányba tartanak. Ezt a váltást több közvélemény-kutatás is alátámasztotta.

A második lehetséges magyarázat azzal függhet össze, hogy a KSH jobb elégedettségi mutatói mögött az idősebbek adatközlései állnak, míg a MIK 2016 a fiatalok saját véleménye alapján mutat a KSH-nál sokkal kedvezőtlenebb képet a munkaerőpiaci helyzetről és perspektívákról. A MIK 2016 előzetes tájékoztatása nyilván nem a '60-as-'70-es évek áporodott levegőjű nyilvánosságára akart utalni az „ezek a fiatalok” címadással, de a cím így is érthető: ezek a fiatalok, a rock zsörtölődő, protest generációjához hasonlóan, már megint sokkal nagyobb kételyekkel fogadják a politikai propagandában rózsaszínre festett „valóságot” annál, mint amennyire az idősebbek jobban tudnak azzal azonosulni. Igen, az „ezek a fiatalok”, az némi párhuzamosságot vet fel a MIK 2016 mai, és az Ifjúsági Park akkori bezárása közé.

Végül, és tán ez a legmegrázóbb lehetséges ok az elhallgattatásra, különösen a társadalomtudomány művelői számára. Az a tény, hogy a KSH sokkal pozitívabb képet fest a fiatalok munkaerőpiaci helyzetéről és perspektívájáról, mint a fiatalok maguk a MIK 2016 kutatásban - az felvet a KSH adatközléseinek hitelességével szemben, a fiatalok munkaerőpiaci helyzetén messze túlmutató, általános kételyeket és aggályokat is. Innen nézvéna MIK 2016 cenzúrázására az a magyarázat - hogy a KSH hitelét vonja kétségbe.

Mindezek lehetséges, spekulatív okok és magyarázatok, amelyeket képzelgésnek el is lehet vetni. Indoknak és mentségnek azonban semmiképp nem fogadhatók el.

Hivatkozások

- Bakó Tamás – Hermann Zoltán – Köllő János – Varga Júlia (2017): *A 2015-2018. évi munkaerő-piaci helyzet és folyamatok (várható) alakulása, hatása a növekedésre, államháztartásra*, Szakmai Konferencia a Költségvetési Tanács számára készített háttér tanulmányok bemutatása MTA KRTK KTI, Budapest
- Banerjee, Abhijit V. – Duflo, Esther (2016): *A szegények gazdálkodása - A szegénység elleni küzdelem teljes újragondolása*, Balassi Kiadó, Budapest

- Bauer Béla– Pillók Péter– Ruff Tamás– Szabó Andrea– Szanyi F. Eleonóra– Székely Levente (2016): *Ezek a mai magyar fiatalok! - A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei*, Új Nemzedék Központ, Budapest
- Eurofound (2016): *Exploring the diversity of NEETs*
- Hajdu Tamás – Hermann Zoltán – Horn Dániel – Varga Júlia (2017): *A közoktatás indikátorrendszere*, MTA KRTK-KTI, Budapest
- Haraszti Miklós (1991): *A cenzúra esztétikája*, Magvető, Budapest
- Milanovic, Branko (2015): *No one would be unemployed and no one would hold a job*, <http://glineq.blogspot.hu/2015/10/no-one-would-be-unemployed-and-no-one.html>, letöltve: 2018. május 29.
- OECD (2017): *Education at a Glance, Hungary – Country Notes*, <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/eag-2017-50-en.pdf?expires=1527175459&id=id&accname=guest&checksum=B721A441BAEBC43D-665549C9D0A21967>, letöltve: 2018. május 29.

Kockázati magatartások és szexualitás a magyar fiatalok körében

I. Bevezetés

A következő néhány oldalon két olyan, az egészséghez, egészségtudathoz kapcsolódó témát fogunk megvizsgálni, amelyek egyéni szinten nagyban befolyásolják a fiatalok jövőjét, mint potenciális munkavállalók (vagy épp vállalkozók) és szülők. A közösséget tekintve pedig az egészségügyi ellátórendszer terheltségén túl a demográfiai folyamatok alakulásában is lényeges tényező, hogy az ifjúság milyen kilátások elé néz. Egyrészt tehát áttekintjük az úgynevezett kockázati magatartások elterjedtségét és a hozzájuk kapcsolódó attitűdöket, másrészt pedig megvizsgáljuk azt, hogy milyen, a szexualitáshoz köthető vélemények és élmények jellemzőek a 15-29 éves korosztályban.

Kockázati magatartások alatt olyan káros szenvedélyeket és az egészséget romboló viselkedéseket értünk, amelyek hosszú távon kihatnak a fiatalok fizikai és szellemi épségére és így az életkilátásaikra is. Követve a Magyar Ifjúság Kutatás korábbi tanulmányköteteinek az e témában készült elemzéseit, a drog- és alkoholfogyasztással, illetve a dohányzással kapcsolatos szokásokkal fogunk foglalkozni. Különösen fontosnak tartjuk azt megvizsgálni, hogy a kutatás korábbi adatfelvételei alapján kimutatott negatív tendenciák továbbra is fennállnak-e (Székely – Susánszky – Ádám, 2013). A szexualitás témakörét illetően pedig áttekintjük az éretté válás körülményeit és a fogamzásgátlással kapcsolatos attitűdöket.

A fiatalok kockázati magatartásainak vizsgálatakor nem feledkezhetünk meg az ESPAD kutatásról, amely az európai országok közötti összehasonlítást tesz lehetővé a 15-16 éves diákok alkohol-, cigaretta- és kábítószerfogyasztását nézve, ráadásul 1995-ig visszamenőleg hat adatfelvétel alapján. Az utolsó, 2015-ből származó adatok arról tanúskodnak, hogy Magyarországon jóval elterjedtebb a cigarettázás és az alkoholfogyasztás az európai átlaghoz képest, ugyanakkor a droghasználatot nézve már nem látható különbség (European Monitoring Centre on Drugs and Drug Addiction, 2016). Időbeni összehasonlításban vizsgálva az ESPAD adatait azonban a dohányzás visszaszorulása és az alkoholfogyasztás változatlan szintje emelhető ki.

Az OECD a rendszeresen megjelenő, a tagországok egészségügyi helyzetét vizsgáló Health at a Glance kiadványában szintén a kedvezőtlen magyarországi helyzetre hívja fel a figyelmet egy 2013-14-ben elvégzett nemzetközi felmérés alapján (OECD, 2017). Az eredmények szerint a dohányzás és az alkoholfogyasztás is Magyarországon a második leggyakoribb a 15 éves kamaszok körében a szervezet tagállamainak rangsorát figyelembe véve: egy héten legalább egyszer a fiatalok 21 százaléka gyújtott rá, míg azon kamaszok aránya, akik életükben már legalább kétszer voltak részegek, 38 százalék volt. Ugyan ezek az arányok az összes vizsgált OECD országot nézve rendre 12 és 22 százalék voltak, és a legkedvezőbbben Izlandon alakultak.

Elöljáróban érdemes megemlíteni azt is, hogy a Magyar Ifjúság Kutatás általános egészségi állapotra vonatkozó kérdése¹ szerint a fiatalok szubjektív önértékelése valamelyest javult 2016-ra. A válaszadók az iskolai osztályzatoknak megfelelően egy ötfokú skálán fejezhették ki, hogy mennyire elégedettek az egészségükkel, közérzetükkel, és a legalább 4-es osztályzatok részesedése az utolsó felvétel során 79 százalék volt, míg 2008-ban 74 százalék, 2012-ben pedig 73 százalék volt ez az arány.

II. Kockázati és szexuális magatartások a MIK 2016 adatfelvétel tükrében

Az ifjúságkutatások korábbi gyakorlatának megfelelően az adatfelvétel legutóbbi hullámában is a kérdőívben belül egy külön önkitöltős részen válaszolhattak a fiatalok a jelen fejezetben vizsgált kérdésekre. A válaszadási hajlandóság és az szinte válaszadás problémái különösen érintik az olyan szenzitív kérdéseket, mint amelyeket most vizsgálunk, ezért nagyon fontosak a válaszadó bizalmát növelő kérdéstechnikai eszközök. Minden módszertani igyekezet ellenére, az eredmények értelmezésekor szem előtt kell tartanunk, hogy azok rendkívül érzékeny kérdésekre adott válaszokon alapulnak.

Fontos különbség a korábbi felvételekhez képest, hogy az öngyilkossági magatartással kapcsolatos kérdések kimaradtak az utolsó adatfelvétel kérdőívéből, pedig ezek a kockázati magatartások vizsgálatának egyik nagyon fontos, ha nem a legfontosabb szempontját engedték vizsgálni a korábbi hullámok során. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) megállapítása szerint a vizsgált, 15-29 éves korosztályban

¹ Mennyire elégedett Ön az egészségével, közérzetével? Kérem, hogy egy egytől ötig terjedő skála segítségével válaszoljon, ahol az 1-es azt jelenti, hogy egyáltalán nem elégedett, míg az 5-ös azt, hogy teljes mértékben elégedett.

az öngyilkosság a második vezető halálok (WHO, 2014). Nyilvánvaló, hogy az előbbi bekezdésben vázolt problémák még súlyosabban érinthetik ezt a témakört, azonban a téma fontossága miatt minden törekvést meg kell tenni, hogy amennyire lehet, felkutassuk az öngyilkossággal kapcsolatos gondolatok, szándékok és cselekedetek elterjedtségét és hátterét.

Dohányzás

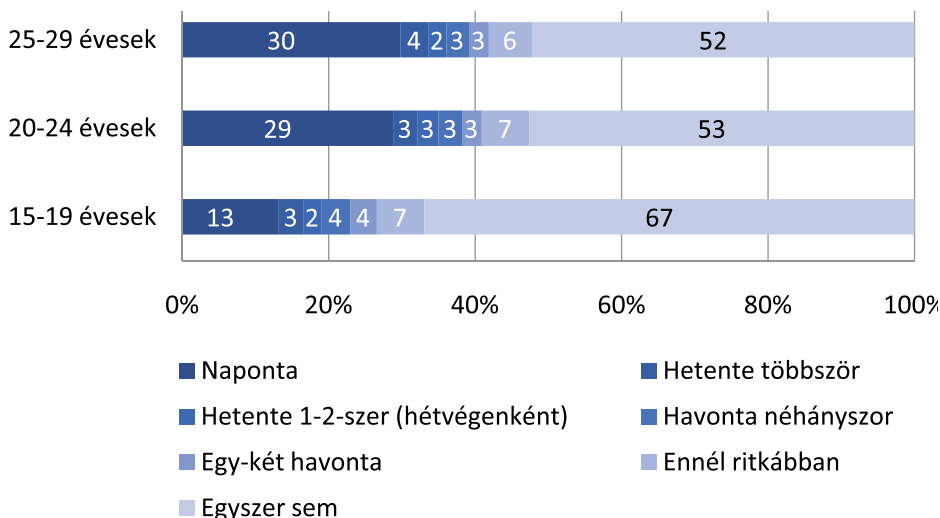
A fiatalok 43 százaléka számolt be arról, hogy a kérdezést megelőző egy évben legalább egyszer rágyújtott a 2016. évi adatfelvétel során. Ehhez képest 2012-ben ez az arány 36 százalék volt, tehát némi romlást láthatunk a dohányzás elterjedtségét illetően. Valamivel kedvezőbb a helyzet, ha a naponta dohányzók arányát nézzük – ez az arány ugyanis minimálisan, de csökkent a két időpont között (27 százalékról 25 százalékra). Mindenesetre az adatok arra utalnak, hogy érdemben nem szorult vissza a dohányzás a fiatalok körében, hanem épp ellenkezőleg, ha nem is nagy intenzitással, de többen cigarettáznak, mint korábban.

Az arányokat részletesebben vizsgálva tehát elmondható, hogy a fiatalok 25 százaléka naponta, négy százaléka hetente többször, három-három százaléka hetente 1-2 alkalommal, havonta többször, illetve egy-két havonta, hat százaléka pedig ennél ritkábban dohányzik – 57 százalék pedig soha. Érdekes megnézni a legalapvetőbb demográfiai háttérváltozók szerint is a dohányzás alakulását. A nemek között szignifikáns különbségek mutatkoznak, jóval elterjedtebb a cigarettázás a férfiak körében (lásd az 1. táblázatot).

Dohányzás gyakorisága	Férfi/fiú	Nő/lány
Naponta	32%	17%
Hetente többször	4%	3%
Hetente 1-2-szer (hétvégenként)	3%	2%
Havonta néhányszor	4%	3%
Egy-két havonta	3%	3%
Ennél ritkábban	7%	6%
Egyszer sem	48%	66%

1. táblázat: A dohányzás gyakorisága nemek szerinti bontásban** („Milyen gyakran fordult elő az elmúlt egy évben, hogy dohányzott?”; százalék; N_{férfi} =4075; N_{nő/lány} =3876) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés) **($p \leq 0,001$)

Az életkor alapján arra a fő következtetésre juthatunk, hogy a 15-19 évesekhez képest az idősebb korcsoportokban szignifikánsan – mintegy 15 százalékponttal – magasabb a naponta dohányzók aránya (lásd az 1. ábrát).

1. ábra: A dohányzás gyakorisága korcsoportok szerinti bontásban** („Milyen gyakran fordult elő az elmúlt egy évben, hogy dohányzott?”; százalék; $N_{15-19}=2288$; $N_{20-24}=2771$; $N_{25-29}=2883$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés) **($p \leq 0,001$)

Tekintettel a vizsgált populáció kor szerinti korlátozottságára, az iskolai végzettség hatását már egy többváltozós modellben fogjuk vizsgálni számos más tényező mellett, amiben kontroll alatt tarthatjuk többek között az életkor és az iskolázottság összefüggéséből adódó torzításokat. A modellbe bevonunk olyan negatív életeseményeket is (szülő halála vagy a szülők válása és anyagi, egzisztenciális megrázkódtatások), amelyek a válaszadók 14 éves kora előtt történtek, és a kutatás 2012-es hulláma során komoly kockázati tényezőnek bizonyultak a káros szenvedélyek kialakulásában (Székely – Susánszky – Ádám, 2013). Azt is megvizsgáljuk, hogy a fiatalok általános elégedettsége életükkel és kilátásaikkal milyen hatással vannak a szenvedélybetegségek kialakulásában, feltételezve, hogy akik kedvezőtlenül látják sorsukat, hajlamosabbak a káros szokásokra. Tinédzserek körében folytatott epidemiológiai vizsgálatok tapasztalatai szerint érdemes megvizsgálni azt is, hogy az alacsonyabban iskolázott szülők gyermekei hajlamosabbak-e a dohányzásra és hogy akiket érint a rohamszerű ivás, berúgás (az úgynevezett *binge drinking*), ők nagyobb valószínűséggel cigarettáznak-e (Joffer – Burell – Bergström – Stenlund – Sjörs – Jerdén, 2014).

Mindezt két bináris logisztikus regressziós modell segítségével vizsgáljuk meg. Az egyikben (1) csak azokat a fiatalokat soroljuk a dohányzók közé, akik naponta rágyújtanak, míg a másik modell (2) esetében kiterjesztjük ezt a kört az összes olyan válaszadóra, akik a megkérdezés előtti egy évben legalább egyszer rágyújtottak. A modellek magyarázó változói a következők: nem, korcsoport (15-19, 20-24 és 25-29 évesek), iskolázottság (legfeljebb 8 osztály, szakmunkás végzettség, érettségi, felsőoktatási diploma), negatív életesemények bekövetkezése 14 éves kor előtt (édesapa vagy édesanya halála, a szülők elválása, szülő vagy nevelőszülő munkahelyének megszűnése, súlyos anyagi veszteség), étellel való általános elégedettség (a válaszadók egy ötfokú skálán értékelhették, hogy mennyire elégedettek mindent egybevetve azzal, ahogyan most élnek), apjuk és anyjuk mennyire iskolázott (legfeljebb 8 osztály, szakmunkás végzettség, érettségi, felsőoktatási diploma) és hogy mennyire jellemző a rohamszerű ivás (előfordult-e a kérdezést megelőző egy évben ilyen vagy sem). Mindezek mellett a régiót és a településtípust is bevonjuk az elemzésbe kontrollváltozókként.

Az 1. modell² alapján megállapítható, hogy nem és a kor esetében fentebb kétváltozós módszerekkel kimutatott összefüggések a többi bevont háttérváltozó mellett is fennmaradnak. Érdekes a két bevont kontrollváltozó hatásait is röviden megvizsgálni, ugyanis fontos területi különbségekre hívják fel figyelmünket. Regionális összehasonlításban elmondható, hogy az észak-magyarországi és -alföldi, illetve a dél-dunántúli fiatalok dohányoznak a legnagyobb eséllyel, míg a négy további régióban (Közép-Magyarország, Dél-Alföld, Nyugat- és Közép-Dunántúl) hozzájuk képest jóval kisebb a cigarettázás elterjedtsége. A településtípus vizsgálata ugyanakkor azt mutatja, hogy a fővárosi fiatalokat érinti a leginkább a dohányzás problémája, hozzájuk képest a kisebb városokban és falvakban élők kevésbé cigarettáznak – az előbbi két eredmény ellentmondásosnak tűnhet, azonban a többváltozós regressziós vizsgálatnak épp az az előnye, hogy a bevont háttértulajdonságoknak a megmagyarázandó változóra gyakorolt hatásait az egymás közötti összefüggések kiszűrésével vizsgálja.

A legmagasabb iskolai végzettség szerint a dohányzás szempontjából a legkockázatosabb csoport a szakmunkás végzettségűeké, a többi kategóriához képest itt a legmagasabb a cigarettázás esélye. A szülők végzettségét nézve az látszik, hogy minél iskolázottabb az apa és az anya, annál inkább lecsökken annak az esélye, hogy gyermekük dohányozni fog. Szignifikáns a 14 évnél korábban bekövetkezett súlyos negatív családi események befolyása is a szülők halálát leszámítva – vélhetően az

2 A modell magyarázó erejét mérő Nagelkerke R^2 mutató értéke 0,259, a khi-négyzet próba eredménye szerint a modell szignifikáns.

ilyen tragédiákat a másik szülő vagy a többi családtag sokkal inkább segítette feldolgozni az érintett gyermekek számára, mint a válást, vagy a munkahely elvesztésével, illetve a súlyos anyagi veszteségekkel járó feszültségek kialakulását.

Konzekvens összefüggés a dohányzás és aközött, hogy a válaszadók mennyire elégedettek mindent egybevetve azzal, ahogy élnek, nem mutatható ki – annyi látszik csak, hogy akik egy ötfokú skálán kettesre értékelték helyzetüket e tekintetben, ők szignifikánsan nagyobb eséllyel dohányoznak a többi válaszadóhoz képest. Végül pedig rohamszerű ivás, berúgás előfordulása szignifikáns pozitív összefüggésben áll a dohányzással.

A 2. modell³ esetében, amelyben a cigarettázók definíciója egy szélesebb körre terjed ki, alapvetően hasonló összefüggéseket láthatunk. A kor és a nem hasonlóan hat a dohányzás előfordulására ebben az esetben is, mint ahogy azt a szűkebb definícióval felállított 1. modellnél láttuk, azonban a területi különbségek mind a régiókat mind pedig a településtípust nézve megszűntek (egyedül annyit láthatunk, hogy a Közép-Dunántúlon kisebb eséllyel cigarettáztak a fiatalok a többi régióhoz képest). A megkérdezettek iskolázottságát nézve ismét kiemelhetők a szakmunkás végzettségűek, mint a dohányzás által a leginkább érintett csoport, de láthatóvá vált a magasabb végzettség kedvező hatása is a diplomások esélyhányadosán: ez ugyanis arra utal, hogy a felsőfokú végzettségűek szignifikánsan kisebb eséllyel dohányoztak a kérdéses előtti egy évben. Továbbá érvényes maradt az a megállapítás, hogy a szülő iskolai végzettségének növekedése kedvezően befolyásolja a fiatalok dohányzási hajlamát.

A 14 éves kor előtt bekövetkezett negatív életesemények szintén – a szülők halálát leszámítva – szignifikánsan növelik a dohányzás esélyét, míg az általános étellel való elégedettség a 2. modellben sem mutat konzekvens összefüggést, ismét csak annyit láthatunk, hogy akik kettes osztályzattal (illetve ebben az esetben már a hármas osztályzattal is) jelentősen jellemezték életüket, ők nagyobb eséllyel gyűjtöttek rá a megkérdezésük előtti (egy) évben. Ami azonban szembetűnő, hogy a dohányzás kockázata jelentősen magasabb az időnként lerészegedők körében az 1. modellhez képest: akiket érint a *binge drinking* problémája, több, mint hétszer nagyobb eséllyel gyűjtöttek rá a kérdéses előtti egy évben (lásd 2. táblázat).

3 A modell magyarázó erejét mérő Nagelkerke R^2 mutató értéke 0,349, a khi-négyzet próba eredménye szerint a modell szignifikáns.

Háttérváltozó		Esélyhányados	
		1. modell	2. modell
Kor	15-19 éves	Referencia kategória	
	20-24 éves	2,367**	1,449**
	25-29 éves	2,573**	1,551**
Válaszadó neme	Férfi/fiú	Referencia kategória	
	Nő/lány	0,574**	0,764**
Régió	Észak-Magyarország	Referencia kategória	
	Észak-Alföld	0,884	0,873
	Dél-Alföld	0,5**	0,898
	Közép-Magyarország	0,64**	0,889
	Közép-Dunántúl	0,521**	0,652**
	Nyugat-Dunántúl	0,666*	1,269
	Dél-Dunántúl	0,985	0,859
Településtípus	Budapest	Referencia kategória	
	Megyei jogú város, megyeszékhely	0,611**	0,992
	Város	0,708*	1,123
	Község, falu	0,624**	0,919
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség - megkérdezett	Legfeljebb 8 osztály	Referencia kategória	
	Szakmunkás	1,477**	1,412**
	Érettségizett	0,887	0,956
	Diplomás	0,875	0,653**
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség - apa	Legfeljebb 8 osztály	Referencia kategória	
	Szakmunkás	0,842	0,762*
	Érettségizett	0,551**	0,702**
	Diplomás	0,49**	0,735
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség - anya	Legfeljebb 8 osztály	Referencia kategória	
	Szakmunkás	0,655**	0,737**
	Érettségizett	0,574**	0,750*
	Diplomás	0,563**	0,636**

Meghalt az édesapja vagy az édesanyja 14 éves koráig	Nem	Referencia kategória	
	Igen	1,079	1,184
Elváltak a szülei 14 éves koráig	Nem	Referencia kategória	
	Igen	1,584**	1,308**
Elvesztette a munkahelyét a szülője vagy a nevelőszülője 14 éves koráig	Nem	Referencia kategória	
	Igen	1,333**	1,399**
Súlyos anyagi veszteség érte a családjukat 14 éves koráig	Nem	Referencia kategória	
	Igen	1,403**	1,864**
Mennyire elégedett Ön a következő dolgokkal: mindent egybevetve azzal, ahogyan most él?	1 egyáltalán nem elégedett	Referencia kategória	
	2	1,628**	2,356**
	3	1,32	2,024**
	4	0,959	1,483
	5 teljes mértékben elégedett	0,873	1,128
Az elmúlt egy évben volt-e ittas állapotban? (<i>binge drinking</i>)	Nem	Referencia kategória	
	Igen	2,732**	7,326**

2. táblázat: A dohányzást magyarázó modellek esélyhányadosai; N=7376 *($p \leq 0,05$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés) **($p \leq 0,001$)

Végül érdemes egy bekezdés erejéig az elektromos cigaretta használatát is megvizsgálni, a „hagyományos” dohányzás mellett. A válaszadók 15 százaléka használt a megkérdezés előtti egy évben ilyen eszközt, de többnyire vélhetően csak kipróbálás céljából, ugyanis a rendszeres, legalább egy-két havonta e-cigarettázók aránya mindössze 7 százalék. Továbbá az elektromos cigarettát használó fiatalok túlnyomó része – 95 százaléka – a dohányzók köréből kerül ki.

Alkoholfogyasztás

Az alkohol fogyasztása jóval elterjedtebb a dohányzáshoz képest, a fiatalok közel háromnegyede ugyanis legalább egyszer ivott szeszesitalt a megkérdezés előtti egy évben. A 2012-es felvétel során ez az arány alig kétharmad fölötti volt, így megállapíthatjuk, hogy az alkoholfogyasztás tekintetében is romlott a helyzet a két vizsgálat között. A rossz hírt némileg enyhíti, hogy a jelenség terjedése a

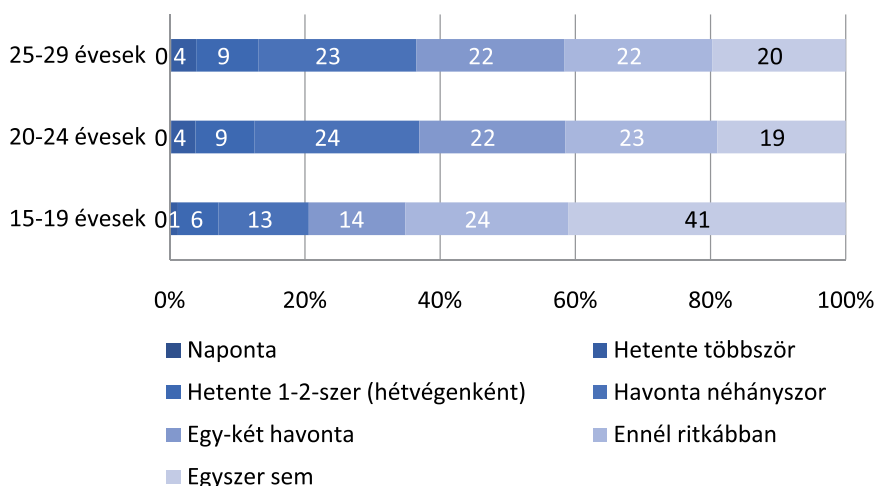
viszonylag ritka, havonta vagy még annál is kisebb gyakorisággal fogyasztók bővülésének köszönhető.

A napi alkoholfogyasztás gyakorisága elenyésző, ahogy a hetente többször alkoholt fogyasztó fiatalok aránya is nagyon alacsony, mindössze 3 százalék. A hetente 1-2 (hétvégi) alkalommal szeszes italt ivók aránya már 8 százalék, míg a fiatalok 21 százaléka havonta néhányszor, 20 százaléka egy-két havonta, 23 százaléka pedig még ritkábban iszik. A nemek közötti különbségeket nézve hasonló következtetésre juthatunk, mint a dohányzás esetében: a fiúk, illetve férfiak szignifikánsan gyakrabban fogyasztanak alkoholt (lásd a 3. táblázatot).

Alkoholfogyasztás gyakorisága	Férfi/fiú	Nő/lány
Naponta	0%	0%
Hetente többször	5%	1%
Hetente 1-2-szer (hétvégenként)	12%	5%
Havonta néhányszor	27%	14%
Egy-két havonta	20%	19%
Ennél ritkábban	19%	27%
Egyszer sem	18%	34%

3. táblázat: Az alkoholfogyasztás gyakorisága nemek szerinti bontásban („Milyen gyakran fordult elő az elmúlt egy évben, hogy alkoholt fogyasztott?”; százalék; $N_{\text{férfi/fiú}}=4073$; $N_{\text{nő/lány}}=3871$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés) **($p \leq 0,001$)**

Az életkor alapján is arra a következtetésre juthatunk, amire a dohányzás esetében is: a 15-19 évesekhez képest a 20 év fölötti korcsoportokban szignifikánsan, még hozzá 21 százalékponttal magasabb az alkoholfogyasztók gyakorisága, leginkább a havonta néhányszor, illetve az egy-két havonta italozó fiatalok arányának növekedése miatt (lásd a 2. ábrát).

2. ábra: Az alkoholfogyasztás gyakorisága korcsoportok szerinti bontásban** („Milyen gyakran fordult elő az elmúlt egy évben, hogy alkoholt fogyasztott?”; százalék; $N_{15-19}=2285$; $N_{20-24}=2771$; $N_{25-29}=2895$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés) **($p \leq 0,001$)

A kérdőív nem csak az alkoholfogyasztás, hanem az ittasság, berúgás gyakoriságára vonatkozóan is tartalmazott kérdést, ami fontos többletinformációt ad az alkoholfogyasztási szokások mélyebb megismeréséhez. A fiatalok 43 százalékával előfordult, hogy kifejezetten ittas volt a kérdezés előtti egy évben, azonban a berúgás nem kifejezetten gyakori: havonta több ilyen alkalomról csak a megkérdezettek 7 százaléka számolt be. Egy-két havonta a fiatalok 10 százaléka, ennél ritkábban pedig 26 százalékuk vált ittassá.

Az iskolai végzettség és más további háttértényezők hatását ismét többváltozós modellekben vizsgáljuk. A dohányzáshoz hasonlóan az alkoholfogyasztás esetében is két modellt készítünk: az 3. modellben azt vizsgáljuk, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják, hogy a megkérdezésük előtti (egy) évben fogyasztottak-e alkoholt a válaszadók, a 4. modellben pedig nem az általános alkoholfogyasztást, hanem a lerészegedést, az úgynevezett *binge drinking* bekövetkezését modellezzük ugyanezt az időszakot figyelembe véve. Ismét bináris logisztikus regressziós elemzéseket végzünk, a bevont háttérváltozók megválasztásában pedig a dohányzás esetében felállított modelleket követtük egy kis kiegészítéssel, ugyanis epidemiológiai vizsgálatok szerint a vallásosság és a stabil anyagi háttér a nagymértékű alkoholfogyasztás ellen hatnak (Donath et al, 2012).

A vallásosságot mérő kérdés esetében a válaszadók kifejezhették, hogy az egyház tanítását követve vagy a maguk módján vallásosak, illetve, hogy nem vallásosak, esetleg a vallásossághoz képest határozottan más meggyőződés szerint élnek vagy épp nem tudják megmondani, hogy vallásosak-e vagy sem. Az anyagi háttérrel szülő kérdés azt mérte, hogy a válaszadó háztartásában gondok nélkül élnek vagy beosztással jól kijönnek, esetleg éppen, hogy kijönnek a jövedelmükből vagy hónapról-hónapra anyagi gondokkal szembesülnek, netán nélkülözések között élnek-e. Természetesen ezeken felül számos további érdekes háttérváltozót bevonhatnánk a modellépítésbe a szakirodalmi előzmények alapján. Azonban egyrészt ennek korlátot szab a kérdőív tartalma (például érdemes lett volna vizsgálni az iskolai bukások és a tanulmányi eredmény hatásait, azonban ezekre vonatkozóan az interjúk során nem tettek fel kérdést), másrészt pedig a túl sok magyarázó változó bevonásából adódó túlillesztés veszélyének fennállása a regressziós becslések esetében (Draper – Smith, 1998).

A 3. modell⁴ eredményei szerint az alkoholfogyasztás tekintetében is szignifikáns területi különbségek mutatkoznak. Azok a fiatalok, akik Észak-Alföldön és Közép-Magyarországon élnek, jóval kisebb eséllyel fogyasztottak alkoholt a kérdés előtti évben, mint a többi régióban élő társaik. Érdekes összefüggés látszik a településtípussal, ugyanis míg a dohányzás esetében azt tapasztaltuk, hogy ez a kockázat Budapesten a legelterjedtebb (az 1. modell szerint), addig a szeszes italok fogyasztása leginkább a megyei jogú városokban, megyeszékhelyeken élő fiatalokat érinti a leginkább, míg a kisebb városokban és főleg a községekben élőknel szignifikánsan kevésbé jellemző.

A nem és a kor vizsgálatok az alkoholfogyasztás esetében is visszaköszönnék a kétváltozós elemzések során feltárt összefüggések. A nők szignifikánsan kisebb eséllyel fogyasztottak szeszes italt a megkérdezésük előtti egy évben a férfiakhoz képest. A korcsoportokat tekintve pedig látható, hogy a legfiatalabb, 15-19 éves csoporthoz képest az idősebbek körében szignifikánsan magasabb az alkoholfogyasztás kockázata. Az iskolai végzettség szerint pedig épp a dohányzással kapcsolatban megfigyelt tendenciák ellentéte mutatkozik meg: a végzettség növekedésével az alkoholfogyasztás valószínűsége is emelkedik. A szülők iskolai végzettsége azonban a dohányzás vizsgálata során tapasztaltakkal ellentétben nem befolyásolja a fiatalok alkoholfogyasztási szokásait.

4 A modell magyarázó erejét mérő Nagelkerke R^2 mutató értéke 0,249, a khi-négyzet próba eredménye szerint a modell szignifikáns.

A vizsgált négy különböző 14 éves kor előtt bekövetkezett negatív életesemény közül a szülők válása, illetve a szülők, nevelőszülők munkanélkülivé válása bizonyultak szignifikáns kockázati tényezőnek a fiatalok alkoholfogyasztásában, a szülő halála és a súlyos családi anyagi veszteség pedig nem állnak azzal összefüggésben. A megkérdezettek általános étellel való elégedettsége sem bizonyul szignifikáns háttérjellemzőnek az alkoholfogyasztás magyarázó modelljében. Ugyanakkor beigazolódott az a külföldi tapasztalatokon alapuló hipotézis, miszerint a vallásosság az alkoholfogyasztás ellenében hat: akár az egyház tanítását követő vagy akár a „maguk módján” vallásos fiatalokhoz képest azok, akik nem tudják eldönteni, hogy vallásosak-e vagy nem vallásosak, szignifikánsan nagyobb eséllyel fogyasztottak szeszes italt. Különösen megnövekszik ennek az esélye azok körében, akik határozottan más meggyőződés szerint élnek a vallásokhoz képest⁵. Ugyanígy az anyagi helyzettel kapcsolatos várakozásaink is megerősítést nyertek: a nélkülözések között élők körében jelentősen megnő az alkoholfogyasztásra való hajlam a többi fiatalhoz képest.

A 4. modell⁶ alapján, amely az alkoholivás súlyosabb esetét, a lerészegedést magyarázza, területi szempontból ismét Észak-Alföldet és Közép-Magyarországot emelhetjük ki, mint a jelenség által a legkevésbé sújtott régiók, viszont a dunántúli területeken az eredmények arra utalnak, hogy szignifikánsan elterjedtebb a jelenség. A településtípus szempontjából közelítve a földrajzi különbségeket ismét az látszik, hogy alapvetően nagyvárosi jelenség az alkoholfogyasztás – annak rohamzerű, intenzív formája is – a fiatalok körében. A nemek és a különböző korcsoportok vizsgálata ugyanazokat a tendenciákat mutatja, mint amit a korábbi modellek is: a férfiak és a 20 év fölöttiek sokkal inkább érintettek a mértéktelen alkoholfogyasztásban, mint a nők és a fiatalabb korosztály.

Az iskolázottságot nézve már az látszik, hogy leginkább a szakmunkás végzettségűek körében gyakori ez a kockázati magatartás – érdemes visszaemlékezni a dohányzást magyarázó modellekre is, amelyek szintén ezt a csoportot hozták ki, mint a cigarettázásra a leginkább hajlamosabb végzettségi kategória. Ugyanakkor a legfeljebb nyolc osztályt végzettekhez képest az érettségizettek és a diplomások is szignifikánsan magasabb eséllyel részegedtek le legalább egyszer a kérdés előtti nyolc évben. A szülők iskolai végzettsége azonban e tekintetben sem mutatkozik szignifikáns tényezőnek a fiatalok alkoholfogyasztásának magyarázatában.

5 Sajnos pontosan nem tudhatjuk, hogy mit takar a kérdőívben felvetett „nem vallásos, határozottan más meggyőződése” válaszlehetőség, de feltételezésünk szerint a valláskövetés elutasításának egy magasabb fokozatát fejezi ki a „nem vallásos” opcióhoz képest.

6 A modell magyarázó erejét mérő Nagelkerke R^2 mutató értéke 0,218, a khí-négyzet próba eredménye szerint a modell szignifikáns.

A vizsgált gyermekkorban bekövetkezett negatív életesemények közül a szülők válása, illetve munkahely-vesztése bizonyult a mértéktelen alkoholfogyasztás előfordulásának szignifikáns pozitív háttértényezőjének, míg az édesapa vagy édesanya halála, illetve a súlyos családi anyagi veszteség nem áll összefüggésben ezzel a kockázati magatartással. Az étellel kapcsolatos általános elégedettség a súlyos alkoholfogyasztás esetében már jelentős faktornak bizonyul. Megállapítható ugyanis, hogy azokkal a fiatalokkal, akik teljes mértékben elégedettek az életükkel, szignifikánsan kisebb eséllyel fordult elő, hogy lerészegedtek a kérdezés előtti egy évben.

A vallásosság és a kedvező anyagi helyzet preventív hatásával kapcsolatos külföldi tapasztalatok a nagymértékű alkoholfogyasztás tekintetében is érvényesnek bizonyulnak a magyarországi fiatalokat nézve. A nem vallásos – különösen a vallásossághoz képest határozottan más meggyőződésű⁷ – fiatalok körében szignifikánsan magasabb az ittassá válás bekövetkeztének esélye a vallásos, illetve a kérdésben bizonytalan társaikhoz képest. Az anyagi helyzetet figyelembe véve pedig megállapítható, hogy a hónapról-hónapra anyagi gondokkal szembesülő és különösen a nélkülözések között élő fiatalokkal szignifikánsan nagyobb eséllyel fordult elő a lerészegedés, mint a jobb pénzügyi körülményekkel jellemezhető társaikkal (lásd a 4. táblázatot).

⁷ Itt is fenntartjuk korábbi megjegyzésünket a „nem vallásos, határozottan más a meggyőződése” válaszlehetőséggel kapcsolatban.

Háttérváltozó		Esélyhányados	
		3. modell	4. modell
Kor	15-19 éves	Referencia kategória	
	20-24 éves	1,75**	1,452**
	25-29 éves	1,623**	1,46**
Válaszadó neme	Férfi/fiú	Referencia kategória	
	Nő/lány	0,348**	0,308**
Régió	Észak-Magyarország	Referencia kategória	
	Észak-Alföld	0,344**	0,814*
	Dél-Alföld	1,008	1,369*
	Közép-Magyarország	0,292**	0,751*
	Közép-Dunántúl	0,858	1,712**
	Nyugat-Dunántúl	1,106	2,448**
	Dél-Dunántúl	0,991	1,971**
Településtípus	Budapest	Referencia kategória	
	Megyei jogú város, megyeszékhely	1,375*	0,809
	Város	0,631**	0,439**
	Község, falu	0,648**	0,47**
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség - megkérdezett	Legfeljebb 8 osztály	Referencia kategória	
	Szakmunkás	2,382**	1,737**
	Érettségizett	2,557**	1,547**
	Diplomás	3,211**	1,319*
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség - apa	Legfeljebb 8 osztály	Referencia kategória	
	Szakmunkás	1,208	0,946
	Érettségizett	1,128	0,922
	Diplomás	1,103	0,947
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség - anya	Legfeljebb 8 osztály	Referencia kategória	
	Szakmunkás	0,987	0,892
	Érettségizett	1,12	1,024
	Diplomás	1,158	0,977

Meghalt az édesapja vagy az édesanyja 14 éves koráig	Nem	Referencia kategória	
	Igen	0,799	0,806
Elváltak a szülei 14 éves koráig	Nem	Referencia kategória	
	Igen	1,487**	1,521**
Elvesztette a munkahelyét a szülője vagy a nevelőszülője 14 éves koráig	Nem	Referencia kategória	
	Igen	1,869**	1,424*
Súlyos anyagi veszteség érte a családjukat 14 éves koráig	Nem	Referencia kategória	
	Igen	1,195	1,256
Mennyire elégedett Ön a következő dolgokkal: mindent egybevetve azzal, ahogyan most él?	1 egyáltalán nem elégedett	Referencia kategória	
	2	0,932	1,199
	3	0,916	0,943
	4	0,792	0,862
	5 teljes mértékben elégedett	0,669	0,649*
A következő kijelentések közül melyikkel tudná önmagát a leginkább jellemezni?	Vallásos, az egyház tanítását követi	Referencia kategória	
	Vallásos a maga módján	1,236	1,051
	Nem tudja megmondani, hogy vallásos-e, vagy sem	1,701*	1,286
	Nem vallásos	1,451*	1,477*
	Nem vallásos, határozottan más a meggyőződése	3,384**	2,644**
Összességében, hogy érzi, Önök anyagilag:	gondok nélkül élnek,	Referencia kategória	
	beosztással jól kijönnek,	1,186	1,248
	éppen, hogy kijönnek a jövedelmükből,	1,016	1,177
	hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak, vagy	1,391	1,585*
	nélkülözések között élnek?	1,903*	2,61**

4. táblázat: Az alkoholfogyasztást magyarázó modellek esélyhányadosai; N=6882

* ($p \leq 0,05$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés) **($p \leq 0,001$)

Kábítószerhasználat

A fiatalok kábítószer fogyasztására közvetlenül ugyan nem kérdeztek rá a felmérés során – vélhetően a droghasználat törvénysértő mivolta miatt az őszinte válaszok megfogalmazása iránti hajlandóság egy ilyen kérdés esetében különösen alacsony lett volna –, azonban van két olyan kérdés, amelynek vizsgálata alapján benyomásunk lehet arról, hogy mennyire elterjedt ez a kockázati magatartás az ifjúság körében. Arra a kérdésre, hogy van-e olyan személy a megkérdezettek baráti, ismerősi körében, aki használt már valamilyen kábítószer, a válaszadók közel egyharmada válaszolta, hogy egy, további 12 százaléka, hogy több ilyen ismerőse is van. Ami még fontosabb, hogy amikor a kábítószerhez való hozzájutás nehézségéről volt szó az interjúk során, a fiatalok 22 százaléka állította, hogy nagyon könnyen, 39 százaléka pedig, hogy inkább könnyen tudna drogot szerezni. Akiknek ez nehézséget jelentene, ők 39 százalékos kisebbségben vannak.

A nemek között vizsgálva a kábítószer elérhetőségét ismét szignifikáns különbségeket láthatunk. Az eredmények azt mutatják, hogy a fiúk, férfiak számára inkább könnyen elérhetőek a drogok, mint a lányok, nők esetében (lásd az 5. táblázatot).

Kábítószerhez való hozzájutás nehézsége	Férfi/fiú	Nő/lány
Nagyon nehéz lenne	16%	26%
Inkább nehéz lenne	19%	19%
Inkább könnyű lenne	43%	34%
Nagyon könnyű lenne	22%	21%

5. táblázat: A kábítószerhez való hozzájutás nehézsége nemek szerinti bontásban („Ha akarná, mennyire lenne könnyű vagy nehéz hozzájutnia valamilyen kábítószerhez?”; százalék; $N_{\text{férfi/fiú}}=2619$; $N_{\text{nő/lány}}=2204$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés)** ($p \leq 0,001$)**

Tekintettel arra, hogy a kábítószer-használattal kapcsolatos kérdések megváltoztak a Magyar Ifjúság kutatás hullámai között, a trendek felvázolása is problémákba ütközik. Ugyanakkor a már hivatkozott ESPAD kutatás eredményei szerint az utóbbi tíz évben a különböző típusú drogok használata alapvetően stagnáló, (illetve a nyugtatók beszedése némileg csökkenő) tendenciát mutat (European Monitoring Centre on Drugs and Drug Addiction, 2016).

Szexualitás

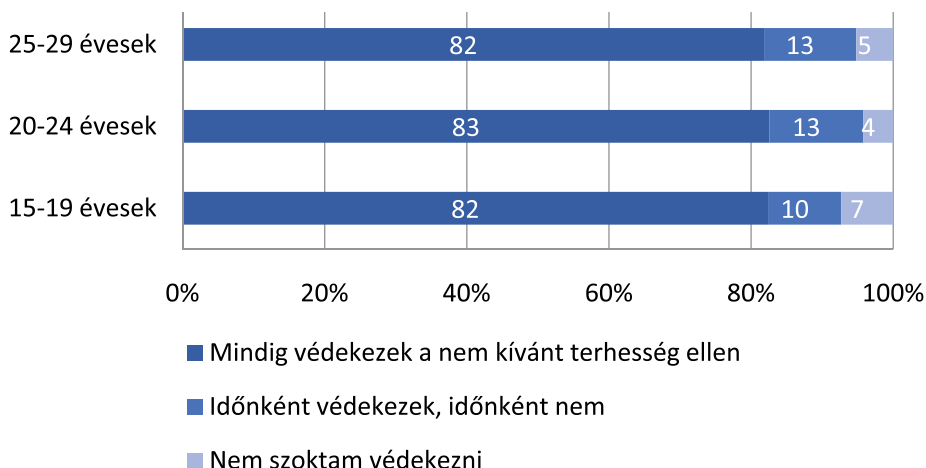
A fiatalok a válaszaik alapján általában 14 éves korukban váltak nemileg éretté (azonban vegyük figyelembe, hogy az adatfelvétel célcsoportjának alsó korhatára torzíthatja ezt az adatot), amihez képest nem is olyan sokára, jellemzően 17 évesen már a szexuális életüket is elkezdték – átlagosan a két esemény között három év telik el. Ami különösen fontos a fiatalok szexuális viselkedésével kapcsolatban, hogy kellő figyelmet fordítanak-e a megfelelő védekezésre a nem kívánt terhességek ellen.

Az adatfelvétel tükrében megállapítható, hogy a fiatalok döntő többsége, 82 százaléka mindig védekezik a nem kívánt teherbeesés ellen. Rajtuk kívül 13 százalék időnként védekezik, időnként nem, és öt százalék pedig soha nem szokott védekezni. Nemek szerint a szexualitással kapcsolatban is a fiúk, férfiak emelhetők ki, az ő körükben szignifikánsan gyakoribb a védekezés elhagyása, mint kockázati magatartás (lásd a 6. táblázatot).

Nem kívánt terhesség elleni védekezés	Férfi/fiú	Nő/lány
„Mindig védekezek a nem kívánt terhesség ellen”	79%	86%
„Időnként védekezek, időnként nem”	15%	10%
„Nem szoktam védekezni”	7%	4%

6. táblázat: A nem kívánt terhesség elleni védekezés nemek szerinti bontásban** („És mi a jellemzőbb Önre?”; százalék; $N_{\text{férfi/fiú}}=3457$; $N_{\text{nő/lány}}=3254$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés) **($p \leq 0,001$)

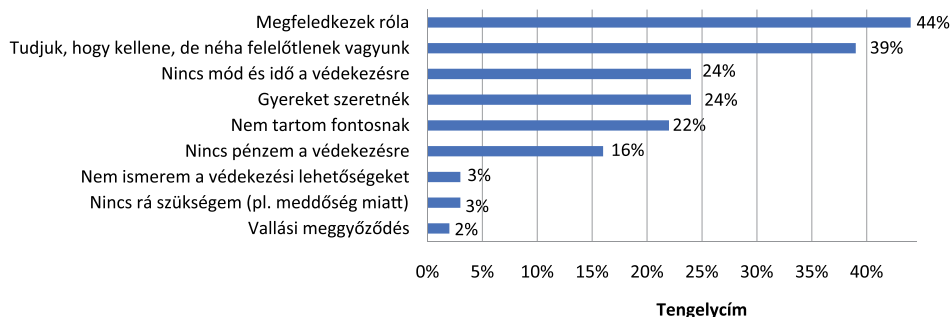
Az életkoruk szerint vizsgálva a válaszadókat az látható, hogy a mindig védekezők aránya minden korcsoportban hasonló, egyedül az egyáltalán nem és az időnként védekezők arányaiban látható jelentősebb változás a 15-19 éves és az idősebb korosztályok között – a legfiatalabbakhoz képest némileg visszaesik a soha nem védekezők aránya (lásd a 3. ábrát).

3. ábra: A nem kívánt terhesség elleni védekezés nemek szerinti bontásban** („És mi a jellemzőbb Önre?”; százalék; $N_{15-19}=1245$; $N_{20-24}=2661$; $N_{25-29}=2803$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés) **($p \leq 0,001$)

A fogamzásgátlás témakörét a Magyar Ifjúság adatfelvételek korábbi hullámaiban eltérő megfogalmazású kérdésekkel vizsgálták a kutatók, a nem védekezők aránya mindenesetre jelentős változást az elmúlt tíz-tizenkét évben nem mutat: a 2004-es hullám adatai szerint a 15-19 évesek körében 6 százalék, a 20-24 éves korosztályban 4 százalék, a 25-29 éves csoportban pedig 8 százalék volt (Bauer – Szabó, 2005).

A védekezés elhagyásának okairól kiderült, hogy leginkább a felelőtlen, nem tudatos szexuális életvitellel kapcsolatosak (lásd a 4. ábrát). Akik nem védekeznek, 44 százalékban megfelelnek róla, 39 százalékban pedig tudják, hogy kellene, de néha felelőtlenül nem teszik meg. Pozitív eredmény, hogy a fiatalok mindössze három százaléka számolt be arról, hogy nem ismeri a védekezési lehetőségeket.

4. ábra: A nem kívánt terhesség elleni védekezés elmaradásának okai („Ha nem védekeznek akkor szerepet játszanak-e a következők?”; százalék; $N_{15-19}=1245$; $N_{20-24}=1128-1140$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés)

Érdekes a dohányzás és az alkoholfogyasztás elemzése során alkalmazott bináris logisztikus regressziós vizsgálat alá vetni a szexuális védekezés elterjedtségét is. Tekintettel arra, hogy viszonylag kevesen vannak azon fiatalok, akik egyáltalán nem védekeznek, az ő csoportjukat összevonjuk az időnként védekezőkkel, és azt fogjuk felmérni, hogy melyek azok a háttérváltozók, amelyek a rendszeres védekezést valószínűsítik az időnkénti, illetve mindig elmaradó fogamzásgátláshoz képest. A kérdés jellege miatt – és megelőző kutatási tapasztalatok szerint is – érdemes a korábban bevont háttérváltozók mellett a párkapcsolati helyzetet, a gyermekek számát és értelemszerűen a gyermekvállalási terveket is számításba venni (Makay, 2014). A negatív életeseményeket és az élettel való általános elégedettséget azonban kivonjuk a modellből, ezek vizsgálatát nem látjuk indokoltnak, és a bevonható magyarázó változók száma is korlátozott.

A modell⁸ eredményei szerint jelentősek a területi különbségek a fogamzásgátlási szokások tekintetében. Regionális összehasonlításban Észak-Alföld és Nyugat-Dunántúl különbözik szignifikánsan a többi térségtől – míg az előbbi esetében nagyobb, addig az utóbbi régióban kisebb eséllyel védekeztek a fiatalok az ország más területeihez képest. Településtípus szerint az az érdekes összefüggés bontakozott ki a modell eredményei szerint, hogy a településméret csökkenésével egyre nő a védekezésre való hajlam – mivel a területi háttérváltozókat alapvetően a kontrollálás céljából vontuk be az elemzésbe, e jelenség részletesebb magyarázatától eltekintünk, mindenesetre érdemes lenne a későbbiekben alaposabban elemezni ezt.

⁸ A modell magyarázó erejét mérő Nagelkerke R^2 mutató értéke 0,198, a khi-négyzet próba eredménye szerint a modell szignifikáns.

A nemek szerint nézve a fogamzásgátlás esélyét azt találjuk, hogy a lányok, nők szignifikánsan nagyobb eséllyel védekeznek a fiúkhoz, férfiakhoz képest. A vizsgált korkategóriák között is jelentős különbségek vannak, a tizenévesekhez képest az idősebb korosztályokban jelentősen alacsonyabb a fogamzásgátlás gyakorisága, nyilvánvalóan a gyermekvállalás optimális időszakának közeledte miatt. Az iskolázottság pozitív hatása is kibontakozik a védekezéssel kapcsolatban, a legfeljebb nyolc általános iskolai osztályt végzettekhez és a szakmunkás bizonyítványt szerzettekhez képest az érettségit és főleg a felsőfokú diplomát szerzők szignifikánsan nagyobb eséllyel alkalmaztak rendszeresen valamilyen fogamzásgátlási módszert. Érdekesség, hogy míg az anya iskolai végzettsége nem bizonyul szignifikáns tényezőnek a kontracepció alkalmazásában, addig az apáé igen: a legfeljebb alapfokúnál magasabb iskolázottságú apák gyermekei nagyobb eséllyel védekeznek a nemkívánt terhességek ellen.

Megvizsgáltuk a vallásosság hatását is, és ambivalens eredményekre jutottunk. Az egyház tanítását követő, a maguk módján vallásos és a nem vallásos fiatalokhoz képest szignifikánsan kisebb eséllyel védekeznek azok, akik nem tudják eldönteni, hogy vallásosak-e vagy sem, illetve akik a vallásossághoz képest határozottan más meggyőződést követnek⁹. Az anyagi helyzetet nézve sem tudunk egyértelmű hatást kimutatni, ugyanis a gondok nélkül élőkhez képest a beosztással jól kijövők szignifikánsan nagyobb, a hónapról-hónapra anyagi gondokkal küzdők és a nélkülözők pedig kisebb eséllyel védekeznek a nemkívánt terhességek ellene. Mindenesetre az látszik a modell alapján, hogy a legszegényebb körülmények között élők körében a legritkább a fogamzásgátlás, ami felveti azt a kérdést, hogy annak költségei mennyiben gátolják ezt a csoportot abban, hogy ha védekezni szeretnének, akkor meg is tehessék – érdemes visszaemlékezni arra, hogy akik nem védekeztek, 16 százalékban a pénzbeli akadályokat jelölték meg ennek okaként.

Érdekes módon az, hogy párkapcsolatban élnek-e a fiatalok vagy sem, nem befolyásolja szignifikánsan a védekezés esélyét, ugyanakkor az, hogy született-e már gyermeke, igen. A gyermekszületés ugyanis szignifikánsan csökkenti annak az esélyét, hogy a válaszadó védekezik. A gyermek tervezése is befolyásolja a védekezés esélyét. Azokhoz képest, akik mindenképp akarnak gyermeket, szignifikánsan nagyobb eséllyel védekeznek a kevésbé biztos, vagy gyermeket egyáltalán nem akaró válaszadók (lásd a 7. táblázatot).

9 Továbbra is fenntartjuk azt a feltételezést, hogy a „nem vallásos, határozottan más a meggyőződése” válaszlehetőség a valláskövetés elutasításának egy magasabb fokozatát fejezi ki a „nem vallásos” opcióhoz képest.

Háttérváltozó		Esélyhányados
		5. modell
Kor	15-19 éves	Referencia kategória
	20-24 éves	0,727*
	25-29 éves	0,739*
Válaszadó neme	Férfi/fiú	Referencia kategória
	Nő/lány	1,723**
Régió	Észak-Magyarország	Referencia kategória
	Észak-Alföld	1,479**
	Dél-Alföld	1,043
	Közép-Magyarország	1,134
	Közép-Dunántúl	0,862
	Nyugat-Dunántúl	0,512**
	Dél-Dunántúl	0,938
Településtípus	Budapest	Referencia kategória
	Megyei jogú város, megyeszékhely	1,718**
	Város	2,573**
	Község, falu	3,228**
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség - megkérdezett	Legfeljebb 8 osztály	Referencia kategória
	Szakmunkás	1,219
	Érettségizett	2,054**
	Diplomás	2,749**
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség - apa	Legfeljebb 8 osztály	Referencia kategória
	Szakmunkás	1,5**
	Érettségizett	1,968**
	Diplomás	1,732**
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség - anya	Legfeljebb 8 osztály	Referencia kategória
	Szakmunkás	1,252
	Érettségizett	1,315
	Diplomás	1,588

A következő kijelentések közül melyikkel tudná önmagát a leginkább jellemezni?	Vallásos, az egyház tanítását követi	Referencia kategória
	Vallásos a maga módján	0,88
	Nem tudja megmondani, hogy vallásos-e, vagy sem	0,506**
	Nem vallásos	0,68
	Nem vallásos, határozottan más a meggyőződése	0,527*
Összességében, hogy érzi, Önök anyagiilag:	gondok nélkül élnek,	Referencia kategória
	beosztással jól kijönnek,	1,591*
	éppen, hogy kijönnek a jövedelmükből,	1,03
	hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak, vagy	0,59*
	nélkülözések között élnek?	0,279**
Van kapcsolata?	Nem	Referencia kategória
	Igen	1,116
Van gyermeke?	Nem	Referencia kategória
	Igen	0,63**
Tervezi-e, hogy a következő 3 éven belül (újabb) gyereket vállal?	Mindenképpen	Referencia kategória
	Inkább igen	1,991**
	Inkább nem	1,952**
	Semmiképpen	2,654**

7. táblázat: A nem kívánt terhesség elleni védekezést magyarázó modell esélyhányadosai; N=5316 * ($p \leq 0,05$) (forrás: MIK 2016; saját szerkesztés) **($p \leq 0,001$)

III. Összefoglalás

A fiatalok kockázati magatartásainak vizsgálata rendkívül fontos, ugyanis a különböző egészségkárosító tevékenységek egész életükre hatással lehetnek, meghatározva azt is, hogy hogyan tudnak majd helytállni a munkahelyeiken és családjukban, illetve, hogy milyen terheket fog jelenteni az ellátásuk az állam számára. Nemzetközi kutatások szerint a magyar fiatalok körében különösen jellemzőek az egészségkárosító szokások, ami még inkább indokoltá teszi, hogy részletesebben elemezzük, hogy az ifjúság mely csoportjaira kell különös figyelmet fordítani a prevenció és a felvilágosítás szempontjából. A jelen elemzés rámutat arra, hogy lényeges eltérések vannak a kockázati magatartások elterjedtségében a fiatalok különböző szegmenseiben, tehát egy esetleges célzott ifjúságpolitikai intézkedés esetében világosan látható, hogy azt merre lenne érdemes irányítani.

Egyrészt nyilvánvaló a fiúk, fiatal férfiak jelentősen nagyobb kitettsége a kockázati magatartások iránt a másik nemhez képest, másrészt az is jól látszik, hogy a káros szenvedélyek a huszonéves korosztályokat inkább érintik a fiatalokhoz képest – ez egyfelől jó hír, hiszen arra utal, hogy a még fejlődésben lévő kamaszok kevésbé rombolják szervezetüket, másfelől pedig arra utal, hogy a tizenévesek szemléletformálásán van mit javítani, hogy később, amikor felnőnek és önállóvá válnak, továbbra is kerüljék ezeket a magatartásformákat. Az is látszik, hogy bizonyos gyermekkori negatív életesemények is valószínűbbé teszik, hogy az érintettek rágyújtanak vagy alkoholt fogyasztanak a későbbiekben, tehát már csak ebből a szempontból is fontos, hogy például a szülők válásának vagy elvesztésének és a családot érő egzisztenciális megrázkódtatásoknak az átvészelésében a gyermekek megkapják a szükséges támogatást. Fontos tanulsága a többváltozós logisztikus regressziós modelleknek, hogy a budapesti fiatalok különösen kitettek a kockázati magatartásoknak a kisebb városokban és falvakban élő társaikhoz képest.

Végül, de nem utolsó sorban hangsúlyoznunk kell, hogy a vizsgálat célcsoportja és maguk az itt elemzett témák számos speciális kérdezés-módszertani kihívást támasztanak a kutatók számára, amelyek mind növelik az eredmények körüli bizonytalanságokat. Nem tudhatjuk továbbá, hogy a vizsgált kockázati magatartások követése mennyire stabil, ugyanis csak a kérdezés előtti egy évre vonatkoztak az ezekkel kapcsolatos kérdések. Azonban a Magyar Ifjúság felvételek és a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményei is arra utalnak, hogy érdemes lenne még alaposabban felmérni a fiatalok egészségükkel kapcsolatos viselkedését és attitűdjeit, akár egy panelkutatás keretében.

Hivatkozások

- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2005): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés*. Mobilitás Ifjúságkutatási Iroda. Budapest. http://www.ifjusagsegito.hu/belvedere/ifjusag2004_gyorsjelentés.pdf, letöltve: 2018. 05. 14.
- Donath, Carolin – Gräbel, Elmar – Baier, Dierk – Pfeiffer, Christian – Bleich, Stefan – Hillemacher, Thomas (2012): *Predictors of binge drinking in adolescents: ultimate and distal factors – a representative study*. In: BMC Public Health 12:263. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-263>, letöltve: 2018. 04. 17.
- European Monitoring Centre on Drugs and Drug Addiction (2016): *The 2015 ESPAD Report*. Publications Office of the European Union, Luxemburg. <http://www.espad.org/report/home>, letöltve: 2018. 05.02.
- Joffer, Junia – Burell, Gunilla – Bergström, Erik – Stenlund, Hans – Sjörö, Linda – Jerdén, Lars (2014): *Predictors of smoking among Swedish adolescents*. In: BMC Public Health 14:1296. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-14-1296>, letöltve: 2018. 04. 14.
- Draper, Norman R. – Smith, Harry (1998): *Applied Regression Analysis* (3rd ed.). Wiley, New York.
- Makay Zsuzsanna (2014): *Fogamzágátlási módszerek alkalmazása párkapcsolatban élő nők körében*. In: A család vonzásában. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografuskonyvtar/article/view/2611/2432>, letöltve: 2018. 04. 26.
- OECD (2017): *Health at a Glance 2017: OECD Indicators*. OECD Publishing, Párizs. http://dx.doi.org/10.1787/health_glance-2017-en, letöltve: 2018. 04. 12.
- Székely András – Susánszky Éva – Ádám Szilvia (2013): *Fiatalok kockázati magatartása*. In: Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet. Kutatópont, Budapest http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar_Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf, letöltve: 2018. 04. 12.
- WHO (2014): *Preventing suicide. A global imperative*. WHO, Genf. http://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/131056/9789241564779_eng.pdf, letöltve: 2018. 04. 13.

Anyagi helyzet - gazdasági erőforrások

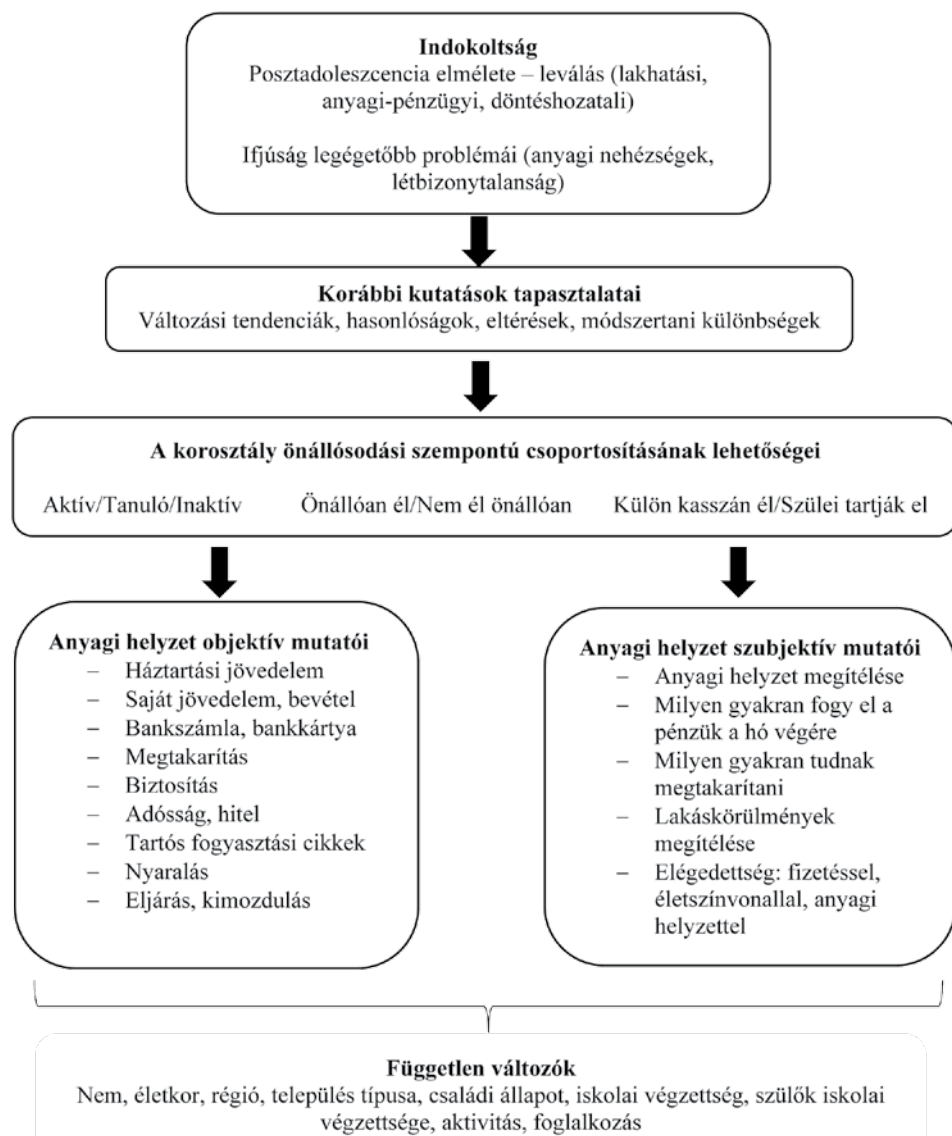
I. Bevezetés

A tanulmány célja a fiatalok anyagi helyzetének és gazdasági erőforrásainak elemzése a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatfelvétele alapján. Az anyagi helyzet kategóriája jelen munka keretei között magában foglalja az egyéni és háztartási jövedelmeket, a tartós fogyasztási cikkeket, a különböző gazdasági erőforrásokat, vagyontárgyakat, illetve az anyagi helyzettel kapcsolatos szubjektív véleményeket, attitűdöket is. Miért jelent fontos kérdést az anyagi-pénzügyi helyzet a 15-29 év közötti korosztály vizsgálata során? A posztadoleszcencia szociológiai elmélete alapján (Vaskovics, 2000) a 20-30 éves kor közötti életszakasz – beékelődve a fiatal és felnőtt kor közé (fiatal felnőttkor) – a fiatalok szülői háztól való leválásának egyre inkább kitolódó és elnyúló periódusaként kiemelt szerepet kap az ifjúságszociológiai kutatásokban. Az elméleti modellek dimenziói között a „jogi értelemben vett leválás” és a „szubjektív leválási” formák mellett meghatározó szerepe van a „közös fedél alól történő leválásnak”, az „anyagi-pénzügyi leválásának” és az „önálló döntést eredményező” elszakadási mechanizmusoknak. Ezek a dimenziók viszont szorosan összefüggenek az érintett fiatalok és családjaik anyagi helyzetének alakulásával.

Az anyagi tényezők elméleti modellekben játszott szerepe mellett érdemes azt is tudatosítani, hogy az ezredforduló óta négyévente megismételt adatfelvételek mindegyikében azzal az ismétlődő mintázattal találkozhatunk, hogy az „Ön szerint ma Magyarországon melyek az ifjúság legégetőbb problémái” kérdésre általában az első két helyen az „anyagi nehézségek, a létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés” válaszkategória említése szerepel. A 2016-os adatfelvétel során a válaszadók 28 százaléka választotta első helyen a fenti problémát, további 18 százalékuk a „bizonytalanság, kiszámíthatatlan jövő” válaszlehetőséget jelölte meg (ami szintén szorosan összefügg az anyagi helyzettel).

Az adatelemzés, illetve a tanulmány szerkezetét és menetrendjét az 1. ábra foglalja össze. Először a korábbi hazai ifjúságkutatások anyagi helyzettel összefüggő

fontosabb eredményeinek áttekintésére kerül sor. Ebben az esetben a fő kérdés annak tisztázása, hogy az egyes hullámokban konkrétan mit elemeztek a szerzők a gazdasági erőforrások témakörében, és milyen változási tendenciák figyelhetők meg a különböző anyagi témájú helyzetjelző indikátorokban, illetve magában a módszertanban. Fontos elem a vizsgált korosztály önállósodási szempontú csoportosításának a kérdése is, mivel a gazdasági erőforrások és az anyagi helyzettel kapcsolatos vélemények vonatkozásában az ifjúság nem tekinthető egységes, homogén csoportnak. Az anyagi helyzetet két dimenzió mentén érdemes elemezni: az objektív tényezők (pl. jövedelem, tartós fogyasztási cikkek, megtakarítások, adósságok), illetve a családi és egyéni vonatkozású attitűdök, vélemények, érzületek (megítélés, véleményezés, elégedettség) szintjén. Mindkét esetben célszerű az alapvető szociodemográfia változókat (pl. nem, régió, település jellege, családi állapot) szempontjából is megnézni az eredmények szóródását, illetve a szülők intézményesült kulturális tőkéjét (legmagasabb befejezett iskolai végzettség) is érdemes figyelembe venni.

1. ábra: Az adatelemzés és a tanulmány felépítése (forrás: saját szerkesztés)

II. A korábbi ifjúságkutatások fontosabb tapasztalatai

Kiinduló lépésként célszerű áttekinteni a 2000 és 2012 közötti hazai ifjúságkutatás négy hullámának elemzéseit, röviden összefoglalva az anyagi helyzetre vonatkozó legfontosabb megállapításokat, az időbeli változási tendenciákat, a hasonlóságokat és eltéréseket, a módszertani különbségeket. Előzetes megjegyzésként érdemes kiemelni, hogy az alapvető tendenciákban nem figyelhető meg komolyabb változás ebben az időszakban, kisebb léptékű és ingadozó irányú eltolódások viszont igen.

A 2000-es ifjúságkutatás (Laki–Szabó–Bauer, 2001) esetében az erőforrások kapcsán a földtulajdonlást és a vállalkozásokat elemezték a szerzők. Az ezredforduló környékén a fiatalok héttizede olyan családban élt, amelynek a birtokában nem volt termőföld, rét vagy erdő, sőt a földbirtokosok többsége sem rendelkezett jelentősebb földterülettel. A kérdezettek közel egyötöde számolt be arról, hogy saját vagy családja tulajdonában van vállalkozás, bár zömüket a szülők vagy más rokonok birtokolták (a vállalkozások mindössze egyhatoda volt a fiatalok tulajdonában), illetve a korosztály aránya nagyon alacsony volt a jelentősebb tőkét igénylő vállalkozási formákban is. Az anyagi helyzetet a jövedelmek alakulására vonatkozó véleményválaszokkal és az üdülési szokásokkal mérték. A korcsoport 39 százaléka úgy ítélte meg, hogy családja „beosztással jól kijön” a jövedelméből, további 38 százalékuk viszont arról számolt be, hogy a család csak „éppen hogy kijön” a havi jövedelemből. A gond nélkül élők (5%) és a nélkülözők aránya (3%) alacsony volt. Majdnem minden második fiatal arról is beszámolt, hogy a korábbi évet figyelembe véve előfordult, hogy elfogyott a pénzük, 60 százalékuk pedig nem volt üdülni az előző egy évben.

A 2004-es felmérés (Bauer–Szabó, 2005) gyorsjelentése külön fejezetet szentelt az anyagi, vagyoni, jövedelmi és lakáshelyzetnek. Itt már a vagyon, a jövedelmi helyzet szubjektív megítélése és az üdülés mellett az objektív jövedelmi viszonyok alakulása is szerepet kapott. Az elemzés felhívta a figyelmet a fiatalok egzisztenciális szempontú heterogenitására, amely megnehezíti az anyagi helyzet egységes áttekintését. A családi státus alapján elkülöníthető „önálló élettel rendelkezők” és „a szülőktől még közvetlenül függő” fiatalok két fő csoportjának a megkülönböztetése elengedhetetlen feltétele a megbízható elemzésnek. 2004-ben a 15-29 év közötti fiatalok 36 százaléka önállóan élt, 62 százalékuk pedig már kereső tevékenységet is folytatott (dolgozott a megkérdezés időpontjában). Az önálló és az eltartott fiatalok háztartási jövedelmének átlagaiban nem volt szignifikáns eltérés a vizsgált időszak vonatkozásában. A háztartások egy fogyasztási egységre eső átlagjövedelmében regionális alapon (centrum és periféria, nyugat és kelet), valamint a település típusa szerint (város és vidék) jelentkezett jelentősebb eltérés. Az objektív anyagi

helyzetet – az akkori adatfelvételben még összetettebb listára épülő – tartós fogyasztási javak (12 tényező, pl. autó, másik ingatlan, műtárgy, mosogatógép stb.) arányával mérték. Az eltartottnak definiált fiatalok olyan háztartásokban éltek, amelyek több tartós fogyasztási cikkel rendelkeztek, mint az önállóak, illetve a fiatal házaspárok háztartásai (a lakhatási leválás következménye). A fiatalok 65 százaléka (állandó lakóhely szempontjából pedig 72 százaléka) élt 2004-ben a szüleivel, további 20 százaléuk viszont már saját vagy házastársa/élettársa lakásában, házában lakott. Az önálló fiatalok általában rosszabb környéken, helyileg alacsonyabbra értékelt lakáspiaci övezetben éltek. A 2000-es vizsgálathoz képest a kiegyensúlyozott anyagi körülmények között élő fiatalok aránya emelkedett, különösen a gimnazisták (20%) és az egyetemisták (15%) között volt átlag feletti a „gond nélkül élők” aránya. A fiataloknak mindössze 16 százaléka tudott rendszeresen pénzt félretenni, illetve a fiatalok családjainak ötödében havi gyakorisággal fordult elő, hogy a hónap végére elfogyott a pénz. 2004-ben a megkérdezett fiatalok fele még mindig arról számolt be, hogy az elmúlt egy évben nem volt üdülni.

A 2008-as ifjúságkutatás kötete (Bauer–Szabó, 2009) a négy évvel korábbival szinte azonos elemzési logikára épült. A posztmodern társadalmak „likvidebb életvezetési mintái”, a felnőttkorra jellemző viselkedési formák egyre nagyobb arányú megjelenése a fiatalok körében, az önállósági igények fokozódása, a posztadoleszcencia (Vaskovics, 2000) mögötti mély átstrukturálódás egyre összetettebb folyamatai különösen megnehezítik az „anyagi és pénzügyi területen értendő leválás” elemzését. 2008-ra 36-ról 30 százalékra csökkent az önállóan élő fiatalok aránya. A lányok 38 százaléka, míg a fiúk 23 százaléka tartozott az önállók csoportjába. A négy évvel korábbi felméréshez képest 2008-ban már az önállóan élő fiatalok 81 százaléka dolgozott. Az eltartott és az önálló háztartások előző havi nettó összjövedelmében továbbra is szignifikáns eltérés volt megfigyelhető. A fiatalok jövedelmében a regionális különbségek a főváros és az ország összes többi régiójának élesebb elkülönülésére egyszerűsödött: a közép-magyarországi régióban lakó fiatalok ebben az időszakban másfélszer annyit kerestek, mint az ország többi részén élők. 2008-ra romlott az anyagi helyzet értékelése is. Csökkent a rendszeresen megtakarító fiatalok aránya (50%), a háztartások hó végi pénzügyi helyzetének megítélése is kedvezőtlenebb lett. A hó végére nehéz helyzetbe kerülő fiatalok aránya kissé emelkedett, a családok 43 százalékában legalább fél évente, vagy akár gyakrabban is előfordult, hogy a hónap végére elfogyott a pénzük. A 2008-as vizsgálat újdonsága a hitelállomány részletesebb felmérése. A háztartások 46 százaléka volt hitellel terhelt, viszont a fiatalok önálló háztartásainak (56%) az adatai (főként a lakáshitelek miatti) nagyobb mértékű eladósodottságról árulkodtak. A hitelek

törlesztése pedig az érintett háztartások 45 százalékának jelentett problémát. A tartós fogyasztási cikkek listája leszűkült az elektronikai-kommunikációs eszközökre. Ez jelentősen változtatott a mutató „működésén”, hiszen az innovációra fogékonyabb, már önállóan élő fiatalok a „jellemzően adopter csoport” ezeknél az eszközöknél. A lakáshelyzetben négy év alatt nem következett be számottevő változás. Az anyagi helyzet megítélése kapcsán is csak kisebb átrendeződés volt jellemző: a gond nélkül élő fiatalok aránya 6 százalékra csökkent (2004-ben még 9 százalék volt). Az önállóan élő fiatalok körében magasabb volt a hónapról-hónapra élők és a nélkülözők aránya is (együtt 17 százalékos az arányuk). 2008-ra tovább csökkent a rendszeresen (11%) vagy esetenként (39%) megtakarító fiatalok aránya is. Ezzel szemben az üdülés valószínűsége tovább növekedett, 2008-ban már a fiatalok 60 százaléka legalább egyszer volt üdülni az előző 12 hónapban.

A Magyar Ifjúság 2012 eredményei több tanulmánykötetben (Székely, 2013; Nagy-Székely, 2014; Nagy-Székely, 2015) és számos új szempont és témakör alapján kerültek feldolgozásra, ennek ellenére az anyagi, vagyoni és jövedelmi viszonyok, a fiatalok erőforrásainak szisztematikus feldolgozására nem került sor önálló fejezet vagy tanulmány formájában. Az objektív anyagi tényezők és a szubjektív anyagi helyzet megítélése a hivatkozott tanulmánykötetek számos munkájában előkerült általában más problémakörök háttérfaktoraként (generációk beazonosítása, ifjúsági rétegek, életminőség, munkaerőpiaci esélyek, iskoláztatási esélyek, kulturális aktivitás, szabadidő felhasználása, egészség, szociális jóllét, regionális különbségek stb.). A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményeit összefoglaló kiadványban (Székely-Szabó, 2017) szintén nem kapott önálló fejezetet az anyagi-gazdasági helyzet, kizárólag a munkavállalással és a jövőtervezéssel összefüggő kérdésekre tér ki az anyag. A 2008-ig követett szisztematikus és egységes módszertanra épülő feldolgozás tehát megszakadt, így a 2016-os adatfelvétel esetében indokolt újra felvenni a fonalat és megnézni, milyen változások következtek be az elmúlt 8 évben.

III. Társadalmi-gazdasági helyzet: a vizsgált korosztály önállósodási szempontú csoportosítása

A korábbi kutatások tapasztalatai rávilágítottak arra, hogy az anyagi helyzet esetében nem célszerű homogén csoportként kezelni a 15-29 éves korosztályt. A kérdőív alapján három változó alkalmas az ifjúság csoportosítására anyagi függetlensége, önállósága, aktivitása tekintetében. Az aktivitás változó („Ön jelenleg főtevékenységét tekintve...?”) a kereső, a tanuló és az inaktív fiatalok elkülönítését teszi

lehetővé. Az együttélés esetében („Kikkel él Ön egy háztartásban?”) az önállóan (nem-[nevelő]szülővel, nem-nagyszülővel) és a szülőkkel-nagyszülőkkel együtt élő (nem-önálló, nagy valószínűséggel még [részben]eltartott) fiatalok csoportja választható szét egymástól. Pénzügyi szempontból a legegységelműbb csoportosító változónak a közös kassza léte vagy hiánya tekinthető („Ön a szüleitől külön kasszán él-e?”). Ebben az esetben az is beazonosítható hogy a megkérdezett fiatal a szüleivel együtt él-e vagy sem, és ha igen, akkor még a szülei tartják el, vagy már külön kasszán él (1. táblázat).

Változók	N	%
„Ön jelenleg főtevékenységét tekintve...” N=7985		
- Aktív kereső	4012	50%
- Tanuló	2993	38%
- Egyéb inaktív	981	12%
„Kikkel él Ön egy háztartásban?” N=7955		
- Önálló	1 874	23%
- Szülővel és/vagy nagyszülővel él együtt	6 109	77%
„Ön a szüleitől külön kasszán él?” N=7855		
- Nem él együtt a szüleivel	1970	25%
- Szüleivel együtt él, de külön kasszán	1728	22%
- Szülei tartják el	4156	53%

1. táblázat: A társadalmi-gazdasági helyzet meghatározását szolgáló változók (elemszám és százalékos megoszlás) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

Az aktivitás szempontjából a fiatalok fele már saját keresettel rendelkezik. Az együttélés esetében a megkérdezett személyt nevelő felnőttektől leválva, önállóan él a válaszadók egynegyede. Pénzügyi szempontból pedig a válaszadók 47 százaléka tekinthető önállóan a szülőktől külön kasszán élve. A fenti megoldások közül a harmadikat célszerű bontó változóként használni a későbbi elemzések során, mivel ebben kombinálódik az együttélés és az anyagi függés-függetlenedés kérdése a leválás két fontos dimenziójaként. A pénzügyi függetlenséget az aktivitási változóval összekapcsolva pedig (2. táblázat) a keresztábra-elemzés sorszázalékai azt is világosan érzékeltetik, hogy a korosztály első két – külön kasszán élő – csoportja nagyrészt az aktív keresőkből és egyéb inaktívakból áll, míg az eltartottak esetében a tanulók aránya a legnagyobb, noha háromtizedüket annak ellenére is a szülők tartják el, hogy keresettel rendelkeznek.

	Aktivitás „Ön jelenleg főtevékenységét tekintve...?”		
	Aktív kereső	Tanuló	Egyéb inaktív
„Ön a szüleitől külön kasszán él?”			
Nem él együtt a szüleivel	72%	6%	22%
Szüleivel együtt él, de külön kasszán	77%	14%	9%
Szülei tartják el	29%	62%	9%

2. táblázat: Az aktivitás és a pénzügyi függetlenség összefüggése (Keresztábra-elemzés, N=7841; sorszázalékok megoszlása) ** ($p \leq 0,001$); Cramer's V: 0,396 (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

A fenti sajátosságok tükrében az anyagi helyzet objektív mutatói és az azzal kapcsolatos attitűdök a teljes minta esetében az alábbi három csoport bontásában kerülnek elemzésre:

1. „Nem él együtt a szüleivel” (önállóan él, anyagilag független – mindkét leválási forma megtörtént);
2. „Szüleivel együtt él, de külön kasszán” (nem él önállóan, de anyagilag független – lakhatási leválás nem történt meg);
3. „Szülei tartják el” (nem él önállóan és anyagilag sem független – még egyik leválás sem történt meg).

Ezzel a megoldással a fiatal felnőttkori leválás két fontos dimenziója ragadható meg egyszerre: a lakhatási leválás és a pénzügyi-anyagi leválás folyamata.

Természetesen ez a megközelítés és klasszifikáció egyszerre korcsoporti alapú elemzést is jelent (3. táblázat), mivel a 15-19 éves korcsoport 89 százaléka eltartott és 97 százaléka a szülőkkel él, a 20-24 éves korosztály 55 százaléka eltartott és 82 százaléka a szülőkkel él. A 25-29 éves fiatalok esetében az eltolódás már határozottabban jelentkezik az önállósodás irányába: 78 százaléuk pénzügyileg független (külön kasszán van), noha 52 százaléuk még mindig a szüleivel él egy fedél alatt.

Korcsoport	„Ön a szüleitől külön kasszán él?”		
	Nem él együtt a szüleivel	Szüleivel él, de külön kasszán	Szülei tartják el
15-19 éves	3%	8%	89%
20-25 éves	19%	26%	55%
25-29 éves	48%	29%	23%

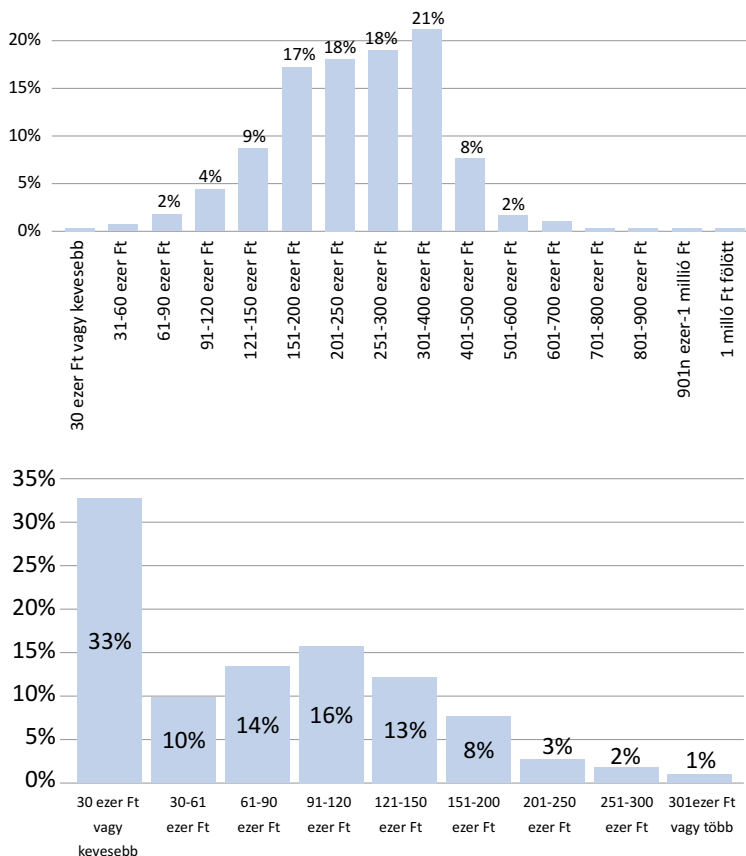
3. táblázat: Az életkor és a pénzügyi függetlenedés összefüggése (Keresztábraelemzés, N=7855; sorszámalékok megoszlása) ** ($p \leq 0,001$); Cramer's V: 0,392 (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

Milyen tényezők növelik a függetlenedési, leválási mechanizmusok érvényesülését a fiatal felnőttek körében? A teljes mintában megfigyelhető 25 százalékos arányhoz képest a lányok (29%), a Budapesten élő fiatalok (31%), a házasok vagy élettársi kapcsolatban élők (88% és 60%), a magasabb végzettségűek (diplomás), a szellemi (főként a diplomás beosztott vagy vezető) munkakörben dolgozók (47%) között magasabb a már elköltözők aránya. A szülők iskolai végzettsége viszont éppen fordított hatást képvisel: a diplomás szülők esetében a legalacsonyabb a fészekből kirepült, önállósult gyermekek valószínűsége (17-18%), mivel a magasabban kvalifikált szülők gyermekei általában tovább vesznek részt a formális felsőoktatási rendszerben is (pl. mesterszak, doktori képzés).

IV. Az anyagi helyzet objektív mutatói

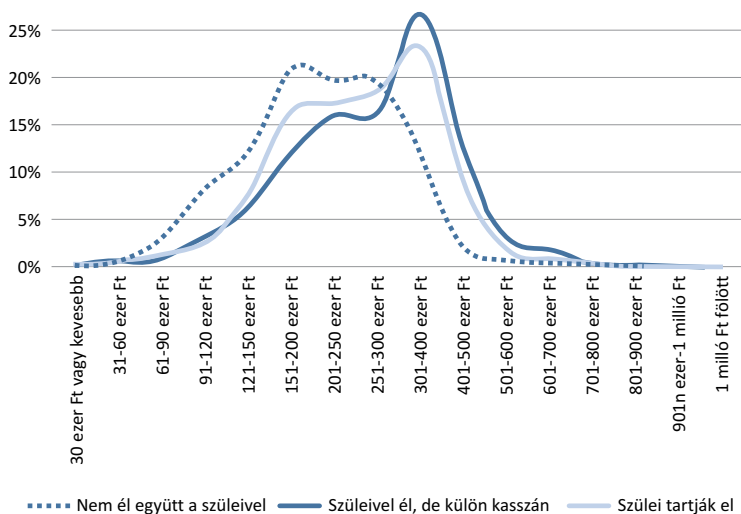
A 2016-os adatfelvétel során viszonylag összetett változókészlettel lehet elemezni az ifjúság anyagi helyzetének objektív paramétereit. A háztartási jövedelem és a saját egyénileg felhasználható bevételek havi nettó összegére vonatkozó kérdések tekintetében viszont a hiányzó válaszok száma olyan magas (53 és 44 százalékos), ami már az elemzés megbízhatóságát veszélyezteti. Ebből kifolyólag az alábbi eredmények csak tájékoztató jellegűek (2. ábra). A vizsgált háztartások havi összes nettó jövedelme a 150 ezer és a 400 ezer forint közötti sávot lefedő négy jövedelmi kategória köré koncentrálódik, nagyjából egyenletes megoszlási mintázat mellett. Összesen a fiatalok háromnegyede sorolható ebbe a négy, nagyobb méretű csoportba. A válaszadók 16-17 százaléka kimondottan alacsony nettó jövedelmekről számolt be, míg 12-13 százalékuk tekinthető a háztartási jövedelmek alapján jobbmódúnak. A saját felhasználású átlagos havi nettó bevétel – tartalmazva a munkabér mellett az ösztöndíjakat, a zsebpénzt, és minden más jövedelmet –

megoszlása teljesen más mintázatot mutat. A válaszadók egyharmada (főként a szülőkkel élő eltartott fiatalabb korcsoport tagjai) legfeljebb 30 ezer forintból gazdálkodik, továbbá a havi bevételek összege többségükönél nem haladja meg a nettó 120-150 ezer forintot, sőt közel egynegyedük legfeljebb 90 ezer forint saját bevétellel rendelkezik.

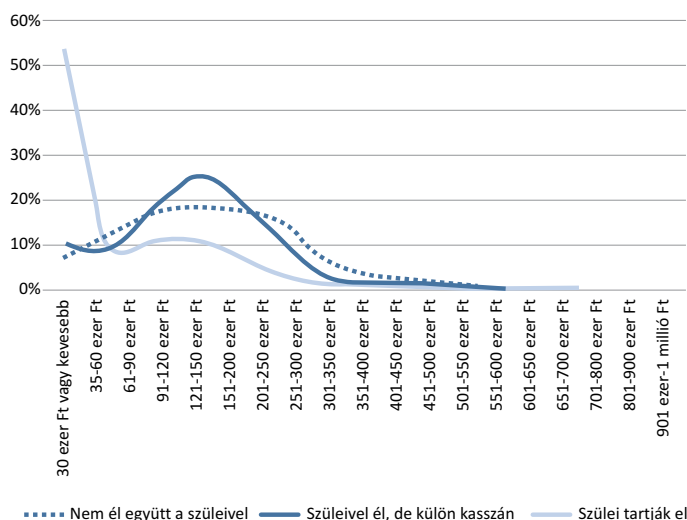

2. ábra: A háztartási (felső ábra) és a saját bevétel (alsó ábra) nagysága („Mennyi az Önök háztartásának átlagos havi nettó összjövedelme, beleértve az Ön és a háztartás összes tagjának jövedelmét is?”, N=3769, hiányzó válasz: 53%; „Mennyi az Ön átlagos havi nettó bevétele, amelyből gazdálkodhat? Kérem, a munkabér, ösztöndíj, zsebpénz mellett minden jövedelmet vegyen figyelembe”, N=4496, hiányzó válasz: 44%, százalékos megoszlás) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

Az önálló bevételek esetében különösen fontos kérdés a korábban bevezetett leválási, függetlenedési mechanizmusokat megragadó osztályozási séma használata (3. és 4. ábra). A háztartási jövedelmeket és a saját bevételeket a pénzügyi függetlenedés függvényében elemezve a három csoport megoszlási adatai jelentős különbséget mutatnak. A korábbi ifjúságkutatások eredményeihez hasonlóan jól látható, hogy a leváló, önállósodó fiatalok háztartási jövedelmének a megoszlási görbéje az alacsonyabb jövedelemcsoport-tartományokban mozog, míg a szülőkkel együtt élő (eltartott vagy saját kasszás) fiatalok esetében nem figyelhető meg jelentősebb különbség. Az önállóan élő fiatalok jelentős hányada nettó 150 és 300 ezer forint közötti jövedelemsávú háztartásban él. Sajnos az ordinális kategoriális változó nem teszi lehetővé az egy főre vetített háztartási jövedelmek kiszámítását. Helyette a saját bevétel értékét lehet használni (4. ábra). A szülők által eltartott, főként 20 év alatti fiatalok bevételi görbéje teljesen más megközelítést igényel. A csoport több mint fele legfeljebb havi 30 ezer forintos önálló gazdálkodási kerettel rendelkezik. Ha ezt az összeget mondjuk a 2 ezer forintos mozijegyekre, a 3-4 ezer forintos könyvekre, ezer forintos menü árakra vetítjük, akkor érzékelhető pontosabban az említett havi nettó bevételek korlátozott vásárlóértéke.

3. ábra: A háztartási jövedelem megoszlása a pénzügyi függetlenedés fázisa alapján („Mennyi az Önök háztartásának átlagos havi nettó összjövedelme, beleértve az Ön és a háztartás összes tagjának jövedelmét is?”; N=3769, hiányzó válasz: 53%, százalékos megoszlás) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

4. ábra: A saját bevétel megoszlása a pénzügyi függetlenedés fázisa alapján („Mennyi az Ön átlagos havi nettó bevétele, amelyből gazdálkodhat? Kérem, a munkabér, ösztöndíj, zsebpénz mellett MINDEN jövedelmet vegyen figyelembe”, N=4496, hiányzó válasz: 44%, százalékos megoszlás) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

Az anyagi helyzet összetettebb leírását szolgáló kérdések (4. táblázat) érintik a banki szolgáltatásokat, a megtakarítások és hitelek előfordulását, a belföldi és külföldi nyaralási, üdülési szokásokat, a háztartás és a privát használatához kötött eszközellátottság összetettségét, valamint a pénzügyi erőforrásokat igénylő szabadidős-társas aktivitások előfordulását. A tartós fogyasztási cikkek listája leszűkült a kommunikációs-elektronikai eszközökre (telefon, számítógép, internet, okos TV, műsorelőfizetés, mobil internet, laptop, tablet, játékkonzol, okosóra), továbbá a háztartási és saját használatú elérési forma is elkülöníthető. Az eljárási deprivációnak elnevezett mutató lényege pedig arra vonatkozik, hogy 13 különböző szabadidős-társas aktivitási hely közül (színház, mozi, könyvtár, koncert, könyvesbolt, kiállítás, múzeum, opera, kávéház, étterem, söröző vagy kocsmá, konditerem), ahova bizonyos időközönként eljárhat a megkérdezett fiatal, hány esetben adott a megkérdezett személy „szinte soha” választ. Az anyagi helyzettel való összefüggés alapja a hivatkozott aktivitások költségvonzata.

Anyagi helyzet objektív mutatói	Nem él együtt a szüleivel	Szüleivel él, de külön kasszán	Szülei tartják el	Összesen
Saját bankszámla (N=7800)	87%	87%	51%	68%
Saját bankkártya (N=7802)	88%	88%	52%	69%
Saját életbiztosítás (N=7765)	31%	25%	13%	20%
Saját megtakarított pénze (N=7725)	33%	35%	16%	24%
Saját törlesztésű diákhitel (N=7775)	4%	4%	3%	3%
Saját törlesztésű egyéb hitel, adósság (N=7769)	19%	9%	2%	8%
Nem volt nyaralni az elmúlt 12 hónapban (N=7819)	53%	45%	49%	49%
Háztartás elektronikai eszközfelszereltsége (N=7761) – maximum 6 db	3,6	4,1	3,9	3,9
Saját használatú elektronikai eszközfelszereltség (N=7757) – maximum 8 db	4,0	4,2	4,1	4,1
Eljárási depriváció (N=7688): szinte soha nem jár el válaszok száma – maximum 13 db	8,4	7,6	7,5	7,7

4. táblázat: Az anyagi helyzet néhány objektív mutatója a függetlenedés-leválás fázisa alapján („Van-e Önnek saját...?; „Az elmúlt 12 hónapban volt-e nyaralni, üdülni külföldön/belföldön (legalább két éjszakát ott töltött)?”; „Van-e otthon (ebben a háztartásban, ahol lakik) ...?”; „Van-e Önnek saját ...?” „Milyen gyakran jár Ön a következő helyekre?”, változó elemszám, százalékos megoszlás és átlagérték) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

A saját bakszámla és bankkártya használata mára elterjedt a fiatal korcsoportok esetében, még a szülőkkel együtt élő eltartott fiatalok között is 50 százalék fölötti arányokkal találkozhatunk. Életbiztosítása csak minden ötödik, saját megtakarított pénze pedig minden negyedik fiatalnak van. A diákhitel rátája minimális, a saját

törlesztésű egyéb adósság előfordulása is csak 8 százalékos. Mindegyik tényezőnél a pénzügyi önállósodás és a lakhatási leválás növeli az előfordulási valószínűségeket. Ezzel szemben az üdülés, a birtokolt és használt tartós elektronikai cikkek és szolgáltatások összetettsége, illetve az eljárási depriváció foka nem függ össze a három függetlenedési periódussal. Ezeknél az anyagi helyzetjelző mutatóknál nem figyelhetünk meg szignifikáns eltéréseket a három csoport vonatkozásában.

A megtakarítások kapcsán a különböző szociodemográfiai háttérfaktorok (nem, életkor, régió, településtípus, családi állapot, végzettség, szülők végzettsége, foglalkozás) közül szignifikáns szerepet játszik a kérdezett iskolai végzettsége (szakmunkások 21 százalékának, míg a diplomások 55 százalékának van megtakarított pénze), a foglalkozása (betanított vagy segédmunkások esetében 19 százalék; diplomás, szellemi foglalkozásúaknál 60 százalék), továbbá a szülők iskolai végzettsége (minél magasabb annál nagyobb a valószínűsége a megtakarításnak). Ezzel szemben a hitelek és adósságok előfordulásánál nem jelentkeznek ezek a hatások.

A nyaralás, üdülés esetében inkább a nemleges válaszok összehasonlítása célra vezető. Regionális bontásban 39 százalék (Közép-Magyarország) és 62 százalék (Észak-Alföld) között szóródnak az eredmények követve az egyes térségek társadalmi-gazdasági fejlettségi rangsorát. A település jellege szintén fontos tényező (fővárosban élőknel csak 33%, míg a községek, falvak esetében már 58%). Az intézményesített saját és szülőktől származtatott kulturális-szakmai-humán tőke fokozatai mentén szóródnak a leginkább a nyaralás nélkülözésére utaló eredmények (szakmunkás végzettségű fiatalok 69 százaléka, míg a diplomás fiatalok 20 százaléka nem volt nyaralni az elmúlt 12 hónapban). Hasonló szórás jellemző a szülők iskolázottsága alapján is. A kommunikációs-elektronikai eszközök előfordulása és összetettsége kapcsán szintén hasonló különbségek láthatóak a település típusa szerint (nagyváros és főváros előnye), a kérdezett életkora (minél idősebb), végzettsége és foglalkozása, valamint a szülők végzettsége alapján.

Az anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége tekintetében kirajzolódó egyenlőtlenségek jól reprezentálják az eddig megfigyelt összefüggések lényegi sajátosságait és volumenbeli fokozatait (5. táblázat). Az anyagi helyzet legtöbb objektív mutatója esetében a megszerzett- és a szülői átörökölt kulturális-humán, valamint a területi tőke (régió és település jellege) mentén szakad szét a 15-29 év közötti korosztály markáns hierarchikusan tagolt rétegekre.

Anyagi helyzet objektív mutatói	Anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége			
	Legfeljebb 8 osztály (N=1500, 20%)	Szakmunkásképző (N=2174, 28%)	Érettségi (N=3029, 39%)	Diploma (N=986, 13%)
Keresztábra-elemzés				
Van saját megtakarított pénze** (N=7609)	11%	23%	28%	35%
Van életbiztosítása** (N=7649)	11%	20%	24%	25%
Nem volt nyaralni az elmúlt 12 hónapban** (N=7698)	85%	56%	36%	21%
<i>Variancia-analízis</i>				
Háztartás elektronikai eszköz-felszereltsége** (N=7632) – maximum 6 db	2,5	3,9	4,3	4,6
Saját használatú elektronikai eszköz-felszereltség** (N=7622) – maximum 8 db	2,7	4,1	4,5	4,9
Eljárási depriváció** (N=7554): szinte soha nem jár el válaszok száma – maximum 13 db	10,2	8,3	6,7	5,7

5. táblázat: A saját anyagi helyzet alakulása az anya legmagasabb iskolai végzettsége alapján (változó elemszámok, keresztábra-elemzés százalékos megoszlás, illetve variancia-analízis csoportátlag) ** ($p \leq 0,001$), (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

A háztartási jövedelem és a saját felhasználású bevételek havi nettó összege kapcsán megfigyelhető alacsony válaszadási ráták miatt az anyagi helyzet megítélését célszerű az eszközellátottság és a szabadidős-társas aktivitás összetettségére alapozni, mivel mindegyik indikátor erősen függ a rendelkezésre álló pénzügyi erőforrásoktól, illetve esetükben jóval magasabb a válaszadási hajlandóság is (6. táblázat).

Az egyszempontos varianciaanalízis eredményéből jól látható mindhárom függő változó pozitív lineáris összefüggése a havi nettó háztartási jövedelmek alakulásával. A legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelemcsoportba tartozó fiatalok között megközelítőleg kétszeres, akár majdnem két és félszeres különbség figyelhető meg

a kommunikációs-elektronikai eszközállomány és a szabadidős-társas aktivitási eljárás (az elmúlt egy évben volt-e legalább egyszer a megadott helyen) összetettségét, sokszínűségét mérőpont átlagokban.

Háztartás átlagos havi nettó összjövedelme	Háztartás eszköz-felszereltsége (6 tétel közül hány fordul elő)**	Saját használatú eszköz-felszereltség (8 tétel közül hány fordul elő)**	Jár Ön a következő helyekre...? - Igen válaszok száma 13 hely esetében**
0 - 120 ezer Ft	2,4	2,6	3,0
121 - 150 ezer Ft	2,4	2,6	3,0
151 - 200 ezer Ft	3,1	3,2	4,2
201 - 250 ezer Ft	3,6	3,9	4,9
251 - 300 ezer Ft	4,1	4,3	5,8
301 - 400 ezer Ft	4,2	4,6	6,6
400 ezer Ft fölött	4,5	4,7	6,8
Hányados	1,9	1,8	2,3
N	3780	3774	3798
Eta	0,439	0,423	0,340

6. táblázat: A három anyagi helyzet mutató összefüggése a háztartási jövedelemmel (változó elemszámok, variancia-analízis csoportátlagai)

** ($p \leq 0,001$) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

A szülők (jelen esetben az apa) legmagasabb iskolai végzettségével mért családi státusz alapján is hasonló összefüggés rajzolódik ki mindhárom objektív anyagi helyzetmutató esetében (7. táblázat), sőt a szabadidős eljárás összetettségében majdnem háromszoros különbség figyelhető meg az átlagértékekben a legalacsonyabb és legmagasabb végzettségű szülőjű fiatalok között.

Apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége	Háztartás eszköz-felszereltsége (6 tétel közül hány fordul elő)**	Saját használatú eszközfelszereltség (8 tétel közül hány fordul elő)**	Jár Ön a következő helyekre...? - Igen válaszok száma 13 hely esetében**
Legfeljebb 8 osztály	2,3	2,5	2,6
Szakmunkásképző	4,0	4,1	4,9
Érettségi	4,3	4,5	6,3
Diploma	4,6	4,9	7,5
Hányados	2,0	2,1	2,9
N	7515	7507	7601
Eta	0,419	0,421	0,409

7. táblázat: A három anyagi helyzet mutató összefüggése a háztartási jövedelemmel (változó elemszámok, variancia-analízis csoportátlagai) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

Természetesen az indexként kezelt összesített adatok sokat elfednek a vizsgált kérdéskör finomabb tartalmi aspektusaiból. Az anyagi helyzettől erősen függő szabadidős, szórakozási, rekreációs aktivitások különböző helyszínei és intenzitása elsődlegesen a fiatalok életmódjával, társas életével összefüggő elemzéseknek az alapváltozója, mégis érdemes ezen a ponton is megvizsgálni a 13 helyszínre adott igenlő válaszok valószínűségét annak függvényében, hogy mekkora a válaszadó háztartásának havi nettó jövedelme (8. táblázat). Ez alapján érthető meg világosabban, hogy mit is jelent igazán a jövedelmi hierarchia különböző pontjain élni. A táblázat értékei valószínűségek, százalékos formában is értelmezhetők, arra világítanak rá, hogy egy adott háztartási jövedelmi szinten élő fiatal esetében mekkora valószínűséggel fordult elő az elmúlt egy évben, hogy legalább egy alkalommal elment volna a felsorolt helyekre.

Jár Ön a következő helyekre? - Legalább egyszer előfordult az elmúlt 12 hónapban.	Jövedelemkategóriák**							Össze- sen	Eta
	1 (7%)	2 (9%)	3 (17%)	4 (18%)	5 (18%)	6 (21%)	7 (11%)		
étterembe	,34	,34	,53	,64	,72	,83	,90	,66	0,375
multiplexbe, más moziba	,32	,31	,45	,49	,66	,71	,78	,57	0,316
kávéházba, teázóba	,34	,32	,46	,59	,63	,75	,79	,59	0,310
könyvesboltba	,18	,20	,33	,37	,47	,55	,59	,41	0,268
színházba	,16	,17	,26	,30	,38	,45	,49	,34	0,225
könnyűzenei koncertre	,29	,32	,37	,45	,54	,65	,63	,49	0,250
kiállításra, múzeumba	,10	,13	,27	,31	,39	,41	,44	,32	0,221
konditerem, fitness klub	,19	,16	,27	,31	,38	,47	,44	,34	0,215
könyvtárba	,20	,20	,30	,32	,42	,44	,45	,36	0,185
söröző, kocsmá, presszó	,60	,54	,59	,65	,68	,74	,72	,66	0,134
art mozi/ művészmozi	,16	,13	,20	,20	,24	,29	,26	,23	0,120
komolyzenei hangverseny	,08	,09	,11	,16	,17	,19	,19	,15	0,110
operába	,06	,06	,10	,11	,13	,15	,14	,12	0,094

Jövedelemkategóriák: 1) ... - 120 ezer Ft; 2) 121 - 150 ezer Ft; 3) 151 - 200 ezer Ft; 4) 201 - 250 ezer Ft; 5) 251 - 300 ezer Ft; 6) 301 - 400 ezer Ft; 7) 400 ezer Ft fölött.

8. táblázat: A szabadidős társas aktivitási eljárás egyes tényezőinek összefüggése a háztartási jövedelemmel (N=3769, variancia-analízis csoportatlagai – igen válasz valószínűsége) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

Az „eljárás depriváció” annak függvénye, hogy hány tételnél figyelhető meg alacsony valószínűségi ráta. A két legalacsonyabb háztartási jövedelemkategóriához tartozó fiatalok életében az elsődleges aktivitási szintér a 13 lehetséges zóna közül a kocsmá, söröző, borozó, presszó (60 és 54 százalék), illetve az összesített valószínűségi rangsor (összes oszlop) elején szereplő helyek esetében is csak 20-30 százalékos valószínűségi rátákkal találkozhatunk. A jövedelemhierarchiában felfelé haladva, természetesen mindegyik tényezőnél emelkednek az értékek is. A legmagasabb jövedelmű háztartásokban élő fiatalok körében pedig – a nem rétegspecifikus, magaskultúrához tartozó elemeken (art mozi, komolyzene, opera) kívül – mindegyik aktivitási forma és szolgáltatás előfordulási valószínűsége eléri a 40-60, esetenként 80-90 százalékos rátát.

V. Az anyagi helyzet szubjektív mutatói

A háztartás és a saját anyagi helyzet szubjektív megítélésének az elemzése során két szempontot érdemes elkülöníteni egymástól. Négy kérdés foglalkozik az anyagi helyzet különböző aspektusainak értékelésével (aktuális anyagi helyzet, elfogy-e a pénz a hó végére, tudnak-e félretenni, megfelelő-e a lakáshelyzetük), három kérdés pedig az elégedettségre fókuszál (mekkora nettó fizetéssel lenne elégedett, mennyire elégedett a jelenlegi életszínvonalával és anyagi helyzetével).

A háztartás anyagi helyzetének megítélése kapcsán (9. táblázat) látható, hogy noha a szélső pontokon viszonylag kevés fiatalnak helyezkedik el a családja, ennek ellenére nagyon jelentős hányaduknál beazonosíthatók anyagi nehézségek. A gondok nélkül élők aránya csupán 7 százalékos, míg a hónapról-hónapra vagy nélkülözések között élő fiatalok hányada együttesen 12 százalékos a mintában. A legtöbben beosztással jól kijönnek (47%), vagy éppen hogy kijönnek (34%) a bevételeikből. Amennyiben viszont az alsó három kategóriát összevonjuk, akkor már 46 százalékosra becsülhető a fiatal korosztályon belül az anyagi problémákkal küzdő, azokkal potenciálisan terhelt rétegek súlya. A válaszadók 54 százaléka arról is beszámolt, hogy előfordult az elmúlt 12 hónapban, hogy a hónap végére elfogyott a pénzük. 17 százalékuknál ez akár havonta is előfordul. Minden második fiatal azt is elmondta, hogy abban a háztartásban, ahol él, a napi megélhetésen túl nem tudnak félretenni pénzt rendszeresen vagy esetenként. A lakhatási körülményeikkel többségük (82%) elégedett.

Anyagi helyzet megítélése	N	%	N megoszlás
„Összességében hogy érzi, Önök anyagiilag”: (N=7400)			
gondok nélkül élnek	553	7%	
beosztással jól kijönnek	3 443	47%	
éppen hogy kijönnek a jövedelmükből	2 508	34%	
hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	758	10%	
nélkülözések között élnek	138	2%	
„Előfordult az Önök háztartásában (ahol él) az elmúlt 12 hónapban, hogy a hónap végére elfogyott a pénzük?” – „Igen” válasz (N=6979)	3746	54%	
- Havonta előfordul	1186	17%	
„Abban a háztartásban, ahol él, a napi megélhetésen túl tudnak-e félre tenni pénzt rendszeresen vagy esetenként?” – „Nem” válasz (N=6412)	3263	51%	
„Megfelelőnek tartja-e jelenlegi lakáskörülményeit?” – Igen válasz (N=7882)	6506	82%	

9. táblázat: Az anyagi helyzet szubjektív megítélése (abszolút és relatív gyakoriság, elemszám és százalékos megoszlás) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

A fenti kérdések alapján három dummy jellegű problémaindikátor (előfordul-nem fordul elő az adott anyagi nehézség) alakítható ki, amely részletesebben is megvizsgálható variancia- vagy keresztábra elemzéssel a független változók vonatkozásában (10. táblázat). A cél az anyagi problémákkal, nehézségekkel fokozottabban terhelt ifjúsági csoportok jellemzőinek beazonosítása. Azon fiatalok körében, akik már nem élnek a szüleikkel együtt nagyobb valószínűséggel fogy el a pénz a hó végére (61%), és körükben az átlagosnál nagyobb a hónapról-hónapra vagy nélkülözések között élők aránya is (15%). Az országban megfigyelhető regionális egyenlőtlenségek természetesen a fiatal korosztályon belül is jelentkeznek. A Nyugat-Dunántúlon csak a válaszadók 41 százalékánál fordul elő, hogy elfogy a pénzük a hó végére, ezzel szemben a két legalacsonyabb fejlettségű térségben 62 százalékos (Dél-Dunántúl) és 68 százalékos (Észak-Magyarország) az arányszám. Hasonlóan a Nyugat-Dunántúlon élő fiatalok esetében csak 28 százalékuk nem tud félretenni pénzt, míg az észak-keleti régiókban az arány 61-66 százalék. A hónapról-

hónapra vagy nélkülözések között élők aránya Nyugat-Dunántúlon mindössze 5 százalékos, az észak-magyarországi régióban viszont eléri a 25 százalékot.

Régió	Elfogy a pénzük a hó végére (N=6979) **	Nem tudnak félretenni (N=6412) **	Hónapról-hónapra vagy nélkülözések között élnek (N=7400) **
Nyugat-Dunántúl	41%	28%	5%
Közép-Magyarország	44%	47%	6%
Közép-Dunántúl	54%	53%	7%
Dél-Alföld	58%	47%	11%
Dél-Dunántúl	62%	41%	12%
Észak-Alföld	57%	66%	19%
Észak-Magyarország	68%	61%	25%
Összesen	54%	51%	12%
Eta	0,177	0,216	0,208

10. táblázat: Az anyagi helyzet szubjektív megítélésének regionális különbségei (keresztábra-elemzés, cellagyakorosság, Igen válasz százalékos megoszlása) ** (p ≤ 0,001) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

Hasonló logikát követ a település jellege alapján megfigyelhető lineáris összefüggésmintázat is: a fővárostól a vidéki terekig haladva mindegyik mutatónak romlik az értéke. A három anyagi problémaindikátor szoros összefüggést mutat a szülők (apa) iskolai végzettségével is (11. táblázat).

Apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége	Elfogy a pénzük a hó végére (N=6678) **	Nem tudnak félretenni (N=6149) **	Hónapról-hónapra vagy nélkülözések között élnek (N=7089) **
Legfeljebb 8 osztály	87%	84%	44%
Szakmunkásképző	56%	54%	8%
Érettségi	44%	41%	3%
Diploma	25%	22%	1%
Összesen	54%	51%	12%
Eta	0,364	0,350	0,459

11. táblázat: Az anyagi helyzet szubjektív megítélésének különbségei az apa iskolai végzettsége alapján (keresztábra-elemzés, cellagyakorosság, Igen válasz százalékos megoszlása) ** ($p \leq 0,001$) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

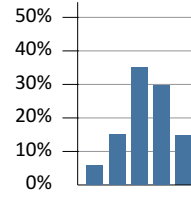
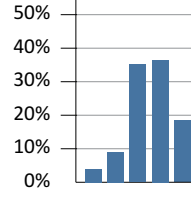
A már foglalkoztatott fiatalok esetében is az látható, hogy a magasabb iskolai végzettség, szakképesítés véd a leginkább az anyagi nehézségek előfordulásával szemben. Az alacsonyan kvalifikált, betanított segéd- vagy mezőgazdasági fizikai munkát végző fiatalok körében a nélkülözők aránya 30 százalékos, 65 százalékuk nem tud félretenni pénzt, 73 százalékuknál előfordul, hogy elfogy a pénz a hó végére. A diplomás beosztott vagy vezető pozícióban dolgozó fiatalok között ezzel szemben csak 1 százalékos, 22 százalékos és 30 százalékos arányokkal találkozhatunk ugyanezeknél a kérdéseknél (Eta: 0,279, 0,80, 0,344). Minél nagyobb a háztartás mérete, annál valószínűbb a problémaindikátorok előfordulási valószínűsége is (a hat vagy több fős háztartások esetében már 84,78 és 42 százalékos).

Arra a kérdésre, hogy „Ön mekkora nettó (kézhez kapott) fizetéssel lenne elégedett?” (N=6209) átlagosan 240 ezer forintos összeget adtak meg a megkérdezett fiatalok (a medián érték 200 ezer forint). Volt, aki 30 ezer forinttal is elégedett lenne, de olyan fiatal is bekerült a mintába, aki 4 millió forintban gondolkodik havi szinten. Alapvetően kis szórás figyelhető meg az önállósodási/leválási fázisokat mérő három csoport válaszaiban is: akiket még a szülei tartanak el 235 ezer forint körüli, a szülőkkel együtt élő külön kasszások 241 ezer forintos, az önállóan élők pedig 245 ezer forintos havi nettó bevétellel lennének elégedettek.

Néhány meglepően markáns, szignifikáns ($p \leq 0,001$) különbség is beazonosítható a szociodemográfiai háttérváltozók kategóriái mentén. Az Észak-Alföldön az érték 202 ezer forint, míg a legfejlettebb régiókban 270 és 276 ezer forintos átlagokkal találkozhatunk (Eta: 0,292). A fiúk 252 ezer forintot, a lányok 225 ezer forintot adtak

meg (Eta: 0,139). Az életkor előrehaladtával is emelkednek az átlagok (Eta: 0,115). A vidéken élő fiatalok 215 ezer forintban, a fővárosiak viszont legalább 283 ezer forintban gondolkodnak (Eta: 0,225). A végzettség alapján még jelentősebb az átlagok szóródása (207 ezer és 306 ezer forint között, Eta: 0,311). Hasonló tendencia figyelhető meg a szülők végzettsége szerint elkülönülő fiatalok csoportjai között is (Eta: 0,342). Itt már közel 130 ezer forintos eltérés jellemző a várt átlagijövedelmekben (187 ezer és 305 ezer forint). A betanított vagy segédmunkás fiatalok legalább 200 ezer forintos jövedelemmel lennének elégedettek, míg a diplomások 310 ezer forint körülivel (Eta: 0,348).

A jelenlegi életszínvonallal (N=7772) és anyagi helyzettel (N=7754) a fiatalok többsége inkább, 15-20 százalékuk pedig szinte teljes mértékben elégedett (12. táblázat). Egy ötfokozatú értékelő skálán (1=egyáltalán nem elégedett; 5=teljes mértékben elégedett) mérve a kérdést az átlagok 3,6 (életszínvonal) és 3,4 (anyagi helyzet) pont körül csoportosulnak (szórás:1,01). Az inkább elégedetlenek csoportja (1-es és 2-es pontozás) az anyagi helyzet esetében 19 százalékos, az életszínvonal kapcsán pedig mindössze 13 százalékos.

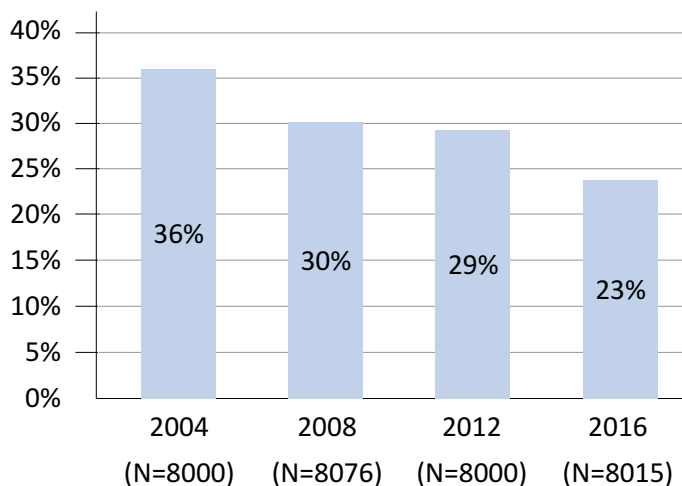
Elégedettség	N	%	N megoszlás
Anyagi helyzetével (N=7895)			
1 - Egyáltalán nem elégedett	473	6%	
2	1 022	13%	
3	2 790	35%	
4	2 392	30%	
5 – Teljes mértékben elégedett	1 218	15%	
Jelenlegi életszínvonalával (N=7916)			
1 - Egyáltalán nem elégedett	329	4%	
2	710	9%	
3	2 572	33%	
4	2 813	35%	
5 – Teljes mértékben elégedett	1 492	19%	

12. táblázat: Elégedettség a jelenlegi életszínvonallal és az anyagi helyzettel („Mennyire elégedett Ön a következő dolgokkal: jelenlegi életszínvonalával?”; ... anyagi helyzetével?”, abszolút és relatív gyakoriság, elemszám és százalékos megoszlás) (forrás: Magyar Ifjúság Kutatás 2016)

Alapvetően kis szórás figyelhető meg az önállósodási/leválási fázisokat mérő három csoport válaszaiban, mindössze egytizedes tartományon belül mozognak az átlagok. Az anyagi helyzettel való elégedettség esetében alacsonyabbak az értékek az észak-kelet magyarországi régiókban (3,1), a vidéki fiatalok körében (3,2), az alacsonyabb végzettségűek között (3,1), a betanított vagy segédmunkás foglalkozásúak körében (2,8), akiknek a szüleinek legfeljebb 8 osztály a legmagasabb befejezett iskolai végzettsége (2,6), az elvált fiataloknál (2,5), és a nagycsaládoknál (2,7 pont, itt 6, vagy több fő él együtt).

VI. Következtetések

A korábbi ifjúságkutatásokhoz képest az anyagi helyzettel összefüggő kérdések többségénél nem figyelhető meg jelentősebb eltolódás a 2016-os adatfelvétel kapcsán. Inkább csak néhány százalékpontos eltérések jellemzőek, az adatok megoszlási mintázata azonos képet mutat, a középértékek és szóródási mérőszámok is általában hasonló nagyságrendekről árulkodnak. A vizsgált korcsoport önállósodási szempontú osztályozása révén viszont kimutathatóvá vált, hogy a szülői háztól történő leválási mechanizmus egyre inkább kitolódik az életciklusban. A 2016-os mintában a korábbiaknál még kisebb az önállóan, a szülőktől már külön élő fiatalok aránya (5. ábra).

5. ábra: Az önálló életvitelt folytatók aránya, 2000-2016 (változó elemszám, százalékos megoszlás) (forrás: Bauer – Szabó 2005. Bauer – Szabó 2009, Nagy – Székely 2014, Magyar Ifjúság Kutatás 2016.)

Az anyagi függetlenség szempontjából kedvezőbb a helyzet, nagyjából a megkérdezett fiatalok fele saját kasszán él, pénzügyileg teljesen vagy részlegesen önállósulva. A fiatal felnőtt csoporton belül az anyagi-lakhatási leválás valószínűségét növeli, ha az érintett személy lány/nő, budapesti vagy nagyvárosi, kapcsolatban él (házas vagy élettársi viszony), diplomás végzettségű és foglalkozású aktív kereső.

A korábbi ifjúságkutatások eredményeihez hasonlóan most is megerősítést nyert, hogy a leváló, önállósodó fiatalok háztartási jövedelmének a megoszlási görbéje inkább az alacsonyabb jövedelemcsoport-tartományokban mozog, míg a szülőkkel együtt élő (eltartott vagy saját kasszás) fiatalok esetében magasabbak a háztartási jövedelmek és nem figyelhető meg jelentősebb különbség sem köztük. Különösen alacsony a 15-29 éves korosztály körében a saját megtakarításokkal rendelkezők aránya (25%). A diákhitel rátája minimális, a saját törlesztésű egyéb adósság előfordulása is csak 8 százalékkukat érinti. A nyaralás, a tartós fogyasztási cikkek birtoklása és használata szempontjából viszont a 2016-os adatfelvétel alapján már kissé kedvezőbb kép tárul elénk a korábbiakhoz képest, de sajnos még mindig ott tartunk, hogy a magyar fiatalok fele 12 hónapos időtartamot figyelembe véve nem volt nyaralni sem belföldön, sem külföldön.

Az anyagi helyzet objektív és szubjektív mérőszámainak alakulásában szinte minden téren szignifikáns különbségek, egyenlőtlenségek jelei mutatkoznak. Fontos kiemelni, hogy a megélhetési paramétereken belüli igazán markáns törésvonalak nem a leválási-önállósodási fázisoknál mutatkoznak meg, hanem a saját, illetve a szülői háztartás származtatott humán-kulturális erőforrásai (iskolai végzettség, képesítés, foglalkozás jellege), továbbá az immáron két évtizede egyre mélyülő regionális (Rechnitzer, 2010), területi-tőke alapú (Oláh-Szabó-Tóth, 2017), illetve településjellegi (város-vidék) különbségek mentén. Az ezen dimenziókban kedvezőbb adottságú fiatalok a leválási folyamatban is előnyöket élveznek, de az anyagi helyzet megítélése során a legtöbb esetben nem figyelhetők meg szignifikáns különbségek a három csoport között.

A szélső pontokon (diplomás szülők diplomás gyermekei versus alacsonyan kvalifikált szülők szintén alulképzett gyermekei; vidékiek versus nagyvárosiak; az ország észak-keleti részén élők versus az ország nyugati és fővárosi régiójában élők) mért anyagi-megélhetési paraméterek egymással is összefonódó, együtt mozgó portfóliója mintha különálló, egymástól nagyon távoli világokat jelenítene meg a társadalmunk jövője szempontjából fontos korosztályon belül. Ezekben a gazdasági-kulturális-területi alapú erőforrások szerint elkülönülő világokban a mindennapi megélhetés objektív tényei, azok szubjektív megélése, értékelése, elfogadása(?),

továbbá a boldogulási esélyek és lehetőségek koordinátarendszere is szinte „fényé-
vekre” van egymástól, jól reprezentálva (sőt már most újratermelve és elmélyítve)
az osztálytársadalmi szintű különbségek és egyenlőtlenségek főbb irányait, mintáit,
trendjeit és volumenét.

Hivatkozások

- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2005): *Ifjúság2004. Gyorsjelentés. Mobilitás*
Ifjúságkutatási Iroda, Budapest
- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.) (2009): *Ifjúság2008. Gyorsjelentés. Szociálpoli-
tikai és Munkaügyi Intézet, Budapest*
- Laki László – Szabó Andrea – Bauer Béla (szerk.) (2001): *Ifjúság2000. Gyorsjelen-
tés. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Budapest*
- Nagy Ádám – Székely Levente (2014): *Másodkézből – Magyar Ifjúság 2012. ISZT*
Alapítvány-Kutatópont. Budapest
- Nagy Ádám – Székely Levente (2015): *Harmadrészt – Magyar ifjúság 2012. ISZT*
Alapítvány – UISZ Alapítvány, Budapest
- Oláh Miklós – Szabó Pál – Tóth Balázs István (szerk.) (2017): *A területi tőke és*
magyarországi dimenziói. Nyilvánosságért és Civil Társadalomért Alapítvány
(NyiCiTa), Balatonfűzfő
- Rechnitzer János (2010): Húsz év múltán – a gazdaság és a társadalom térszerke-
zetének változásai. In: Barta Györgyi – Beluszky Pál – Földi Zsuzsa – Kovács
Katalin (szerk.): *A területi kutatások csomópontjai. MTA Regionális Kutatások*
Központja (MTA RKK), Pécs
- Székely Levente – Szabó Andrea (szerk.) (2017): *Magyar ifjúság kutatás 2016. Az*
ifjúságkutatás első eredményei. Ezek a mai magyar fiatalok. Társadalomkutató
Kft., Budapest
- Székely Levente (2013): *Magyar ifjúság 2012. Tanulmánykötet. Budapest: Kutató-
pont, Budapest*
- Vaskovics László (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. *Szociológiai*
Szemle, 4.

A vallási, a nemzeti és az európai identitás megítélése a 2016-os nagymintás ifjúságkutatás adataiban¹

I. Identitás és szocializáció

A tanulmány a fiatalok identitásképeinek azokról a mozzanatairól igyekszik néhány összefüggést felvillantani, amelyek nem közvetlenül a politikai önazonosság világába sorolódnak a kutatási mezőben, és ennek a kötetnek a tematizálásában sem, mégis jelentős politikai szocializációs háttere van az eredményeknek.

A témánkat meghatározó legtagabb szocializációs teret két nagy történelmi-társadalmi mozgásmechanizmus tölti ki. Az egyik dimenzió az identitás értelmezése a modernitásban, a posztindusztriális-posztmateriális értékek és a tradicionális hatások együttes érvényesülésének következményeiből adódó dilemmák világa, a másik az elmúlt negyedszázad magyarországi szociológiai jelenségvilágán belüli szemléletváltási tendenciák küzdelméből adódó változások hatásmechanizmusa.

Az elmúlt évtizedek szerteágazó identitás-vitáinak értelmezési sokszínűségéből kiemeljük azokat az elméleti mozzanatokat, amelyek felfogásunk szerint a leginkább meghatározzák a mai magyar fiatalok ezúttal vizsgálandó önkép-elemeit. Az identitás egyszerre egy belső viszony, önmagunk értelmezése, és egy külső, másokhoz való viszonyulás. Az identitás-elemekben sok a dichotómiára törekvés, főleg az én és ők, valamint a mi és ők kettősségének belső tudatosulása. A modernitás kihívása, hogy a premodern identitásképzéshez rendelkezésre álló, egyértelműen iránymutató tradíciót ma önismereti kihívások, eszmei és tapasztalati sokszínűség váltotta fel (Sik, 2013).

A lentebb tárgyalt identitások közül a vallásosság Pataki Ferenc klasszikus identitástípusokra vonatkozó elemzése szerint (Pataki, 1986) az ideologikus

¹ Köszönet illeti Fazekas Annát a számítások elvégzésében nyújtott segítségéért, aki és ami nélkül ez a munka nem születhetett volna meg.

identitáselemek közé tartozik, a nemzeti identitást az antropológiai identitáselemekhez sorolja, míg az unióval kapcsolatos identitáselemek részben a társadalmi minősítési műveletek és beszédaktusok révén elsajátított elemekhez, részben az embléma jellegűekhez tartoznak.²

Az ifjúság szocializációjának egyes történeti háttérmozzanatai Magyarországon

A 2016-ban vizsgált magyar ifjúsági csoportokhoz tartozó fiatalok környezetükhöz való viszonyát markáns, egymással vetélkedő szemléleti irányzatok küzdelme határozza meg. A mi tágabb régióinkban egyrészt a befolyásolási mező és a tapasztalatok szférája újabb és újabb, elsősorban politikai jellegű hatásoknak volt kitéve, ritmusában dinamikus változások gyakran turbulens erői rángatták ki státuszaikból az egymást követő nemzedékeket. Másrészt viszont a politikai, a kieroszakolt társadalomszerkezeti, vagyoni, időnként migrációs változások ellenére tradicionálisabbak, helyenként premodernebbek maradtak a belső identitásmotiváló tényezők.

Amikor a múlt század nyolcvanas éveinek szocializációs kutatásai során világossá vált, hogy míg a század negyvenes éveinek végén és az ötvenes évek elején született évfázatok a gyerekkori élmények sokasága és súlyossága miatt szinte évente más élményanyagú csoportokként vehettük számba, addig a hatvanas évek második felében, a hetvenes évek elején születettek számára a késő Kádár-kori időszak egy átfogó, folyamatosságot jelentő generációs periódus volt. Akkor még nem sejtettük, hogy mindkét nagy generációs szelet számára már a nyolcvanas évek végétől egy újabb, a két nemzedéki csoport életét alapjaiban megváltoztató folyamat, a régi rendszer összeomlása, és egy új rendszer kiépítésének kísérlete következik.

Ennek a szituációnak azért van jelentősége a mai fiatalok identitáskeresésének elemzésekor, mert a két generációs csoportnak nagy szerepe lett az elmúlt három évtized magyarországi történeteiben. Minden itt tárgyalandó identitás-elemmel kapcsolatban jelentős változások zajlottak le, nagy hatású, ellentétes befolyásoló folyamatok jellemezték az újabb turbulens korszakot. Kezdetben úgy tűnt, alapvetően egy irányba mutató, csak különböző megvalósítási módzatokban gondolkodó tendenciák vetélkedése zajlik, és ha magyar módon is, de a kontinensen domináns kereszténydemokrata-konzervatív, szociáldemokrata és liberális politikai filozófiák demokratikus konkurenciája eredményeként alakulhat ki egy

2 Pataki, 1986; Pataki, 1982; Pataki identitáselemzéseinek értékelése: Csepeli, 2016.

mindenképpen polgári jellegű vallási és nemzeti identitás. Ennek jellemzője lesz, gondolta az átalakulás híveinek többsége, mindkét identitás-területen a tolerancia, hiszen a megelőző évtizedekben a kontinens szerencsésebb részének jóléti társadalmait ez jellemezte, és az érintett államok a kölcsönösség jegyében építették ki együttműködési terepüket, az európai integrációt is.

A reménykedésnek azonban, történelmileg és szociológiailag két szempontból sem voltak reálisak az alapjai. Egyrészt a kelet-közép-európai térségnek az intolerancia különböző formáit támogató, ismétlődő politikatörténeti és gazdaságtörténeti válságfolyamatai felerősítették a premodern tradíciókat, másrészt a nyugati orientációjú demokráciák nem érzékelték, hogy a fejlett országokban - a számukra példamutató felszín alatt - a hetvenes évek végétől formálódott egy intoleráns új jobboldal, amely nem a hagyományos, demokratikus, konzervatív nyomvonalon haladt és halad.

II. Vallásosság

A turbulens befolyásoló folyamatok markánsan megmutatkoznak a fiatalok vallásosságának mértékét és jellegét tükrözni hivatott alapvető adatokban is. Ugyanakkor tudnunk kell, hogy miközben most még a legfontosabb számok viszonylagos állandóságot mutatnak az előző felvételekhez képest, a jelenleg zajló folyamatok miatt feltételezhetően mérhető változások lesznek (ha nem indulnak ellentétes mozgások) öt-tíz év múlva az ifjúsági korcsoportba lépőknél. A feltételezés indoklására majd még visszatérünk.

A 2016-os felvételben a vallásosság jellegére és mértékére vonatkozó kérdések az alapvető beállítódásra és az aktivitásra vonatkoznak. Ezek sok mindent elárulnak, elsősorban azt, hogy a szülői és nagyszülői generációk szekularizációja szembe került a múlt század nyolcvanas éveinek végétől elindult folyamatokkal. Utóbbiak közül az egyik befolyásoló trend politikai jelleget is öltött. Az 1990-es választások idejére stabilizálódott helyzetű és bázisú hazai jobboldali konglomerátum egyik nagy tömegbázissal rendelkező, több politikai pártban jelentkező irányzata elkezdte újjáéleszteni a két háború közötti keresztény-nemzeti kurzus szellemiségét, jelentős befolyást gyakorolva az általa elért tömegek nemzeti és vallási identitására.

Ebben a trendben a keresztény jelző használata alapvetően politikai jelleget kapott, de felszabadító erővel hatott egy másik trend kibontakozására is. A keresztényen egyházakhoz szorosabb-lazább szálakkal kötődő, vagy más vallási közösségekhez vonzódó, de nem mélyen és aktívan hívő csoportokhoz tartozók egy karakteres

tömege elmélyítette egyházához való viszonyát, illetve a már korábbi szorosabb kapcsolódás esetén nyíltabban vallotta meg kötődéseit.

A két fenti trendhez csatlakozott az egyházaknak az a logikusnak tekinthető törekvése, hogy nagyobb befolyást szerezzenek a magyar társadalom hozzájuk kötődő részében. A kedvező politikai helyzettel élve egyben megkezdték politikai hatalmi erőszakkal elvett infrastruktúrájuk egy részének visszaszerzését. Igyekeztek a már meglévónél lényegesen nagyobb teret nyerni a világi médiában, és kiépíteni a kifejezetten egyházi médiumok új hálózatát.

Mind a fentebb jelzett politikai trendet képviselők, mind egyes egyházi körök, markáns politikai törekvésekkel jelentkeztek az állam és az egyház akkor meglévő teljes szétválasztásából egyes elemek visszavételére. Ez a tendencia mindmáig folyamatosan fennáll, és a politikai cinizmus jegyében, egyes politikai pártok és politikusok egyaránt rendszeresen felhasználták eszközként a napi politikai hatalmi küzdelemben, más esetekben vallási kommunikációs elemeket alkalmazva, populista demagógiával igyekeztek megnyerni választókat a jóhiszemű hívők tömegeiből. 2010-től pedig kormányzati propagandává vált a rezsim keresztényként deklarálása, egy felszíni törleszkedéssel a kurzust támogató egyházi körökhöz, ennek keretében egyes állami kompetenciák átcseréje az egyházi intézményrendszerbe.

A vallási identitást meghatározó családi szocializációs modellek

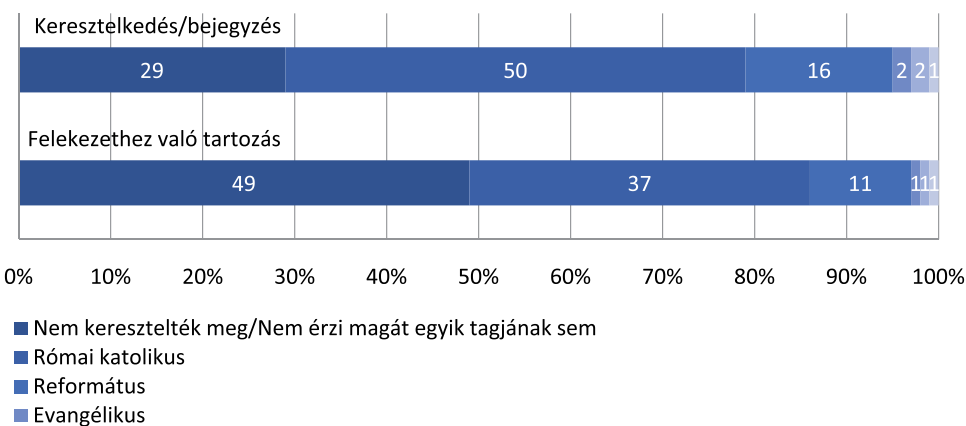
A fiatalok szocializációjának elsődleges terepét jelentő családokban alapvetően négyféle hatást váltottak ki ezek a folyamatok:

- Nem befolyásolták az előző évtizedek szekularizációs folyamatai által kialakított, nem vallásos meggyőződését a családok tagjainak, vagy többségüknek;
- A korábban rejtőzködően vallásos családtagok ismét nyílttá tették meggyőződésüket, ezzel néha megosztva a többieket, néha presszionálva őket, esetleg az addig egyházhoz nem kötődőket, főleg a gyerekeket vallásos nevelés alá vonva;
- Markánsan megjelent a nem hívő, de egyházakhoz lazán, esetleg csak egykor gyerekkénti megkereszтелéssel kötődők egy részénél a politikai trendhez igazodás képmutató gyakorlata, gyerekkereszтелésekkel, nem hívőkénti templomba járással, gyerekek egyházi iskolába küldésével, nem ritkán pusztán a politikai hovatartozás demonstrálásának a szándékával;

- Folytatódott a valóban hívő, illetve valódi belső hit nélküli szertartásokkal és szokásokkal egy-egy valláshoz és egyben egyházhoz kötődő felmenők meggyőződéséről leszakadása a gyerekek egy részének, a profán világ vonzásába kerülve, a vallásos lelkiség külső és belső elemeit egyaránt elhagyva.

A 2016-os kutatási eredmények azt mutatják, hogy a fenti folyamatok által meghatározott helyzet alapjaiban változatlan a magyar fiatalok körében, trendjeiben, a szekularizáció lassú terjedésének vagyunk tanúi.

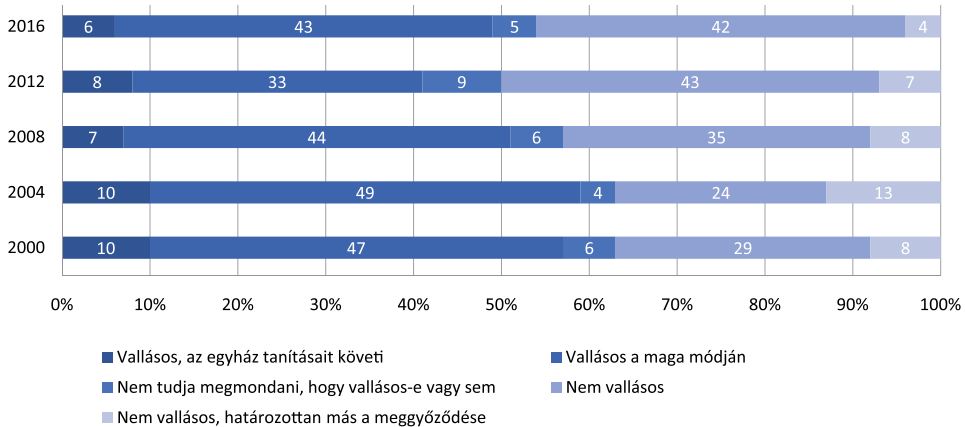
Ezt leginkább a formális egyházhoz tartozási adatok és az egyházhoz tartozás érzetének az összevetése mutatja. Miközben a megkérdezettek 71%-át bejegyezték valamilyen egyházban, és ami fontosabb, 50%-ukat római katolikusnak keresztelték, a fiatalok 49%-a nem érzi semmilyen vallásfelekezethez tartozónak magát (1. ábra). Az adatok elsősorban a harmadik és a negyedik modell erőteljes működését mutatják, ugyanakkor a két modell konfliktusát támasztják alá. A negyedik modell érvényesülése ebben az összevetésben egyértelműen hatékonyabb.

1. ábra: Felekezeti megkeresztelkedés és felekezeti hovatartozás megoszlása („Milyen felekezetben keresztelték meg, jegyezték be?”, „Jelenleg érzi-e önmagát valamilyen vallási felekezethez tartozónak?”; százalékos megoszlás; $N_{\text{Keresztelkedés}}=7913$, $N_{\text{Hovatartozás}}=7910$) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Az önbesorolás adatai szerint pedig az első és a negyedik modell együttesen egyre markánsabban dominál. A 2000. évi adatokkal összevetve másfél évtized alatt a két karakteres tényező, az egyértelmű vallásos meggyőződés és a nem vallásosság hasonlóan egyértelmű megfogalmazása egyformán mutatja az alapvető tendenciát (2. ábra). Az egyház tanítását követő vallásos fiatalok aránya 10%-ról 6%-ra csök-

kent, míg az önmagukat biztosan nem vallásosnak tekintők aránya 29%-ról 42%-ra emelkedett. Míg az előbbinél az egyes felvételek során a csökkenés folyamatos, addig a második adatnál voltak hullámzások, de a tendencia itt is vitathatatlan.

2. ábra: Vallásosság megélésének mértéke 2000 és 2016 között („A következő kijelentések közül melyikkel tudná önmagát a leginkább jellemezni?; százalékos megoszlás; $N_{2000}=7791$, $N_{2004}=7935$, $N_{2008}=7937$, $N_{2012}=7411$, $N_{2016}=7918$) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Ezekből az adatokból azonban nem juthatunk olyan következtetésre, hogy akkor a magyar fiatalok alapvetően ateisták. Egyáltalán nem így van, hiszen az egyház tanítását követő hívőkhöz képest hétszeres azoknak az aránya, akiknek az önbesorolása a maga módján vallásos kategóriában jelentkezik, ők a minta 43%-át adják. Tehát a fiatalok fele rendelkezik vallási identitással, csak a többségük meggyőződése nem az egyházi tanításhoz kötődik, hanem kialakítanak egyfajta belső, szuverén meggyőződést. A tudatos ateizmusra az önbesorolásnak a vallásossághoz való viszonyt illetően azoknál következtethetünk, akik a vallásosságukra vonatkozó kérdésre azt a válaszlehetőséget preferálták, hogy határozottan más a meggyőződésük. A 2016-os mintában ők 4%-ot tettek ki, ami alacsonyabb a korábbi felvételekhez képest. Ennek a csoportnak az aránya nagyon hullámzó, a legmagasabb értéket 2004-ben mérték 13%-kal.

		Vallásos, az egyház tanításait követi	Vallásos a maga módján	Nem tudja megmondani, hogy vallásos-e vagy sem	Nem vallásos	Nem vallásos, határozottan más a meggyőződése
Magyarország		6	43	5	42	4
Korcsoport**	15-19 évesek	6	38	6	45	5
	20-24 évesek	5	43	5	42	5
	25-29 évesek	6	47	5	38	4
Településtípus**	Budapest	5	42	5	41	7
	Megyeszékhely, megyei jogú város	6	32	6	51	5
	Más város	5	46	6	39	4
	Falu, község	6	48	5	38	3
Anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége**	Legfeljebb 8 osztály	6	44	6	41	3
	Szakmunkásképző	4	40	6	46	4
	Érettségi	5	44	5	40	6
	Diploma	9	46	5	36	4
Apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége**	Legfeljebb 8 osztály	6	43	6	42	3
	Szakmunkásképző	4	43	5	43	5
	Érettségi	5	42	6	42	5
	Diploma	10	46	4	36	4

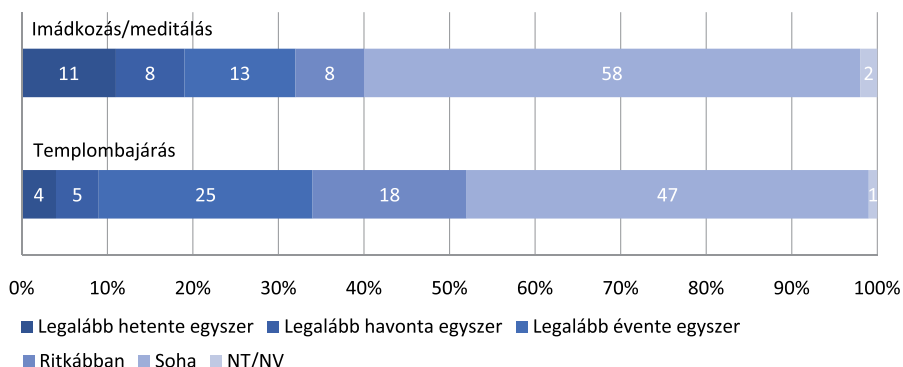
1. táblázat: A vallásosság megélésének mértéke korcsoportonként, településtípusonként és a szülők legmagasabb iskolai végzettségének függvényében („A következő kijelentések közül melyikkel tudná önmagát a leginkább jellemezni?; százalékos megoszlás; $N_{\text{Magyarország}}=7918$, $N_{\text{Kor}}=7917$, $N_{\text{Település}}=7920$, $N_{\text{Anya}}=7660$, $N_{\text{Apa}}=7543$; ** $p \leq 0,001$) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A vallásosság önbesoroláson alapuló megélését több szocio-demográfiai változóval összevetve is mérhetünk szignifikáns összefüggést. A vallásosság a 25-29 éves korosztály esetében mutatkozik leginkább jelenlévőnek (52%), ezzel szemben a vallás elutasítása különösen a 15-19 éves fiatalokat jellemzi leginkább (49%)(1. táblázat).

Ezekből következően pedig azt is láthatjuk, hogy a 20-24 évesek körében a legkisegebb a vallásos és a nem vallásos fiatalok aránya (47-47%). A bizonytalanok aránya mindhárom korcsoport esetében nagyjából megegyező (5-6%).

A településméret összefüggését látva összegezhető, hogy minél kisebb településen él egy fiatal, annál nagyobb eséllyel tekinthető önbesorolása alapján vallásosnak. A vallásos fiatalok legmagasabb aránya a községekben élők körében található (54%), míg a vidéki nagyvárosokban élők körében vannak legalacsonyabb arányban (38%). Ezzel párhuzamosan pedig a nem vallásos fiatalok aránya a vidéki nagyvárosokban a legnagyobb (56%), míg a falvakban a legkisebb (41%). Ugyanakkor a fővárosiak nem illeszkednek ebbe a sorba: az itt élő vallásos fiatalok aránya (47%) inkább a kisvárosokban élők körében mérhető arányhoz (51%) hasonló. Ugyanez igaz a nem vallásos fiatalok arányát tekintve is, a fővárosiak körében mért arány (48%) a kisvárosi fiatalokon belüli arányt (42%) tükrözik.

A legalább szakmunkás végzettséggel rendelkező szülők gyermekeit tekintve az olvasható ki az adatokból, hogy a diplomás szülők gyerekeinek körében a legalacsonyabb a nem vallásosak aránya (anya: 40%, apa: 40%), míg a legmagasabb a vallásosaké (anya: 56%, apa: 56%). A legfeljebb nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkező szülők gyermekeinél ezzel ellentétben nem a legkisebb mértékű vallásosság mérhető. Ezeknél a fiataloknál a vallásosak (anya: 50%, apa: 49%) és a nem vallásosak aránya (anya: 44%, apa: 44%) is leginkább az érettségivel rendelkező szülők gyermekeinek körében mérhető arányokkal mutat hasonlóságot.

3. ábra: Vallásgyakorlat rendszeressége („Milyen gyakran szokott Ön imádkozni, meditálni vagy más hasonló tevékenységet folytatni?”, „Esküvőktől, temetésektől és családi eseményektől eltekintve mostanában milyen gyakran szokott részt venni vallási szertartáson?; százalékos megoszlás; N=1982) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A rendszeres vallásgyakorlat nem csupán a vallásosság megítélésében manifesztálódik, hanem annak rendszerességében is, amely különösen a templomba járás és az imádkozás tekintetében mutatkozik meg (3. ábra). Ami a rendszeres (legalább heti szinten) vallásgyakorlatot illeti, a fiatalok körében az imádkozás e téren gyakoribb, mint a templomba járás. A templomba egyáltalán nem járó fiatalok aránya 47 százalék, míg az imádkozásra vagy meditálásra időt egyáltalán nem fordító fiatalok aránya 58 százalék. Úgy tűnik tehát, hogy a vallásgyakorlat imádkozáshoz kapcsolódó formája a fiatalok körében kisebb valószínűséggel fordul elő, ám akik folytatják, rendszeresebben végzik, mint azok, akik ezt a templomba járással fejezik ki.

Az egyházakhoz való viszony

A vallásos önbesorolásra vonatkozó adatok mellé odatehetjük az egyházakhoz, mint intézményekhez való viszonyt. Hiszen egy dolog a hit, a meggyőződés, vagy a szertartásokon részvétel, és egy másik viszony a társadalmi intézményekbe vetett bizalom. Feltételezhetnénk, hogy az egyházak megítélése független lehet a fiatalok meggyőződésétől, vallási önbesorolásától, hiszen a karitatív munkának nagy a nyilvánossága, irodalmi-történelmi példák sokasága mutatja, hogy nem hívő, vagy más vallásokban hívő emberek is bizalommal viseltettek a környezetükben tevékenykedő egyházi intézmények és személyek iránt.

Ehhez képest az egyházak iránti bizalmi adat a felvett mintában minimálisan különbözik az Országgyűlésnek és a kormánynak adott értékektől, és utóbbiakkal együtt a lista hátsó felében helyezkedik el. A megkérdezettek 14%-a bízik az egyházakban teljes mértékben és 37%-a inkább igen. Tehát a minta fele, ami lényegében a bármilyen módon vallásosak (az egyház tanítását követő 6% és a maga módján vallásos 43%), illetve a felekezethez tartozók (50%) arányával azonos.

A fiatalok 7 százalékának volt már egyházi esküvője, további 38 százalékuk pedig tervezi (közülük nagyjából minden negyedik fiatal biztos is ebben az elhatározásában). 19 százalékuk egyértelműen elzárkózik ettől, míg 14 százalékuk inkább a vallási szertartás elhagyását valószínűsíti. A fiatalok ebbéli bizonytalanságát jelzi, hogy 22 százalékuk egyelőre nem tudott erre a kérdésre választ adni.

Az egyházi oktatási intézmények szerepe

2016-ban a kutatásban érintett fiatalok 24 százaléka részesült otthon vallási nevelésben, míg 9%-a járt (akkor vagy korábban) egyházi oktatási intézménybe. Ez az adat a mára kialakult helyzetet ismerők számára némileg meglepő lehet. De érthetővé válik, ha számba vesszük, hogy a legfiatalabb interjúalanyok is legalább 9 évesek voltak, amikor 2010-ben hivatalba lépett az Orbán-kormány. Így ebben a vizsgálatban még nyomaiban sem tükröződhetett az oktatási intézmények nagyon intenzív átadási folyamata az egyházaknak. Az ezt eredményező politikai akarat összefüggött az önkormányzatok kiüresítésével és az oktatási rendszer erőszakos átalakításával. A nyolcvanas évek második felében megindult, és a rendszerváltás után felgyorsult pluralitásra törekvés, az oktatási rendszerben 2010-től egy duális rendszer megteremtését célzó politikai szándékra váltott.

Az önkormányzatok fenntartói jogainak a megvonása és az intézményi centralizáció az állami oktatási vertikum homogenizálását célozta egyik szektorként, a duális szerkezet másik tömbjét, az egyházi fenntartású oktatási vertikum jelentős, bizonyos területeken radikális kibővítésével kezdték erősíteni. Izgalmas kérdés lesz a közeljövő ifjúsági vizsgálataiban ennek a rapid módon végrehajtott, nagyon erőteljes beavatkozásnak a hatásait elemezni a következő fiatal generáció vallásosságai adataiban. Mechanikus változást nyilván nem jelent majd, hiszen a mintából most is csak 6% mondja egyértelműen vallásosnak magát, ami kevesebb, mint a 9%, és reálisan feltételezhető, hogy a nem egyházi intézményben tanultak között is vannak hívők. Viszont az vitathatatlanul izgalmas lesz majd, hogy milyen vallásos státuszban lesznek azok a fiatalok, akik a teljes oktatási vertikumot, az óvodát is beleértve, már egyházi oktatási intézményben járták ki. A mai helyzetben ugyanis a kisebb településeken gyakori, hogy egy komplex intézménybe szervezik az óvodai és általános iskolai képzést, és ezt egészeiben átadják az egyházaknak.

Az egyházi oktatási intézményekbe járók számának növekedése mellett izgalmas kérdés lesz az egyházi nevelés jelentőségének a megnövekedése. A 2016-os felvételben érintett fiatalok még teljes mértékben kívül maradtak az iskolai kötelező vallás- vagy erkölcsstan bevezetési folyamatain. Az adatokban tetten érhető a korábban leírt második és harmadik modell hatása. Iskolai hittanoktatásban 29%, felekezeti képzésben 19% vett részt. Egyházi tanításban hívőként mégis csak a felekezeti képzésben résztvevők harmada (6%) határozta meg önmagát. Ha ehhez hozzávesszük a heti rendszerességgel egyházi szertartáson megjelenők 4%-os arányát, akkor ebben az esetben is a negyedik modell erőteljes megvalósulásával

szembesülünk. Még nem is egy vizsgálati ciklusnak kell viszont eltelnie, hogy az iskolai kötelező oktatás bármilyen következménye felmérhető legyen.

Szervezeti aktivitás

Az identitásképp kibontakozásának utolsó mozzanata a szervezeti aktivitás kérdésköre. A történelmi és a nemzetközi tapasztalatok szerint a vallási identitást szélesebb fiatal tömegeknél az egyházak által szervezett, illetve erőteljesen támogatott ifjúsági szervezeti formákon keresztül lehetett kialakítani. A 2016-os mintából mindössze a megkérdezettek 2%-a mondta azt, hogy szervezett tevékenységet, rendszeres aktivitást vallási szervezetekben végzett.³ Pedig mind az egyházakon belül, mind az ökumené keretei között, mind pedig a felsőoktatásban tanulók önszerveződéseként találkozhatunk kifejezetten a vallásos fiatalok számára szervezett lehetőségeket kínáló kezdeményezésekkel. Ám az adat azt mutatja, hogy ők még a rendszeresen szertartásokra járó hívő fiatalok arányánál (4%) is kevesebbeket tudnak bevonni működésükbe állandó aktív szereplőként. Számos nemzetközi példa pedig éppen azt mutatja, hogy a vallásos ifjúsági közösségek, az egyházakhoz kötődő hívő fiatalok mellett a maguk módján vallásosak jelentős csoportjait is eléri. Magyarországon viszont jelenleg nem játszanak érdemleges szerepet a vallásos identitás elmélyítésében.

III. Nemzeti identitás

A nemzeti identitás vizsgálatához közvetlenül egy kérdés járult hozzá a kérdőívben, amely mondatokban megfogalmazott állítások megítélésén keresztül igyekezett feltárni az önképen belül a nemzethez viszonyulás bizonyos elemeit. A válaszokban tükröződnek a hazai és nemzetközi politikai szocializációs háttér változásai is, amelyek közül emeljünk ki néhány fontosabbat:

- Az új nacionalizmus térhódítása regionálisan Kelet-Közép-Európában;
- Ez több országban, köztük Magyarországon, megjelent a kormányzati politika szintjén is;
- A radikális nemzeti jobboldali politikai szerveződések aktivizálódása;
- Politikai előretörésük a menekültek és más bevándorló csoportok nagyszámú jelenléte miatt Dél-, Nyugat- és Észak-Európában;

³ A magyarországi fiatalok szervezeti aktivitásának átalakulásáról bővebben lásd: Fazekas-Nagy, 2015.

- A nemzeti identitás újfajta értelmezései jelennek meg, helyenként rossz emlékü régi értelmezései élednek fel;
- Az együttműködéssel szemben a nemzetállami elzárkózás integráción belüli és kívüli formái hódítanak teret;
- Mindezek együttes hatása megtorpantotta az európai integráció további mélyítési folyamatait is.

Nem könnyű zárt, a kérdőív jellegéből adódóan árnyalatlan kérdésekkel megközelíteni a nemzeti identitást. Ebben a kérdéskörben olyan értéktételezések komplexitásáról van szó, amelyeknek az önképen belüli jelenlétét, befolyását, hatását egyszerre több kutatási eszközzel végzett kvalitatív vizsgálatokkal is nagyon nehéz érvényes szociológiai következtetéseket megalapozó módon elemezni.

Amit a kérdés megenged, az egy véleményvizsgálati szint, nagyon vegyes jellegű megállapításokkal kapcsolatban. A feldolgozott válaszok arányai így is hordoznak információkat, de ezeknek az értékelése nem identitásvizsgálat. A nemzeti beállítódási elemekre vonatkozó véleményeket az elmúlt negyedszázadban abból a szempontból is értelmezi a szociológia, hogy a tradicionálisabb kultúrnemzeti (más megfogalmazásban etno-kulturális) vagy az államnemzeti (Csepeli, 1992; Enyedi – Erős – Fábián, 2000; Murányi 2000.) koncepcióhoz állnak-e közelebb. A vélemények értelmezése bizonyos politikai szocializációs hatások bemutatására alkalmas lehet.

A magyarországi újnacionalizmus korszakai

Általánosságban azt is rögzíthetjük, hogy a magyar újnacionalizmus különböző hullámai közül a jelenlegi, az állami intézményi mechanizmus válasz nélkül hagyott politikai propagandája, a centralizált oktatási rendszer szemléleti hangsúlyokat át-helyező ereje éri el a legnagyobb áttörést. Vitathatatlan, hogy míg a rendszerváltás utáni első hullám elsősorban sérelmi jellegű volt, és a második, a 2002-ben elindított mozgalom egy konkrét ellenségkép, a „nemzetietlen” kormányzati erők elleni politikai küzdelem volt, addig a mai kormányzati újnacionalizmus a nemzeti büszkeséget állítja, legalábbis a fiatalok számára érzékelhető módon, a középpontba.

Az 1990-es évek, az akkori kutatások szerint, a fiataloknál az államnemzeti koncepciót erősítették, annak ellenére, hogy az újnacionalizmusnak a rendszerváltás által generált hulláma kifejezetten etno-kulturális volt, és az idősebb generációknál erősen mérhető volt ez a magyarságfogalom. A sérelmi jelleg trianoni változata az akkori fiatal csoportok nagy részénél, többek között az információs háttér

hiányában, nem rendelkezett érzelmi bázissal. Ellenkezőleg, az államnemzeti vonásokat a rendszerváltást követő válságjelenségek miatt egy „jóléti sovinizmus” is erősítette, amint a korabeli vizsgálatok a fiataloknak az erdélyi menekültekkel kapcsolatos attitűdjeiben ezt ki is mutatták.

A 2002 és 2010 közötti újnacionalista politikai mozgalmi retorika elért nagyobb létszámú ifjúsági csoportokat is, mindenekelőtt a középosztályi egyetemisták és középiskolások között. Ők jelentős bázisát adták a nacionalista logikára épített polgári köröknek, majd 2006 után a kormányellenes mozgalomnak is. Később fiatal értelmiségiként sokan a Jobbik működtetői és támogatói lettek. De mivel a fiatal korosztály nagy része politikailag inaktív maradt, közöttük korlátozottan maradt hatékony ez a hullám.

A nemzet fontos szerepet tölt be a fiatalok értékrendjében. Erre enged következtetni, hogy a 15-29 éves fiatalok körében 76 százalék azok aránya, akik számára a nemzet fontos értékként definiálható (ebből 45% teljes mértékben fontosnak tartja; a válaszok átlaga: 4,2). Azok aránya, akik a nemzet értékjellegét nem vélik fontosnak, csupán 5 százalékot tesz ki, míg a bizonytalanoké 19 százalék.

A fiatalok 97 százaléka magyarnak vallotta magát, azonban egyetlen statisztikailag is mérhető etnikai közösség ragadható meg ezen kívül a válaszokból. Az adatok szerint a saját bevallása alapján cigány/roma fiatalok aránya a korcsoportban 4 százalék (2012-ben ez arány 8% volt). Az államtársadalmi szinten is legmeghatározóbb kisebbségi csoport gazdasági-társadalmi pozíciójának nehézségeire és a többségi társadalom egy részével szembeni konfliktusos helyzetére utal, hogy a 15-29 éves korosztály 61 százaléka szerint nagy ellentét áll fenn a cigányok és nem-cigányok között.

A büszkeségi újnacionalizmus

2010 után viszont, egyrészt a kormányzati, majd a médiahatalom birtokában az immár saját kormányzati teljesítményét pozitív jelzőkkel minősítő, vélt és valós eredményekre hivatkozó újnacionalista propaganda nemzeti sikereknek minősített mindent, amit a rezsim csinált. Egyben folyamatosan hangsúlyozta, hogy a magyarok büszkéek lehetnek történelmi eredményeikre, miként a jelenlegi (létező és nem létező) sikerekre is. Lassan, lopakodva a fiataloknál is sikerre vezet az immár a migrációellenes propagandával is erősített nacionalizmus.

Szerencsés mozzanat, hogy az új helyzetben a nyílt politikai kommunikációban hátérbe szorul a szomszédsággal szembeni sovinizmus, természetesen nem szorítva

háttérbe az új és régi stadionok fiatalokból álló kemény magjának a rutinszerűen „bűdös románt” emlegető rigmusait. A nemzeti ellenpontjaként új ellenségképek kreálódtak, a politikailag aktív kormánypárti fiatalok egy migráció- és iszlámmellenes nacionalizmus hívei lettek, a nemzeti büszkeség mellé a nemzetféltés motívumai is felzárkóztak identitáselemként.

Mindezekre a jelenségekre egy nagy mintás, véleménykérdéseket tartalmazó kutatásból csak erősen közvetett módon lehet következtetni. A leírtak nem is ebből a kutatásból következnek. De a büszkeségi újnacionalista tendencia érződik a véleményvizsgálati szinten is, elsősorban az összehasonlító adatokban, ahol a 2016-os eredményeket a 2012-esekkel vethetjük össze.

A kérdésnél egytől ötig terjedő skálán kellett értékelni az egyes állításokat. A megfogalmazások részben tükrözik a nemzeti identitás és a nemzethez tartozás vizsgálatainak meghatározott elemeit, részben bizonyos érzésekre kérdeznek rá. Minden vélemény pozitív attitűdöt tükröz. Nem véletlen, hogy az átlagok a 4-es érték körüliek, többnyire kissé magasabbak is.

Kiemelten érdemes foglalkozni azokkal az állításokkal, amelyek nyelvi megfogalmazásaikban is tükrözhetik a büszkeségi újnacionalizmus friss hatásait. Négy megállapítás kezdődik úgy, hogy „Büszke vagyok...” Mindegyik teljesen más jellegű, szociológiai súlyuk is különböző, értelmezési tartományaik nagyon eltérőek. Mégis érdemes megnézni velük kapcsolatban a vizsgált jelenség trendjeit, a véleménymozgások dinamizmusát.

	2012	2016
Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.	3,97	4,16
Büszke vagyok Magyarországra.	3,83	4,10
Büszke vagyok arra, amit a magyarok véghezvittek.	3,75	4,11
Büszke vagyok arra, hogy magyar állampolgár vagyok.	3,93	4,14

2. táblázat: A magyar identitás büszkeség-elemei 2012 és 2016 („Kérem, hogy mondja meg, hogy milyen mértékben ért egyet az alábbi állításokkal!” $N_{2012}=8000$; $N_{2016}=1976-1992$; ötfokú skálán átlagok) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Az 2. táblázatot értékelve láthatjuk, hogy a nemzeti identitás változásának mérésére szánt kérdésben a büszkeség-elemek tekintetében markáns elfogadottsági növekedést láthatunk. Három elem esetében két-két tizedpontos, a negyediknél pedig három tizedpontos a növekedés. A 2010-től folyamatosan erősödő újnacionalista

büszkeség-kampány látványosan beérett a 2016-os felvétel idejére.

A legmarkánsabb növekedés annál az állításnál van, amelynek amúgy az értelmezhetősége legalábbis erősen megkérdőjelezhető. Az „...amit a magyarok véghezvitték.” mellékmondat (a helyesírást a kérdőívben nyomtatott módon használjuk) csak a büszkeség-fogalommal együtt értelmezhető akkor, ha a főmondat tartalmát szűkítő értelmezésnek tekintjük, nagyjából úgy, hogy a magyarság által létrehozott pozitív dolgokat, valamint talán a magyar állam történetének fényesebb lapjait tartjuk beletartozónak. A büszkeség-propaganda egyik visszatérő nyomvonala a magyar történelemre vonatkozó büszkeség, a menekültválság nyomán elindult migránsellenes érvelésben szinte misztikus jelentőségűvé növelve az újjáélesztett Európa-védő szerepet hangsúlyozó, a kiegyezés után keletkezett elméletet.

Egészen más jellegű az a két állítás, amelyekben a megkérdézett fiatalok a magyarságukra és az országukra lehetnek büszkék. Az előbbi a személyes belső identitásnak egy értékelő mozzanata, a második pedig a hazához való értékelő viszony. Az elfogadó válaszok átlagának egyértelmű emelkedése mutatja a pozitív érzésvilágot mozgósító, az odatartozás bátrabb felvállalását elérő büszkeségi újnacionalizmus hatékonyságát. Azért is figyelemre méltó az értékek együttes elmozdulása, mert lehetne valaki büszke magyar úgy, hogy az országára éppen nem büszke. Nem bemutatható kutatási eredményként, de tapasztalatként hozhatjuk nagyon sok, jelenleg külföldön élő és/vagy dolgozó magyar fiatal példáját, akik kinn is büszke magyarok maradnak, és sok tekintetben ma is büszkék a hazájukra, de az országban zajló meghatározott folyamatokra, és azok negatív nemzetközi visszhangjára már korántsem tekintenek büszkén, még kevésbé boldogan. Ezért is sajnálatos, hogy ők nem kerülhetnek be ezekbe a nagy mintás vizsgálatokba. Az igazsághoz tartozik, hogy nagyon sokan közülük különböző okokból és módokon bonyolult státuszúak, így nem lenne egyszerű szakmailag korrekt módon részmintát venni közülük.

Az 2. táblázat negyedik állítása ugyanazt a növekedési trendet mutatja, mint a büszkeség-motívumot használó másik három. A büszkeség dominanciáját mutatja, hogy nincs különbség a magyarság belső, személyes identitáskénti megélése, valamint egy objektív, adminisztratív státusz megélése között. Lényegében ugyanaz az eredmény mindkét állítás esetében. A büszkeség vívőereje nem differenciálja a két kultúrnemzeti (első és harmadik állítás), valamint a két államnemzeti (második és negyedik) identitáselemet.

		Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.	Büszke vagyok Magyarországra.	Büszke vagyok arra, amit a magyarok véghez vittek.	Büszke vagyok arra, hogy magyar állampolgár vagyok.
Magyarország		4,2	4,1	4,1	4,1
Településtípus**	Budapest	4,3	4,2	4,2	4,2
	Megyeszékhely, megyei jogú város	4,1	4,1 (4,05)	4,0	4,1
	Más város	4,0	3,9	4,0	4,0
	Falu, község	4,3	4,3	4,3	4,3
Korcsoportok		nem szing.	*	*	nem szing.
	15-19 évesek	4,2	4,2	4,2	4,2
	20-24 évesek	4,2	4,1	4,1	4,1
	25-29 évesek	4,1	4,1 (4,05)	4,1 (4,05)	4,1
Szubjektív anyagi helyzet**	Gondok nélkül élnék	4,4	4,4	4,4	4,4
	Beosztással jól kijönnék a jövedelmükből	4,2	4,1	4,1	4,2
	Éppen hogy kijönnék a jövedelmükből	4,1	4,1	4,1	4,1
	Hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	4,2	4,1	4,1 (4,05)	4,1
	Nélkülözések között élnék	3,7	3,6	3,9	3,6

3. táblázat: Nemzeti büszkeség mértéke a településtípus, a korcsoportok, valamint a szubjektív anyagi helyzet függvényében („Kérem, hogy mondja meg, hogy milyen mértékben ért egyet az alábbi állításokkal!”; 1 = „egyáltalán nem értek egyet”, 5 = „teljes mértékben egyet értek”; átlagértékek; $N_{\text{Magyarország}} = 1976-1992$, $N_{\text{Település}} = 1976-1992$, $N_{\text{kor}} = 1976-1992$, $N_{\text{Szubjektív anyagi}} = 1843-1858$; * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A büszkeség mértéke és a szocio-demográfiai jellemzők összevetése három esetben is szignifikáns kapcsolat meglétére utal (3. táblázat). A településtípust tekintve azt láthatjuk, hogy a falvakban élő fiatalok a leginkább büszkék kortársaik körében, ugyanakkor szinte velük azonos mértékű büszkeség mérhető a fővárosiak esetében is. A legkisebb mértékű (ám ez esetben is erős) büszkeségérzet a kisvárosok lakóira jellemző leginkább a nemzeti identitás tekintetében. A korcsoportok szerinti bontás nem eredményezett mind a négy esetben szignifikáns összefüggést. A nemzeti büszkeségre vonatkozó állítások közül a fiatalok egyéni, belső büszkeségét mérő változók esetében lelhető fel az életkor befolyása. Minél fiatalabbakról beszélünk, annál büszkébbek saját magyarságukra. Így a 15-19 évesek a leginkább büszkék e téren, míg a 25-29 évesek a legkevésbé (fontos megjegyezni, hogy a legidősebb korcsoport esetében sem beszélhetünk a büszkeség hiányáról vagy gyenge mértékéről, hiszen a mért átlagok itt is 4,1 körül alakulnak) a vizsgált korosztályon belül.

A szubjektív anyagi helyzet mint státuszmutató, úgy tűnik, szintén szignifikáns összefüggést mutat a nemzeti büszkeséggel. A kiegyensúlyozott anyagi lét magasabb büszkeségérzetet valószínűsít. Eszerint a leginkább elégedett fiatalokat az anyagi szempontból gondtalanok körében kell keresnünk, míg a legkevésbé elégedetteket a nélkülözéseket megélt fiatalok körében. Jól látható, hogy utóbbi csoport esetében a nemzeti büszkeség átlagértékei négy egész alá esnek mind a négy kérdés esetében. Tehát ezek a fiatalok kifejezetten visszafogottabb nemzeti büszkeséget tudhatnak magukénak, mint azok a kortársaik, akik anyagilag gondtalanul élnek.

A nemzeti identitás további dimenzióinak vizsgálata is segíti a jelenleg is zajló társadalmi-politikai folyamatok megértését. A büszkeség dimenziójához hasonlóan, további 16 állítás is helyet kapott a nemzeti identitás különböző elemeinek megragadásakor (4. táblázat).

Magyarnak érzem magam.	4,3
Általában jobban szeretem a magyar népet, mint más népeket.	3,9
Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.	4,2
Jobb lenne, ha a nem magyarok elköltöznének Magyarországról.	3,4
Azt érzem, hogy Magyarország a hazám.	4,3
Szerintem minden magyarnak Magyarországon kellene élnie.	3,6
Jó érzés magyarnak lenni.	4,1

Életem nagy részét inkább Magyarországon szeretném leélni, mint bármely más országban.	4,1
Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a magyarokkal.	4,0
Szeretem a magyar nyelvet.	4,3
A magyaroknak nem szabadna keveredniük másokkal.	3,3
Büszke vagyok Magyarországra.	4,1
Általában kedvelem a magyar népet.	4,1
Magyarország a legjobb ország, ahol élni lehet.	3,4
Általában inkább szeretek magyarokkal érintkezni, mint más országból jövő emberekkel.	3,9
Szeretem Magyarországot.	4,3
Azt érzem, a magyarok egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom.	3,8
Büszke vagyok arra, amit a magyarok véghez vittek.	4,1
Általánosságban a magyarok különbek a nem magyaroktól.	3,5
Büszke vagyok arra, hogy magyar állampolgár vagyok.	4,1

4. táblázat: A nemzeti identitás elemeinek megítélése („Mennyire ért egyet az alábbi állításokkal?”, 1 = „egyáltalán nem értek egyet”, 5 = „teljes mértékben egyet értek”; átlagértékek; N = 1956-1999) n (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

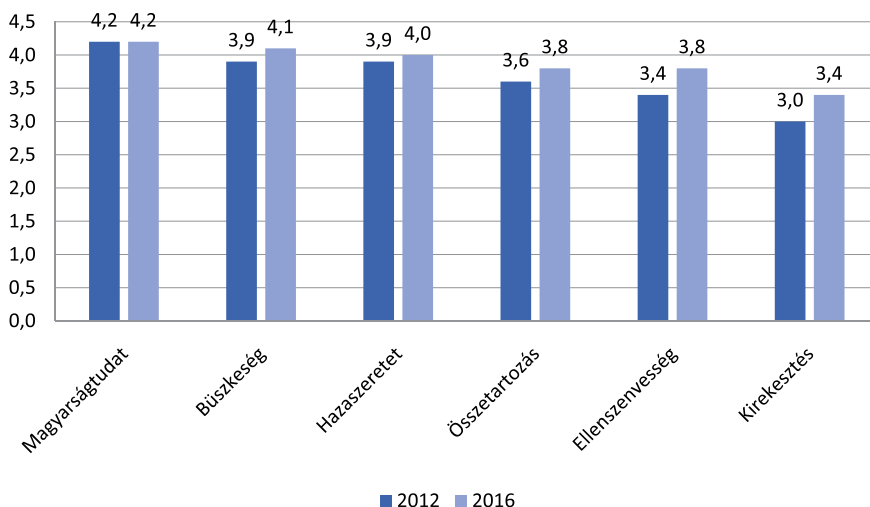
Az átlagértékeket látva elmondhatjuk, hogy a fiatalok leginkább az alábbi állításokkal értenek egyet: „Magyarnak érzem magam.”, „Azt érzem, hogy Magyarország a hazám.”, „Szeretem a magyar nyelvet.”, „Szeretem Magyarországot.”. Ezzel szemben a nemzeti identitás és nacionalista megközelítés idegenellenes dimenziójában mérhetünk a legalacsonyabb mértékű elfogadást, azonosulást. A legalacsonyabb átlagértékek a következő állításoknál szerepelnek: „A magyaroknak nem szabadna keveredniük másokkal”, „Általánosságban a magyarok különbek a nem magyaroktól.”. Érdekeség, hogy a fiatalok attitűdjei alapján, a rangsor végén található egy alapvetően a hazai kilátások és életvitel nehézségeire is utaló állítás is: „Magyarország a legjobb hely, ahol élni lehet.”. Az említett állítással a fiatalok 23 százaléka nem ért egyet, míg 51 százaléka igen.

Ha a nemzeti identitást mérő állításokat tartalmuk alapján csoportosítjuk⁴, akkor

⁴ Az egyes dimenziók az alábbi állítások értékeléséből épültek fel:
Magyarságtudat = „Magyarnak érzem magam.”, „Jó érzés magyarnak lenni.”, „Szeretem a magyar nyelvet.”, „Általában kedvelem a magyar népet.”.
Összetartozás = „Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a magyarokkal.”, „Szerintem minden magyarnak Magyarországon kellene élnie.”, „Azt érzem, a magyarok egy nagy családot alkotnak, amelyhez én

azt láthatjuk, hogy jó néhány esetben mérhető változás a 2012-es adatfelvétel eredményeihez képest (vö. Fazekas-Dobó, 2016) (4. ábra).

Továbbra is a fiatalok magyarságtudata tűnik a legerősebbnek, ezután a büszkeségérzet és a hazaszeretet szerepelnek a rangsorban. Az összetartozás és az idegenekkel szembeni ellenszenvesség egyforma szeptet tesznek ki a fiatalok nemzeti identitásképből. Ám a korábbi csoportokhoz képest kisebb mértékben jellemzik őket, legkevésbé pedig a kirekesztés határozza meg nemzeti identitásukhoz kapcsolódó személyes attitűdrendszerüket. Szomorú tény, hogy mind az ellenszenvesség, mind a kirekesztés nagyobb szerephez jut, mint 2012-ben – mindkettő négy tizedpontos eltérést mutat a két adatfelvétel viszonylatában.

4. ábra: A nemzeti identitást alkotó dimenziók súlyának alakulása 2012-ben és 2016-ban (átlagértékek: 1 = „egyáltalán nem ért egyet”, 5 = „teljes mértékben egyet ért”; $N_{2012} = 6897-7332$, $N_{2016} = 1956-1999$) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

is tartozom.”

Büszkeség = „Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.”, „Büszke vagyok Magyarországra.”, „Büszke vagyok arra, amit a magyarok véghezvittek.”, „Büszke vagyok arra, hogy magyar állampolgár vagyok.”

Hazaszeretet = „Azt érzem, hogy Magyarország a hazám.”, „Életem nagy részét inkább Magyarországon szeretném leélni, mint bármely más országban.”, „Magyarország a legjobb ország, ahol élni lehet.”, Szeretem Magyarországot.”

Ellenszenvesség = „Általában jobban szeretem a magyar népet, mint más népeket.”, „Általában inkább szeretek magyarokkal érintkezni, mint más országokból jövő emberekkel.”, „Általánosságban a magyarok különbek a nem magyaroktól.”

Kirekesztés = „Jobb lenne, ha a nem magyarok elköltöznének Magyarországról.”, „A magyaroknak nem szabadna keveredniük másokkal.”

IV. Az EU tagsághoz való viszony

Bár ennek a tanulmánynak identításelemekre vonatkozó vizsgálati eredmények értelmezése a feladata, az alcímben nem használtuk az „uniós identitás” fogalmát. Már a magyar identitás kérdéskörénél is jeleztük, hogy a véleményezett állítások elfogadása nem identitás-vizsgálat, de bizonyos mozzanatok felvillanthatók voltak, főleg az újnacionalista tendenciák szempontjából. Ez utóbbiak amúgy az európai integrációhoz való viszonyt is érintik, a politikai kommunikáció különböző dimenzióit figyelembe véve rendkívül ellentmondásos módon.

Az uniós identitás, és különösen a nemzeti identáshoz való viszonya mind a társadalomelméleti, mind a véleménykutatási vizsgálódásoknak régi témája. A fogalmi kérdések bonyolult halmaza, a kérdéssel összefüggő politikai szociológiai folyamatok összetettsége, a jelentősebb eseményeknek a véleményekre gyakorolt hatása hosszú évtizedek óta lankadatlan aktivitásra serkenti az érdeklődő kutatókat, politikusokat, médiamunkásokat. A 2008-ban kezdődött gazdasági válság bizonyos dimenziókban máig tartó folyamatai kapcsán felerősödtek radikális politikai erők, amelyek egy része euroszeptikus, más része EU-ellenes lett. A reálfolyamatoknak és az általuk gerjesztett új politikai nézeteknek az uniós polgárok beállítódásaira gyakorolt hatása tovább bonyolította az integrációhoz fűződő viszony kérdéskörét.

A válság után

Hosszú évtizedeken keresztül a fiatal generációk a közösségi célok és értékek biztos támogatóinak számítottak az akkori tagállamokban, az integráció első fél évszázadában a kutatások szerint. A válság során az Európai Unió mediterrán övezetében, bizonyos mértékig elütően a többi érintett régiótól, nagy létszámú ifjúsági csoportok kerültek kívül a foglalkoztatás világán, a legnehezebb években a három leginkább érintett tagállamban, Spanyolországban, Görögországban és Olaszország számos régiójában hihetetlenül magas, gyakran 50% körüli volt az ifjúsági munkanélküliség. Ráadásul a válsággal egy időben végeztek az első, hatalmas létszámú új alapképzési (BA) évfolyamok, ugyanezeknek az országoknak a legnagyobb egyetemein. A friss diplomák használhatatlanok voltak a munkaerőpiacon, a fiatalok indulatai az egyetemek mellett az EU ellen is irányultak.

A kelet-közép-európai térség ugyan sokkal életképesebben tudott szembeszállni a válságfolyamatokkal, de az amúgy sem túl erős hagyományos, európai tradíciókban gyökerező politikai pártok, valamint az általuk képviselt európai integrációs értékek a térségben, különösen a visegrádi országokban, radikálisan

veszítettek népszerűségükből. Izgalmas kérdésként merült fel, hogy a további integrációs mélyítést erőteljesen ellenző, hivatalos magyar politikai álláspont mellett, milyen lesz a magyar fiatalok viszonya az Európai Unióhoz.

Az uniós identitás elméleti kérdései

A témát vizsgáló elméleti irodalomban megjelent a poszt-nemzeti identitás fogalma (Koller, 2003), és az empirikus kutatások adatainak folyamatos elemzése is, elsősorban a hosszú évtizedek óta rendelkezésre álló Eurobarometer vizsgálatok eredményeinek a másodelemzése (Koller, 2003; Farkas, 2017). A fő kérdés mindvégig a nemzeti és az európai identitás együttes jelenléte, vagy ennek a hiánya volt és maradt. De az elemzés kiegészült a szubnacionális én-tudat értelmezésével (Farkas, 2017), és a szupranacionális (ebben az esetben uniós), a nemzeti és a szubnacionális identitások összevetésével. „A szubnacionális én-tudat megléte egyértelműen ahhoz köthető, amikor egy nemzeten belül más, közös identitással, kultúrával bíró alközösségek is léteznek. Ez hosszú léptékű történelmi produktum, gondoljunk csak akár a Spanyolországon belüli baszk vagy katalán, a jelenleg is igencsak sok kérdést és problémát felvető Egyesült Királyságbeli skót függetlenségi törekvésekre, vagy akár Romániában a székely autonómia-próbálkozásokra” (Farkas, 2017. 15.o.).

Az Eurobarometer vizsgálatokból kiviláglott, hogy az 1982 és 2002 közötti két évtizedben, tehát még közvetlenül a keleti bővítés előtt lezáruló időszakban, egy rövidebb periódust leszámítva mindig többségben voltak azok, akiknél az európai identitás is releváns volt a nemzeti mellett (Koller 2003). A 2004 utáni vizsgálatokban már a magyar állampolgárok is szerepeltek. A tagságban töltött idő előrehaladtával „...fokozatosan csökken a magukat csak és kizárólag magyar állampolgárként számon tartók aránya (2004-ben ... 61%, ami 10 évvel később, 2014-re már „csak” 39%), ami egyúttal azt is jelenti, hogy párhuzamosan nő azok aránya, akik egyben európainak és uniós polgárnak is érzik magukat (2015-ben és 2016-ban is csaknem a magyar lakosság 70%-a vallotta, érezte magát egyben az Unió polgárának is)”.(Farkas, 2017. 27.o.).

A magyar fiatalok véleménye

Az utóbbi adatokat ismerve már kevésbé lesz meglepő a 2016-os nagymintás vizsgálat két, az Európai Unióra vonatkozó kérdésére adott válaszok tartalma, és főleg trendje. Első látásra azért tűnhetnek némileg váratlannak a megoszlások, mert

2012 és 2016 között jelentősen felerősödött a kifejezetten belpolitikai fogyasztásra szánt, az Európai Uniót élesen bíráló kormányzati kritika, és ebből esetleg erősödő euroszkepticizmus létével számoló várakozásaink lehettek volna. De ennek az ellenkezője történt. Míg a fiatalok 2012-es reakcióinál láthatóan működött a válság elmélyüléséből eredő szkepszis, 2016-ra ez visszaszorult, és a pozitív értékek jelentősen növekedtek.

A vizgálatban két, egymással összefüggő kérdést tettek fel fiataloknak az Európai Unióról. Mindkettő az uniós csatlakozás hatását próbálta felmérni. Az egyik a Magyarországra gyakorolt hatásról kialakult ifjúsági véleményt összegezte, a másik pedig a megkérdézett életére gyakorolt hatásról érdeklődött. A 2012 és 2016 közötti összehasonlítás a válaszok megoszlásában jelentős változásokat mutatott.

	2012	2016
teljes mértékben előnyös	8	15
4	12	27
3	30	34
2	14	13
teljes mértékben hátrányos	16	4
nem tudja, nem válaszol	20	7

5. táblázat: Az uniós tagság 2012 és 2016 („Ön szerint az Európai Unió csatlakozás Magyarország számára inkább előnyös vagy inkább hátrányos volt?” $N_{2012}=8000$; $N_{2016}=2000$; százalékos megoszlás az összes válaszadó körében) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

	2012	2016
teljes mértékben előnyös	8	13
4	12	25
3	34	38
2	12	11
teljes mértékben hátrányos	14	5
nem tudja, nem válaszol	20	8

6. táblázat: Az uniós tagság 2012 és 2016 („Ön szerint az Európai Unió csatlakozás az ön életére nézve inkább előnyös vagy inkább hátrányos volt?” $N_{2012}=8000$; $N_{2016}=2000$; százalékos megoszlás az összes válaszadó körében) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A 5. és a 6. táblázat alapján két szembetűnő dolgot állapíthatunk meg. Az egyik, hogy az ország sorsára gyakorolt hatás és az egyén sorsára gyakorolt hatás között csak minimálisnak tekinthető különbségek vannak. A másik, hogy meglepően markánsan mozdultak el a hangsúlyok, különösen a két szélső pólus között. Míg 2012-ben 16 és 14 %-ot mutattak a teljesen hátrányosnak minősítő vélekedések, addig 2016-ban ezek az értékek lecsökkentek 4, illetve 5%-ra. Ugyanakkor mindkét 2012-es táblázatban a csatlakozást teljesen előnyösnek minősítő vélemények csak 8-8%-ot tettek ki, míg 2016-ban 15 és 13% lett az eredmény. Tovább erősíti a trendváltást az is, hogy a 4-es értéket az ötös skálán, ami ebben az esetben az alapvetően előnyös minősítést jelentette, a két 2012-es 12%-hoz képest 27, illetve 25% választotta.

Tehát az ország számára egészében 42 % tartotta előnyösnek a csatlakozást, elmentetben a négy évvel korábbi 30%-kal, míg az egyén számára 38% vélte jónak a tagságot, amiről 2012-ben csak 30% mondta ugyanezt. A trend mindenképpen biztató, még ha a százalékos eloszlásban feltűnően sok is volt a bizonytalan. De kétségtelen, hogy sok fiatalnak, élethelyzetéből adódóan, nincs módja érdemi véleményyt kialakítani ilyen, vitathatatlanul nagyobb léptékű kérdésről.

A csatlakozás egyéni és országos szintű értékelését összevetettük szocio-demográfiai mutatókkal is. Eszerint a korcsoport nem mutat szignifikáns összefüggést, míg a lakóhely mérete igen (7. táblázat). Emellett a szülők iskolai végzettsége is hatással van a fiatalok ebbéli attitűdjére, azonban az összefüggéseket látva ez csak az egyéni szinten mérhető változások esetében szignifikáns.

Úgy tűnik tehát, hogy a szülők iskolai végzettséghez kötődő státuszának, az Unió csatlakozás országára gyakorolt hatását tekintve nincs befolyása. A fiatalok saját életük dimenziójában annál pozitívabban ítélik meg a csatlakozást, minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek szüleik (az anya és az apa végzettségét tekintve is). Tehát a diplomás szülők gyermekei bizonyulnak a legelégedettebbnek, míg a legfeljebb nyolc osztályt végzett szülők gyermekei a legkevésbé optimisták e téren.

Mind országos, mind egyéni szinten a falvakban élők ítélik a leginkább előnyösnek a csatlakozást, legkevésbé előnyösnek pedig a vidéki nagyvárosok lakói látják ugyanezt. A csatlakozás Magyarországra kifejtett hatását tekintve a budapestiek attitűdje leginkább a kisvárosokban élők körében mért átlagértékekkel mutat hasonlóságot. Míg az egyéni élettérben ugyanez nem állítható ilyen egyértelműen: a fővárosi fiatalok előnyösebbnek vélik a csatlakozás hatását a kisvárosiaknál, de kevésbé előnyösnek, mint a községek lakói (leginkább a teljes minta átlagával mutatnak egyezést).

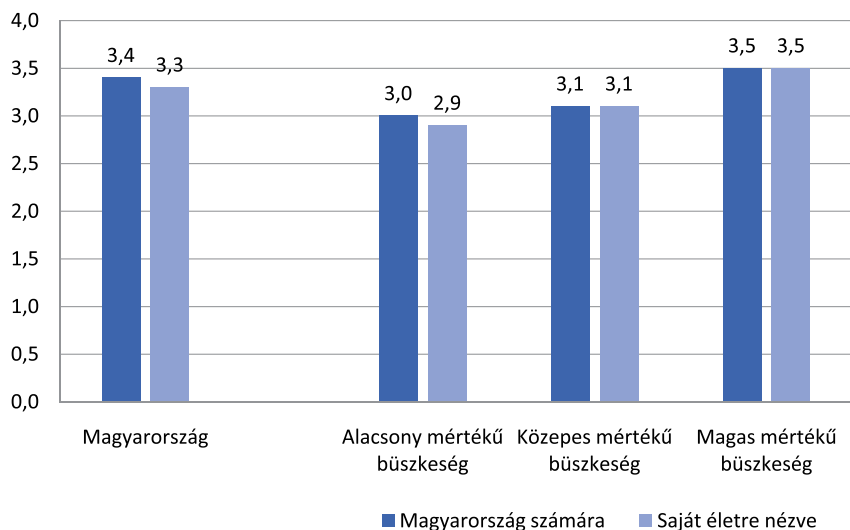
		Az ország számára	Saját életre nézve
Magyarország		3,4	3,3
Településtípus**	Budapest	3,3	3,3
	Megyeszékhely, megyei jogú város	3,2	3,2
	Más város	3,3	3,2
	Falu, község	3,7	3,5
Anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége**		nem szign.	**
	Legfeljebb 8 osztály	3,4	3,2
	Szaktanulmányok végző	3,3	3,3
	Érettségi	3,4	3,4
	Diploma	3,5	3,5
Apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége**		nem szign.	**
	Legfeljebb 8 osztály	3,5	3,2
	Szaktanulmányok végző	3,4	3,3
	Érettségi	3,3	3,3
	Diploma	3,5	3,6

7. táblázat: Az Európai Unió csatlakozás megítélése („Ön szerint az Európai Unió csatlakozás Magyarország számára/az Ön életére nézve inkább előnyös vagy inkább hátrányos volt?” – Ötfokú skála: 1 = „teljes mértékben hátrányos”, 5 = „teljes mértékben előnyös”; átlagértékek; $N_{\text{Település}} = 1850-1889$, $N_{\text{Anya}} = 1794-1833$, $N_{\text{Apa}} = 1763-1799$; ** $p \leq 0,001$) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Érdekes dimenziót nyit a nemzeti identitás kapcsán mérhető büszkeség faktor és az Európai Unió csatlakozás megítélésének kapcsolata (5. ábra). A könnyebb összevethetőség kedvéért egy három elemből álló tipológiával⁵ szemléltetjük a

5 A tipológia megalkotásakor a korábban már elemzett négy nemzeti büszkeséghez kapcsolódó állítás („Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.”, „Büszke vagyok Magyarországra.”, „Büszke vagyok arra, amit a magyarok véghezvittek.”, „Büszke vagyok arra, hogy magyar állampolgár vagyok.”) kapcsán mérhető attitűdök átlagát vettük alapul. Majd az 1 és 5 közötti értékek között terjedő skálán - az eloszlásokat figyelembe véve - három kategóriát jelöltünk ki. Ezek a következők: 1,00-2,75: alacsony mértékű büszkeség – 7%, 2,76-3,75: közepes mértékű büszkeség – 27%, 3,76-5,00: magas mértékű büszkeség – 66% (N = 1958). Mivel a tipológia megalkotása előtt állításonként is vizsgálva a nemzeti büszkeség és a csatlakozás megítélésének kapcsolatát azt tapasztaltuk, hogy mind a négy esetben mérhető szignifikáns kapcsolat (függetlenül attól, hogy az egyéni vagy az országos dimenzióban ragadja meg az adott kijelentés a büszkeség jellegét), így az állítások összevonása nem hat torzítón.

fiatalok büszkeségének mértékét, mely alapján a legnagyobb tábor a magas büszkeséggel rendelkező fiatalok csoportja alkotja (66%). A közepes mértékű büszkeség a fiatalok 27 százalékánál mérhető, míg alacsony szintű 7 százalékuknál. Az összefüggések egyértelműen arról árulkodnak, hogy a nemzeti büszkeség erőssége és az Unió csatlakozás megítélésének pozitív tartalma (ebben az esetben az európai identitás pozitív megélése) egyenes arányosságot mutat. Minél büszkébb egy fiatal saját magyarságára, annál nagyobb eséllyel mutat elégedettséget, optimizmust az EU-s csatlakozással kapcsolatban – legyen szó egyéni élettérben vagy országos szinten mérhető hatásról.

5. ábra: Az Európai Unió csatlakozás megítélése a nemzeti büszkeség mértékének függvényében („Ön szerint az Európai Unió csatlakozás Magyarország számára/az Ön életére nézve inkább előnyös vagy inkább hátrányos volt?” – Öt-fokú skála: 1 = „teljes mértékben hátrányos”, 5 = „teljes mértékben előnyös”; átlagértékek; $N_{\text{Magyarország}} = 1850-1889$, $N_{\text{Országos hatás}} = 1842$, $N_{\text{Saját élet}} = 1805$; ** $p \leq 0,001$) (forrás: MİK 2016, saját szerkesztés)

V. Előítéletesség

Az utóbbi években megnövekedett, Európát érintő migrációs folyamatok nyoma egyértelműen látszik a magyarok más nemzetekhez kapcsolódó attitűdjeiben. Legnagyobb távolságot a migránsokkal, valamint az illegális bevándorlókkal szemben diagnosztizálhatunk (8. táblázat). A magyar fiatalok körében e két csoport

tagjaihoz kapcsolódik a legmeghatározóbb idegenellenesség. Mindkét esetben az arányokat tekintve a legnagyobb csoportot azok a fiatalok alkotják, akik még egy országban sem lennének hajlandók velük élni.

	1 = A családjába fogadná	Legfeljebb lakótársnak	Legfeljebb munkatársnak	Legfeljebb szomszédnak	Legfeljebb egy városban/faluban lakna vele	Legfeljebb egy országban élne vele	7 = Egy országban sem élne vele	N7/NV	Átlag	Módusz
Cigány/roma	16	3	10	10	25	12	12	11	4,2	5
Zsidó	9	5	10	14	19	14	13	16	4,5	5
Piréz	2	3	5	7	14	11	20	38	5,2	7
Muszlim	2	2	4	5	14	16	40	17	5,9	7
Határon túli (külhoni) magyar	19	6	12	16	14	10	10	13	3,8	1
Illegális bevándorló	1	1	3	5	12	16	46	16	6,1	7
Kínai	3	2	7	12	25	20	17	14	5,1	5
Menekült	2	1	5	6	17	20	34	15	5,7	7
Migráns	1	1	4	4	10	13	51	16	6,2	7

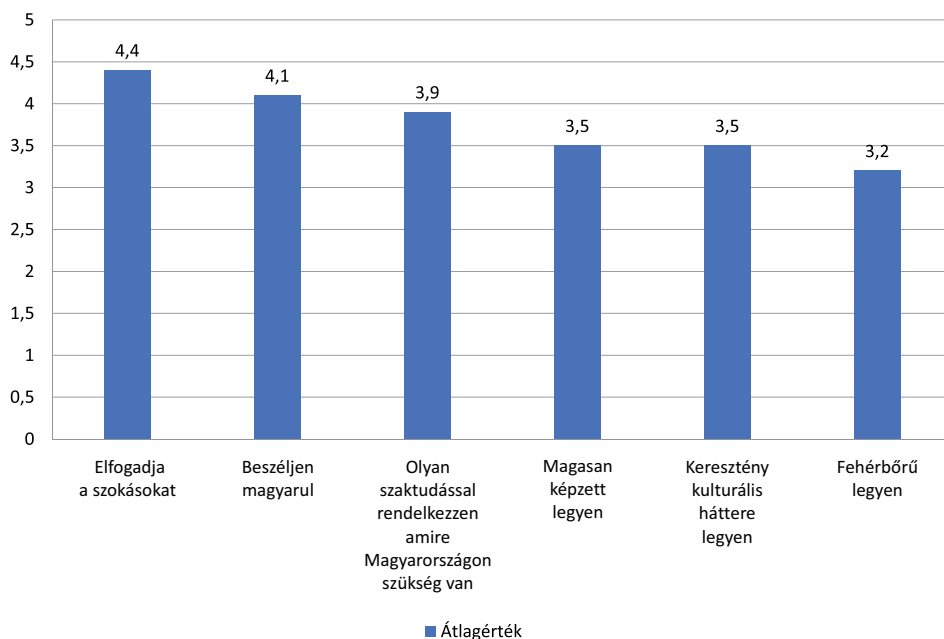
8. táblázat: A különböző társadalmi csoportokkal szembeni nyitottság mértékének alakulása („Milyen legközelebbi viszonyt fogadna el a felsorolt társadalmi csoportok egy-egy tagjával?”; százalékos megoszlás, valamint átlagértékek és móduszok – hétfokú skálán; N = 1240-1813) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Hasonlóan markáns elutasítás mérhető a muszlimokhoz és a menekültekhez való viszonyulás tekintetében is. Érdekesség, hogy a közel negyven százalékos válaszelmaradás vagy -megtagadás mellett is magas átlagérték mérhető a társadalomkutatásokban rendre előkerülő, kitalált népcsoport, a pirézek esetében. Sőt, a fiatalok legnagyobb arányú csoportját is – az előzőekhez hasonlóan – a legelutasítóbb kategóriában kell keresnünk (egy országban sem élne velük). A kínaiakkal szemben ugyan átlagot tekintve kevéssel alacsonyabb az ellenszenv, a leggyakoribb válaszok

mégsem a szélső értéket veszik fel. A fiatalok legnagyobb arányú csoportja szomszédjaként ugyan nem fogadná el a kínaiakat, ám egy településen szívesen élne velük. Átlagosan a zsidókkal szembeni ellenérzések bizonyulnak erősebbnek a cigány/roma közösségekkel szemben. Ugyanakkor a móduszokat látva az egy településen való együttélés tekinthető az e két csoporttal szembeni attitűdök legmeghatározóbb formájának. A legnagyobb mértékű nyitottság egyértelműen a külhoni magyarokkal szemben érzékelhető, az átlagok és a leggyakoribb válaszkategóriák tekintetében is.⁶

A Magyarországra érkező külföldiek letelepedésével kapcsolatban a fiatalok számos kritériumot fontosnak tartanak (6. ábra). Elsődlegesen a helyi szokások elfogadása bizonyul legmeghatározóbbnak, valamint a magyar nyelv ismerete és használata. Ezt követően az országban hasznosítható és szükséges szaktudás megjelét is fontos tényezőként értékeli a fiatalok egy külföldi személy letelepedésével kapcsolatos döntés esetén. Legkevésbé a bőrszín számít meghatározónak a többi szempont viszonylatában. Azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy a fehér bőrszín mint kritérium a fiatalok 43 százalékának fontos szempontot jelent egy esetleges letelepedési szándék elfogadásakor, megítélésakor.

6 Az állampolgári nyitottság alakulásának kelet-közép-európai áttekintéséhez lásd: Fazekas, 2016a, 2016b, 2016c.

6. ábra: Letelepedéshez kapcsolódó kritériumok súlyának alakulása („Ön szerint a következő jellemzők mennyire fontosak annak eldöntésében, hogy valaki, aki Magyarországon kívül született, nevelkedett és él, letelepedhessen az országban?”; átlagértékek: 1 = egyáltalán nem fontos, 5 = teljes mértékben fontos; N = 1937-1972) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Mint az a Bogardus-skálán mérhető értékekből is kitűnik, a magyar fiatalok idegenellenességet érintő attitűdjeit erősen befolyásolják a jelenlegi migrációs folyamatok, valamint az ezt övező politikai megnyilvánulások. Éppen ezért jogosan merült fel a kérdőív szerkesztőiben a kérdés, hogyan látják a fiatalok, mennyiben jelentenek veszélyt az országra mindezek a markánsan jelentkező mobilitási folyamatok. A fiatalok négytizede (38%) szerint a jelenlegi migrációs mechanizmusok kifejezetten nagy, míg további negyedük (24%) szerint nagy problémát jelentenek Magyarországnak (9. táblázat). Miközben mindössze 8 százalékuk véli úgy, hogy ez nem jelent nehézséget. Fontos kiemelni, hogy olyan fiatal nem volt a mintában, aki szerint ez egyáltalán nem jelent semmilyen problémát az ország számára.

Magyarország		3,9
Településtípus**	Budapest	3,6
	Megyeszékhely, megyei jogú város	4,0
	Más város	3,8
	Falu, község	4,1
Anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége*	Legfeljebb 8 osztály	4,1
	Szakmunkásképző	3,9
	Érettségi	3,9
	Diploma	3,8
Apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége*	Legfeljebb 8 osztály	4,1
	Szakmunkásképző	3,9
	Érettségi	3,9
	Diploma	3,8
Szubjektív anyagi helyzet*	Gondok nélkül élnek	4,1
	Beosztással jól kijönnek jövedelmükből	3,9
	Éppen hogy kijönnek a jövedelmükből	3,9
	Hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	4,1
	Nélkülözések között élnek	3,8

9. táblázat: A jelenlegi migrációs folyamatok Magyarországra gyakorolt hatásának megítélése a településtípus, a szülők iskolai végzettségének, valamint a szubjektív anyagi helyzet függvényében („Önszerint mekkorap problémát jelent Magyarország számára a jelenleg tapasztalható migrációs folyamat?” – Ötfokú skála: 1 = „egyetáltalán nem jelent problémát”, 5 = „nagyon nagy problémát jelent”; átlagértékek; $N_{\text{Magyarország}} = 1891$, $N_{\text{Település}} = 1891$, $N_{\text{Anya}} = 1836$, $N_{\text{Apa}} = 1801$, $N_{\text{Szubjektív anyagi helyzet}} = 1773$; * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Korcsoportokat vizsgálva nem, míg a településtípust, szülők iskolai végzettségét, szubjektív anyagi helyzetet tekintve mértünk szignifikáns kapcsolatot. Úgy tűnik, a községekben, valamint a vidéki nagyvárosokban élők, továbbá az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei a leginkább gondterheltek a migrációs folyamatok Magyarországra gyakorolt hatásait illetően. Ezzel szemben a budapestiek és a diplomás szülők gyermekei a legkevésbé aggódalmasak. A státuszszelés hatása nem mutat könnyen meghatározható struktúrát: mind az anyagi gondok nélkül élő, mind a rendszeresen gondokkal küzdő fiatalok körében kiemelkedő átlagokat találunk a migrációs folyamatok megítélésével kapcsolatban, míg a nélkülözésben élők körében a legkisebb a mért átlag e tekintetben.

Érdekes kérdés, hogyan értékelik mindezt az állampolgárok szemével. A megkérdezett fiatalok kétharmada (67%) válaszolt arra a kérdésre, hogy szerintük az ország lakosságának mekkora része gondolja, hogy nagyon gondot jelentenek az ország számára a migrációs folyamatok. A válaszok szerint a lakosság 74 százalékáról feltételezhető, hogy ekként vélekedik (medián: 80%, módusz: 90%) (10. táblázat). Tehát nem csupán a fiatalok saját nézőpontjukból élik meg meghatározóan a migrációs folyamatokat és az ezt övező jelenséget, hanem azt gondolják, az ország döntő többsége is erősen negatív érzésekkel viseltetik a kérdés iránt.

Magyarország		74
Településtípus**	Budapest	65
	Megyeszékhely, megyei jogú város	74
	Más város	76
	Falu, község	78
Anya legmagasabb befejezett iskolai végzettsége**	Legfeljebb 8 osztály	78
	Szakmunkásképző	74
	Érettségi	75
	Diploma	67
Apa legmagasabb befejezett iskolai végzettsége**	Legfeljebb 8 osztály	78
	Szakmunkásképző	74
	Érettségi	76
	Diploma	67
Szubjektív anyagi helyzet**	Gondok nélkül élnek	75
	Beosztással jól kijönnek jövedelmükből	72
	Éppen hogy kijönnek a jövedelmükből	77
	Hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	77
	Nélkülözések között élnek	80

10. táblázat: A jelenlegi migrációs folyamatokat kiemelkedőnek ítélok arányának valószínűsítése a településtípus, a szülők iskolai végzettségének, valamint a szubjektív anyagi helyzet függvényében („Mit gondol, a magyarországi lakosság mekkora része gondolja úgy, hogy nagyon nagy problémát jelent Magyarország számára a jelenleg tapasztalható migrációs folyamat?”, átlagértékek – százalékos skálán; $N_{\text{Magyarország}} = 1342$, $N_{\text{Település}} = 1342$, $N_{\text{Anya}} = 1311$, $N_{\text{Apa}} = 1283$, $N_{\text{Szubjektív anyagi helyzet}} = 1290$; ** $p \leq 0,001$) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A szocio-demográfiai változók hatása árnyalja a képet. A korcsoportot illetően ennél a kérdésnél sem mérhető szignifikáns befolyás, ám a településtípust tekintve igen. Minél nagyobb településen él egy fiatal, annál kisebb mértékűnek ítéli az ország lakosságának aggodalmát. Átlagosan a fővárosiak szerint a legkisebb, míg a községekben élők szerint a legnagyobb azon állampolgárok aránya, akik a jelenlegi migrációs folyamatokat Magyarország szempontjából nagyon nagy gondként értékelik. A szülők legmagasabb iskolai végzettségét tekintve az alacsony iskolai végzettségű szülők gyermekei körében mérhető a legmagasabb átlagérték, míg a diplomások körében a legalacsonyabb. A szubjektív anyagi helyzetnél a nélkülöző családok fiataljainál mérhető a legmagasabb átlagérték, tehát ők vélik leginkább kiemelkedőnek országos szinten a migrációs folyamatok kockázatát. E téren legkevésbé negatív képet az anyagi gondokkal szinte egyáltalán nem küzdő fiatalok festenek fel.

VI. Összegzés

A vizsgált önkép-elemek közül a vallásosság esetében a szekularizáció további lassú térnyerésével szembesülhettünk a 2016-os mintában. Különösen igaz ez az egyházi intézményekhez kapcsolódó aktivitások, valamint az egyházi tanításon alapuló hitbéli meggyőződés tekintetében. A nem egyházakhoz kötődő, belső meggyőződésből táplálkozó, önmagát a maga módján vallásosnak tartó fiatalok aránya ugyanakkor magas ma is. Nem az ateisták aránya nőtt meg, hanem az egyházakhoz kötődő vallásos életforma szorul továbbra is vissza. Ez elemzésünk szerint azt jelenti, hogy az általunk definiált, a vallásos meggyőződést befolyásoló családi szocializációs modellek közül a negyedikként megfogalmazott folyamat markánsan erős maradt. Eszerint a hívő és/vagy egyházhoz kötődő családok egy részében a gyerekek leszakadnak az idősebb generáció szokásrendszeréről. Eltávolodnak az egyházaktól, és lehet, hogy a maguk módján vallásosak maradnak, de lehet, hogy nem vallásosakká válnak.

Ennél erősebben érződnek a politikai hatások a nemzeti identitás bizonyos elemeit tükröző válaszoknál. Különösen a közelmúltban dominánssá vált, elemzésünk által büszkeségi újnacionalizmusnak nevezett politikai hatásmechanizmus ereje mutatkozik meg az eredményekben. A rövidtávú összevetés is markáns változásokat tükröz, hiszen a 2012 és 2016 közötti növekedés minden büszkeségi jellegű nemzeti identitás-elemnél egyértelműen a számok növekedését mutatja. A trend egyértelműségét jelzi a fiatalokon belüli korcsoportonkénti bontás is, miszerint a legfiatalabbaknál a leghatározottabb a büszkeségi mutatók növekedése. A nemzeti

identitás vizsgálatára hivatott mutatók esetében a büszkeség-értékeknel csak a kirekesztési értékek nőttek jobban az elmúlt négy évben.

Ezzel bizonyos mértékig ellentétes tapasztalataink voltak azoknál a kérdéseknél, amelyek az Európai Unióhoz fűződő viszony egyes mozzanatainak a feltárására irányultak. Az elmúlt évtizedekben a kontinens és Magyarország társadalomtudományi gondolkodásában fontos kérdéssé nőtte ki magát az európai identitás, uniós identitás, szubnacionális identitás és a tradicionális nemzeti identitás fogalmainak a tisztázása és főleg az európai polgároknál kialakuló gondolatok és érzések alakulásának a problémája. Míg a 2012-es válaszokban vélhetően erőteljesebben megjelent a nagy gazdasági válság hatása és szkeptikusabbak voltak a válaszok, addig a 2016-os eredmények a fiatalok jelentősen pozitívabb megítélését mutatják.

Fontos eredmény, hogy összefüggést találtunk a nemzeti és európai identitás megélése között: elmondhatjuk, hogy a nemzeti identitás tekintetében kiemelkedően büszke fiatalok körében az EU megítélése, egyben az uniós állampolgárság is kifejezetten előnyös, pozitív színezetet kap, azaz nem igazolt az a vélekedés, hogy a nemzeti és európai identitás két egymást kiegészítő, komplementer tényező.

A legdirektebb politikai hatások a vizsgált önkép-elemek közül az előítéletesség-nél tapasztalhatóak. A tradicionálisan meglévő befolyásoló tényezőkhöz nagyon durván csatlakozott 2016-ra egy reálfolyamat: a menekültválságból kibontakozó migrációs hullám. A hagyományos előítéletekhez újakat termelő sokirányú aktivitásnak az eredményeként az adatok felkorbácsolt idegenellenességet és rasszizmust tükröznek, valamint nagyon erős félelmet bármilyen, az országot érintő migrációval szemben.

Hivatkozások

Csepeli György (1992): *Nemzet által homályosan*, Századvég, Budapest

Csepeli György (2016): *Az identitáskereső identitása*. <http://socio.hu/2016/1>, letöltve: 2018. 05. 16.

Enyedi Zsolt – Erős Ferenc – Fábián Zoltán (2000): *Előítéletesség és tekintélyelvűség a fiatalok körében*. in Gábor Kálmán (szerk.) *Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság, mint esély?* Belvedere, Szeged

Farkas Anita (2017): *A magyar fiatalok európai identitástudatának a vizsgálata*. ELTE TÁTK, Budapest, (szakdolgozat)

- Fazekas Anna (2016a): *The situation of young people in Czeszochowa and in Poland*. In: Nagy Ádám (szerk.): Cooperation for European citizenship among young people. Nyíregyháza, KÉK Egyesület
- Fazekas Anna (2016b): *The situation of young people in Satu Mare and in Romania*. In: Nagy Ádám (szerk.): Cooperation for European citizenship among young people. Nyíregyháza, KÉK Egyesület
- Fazekas Anna (2016c): *The situation of young people in Rogaška Slatina and in Slovenia*. In: Nagy Ádám (szerk.): Cooperation for European citizenship among young people. Nyíregyháza, KÉK Egyesület
- Fazekas Anna – Dobó István (2016): *Ön és tükörkép: identitás, értékek*. In: Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): Negyedszázad – Magyar Ifjúság 2012. Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, Budapest
- Fazekas Anna – Nagy Ádám (2015): *Fiatalok. De civilek? A táborok ifjúságától a fesztiválok ifjúságáig. Civil Szemle, 2. szám*
- Koller Boglárka (2003): *A poszt-nemzeti identitás-struktúra dinamikus modellje*. Corvinus Egyetem. (Phd dolgozat), Budapest
- Murányi István (2000): *Családi szocializáció és nemzeti identitás*. In: Gábor Kálmán (szerk.): Társadalmi átalakulás és ifjúság. A szabadság, mint esély? Belvedere, Szeged
- Pataki Ferenc (1982): *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth, Budapest
- Pataki Ferenc (1986): *Identitás, személyiség, társadalom*. Akadémiai, Budapest
- Sik Domonkos (2013): *Giddens modernitáselmélete: identitás és intimitás. Replika 1. szám.*

Csákó Mihály – Sik Domonkos

Állampolgári szocializáció a kivándorlás árnyékában

I. Bevezetés

Annak ellenére, hogy az állampolgári kultúra formálódása a szocializációs folyamatok jól körülhatárolható, önálló dimenziója, korántsem függetleníthető a cselekvés lehetőségterének tágabb kontextusától. Az, hogy miként vélekednek a felnövekvő generáció tagjai a politikai intézményekről, milyen értékeket és viselkedésmintákat preferálnak, egyrészt azon tapasztalatok függvénye, melyeket a családban, kortársaik között, az iskolában és a nyilvánosságban szereznek (Csákó et al., 2010). Ezeken a színtereken nem csak az dől el, hogy foglalkoznak-e a közéleti kérdésekkel, és ha igen, miként vélekednek róluk, hanem az is, hogy a kvázi-politikai cselekvések mely horizontjához férnek hozzá: bizalommal tudnak-e tekinteni társaikra és az intézményekre; felelősséget éreznek-e irántuk; megértik-e a demokratikus kommunikáció alapszabályait; motiváltak-e arra, hogy hangot adjanak álláspontjuknak vagy éppen tevékenyen részt vegyenek a közös intézmények működtetésében (Sik, 2014)? E tapasztalatokat ugyanakkor kiegészítik az állampolgári cselekvés terén túlmutató instrumentális cselekvéshelyzetekben születők. Az, hogy a fiatalok milyen szakmai és magánéleti alternatívákat látnak maguk előtt, és hogy miként értékelik a társadalom fejlődéspotenciálját, egyaránt kihat az állampolgári kultúrára, magában rejtve a fennálló keretek közül való kilépés lehetőségét is.

Klasszikus elemzésében Hirschman ezen eshetőséggel is számolva vázolja fel a politikai cselekvés háromosztatú modelljét, mely a lojalitás és tiltakozás mellett a kivonulás lehetőségét is magában foglalja (Hirschman, 1995). A lojalitás a fennálló keretek legitimként való elfogadását fejezi ki, és a rendkívüli állampolgári beavatkozást indokolatlannak minősíti. A tiltakozás egyszerre utal a *status quo* kritikájára és annak megváltoztathatóságába vetett hitére. A kivonulás pedig az aktuális állapotok visszautasítása mellett, a változás lehetőségébe vetett remények hiányát is magában foglalja. Abban az értelemben a tiltakozás, lojalitás és kivonulás együtt-

tese a demokratikus társadalmak funkcionális viselkedésmintázatának tekinthető, hogy minden berendezkedésben lehetnek olyanok, akik elégedettek a fennálló viszonyokkal; olyanok, akik ugyan nem elégedettek, de bíznak a változtatásban; és olyanok, akik kilátástalannak látják a helyzetüket az adott társadalomban. Ha e háromféle stratégia egyike ellehetetlenül, az a demokratikus intézmények diszfunkciójára utal: a lojalitás hiánya legitimációs válságra utal (Habermas, 1994), a tiltakozás ellehetetlenülése autokratikus berendezkedésre, a kivonulás megakadályozása pedig totalitárius diktatúrára. Másféleképpen, de szintén az állampolgári kultúra diszfunkciójára utal az is, ha a lojalitás, tiltakozás és kivonulás eloldódik a pragmatikus tapasztalatoktól: a privilegizált pozícióban megjelenő tiltakozás vagy kivonulás a rendszer „utópikus energiáinak kimerülését” (Habermas 1994); a deprivált helyzetben elmulasztott tiltakozás a nyilvánosságba vetett hit kiüresedését, vagyis az állampolgári közöny naturalizálását; a kilátástalan helyzetben elmulasztott kivonulás pedig a tanult tehetetlenség formáját öltő „politikai elidegenedettséget”, vagyis a cselekvési képesség felszámolódását fejezi ki (Sik, 2014).

Tanulmányunk kiindulópontjának Hirschman modelljét választottuk. Nem csupán azért, mert ahogy azt számos közelmúltban megjelent tanulmány kimutatja, az elmúlt évtizedben folyamatosan nőtt az országot elhagyók száma, és közöttük kimagaslóan magas volt a fiatalok aránya (Blaskó-Gödri, 2016; Hárs, 2016) – ami alapján intuitíve a három stratégia közti egyensúly felborulására, vagyis a demokratikus intézmények torzulására következtethetünk.¹ Hanem legalább annyira azért is, mert e modell lehetőséget kínál a demokratikus állampolgári kultúra különböző torzulásainak feltérképezésére. A *status quo*-val való elégedettségnek, a változtatás reményének, valamint a lojalitás, tiltakozás és kivonulás stratégiáinak párhuzamos vizsgálatára az útmodell módszere kínál lehetőséget. Ennek segítségével megvizsgálható, hogy milyen társadalmi pozícióban, milyen tapasztalatok következtében választja valaki az egyik vagy másik állampolgári viselkedésmintát.

¹ Noha túlzásnak tekinthető a kivonulás politikai válaszureakcióját a kivándorlás empirikus jelenségével azonosítani, amennyiben ez utóbbinak a politikai kilátástalanság mellett számos egyéb (pl. gazdasági, magánéleti) motivációja lehet, elemzési keretünk kiválasztásakor a migrációnak mégis kitüntetett jelentőséget tulajdonítottunk. A növekvő kivándorlási rátákból kiindulva úgy éreztük, hogy az állampolgári szocializáció nem vizsgálható pusztán a fennálló keretekhez való adaptáció különböző stratégiáira utaló értékek és viselkedésminták elsajátításaként. Emellett legalább annyira magában foglalja a rendszerből való kilépés lehetőségét is, ami – ha nem is kizárólagosan, de legalábbis részben – egy szélsőségesen reményvesztett állampolgári perspektíva kifejeződésének is minősül.

II. Változók, módszerek és hipotézisek

A MIK 2016 adatbázisa segítségével olyan útmodell megalkotására törekedtünk, melynek kimeneti változói közé a lojalitás és tiltakozás mellett a (politikai töltetű) kivonulás is bekerült.² A fenti elméleti megfontolásokból következően a magyarázó változók közé elsősorban olyan változókat kerestünk, melyek kifejezik a fennálló viszonyokkal való elégedettséget, valamint a változásba vetett hitet. Így lehetőségünk nyílt annak feltérképezésére, hogy milyen közvetlen és közvetett mechanizmusok játszanak közre a különböző állampolgári kultúra-típusok formálódásában. Az összevont változókat főkomponens-analízissel (a megőrzött heterogenitás az aggregált változó utáni zárójelben, a komunalitások pedig a változók után kerülnek feltüntetésre), illetve egyszerű összeadáson alapuló index-készítés segítségével alakítottuk ki. Az elemzés során a magas mérési szintűre kódolt változók közti kapcsolatot lineáris regresszió segítségével vizsgáltuk: első körben a közbejövő és a független, második körben pedig a kimeneti és az összes többi magyarázó változó közötti együttjárásokat térképeztük fel. Ily módon lehetőség nyílt nem csupán az összefüggések általános jellemzésére, hanem a mechanizmusok pontos megragadására is. Az alábbi táblázat segíti a változóképzés folyamatának áttekintését.

független változók	
változó	kérdések
nem	
kor	
település	község, város, megyeszékhely, Budapest
családi harmónia (52%)	családtagok iránti bizalom (0,3), szülői életforma elfogadása (0,7), politikai egyetértés a szülőkkel (0,5)
kortárs harmónia (52%)	párkapcsolattal való elégedettség (0,6), baráti kapcsolatokkal való elégedettség (0,6), van-e partnere (0,3)
családi materiális tőke (71%)	hónap végén elfogyó pénz gyakorisága (0,7), szubjektív anyagi önbesorolás (0,7), szubjektív osztálybesorolás (0,8)
családi kulturális tőke	anya és apa iskolai végzettsége
fő tevékenységforma	tanul, dolgozik, inaktív

2 Mint minden másodelemzést, így természetesen a mi változóképzésünket is erősen meghatározta, hogy milyen változók álltak rendelkezésünkre. A közbejövő és kimeneti változók szintjén egyaránt közelíteni tudtunk csupán a konceptuális keretben felmerülő fogalmakhoz (ami jól érezhető hiányt eredményezett elsősorban az útmodell magyarázott négyzetösszegeinek szintjén), azonban úgy láttuk, hogy korlátaik ellenére e közelítések mégis lehetőséget kínálnak hipotézisek tesztelésére.

iskolai végzettség	
közbejövő változók	
bizakodó modernizációs horizont (50%)	bizalom az Alkotmánybíróságban (0,6), a Köztársasági Elnökben (0,6), az Országgyűlésben (0,6), a kormányban (0,5), a politikusokban (0,4), civil szervezetekben (0,4), honvédségben (0,4), az egyházakban (0,4), a rendőrségben (0,5), a bíróságokban (0,5), település (kerület) polgármesterében (0,4), bankokban, biztosítóknál (0,4); az elmúlt 10 évben javult az ország gazdasági helyzete (0,6), az ország nemzetközi pozíciója (0,5), az emberek életszínvonala (0,5), az emberek hangulata (0,4), az Ön családjának anyagi helyzete (0,5), az Ön családjának belső viszonyai (0,4); a következő tíz évben javulni fog-e az ország gazdasági helyzete (0,6), az ország nemzetközi pozíciója (0,5), az emberek életszínvonala (0,6), az emberek hangulata (0,6), az Ön családjának anyagi helyzete (0,5), az Ön családjának belső viszonyai (0,5)
másikba vetett bizalom (58%)	bizalom általában az emberekben (0,6), a szomszédokban (0,6), ismerőseiben (0,6), munkatársaiban (0,7), azokban a személyekben, akikkel először találkozik (0,5)
félelem kultúrája (65%)	nem érzi magát biztonságban az országban (0,6), a saját településén (0,8), a közvetlen lakókörnyezetében (0,8), az otthonában (0,6), az interneten (0,4)
kimeneti változók	
kivonulás	elhagyná az országot az itthoni politikai helyzet miatt, az itthoni kilátástalanság, lehetőségek hiánya miatt; külföldre tervez menni tanulni, dolgozni, élni
tiltakozás (50%)	családi közéleti beszélgetések gyakorisága (0,6), baráti közéleti beszélgetések gyakorisága (0,7), politika iránti érdeklődés (0,4), online politikai aktivitás (0,3)
lojalitás (56%)	fiatalok országos (0,2) és helyi politikába való beleszólási lehetőségével való elégedettség (0,3), elégedettség a munkavállalási lehetőségekkel (0,6), életszínvonallal (0,7), anyagi helyzettel (0,6), tanulási lehetőséggel (0,5), személyes tervek megvalósítási esélyével (0,7), jövőbeli kilátásokkal (0,7), azzal ahogy él (0,7)

1. táblázat: Az útmodell változóinak áttekintése (forrás: saját elemzések)

A független változók között a kontroll-szerepet betöltő demográfiai, valamint a családi és az egyéni strukturális pozíciót mérő kontrollváltozók mellett bekerült az elemzésbe egy-egy a családi és a kortárs kapcsolatok kiegyensúlyozottságát mérni hivatott változó is. Ezt a döntést azok a korábbi kutatási eredmények igazolták, me-

lyek szerint e társadalmi hálózatok érzelmi klímája döntő szerepet játszik a közéleti jelenségek percepciójában. Amennyiben a privát kapcsolatok szintjén elismerési tapasztalatokat szereznek a fiatalok (Honneth 2013), úgy sokkal nagyobb eséllyel tekintenek bizakodóan általában a társadalmi viszonyokra is, míg az előbbi hiánya egy elidegenedett politikai kultúrát alapozhat meg (Sik, 2016). Ezek a változók az elméleti modellünkben elsősorban a fennálló keretekkel való elégedettséget voltak hivatottak kifejezni a strukturális adottságok (materiális és kulturális tőkével való ellátottság), valamint a személyes kapcsolathálózatok szintjén.

A közbejövő változók kialakítása során annak a fenomenológiai horizontnak a megragadására törekedtünk, ami a *status quo*-val való elégedettség mellett kifejezheti a változás lehetőségébe vetett hitet is. Ebből a szempontból egyrészt fontos indikátorként tekintettünk a modernizáció percepciójára: a skála egyik végpontján a közelmúltat hanyatlásként értelmező tapasztalati tér, a közjövőt e hanyatlástörténet folytatásaként értelmező várakozási horizont, valamint a társadalmi intézményekkel szembeni bizalmatlanság, másik végpontján pedig a múltat és jövőt egyaránt a haladás szemantikájában megragadó, a kollektív erőfeszítéseket eredményesnek tekintő perspektíva található. Ezt a történeti és intézményi perspektívát egészíti ki a különböző konkrét szerepekbe helyezkedő mások iránti bizalom. Abban az értelemben e tényező fundamentálisnak tekinthető, hogy a szolidaritás vagy kollektív cselekvés tetszőleges formája feltételezi a másikba vetett bizalom minimális fokát. A változtatás lehetőségével kapcsolatos attitűdök harmadik dimenzióját a generalizált félelem fejezi ki. Ennek megléte a tehetetlenség belsővé tételére utal, vagyis egy olyan perspektívára, amit nem egyszerűen bizalomhiány, hanem sokkal inkább a társakkal szembeni gyanakvás jellemez.

A függő változók kialakítása során arra törekedtünk, hogy az állampolgári kultúra három típusát a fiatalok életvilágához illeszkedő keretekhez igazítsuk. Így a lojalitásba egyaránt beleértettük az „élhető élet” percepcióját, valamint a politikai viszonyokat legitimáló beleszólás lehetőségét. A tiltakozást hasonló megfontolásokból, egyrészt a közéleti-politikai kérdések iránti érdeklődés, másrészt az erre vonatkozó otthoni és kortárs kommunikáció, valamint a politikai cselekvés legelterjedtebb formájaként az online térben való véleménynyilvánítás volt hivatott kifejezni. Végül a kivonulás esetében a pusztta migrációs szándék feltérképezése mellett arra is figyelmet fordítottunk, hogy annak politikai dimenzióját is megragadjuk.³

3 A függelékben az alapvető demográfiai változók (nem, kor, településtípus) szerinti bontásban a kimeneti változók alapjául szolgáló kérdésekre adott válaszokat is feltüntetjük. Ezek alapján a különböző állampolgári reakciók populációs eloszlásáról is kép alkotható.

Az állampolgári szocializáció funkcionalitását kifejező kiinduló kérdésünk (A lojalitás, tiltakozás és kivonulás formálódása eloldódik-e a társadalmi pozícióból fakadó tapasztalatoktól?) megválaszolása céljából az alábbi hipotéziseket állítottunk fel:

- H1: Az egyes állampolgári perspektívákat különböző előfeltételek valószínűsítik és azok statisztikai értelemben függetlenek egymástól:
 - H1.1: A lojalitás kialakulásában egyszerre játszik szerepet a strukturális és személyes elégedettség, és a változtatás lehetőségébe vetett hit
 - H1.2: A tiltakozás kialakulásában egyszerre játszik szerepet a strukturális és személyes elégedetlenség, és a változtatás lehetőségébe vetett hit
 - H1.3: A kivonulás kialakulásában egyszerre játszik szerepet a strukturális és személyes elégedetlenség, és a változtatás lehetőségébe vetett hit hiánya

Ezek beigazolódása esetén arra következtethetünk, hogy a 2016-os kutatásban részt vevő generáció állampolgári szocializációs mintázatai egy funkcionális demokratikus berendezkedésre utalnak, aminek egyaránt adekvát elemét képi a személyes jól-létből fakadóan a *status quo*-t teljességgel elfogadó lojalitás; a negatív tapasztalatokkal jellemezhető, ám változásban bízó tiltakozás; valamint a saját élethelyzettel való szélsőséges elégedetlenség és a változásba vetett hit hiányából fakadó kivonulás is. Ebben a helyzetben a rendszer legitimitásáról és stabilitásáról beszélhetünk, amennyiben a strukturális és személyes tapasztalatok és a reakciók összhangban állnak egymással. A hipotézisekkel ellentmondó eredmények ezzel szemben legitimációs zavarokra utalnak: amennyiben a tiltakozást pozitív tapasztalatok ellenére is fontosnak tartják a cselekvők, a kivonulásra pedig alávetett, féltelmes viszonyok helyett privilegizált pozícióban is törekcszenek, úgy inkonzisztenssé válik az egyes állampolgári viselkedésminták kiválasztása. Immár nem a személyes boldogulás tényleges tapasztalataitól függ, hanem a pragmatikus szempontoktól független ideologikus hatásoktól. E diszfunkció abban az értelemben aláássa a demokratikus kultúrát, hogy a pragmatikus szempontok háttérbe szorulása végső soron felszámolja azt az alapot, aminek talaján állva a közös ügyekre vonatkozó döntések leviszgáztathatók. Ahogy a privilegizált pozíció megszűnik a lojalitás bázisa lenni, a negatív tapasztalatok pedig nem vonnak maguk után kritikát, úgy a közös valóságot formálni hivatott nyilvánosságbeli viták racionalitáspotenciálja vész el (Habermas, 2011).

Az állampolgári viselkedésmintázatok és a tapasztalati terek közti kapcsolatra vonatkozó hipotéziseket tovább árnyalják a tapasztalati terek formálódásának konzisztenciáját kifejezők (Pragmatikus logika szerint szerveződik-e a várakozási horizont?).

- H2: Az elégedettség és változásba vetett hit strukturális és személyes szintjei különböző előfeltételektől függnék:
 - H2.1: A modernizációs percepció elsősorban a tőkékkel való ellátottság függvénye
 - H2.2: A másikba vetett bizalom elsősorban a családi és baráti kapcsolathálózat minőségének függvénye
 - H2.3: A félelem internalizálása olyan határhelyzetre utal, amit egyszerre jellemez a strukturális kiszolgáltatottság és a kapcsolathálózatok rossz minősége

E hipotézisek beigazolódása az állampolgári kultúra megalapozottságára és reflexivitására utal: amennyiben az intézményi modernizáció horizontja a tőkékkel való ellátottság, vagyis a makrostruktúrán belüli pozíció függvénye, a bizalom pedig a személyes kapcsolatoké, úgy adekvát attribúcióról beszélhetünk. Amennyiben ezzel szemben a rendszerszintű modernizáció a privát kapcsolatok minőségének függvényeként, a másik iránti bizalom pedig a strukturális pozíció által meghatározottként alakul, úgy előítéletes általánosításról beszélhetünk. Ez utóbbi esetekben, hasonlóképpen ahhoz, amikor az állampolgári reakciók eloldódnak a tapasztalati tértől, a várakozási horizont is eloldódik pragmatikus alapjaitól. Amennyiben azt inadekvát attribúciók alapozzák meg, úgy tovább szűkül a közakarat nyilvánosság-beli folyamatainak racionalitáspotenciálja.

III. A kivonulás naturalizálása – az útmodell tanulságai

A közbejövő változók regressziós összefüggéseit áttekintve mindenekelőtt fontos hangsúlyozni a relatíve alacsony magyarázott négyzetösszeget (R^2), ami arra utal, hogy az általunk vizsgált magyarázó tényezők mellett továbbiak is nagy súllyal esnek latba. Ennek megfelelően az interpretáció során is óatosan kell eljárni: az összefüggések erősségét és irányát kifejező, táblázatban feltüntetett béta értékek arra nem kínálnak lehetőséget, hogy általános érvényű következtetéseket vonjunk le, azonban tendenciák jelzésére alkalmasak.

független / függő változók	másikba vetett bizalom (R ² =4%)	félelem kultúrája (R ² =13%)	bizakodó modernizációs horizont (R ² =7%)	lojalitás (R ² =33%)	tiltakozás (R ² =6%)	kivonulás (R ² =9%)
nem	-	-	0,1	-	0,2	-0,1
kor	-	-	-0,1	-	-	-
településméret	-	0,1	-	-	-0,1	0,1
családi harmónia	0,1	-0,1	-	-	-	-
kortárs harmónia	0,1	-0,3	0,1	0,2	0,1	-
családi materiális tőke	-	-	0,2	0,3	-	0,1
családi kulturális tőke	-	-	-0,1	-	-	-
tanul	-	-0,1	-	-	-	0,1
iskolai végzettség	-0,1	-	-	0,1	-0,1	-
másikba vetett bizalom				0,1	-	-
félelem kultúrája				-0,1	-	-
bizakodó modernizációs horizont				0,2	-0,2	-0,2

2. táblázat: Az útmodell regressziós összefüggései (forrás: saját elemzések)

Az első hipotézisekkel kapcsolatban elmondható, hogy a három állampolgári viselkedésmintázat egymástól jól elkülönülő, konzisztens mintázatot rajzol ki. A lojalitás kialakulását egyrészt a baráti kapcsolatok jó minősége, a család anyagi biztonsága és a belsővé tett kulturális tőke valószínűsíti, kifejezve egy elégedettség-re okot adó élethelyzetet. Másrészt a fejlődésbe és az azért felelős intézményekbe és társakba vetett bizalom, valamint biztonságérzet. Ezek a fiatalok ilyenformán – a H1.1 hipotézissel összhangban – egyszerre szereznek tapasztalatot egy élhető élet-ről, és bíznak abban, hogy az esetleges további kihívásokra is megoldás található a fennálló keretek között. Ezzel szemben értelmezhető a másik két állampolgári reakció háttere, melyek részben hasonló, részben eltérő pontokon különböznek a lojalitásától. A leglátványosabb közös különbség a modernizációs horizont szint-jén azonosítható: míg a lojalitást bizakodás alapozza meg, addig a tiltakozást és a

kivonulást egyaránt egy olyan perspektíva, melyben a tapasztalt és várható változások egyaránt hanyatlásként kerülnek értelmezésre, és a társadalmi intézményektől sem várnak javulást.

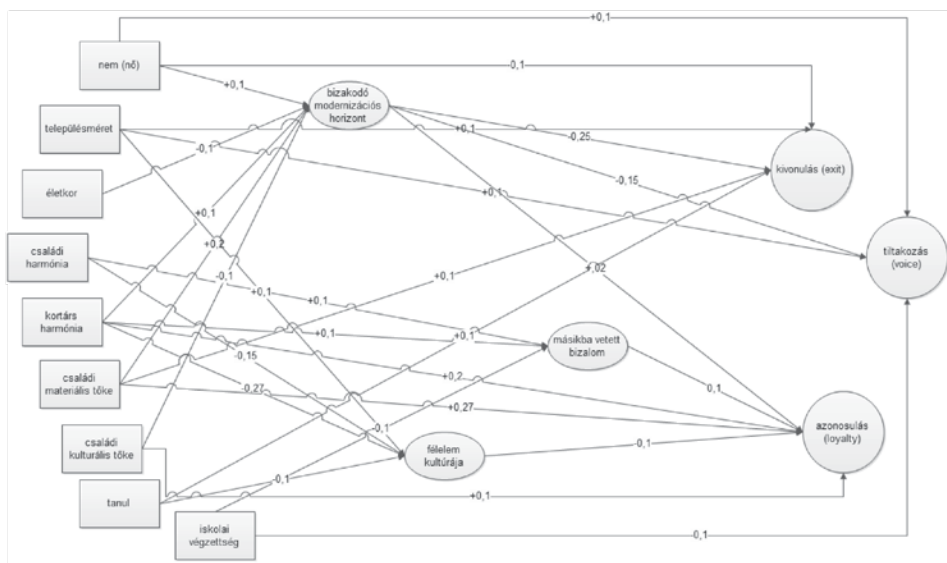
A tiltakozást emellett az átlagnál kisebb intézményesített kulturális tőke, kiegyensúlyozott kortárs kapcsolatok, kisebb településméret jellemzi, miközben elsősorban a nőkre jellemző. A kivonulást ezzel szemben családi materiális tőke, saját humán tőke, és nagyobb településméret határoz meg, miközben elsősorban férfiakra jellemző. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az adatok H1.2 és H1.3 hipotézissel sok szempontból ellentétes eredményeket tükröznek. A *status quo*-val való elégedetlenségre adott reakciók szintjén nem az differenciál, hogy bízik-e valaki a változás lehetőségében, hiszen olyan fiatalokat nem találtunk, akik személyes rossz tapasztalataik ellenére úgy gondolták volna, hogy a társadalmi intézmények pozitív változást hozhatnak életükben. Sokkal inkább az a meghatározó, hogy milyen erőforrásokkal rendelkeznek: a nagyobb településen élő, materiális és kulturális tőkével rendelkező, leginkább férfi nemű fiatalok számára nagyobb eséllyel nyílik meg a kivonulás útja. Az alacsonyabb végzettségűek, kisebb településen élők és nők számára pedig a tiltakozás jobb híján történő választásának esélye nő meg, különösen, ha az ehhez nélkülözhetetlen stabil kortárs kapcsolatok is rendelkezésre állnak. Ebben az értelemben a kivonulás nem egy szélsőséges válaszreakcióként jelenik meg, hanem a fennálló kereteket elutasítók konszenzuális reakciójaként, melyhez ugyanakkor csak a jobb pozícióban lévők férnek hozzá.

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a fiatalok között az igazi törésvonal a modernizációs perspektívában van: élesen különválnak azok csoportja, akik a fennálló társadalmi intézményeket egy haladástörténet keretében értelmezik, és azoké, akik egy hanyatlástörténetben. Ráadásul ezek az értelmezési sémák korántsem tükrözik konzisztens módon a személyes tapasztalatokat: a tiltakozók esetében a baráti viszonyok, a kivonulók esetében pedig a materiális és kulturális tőkeviszonyok utalnak pozitív személyes élettapasztalatokra. Ezekben az esetekben nincs továbbá nyoma sem a másokkal szembeni szélsőséges bizalomhiánynak, sem pedig állandósuló félelemnek. Vagyis úgy tűnik, hogy ezek az állampolgári reakciók nem annyira konkrét másoktól származó negatív tapasztalatok függvényei, sokkal inkább a társadalmi intézményekkel és politikai aktorokkal kapcsolatos kilátástalanságé.

Ezen összefüggések tovább árnyalhatók a bizalom, a félelem és a modernizációs horizont előfeltételeit feltárva. Az első változó esetében a H2.2 hipotézissel többé-kevésbé konzisztens modellt kapunk, amennyiben elsősorban a családi és baráti kapcsolatok minősége határozza meg a másik iránti bizalmat. Az iskolai

végzettség negatív hatása ugyanakkor ezt árnyalja annyiban, hogy a kulturális tőke növekedésével összefüggő reflexivitás elidegenítő hatását fejezi ki: ahelyett hogy az iskolázottság a másik megértéséhez járulna hozzá, inkább a távolságot növeli. A második változó esetében a H2.3 hipotézissel konzisztens modellt kapunk, amennyiben a félelem elsősorban a biztonságot nyújtani nem tudó személyes kapcsolathálózatokkal függ össze, miközben a tanulmányi karrier megtörésében kifejeződő mobilitástól való elzártság is hozzájárul fokozódásához. A modernizációba vetett bizalom esetében ezzel szemben a H2.1 hipotézissel többé-kevésbé inkonzisztens eredményeket találunk: miközben az anyagi biztonsággal erősen összefügg a reménytelen várakozási horizont, addig a családi kulturális tőke csökkenti azt. Vagyis nem általában a jobb strukturális helyzetben lévők bíznak a fejlődésben, hanem azok, akik jól élnek, viszont az átlagnál kevésbé képzettek. Ezen összefüggéseket kiegészítik továbbá a magánélet minőségére vonatkozó pozitív tapasztalatok inadekvát általánosítása: azok a fiatalok, akik kiegyensúlyozott baráti kapcsolatokkal rendelkeztek, hajlamosabbak voltak az – ettől egyébként független – intézményekben is jobban megbízni és nagyobb haladáspotenciált tulajdonítani nekik – különösen akkor, ha fiatalabbak is voltak.

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a demokratikus szocializációs viszonyokat nem csak az a hatás torzítja, hogy felborul a lojalitás, tiltakozás és kivonulás egyensúlya (amennyiben a lojalitás tényleges alternatívájává a kivonulás válik, miközben a tiltakozás a kivonuláshoz szükséges erőforrásokkal nem rendelkezők kényszerpályája lesz), hanem az is, hogy a lojalitás és kivonulás közti választás szempontjából döntő modernizációs horizontot formáló tapasztalatok eloldódnak a pragmatikus logikától (amennyiben részben barátokkal való elégedettség, részben a materiális jólét reflektálatlan általánosításán alapulnak). Ilyenformán azt lehet mondani, hogy nem csupán a kivonulás és tiltakozás veszti el önálló funkcionális szerepét, felborítva ezzel egy demokratikus berendezkedés funkcionális rendjét, hanem egyúttal a lojalitás is illuzórikus bázison nyugszik. Ahelyett, hogy adekvát attribúción alapulna, valójában korlátozott racionalitású ítéletekre támaszkodik.

1. ábra: Lojalitás, tiltakozás, hűségútmodellje, forrás: sajátábra (forrás: saját elemzések)

A fenti útmodell alapján megállapítható, hogy az állampolgári szocializáció vonatkozásában számos diszfunkcionalitás mutatkozik. Egyrészt, amennyiben nincs kimutatható kombinációja az elégedetlenségnek és a változásba vetett hitnek, arra következtethetünk, hogy a tiltakozás funkcionális formájának a lehetőségtere beszűkült. Másrészt, amennyiben a pozitív modernizációs horizont nem releváns tapasztalatokból, hanem korlátozott racionalitású általánosításokból fakad, arra következtethetünk, hogy a lojalitás is illuzórikussá válik. Abból fakadóan, hogy a reflexív állampolgári kultúra elsősorban a kivonulásban tud kifejeződni, e típus súlya megnő a másikkal képest, és domináns igazodási ponttá válik a fennálló viszonyokkal elégedetlenek számára. Ebben az értelemben a fiatalok számára az igazi választás a korlátozott reflexivitáson alapuló lojalitás és a reflexivitásból következő kivonulás alternatíváira vonatkozik. A tiltakozás lehetőségének értelmi kiüresedése, a kivonulás túlsúlya és a lojalitás illuzórikus mivolta egyaránt egy olyan konstellációra utalnak, amiben a demokratikus intézmények elvesztik „utópikus potenciáljukat” és út nyílik a közöny naturalizálása és a politikai elidegenedés számára.

IV. Esszencialista nemzet vs. individualizmus – a kivonulás és lojalitás identitásmintázatai

A demokratikus intézményi rendszer kiüresedése nem hagyja érintetlenül a személyes identitás formálódásának szintjét sem. Ennek megfelelően járjuk körbe azt a kérdést, hogy a különböző állampolgári kultúrátípusokat választó fiatalok milyen értékmintázatokkal jellemezhetők, milyen narratívákkal és interpretációkkal támasztják alá különböző állampolgári stratégiáikat. Más szóval azt vizsgáljuk, hogy mik azok a valóságértelmezési mintázatok, melyek értelemmel tölthetik fel az illuzórikus lojalitás, a jobb híján történő tiltakozás és a kivonulás által jellemzett élethelyzeteket. Az elemzésbe bevont további magyarázó változókat az alapján választottuk ki, hogy a korábbi kutatások fényében milyen ideáltípusos identitásdimenziók jöhetnek számításba.

változó	kérdések
nemzeti identitás (53%)	Magyarnak érzem magam (0,5), Általában jobban szeretem a magyar népet, mint más népeket (0,5), Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok (0,6), Jobb lenne, ha a nem magyarok elköltöznének Magyarországról (0,2), Azt érzem, hogy Magyarország a hazám (0,5), Szerintem minden magyarnak Magyarországon kellene élnie (0,4), Jó érzés magyarnak lenni (0,7), Életem nagy részét inkább Magyarországon szeretném leélni, mint bármely más országban, (0,6), Úgy érzem, közös gyökerek, közös származás köt össze a magyarokkal (0,6), Szeretem a magyar nyelvet, (0,5), A magyaroknak nem szabadna keveredniük másokkal (0,3), Büszke vagyok Magyarországra (0,6), Általában kedvelem a magyar népet (0,6), Magyarország a legjobb ország, ahol élni lehet (0,4), Általában inkább szeretek magyarokkal érintkezni, mint más országból jövő emberekkel (0,5), Szeretem Magyarországot (0,6), Azt érzem, a magyarok egy nagy családot alkotnak, amelyhez én is tartozom (0,6), Büszke vagyok arra, amit a magyarok véghezvittek (0,6), Általánosságban a magyarok különbek a nem magyaroktól (0,4), Büszke vagyok arra, hogy magyar állampolgár vagyok (0,7)
autonóm identitás (77%)	Mennyire ért egyet azzal, hogy Ön tehetséges (0,8), A feladatait jól teljesíti (0,7), gyorsan tanul (0,8)?
vallási identitás	Vallásosan nevelték, nevelik Önt otthon?, Jár-e jelenleg, vagy járt-e Ön valaha egyházi óvodába, iskolába, felsőoktatási intézménybe?, Járt-e Ön iskolai hittanra, templomban, plébánián, gyülekezetben szervezett hittanra?, Valamilyen más vallással kapcsolatos képzésre?

3. táblázat: Az identitás-változók bemutatása (forrás: saját elemzések)

Egyrészt kiemelt figyelmet fordítottunk a nemzeti identitás kérdésére, ami egyszerre fejez ki azonosulási pontot, valamint egy szolidaritási relációt. E dimenzió jelentőségét társadalomtörténeti és rendszerváltás utáni kutatások egyaránt kiemelik (Szabó, 2009; Murányi, 2006). Másrészt ennek egyfajta ellenpontjaként olyan változót is kerestünk, ami a kollektív identitás helyett az autonómia és az önérvényesítés szempontjait fejezi ki. Az életük alakítását saját kezükbe vevő fiatalok önmagukba vetett bizalomról és önállóságról tesznek tanúbizonyságot, mely kérdések a felnövés problémahorizontja által meghatározott adolescens és posztadolescens életszakaszban egyaránt kiemelt jelentőségűek (Somlai et al., 2007). A harmadik potenciálisan meghatározó identitásmintázatként a vallásgyakorlást választottuk, ami a közösség és az én helyett a transzcendens síkon keres azonosulási pontot. Bár ez korántsem tekinthető tipikusnak a fiatalok körében, potenciális hatásának jelentősége miatt mégis megkülönböztetett figyelmet érdemel (Kovács-Pikó, 2016). E három változó lojalitással, tiltakozással és kivonulással való kapcsolatát Pearson-korrelációval vizsgáltuk.

	lojalitás	tiltakozás	kivonulás
nemzeti identitás	0,29**	-0,06*	-0,16**
autonóm identitás	-	-	0,09**
vallási identitás	-	-0,07**	0,07**

4. táblázat: Identitás és állampolgári viselkedés közti korreláció, * ($p \leq 0,05$); ****** ($p \leq 0,001$) (forrás: saját elemzések)

Az identitásmintázatok segítségével tovább árnyalható a három állampolgári reakciótípusról alkotott kép. Amennyiben szubsztantív szinten szeretnék jellemezni a lojalitást, a nemzeti identitás kínálkozik a legfontosabb tényezőnek. Vagyis a lojalitásról nem csak annyi mondható el, hogy több-kevésbé korlátozott reflexivitással párosuló materiális jólét alapozza meg, hanem a nemzettel való kritikátlan azonosulás is. Azok a fiatalok tekintenek bizakodóan a fennálló társadalmi-politikai helyzetre, akik egy olyan esszencialista nemzETFelfogást sajátítottak el, amiben a büszkeség elsődleges forrása az – elsősorban közös származása és sorsa által meghatározott – magyar néphez való tartozás. A nemzet virtuális közösségéhez való tartozás élménye abban az értelemben általános legitimációs elvként funkcionál, hogy – a társas viszonyok szintjén értelmezett kiugró diszfunkciók és relatív materiális jólét mellett – képes a kollektív célok által kijelölt értelemmel feltölteni az egyéni életet. Ilyen keretek között az esetleges szenvedések is a nemzetért hozott áldozatnak minősülnek, miközben a nemzet egységének fenntartása és védelmének

biztosítása válik nem csupán a legfontosabb politikai kérdéssé, de egyúttal a személyes élet tétjévé is. Ezen összefüggéseket tovább árnyalja a vallási identitással való korreláció hiánya, amiből arra következtethetünk, hogy a lojális fiatalok nemzetfelfogása alapvetően szekuláris jellegű: nem egy tradicionális legitimációs modellen alapul, hanem egy vallásetikai alapjaitól függetlenített és ennyiben „varázstalanított” – vagyis a politikai diskurzusok által szabadon instrumentalizálható (vö. Weber, 1998) – nemzet-felfogáson.

A kivonulás tartalmi jellemzésében mindhárom vizsgált identitás szerepet játszik. Az esszencialista nemzetfelfogás negatív referenciapontként van jelen: mindenekelőtt ennek elutasítása határozza meg a politikai közösséggel való szakítás motivációját. Azok a fiatalok, akik nem tudnak kritikátlanul, egy abszolút végső értelemként tekinteni a nemzetre, nem várhatnak tőle sem a szenvedéseknek értelmet adó, megnyugtató választ, sem pedig szempontokat az érdemesség megalapozásához. Ilyen értelmi forrásként kínálkozik egyrészt az identitás kollektív helyett egyéni szinten történő megalapozása, vagyis az értelemadás feladatának felvállalása. A kivonulás abban az értelemben a személyes autonómia igényének legradikálisabb kifejeződése, hogy a közösséggel való szakítást fejezi ki, vállalva a potenciális magára hagyatottságot. Ehhez nem csupán magabiztosságra és önbizalomra van szükség, hanem legalább annyira a felkínált nemzeti önértelmezési keretektől való kiábrándultságra is. A – varázstalanított és politikailag instrumentalizált nemzetfelfogástól való elfordulás által motivált – kivonulást a kollektívval szembeállított individuális mellett a vallásetikai alapjaitól megfosztott identitással kontrasztba állítható vallásosság is megalapozhatja. Miközben a személyes autonómiához hasonlóan a vallásos hit is az értelemadás eszközeként szolgálhat, egyúttal olyan erőforrás is, ami az elfogadhatatlan viszonyokkal való szakításhoz szükséges bátorságot megalapozhatja.

A tiltakozáshoz kapcsolódó identitásmintázat mindenekelőtt abban tér el a másik kettőtől, hogy kizárólag negatív elemeket tartalmaz. Ebben az értelemben nem rajzolódik olyan tartalmi elem, amivel való azonosulásként jönne létre, sokkal inkább különböző referenciapontok elutasítása jelöli ki kereteit. A nemzeti és a vallási identitásmintázatok a kollektív identitás két különböző típusát jelenítik meg, így ezek tagadása az autonóm önmegvalósítás irányába löki az egyént. A tiltakozók esetében ez azonban nem társul az önbizalom átlagnál nagyobb fokával, így végső soron egyfajta vákuum jön létre: sem a közösségi mintázatokkal nem tud azonosulni, sem pedig arra nem képes, hogy saját maga váljon élete megszervezőjévé. Ahogy a korábbi elemzésekből kiderül: a tiltakozás jobb híján történik, a kivonulás lehetőségétől való megfosztottság eredményeként. A stabil értékbázis hiánya ezt a

megfigyelést teszi kézzelfoghatóvá, amennyiben a tiltakozásról kiderül, hogy az többnyire nem hordozza magában az érdemi kritika lehetőségét, hanem sokkal inkább egy diffúz ellenérzés kifejeződése.

V. Konklúzió

A fiatalok állampolgári kultúrájának és szocializációjának vizsgálata soha nem csak a fiatalokról szól, hanem legalább annyira egy politikai rendszer jövőjéről is. Az ugyanis, hogy milyen állampolgári alternatívákat látnak maguk előtt a fiatalok, és hogy ezek kialakulását milyen tapasztalatok valószínűsítik, kifejezi azt a rendszert is, amit „belaknak”. Ebből a szempontból tekintve a fentiekben bemutatott eredményekre, elmondható, hogy a lojalitás, tiltakozás és kivonulás háromsztatú modellje segítségével számos a demokratikus kultúra torzulását kifejező diszfunkcióra rámutathatunk. Az első jelenség, amit ki kell emelni, az a rendszerlojalitás: egyszerre tisztán a materiális jólét, valamint az esszencialista nemzetfelfogás segítségével történő megalapozása. Különbözőképpen, de ez a két legitimációs elv egyaránt korlátozza a demokratikus értékek érvényesülését, amennyiben az igazságosságra és szolidaritásra vonatkozó reflexióval szemben az egyéni érdek és a megkérdőjelezhetetlen metafizikai nemzet logikáját érvényesíti – ebben az értelemben pedig a demokráciához nélkülözhetetlen kommunikatív racionalitáspotenciált beszűkíti (Habermas, 1994). Legalább ilyen fontos továbbá a tiltakozás és kivonulás közti egyensúly utóbbi javára történő elmozdulása, vagyis az előbbi funkcionális és értelmi kiüresedése. Az, hogy a tiltakozás a strukturális hátrányokkal küzdő, valamint negatív identitásmintázatokkal jellemezhető elégedetlenség tipikus reakciója lesz, mindennél jobban kifejezi a fennálló rendszer utópikus energiáinak kiürülését: érdemi kritika helyett a tiltakozás az elégedetlenség dezoorientált, a változás reményét nélkülöző kifejeződésévé válik. Ezzel szorosan összefügg a kivonulás túlterhelődése: mindazok, akiknek – strukturális pozíciójukra és individuális vagy vallási értékeken nyugvó stabil identitásukra támaszkodva – lehetőségük lenne érdemi kritikára és tiltakozásra, a rendszerrel való szakítást preferálják. Ebben az értelemben tovább mélyítik a tiltakozás értelmi kiüresedéséből fakadó rendszerválságot.

Hivatkozások

- Blaskó Zsuzsa – Gödri Irén (2016): *Magyarországról kivándorlók társadalmi és demográfiai összetétele*. In: Blaskó Zsuzsa – Fazekas Károly (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök*, MTA KRTK KTI, Budapest
- Csákó Mihály – Murányi István – Sik Domonkos – Szabó Ildikó (2010): A családi politikai szocializációról. *Társadalomkutatás* 4. szám.
- Habermas, Jürgen (1994a): *Válságtendenciák a kései kapitalizmusban*. In: Válogatott tanulmányok. Atlantisz, Budapest
- Habermas, Jürgen (1994b): *A jóléti állam válsága és az utópikus energiák kimerülése*. In: Válogatott tanulmányok. Atlantisz, Budapest
- Habermas, Jürgen (2011): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Gondolat, Budapest
- Hárs Ágnes (2016): *Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban*. In: Blaskó Zsuzsa – Fazekas Károly (szerk.): *Munkaerőpiaci tükrök*. MTA KRTK KTI, Budapest. 39–53. o
- Hirschman, Albert O. (1995): *Kivonulás, tiltakozás, hűség*. Osiris, Budapest
- Honneth, Axel (2013): *Harc az elismerésért*. Jelenkor, Pécs
- Kovács Eszter – Pikó Bettina (2009): Vallásosság a magyarországi középiskolások körében, *Társadalomkutatás* 1. szám
- Murányi István (2006): *Identitás és előítélet*. Új Mandátum, Budapest
- Somlai Péter – Bognár Virág – Kabai Imre – Somlai Péter – Tóth Olga (2007): *Új ifjúság*. Napvilág, Budapest
- Sik Domonkos (2014): *Demokratikus kultúra és modernizáció*. L'Harmattan, Budapest
- Sik Domonkos (2016): *Radicalism and indifference*. Peter Lang, Wien
- Szabó Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció*. L'Harmattan, Budapest
- Weber, Max (1998): *A politika mint hivatás*. In: *Tanulmányok*. Osiris, Budapest

Függelék

A lojalitást kifejező változók demográfiai eloszlásai:

	Ön szerint mennyi lehetőségük van a fiataloknak beleszólni a helyi közügyekbe?	Ésmennyi lehetőségük van a fiataloknak beleszólni a hazországos közügyekbe?	Mennyire elégedett Ön a követeződolgokkal? : munkavállalási lehetőségeivel	Mennyire elégedett Ön a követeződolgokkal? : jelenlegi élet színvonalával	Mennyire elégedett Ön a követeződolgokkal? : anyagi helyzetével	Mennyire elégedett Ön a követeződolgokkal? : tanulás lehetőségeivel	Mennyire elégedett Ön a követeződolgokkal? : személyes életterveim megvalósításának esélyeivel	Mennyire elégedett Ön a követeződolgokkal? : jövőbeli kilátásaival	Mennyire elégedett Ön a követeződolgokkal? : mindent egybevetve azaz, ahogyan most él
nem (1-5 skálaátlagok)									
fiú	2,29	2,17	3,39	3,50	3,31	3,81	3,58	3,51	3,63
lány	2,31	2,20	3,42	3,62	3,42	3,89	3,65	3,58	3,74
total	2,30	2,18	3,41	3,56	3,36	3,85	3,61	3,54	3,68
kor (1-5 skálaátlagok)									
15-19	2,16	2,09	3,24	3,71	3,50	4,07	3,76	3,67	3,79
20-24	2,29	2,17	3,38	3,50	3,30	3,80	3,57	3,50	3,65
25-29	2,40	2,26	3,53	3,50	3,32	3,71	3,55	3,49	3,63
total	2,30	2,18	3,41	3,56	3,36	3,85	3,61	3,54	3,68
településtípus (1-5 skálaátlagok)									
Budapest	2,61	2,47	3,73	3,69	3,49	3,94	3,71	3,62	3,78
megyei jogú város	2,46	2,31	3,57	3,70	3,54	4,01	3,76	3,65	3,82
város	2,25	2,13	3,31	3,48	3,30	3,80	3,54	3,49	3,61
község, falu	2,09	2,01	3,24	3,48	3,24	3,76	3,55	3,48	3,62
total	2,30	2,18	3,41	3,56	3,36	3,85	3,61	3,54	3,68

A leíró adatokon végigtekintve megállapítható, hogy a beleszólás tekintetében látványosan kevésbé voltak elégedettek a fiatalok a fennálló viszonyokkal, mint az életkörülményeikkel: az előbbi tekintetében egy 5 fokú skálán 2,2-2,3 körüli osztályzatot adtak, míg az utóbbiakra 3,4-3,9 közöttit. Ez utóbbiak közül legkevésbé az anyagi viszonyaikkal, leginkább a tanulási lehetőségekkel voltak elégedettek. A számottevőnek nem igazán nevezhető demográfiai különbségek tekintetében tendenciaszerűen elmondható, hogy a lányok, a fiatalabbak és a nagyobb városban lakók voltak inkább elégedettek.

A tiltakozást kifejező változók demográfiai eloszlásai:

	Milyen gyakran szokott Ön a családjával közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?			És a barátaival, közvetlen ismerőseivel milyen gyakran szokott közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról beszélgetni?			És milyen gyakran szokta Ön a közösségi oldalakat ... használni? : politikai tartalmú cikkeket, hozzászólásokat elolvasni	
nem	rendszeresen	alkalmanként	soha	rendszeresen	alkalmanként	soha	rendszeresen	alkalmanként
fiú	9%	63%	27%	7%	58%	34%	12%	22%
lány	8%	63%	28%	6%	57%	36%	7%	18%
total	8%	63%	27%	7%	58%	35%	11%	20%
kor	rendszeresen	alkalmanként	soha	rendszeresen	alkalmanként	soha	rendszeresen	alkalmanként
15-19	7%	56%	36%	6%	47%	45%	7%	15%
20-24	8%	66%	24%	6%	61%	32%	9%	21%
25-29	9%	65%	24%	7%	63%	29%	12%	22%
total	8%	63%	27%	7%	58%	35%	11%	20%
településtípus	rendszeresen	alkalmanként	soha	rendszeresen	alkalmanként	soha	rendszeresen	alkalmanként
Budapest	10%	62%	27%	7%	56%	35%	7%	17%
megyei jogú város	8%	65%	26%	6%	61%	32%	7%	21%
város	9%	62%	28%	7%	57%	35%	12%	23%
község, falu	8%	63%	27%	6%	57%	36%	8%	18%
total	8%	63%	27%	7%	58%	35%	11%	20%

Megállapítható, hogy nincs számottevő különbség a politikai kérdésekkel kapcsolatos mikro-nyilvánosságok különböző típusai között. Statisztikai hibahatáron belül 7-8% között ingadozik a politikáról családban vagy barátokkal gyakran kommunikálók aránya, 58-63% körüli alkalmanként kommunikálók aránya és 27-35% körüli az erről soha nem beszélőké. A fiatalok számára sok szempontból otthonosnak tekinthető, az autonómia nagyobb fokával kecsegtető online nyilvánosság esetében a politika iránt egyáltalán nem, ill. részben érdeklődők aránya felcserélődik: a 11% gyakran kommunikáló mellett, 20% alkalmanként, 68% pedig soha nem használja az internetet politikai kommunikációra. A demográfiai különbségek között kiemelhető a 19 év alatti korosztály általános inaktivitása: közöttük a politikával soha nem foglalkozók aránya minden helyszínen átlag feletti. Továbbá megemlíthető a községben és Budapesten élők között megfigyelhető tendencia, miszerint a politikával online soha nem foglalkozók aránya átlag feletti. Ez annál is inkább érdekes, mert feltehetően különböző jelenség áll a hasonló mintázatok mögött: míg az utóbbi esetben egy materiális egyenlőtlenség leképződését feltételezhetjük, addig az előbbi esetben az online jelenlétre vonatkozó nagyobb fókuszáltságot.

A kivonulást kifejező változók demográfiai eloszlásai:

	Tervezi-e? : hogy a közeljövőben- külföldre menjen tanulni		Tervezi-e? : hogy egy pár hétre, vagy hónaprakülföldre menjen dolgoz- ni (ingázni is)?		Tervezi-e? : hogy egy pár évre külföldre megdolgozni?		Tervezi-e? : hogy külföldön fog élni?		Mia, amiért (mégis) hajlandó- lenne elhagyni az országot hossz- szabb-rövidebb időre? : itthoni po- litikai helyzet		Mia, amiért (mégis) hajlandó- lenne elhagyni az országot hossz- szabb-rövidebb időre? : itthoni ki- látástalanság, lehetőségek hiánya	
nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	em- líti	NE	em- líti	NE
fiú	9%	87%	21%	73%	32%	60%	16%	75%	11%	86%	32%	66%
lány	8%	89%	15%	81%	23%	71%	13%	79%	13%	86%	30%	69%
total	8%	88%	18%	77%	27%	66%	15%	77%	12%	86%	31%	67%
kor	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	em- líti	NE	em- líti	NE
15-19	10%	84%	17%	76%	26%	65%	16%	72%	10%	87%	28%	68%
20-24	9%	88%	22%	73%	32%	61%	16%	76%	12%	87%	32%	67%
25-29	6%	92%	15%	82%	24%	71%	12%	82%	13%	85%	32%	67%
total	8%	88%	18%	77%	27%	66%	15%	77%	12%	86%	31%	67%
telepü- léstípus	igen	nem	igen	nem	igen	nem	igen	nem	em- líti	NE	em- líti	NE
Budapest	6%	87%	10%	82%	14%	74%	6%	84%	9%	87%	19%	78%
megyei- jogú város	13%	83%	22%	74%	32%	61%	17%	74%	14%	82%	40%	57%
város	8%	89%	18%	78%	29%	64%	17%	75%	14%	85%	31%	68%
község, falú	6%	91%	19%	77%	28%	65%	15%	78%	8%	90%	30%	69%
	8%	88%	18%	77%	27%	65%	15%	77%	12%	86%	31%	67%

(NE: nem említ)

Kiemelhető, hogy a külföldre távozást legtöbbször többéves munkavállalásként tudják elképzelni (27%), ezt követi a rövidebb vagy ingázó munkavállalás (18%), a külföldön való állandó letelepedés (15%) és végül a tanulás (8%). A távozás potenciális okai között a fiatalok csaknem harmada említi meg a kilátástalanságot és lehetőségek hiányát (31%), miközben 12%-uk utal politikai okokat. A demográfiai megoszlások szempontjából kiemelhető, hogy inkább fiúk, inkább a középső korosztályba tartozók és leginkább a megyeszékhelyen lakók nyilatkoztak a távozásról. A képet árnyalja ugyanakkor, hogy e csoportba tartozók egyaránt elsősorban a külföldi munkavállalásra nyitottak, míg a tanulásra vagy a kiköltözésre nem átlag feletti mértékben. Kiugró továbbá Budapest hatása: az itt lakó fiatalok nem csupán kevésbé nyitottak bármiféle kivándorlásra, de emellett még rossz kilátások esetén sem szívesen költöznének el. Vagyis úgy tűnik, hogy magának a városnak van egy olyan megtartó ereje, ami semelyik másik településre nem jellemző.

Az ifjúság szabadidő-felhasználása a fogyasztói társadalomban

I. Fogyasztás és szabadidő – történelmi távlatból

Érdekes az időfelhasználással kapcsolatban számos, szinte közhelyszerű megállapítás tartalmát újragondolni. Ilyen a fogyasztói társadalom és a szabadidő kapcsolata, mely a reáljövedelemtől és a fogyasztásra fordított időtől függ. Történetileg az 1900-as évek végére a nyugat-európai társadalmak polgárai a fiziológiás szükségletekre szánt idő levonása után rendelkezésre álló életidőnek már csak 20%-át töltötték fizetett munkavégzéssel, míg 100 évvel ezelőtt ez az arány közel 50% volt (Ausubel – Grübler, 1995). A szabadidő növekedése egyrészt előfeltétele az időigényes fogyasztási tevékenységek elterjedésének, másrészt a szabadidős szolgáltatások (vendéglátóipar, kereskedelmi televíziózás, turizmus stb.) egyre nagyobb arányt képviselnek a fogyasztás szerkezetében. A szakirodalom bővelkedik olyan elemzésekben, ahol a fogyasztás növekedését elemzik európai (Tomka, 2011), amerikai és angol surveyk alapján (Gershuny – Fisher, 1999), de a tevékenységekről és minőségükről keveset tudunk.

A magyar szabadidő felhasználásról döntően a KSH mikrocenzusaiból értesülünk, a nagymintás ifjúságkutatás időfelhasználási blokkja arra lenne hivatott, hogy differenciálja a KSH méréseit. „Az élet egyre több minőségi mozzanatából ki van lopva az idő. Az emberek életminősége szinte észrevétlenül romlik ezen folyamatokban” (Falussy, 2004a). Az idő nyomását kortól függetlenül érzékeljük, és a felgyorsult világban gyakran bukdácsolunk, keressük a helyünket. „A gyorsaság már a természetünké vált, kialakult pszichénkben a sebesség, az időgazdálkodás és a hatékonyság maximáló képessége, amely napról napra növekszik” (Honoré, 2014, 8-9). Az állandó zaklatottság miatt az emberek nem tudnak a jelenre koncentrálni, így elvész a pillanat lényege. Kompenzálására újabb és újabb szociálpszichológiai módszereket alkalmaznak, pl. az éber figyelem (Kabat-Zin, 2013), a tudatos jelenlét (mindfulness) (Szondy, 2012) technikáit tanítják, melyek segítségével az észrevétlenül elvesztett készségek visszaszerezhetők.

Az időszegénység leggyakoribb, korhű kezelési módja az idővásárlás. Olyan termékeket vásárolunk, szolgáltatásokat veszünk igénybe, amelyekkel, miközben időt takarítunk meg (instant leves, gyorsétterem, gyors olvasás stb.), tovább élénkítjük a fogyasztási piac egy speciális szegmensét. Az időmegtakarítás vitathatatlan nyeresége mellett azonban kérdés, mi marad meg az eredeti termékből vagy tevékenységből, ha „ki van lopva belőle az idő”? Meddig érdemes elmenni az időnyereség iránti késztetésekben? A 2000-es években körvonalazódtak a gyorsasággal szembeni ellen-trendek, melyek nem csupán a lassításról, hanem az egyensúlyról, a helyes tempó megtalálásáról szólnak, amely lehetővé teszi a koncentrációt és a kifinomult érzékelést. A slow világ (slow food, slow sex, slow school, slow city stb.) egy másfajta fogyasztói attitűdöt képvisel és egy másfajta életmódot, szabadidő-kultúrát tart a minőségi emberi létezés alapjának (Petrini, 2002; Honoré, 2014).

A szabadidő az ipari társadalom „termékeként” született meg, ehhez hasonlóan az információs társadalom is kitermeli az idő új, sajátos formáját, az eIdőt, ami egy szociális konstrukció, a társadalmi élet új rendezőelve, amely új típusú rendezetlenséget szül, elmosva a rögzült határokat munka, pihenés és szórakozás között. A munka- és szabadidő határainak fellazulása a számítógéppel, monitor előtt végzett munkával kezdődött – csupán pár kattintást jelent a munkafeladatról a kikapcsolódásra váltani – majd a mobilinternettel és az okostelefonokkal teljesedett ki e folyamat. Meghaladva a Castells (2005) által leírtakat, már nem szükséges a munkaidő végéig várni a kikapcsolódásra, az eIdőre jellemző flexibilis időfelfogás utat nyit az egyéni preferenciák érvényesítésének: IKT eszközeink révén bármikor, akár minimálisan rövid időt is a személyes céljainkra tudjuk felhasználni. A korábbi temporális egyértelműségek megszűnnek, a különböző típusú cselekvések egymásba folynak, egy rugalmas tevékenységmasszát konstruálva.

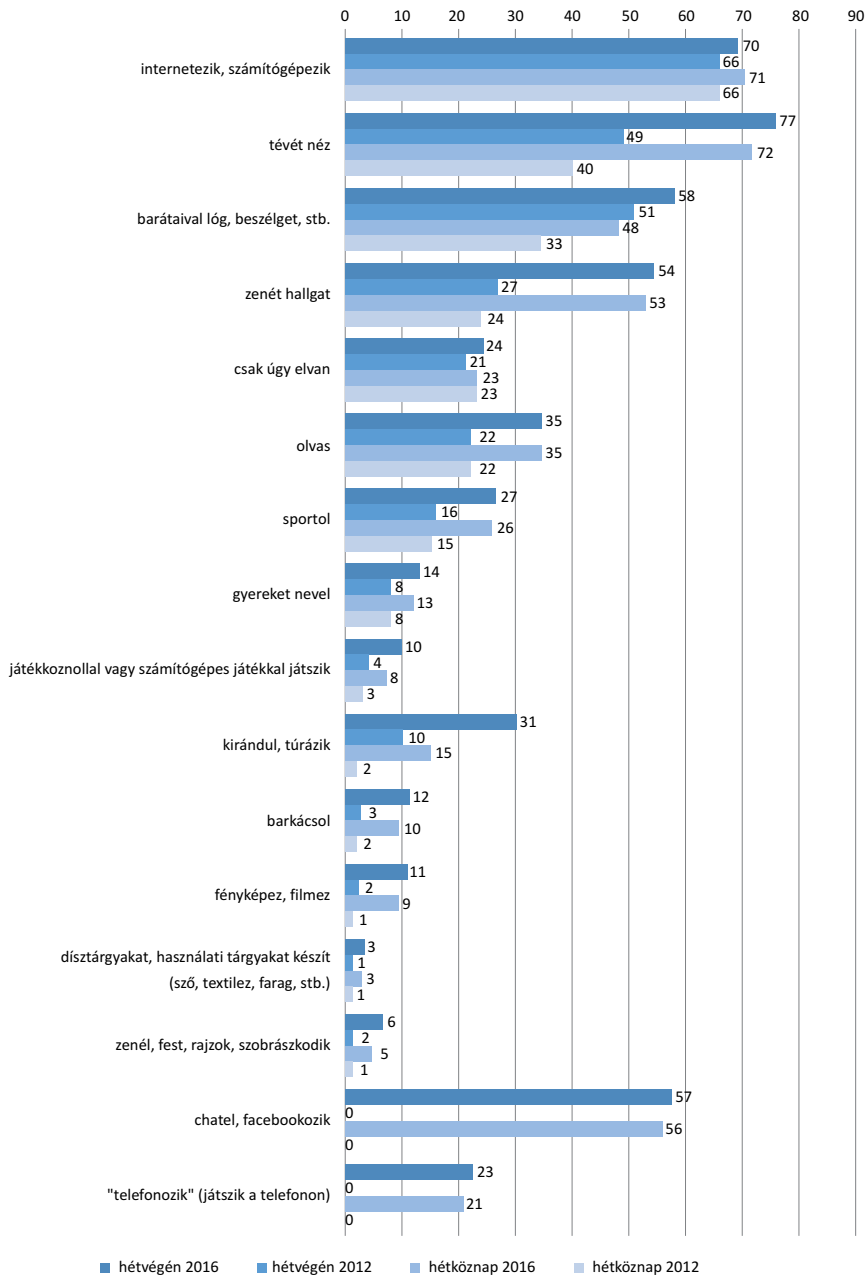
Az új típusú fogyasztási szokások kiformalódása meghatározó eleme az eIdőt kitermelő információs társadalomnak, mely egyre inkább tartalomfogyasztó társadalomként jellemezhető, amely a társadalom tagjait a különböző digitális tartalmak fogyasztásán és előállításán, az információk megszerzésén, feldolgozásán és megosztásán keresztül integrálja. Ebben a tartalomfogyasztó társadalomban hangsúlyos a felfokozott intenzitás, a pillanatnyiség, az azonnali kielégítést sürgető vágyakozás, az események bősége, a fokozódó stressz, individualizmus, kockázatok, újítások és válságok – a fogyasztás experimentális és emocionális, ahol azért fogyasztunk, hogy szórakozzunk, hogy élvezzük az életet (Ábrahám 2016).

II. A szabadidő terei és tevékenységei a 2016-os felvétel alapján

Azt írja a *Gyorsjelentés a Kárpát-medencei fiatalokról* címmel megjelentetett elemzés (Magyar Ifjúság Kutatás 2016) a Szabadidő, egészség című fejezetben, hogy „A fiatalok szabadidős terei és tevékenységei alapvetően nem változtak, továbbra is otthonukban és barátaiknál töltik el leggyakrabban a kötelezettségeik teljesítése után fennmaradt idejüket”. Sajnos nem áll módunkban sem megerősíteni, sem cáfolni az állítás szabadidős terekre vonatkozó kitételét, ugyanis a kutatás során nem kérdezték meg a fiatalokat arról, hogy hétköznapi és hétvégén hol töltik általában a szabadidejüket! Ezzel a hibával megfosztották a társadalomkutatókat a longitudinális vizsgálat lehetőségétől, amely a magyarországi ifjúságkutatások kezdeteitől¹ rendelkezésünkre állt, vagyis, hogy a változásokat detektálni tudjuk, trendeket állítsunk fel. Hasonlóképpen súlyos hibát követtek el akkor is, amikor nem kérdezték meg azt sem, hogy mennyi szabadidővel rendelkeznek a fiatalok egy átlagos napon a munka, tanulás, háztartási és ház körüli munkák elvégzése után, ill. hétvégén, amelyet tetszésük szerint pihenéssel vagy szórakozással tölthetnek? Ezen adatok hiányában meglehetősen nehéz a fiatalok szabadidő-gazdálkodásáról, időháztartásáról képet alkotni.

A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 adatait összevetve a Magyar Ifjúság 2012 adataival láthatóvá válik a „szabadidő szentháromság” jelensége (Fekete, 2018), az internet, a televízió és a barátokkal töltött idő dominanciája (1. ábra). A telekommunikációs és szórakoztató elektronikai eszközök köré koncentrálódó szabadidő-felhasználás a 15-29 éves korosztály sajátja, csupán kevesekre jellemző az offline, valós térben megélt, hagyományosnak tekinthető, az ehhez az életkorhoz köthető élmények rendszeres gyűjtése, az aktív, cselekvő időfelhasználás. Akik kimozdulnak a mediatisztált környezetükből, jellemzően kirándulnak, túráznak (hétvégenként a fiatalok csaknem harmada), sporttevékenységet folytatnak, tizedük barkácsol, filmez, fotóz szabadidejében. Noha emelkedett az előző időszakhoz képest, továbbra is nagyon alacsony azoknak a fiataloknak az aránya, akik valamilyen hobbytevékenységet folytatnak, az önkifejezés, művészi önmegjelenítés formáival töltik kötöttségektől mentes idejüket, zenélnek, festenek, szobrászkodnak, vagy dísz tárgyakat készítenek.

¹ Magyar Ifjúság 2004 kérdőív, 58. oldal: „Hol tölti szabadidejét leggyakrabban egy átlagos hétköznapon? Hol tölti szabadidejét leggyakrabban egy átlagos hétvégén?”

1. ábra: Szabadidős elfoglaltságok („Mit csinál leggyakrabban a szabadidejében?” $N_{2012}=7345$; $N_{2016}=2000$; százalékos megoszlás) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A korábbi adatfelvételhez képest kirajzolódik néhány újabb változás: tovább nőtt az internetezők aránya, ismét népszerűvé vált a fiatalok körében a televíziózás, amely korábban úgy tűnt, elveszítette elsődleges szabadidő-formáló szerepét, ill. megduplázódott a szabadidejüket zenehallgatással töltő fiatalok aránya is. E három adat rávilágít arra, hogy a képfürdő és hangfüggöny világa az, mely keretet ad, élvezetessé teszi és elhatárolja a fiatalok szabadidőtöltését.

Az előző adatfelvételhez képest bekerült két új elem a szabadidős elfoglaltságok körébe, mely szintén az IKT eszközök által meghatározott tevékenységstruktúrát bővíti: a chatelés, facebookozás, amely hasonló súlyt képvisel a fiatalok szabadidő-gazdálkodásában – főként hétfvégén – mint a barátokkal való együttlét. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy a barátokkal folytatott beszélgetés döntő hányada a világhálón keresztül valósul meg. A másik új szabadidős elem a „telefonozás”, az eszközigenyes szórakozás aktuális és népszerű válfaja. A digitális kultúra, amelyben élünk, az individuum kultúrája, amely leginkább az okostelefonok elterjedésével kristályosodott ki, hiszen e készülékek révén egy komplett szórakoztató – információs – tudományos centrum kerül minden egyes tulajdonos kezébe, melyet igényei szerint, tértől és időtől függetlenül használhat. E szórakoztató centrumok használata nélkül nehezen képzelhető el egy Y vagy Z generációs fiatal szabadidő-háztartása. A telefonozás, mely jelentheti különböző játékok, applikációk használatát, videók megtekintését stb., elsősorban a legfiatalabbak, a 15-19 éves korcsoport számára preferált elfoglaltság, 39 százalékuk tölti vele szabadidejét.²

A szabadidő/szórakoztatóipar a minimumra szorítja a befektetendő egyéni aktivitást, miközben maximalizálja annak eszközigenyességét. Egyre több külső erőforrást (pénzt, felszerelést, kelléket) veszünk igénybe az élmény reményében, miközben egyre szűkül a belső pszichés energiaráfordítás készsége és képessége. Az emberek szívesebben költenek pénzt ahelyett, hogy „magukból” (figyelem, energia) fektetnének be többet. A fogyasztói szabadidő-kultúra azt üzeni, az öröm csak mástól, kívülről jöhet. Pedig a szabadidőből származó öröm nagysága nem függ össze az elérésükhöz felhasznált materiális energia mennyiségével. A felkészültséget, tudást, intenzív érzelmeket megkívánó foglalatosságok legalább olyan magas jutalomértékkel bírnak, mint a külső energiát igénylők (Csíkszentmihályi, 1997).

Az 1980-as évek végétől kezdve háttérbe szorultak a különböző, otthon végezhető tradicionális tevékenységek (pl. kézimunkázás, barkácsolás) a szabadidő tevékeny felhasználása során, csökkent a tanulásra, az önképzésre és az olvasásra szánt idő

2 Az összefüggés szignifikáns $p=0,000$

mennyisége is (Tibori, 2001). Az olvasás népszerűségének csökkenése egyenesen arányos a televíziózás elterjedésével, a képi kultúra erősödésével. A könyv, mint kiemelt ismeretközlő eszköz dominanciájának hanyatlásához hatásosan járult hozzá a televíziózás világméretű elterjedése és alapvető szabadidős szokássá válása, majd az internet használatával tökélyre fejlesztjük a televízió révén kialakuló „tudásunkat”: a koncentráció rövidülését, a felszínes információk preferálását és a váltást; ezzel párhuzamosan az elmélyülést, a figyelem koncentrációját igénylő könyvolvasást egyre inkább hanyagolva (Fekete, 2018). Az időmérleg-felvételek adatai szerint a könyvolvasással töltött szabadidő mennyisége két évtized alatt 40 százalékkal csökkent, noha az utóbbi tíz évben a csökkenés üteme lelassult (KSH 2013: 17).

Mindezek fényében biztatónak tűnik, hogy az előző adatfelvételhez képest emelkedett a fiatalok között a szabadidejüket olvasással (is) kitöltő fiatalok aránya, mind hétköznap, mind a hétvégét illetően (22%-ról 35%-ra). Akik szabadidős tevékenységként említették az olvasást, 60 százaléka falun vagy kisebb városban él, és csak minden harmadik férfi (33%)³. Az olvasás, mint említett szabadidős tevékenység és a birtokolt könyvek⁴ száma közötti összefüggés szignifikáns⁵, és a fiataloknak csupán 6 százaléka számolt be arról, hogy egyáltalán nincs otthon a háztartásban könyv (1. táblázat). A nyomtatott sajtótermékek olvasása viszont nem tartozik a preferált szabadidős tevékenységek közé, a fiatalok csaknem fele soha nem olvas napilapot, folyóiratot vagy hetilapot (3. ábra).

nincs könyve	6
1-25	17
26-50	20
51-75	5
76-100	13
101-150	9
151-300	19
301-500	8
500+	5

1. táblázat: „Hány darab hagyományos könyv van az Önök háztartásában?” (százalékos megoszlás) N2016=8000 (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

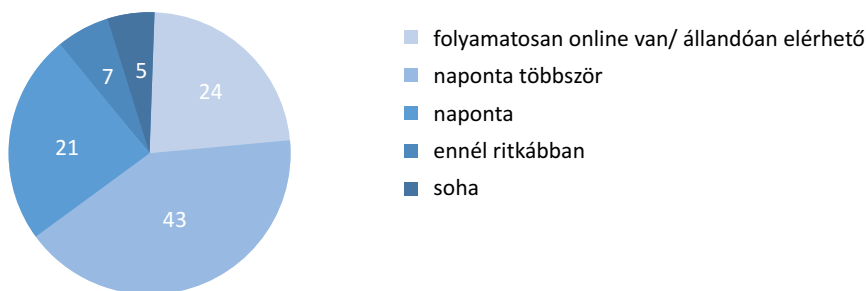
3 Ezt a tendenciát vetíti előre a PIRLS vizsgálatok eredményssora is, mely a 4. évfolyamon tanulók szövegértési képességeit vizsgálja, s ahol a lányok rendre magasabb pontszámot érnek el, mint a fiúk, továbbá pozitívabb attitűdjük az olvasás iránt. Forrás: https://www.oktatas.hu/cimke_lista?keyword=PIRLS

4 „Hány darab hagyományos könyv van az Önök háztartásában?”

5 $p=0,000$ $F=45,174$

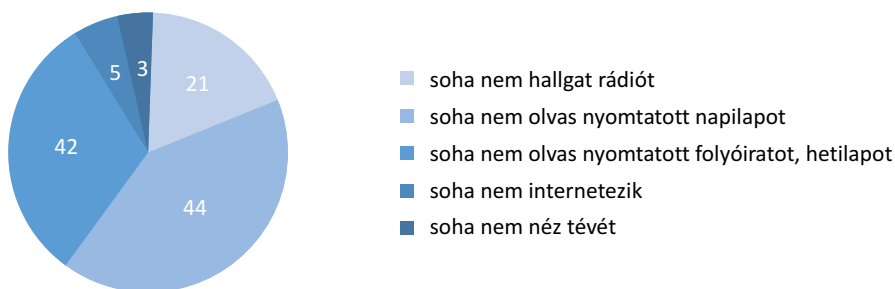
Akik olvasnak, ezt gyakran utazás, tömegközlekedés közben teszik, alkalmi időtöltésként vesznek kézbe valamilyen hírforrást, valami gondűzött, esetleg a háztartás, a kert miatt szakkönyvet. De ez nem a klasszikus értelmű olvasás, hanem ismeretszerzés, ami persze nem lebecsülendő. Az, hogy a 15-29 évesek 35 százaléka olvas, legyen némi biztatás a szabadidő differenciált eltöltését ösztönözve.

A televíziózás és az internetezés a legnépszerűbb szabadidős tevékenység a 15-29 éves korosztály számára, a fiatalok 63 százaléka nyilatkozott úgy, hogy naponta néz televíziót. Az internethasználat intenzitását tekintve a napi és ennél ritkább használat között van jelentős szakadék (2. ábra).

2. ábra: Milyen gyakran használ Ön internetet? (százalékos megoszlás, N2016=8000)(forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A rádióhallgatás jóval kevésbé népszerű szabadidős tevékenység, mint a tévézés vagy az internetezés, a fiatalok csupán 28 százaléka nyilatkozott úgy, hogy minden nap hallgatja valamelyik adót.

3. ábra: Szabadidőben soha nem végzett tevékenységek (százalékos megoszlás, N2016=8000) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A televíziótól (3%) és az internettől (5%) való távolmaradás összefüggéseit vizsgálva az adatok alapján azt a következtetést vontuk le, hogy eltérő motiváció áll a

hátterben. A tévémentes szabadidő jellemzően saját elhatározás, döntés következménye, mely iskolázottság, státusz és lakóhely által meghatározott, míg az internetmentes időtöltés anyagi depriváció és egyéb hátrányok halmozódásának következménye⁶.

Kulturális aktivitás, intézményi látogatottság

Vitányi Ivánt idézve tudományos közhely, hogy a kultúrának nincs egy egységesen elfogadott meghatározása. Legszelebb értelemben véve a kultúra az emberi civilizáció fejlődése során felhalmozott információk összességét jelenti. A kultúra a csoport tagjai által megőrzött értékekből, az általuk követett normákból és a létrehozott anyagi javakból áll. Utal a társadalom tagjainak életmódjára, az öltözködési, házasodási szokásokra, az alkalmazott munkamódszerekre, a szabadidős tevékenységekre és a vallási szertartások rendjére (Giddens, 2003). A rendszerváltozást követően a kultúrában lezajlott változások fő irányát tekintve megállapítható, hogy a kulturális kínálaton belül egy átstrukturálódás ment végbe, csökkent a hagyományos és a magas kultúra relatív súlya, és megnövekedett a tömegkultúráé (Hunyadi, 2005). A kultúrával kapcsolatos attitűdök és a kultúrafogyasztási szokások vizsgálatát fókuszba helyező szociológiai felmérések a magas kultúra közönségét illetően azonos megállapításokra jutnak évtizedek óta: a magas kultúrát elsősorban az idősebb korosztály kedveli, a színház, a komolyzene és a szépirodalom iránt komolyan érdeklődő csoport egyre inkább előregszik (Kuti, 2009).

Az ifjúságkutatások rendre csökkenő ifjúsági kultúrafogyasztásról számolnak be és rendszerint megállapítják, hogy „a szabadidős elfoglaltságok között kulturális tevékenységeket még kevésbé végeznek a fiatalok, mint néhány évvel korábban” (Nagy, 2013). Jelen tanulmányunkban a 15-29 éves fiatalok szabadidős szokásait és kulturális preferenciáit tizenhárom, a magas- és a mindennapi, szórakoztató kultúrához kapcsolódó intézmény látogatásán keresztül vizsgáljuk⁷. Adatainkat

6 31 százalékuk Észak-Magyarországon, 35% az Észak-Alföldön él, 51% falun él, 39% kisebb városban, 95% alapfokú végzettségű, 14% nélkülözések között él, 42%-nak hónapról hónapra anyagi gondjai vannak, 28% épphogy kijön a jövedelméből. Anya foglalkozását tekintve: 68% mezőgazdasági fizikai munkás, segédmunkás és betanított munkás, 14% szakmunkás (az összefüggés szignifikáns, $p=0,000$ Cramer's $V=0,183$), 75% legfeljebb 8 általánost végzett. Apa foglalkozását tekintve: 76% mezőgazdasági fizikai munkás, segédmunkás és betanított munkás, 14% szakmunkás. Apa iskolázottsága: 71% legfeljebb 8 általánost végzett (az összefüggés szignifikáns, $p=0,000$ Cramer's $V=0,205$).

7 A különböző intézmények látogatási gyakoriságát egy 6 fokozatú skála segítségével térképezték fel az interjúk során a kérdezőbiztosok, ahol 1= (szinte) soha, 2=évente többször, 3= 2-3 havonta 4= havonta többször 5= hetente egyszer 6= hetente többször látogatási gyakoriságot jelent. A könnyebb értelmezhetőség kedvéért a skálát megfordítottuk. A válaszadók mindösszesen 1%-a nem tudta, vagy nem akarta megmondani, hogy milyen gyakorisággal látogatja a felsorolt intézményeket.

összevetve a Magyar Ifjúság 2012 eredményeivel (Fekete-Prazsák, 2014: 197) meg kell állapítanunk, hogy sajnálatos módon még tovább csökkent a kultúraközvetítő intézmények látogatottsága, a fiatalok közül egyre kevesebben, egyre ritkábban keresik fel a magas kultúrához köthető különböző helyszíneket (2. táblázat). Hasonlóképpen a korábbi vizsgálatokhoz, operába (10%) és komolyzenei hangversenyre (14%) járnak legkevésbé a fiatalok⁸, az art mozit, a művészfilmeket is csupán a fiatalok alig több mint ötöde választja kikapcsolódásként (22%). A klasszikus értelemben vett kultúrához köthető színterek közül a színház a legnépszerűbb, a fiatalok harmada legalább évente egy előadást megtekint⁹.

	Legalább évente egyszer felkeresi (%)	Átlag	Szórás
Színházba	34	1,47	0,757
Art moziba, / művész-filmeket nézni	22	1,36	0,783
Multiplexbe vagy más moziba	62	2,05	1,004
Könyvtárba	36	1,66	1,044
Komolyzenei hangversenyre	14	1,22	0,622
Könnýzenei koncertre	51	1,71	0,860
Könyvesboltba	43	1,67	0,918
Kiállításra, múzeumba	34	1,47	0,764
Operába	10	1,16	0,569
Kávéházba, teázóba	60	2,29	1,335
Sörözőbe, borozóba, kocsnába, presszóba	64	2,49	1,412
Étterembe	67	2,20	1,123
Konditerembe, fitness klubba	33	1,93	1,590

2. táblázat: „Milyen gyakran jár Ön a következő helyekre?” (N₂₀₁₆=8000) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A mindennapi kultúra színterei közül az étterem, a kávéház, teázó, a söröző, kocsmá, és a multiplex nagyobb népszerűségnek örvend a fiatalok között a 2012-es kutatáshoz viszonyítva, emelkedett azon fiatalok aránya, akik legalább évente egy alkalommal felkeresik az adott intézményt. Ezek a létesítmények fontos helyszínei a társas együttlétnek, a közösségi élményeknek is, így a mindennapok kultúrájának

8 2012-ben 11% és 16% volt az arány (Fekete – Prazsák, 2014).

9 2012-ben 38% volt színházban (Fekete – Prazsák, 2014).

meghatározó platformjai. De éppen ezek a színhelyek azok, ahol a legnagyobb szórás mutatkozik, vagyis a fiatalok bizonyos csoportjai között jelentős különbségek mutatkoznak a könnyed kikapcsolódásra lehetőséget nyújtó szórakozóhelyek látogatását illetően.

A multiplex mozik egyre fokozódó népszerűségét alátámasztja, hogy az elmúlt évtizedekben lezajlott technikai – technológiai fejlődés a kultúra jellegében is mélyreható változásokat idézett elő. Ilyen változás többek között a látványtársadalom kiépülése, bekövetkezett a *pictural turn*, a képi fordulat, s ez a változás átalakította az elvárásokat is (Almási, 2002: 134). Információs társadalmunkban a fogalmakra építő műfajokkal szemben sokkal nagyobb szerepet játszanak a látványra épülő műfajok (3D, video, klipek), mely a vizuális kultúra megerősödéséhez vezettek. A fiatalok szabadidejük jelentős hányadát mozgóképek élvezetének szentelik, döntően a televízió és a számítógép képernyője előtt; kisebb arányban a mozi és a DVD filmek biztosítják a „képfürdőt”. A film műfaját tekintve rendkívül hatékony és közerthető kultúraközvetítő, ennek is köszönhetően a mozi egy inkluzív, története során mindvégig rendkívül népszerű helyszíne a szabadidőtöltésnek.

A 2016-os adatfelvétel során új elemként bekerült a vizsgálatba a könnyűzenei koncert, mely szintén meglehetősen népszerű az ifjúság körében, minden második fiatal, évente néhány alkalommal részt vesz ilyen rendezvényen. Az, hogy beemeltek a helyszínek közé a konditermet és a fitneszklubot arra mutat rá, hogy mozgásnak és a sportnak egyre jelentősebb szerepe van az egészségtudatos életmód kialakításában és fenntartásában, mely a XXI. század életmódbeli változásainak egészségre ártalmas hatásait hivatott ellensúlyozni. Minden harmadik fiatal eljár ezekre a helyekre évente több alkalommal is, de itt se hagyjuk figyelmen kívül a magas szórást, vagyis a fiatalok megosztottságát.

Sosem látogatott helyek, strukturálatlan szabadidő

A nagymintás ifjúságkutatások tapasztalatai azt mutatják, hogy vizsgálatról-vizsgálatra folyamatosan nő azon fiatalok száma, akik nemcsak a kultúraközvetítő intézetektől maradnak távol, de a közösségi élet hagyományos színtereit sem látogatják szabadidejükben. Ez a vizsgálat is illeszkedik a mintázatba, valamennyi korcsoportban emelkedett a felsorolt intézményekbe (szinte) soha nem járó fiatalok aránya (3. táblázat). Az egyre kevésbé látogatott helyszínek között kivételt képez a népszerű mozi, ahol megállt a látogatók számának csökkenése, ill. némi növekedés is tapasztalható.¹⁰

10 Ahol a 15-19 éves korcsoportba tartozók esetében a korábbi 37%-ról 34%-ra csökkent azok aránya, akik (szinte) soha nem járnak az intézménybe, a 20-24 éves korcsoport látogatottsági adatai stagnálnak (37%), ill. a legidősebb, a 25-29 éves korcsoportba tartozók esetében is 40%-ra csökkent a moziba soha nem járók aránya.

	15-19 éves			20-24 éves			25-29 éves		
	2008	2012	2016	2008	2012	2016	2008	2012	2016
Színházba	40	57	63	47	60	66	51	63	65
Art moziba	68	75	78	67	72	78	72	76	77
Multiplexbe vagy más moziba	27	37	34	29	37	37	43	45	40
Könyvesboltba	38	49	55	36	51	56	38	55	58
Komolyzenei hangversenyre	77	81	86	80	81	86	81	83	85
Könyvtárba	30	46	52	43	55	63	43	65	73
Kiállításra, múzeumba	41	56	62	47	59	68	53	63	67
Operába	89	88	90	89	86	90	90	86	90

3. táblázat: Sohasem látogatott helyek 2008-2012 („Milyen gyakran jár Ön a következő helyekre...? (szinte) soha” $N_{2008}=8000$; $N_{2012}=8000$; $N_{2016}=8000$ százalékos megoszlás) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Legkevésbé látogatott intézmény hagyományosan az opera, ahol a fiatalok 90 százaléka még sose járt, amit alig lemaradva követ a hangverseny és a képzeletbeli dobogó harmadik fokára szoruló art mozi, ahol a fiatalok háromnegyede nem volt még soha. A magas kultúrához kapcsolódó intézmények közül jellemzően legnépszerűbb színház látogatottsági adatait tekintve meg kell állapítanunk, hogy az ifjúság 65 százaléka nem vett még részt színházi előadáson, és a hasonló kedveltségű múzeumok és kiállítások sem nyújthattak élményt a fiatalok 66 százalékának. Különösen figyelemre méltó ez az adat tekintetbe véve azt, hogy a kulturális részvételre általában az iskolai tanulmányok folytatása kedvező hatással van, mely jellemzően megszűnik az iskola befejezésével.

Az 1. ábra felmutatja a fiatalok szabadidő-struktúrájának jellemző vonását: a passzív szabadidőtöltés (tévézés, internetezés, facebookozás, chatelés, telefonozás) dominanciáját az aktív szabadidőtöltéssel szemben. Fel kell hívnunk a figyelmet egy másik jelenségre is ezzel kapcsolatban: évek óta stabilan jellemző a fiatalok harmadára – negyedére a céltalan szabadidőtöltés („semmi különösét (nem csinál), csak úgy elvan”). A kihasználatlan, strukturálatlan, jelentős mennyiségű üres idő kreatív és tartalmas kitöltése, mely fejleszti a személyiséget és a rekreációt is szolgálja, komoly kihívás a fiatal korosztály számára. A folyamat egyik következménye lehet

a kényszer szülte szabadidő „romboló” jellegű felhasználása, az élménykeresés, a fiatalok szenvedélybetegségei, a kockázatkereső életstílusuk, deviáns magatartásuk és különféle szubkultúrákban való részvételük. A strukturálatlan szabadidő, amit a fiatalok vagy egyedül, vagy kortársakkal töltenek, gyakran együtt jár függőséget okozó szerek kipróbálásával (vö. Rácz 2001, Pikó 2006).

A szabadidő kihasználatlansága és strukturálatlansága szignifikáns összefüggést mutatott a 2012-es vizsgálat esetében a fiatalok rosszabb anyagi körülményeivel és az alacsony iskolázottsággal (Nagy, 2013: 223). 2016-ra némi átrendeződésnek lehetünk tanúi: a gazdasági státusz kapcsán a probléma „feljebb csúszott”, inkább az alsó közép-, középosztályhoz köthető „éppen hogy kijönnék a jövedelmükből” és „beosztással jól kijönnék” szubjektív önbesorolási kategóriákba tartozókra jellemző a szabadidő céltalansága (34-37%), és kevésbé a rossz anyagi körülmények között élő fiatalokra (4-12%) (3. táblázat).

	2012		2016	
	hétköznap	hétfégen	hétköznap	hétfégen
gondok nélkül élnek	18	17	6	6
beosztással jól kijönnék	17	19	34	36
éppen hogy kijönnék a jövedelmükből	23	25	37	34
hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	25	26	11	12
nélkülözések között élnek	34	35	4	5
legfeljebb 8 osztály	23	24	40	39
szakmunkásképző	26	30	18	18
érettségi	18	19	30	30
diploma	16	18	7	8

4. táblázat: A szabadidő céltalan eltöltése, szubjektív anyagi helyzet és iskolai végzettség kapcsolata ($N_{2012}=7294$; $N_{2016}=2000$) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

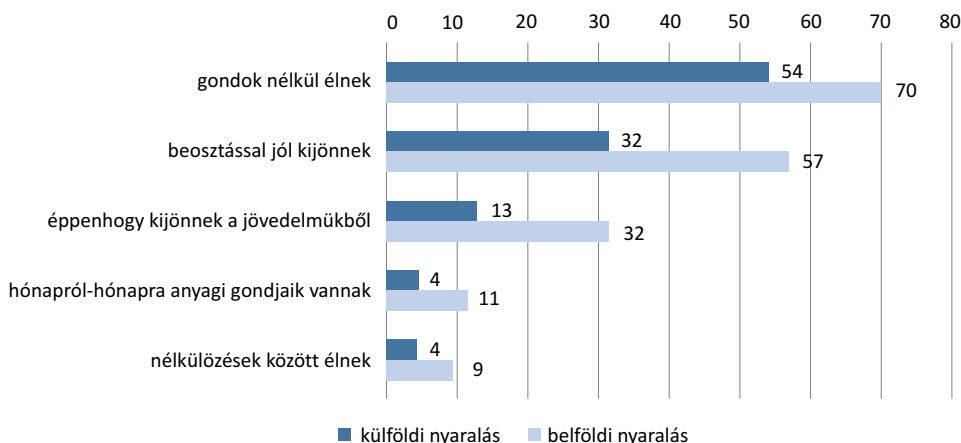
Az iskolai végzettség differenciáló hatása is másként jelentkezik 2016-ban, mint korábban: erőteljesebben mutatkozik meg az üres idő-probléma a legalacsonyabban iskolázottak (40%), és az érettségizettek között (30%), ill. felére csökkent a diplomások érintettsége (8%).

Nyaralás, fesztiválok

Modern társadalmunk jellemzője, hogy a szabadidő már nem a munkafolyamatok közé beékelődött, csekély mennyiségű idő, hanem a szabad hétvégék bevezetésével ritmikusan ismétlődő, előre tervezhető, ill. a hosszú hétvégék és nyári szabadságok rendszerét is figyelembe véve, tömbökben rendelkezésre álló időmennyiség. Az ifjúság életében is fontos időszak a nyár, mely a nyaralás, a különböző fesztiválok ideje is.

Az ifjúságkutatások arról számoltak be, hogy a nyári üdülések a fiatalok fokozatosan emelkedő hányadának jelentettek élményt és kikapcsolódást: 2000-ben a fiatalok 39 százaléka állította, hogy volt üdülni (külföldön vagy belföldön), 2008-ban már a fiatalok több mint fele nyaralt valahol (59%), majd 2012-ben megtört a trend, s az ifjúságnak újra csak 37 százaléka számolt be üdülésről.

Jelen kutatásban a fiatalok csaknem ötöde (24%) számolt be külföldi, 44 százalék pedig belföldi nyaralásról. Az ilyen jellegű pihenés szorosan összefügg az anyagi helyzettel¹¹, jellemzően a kedvező anyagi körülmények között élő fiatalok jutnak el nyaralni (4. ábra). A belföldi nyaralás az alacsonyabb költségek miatt megfizethetőbb, így a kevésbé jó, kiegyensúlyozott anyagi viszonyok között élő fiatalok is részesülhetnek a kikapcsolódás e formájában („éppen hogy kijönnék a jövedelmükből” szubjektív önbesorolást választók harmada). A kedvezőtlen anyagi helyzetben lévőknek mintegy tizede tudott belföldön pihenni, külföldön csupán 4 százalékuk.

4. ábra: Nyaralás és anyagi helyzet összefüggése (N=8000, százalékos megoszlás) (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

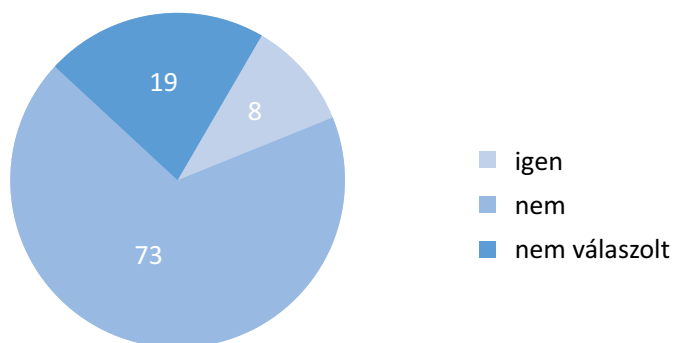
¹¹ Az összefüggés szignifikáns $p=0,000$

Kirajzolódik a 2016-os ifjúságkutatásból az a szakirodalmi állítás, hogy a szabadidő felhasználásra a tömbösödés jellemző. A szabadidő egyre nagyobb, osztatlan egységekben áll rendelkezésünkre (összefüggő szabadság, hosszú hétvégék kialakítása stb.). Egyre kevesebb a mindennapi tevékenységek között elszórtan jelentkező, rövid pihenőidő, így nincs megbízható minta a fiataloknak ezek helyes és élvezetes eltöltésére. Korábban az ünnepnapoknak (és a vasárnapoknak is) volt valamilyen vezérmotívuma, az adott ünnep jellege meghatározta a szabadidős tevékenységeket. Ezek a hagyományok ma már többnyire eltűntek. Az ünnepek sajátosságai elhalványulnak, fogyasztási aktussá válnak, és sok strukturálatlan (bármire fordítható) időt hagynak maguk után. A többség nehezen tud bánni ezekkel az időtömbökkel. Jelenleg a turizmus a legnagyobb haszonélvezője ennek a jelenségnek.

A turizmust több oldalról éri kritika, egyesek a divat által diktált kényszerjellegét, mások státusz-fogyasztó sajátosságát kifogásolják (Kiss, 2001), a szimbolikus fogyasztás tipikus megnyilvánulásaként értelmezik. Az utazás viszont lehetővé teszi a státuszváltást. Az emberek nemcsak azért várják a szabadságot, hogy kikapcsolódjanak, hanem - ha csak rövid időre is - de megvásárolják maguknak a magasabb státusz érzetét (elegáns szálloda, drága étterem stb.) (Mills, 1970). Az üdülségek az év legköltségesebb hetei, melyek egy jobb, élhető világot jelenítenek meg (Köstlin, 1996). Vannak, akik a turizmus környezetkárosító hatására hívják fel a figyelmet, megint mások (Kolakowski, 1998) szerint nem a tudásvágy vagy a menekülés az utazás alapvető motívuma, hanem a természetes emberi kíváncsiság és a változatlanság igénye.

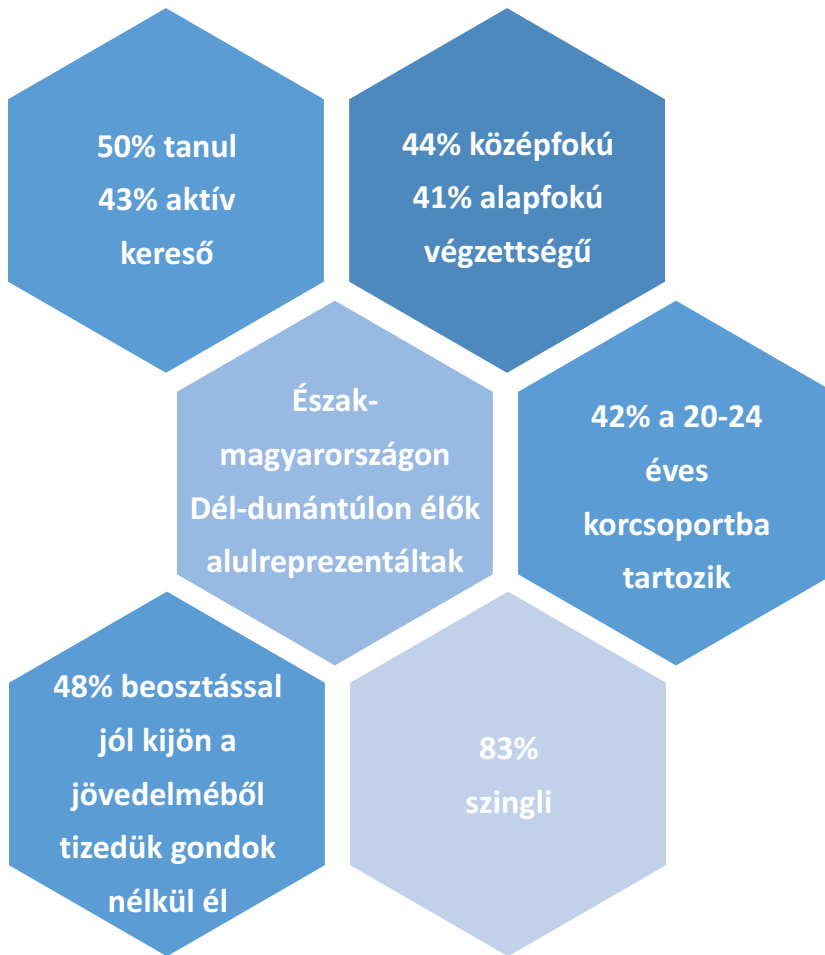
Fesztiválok ifjúsága – így jellemezte Gábor Kálmán a rendszerváltást követően az ifjúsági korszakváltás időszakában formálódó fiatalságot (Gábor-Jancsák, 2006). Gábor Kálmán Sziget-kutatásainak eredményei tükrében fogalmazta meg állítását, mely szerint a jövőbeli középosztály ifjúsági kultúrája a különböző fesztiválok formálódik, s mely kultúra a piacokonform fogyasztói és az alternatív kultúra ötvözte. Mindezt összekötötte azzal a változással, melynek során a '90-es évektől kezdve mind a munka, mind a szabadidős tevékenységek intenzitása megemelkedett, továbbá a fiatalok magatartásmintáit a fogyasztóipar és a média alakították (Gábor-Jancsák, 2006).

2016-os adatok alapján elmondhatjuk, hogy ezek a mai fiatalok már korántsem a fesztiválok ifjúságát testesítik meg, csupán 8 százalékuk vett részt valamilyen fesztiválon a lekérdezést megelőző évben (5. ábra).

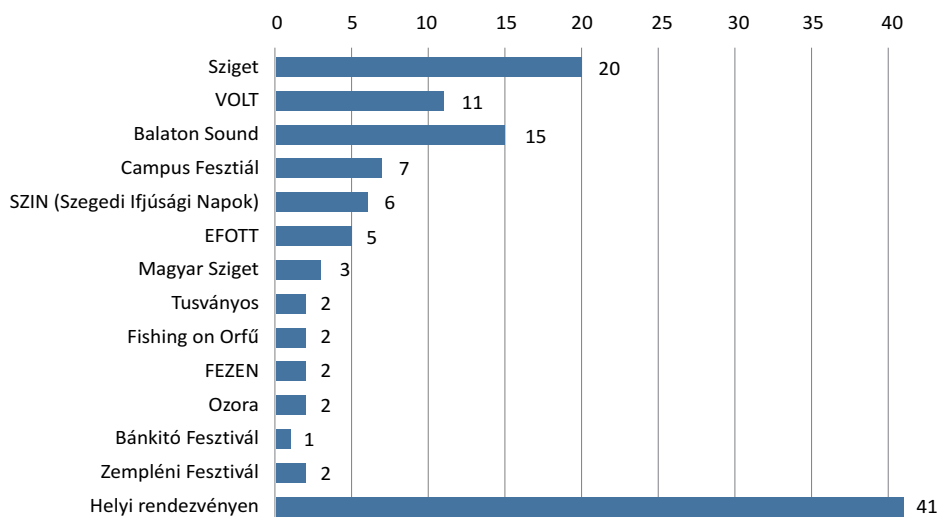
5. ábra: Részt vett-e Ön az elmúlt egy évben valamilyen fesztiválon? (%)
 $N_{2016}=2000$ (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A fesztiválozás, hasonlóan az üdüléshez, szintén anyagi helyzet által meghatározott szabadidős tevékenység, amit jelez az is, hogy a különböző rendezvényeken részt vevő fiatalok többségének (58%) anyagi helyzete kedvező, az inaktívak közül kevesen tudnak csak bekapcsolódni ebbe a szórakozási formába (6. ábra). A 2000-es évek fesztiválok ifjúságához képest szintén változás mutatkozik az iskolázottság tekintetében is, míg a Gábor Kálmán vezette kutatások idején a fesztiválózó fiatalok között felülreprezentáltak voltak a diplomások, most csupán 15 százalékuk számolt be felsőfokú végzettségről.

6. ábra: Fesztiválozók jellemzői (%) N2016=624 (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A fesztiválózó fiatalok legnagyobb arányban a helyi, települési rendezvényeken jelentek meg (7. ábra). A két legnépszerűbb nyári tömegrendezvény a fiatalok között a Sziget és a Balaton Sound, 20% ill. 15% vett részt rajta, a képzeletbeli dobogó harmadik fokára a VOLT fesztivál állhatott fel.

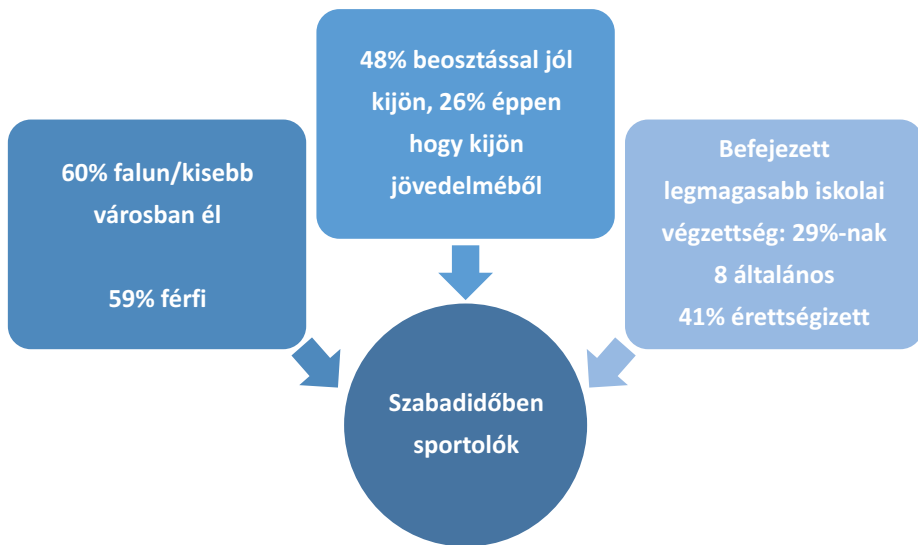
7. ábra: Fesztiválok látogatottságának megoszlása (%) $N_{2016}=624$ (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Sport, barátokkal töltött idő

A test edzése és a sport szerepe folyamatosan alakult a történelem során és számos hatás formálta. A fizikai aktivitás sok szempontból pozitívan járul hozzá az egyén egészségi állapotához: javítja a testi és lelki egészséget, valamint a stresszel történő megküzdés képességét (Laczkó - Rétsági, 2015). A magyar lakosság sportolási szokásairól készített vizsgálatok jellemzően negatív tendenciáról számoltak be, a fizikai aktivitás alacsony mértéke már az ezredfordulót követően megmutatkozott: a 15 és 84 év közötti magyar lakosság mindössze 30%-a végzett rendszeresen sporttevékenységet. A 2012-es ifjúságkutatás adatai szerint a fiatal sportolók 35 százalékos aránya a négy évvel korábbi 39 százalékhöz viszonyítva négy százalékos csökkenést mutat és megközelíti a tizenkét évvel ezelőtt mért adatokat (Perényi, 2013).

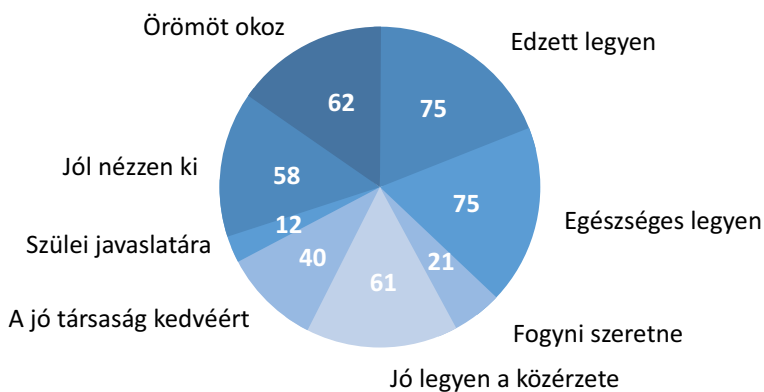
A 2016-os adatfelvétel alapján minimális emelkedésről lehet beszámolni: a megkérdezett fiatalok 36%-a számolt be arról, hogy rendszeresen testmozgást végez, sportol. A szabadidős sporttevékenységek végzése legkevésbé az inaktív fiatalokra (4%), a rossz anyagi körülmények között élőkre (6%), a szakmunkás végzettségűekre (12%) és a fővárosban élőkre (15%) jellemző (8. ábra). A fiatalok döntő többsége (64%) tehát inkább a passzív szabadidőtöltést választja kötöttségektől mentes

idejében, a flow, a fizikai képességek fejlesztése a háttérbe szorul. A fiatalok jellemzően a virtuális térben kergetik az élményeket, s kevésbé a labdát a sportpályákon.

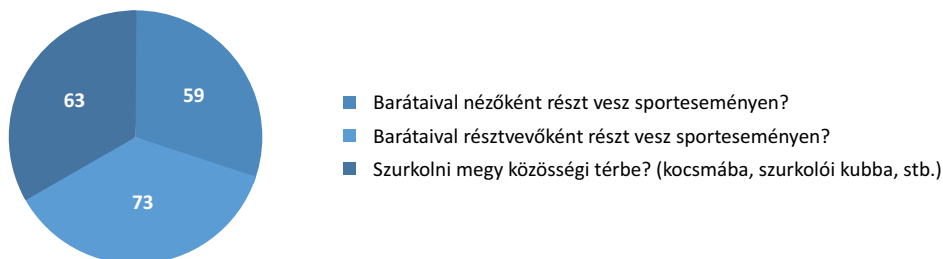
8. ábra: Szabadidejükben sportolók szociodemográfiai jellemzői (százalékos megoszlás) $N_{2016}=2874$ (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A versenyszerűen sportolók aránya nagyon alacsony, csupán 5 százalék. A fiatalok sportolással kapcsolatos motiváció közül kiemelkedik az edzettség és a jó egészség elérésének/megtartásának vágya, és szintén hangsúlyos a jó közérzet és az örömszerzési faktor is (9. ábra).

9. ábra: Miért sportol Ön rendszeresen (%)? $N_{2016}=2000$ (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A fiatalok szabadidős szokásait tekintve láthattuk, hogy számukra nagyon hangsúlyos a barátokkal töltött idő (1. ábra). Kíváncsiak voltunk, hogy ez vajon befolyásolja-e a sporttal kapcsolatos tevékenységeket? Jelentős pozitív hatásról nem tudunk beszámolni, a fiatalok csaknem háromnegyede soha nem vett részt barátaival sporteseményen, 63 százalékuk sosem jár baráti társaságban szurkolni a közösségi lét különböző tereibe, és nézőként, szurkolóként sporteseményeken való részvétel sem jelent elfoglaltságot a fiatalok 59 százalékának (10. ábra).

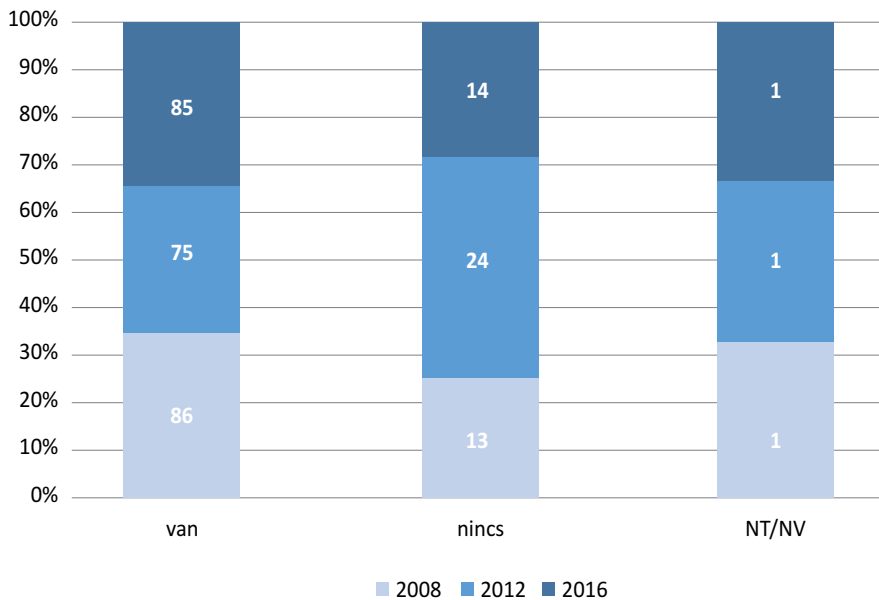

10. ábra: Milyen gyakran fordul elő Önnel, hogy barátaival, közeli ismerőseivel közösen...? (szinte) soha (százalékos megoszlás) $N_{2016}=2000$ (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

A fiataloknak 14%-a nyilatkozott úgy, hogy egy olyan barátja sincs, akivel együtt töltené a szabadidejét¹², ez a 2008-as eredményhez közelít (11. ábra). Akiknek nincs baráti társasága, azok háromnegyede szabadidejében leggyakrabban tévét néz mind hétköznap, mind hétvégén,¹³ de a virtuális kapcsolatok, az internetezés is a face to face viszony pótszerét jelentik (55% választja hétköznap, 53% hétvégén).

¹² Köztük felülreprezentáltak az Észak – Alföldön (26%) Közép-Magyarországon (24%) és Észak-Magyarországon (16%) élők, 57%-a lány, 55% aktív kereső, 28% inaktív. Több mint fele a 25-29 éves korcsoportba tartozik, csaknem háromnegyedük (72%) kisvárosban, ill. falun él, 61%-uk alacsonyán iskolázott.

¹³ Az összefüggés szignifikáns, $p=0,000$ Cramer's $V=0,183$

11. ábra: „Van-e olyan baráti köre, társasága, amellyel gyakran van együtt szabadidejében személyesen?”(százalékos megoszlás) $N_{2016}=8000$ (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Az IKT eszközök által uralta szabadidő-struktúrában fontos elfoglaltság a barátokkal közösen végzett virtuális játék, a chatelés, különböző applikációk használata. A 15-29 éves korosztály csupán valamivel több, mint harmadának (35%) nincs olyan baráti társasága, akivel az online térben tölti együtt a szabadidejét. Akiknek nincs ilyen virtuális társaságuk, azok 67 százaléka nem rendelkezik otthon internet hozzáféréssel¹⁴, 62 százaléka háztartásában nincs pc, laptop, vagy tablet, és csaknem háromnegyedüknek nincs okostelefonja sem (71%)¹⁵.

14 Az összefüggés szignifikáns $p=0,000$

15 Az összefüggés szignifikáns $p=0,000$, Cramer's $V=0,229$.

IV. Összegzés

A 2016-os felvétel szabadidős blokkjával kapcsolatban igazoltnak látjuk azokat a hazai és nemzetközi szakvéleményeket, melyek szintén nagymintás felvételek alapján kimondják, a szabadidőipar növekedése az átlagos gazdasági növekedéshez képest megsokszorozódott, átalakította a fogyasztók életmódját. Ismert például, hogy az ülő életmódhoz kapcsolódó iparági szegmensek (kábel tv, mozi stb.) sokkal nagyobb mértékben növekedtek, mint a fizikai aktivitásra alapozó területek (fitness termek, amatőr sportversenyek stb.).

A jelen, a globalizáció, az információ és az internet által uralt világ kultúrája a „mainstream kultúra”, a szórakozás kultúrája, a „világkultúra” (Martel, 2010) globális kultúra, amelybe – bár eltérő mértékben – az öt kontinens beletartozik. A szabadidő felhasználás hármass funkciója (rekreáció, szórakozás, személyiségfejlésztés) tetten érhető, de nem különülnek el markánsan egymástól.

Indokolatlan tartalmi, módszertani változtatások történtek a 2016-os kérdőívben. A korábbiaktól eltérő kérdezés módosította az alapadatok értelmezését pl.: város/község megkérdezett lakóinak aránya mindkét település típusnál 32%.¹⁶

De ha már így van, akkor bátran leírható, hogy jelenleg a városi és községi lakosság azért viselkedik nagyon hasonlóan, mert az intézményi ellátottság jobb esetben csak a városban elérhető, de inkább a megyeszékhelyeken. Ez a magyarázata az 1996 óta ismert (Vitányi 1996) magas színházlátogatásnak, amely megőrizte prioritását 20 éven át. Az más kérdés, mire jutnánk, ha 20 év színházi műsortükeiret elemoznénk műfajok, klasszikusok-kortárs darabok esetében. A zenés-táncos produkciók hegemoniája azonban finom vizsgálatok nélkül is egyértelmű. A tartalomlelemzés azonban más módszertanú felvételt igényel. Változatlanul érzékelhető, hogy Magyarország kulturális állapota, befogadói magatartása őrzi a félféudális jelleget, aktivitási arányában pedig a közel egyharmadot. A regionális adatokat vizsgálva Közép-Magyarország helyzete sokszor ellentmondásos. Ebben szerepet játszik az adott település infrastrukturális ellátottsága és Budapesttől való távolsága pozitív és negatív értelemben. A színházlátogatók 35%-os aránya Budapest nélkül csak 17% a tevékenységek rendszerében, a multiplex 33%-ról 16,5%-ra, a „szigetlakóké” 56%-ról 34%-ra csökken a fővárosiak nélkül.

A tevékenységfajták közül a játékosság a legfontosabb, melyet akár egyéni, akár közösségi formában, de rendszeresen választanak a fiatalok, alkalmazkodva az épp

¹⁶ Az elemzés elvégzésekor teljes súly változót használtunk. Az adatfile-ben a „teljes minta súly-változó” -n kívül szerepelnek még: kék, zöld, sárga, lila minta súly. Az egyes színek, amiket használnak a kérdőívben, azt jelzi, hogy nincs a teljes mintán (8000 fön) lekérdezve a beszínezett kérdés, hanem csak egy részmintán.

aktuális trendekhez. A hazai és a külföldi kutatók ezt már korábban megjósolták, és a tömegkultúra rovására írták, különösen annak manipulatív eszköztára miatt.

A valóság – és így a 2016-os ifjúságkutatás is – azonban a fogyasztói magatartást igazolja a szabadidő eltöltésben is, ahol változatlanul az élen járó tevékenységek: TV nézés, internetezés, chatelés, okostelefon alkalmazása. Az aktivitások közül az olvasás és a színházlátogatás fontossága a korábbi felvételekhez hasonlóan jelentősen meghaladja az egyéb választási lehetőségeket. A színházba járás nem csökkent az elmúlt évtizedekben, a 2016-ban mért 34%-os eredmény azt igazolja, a megkérdezett fiatalok több mint egyharmada évente legalább egyszer látogatja az intézményt.

Hasonlóképpen enyhe növekedés tapasztalható egyéb klasszikus kultúraközvetítő intézmények (könyvtár, könyvesbolt, múzeum, egyéb kiállító terek) és a fesztiválok kedveltségét illetően, az azonban nem derül ki, hogy a különféle szabadidő eltöltési formák mennyiben szolgálják az egyén prevencióját, a közösséghez tartozás érzését, az esélyegyenlőséget, a műveltség gyarapítását, az alapértékek tudatosítását.

Markánsan korvonalazódik, hogy az élménykeresésnek kitüntetett szerepe van a fiatalok életében. Az élményre törekvés alig függ az anyagi helyzettől, bár nyilvánvaló, hogy az elérhető élmények fajtája más az egyes társadalmi rétegeknél. Az élményorientált attitűd és cselekvés egyre nagyobb részt foglal el az egyén időfelhasználásában, és már nemcsak a szabadidőt, hanem a többi életszférát (munka, tanulás, gyereknevelés stb.) is áthatja (Éber 2007). A választásban azonban magára marad az ember. A döntés kényszerén túl mérlegelni kell a kockázatot, a beszűkülést, ezért az eligazodáshoz leegyszerűsítő képzetekre, sémákra van szüksége. Ennek érdekében olyan divatos tevékenységeket választ, olyan társas mintákhoz csatlakozik, melyeket sokan követnek. Ez a biztonságkeresés vezet el a professzionalizálódáshoz, egyre több hivatásos szakember működik közre az élmények létrehozásában.

De hiába a jobbnál jobb, egyre tökéletesebb élményt nyújtó esemény, utána (sőt akár közben is) a fásultság jelei mutatkoznak. Az örömkészség romlik. A külvilági élménykínálat csak akkor hoz pozitív eredményt, ha valós belső szükségletekre (mentális igény, képességek szintje stb.) rezonál.

A válaszadók gazdasági helyzetének (az egyén havi jövedelmének) és társadalmi csoportbesorolásának értelmezésekor 2-5%-os eltérést mutatnak az adatok. Erős az a hárítás, hogy a megkérdezettek a nehéz anyagi helyzetükről nyíltan beszéljenek, inkább megtagadják a választ. A nélkülözést 2,2% bevallja, de ennek

hátteréről nem tudunk meg további összefüggéseket. Mivel a szegénységhez negatív előítéletek tapadnak, és azt címkeként használják nemcsak a kirekesztő csoportok, erre joggal érzékenyek az érintettek, és inkább elfedik tényleges anyagi és/vagy társadalmi helyzetüket.

Minden mobilitás vizsgálatban ott van az önbevalláskor, hogy a megkérdezett a saját helyzetét igyekszik a valóságnál egy kicsit pozitívabban értékelni, miközben, ha alkalma van rá (pl. a nyitott kérdéseknél) elpanaszolja a nehézségeit. Ezt 30 éve folyamatosan igazolják a surveyk, a szociálpszichológusok pedig hangsúlyozzák, a fiatalok arra törekednek, hogy saját státuszukat jobbra értékeljék, mint a szüleikét.

A 2016-os felvételen ez a tendencia folytatódik. Ugyanez a megállapítás a társadalmi csoportbesorolásra is érvényes: a legtöbben a középső csoportba sorolják magukat, ami önámítás még akkor is, ha az iskolázottságot vizsgálva emelkedés tapasztalható.

2012-ben a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 10,4% volt, 2016-ban 12,2%, de az eltérő kérdezés miatt további, differenciált összehasonlítást nem lehetett megtenni. Több területen csökkent Budapest egyeduralma az intézményi ellátottság, a dinamikusabban változó gazdasági, infrastrukturális lehetőségek ellenére, mégis számolni kell a főváros túlsúlyával¹⁷.

Az ifjúságkutatás elmúlt két évtizedét tekintve megállapítható, hogy az érdeklődés egyértelműen a digitalizált világot és annak eszközeit részesíti előnyben, a tevékenységek zöme egyéni vágyakat elégít ki, de a chatelés és a különféle közösségi oldalak használata látszólag bekapcsolja a közösség-érzését is. A szabadidő felhasználásának fontosságát a pihenésben, a feltöltődésben látják a megkérdezettek és ennek megvalósításáért sokféle áldozatot tesznek intellektuálisan és anyagilag egyaránt. Kitapintható, hogy a fiatalok egyre tudatosabban választják meg azokat az aktivitásokat, amelyek kellemessé teszik a mindennapjaikat és feltöltődést jelentenek. Bár a mintában szereplők a fogyasztói társadalom tagjai, az időfelhasználásban egyre inkább megtervezik az elfoglaltságaikat, döntéseikben inkább az érdekesség, az egyéni készség, képesség a motiváló. Az adatok ismeretében – bár csak óvatos előrejelzésként – ott rejlik az a tudatosság, amely a szabadidő funkciói közül a pihenést, a kikapcsolódást tartja a legfontosabbnak.

¹⁷ Akik sportolnak szabadidejükben és Közép-Magyarország régióban élnek, azok fele fővárosi lakos. Színházlátogatás esetén a Közép-Magyarország régióban élők 35%-a volt a lekérdezést megelőző 12 hónapban legalább egyszer színházban, azonban Budapest nélkül ez az adat csak 17%. Hasonló tapasztalatot szerezhetünk, ha a multiplex mozi látogatást vagy a Sziget fesztiválon való részvételt vizsgáljuk.

Hivatkozások

- Almási Miklós (2002): *Korszellem v@dászat*, Helikon Kiadó, Budapest
- Ausubel, Jesse H. – Grübler, Arnulf (1995): Working Less and Living Longer: Long-Term Trends in Working Time and Time Budgets, *Technological Forecasting and Social Change*, 5. szám
- Ábrahám Júlia (2016): *Rekreációs kultúra a fogyasztói társadalomban*, TE Doktori Iskola, kézirat, Budapest
- Castells, Manuel (2005): *A hálózati társadalom kialakulása*, Gondolat, Budapest
- Csikszentmihályi Mihály (1997): *Flow. Az áramlat*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- Éber Márk Áron (2007): *Élménytársadalom*, ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest
- Fekete Mariann (2018): *eIdő, avagy a szabadidő behálózása*, Generációs kultúrafogyasztás a digitális korban. Szeged: Belvedere. (kiadás alatt)
- Fekete Mariann – Prazsák Gergő (2014): Kulturális kasztrendszer: autonómia és közösségiség szerepe a fiatalok kulturális aktivitásában, In: Nagy Ádám - Székely Levente (szerk.) *Másodkézből. Magyar Ifjúság 2012*. Kutatópont, Budapest. pp.195-217.
- Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (2006): *Ifjúságszociológia*, Belvedere, Szeged
- Giddens, Anthony (2003): *Szociológia*, Osiris Kiadó, Budapest
- Falussy Béla (2004): Társadalmi trendek az időfelhasználásban, *Kultúra és közösség*, 2. szám
- Gershuny, Johanthan – Fischer, Kimberly (1999): *Leisure in the UK* Acr
https://www.iser.essex.ac.uk/files/iser_working_papers/1999-03.pdf, letöltve: 2018. 07. 01.
- Honoré, Carl (2014): *Slow - A lassúság dicsérete*, Lazi Könyvkiadó, Szeged.
- Hunyadi Zsuzsa (2005): *Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok*, Magyar Művelődési Intézet, Budapest
- Jánosi György (1986): *A szórakozás történelmi funkcióváltozásai*, Magvető Kiadó, Budapest
- Kabat-Zinn, Jon (2013): *Az éber figyelemről – örök kezdőknek*, Ursus Libris, Budapest
- Kiss Gabriella (2006): Szabadidő-diskurzusok a XXI. század elején, *SZÍN-Közösségi Művelődés* 5. szám

- Kolakowski, Leszek (1998): Az utazásról. In: *Kis előadások nagy kérdésekről*, Európa Kiadó, Budapest
- Köstlin, Konrad (1996): Utazás, régiók, modernség, *Cafe-Babel*, 4. szám
- Központi Statisztikai Hivatal (2013): *Kulturálódási szokásaink*. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérleg felvételek segítségével, 2013. június. KSH, Budapest, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kult_szokasok.pdf, letöltés: 2013.12.10.
- Laczkó Tamás – Rétsági Erzsébet (szerk., 2015): *A sport társadalmi aspektusai*, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, Pécs <http://www.etk.pte.hu/protected/OktatasiAnyagok/%21Palyazati/ASportTarsadalmiAspektusaiN.pdf>, letöltve: 2018.05.04.
- Llosa, Mario Vargas (2014): *Látványcivilizáció*. Európa Könyvkiadó, Budapest
- Marten, Yann (2010): Beatrice and Virgil, *New York Times Book Review*
- Mills C. Wright (1970): A státuszpánik, In: *Hatalom, politika, technokraták*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- Nagy Ádám (2013): Szabadidős terek és tevékenységek, In: *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*. Kutatópont, Budapest
- Perényi Szilvia (2013): Alacsonyan stagnáló mozgástrend: a fizikai inaktivitás újratermelődése, In: *Magyar Ifjúság 2012 Tanulmánykötet*. Kutatópont, Budapest
- Pikó Bettina (2006): A serdülő- és ifjúkori függőség biológiai, pszichológiai és szociológiai összefüggései, In: Bíró Judit (szerk.) *Biopolitika - drogprevenció*. Tanulmányok a kábítószer-fogyasztás megelőzéséről, L'Harmattan - ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest
- Petrini, Carlo (2002): *A lassúság dicsérete*, HVG Kiadó, Budapest
- Rácz József (2001): *Szabálykövet(el)ők és bajkeverők*, Bevezetés a devianciák szociológiájába. Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Riesman, David (1973): *A magányos tömeg*, Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest
- Salamon János (2001): *Ex libris - Tocqueville, Baudriard, Lewis Mumford, Molnár Tamás*, <http://www.salamonjanos.eoldal.hu/cikkek/elet-es-irodalomban-megjelent--publikaciok/ex-libris---tocqueville--baudriard--lewis-mumford--molnar-tamas--elet-es-irodalom--2001.-4.-szam.html>, letöltve: 2016. 05. 30.
- Salmon, Peter (2001): Effects of physical exercise on anxiety, depression, and sensitivity to stress: a unifying theory, *Clin Psychol Rev*, 1. szám
- Schulze, Gerhard (2000): Élménytársadalom, A jelenkor kultúrszociológiája. Szo-

ciológiai Figyelő 1-2. szám

Scitovsky Tibor (1990): *Az örömtelen gazdaság*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

Szondi Máté (2012): *Megélni a pillanatot. Mindfulness, a tudatos jelenlét pszichológiája*, Kulcslyuk Kiadó, Budapest

Tocqueville, Alexis (1993) *Az amerikai demokrácia*, Európa Kiadó, Budapest

Tomka Béla (2011): *Gazdasági növekedés, fogyasztás és életminőség*, Akadémiai Kiadó, Budapest

Tibori Tímea (2004): Változó szabadidő-felfogások, *Kultúra és közösség*, 2. szám

Székely Levente – Szabó Andrea (szerk.) (2016): *Magyar Ifjúság Kutatás 2016*. Budapest: Új Nemzedék Központ http://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/atoms/files/magyar_ifjusag_2016_a4_web_0.pdf, letöltve: 2018.04.30.

Vitányi Iván (1983): *Vitairat a mai magyar művelődésről*, Gondolat, Budapest

Vitányi Iván (1997): *A magyar társadalom kulturális állapota*, Az 1996-os országos vizsgálat zárójelentése. Maecenas, Budapest

Fogyasztás: kultúra, média, IKT, online lét, számítógépes játék

I. Bevezetés

Bár a Magyarországon folytatott nagymintás ifjúságkutatások minden esetben keresztmetszeti kutatások, amelyek az adott év 15-29 év közötti korosztály helyzetének bemutatására szorítkoznak, a 2000 óta létező négyéves adatfelvételi ciklusok és a visszatérő kérdésmodulok lehetőséget biztosítanak arra, hogy némely téma esetében trendszerű változásokat is kimutathasson a kutató. A hasonló korosztályok eltérő helyzetét, illetve az esélyegyenlőségi viszonyaik mögött megbúvó háttérváltozók rendszerében történő hangsúlyeltolódásokat is lehetőség nyílik így megmutatni. Az általunk bemutatni kívánt területek: fogyasztás, kultúra, de legfőképpen a média, azon belül az új médiaformák vizsgálata az a terület, ahol az elmúlt közel két évtized változásai a legmarkánsabbak voltak így hatásuk a legplasztikusabban mutatható be. A tárgyalt időszak egybe esett az információs, vagy más néven hálózati társadalom feltételeinek megteremtésével és kiteljesedésével Magyarországon. Az átalakulás folyamata – amely során az élet minden területén alapjában íródtak át a korábbi évtizedekben rögzült szabályszerűségek – éppen az általunk vizsgálni kívánt korcsoport számára jelentette a legnagyobb változást. A változás meglehetősen gyorsan zajlott le, amelyet a kutatók a legjobb tudásuk szerint próbáltak követni. Ennek a rohamléptékű folyamatnak a lenyomata a legjobban talán az elmúlt időszak öt vizsgálatában feltett kérdések és kérdéscsoportok átalakulásában érhető tetten, amire a későbbiekben többször is bővebben kitérünk majd.

A technológia, az infrastruktúra és a szolgáltatások gyors változása mellett a kutatói érdeklődés fókuszra, illetve a változások mögött megbúvó összefüggések, elméletek és lehetséges jövőképek változása is bonyolítja az elmúlt időszak egységes módon történő megjelenítését. Ezen problémák mellett pedig a publicisztika és a közbeszéd által megalkotott laikus elméletek és fogalmi meghatározások elterjedése is nehezítette a témáról szóló beszámolók értelmezhetőségét. Ennek a következménye

az a jelzőgazdagság, amivel a fiatalok generációját illették, attól függően, hogy melyik megközelítést tartotta a szerző a saját nézőpontjából adekvátnak. Néhány ilyen kifejezés a teljesség igénye nélkül: net-generáció, IT-generáció, cyber-kids, digitális bennszülöttek, Facebook-generáció, screenagerek (Holloway-Valentine, 2003; Tapscott 2009; Palfrey-Gasser 2008; Prensky 2010). Bauer Béla elnevezése alapján „újkultúrának” elnevezett közeg alakult ki a változások hatására (Bauer-Déri, 2011:283) ahol „a kommunikációs terek átrendeződésével egy időben átalakultak a kultúra befogadásának, továbbadásának formái.” Bauer szerint az új közegben rejlő lehetőségeket első körben a fiatal korosztály ismerte fel és használta ki. Sőt, az IT-használat generációs csoportképzőként is megjelenik az X-Y-Z és alfa generációkat megkülönböztetni kívánó megközelítésekben, ahol a korai, fejlődő és a fejlett információs társadalom által nyújtott szocializációs környezet, az információszerzési és kommunikációs stratégiák alapvető módon meghatározzák a fiatal korosztályok főbb személyiségjegyeit, társas kapcsolatait, viszonyukat a tanulás, a munka vagy a kultúra világához (Nagy, 2017).

Az alábbiakban a digitális lét egyik, Magyarországon kevésbé vizsgált szegmensét, az ifjúsági korosztály szempontjából egyre fontosabb szabadidős elfoglaltságot, a számítógépes játékot kívánom közelebből bemutatni, ami az új kulturális tér egyik legmarkánsabb elemévé nőtte ki magát. Egyszerre elemezhető a jelenségen keresztül a hozzáférés, az egyenlőtlenségek, a digitális írástudás és a digitális kompetenciák különbségei, a diffúzió problematikája, az átalakuló szabadidős szokások és a közösségek változása, illetve a virtualitás betörése a mindennapjainkba. Ehhez azonban szükségünk van arra, hogy a kultúrafogyasztás és a kultúraátadás tereinek átstrukturálódásának folyamatát és a régi kommunikációs terek jelenlegi kihasználtságát is bemutassuk.

II. A még csendesebb generáció?

Míg a 2010-ben megjelent összefoglaló a 2000-2008 közötti felmérések eredményeinek bemutatásakor a vizsgált generációt arctalan nemzedéknek nevezte (Bauer – Szabó, 2011), mivel addig megfoghatatlannak tűntek az idősebb generációk számára. Az új kultúra tereinek használatával ismerkedő fiatalok képének megrajzolása vált így lehetővé. Ehhez képest a 2012-es kutatás már egyértelműen arról tudósít, hogy a rendszerváltás utáni fiatalságot nem a generációs ellentétek jellemzik, hiszen világlátásukban, értékítéletükben szüleik generációjához hasonlatosak, de a rendszerváltás utáni évek eufóriája már nem jellemzi őket, a világmegváltás helyett a visszahúzódást, a csendes egyedüllétet és a passzivitást választották

(Székely, 2017). A visszavonulásra pedig az imént említett új kultúra terei adták meg a lehetőséget. Ezekben a terekben úgy válhat valaki közösségek tagjává, értesülhet a világban folyó eseményekről, nyilváníthat véleményt, fogyaszthatja a legkülönbébb kulturális tartalmakat, hogy nem szükséges elhagynia az otthon biztonságos kényelmét.

Az 1. táblázatban a 2012-es felmérésben már kimutatott „csendességhez” kapcsolható elemek közül a harmadlagos szocializációs közegre vonatkozó kérdéseket számoltuk újra. (Az elsődleges szocializációs közeg elemei a családra, családalapításra, míg a másodlagos szocializációs közegre vonatkozó kérdések az oktatás-tanulás és az iskola világával voltak kapcsolatosak.)

	2012	2016
Otthonmaradás - hétköznap és hétvégén is jellemzően otthon tölti a szabadidejét	72	70
Kulturális terek - (szinte) sohasem látogatja a felsorolt kulturális tereket*	40-80	37-90
Kulturális terek - (szinte) sohasem látogatja a felsorolt kulturális tereket		
színház	60	65
art mozi	74	78
multiplex	40	37
könyvtár	55	63
komolyzenei hangverseny	82	86
könyvesbolt	52	56
kiállítás, múzeum	60	66
opera	86	90
Média terek - hétköznap és hétvégén is jellemzően tévét néz szabadidejében	42	72-77
Online terek - hétköznap és hétvégén is jellemzően számítógépezik, internetezik szabadidejében	49	71-70

Sportolás - egyáltalán nem sportol az esetlegesen kötelező testnevelésórákon kívül	64	64
Dohányzás - nem dohányzik	64	56
Berúgás - nem rúgott még be***	67	57
Droghasználat - nem fogyasztott illegális kábítószer	91	-
Civil aktivitás hiánya -nem kapcsolódik semmilyen módon szervezethez **	78	76

1. táblázat: Csendesség terei a harmadlagos szocializációs közegben

($N_{2012}=8000$ $N_{2016}=2000$, százalékos megoszlás)

*Milyen gyakran jár Ön a következő helyekre: színházba; art moziba/művészfilmeket nézni moziba; más moziba vagy multiplexbe; könyvtárba; komolyzenei hangversenyre; könyvesboltba; kiállításra, múzeumba; operába?

**2016-ban az elmúlt év során egyszer sem rúgott be

***16 előre megadott szervezet közül egyikre sem mondta, hogy tagja, vagy kapcsolódott volna hozzájuk valamilyen módon (forrás: Magyar Ifjúság 2012, MIK 2016, saját szerkesztés)

Már a 2012-es vizsgálat is arról számolt be, hogy a harmadlagos szocializációs közegek kiürülnek, átadják helyüket az otthon, de nem feltétlenül magányosan eltöltött, időnek. Emellett alacsonynak mondható az olyan, deviánsnak számító, de az ifjúsági útkeresés részeként értelmezhető illegális szerhasználat is, de az iskolai kötelező tornafoglalkozáson kívüli sporttevékenység is. Egy szélsőségektől mentes csoport képe rajzolódik ki előttünk, amely a kötelezettségeit letudva otthon töltődik fel, ritkán jár el közösségbe, hagyományos közösségi aktivitása alacsony. Az itt felvázolt állapot 2016-ban is megmaradt, sok esetben pedig a valós közösségektől való elfordulás folyamata tovább növekedett. Bár a szélsőséges viselkedés némi növekedést mutat azzal, hogy a megkérdezett fiatalok között hat illetve nyolc százalékkal nőtt az alkohollal és dohányzással kapcsolatos kérdésekre adott igenlő válaszok aránya (kábitószer fogyasztással kapcsolatos kérdés ilyen formában nem szerepelt a legutóbbi adatfelvételen), a civil aktivitás és a sport hiánya hasonló arányokat mutat 2016-ban is.

Ennél sokkal nagyobb elmozdulást mutat a kultúra különböző tereinek használata, avagy nem használata. A táblázatban felsorolt kulturális terek esetében, egy kivételével (multiplex mozi) minden esetben nőtt a helyszíneknek szinte soha nem látogató fiatalok aránya. A 2012-es táblázat nem tért ki arra, hogy mekkora azoknak az

aránya, akik a felsorolt helyszínek közül egyet sem látogattak meg. A fent nevezett kulturális tereket a megkérdezett fiatalok közel egynegyede (23%) egyáltalán nem látogatta 2016-ban. További egyötöd (21%) pedig a felsoroltak közül csak egyet (többnyire a multiplex mozit) jelölte be. Vagyis a magaskultúra hagyományos helyszínei a megkérdezettek közel felénél nem játszanak szerepet a szocializációban.

A kultúra hagyományos tereinek látogatását, avagy nem látogatását azok elérhetősége is befolyásolja. Értendő ez alatt az adott helyszín térbeli elérhetősége, illetve az anyagi helyzet, ami az adott szolgáltatás igénybevételét könnyíti meg. A 2. táblázatban összesítettük a nem látogatott helyszínek számának átlagait a kérdezettek életkora, lakóhelye és szubjektív anyagi helyzete alapján. Az anyagi helyzet határozza meg legjobban a különbségek létrejöttét, ezt követi a településtípus. A korcsoportos adatok csalókák lehetnek, hiszen a fiatalabb korosztály a kötelező oktatás keretében szervezeten jut el a fent említett helyszínekre, aminek kiszűrésére azonban nem volt lehetőségünk.

		átlag	N	szórás
kor	15-19 éves	5,2	2304	2,4
	20-24 éves	5,4	2790	2,4
	25-29 éves	5,5	2906	2,4
lakóhely típusa	Budapest	4,5	1219	2,4
	megyei jogú város, megyeszékhely	5,0	1708	2,3
	város	5,6	2553	2,5
	község, falu	5,9	2520	2,3
anyagi helyzet	gondok nélkül élnek,	4,3	553	2,4
	beosztással jól kijönnek,	4,9	3443	2,3
	éppen hogy kijönnek a jövedelmükből,	5,9	2508	2,3
	hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak vagy	6,8	758	2,0
	nélkülözések között élnek?	7,1	138	1,9
	Összesen	5,4	8000	2,4

2. táblázat: Soha nem látogatott kulturális helyszínek száma a különböző szociodemográfiai csoportokban ($N_{2016}=8000$) A legkisebb érték 0, a legmagasabb érték 8. (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Annyit elmondhatunk a táblázat elemzése alapján, hogy a rossz anyagi helyzetű fiatalok gyakorlatilag nem jutnak el a kulturális szocializáció helyszíneire, de még a legjobb anyagi helyzetben lévők csoportja sem látogatja soha a felsorolt helyszínek felét. Területi szempontból pedig érvényesül a települési lejtő hatása, ahol a fővárosban lakók lehetőségei lényegesen jobbak, mint a községekben lakóké (2. táblázat).

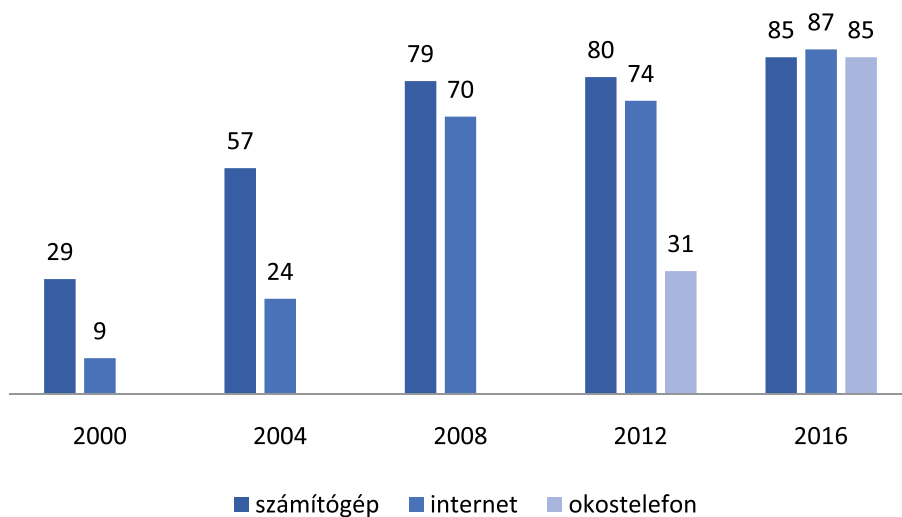
Témánk szempontjából kiemelt figyelmet érdemel a hagyományos média és az új média használata. A legszembeszökőbb változást itt tapasztalhatjuk, hiszen mind a televíziózás, mind az internettel kapcsolatos tevékenységek jelentős szeletet hasítanak ki a fiatal generáció idejéből (1. táblázat). A válaszadók kétharmada megjelölte szabadidős tevékenységként úgy az internetet mind a televíziót, ez az arány húsz százalékos növekedést jelent 2012-höz képest mindkét esetben.

Utolsó kérdésként feltehetjük, hogy a helyzet az új korcsoport (a jelenlegi 15-19 évesek korosztályra gondolunk ebben az esetben, akik négy éve még nem voltak olyan korúak, hogy bekerülhessenek a vizsgálatba) megjelenésével változott meg így a helyzet, vagyis a következő generációkra a további „csendesedés” vár? A korosztályi szétválasztás alapján azt kell hogy mondjuk, hogy ez nincsen így, mivel a fenti közegek használata avagy elutasítása és az életkor között nincsen szignifikáns kapcsolat. Az egész vizsgált fiatal korcsoportra együtt jellemző a fent vázolt folyamat.

III. Az újkultúra közegének megteremtése

Ahhoz, hogy az újkultúra terei kialakulhassanak, több párhuzamosan zajló trendnek kellett lefutnia az országban. Első és legfontosabb ebből a szempontból annak az infrastruktúrának a kiépülése, amin keresztül az újkultúra kiteljesedhetett, amihez kapcsolódva új szolgáltatások és platformok jöhettek létre. Ennek a folyamatnak a kiteljesedéséhez három fő alkotóelem megjelenése és elterjedése volt szükséges, ami végigkísérte a rendszerváltás utáni Magyarország történetét. Elsőként a személyi számítógépek tömegessé válása és lakossági elterjedése fémjelzte a folyamat kezdetét. Ezt követte az internet megjelenése a kilencvenes évek közepétől, majd villámgyors terjedése a kétezres évek közepétől, megteremtve a számítógépek kibővített használatát és jelentősen átalakítva a kultúrafogyasztás módját és tereit, a szabadidős tevékenységek szerkezetét. Ezt a közel másfél évtizedes történetet koronázta meg a mobiltelefonok elterjedése, de legfőképp az okostelefonok használatának tömegessé válása az új évezred második évtizedében. Ezen a

ponton szabadult ki az információs társadalom a helyhez kötöttségek közül és vált a mindennapjaink részévé azzal, hogy folyamatos jelenlétet és kapcsoltságot biztosít számunkra a közben kialakult virtuális terekkel és közösségekkel (Chayko, 2008). Az 1. ábra ezt a technológiai diffúziós folyamatot mutatja be plasztikusan az egyes nagymintás adatfelvételek adatainak felhasználásával. Jól látható, hogy az újabb technológiai innovációk gyorsabban érnek el nagyobb számú embert, diffúziós görbéjük meredekebb. A 2016-os adatok alapján elmondhatjuk, hogy az imént felsorolt három technológiai innováció hasonló elterjedtségi mutatóval bír 2016-ban. Ennek a szintnek az elérésére a számítógépnek tizenhat, az internetnek tizenkettő, az okostelefonnak pedig már csupán négy-öt évre volt szüksége.

1. ábra: Számítógép- internet- és okostelefonpenetráció 2000 és 2016 között ($N_{2000}=8000$, $N_{2004}=8000$, $N_{2008}=8076$, $N_{2012}=8000$, $N_{2016}=8000$; százalékos megoszlás)

Van-e otthon (ebben a háztartásban, ahol lakik) számítógép?

Van-e otthon (ebben a háztartásban, ahol lakik) internet?

Van-e Önnek saját ...? Okostelefonja

(forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 és MIK 2016 kutatások alapján saját szerkesztés)

A kezdeti felmérések a fenti diffúzió leírására szorítkoztak és az egyenlőtlenségek egy új típusának a digitális egyenlőtlenség, más néven digitális szakadék fogalmának bevezetéséhez vezettek. Kezdetben a digitális egyenlőtlenség egyet jelentett a hozzáférés különbségeivel, ami azonban mára eltűnőben van. Az 1. ábra jól

mutatja azt, hogy napjainkra az elérésben nem feltétlenül vannak különbségek. Igaz a kimaradók adatainak tanulmányozásával a mai napig tetten érhetők a klaszszikus esélyegyenlőtlenségi faktorok a háttérben (Székely 2017; Tóth 2015). Főként nem a fiatal generáció körében, akik a korai felhasználók közé tartoznak, illetve egyes tagjaik szocializációja már ezen új keretek között zajlik. Példaként felhozhatjuk azt a tényt, hogy a 2016-os kutatásban arra a kérdésre, hogy milyen gyakran használ internetet a megkérdezett, a fiatalok közel egynegyede, 24 százalék azt válaszolta, hogy gyakorlatilag folyamatosan elérhető, mert állandóan online, de további 43 százaléknyi válaszadó is naponta többször kapcsolódik az internethez. A megkérdezettek 88 százaléka, vagyis többen, mint ahányan otthon interneteléréssel rendelkeznek, napi szinten elérhető online. Öt százaléknyi válaszadó alkotja a kimaradók csoportját, ennyien választák a fenti kérdésre, hogy soha nem kapcsolódnak az internethez. Az ő csoportjuk esetében már nem az elérhetőség hiánya dominál a kimaradás kapcsán, hanem a belső, kognitív tartalmak, vagyis az a tény, hogy vannak olyan társadalmi csoportok, akik nem szándékoznak belépni az új technológiák által kialakított új kulturális térbe.

Az okostelefonok esetében is tetten érhető az állandó elérhetőség. Az okostelefon tulajdonosok 40 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a telefonján megtalálható összes applikáció úgy van beállítva, hogy azonnal értesítse a tulajdonosát, amennyiben üzenete, vagy valamilyen új tartalom érkezett és csupán 14 százalékuk állította azt, hogy ez a funkció teljesen ki van kapcsolva a telefonján, vagyis nincs jelen állandó jelleggel a digitális térben.

A digitális egyenlőtlenségek egy másik típusa, a használatban rejlő egyenlőtlenség került tehát előtérbe az utóbbi időben, ahol a használat különbségei, a digitális írástudás, a digitális képességek megléte, avagy hiánya okoz különbséget felhasználó és felhasználó között. Az általunk vizsgálni kívánt témakör, a számítógépes játékok világa mind a két egyenlőtlenségi típust egyesíti magában, hiszen nem mindegy hogy mivel és hogy mit játszunk.

A következőkben bemutatjuk, hogy mi jellemzi a felhasználói attitűd szempontjából ellentétes póluson elhelyezkedő fiatalokat. Több csoportot alakítottunk ki a fentiek alapján, figyelembe véve a hozzáférés és a használat aspektusait. Egyik csoportba a soha nem internetezők kerültek, akik a teljes minta 5 százalékát tették ki. A másik csoportba azok kerültek, akik folyamatosan online életet élnek, ők a teljes minta 23 százalékát jelentik. Emellett a háztartásban megtalálható, internetezésre alkalmas eszközök hiányából, illetve meglétéből is képeztünk két csoportot. Az eszközök az alábbiak voltak: számítógép, internet előfizetés, wifi megléte és

az internetezésre alkalmas televízió megléte. A válaszadók 10 százalékánál a fent felsoroltak egyike sem található meg, míg 22 százalékuk mind a négy lehetőségre igennel válaszolt. A két változó (tulajdonlás, és használat) között gyenge lineáris kapcsolat mutatható ki (Pearson-féle kooreláció: -0,28; $p \leq 0,001$). A tulajdonlás és a használat arányainak eltéréséből látható, hogy az online lét és az eszközök megléte között különbség van, hiszen a soha nem internetezők arányaiban feleannyian vannak, mint az eszközökkel nem rendelkezők. Ebből következik, hogy akinek szüksége és igénye van arra, hogy részt vegyen az online közeg életében, az megoldja más módon (iskolában, munkahelyen, közösségi elérési pontokon). Természetesen az otthon elérhető online lét és otthon használható eszközök más jellegű felhasználói élményt jelentenek, mint akiknek nem adatott meg ez a lehetőség.

A legnagyobb különbséget az iskolai végzettség, az anyagi helyzet és az inaktivitás kapcsán lehet kimutatni a hozzáférés és használat szempontjából, (legfeljebb 8 osztály és a szakmunkás végzettség a két jellemző csoport), magas a közöttük az inaktívak száma és anyagi helyzetükre jellemző, hogy hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak vagy nélkülözések között élnek. A teljes mintában található arányaihoz képest ezen változók esetében a használat kategóriában vannak minden esetben a legnagyobb arányú eltérések, a hozzáférés eltérései rendre kisebbek (3. táblázat).

Kategóriák		hozzáférés otthon*		használat**		Teljes mintában
		nincs	van	soha nem internetezik	mindig online	
	Teljes minta	10	22	5	23	100,0
Lakhely	Budapest	5,7	12,5	2,4	23,9	15,2
	megyei jogú város	9,7	29,1	7,4	24,6	21,3
	város	33,9	30,1	38,8	25,7	31,9
	község, falu	50,7	28,2	51,4	25,9	31,5
Aktivitás	aktív kereső	42,4	48,5	41,5	51,4	33,3
	tanuló	17,6	45,9	8,4	41,9	55,6
	egyéb inaktív	39,7	5,3	50,1	6,6	11,1
iskolai végzettség	legfeljebb 8 osztály	64,3	25,5	71,9	25	30,6
	szakmunkás	23,3	10,2	23,3	13,6	18,8
	érettségizett	10,5	44,2	4,8	42,8	38,4
	diplomás	1,8	20	0	18,6	12,2
Anyagi helyzet	gondok nélkül élnek,	1,5	15,4	1,4	12,9	6,9
	beosztással jól kijönnek,	8,5	53,8	10,5	52,7	43
	éppen hogy kijönnek a jövedelmükből,	28,2	20	27,7	23,5	31,3
	hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak vagy	40,4	2,3	42,2	4,2	9,5
	nélkülözések között élnek?	10,9	0,5	13,8	0,4	1,7
TV	Naponta néz televíziót	77,4	55,3	76,7	67,3	63,4

3. táblázat: Online hozzáférés és használat megoszlása különböző szociodemográfiai változók mentén ($N_{2016}=8000$ a megkérdezettek százalékában) *Van-e az Önök háztartásában? számítógép (PC, laptop, tablet),internet-hozzáférés (előfizetés),WIFI, otthoni vezeték nélküli internet,internetre köthető televízió, okos (smart) TV. Mindegyik kérdésre igen, illetve mindegyik kérdésre nemmel válaszolt.

**Milyen gyakran használ Ön internetet? (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Ehhez járul még hozzá az ebben az esetben is kimutatható települési lejtő jelentősége is, ahol a kisközségek lakosai rendre nagyobb arányban szerepelnek a hátrányos helyzetű csoportokban. Iskola szempontjából az érettségi a vízválasztó, ahol már a tanítási-tanulási folyamat során is nagyobb hangsúlyt kap az online munka, és a számítógép használata. Fokozottan igaz ez a felsőfokú tanulmányokra is. Nincs olyan diplomás válaszadó a mintában, aki soha nem használna internetet.

Anyagi szempontból a vízválasztó a *beosztással jól kijönnek* csoport, ezalatt minden csoport jóval problematikusabb helyzetben van mind a hozzáférés, mind a használat szempontjából.

Különálló elemként a televíziózás gyakoriságát is vizsgáltuk az online elérés és használat szempontjából. Az online tevékenységek a közvélekedés alapján a klasszikus televíziózás elől veszik el az időt. Szembetűnő, hogy az állandó online jelenlét nem feltétlenül jelent televízió mentesebb időszakokat, az állandóan online válaszadók 67 százaléka naponta néz televíziót, ami egy kicsivel magasabb arányt mutat, mint a teljes mintában mérhető állandó tévénezők aránya (3. táblázat). Ebben az esetben nem helyettesítésről, hanem inkább multitaskingről lehet szó, vagyis a két tevékenység egymás mellett párhuzamosan van jelen. A fenti összefüggés inkább a hozzáférés szempontjából értelmezhető, hiszen az online léthez szükséges összes eszközzel rendelkezőknek csupán 55 százaléka néz naponta tévét, vagyis ebben az esetben valóban alacsonyabb televíziós aktivitásról beszélhetünk a teljes mintához képest. Ezen két változó között volt kimutatható a legerősebb kapcsolat az összes változópár esetében¹.

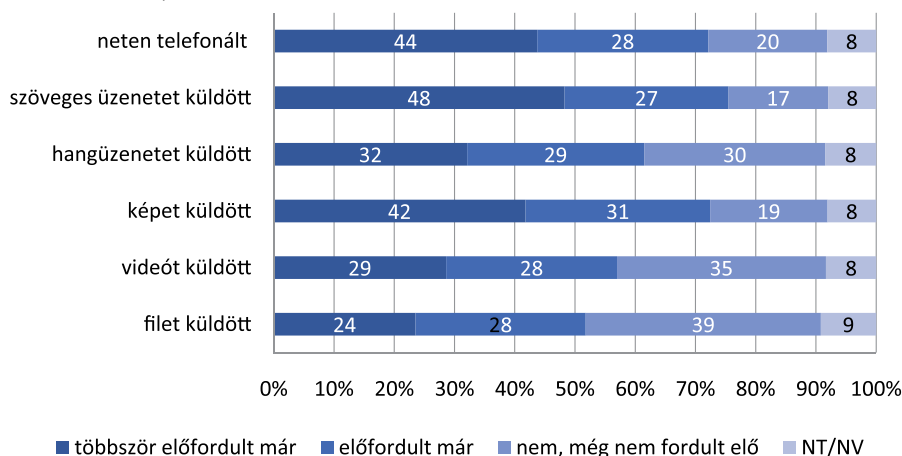
Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy az új kulturális terekhez való hozzáférést, illetve a használatot még napjainkban is jelentősen befolyásolják az ún. kemény szociodemográfiai változók, de ahol a hozzáállás pozitív és a használatból fakadó előnyök ismertek, ott még a leszakadó, hátrányos helyzetű rétegekben is megtalálják a módját annak, hogy felhasználóivá válhassanak a digitális szolgáltatásoknak. Azt, hogy ez mennyivel nagyobb erőfeszítést és lemondást követel ettől a rétegtől, ebből az adatfelvételtől nem mutatható ki.

IV. Felhasználói csoportok – digitális írástudás

Jól látható, hogy az infokommunikációs eszközök elterjedtsége, az online terek és szolgáltatások használata szinte a teljes vizsgált fiatal korosztály számára megadja a lehetőséget, hogy aktívan részt vegyen az információs társadalom kiépítésében

¹ Pearson-féle kooreláció:0,679; $p \leq 0,001$.

és működtetésében Magyarországon. Azt már a 2016-os kutatás gyorsjelentése is bemutatta, hogy a hozzáférés tekintetében az iskolázottság és a lakóhely az a két tényező, ami a digitális szakadék szempontjából magyarázatot ad a különbségekre (Bauer et al. 2017:61). A felhasználók közötti különbségeket azonban már a felhasználás módjában, az ún. digitális írástudás komplex készségei között kell keresnünk. Ebben az esetben a felhasználók közötti különbség ott mutatkozik meg, hogy a rendelkezésre álló technológiát és eszközöket milyen tudatosan, milyen céllal használják a megkérdezettek, milyen olyan készségek birtokában vannak, aminek folyamányaként a passzív befogadó és fogyasztó szereptől eltérő szerepekben is megállják a helyüket (Bawden, 2001). Ehhez nem csak az eszközök készségszintű használatának begyakorlása, hanem további tanulás, elmélyülés szükséges, melynek során a rendelkezésre álló információk begyűjtése és felhasználható tudássá alakítása történik. A különböző tevékenységek gyakoriságát a 2. ábrán mutatjuk be.

2. ábra: Különböző IKT technológiákkal végzett tevékenységek gyakorisága
($N_{2016}=2000$; az összes válaszadó százalékában) (forrás: MIK 2016 alapján saját szerkesztés)

A válaszadók több mint fele végezte a felsorolt tevékenységek valamelyikét legalább egyszer. A leggyakrabban említett tevékenység a szöveges üzenet küldés, illetve a netes telefonálás, amivel kiváltható mind a vezetékes, mind a mobiltelefonos kapcsolattartás. Harmadik legtöbbször végzett tevékenység a képküldés. A legkevésbé említett tevékenység pedig a képen, videón és hangon kívül egyéb file-ok küldése.

Az IKT eszközökkel való ellátottsághoz hasonló arányokat találhatunk a közösségi oldalakon való jelenlét kapcsán is. A megkérdezett fiatalok 79 százaléka válaszolt

úgy, hogy tagja valamilyen (esetünkben ez többnyire a Facebookot jelenti) közösségi oldalnak. A közösségi oldalakat leginkább szórakozásra és információszerezésre használják (helyi és globális hírek begyűjtésére egyaránt) a fiatalok. A megkérdezett fiatalok közel egynegyede (22%) nem tudta megmondani, hogy hány ismerőssel rendelkezik az általa használt közösségi oldalon. Az átlagos felhasználó 514 ismerősről számolt be. Az utóbbi hónapok eseményei és botrányai felhívták a figyelmet az IKT eszközök felelőtlen használatából fakadó veszélyekre. A botrányok középpontjában pedig a legtöbbször által használt közösségi oldal, a Facebook szerepelt. A megfelelő felhasználói magatartással azonban ezek a problémák megelőzhetőek, kiküszöbölhetőek voltak. A kérdőívben feltett kérdések esetében a közösségi oldalakkal kapcsolatban találhatunk felhasználói magatartásra vonatkozó információkat: itt kapcsolódik össze a digitális írástudás, a felhasználói attitűdök közötti különbség, ragadható meg a másodlagos digitális szakadék és szűrhetőek a tudatos, felkészült használók.

A kérdések egyik része a közösségi oldalon bejelölt ismerősök kezelésével volt kapcsolatos (két cselekedet: tiltás és törlés), míg a másik része a privát szféra megőrzésével kapcsolatos tevékenységeket érintett (három beavatkozás: bejegyzések, képek és személyes adatok láthatósága). A közösségi oldalt jelenleg is használók csoportjában az imént felsorolt öt, a sima használaton túli, aktív beavatkozást kívánó tevékenységek közül a fiatalok 39 százaléka egyet sem jelölt, vagyis nem avatkozik be aktívan abba, hogy a közösségi oldal miként jelenjen meg a saját és mások számára. A másik oldalon pedig ott van a passzív-befogadó hozzáállás tökéletes ellentéte: húsz százalék a felsorolt beállítási lehetőségek közül mind az ötöt használta már védve adatait, kontrollálva ismerőseit. Hasonló az aránya (21%) a három beállítást bejelölőknek is, ahol a három személyes láthatóság beállításával rendelkezők találhatók.

A megkérdezettek közel fele (49%) az adatai láthatóságát beállította már, ez a leggyakoribb aktív tevékenység az összes közül. A felhasználók 45-45 százaléka a bejegyzéseinek és a képeinek láthatóságát is állította már. Ismerőst a megkérdezett felhasználók egyharmada (34%) törölt már, míg letiltásról a válaszadók 27 százaléka számolt be. Az aktív felhasználói attitűd szempontjából három nagy csoportot különböztethetünk meg a fenti adatokat (rendelkezik-e a technológiával, használja-e) alapul véve: 1.) a passzív-befogadók csoportja, akik úgy használják a közösségi oldalakat, amilyen formában az elérhető, 2.) személyes biztonságukkal, adataik láthatóságával foglalkozók csoportja és végül 3.) a minden beállítási lehetőséggel élni akarók és tudók csoportja. Ez utóbbi csoport számára szükséges a legtöbb utánajárás, ismeretszerzés és aktív-alakító felhasználás. A továbbiakban a digitális írástudás speciális megjelenési formájával, a játékkal foglalkozunk bővebben.

V. Számítógépes játék, mint a digitális kultúra része

Johan Huizinga, holland származású kultúrtörténész 1938-ban megjelent *Homo ludens* című könyvében a játékról magáról megállapította, hogy: „*az emberi kultúra a játékban, játékként kezdődik és bontakozik ki*” (Huizinga, 1990:15). Vagyis a játék az emberi kultúra alapvető fundamentuma, amire minden más kulturális építőelem, legyen az hiedelem, eszme, ideológia támaszkodhat. A játék egyidős az emberiséggel, folyamatosan változik a kultúrával együtt, aminek alapvető része. Amennyiben digitális kultúráról és digitális kultúra termelésről és átadásról beszélünk, akkor ennek a virtuális térnek a játékaikról is beszélnünk kell, hiszen mindennapjaink szerves részévé váló jelenségről van szó. Az internet a széles felhasználói tömegek számára a kilencvenes évek közepétől vált elérhetővé. Ekkor derült fény arra, hogy az egyes virtuális platformokon milyen nagyszámú embert tudnak összehozni a különböző játékok és maga az új, virtuális játéktér milyen sok aspektusában tér el a korábban megszokottaktól. A számítógépes játékok ugyanis egyidősek a számítógépek történetével, amik már a múlt század hetvenes éveiben jelentős változást indukáltak a második világháború után kialakuló otthoni szórakoztatásban azzal, hogy a televízió uralta, statikus és passzív befogadó képernyő-kultúrát, egy aktív és reaktív tevékenységgel egészítették ki. A nagy ugráshoz elengedhetetlen volt az összekapcsolhatóság lehetőségének megteremtése, amire azonban még további húsz évet várni kellett.

A MUD-ok (Multi User Domain vagy Dungeon – sokfelhasználós terület, labirintus) majd később a MMORPG-k (Massively Multiplayer Online Role-Playing Game – nagyon sok szereplős online szerepjáték) működése rávilágított arra, hogy a jelenség már korántsem a gyerekek hasznos, vagy éppen haszontalan időtöltése, hanem társadalomtudományi szempontból is érdekes kutatási téma lehet (Rab, 2015; Duggan, 2015). Érdekes fejleménye az utóbbi évek magyar IT kutatásainak, hogy a szabadidő eltöltés és a digitális kultúrafogyasztás, illetve az online közösségfejlődés-kutatásokba beemelte a fenti nézeteket és a számítógépes játékok, és a körülöttük kialakuló szubkulturális jelenségek vizsgálatába kezdett, aminek keretében a játékosok különböző csoportjainak szegmentációjára, a játékokkal kapcsolatos attitűdök feltérképezésére történtek kísérletek (Fromann-Damsa, 2018).

A változások az ifjúságkutatások adatgyűjtéseit is elérték. Ebből a szempontból is tanulságos végigtekinteni az elmúlt öt hullám adatbázisait, ami ebben az esetben rávilágít arra, hogy miként kezelték a kutatók a jelenséget az elmúlt másfél évtized során. A számítógépes játékok ezen időszak alatt hazánkban is a mindennapjaink részévé váltak. A szabadidő eltöltésének egyik marginalizált módjából ma már a

globalizált világ egyik legnagyobb üzleti befektetése lett, a játékokban megjelenő szereplők, történetek, problémafelvetések a populáris- és tömegkultúra más pontjain is megjelennek, hatással vannak a zeneiparra, a filmiparra és a divatra egyaránt. Az internet megjelenésével nagyszámú ember közös játéka vált lehetővé, határokat átlépő milliós méretű virtuális közösségek létrejöttét elősegítve, míg a mobil eszközök elterjedésével a játékok kiszabadultak a négy fal közül, illetve olyan társadalmi csoportok is játékosává válhattak, akiket korábban ez a lehetőség nem fertőzött meg (Chayko, 2008). A játékok működésében rejlő szabályszerűségeket pedig az oktatás és a munka világában is megpróbálják hasznosítani: a *gamification*, vagy más néven játékosítás az utóbbi években keltette fel a kutatók és a gyakorlati szakemberek érdeklődését (Rab, 2018).

Számítógépes játék tematikájának megjelenése az ifjúságkutatásokban

A számítógépes játékokra vonatkozóan már a 2000-es felmérés is tartalmazott egy kérdést, azonban a legkomplexebb kérdéssort egyértelműen a 2016-os felmérésben találhatjuk meg. Az 1. táblázatban összegeztük a témával kapcsolatos kérdésekre adott válaszokat és mindenhol jeleztük, hogy a megkérdezettek hány százaléka válaszolt igennel, illetve hány százalék esetében mutatható ki valamilyen intenzitású tevékenység a témakörre vonatkozóan. Ebből is jól látható, milyen nehéz összehasonlító elemzéseket végezni a különböző megközelítések miatt.

	2000	2004	2008	2012	2016
Számítógépét leginkább játékokra használja*	7	-	-	-	-
Tölt le játékot, zenét, filmet, szoftvert**	-	12	-	-	-
Hétköznapi játékkonzollal vagy számítógépes játékkal játszik***	-	-	6	4	8
Hétvégén játékkonzollal vagy számítógépes játékkal játszik***	-	-	7	3	10
Van saját játékkonzolja****	-	-	3	7	12
A közösségi oldalt játékokra használja*****	-	-	-	36	45
Hétköznapi a telefonján játszik***	-	-	-	-	21
Hétvégén a telefonján játszik***	-	-	-	-	23

4. táblázat: Számítógépes játékokkal kapcsolatos válaszok megoszlásai 2000-2016 között ($N_{2000}=8000$, $N_{2004}=4000$, $N_{2008}=8076$, $N_{2012}=5487$, $N_{2016}=1998$; százalékos megoszlás)

* Mire használja leginkább a számítógépet? (egy választ lehetett bejelölni az előre megadottakból)

** Milyen gyakran szokott Ön az interneten játékokat, szoftvereket, zenéket, filmeket letölteni? (gyakorisági kérdés, ahol összevontunk minden kategóriát, ahol a válasz valamilyen gyakoriságú letöltést mutatott)

*** Mit csinál leggyakrabban szabadidejében hétköznapi/hétvégeken?(aki bejelölte a következőt: játékkonzollal vagy számítógépes játékkal játszom, illetve: „telefonozik” (játszik a telefonon)

**** Van-e Önnek saját ...? játékkonzol, pl. Xbox, PS2, PS3, Nintendo Wii (bármelyik ezek közül)

*****2012-ben: És milyen gyakran szokta Ön a közösségi oldalakat játékra használni? 2016-ban: Milyen gyakran szokott Ön a következő módokon játszani?: közösségi oldalon játékkalkalmazással

(forrás: Ifjúság 2000, Ifjúság 2004, Ifjúság 2008, Magyar Ifjúság 2012 és MIK 2016 kutatások.)

Az első, 2000-es felmérés idején a megkérdezett fiatalok háztartásainak csupán 29 százalékában volt számítógép, a további 20 százalék valahol máshol használt számítógépet (munkahelyen, iskolában). Ekkor az összes számítógép használó 7 százaléka nyilatkozott úgy, hogy elsősorban játékra használja a gépet. (Ebben az esetben nem lehetett csupán csak egy választ bejelölni, így a felhasználói magatartás összetétele nem bontható ki jobban. A lehetséges válaszok között szerepelt továbbá a munkavégzés 19 százalék, a tanulás, információszerzés 42 százalék, és a levelezés, internetezés 4 százalék.) Amennyiben a 2000-es felmérés összes válaszából a játékosokat korcsoportos bontásban vizsgáljuk, az elkötelezett játékosok kicsit több mint fele a legfiatalabb, 15-19 éves korosztályból kerül ki, míg közel egyharmada a 20-24 éves korosztályt erősíti a fennmaradó 17 százalék pedig a legidősebbek, a 25-29 évesek csoportjába tartozik. Felmerülhet a kérdés, hogy a felmérések előrehaladtával a játékosok aránya az idősebbek körében is nő-e, ahogy a játékos generáció öregszik, vagy egy korosztályos jelenségről beszélhetünk csupán, ahol mindig a legfiatalabbak adják a szubkultúra derékhatát? A Fromann Richárd által vezetett Játékoslét Kutatóközpont által készített *Játékoslét* kutatásaiban 2011 és 2016 között a kérdőívvel elért játékosok átlagéletkora az alábbiak szerint változott (5. táblázat). Ebben az esetben pont ellentétes folyamat érzékelhető, hiszen látható, hogy egyre inkább fiatalodó csoportról beszélhetünk. Nemi megoszlásban pedig általános hüvelykujjszabályként alkalmazható az a nemzetközi szinten is

kimutatott tény, miszerint a nők átlagéletkora a játékosok között mindig magasabb a férfiakénál². Kivételt képez ez alól a 2016-os kutatás eredménye, ahol a nők és a férfiak átlagéletkora közel megegyező volt.

	Férfiak átlagéletkora (Év)	Nők átlagéletkora (ÉV)	Összesen (év)	Minta Elem-száma (fő)
2011	24,7	32,6	28,1	12197
2012	25,8	35,5	28,8	2014
2013	24,5	32,3	26,5	2214
2014	24,5	38,5	27,2	7893
2015	23,2	28	23,8	6840
2016	23,2	23,7	23,2	15362

5. táblázat: Játékoslét kutatásban szereplő játékosok átlagéletkora 2011-2016 között (év) (forrás: www.jatekoslet.hu éves kutatási jelentései alapján saját szerkesztés)

A kérdés a továbbiakban inkább az, hogy a számítógépes játékok végigkísérik-e a felnőtté válás időszakát és a fiatal korukban aktív játékosok megmaradnak-e fiatal felnőttként is játékosnak, vagy van olyan pont, ahol ez a tevékenység másodlagossá válik. Emellett pedig a játékot, mint meghatározó szabadidős tevékenységet űzők speciális csoportjának bemutatása is érdekes szempont lehet.

Mivel a következő időszakban más megközelítésben sikerült információt gyűjteni a témakörben, így az ott kapott eredmények nem minden esetben fedik le a korábbi eredményeket. A 2004-es felmérésben például teljesen háttérbe szorult a téma és az adatfelvétel során csak és kizárólag az internetes letöltések kapcsán került elő a számítógépes játék, együtt a zenéssel, szoftverekkel és filmekkel. A magasabb számítógép koncentráció mellett (a megkérdezett háztartások 57 százalékában volt ekkor már számítógép), a letöltés kérdésre adott válaszokban is nagyobb arányban volt jelen a tevékenységet aktívan űzők csoportja. A számítógéppel rendelkezők 42 százaléka töltött le valamilyen gyakorisággal tartalmat az internetről, aminek része lehetett a számítógépes játék is.

² Az Entertainment Software Association évente jelentet meg összefoglalót az amerikai háztartások számítógépes játékokkal kapcsolatos attitűdjéről és a játékosok főbb szociodemográfiai háttérváltozóiról egy 4000 amerikai háztartást bevonó kutatás eredményeként. Az itt kiolvasható trendekből megfigyelhető a játékos társadalom idősödése és a női játékosok folyamatosan növekvő száma. Az átlagos játékos 34 éves az Amerikai Egyesült Államokban. A játékosok 70 százaléka 18 évesnél idősebb, de a 18 év alattiak körében a lányok kétszer annyian játszanak, mint a fiúk. Az amerikai lakosság 60 százaléka játszik valamilyen játékkal naponta. (ESA, 2018)

2008-tól napjainkig tartó időszakra vonatkoztatva tudunk összehasonlító adatokat bemutatni, mivel itt jelentek meg olyan, a számítógépes játékokkal kapcsolatos kérdések, amiket a további kutatások is tartalmaztak³. A 2004 utáni időszakban terjedt el robbanásszerűen az internethasználat és ezzel együtt lett egyre több számítógép a háztartásokban. A játéokra optimalizált konzolok megjelenése is az utóbbi egy évtizedre tehető Magyarországon. Ezek tulajdonlásának a gyakorlata egyértelműen a játékos kultúra megjelenésének és elterjedésének a mutatójaként értelmezhető. Emellett természetesen megmaradt a személyi számítógépeken történő játék is. Fromann Richárd kutatásaiban is kirajzolódott, hogy a játékosok nagy hányada még ma is számítógépen (asztali Pc, vagy laptop) játszik. A 2016-os Játékoslét kutatás lekérdezése során a válaszadók 48 százaléka jelölte be ezt a platformot, azonban a válaszadók közel egynegyede a konzolokat is megadta, mint a gyakori játék terepét. Mobiltelefonon a válaszadók 22 százaléka, míg tableten csupán az 5 százaléka játszott 2016-ban (Fromann, 2017).

A konzolok megjelenése a háztartásokban, mint tartós fogyasztási eszköz egyre nagyobb teret nyert, hiszen az Ifjúság 2008-as felmérés 3 százalékaról 2012-ben 7 százalékra, míg 2016-ban 12 százalékra ugrott a saját konzollal rendelkezők aránya az összes megkérdezett körében (4. táblázat)⁴. A játékkonzolok és a saját tulajdonú számítógépek elterjedése növelte a szabadidejükben számítógépes játékokkal játszó arányát is. 2008 és 2016 között mind a hétvégéken, mind a hétköznapi napokban számítógépes játékokkal játszó aránya növekedni látszik, a kezdeti 2008-as, hétvégi játékosok 7 százalékos aránya 2016-ra már 10 százalékra nőtt. A növekmény azonban nem aránylik a saját tulajdonú konzolok és számítógépek növekményéhez, ami ennél sokkal nagyobb volt.

Az okostelefonok és a közösségi oldalak megjelenésével és elterjedésével azonban a játékosok csoportjának egy új kategóriája, a játékos szaknyelvben az ún. *casual gamerek*nek (hétköznapi, mindennapos, vagy egyszerű játékos) nevezett csoportja is kialakulhatott. Ők azok a játékosok, akik bár sokszor, de csak rövid ideig

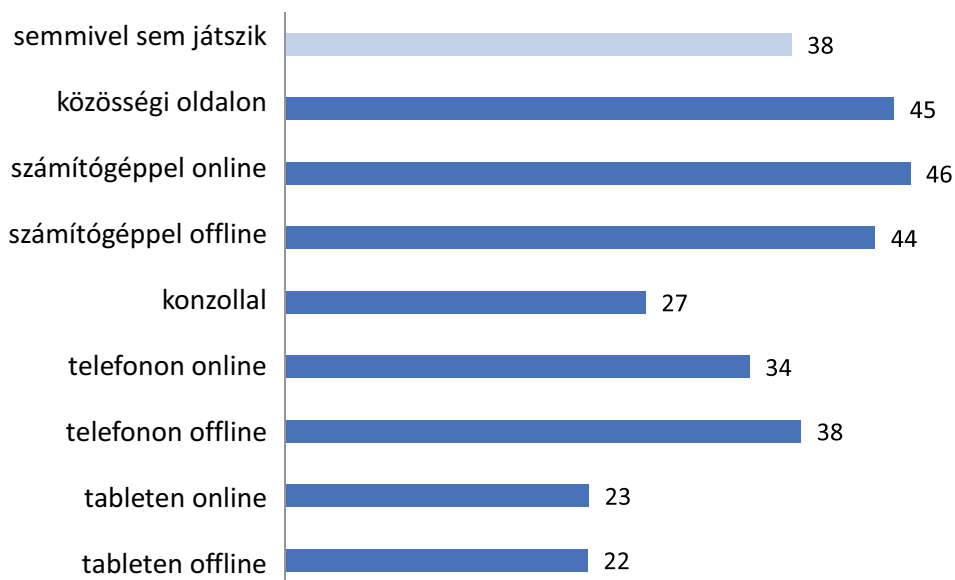
3 A 2009 és 2010-ben felvett KSH időmérleg kutatás már tartalmazza a számítógépes- és egyéb elektronikus játékkal történő játékot. Összesítve kezeli azt az *Egyéb szabadon végzett tevékenységek* elnevezés alatt olyan 28 más tevékenységgel, mint a sírás, veszekedés, valamilyen való gyönyörködés, cigarettázás, vagy a nótázás, mulatás. Ide tartozik továbbá az összes számítástechnikához köthető egyéb tevékenység is, mint az email olvasás, blog írása, telepítés stb. Emellett tartalmaz információkat a képernyő előtt eltöltött időről, amiben együtt kezeli a felmérés a televíziót, az internetet és a videózást is. (KSH 2012:180)

4 A technológiai fejlődés és a tartós eszközök elterjedését és használatát mi sem mutatja be plasztikusabban mint az, hogy míg a 2000-es felvétel esetén a háztartások tulajdonában lévő eszközök között a mobiltelefon, a CD lejátszó és színes televízió szerepelt, addig a 2004-es vizsgálatban ez kibővült a plazma tévével, a hifi berendezéssel, a videómagnóval és házimozsi rendszerrel. 2008-ban már szerepelt a digitális fényképezőgép, a hordozható MP3-lejátszó és a játékkonzol is, 2012-ben és 2018-ban pedig kizárólag digitális eszközök szerepeltek a felsorolásokban.

játszanak mobiltelefonjukon (2016-ban a megkérdezettek 21 százaléka nyilatkozott úgy, hogy szabadidejében a telefonján játszik hétköznapi, hétvégén pedig 23 százalékuk tesz így), tabletjükön, de játékaik komplexitása és nehézségi szintje nem éri el a számítógépes játékok korábbi évtizedekben megszokott és a régi játékosok által elvárt színvonalát. 2016-ban négyszer annyian használták a közösségi oldalakat játéokra, mint ahányan konzollal rendelkeztek.

Ki játszik, milyen gyakran és mivel?

Milyen tulajdonságokkal jellemezhetőek a 2016-os Magyar Ifjúságkutatás játékosainak csoportjai? Ezen kérdés megválaszolásához a 2016-os adatfelvétel speciálisan a játékra vonatkozó kérdéssortát használtuk fel, aminek a korábbi felmérésekben nem található előzménye. A kérdőív tartalmazott egy olyan kérdéssort, ami a különböző játéklatformokon (asztali számítógép, illetve laptop, konzol, közösségi oldalak alkalmazásai, mobiltelefon és tablet) történő játék rendszerességére kérdezett rá, különvéve az adott platform online és offline, azaz internetkapcsolatot nem igénylő játéklehetőségeit. A rendelkezésre álló változókból, az összes gyakoriság összevonásával és a nemleges válaszok felhasználásával dichotóm (játszik–nem játszik) változókat hoztunk létre, majd ezeket összesítve kaptuk meg azoknak a fiataloknak a csoportját, akik egyáltalán nem játszanak semmilyen platformon, semmilyen összekapcsoltsági állapotban. Ennek a folyamatnak az összesített megjelenítése látható a 3. ábrán. Jól látható, hogy a korábban felmért és elemzett kérdésekhez képest magasabb arányban találtunk olyan fiatalokat, akik játszanak szabadidejükben.

3. ábra: Játék különböző módjai (N2016=1845; az összes válaszadó százalékában) Mindenki bekerült a játékosok közé, aki valamilyen rendszerességgel játszik (forrás: MIK 2016 alapján saját szerkesztés)

Ennek ellenére meglehetősen magas az aránya a passzívoknak is, a megkérdezett fiatalok 38 százaléka semmilyen felületen, semmilyen játékkal nem játszik. A további eredmények pedig összevethetők más kutatások és az eszközellátottság adataival. Ebből kiderül, hogy a tablettel rendelkezők szinte kivétel nélkül játékra is használják eszközeiket, ugyanis a tablettel rendelkezők és a tabletes játékosok aránya közel megegyező a megkérdezettek között. Saját tablettel rendelkezik a megkérdezettek 25 százaléka⁵.

Jóval magasabb, több mint kétszeres a konzollal játszó aránya ahhoz képest, hogy mennyien válaszoltak úgy, hogy van saját játékkonzoluk. Ebben az esetben a közös játék, a barátokkal ténylegesen együtt töltött szabadidő kerülhet előtérbe, vagyis a termékhez való nehezebb hozzájutást kompenzálják a valós, nem virtuális kapcsolatok fenntartásának és elmélyítésének a lehetőségei, azonban a baráti kör meglétével nem találtunk szignifikáns kapcsolatot.

5 Ebben az esetben a saját tablet meglétére irányuló kérdést a teljes 8000-es minta megkapta, míg a játékra vonatkozó kérdést egy kisebb, közel 2000-es almintába bekerült csoport kapta csak meg. Amennyiben ez az al-minta is hasonlóképpen leképezi a magyar ifjúságot, mint a teljes adatbázis, úgy értelmezhető az összehasonlítás.

A számítógéppel rendelkezők fele játszik is a gépével és teszi ezt online és offline módon egyaránt. Nagyon ritka napjainkban az internet kapcsolattal nem rendelkező asztali számítógép vagy laptop, így ebben az esetben a játék típusa döntheti el azt, hogy milyen módon használja a gépét a játékos és nem az infrastruktúra megléte vagy hiánya. (Magasabb az internetkapcsolattal rendelkező fiatalok aránya a mintában, mint a számítógéppel rendelkezők aránya. A számítógéppel játszó aránya közel azonos esetünkben a Játékoslét kutatásban feltárt arányokkal, hiszen ott is a válaszadók 48 százaléka nyilatkozott úgy, hogy ezen a platformon játszik.

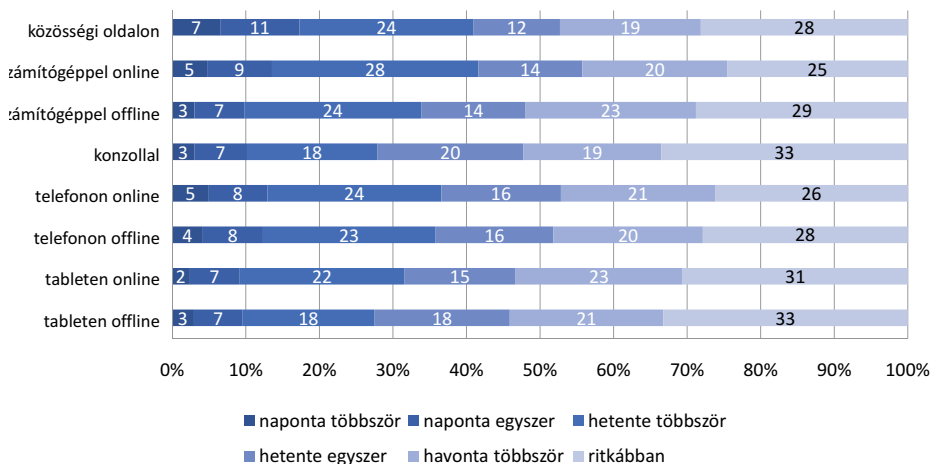
A mobiltelefonos játékosok adatai eltérőek a többi platformtól abban a tekintetben, hogy míg a többi platformon az online és az offline játékosok aránya megegyezik vagy az online játékosok egy kicsit többen vannak, addig itt az offline játékosok aránya a magasabb. Ennek okaként a korábban említett casual gamer szemlélet megjelenését hozhatjuk fel, ami a mobilok esetében fokozottan igaz lehet, bár a kérdőívben erre vonatkozó kérdéssel nem rendelkezünk, ezáltal további adatokkal nem tudjuk alátámasztani az összefüggést. Rövid, egyszerű játékokról van szó ebben az esetben, amit akkor vesznek elő a felhasználók, ha nem tudnak más csinálni, vagy pár percnyi kikapcsolódásra vágnak. Ilyen eset lehet egy rövid várakozás valahol, vagy az a pillanat, amikor a kérdezett nem tud az internetre kapcsolódni és mással foglalkozni. Az itt kapott értékek közel kétszer nagyobbak, mint a szabadidő eltöltésnél feltett kérdések esetében. Vagyis a mobilos játékokat nem feltétlenül a játékért magáért játsszák, akik ezt az elfoglaltságot választják, hanem időkitöltő funkciója is van a tevékenységnek.

Meglepően magas a közösségi oldalakon játszó aránya, egy szinten található a számítógépen játszókéval. Itt az alacsony belépési költség és a közösségi oldalak rendkívüli népszerűsége hozható fel indokként. Az itt található játékok kapcsán a játékba lépés (kezdeti) költségei nagyon alacsonyak, nincsen szükség programok beszerzésére, applikációk telepítésére.⁶

Az egyes platformokon történő játék gyakoriságát is tartalmazta az adatbázis, amiből kiderül, hogy az online töltött lét minden esetben növeli a játékkal eltöltött időt, gyakoribbá teszi a játékot (4. ábra). Mindegyik platform esetében az online folytatott játék gyakoribb interakciót eredményezett a platformmal, a gyakoriságok megoszlása nagyon hasonló megoszlást mutat, csak egészen elenyésző különbségek mutathatóak ki közöttük. A leggyakrabban használt platform a számítógéppel játszott online játék, amennyiben a heti gyakoriságot is bevonjuk a vizsgálatba.

⁶ Itt jegyeznénk meg, hogy a közösségi oldalak játécai nem feltétlenül platformok, hiszen ezeket a kérdőívben felsorolt hardverek (számítógép, laptop, konzol, mobil, tablet) mindegyikén futtathatjuk.

A számítógépen játszóknak 56 százaléka legalább heti egyszer játszik. Ezt követi a közösségi oldalon folytatott játék, amit az ott játszóknak 53 százaléka látogat legalább heti rendszerességgel, majd az online mobilon játszott játékok, ahol ez az arány 52 százalékos. Ha csak a napi rendszerességet tesszük vizsgálatunk tárgyává, akkor egyértelműen a közösségi oldalakon játszott játékok lesznek a leggyakrabban látogatottak, a megkérdezettek 18 százaléka naponta legalább egyszer felkeresi ezeket az alkalmazásokat.

4. ábra: Különböző platformokon történő játék gyakorisága (százalékos megoszlás) (forrás: MIK 2016 alapján saját szerkesztés)

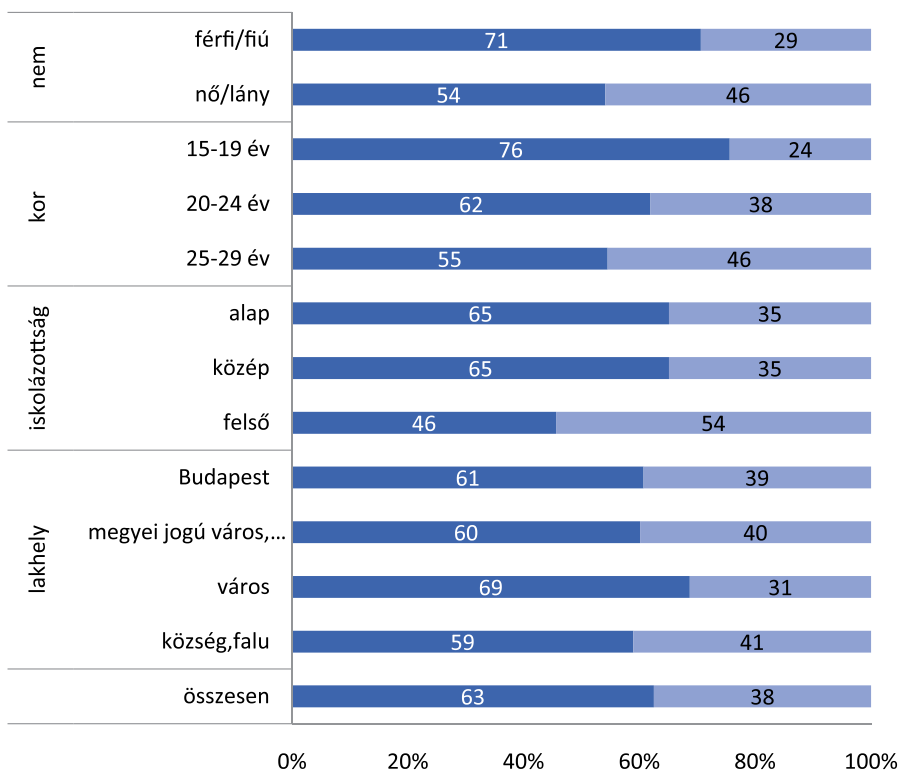
A játékosok korát is meghatároztuk elemzéseink során, illetve a különböző szociodemográfiai változók szerinti megoszlásokat is megtekintettük a játékos-nem játékos viszonylatban. Ezen a ponton ismét elmondhatjuk, hogy a 2016-os Magyar Ifjúság kutatás eredményei megegyeznek a Játékoslét 2016-os kutatásának eredményeivel, annak ellenére, hogy ez utóbbi a teljes magyar játékosársadalom felmérésére vállalkozott. A magyar adatok abban összecsengenek a nemzetközi trendekkel, hogy Magyarországon is magasabb a női játékosok átlagéletkora (22,7 év), mint a férfiaké (21,7 év). A magyar játékos átlagéletkora 22,2 év. Ez az átlagéletkor 15 évvel fiatalabb, mint a nemzetközileg mért játékos átlagéletkor. Magyarország tehát még azon folyamat elején tart, ahol a számítógépes játék minden korosztály számára a mindennapos szabadidős tevékenységek közé tartozik.

A számítógépes játékok a fogyasztói kultúra részei, kulturális javak és árucikkek, mint a könyvek, a zenei CD-k, vagy egy mozijegy. Két kérdés kapcsolódott ehhez a témakörhöz a kérdőívben: az egyik arra volt kíváncsi, hogy a megkérdezettek

fizettek-e valaha elektronikus játéért boltban, míg a másik a játékon belüli tranzakciókra volt kíváncsi, ami a casual gamer kultúra egyik markáns elemévé vált az utóbbi évek során. Mindkét esetben az *előfordult már* kategória volt a legjellemzőbb azok között, akik tettek már ilyet, a megkérdezettek 16 százaléka adott már ki pénzt boltban játéért és ugyanennyien vásároltak számítógépes játékban mikrot-ranzakció keretében. A többszörös vásárlók aránya ennél sokkal szerényebb: 4 és 3 százalék mindössze. Tehát a többség vagy az ingyenes játékok között keresgél, vagy a játékokhoz jutás egyéb illegális módját választja.

A következőkben arra kerestük a választ, hogy van-e különbség a játékos és a nem játékos csoport között, illetve a főbb szociodemográfiai jellemzők kategóriacsoportjaiban miként jelennek meg a játékosok. Itt az összes játékos kategóriát egyben számoltuk, tehát mindenki megkapta a játékos titulust, amennyiben valamelyik platformon jelölte, hogy játszott vele valamikor. A nemi megoszlás alapján kimutatható a férfiak fölénye, mivel míg a fiúk/férfiak közel háromnegyede, addig a nők/lányoknak csak kicsivel több mint a fele mondható játékosnak.

Kor szempontjából a korábban leírtak erősíthetőek meg: minél idősebb egy fiatal, annál kisebb a valószínűsége annak, hogy játszani fog valamelyik platformon. Mint a nemi különbségeknél, itt is húsz százaléknyi eltérés van a legfiatalabb, 15-19 éves korcsoport és a legidősebb, 25-29 éves korcsoportok között. A legmagasabb iskolai végzettség a megkérdezettek speciális helyzete miatt nagy együtt járást mutat a korcsoportokkal, esetünkben a legfiatalabbak még nem érték el a legmagasabb iskolai végzettségüket. Ennek ellenére jóval nagyobb az eltérés az alsó és felső végzettséggel bírók játékos arányai között, mint azt a korosztályi befolyás jelenthetné. A felsőfokú végzettségűek játékhajlandósága a legkisebb minden kategória minden csoportja között, jóval a teljes mintában található arány alatti értéken, 46 százalékon áll. A magasabb iskolai végzettség tehát, amellet, hogy a megkérdezett idősebb korosztály tagja még a kisebb játékos hajlandóságot is feltételezi. A lakóhely esetében pedig a városok lakói azok, akik a minta átlaga feletti mértékben adják a játékosokat és a falvak lakói pedig a legalacsonyabb értékekkel bírnak az összes településtípus között (5. ábra).

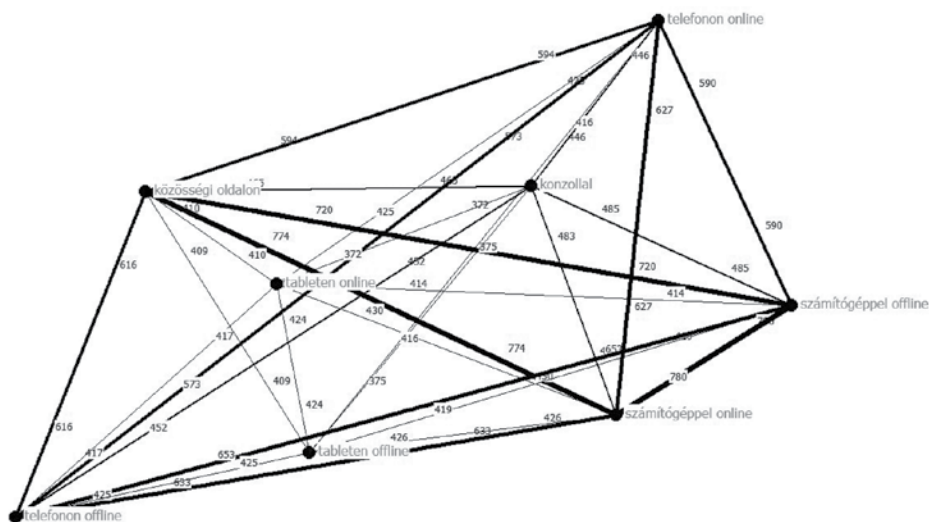
5. ábra: Játékosok és nem játékosok aránya a főbb szociodemográfiai jellemzők kategóriáiban (százalékos megoszlás) (forrás: MIK 2016 alapján saját szerkesztés)

Az egyes játékos platformok összefüggései, a játékos-lét és a világ kapcsolata

A továbbiakban arra voltunk kíváncsiak, hogy az egyes platformokon történő játékok között van-e valamilyen összefüggés. Első körben egyes platformokon játszókat összesítettük, hogy kiderüljön, hány olyan válaszadó van, aki több platformot is előnyben részesít. A végső változó a 0 (nem játszik semmivel) és a 8 (minden platformon játszik) között vehetett fel értéket. A változó elemzésekor kiderült, hogy a nagyszámú kimaradó mellett nagyon sokan, az összes válaszadó 19 százaléka mind a nyolc platformot megjelölte, mint számára potenciális játékhelyszínt.

A változó átlaga 2,89, a mediánja pedig 2, vagyis a többség kettő-három platformon játszik a leggyakrabban.

Ezután az egyes platformok válaszaiból páronként kereszttáblákat készítve egy platform-közi kapcsolati mátrixot készítettünk, ahol a kereszttáblából azt az adatot jegyeztük le, ahol a válaszadó mindkét platformra azt írta, hogy játszik vele. A mátrixból pedig az 6. ábrán látható gráfot rajzoltuk fel, ahol a gráf pontjai az egyes játékos platformokat jelölik, míg a pontokat összekötő vonalak vastagsága az együtt járás erősségét mutatja. A vonalakra feljegyeztük azt, hogy a 2000 válaszadóból hányan írták azt, hogy a két platform mindegyikével játszanak. A pontok elhelyezkedése többdimenziós skálázással, a kapcsolat erősségéből számolt távolságok alapján lett meghatározva.

6. ábra: Az egyes játéktípusok együtt járásából készített hálózat (forrás: MIK 2016 adataiból saját szerkesztés)

A legerősebb kapcsolatok egyértelműen az azonos platformok között vannak, a különbség ebben az esetben csak annyi, hogy az illető játékhoz igénybe veszi az internet adta lehetőségeket, avagy sem. Tehát a sok páros kapcsolat ezt takarja esetünkben: egy platform, két fajta használata. A legszorosabb kapcsolat a számítógéppel játszó játékosok online és offline használata között van. Az összes platformtól a legtávolabb a telefonon offline módon játszóknak vannak, ami nem csoda, hiszen korábban egy másik aspektust (online és offline közötti különbségek) figyelembe véve is hasonló végkövetkeztetésre jutottunk a kikapcsolódásnak ezen

formájával kapcsolatosan. Speciális, központi helyet foglal el a konzollal játszóknak csoportja, amelyek az online telefonos és mindkét számítógépes csoporthoz áll közel. Ők azok, akik egy külön erre a célra gyártott, tartós használati cikket vásároltak és használnak. Szintén középpontba került az online tabletesek csoportja is, de ebben az esetben a közösségi oldalakon található, de tableten is játszható játékok miatt.

A játékos-léttel kapcsolatosan rengeteg, a hétköznapi megfigyelésen alapuló, néha a morális pánikhoz közeli kijelentés születik. Ezek egyike, amelyik majdnem minden más, az újkultúra tereiben végzett tevékenységgel kapcsolatosan megjelenik az, hogy a valós kapcsolatok kiépítésétől és fenntartásától veszi el az időt, vagy hogy egy, a közösségi léttől és a való világban végzett tevékenységektől teljesen elforduló életstílus kialakulását segíti elő. Amennyiben a csendes generáció létezésének tézisént elfogadjuk, akkor elméletileg igazat kellene adnunk ennek az összefüggésnek, hiszen mint fentebb láthattuk, a vizsgált fiatal generáció valóban kivonulni látszik a valós terekből, a kultúra klasszikus fogyasztási helyszíneiből.

A számítógépes játék valóban elvonulással és ezzel elfordulással és passzivitással jár együtt, vagy csak egy új formája a szabadidő eltöltésének? Erre a kérdésre a már korábban felhasznált változók újraszerkesztésével kerestük a választ⁷. Az online és az offline játék aggregált indexeit használtuk fel arra, hogy varianciaanalízissel be tudjuk mutatni az egyes háttérváltozók kapcsolatának intenzitását a játékos-lét jelenségével. Elmondható, hogy a két változó kapcsolata meglehetősen erős, átlagértékeik a teljes mintában pedig 5,2 az online játék esetében és 4,1 az offline esetében. A legerősebb kapcsolatot a fentebb már bőszegesen kielemezett, a nem látogatott kulturális közegekkel kapcsolatosan mutatható ki. Itt a következő összefüggésre bukkantunk: minél intenzívebb játékos valaki az online, illetve az offline térben, annál kevesebb nem látogatott hely van a listáján, vagyis a kulturális helyek látogatása és a számítógépes játékokkal való foglalkozás intenzitása között pozitív, lineáris kapcsolat van. Akik a nyolcas listán mindegyik kulturális intézményt meglátogatták az elmúlt év során átlagosan kétszer olyan elkötelezett

⁷ Az alábbi módon jártunk el a játékoslét intenzitásának megmagyarázása kapcsán. A kérdőívben található és a fentiekben már bemutatott, nyolc játékmódra adott válaszokat újrakódoltuk, ahol a nemleges választ adók 0-t, a naponta játszóknak 3-at, a hetente játszóknak 2-t, míg az ennél ritkábban játszóknak 1-es kódot kaptak. A kapott új változókat összevontuk úgy, hogy külön kezeltük az online játékokra adott válaszokat és az offline játéktevékenységet (a konzolos játék esetében nem eldönthető pontosan, hogy hova tartozik, mivel ebben az esetben nem készült külön kérdés online és offline játékról, így mindkét változóba beleszámoltuk.) A kialakított két új változó magas mérési szintű változó lett, indexeik megmagyarázzák a játékoslét intenzitását és aggregálják a különböző játékokkal kapcsolatos válaszokat is. Az online játék esetében a változó minimális értéke 0, míg a maximuma 15, addig az offline játék esetében a minimális érték 0, míg a maximum 12 lehet. A későbbiek során a 0-s értéket (vagyis a nem játékosokat) kivettük a vizsgálatból hogy a variancia analízishez a kapott változókat normál eloszlású változóként tudjuk beilleszteni.

játékosok is egyben, mind az offline (6,5-as indexátlag), mind az online térben (8,4-es indexátlag), mint azok, akik sehová nem járnak el (online index: 4,2, offline index: 3,5). A játékos indexek és a korábban is használt kemény, szociodemográfiai változók (iskolázottság, lakóhely, anyagi helyzet) összefüggéseinek vizsgálatakor nem volt kimutatható jelentős mértékű kapcsolat. Sem a kor, sem a település, sem az anyagi helyzet nem befolyásolja érdemben a játékokkal való viszonyt, amennyiben az illető már játékos. (Ebben az esetben csak a nem játékos és játékos csoport között találhatunk különbséget, amit fentebb már tárgyaltunk is bővebben.) Hasonló a helyzet a politikai érdeklődéssel, a napilapolvasással, és a tévé nézéssel kapcsolatosan. A politikailag érdeklődő fiatalok játékos indexe nagyobb (online: 7,1, offline: 5,6), mint azoknak, akiket egyáltalán nem érdekel a politika (online index ebben az esetben: 4,57, offline index: 3,6). A gyakori újságolvasók esetében is magasabbak a játékos indexek. A baráti körök esetében azonban látszik a speciális érdeklődés hatása a kapcsolatokra, hiszen itt a valós baráti körrel rendelkezők indexei alacsonyabbak, viszont a virtuális térben baráti körrel rendelkezőknél pedig nagyobb az index átlaga, mint a teljes mintában.

Egy nagyon speciális jelenségről számolhatunk be tehát ebben az esetben, hiszen egyszerre van jelen a passzivitás és az aktivitás, egyszerre van jelen az elfordulás és a valóság iránti nyitottság a játékosok csoportja esetében. Amennyiben a digitális írástudást és a játékos lét összefüggéseit vizsgáljuk, akkor elmondható, hogy a játékosok csoportja a korábban bemutatott aktivitási csoportokból a magasabb szintű, aktív-alakító attitűd jellemzi. A korábban felsorolt öt, közösségi oldalon végzett aktivitásból (adatvédelem, ismerősök kezelése) képzett összetett változó átlaga a nem játékosok esetében 1,49-es értéket vett fel, míg a játékosok csoportjában 1,99 volt ez a szám.⁸

VI. Záró gondolatok

Az információs társadalom által nyújtott szolgáltatások és platformok közel minden fiatal számára elérhetőek napjainkban. Az elsődleges digitális szakadék lassan bezáródni látszik, bár az iskolázottság és a területi viszonyok még 2016-ban is érzékelhető módon befolyásolták a fiatalok körében tapasztalt különbségeket, de látható, hogy mindenki törekszik részesévé válni az így kialakuló új rendszernek. Sokszor elhangzik az a kijelentés, hogy a mai fiatal generációk digitális

⁸ A lekérdezett öt aktivitásból egy COUNT paranccsal képeztünk új változót, ahol a minimum érték, nulla, amennyiben semmit sem jelölt, a maximum érték pedig öt volt, amennyiben mind az öt aktivitást bejelölte a válaszadó.

bennszülöttként könnyebben boldogulnak a technika vívmányaival. Ezt a kijelentést árnyalnunk kell abból a szempontból, hogy a felhasználói attitűdök és a tényleges, értő használat korántsem annyira elterjedt a fiatalok körében, mint ahogy arra számítani lehetett. Létezik a másodlagos digitális szakadék, ahol a passzív-befogadók vannak az egyik, míg az aktív-alakítók a másik oldalon.

A korábban kialakított csendes generáció elmélet a továbbiakban is tartja magát, sőt az otthon végezhető passzív tevékenységek aránya és a valós, kulturális terekből való kivonulás még nagyobb méreteket öltött. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a fiatalok részvételének intenzitása is csökkenne minden téren. Inkább csak arról van szó, hogy más platformokra helyezték át a kommunikációt, a kultúra-fogyasztást illetve a szabadidő eltöltését. Ennek egyik jó példaként sikerült rámutatni arra, hogy a sokáig negatív színben feltüntetett számítógépes játékokkal foglalkozó fiatalok sokkal nyitottabbak, befogadóbbak, illetve a közélet iránt is jobban érdeklődő csoportját alkotják a mai fiatalságnak.

A számítógépes játékok világa rendkívül sokszínű és a társadalomtudományi kutatások szempontjából is számos érdekes új kérdésfelvetésre adhat okot. Írásunkban bemutattuk, hogy miként viszonyult a játékok világához a magyar ifjúságkutatás elmúlt öt adatfelvételi ciklusa: hogyan lett a marginális tényezőből egy fontos, több oldalról megvizsgálni kívánt jelenség. Rávilágítottunk arra, hogy magyar játékosok társadalmi milyen módon szegmentálódik, hogyan határozza meg a játékhoz való viszonyt az eszközökkel való ellátottság és az online lét, és mennyiben tér el a magyar játékosok csoportjának összetétele a nemzetközi trendektől. Nem tekinthetünk el a továbbiakban sem attól, hogy létezik a klasszikus elsődleges digitális szakadék jelensége, ha egyre kisebb mértékben is, de az iskolázottság és az anyagi helyzet továbbra is befolyásolja mind az elérhetőséget, mind a használatot. Az azonban örömdetes tény, hogy amennyiben a hátrányos helyzetből kifolyólag nem lehetséges az elérhetőség, akkor erre találnak alternatív megoldást az elkötelezett használók.

További megfontolandó kutatási irány lehet még a játékos közösségek, mint a virtuális közösségi lét egyik speciális formájának, a közösségfejlődés és működés mintázatainak vizsgálata. Továbbá nem kihagyható a témában bűvópatakként időről-időre előtűnő kérdéskör (valós és virtuális közösségek viszonya) áttekintése sem. Szükséges, hogy a jövőben sor kerüljön a valós és virtuális közösségek és a fiatalkor nagy problémaköreinek (kapcsolatteremtés, sikerélmény, oktatás és játék kapcsolata, párkapcsolatok, elmagányosodás) feldolgozására. Ezzel közelebb kerülhetünk a posztmodern ifjúsági lét jobb megértéséhez.⁹

9 Mivel jelen kutatás több, kisebb almintával operált, ezért sok esetben nem volt mód a fenti elemek vizs-

Hivatkozások

- Bauer Béla–Déri András (2011): *Hálózathoz kötődve: A fiatalok online hálói*. In: Bauer Béla és Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000-2010*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI). Budapest
- Bauer Béla – Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék: Ifjúság 2000-2010*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI). Budapest
- Bauer Béla – Pillók Péter – Ruff Tamás – Szabó Andrea – Szanyi F. Eleonóra – Székely Levente (2017): Ezek a mai magyar fiatalok! A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei. https://www.ujnemzedek.hu/sites/default/files/magyar_ifjusag_2016_a4_web.pdf, letöltve: 2018. május 22.
- Bawden, Daniel (2001): Information and digital literacies: a review of concepts. *Journal of Documentation*. 2. szám
- Bittner Zoltán (2013): A 15-29 éves korosztály tevékenységszerkezete az időmérleg-vizsgálatok tükrében PTE KTK http://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/mellekletek/2016/01/bittner_a_15-29_eves_korosztaly_tevékenységszerkezete_az_idomerleg-vizsgálatok_tukreben_-_tanulmány_2013.pdf letöltve: 2018. május 22.
- Chayko, Mary (2008): *Portable communities: the social dynamics of online and mobile connectedness*. SUNY Press. Albany
- Duggan, Maeve (2015): Gaming and Gamers Pew Research Center http://assets.pewresearch.org/wp-content/uploads/sites/14/2015/12/PI_2015-12-15_gaming-and-gamers_FINAL.pdf, Letöltve: 2018. május 21.
- ESA (2018): Essential Facts About the Computer and Video Game Industry. ESA http://www.theesa.com/wp-content/uploads/2018/05/EF2018_FINAL.pdf, letöltve: 2018. május 22.
- Fromann Richárd (2017): Játékoslét 2016 Kérdőív. Eredmények. Demográfiai adatok. Játékoslét Kutatóközpont http://jatekoslet.hu/letoltes/2016/jatekoslet_kerdoiv_2016_2_jatekhasznalat.pdf, letöltve: 2018. május 22.
- Fromann Richárd–Damsa Andrei (2018): Videojátékoktól a munka világáig – játékosipológiai és munkahelyi motivációk. *Információs Társadalom*, 1. szám.
- Holloway, Sarah L.–Valentine Gill (2004): *Cyberkids: children in the information age*. Reprinted. Routledge. London.

gálatára, mert az adott témában begyűjtött válaszok egy másik almintában voltak elérhetőek, ahonnan pedig a játékkal kapcsolatos kérdések hiányoztak.

- Huizinga, Johan (1990): *Homo ludens Kísérlet a kultúra játékelemeinek meghatározására*. Universum Kiadó. Szeged.
- KSH (2012): Időmérleg 2009/2010. Összefoglaló adattár KSH <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/idomerleg/idomerleg0910.pdf>, letöltve: 2018. május 22.
- Nagy Ádám (2015): Screenagerek: Van-e pedagógiai feladatunk a szabadidős és médiatérben? In: Tóth Péter, Holik Ildikó és Tordai Zita (szerk.): *Pedagógusok, tanulók, iskolák - az értékformálás, az értékközvetítés és az értékteremtés világa: tartalmi összefoglalók: XV. Országos Neveléstudományi Konferencia*. Óbudai Egyetem. Budapest
- Nagy Ádám (2017): Az Alfa generáció magyarországi recepciója. *Kultúra és Közösség*, 3. szám
- Nagy Ádám–Kölcsey Attila (2017): Mit takar az alfa-generáció? *Metszetek*, 3. szám
- Norris, Pippa (2001): *Digital divide: Civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide*. Cambridge University Press
- Palfrey, John–Gasser Urs (2008): *Born Digital: Understanding the First Generation of Digital Natives*. Basic Books. New York
- Prensky, Marc (2010): *Teaching Digital Natives*. 1 edition. Corwin Press. Thousand Oaks, California
- Rab Árpád (2012): A gamifikáció lehetőségei a nem üzleti célú felhasználások területén, különös tekintettel a közép-és felsőoktatásra. *Oktatás-Informatika*, 2012. évf. 1–2. szám. <http://www.oktatas-informatika.hu/2013/03/rab-arpad-a-gamifikacio-lehetosegei-a-nem-uzleti-celu-felhasznalasok-teruleten-kulonos-tekintettel-a-kozep-es-felsooktatásra>, letöltve: 2018.május 22.
- Rab Árpád (2015): *A digitális kultúra hatása az emberi viselkedésre a gamifikáció példáján keresztül*. Doktori értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola, Budapest http://phd.lib.uni-corvinus.hu/916/1/Rab_Arpád.pdf, letöltve: 2018.május 22.
- Rab Árpád (2018): Fél évszázad játék – egy új kultúra születése. *Információs Társadalom*, 1. szám.
- Ságvári Bence (2011): *A netgeneráció törésvonalai*. In: Bauer Béla és Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCSSZI). Budapest
- Székely Levente (2014): *Az új csendes generáció*. In: Nagy Ádám és Székely Levente (szerk.): *Másodkézből - Magyar Ifjúság 2012*. ISZT Alapítvány. Budapest

Székely Levente (2017): Győztes vesztesek – az információs társadalom ifjúsága. Információs Társadalom, 2. szám

Tapscott, Don (2008): *Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World*. McGraw Hill Professional

Tóth Péter (2015): *Magyar települések az információs társadalomban*. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola. Pécs; Győr

„Bú, baj, bánat messze szalad!”² - Életesemények, problémák, mobilitás, migráció

A posztmodernitásban az elhúzódó ifjúkor újfajta értelmezésért kiált. Az ifjúkor többé nem az iskola és a munka világa közötti státuszátmenet (Böhnisch, 2000), hanem önálló életszakasz, amelyben a felnőtté válás szándéka már nem a kizárólagos, de sokszor nem is a meghatározó minta. A fiatalok tevékenysége már nem értelmezhető pusztán a felnőttkorra történő felkészüléssel, azaz a posztmodern társadalomban az átmeneti ifjúkort felváltja az iskolai ifjúsági életszakasz (vagy „választásos” életút; Zinnecker, 1993; Gábor, 2006). A posztmodern társadalomban az ifjúkor egyre inkább kitolódik, megjelenik a posztadoleszcencia jelensége (Vaskovics, 2000) ami összefügg az iskolai idő megnövekedésével: a mai ifjúsági élményvilág egyaránt különbözik a kisgyermeki élményvilág családközpontúságától és a felnőtt élményvilág társadalomközpontúságától (Böhnisch, 2000). Ebben az önálló életszakaszban megjelenő jellegzetes problémák elemzése a sarkalatos életeseményekkel és különösen a mobilitási-migrációs szándékkal összefüggésben segíthet megérteni a fiatalok sajátos státuszát.

I. Életesemények³

Korábban azt vizsgáltuk, hogy a Magyar Ifjúság 2012 (Nagy, 2013) és a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 (Nagy, 2018) adatait tekintve mennyire tudjuk leírni az ifjúságnak nevezett korosztályokat. A 2012-es adatok elemzésekor az egyes korcsoportok (14-18, 19-24, 25-29) szerint vizsgálódva az látszott, hogy az életkor és a biológiai-, pszichés és társadalmi érettségjellemzők (Nagy-Tibori, 2016) között csak körülbelül a fiatalok 50-60 százalékának helyzete konzisztens. A 2016-os

1 Jelen cikk létrejöttét a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatta.

2 <http://www.zeneszoveg.hu/dalszoveg/35475/mesedalok/susu-kobor-kiralyfi-dala-zeneszoveg.html>

3 A cím jelen esetben nem a súlyos életeseményekre (szülői halál, rendszeresen bántalmazás; szakítás; súlyos betegség; stb.), hanem az az életciklushoz kapcsolódó, a fiatalok érettségi és önállósodási folyamatának fázisait jelző eseményekre (kvázi-mérföldkövekre) utal.

adatok alapján a 15-19 éves korcsoportban biológiai szempontból érettnak számít 68 százalék, pszichés szempontból 25 százalék és társadalmi értelemben 4 százalék. A 20-24 éves csoportban biológiailag érett 80 százalék, pszichés értelemben 53 százalék, míg társadalmi szempontból 21 százalék nevezhető érettnak. A legidősebb 25-29 éves korcsoportban érettnak számít biológiai szempontból 79 százalék, pszichés szempontból 65 százalék, míg társadalmi értelemben 55 százalék.

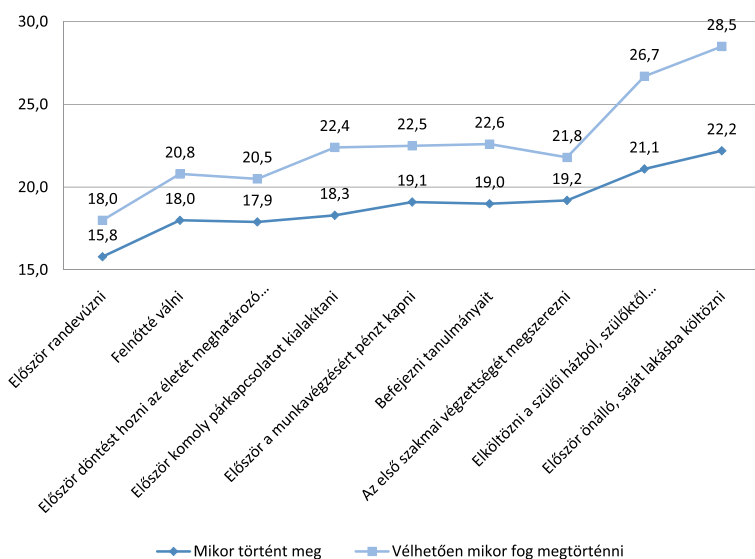
A fiatalok érettségének, valamint egyben szocializációs útjának mutatója a pszichológiai érettség aspektusa (1. táblázat, 1. ábra). E tekintetben meghatározó szereppel bír az önálló döntéshozatal megléte vagy hiánya. Az adatok arról árulkodnak, hogy a mostani fiatal korosztálynak kétharmada tekint magára úgy, mint aki fontos kérdésben döntött már önállóan. Erre nagyjából 18 éves kor körül került sor, azonban akik még nem élték meg önállóságukat ebben a kérdésben, későbbre, átlagosan 21 éves korukra teszik ennek valószínűségét. Úgy tűnik tehát, hogy a randevúzás megkezdése után a második leggyakoribb életesemény – ha úgy tetszik: érettségi ismerv – az önálló döntéshozatal megvalósulása.

Fontos kiemelnünk, hogy a felnőtté válás, mint életesemény szubjektív megítélés alapján nagyjából a fiatalok 18 éves kora körül érkezik el. Ahogy láthattuk ez az életkor nagyjából azonos az első önálló döntéshozás idejével és az első komoly párkapcsolat megélésével. A fiatalok többsége úgy érzi, már túl van a felnőtté váláson. Harmaduk azonban ezt még nem érzi így, átlagosan 21 éves korra datálják ennek bekövetkezését.

A társadalmi dimenziót tekintve ragadható meg leginkább a napjainkban egyre gyakoribb eltolódó felnőtté válás, a késői függetlenedés. A fiatalok éretté válásának fontos állomása az iskolai végzettség(ek) megszerzése, a tanulmányok befejezése és elsősorban az ezt követő önálló egzisztenciateremtés folyamata. Utóbbit tekintve egyre inkább azt tapasztaljuk, hogy elhúzódó időszakról van szó: hosszú az út az első fizetett munka és a saját lakás, saját család, önálló egzisztencia skála pontjai között. A fiatalok saját bevallása alapján a tanulmányok befejezése és az első fizetett munka elvállalása szinte egybeesik. A tanulmányok befejezésének eltolódása figyelhető meg: hiszen az első szakmai végzettség megszerzése előtt álló fiatalok átlagosan 22 éves korukra teszik ennek megvalósulását, a tanulmányok befejezését pedig átlagosan 23 éves korukra. Ezzel szemben a tanulmányaikat már befejező, valamint az első szakmai végzettséggel már rendelkező fiatalok átlagosan 19 éves korukra értek el ezekhez az állomásokhoz. Ennek a kitolódásnak oka lehet többek között a tanulmányokkal párhuzamos munkavállalás vagy a nemzetközi programok kínálta lehetőségek kiaknázása, melyek mind az egzisztenciális boldogulás fontos támogató tényezői.

Először randevúzni	81
Felnőttté válni	68
Először döntést hozni az életét meghatározó kérdésekben	65
Először komoly párkapcsolatot kialakítani	58
Először a munkavégzésért pénzt kapni	57
Befejezni tanulmányait	56
Az első szakmai végzettségét megszerezni	51
Elköltözni a szülői házból, szülőtől függetlenül élni	24
Először önálló, saját lakásba költözni	17

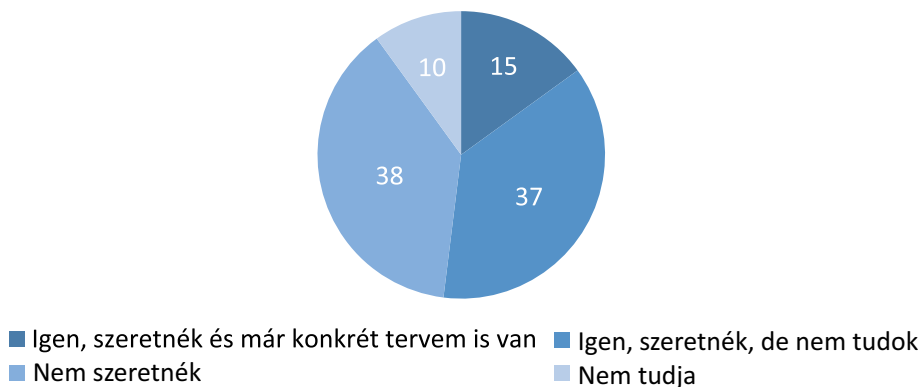
1. táblázat: Életesemények bekövetkezte („Kérem, mondja meg, hogy megtörténtek-e már ezek Önnel!”; N = 1995; százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

1. ábra: Életesemények bekövetkezésének ideje, illetve várható ideje (ha még nem történt meg) (Életesemények: „Hány éves korában történt ez?” illetve „Mit gondol, hány éves korában fog ez megtörténni Önnel?”; $N_{\text{Megtörtént}} = 317-1397$, $N_{\text{Várható}} = 116-946$; átlagértékek) (forrás: saját szerkesztés)

A fiatalok függetlenedését tekintve igazán nagy szakadékot a munkavállalás és az önálló egzisztencia megteremtése között láthatunk. Míg a fiatalok közel hattizedének volt vagy van fizetett munkához kapcsolódó tapasztalata, addig az otthonról való elköltözés csupán a korosztály negyedénél valósult meg. Saját lakást pedig ennél is kevesebben tudtak vásárolni, mindössze 17 százalékuk. Akik a függetlenedés és önálló egzisztencia kiépítését tekintve szerencsésnek mondhatók, nagyjából az első fizetett munka elvállalásától számított 2-3 éven belül tudtak elköltözni otthonról, egy részük saját lakásban is él már. Elgondolkodtató adat azonban, hogy a jelenleg az anyagi és egzisztenciális függetlenedés előtt álló fiatalok mindössze átlagosan 27 éves korukra teszik a szülői házból való elköltözés esélyét. A saját lakás megvásárlásának lehetőségét pedig átlagosan húszas éveik legvégére datálják. E szerint a posztadoleszcencia időszaka 5-7 évnyi kemény munkát jelent a fiatalok életében úgy, hogy közben a szülőkkel egy háztartásban élnek vagy legalábbis anyagilag függnek tőlük.

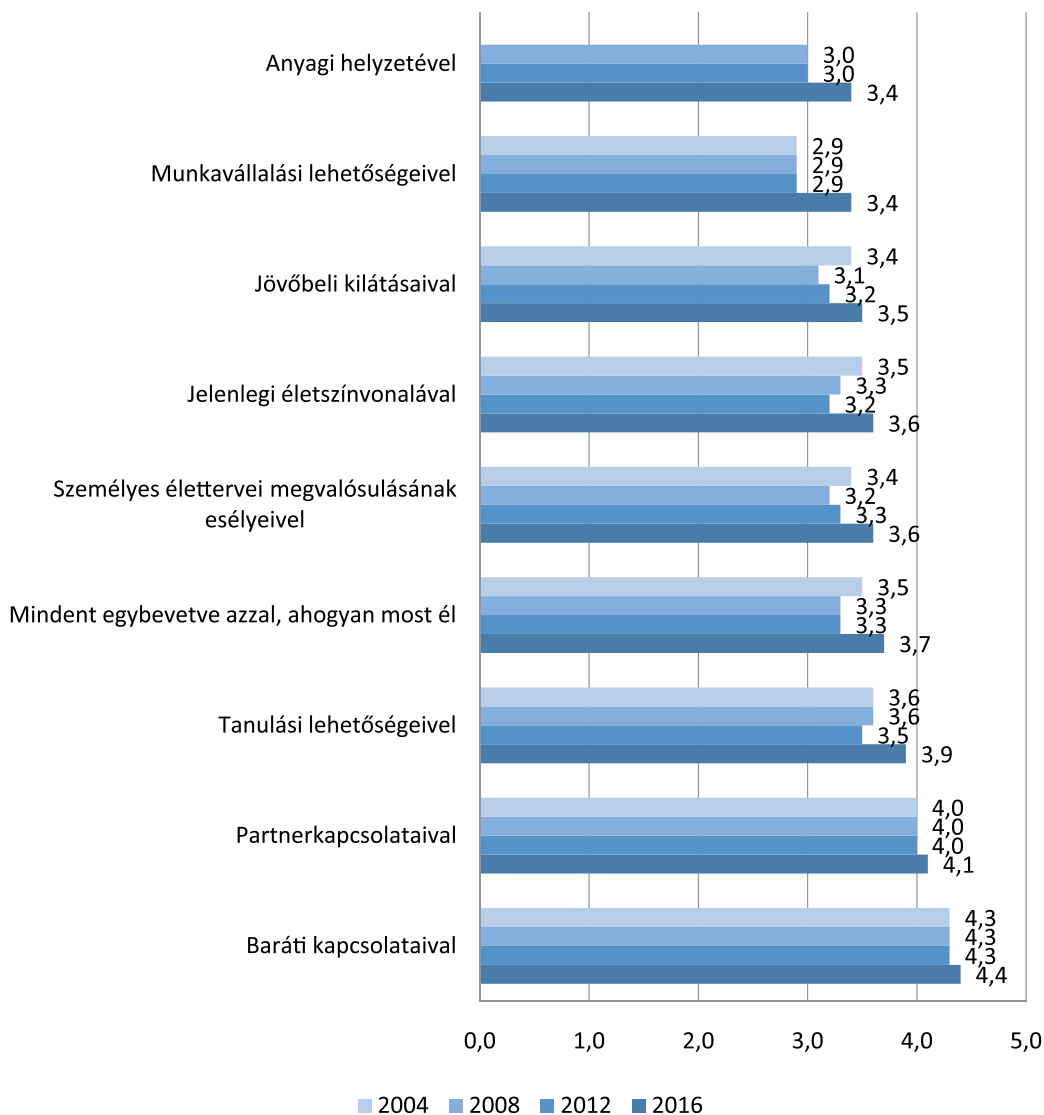
Ha az életeseményeken túl tekintünk az ifjúsági korosztály önállósodási folyamatának szakaszaira, azt tapasztalhatjuk, hogy mindössze tízből három fiatal (29%) él külön kasszán a szüleitől. Azok közül, akik szüleikkel együtt élnek, minden második fiatal el szeretne költözni, tehát hajlik az efféle önállóságra (2. ábra). Mindössze háromtizedüknek van stratégiája az elköltözésre, azonban többségüknek nincs módja arra, hogy ezt a lépést megtegye.

2. ábra: A szülői házból való elköltözés tervezése ("Ha együtt él szüeleivel: el akar-e onnan költözni a közeljövőben?"; N = 5863; százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

II. Elégedettség és státusészlelés

Az elégedettség különböző területeit látva összességében elmondható, hogy a fiatalok megelégedésének mértéke jó néhány tényező esetében erősödött a legutóbbi adatfelvétel eredményeihez viszonyítva (3. ábra). A tanulási, valamint a munkavállalási lehetőségek, a jelenlegi életszínvonal és saját anyagi helyzet terén látható jelentősebb (0,4-0,5 értékű) növekedés. Ugyanez igaz a jelenlegi élethelyzettel való összegző megelégedettség („mindent egybevetve azzal, ahogyan most él”) mértékének alakulására is. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a legfrissebb adatfelvétel értékeit tekintve, a felsorolt elemek rangsorában a jövőbeli kilátásokkal, a munkavállalási lehetőségekkel és az anyagi helyzetükkel (utóbbi kettőt tekintve a 2012-höz mért változások ellenére is) a legkevésbé elégedettek a fiatalok. A számítani középtől kevésbé térnek el ezeknek a mutatóknak az értékei, így egyértelműen a legalacsonyabb szintű megelégedettséget adó tényezőknek számítanak. Ezzel szemben a partnerkapcsolatok és baráti jellegű kapcsolatok megítélése bizonyul a legpozitívabbnak, ezt korábbi adatfelvételekre visszamenően is jól érzékelhetjük. Ugyanakkor a jelenlegi életszínvonallal és a személyes célok elérésének valószínűségével való elégedettséget mérő változók átlagértékei is inkább a legkevésbé elégedett tényezők köréhez állnak közel.

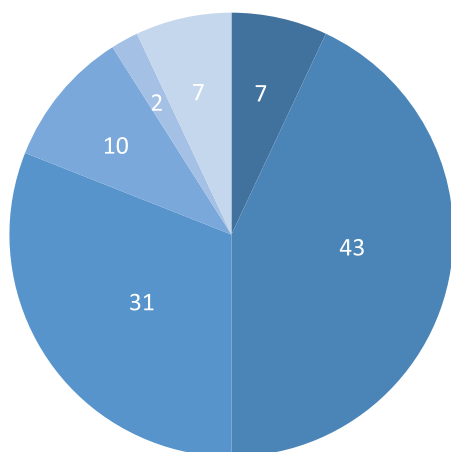

3. ábra: Elégedettség mértékének alakulása különböző területeken 2004 és 2016 között (“Mennyire elégedett a következő tényezőkkel/dolgokkal?” - “1 = egyáltalán nem elégedett”, “5 = teljes mértékben elégedett”; $N_{2004} = 7052$, $N_{2008} = 7427$, $N_{2012} = 7033-7840$, $N_{2016} = 7277-7924$; átlagértékek) (forrás: saját szerkesztés)

A legfrissebb adatfelvétel eredményei között az elégedettségen túl beszédes mutató, hogy a fiatalok 45 százaléka véli úgy, hogy az elmúlt tíz évben romlott az emberek

életszínvonala (nem változott: 36%, javult: 19%). A saját élettér tekintetében pedig 29 százalékuk vélekedik hasonlóan, további 49 százalékuk pedig sem javulást, sem romlást nem tapasztalt családjának anyagi helyzetében az elmúlt tíz év viszonylatában (javult: 22%). Az ország gazdasági helyzetét tekintve harmaduk látja pesszimizmisan a közelmúltat (33%), 37 százalékuk stagnálást érzett, 30 százalékuk pedig javulást diagnosztizált. Az elmúlt tíz év megítéléséhez képest a közeljövőt már jóval optimistábban látják a fiatalok, bár tény, hogy a legnagyobb tábort a stagnálást rögzítő fiatalok alkotják mindhárom esetben. Az ország gazdasági helyzetének javulását várja 37 százalékuk, romlását 22 százalékuk (nem lesz változás: 41%). Az emberek életszínvonalát tekintve azonban negatívabb képet kapunk: 26 százalék szerint romlás várható, miközben 33 százalékuk bízik a pozitív jövőképben e téren (stagnálást vizionál: 41%). A fiatalok saját családjuk anyagi helyzetének alakulását ezzel szemben pozitívabban látják. Mindössze 16 százalékuk érzi a közeljövőben romlani fog személyes életterének státusa, 37 százalékuk azonban javulást feltételez. Azonban e kérdés esetében látható a stagnálást (azaz se nem romlik, se nem javul) valószínűsítő fiatalok legnagyobb aránya, 47 százalék.

A fiatalok státusészlelését tekintve az aktuális képről nem csupán az elégedettség és a múlt-jövő dimenziójában kapunk képet, hiszen a szubjektív anyagi helyzetet is megismerhetjük. Az erre vonatkozó kérdés válaszai alapján jól látható, hogy a fiatalok családjainak életében a bevételek és kiadások hatékony elosztása fontos szerepet tölt be (4. ábra). A teljesen gondtalanul élő fiatalok csoportja mindössze 7 százalékot tesz ki, a rendszeres nélkülözések és anyagi gondok között élők aránya azonban 11 százalék. A legnagyobb csoportot azok a fiatalok alkotják, akik úgy vélik, hogy beosztásokat követve jól ki tudnak jönni a jövedelmükből, családjuk e téren könnyebben boldogul. Ugyanakkor van egy nagyjából a fiatalok egyharmadát kitevő tábor, akik számára a szigorúan beosztott anyagiak mellett is nehézkes egy-egy hónap átvészélése. A kérdésre adott válaszok teljességét árnyalja, hogy a fiatalok 7 százaléka nem tudott vagy nem akart választ adni. A válaszok összképét látva elmondható, hogy tízből 4-5 fiatal családjának (43%) rendszeres nehézség a bevételek és kiadások közötti egyensúlyozás. Ennél is szomorúbb kép, hogy közülük pedig minden negyedik (26%, amely a teljes minta 11%-a) esetben komoly gond a szerény jövedelmek beosztása, nélkülözés és a szegénység.

- Gondok nélkül élnek
- Éppen hogy kijönnek a jövedelmükből
- Nélkülözések között élnek
- Beosztással jól kijönnek a jövedelmükből
- Hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak
- Nem tudta/Nem válaszolt

4. ábra: Szubjektív anyagi helyzet megítélése 2016-ban (“Összességében hogy érzi, Önök anyagilag...”; N = 8000; százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

III. Ifjúsági problématérkép: problématípusok súlyának alakulása

A Global Shapers Cummunity szervezet Global Shapers Annual Survey (2017) nemzetközi kutatása két fő kérdésre kereste a választ: Miként látják a fiatalok a világot? Mit akarnak érte tenni? A beszámoló öt különböző fő téma mentén tagolta a fiatalok problémáit: 1) gazdaság és globális kilátások: 2) kormányzás és állampolgári elkötelezettség: 3) technológia és innováció: 4) értékek és társadalom: 5) üzlet és munkahely. A 31 495 megkérdezett fő összesen 186 különböző országból származik és a 18- 35 éves korosztályba sorolhatók. A kérdőíves lekérdezések városokban és főként online történtek, bár számos helyszínen offline kitöltésre is sor került.

A megkérdezett fiatalok szerint harmadik éve folyamatosan – 49%-os egyetértéssel – a klímaváltozás és a környezet pusztulása a legnagyobb globális probléma.

A magyarázat egyik fő oka lehet, hogy több mint 91%-uk egyetért, vagy teljes mértékben egyetért, hogy tudományosan bebizonyított; az emberek felelősek a klímaváltozásért. Második és harmadik helyen a nagyméretű konfliktusok/háborúk (39%) és az egyenlőtlenségi problémák (31%) állnak, ezt követi a szegénység, valószínűleg a konfliktusok és a kormányzati korrupció. Az eredményekre nincs befolyással a nem és a korosztály sem. Helyi szintű problémát vizsgálva a fiatalok a korrupciótól tartanak leginkább, és globálisan 47%-uk követeli a kormányzati elszámoltathatóságot és átláthatóságot. Érdekes, hogy az eurázsiai régióban a hazánkhoz közeli orosz-ukrán konfliktus tekintetében nem a háború, hanem éppen a korrupció jelenti a legnagyobb problémát. Ez arra mutathat rá, hogy a térségben a fiatalokra nagy hatással volt az orosz-ukrán ellentét, így nézeteikre is mély benyomást gyakorolt. Az egyenlőtlenség kialakulásának legfőbb okaként a jövedelmet (39%) és a diszkriminációt (36%) említették. A migrációs áramlat, mint probléma csak a tizedik helyen helyezkedik el (10%). Arra a kérdésre, hogy kinek van a legnagyobb felelőssége abban, hogy világunk globális és helyi szinten is jobbra váljon, a megkérdezettek 34%-a az individuum, míg 29%-uk a kormány szerepvállalását említették. A Föld populációjának több mint fele 30 évesnél fiatalabb személy, viszont 56%-uk úgy véli, hogy a nézeteikre nincsenek figyelemmel a döntéshozók. E tekintetben az európai régió második helyen áll 62%-os elégedetlenségi fokkal, Latin-Amerika és Karib-tenger régiói mögött (66%). A hagyományos intézményeket illetően elmondható, hogy a legtöbbszörrel szemben a fiatalok bizalmatlanok. Legnagyobb bizalom az akadémiák, iskolák és nemzetközi szervezetek felé van, míg bizalmatlanságuk leginkább a nemzeti kormányzatokban, globális cégekben és vallási intézményekben nyer teret.

A fejlett országokat vizsgálva azonban némi különbséget lehet felfedezni a kutatás globális szintű eredményeivel kapcsolatban. Németországban az egyenlőtlenséget, az öregedő népességet tekintik legfőbb problémának, és „csak” harmadik helyen van a klímaváltozás. Ennek hatására minden második németországi fiatal – annak érdekében, hogy szabadabbnak érezzék magukat – leginkább az esélyegyenlőséget hiányolja hazájukban. Ugyanez a tényező kissé erőteljesebben van jelen az Amerikai Egyesült Államokban. A legégetőbb problémákat szemlélve az amerikaiak válaszai annyiban térnek el Németország adataitól, hogy a fiatalok második helyen a kormány elszámoltathatóságát és átláthatóságát hiányolják. Svájc, ahogy a helyi fiatalok egyharmada fogalmazza: „semmi sem hiányzik a társadalmunkból”. Ugyanakkor közel ennyien szintén az esélyegyenlőséget hiányolják a szabadságérzetük növelésének érdekében. Svájcban az öregedő népességet, az egyenlőtlenséget és a klímaváltozást tekintik három legfőbb problémának.

Bár a kutatás a népességszám és korosztály tekintetében nem volt reprezentatív, a nagy létszámú válaszok miatt mégis érzékelhető, hogy globális szinten a fiatalok mit tartanak a legfőbb problémáknak. Nincsenek óriási különbségek az említett fejlett országok között, amely azzal is magyarázható, hogy a fiatalok többsége fontosnak tartja, hogy országuk kormánya szerepet vállaljon más országok problémáinak megoldásában. Ugyanakkor érzékelhető a növekedő individualista problémamegoldási hajlam és annak fontossága is. Összességében az eredmények arra engednek következtetni, hogy a mai modern információ-társadalomban a fiatalok ismerik egymást és tisztában vannak az őket érintő problémákkal kapcsolatban, és ezeket globális nehézségként tekintve, azokat a kormányok, egyéb szervezetek és az egyének együttműködésével kívánják megoldani.

Az eddig lefolytatott négy nagymintás ifjúságkutatás valamennyi adatfelvételi hulláma (*Ifjúság2000*, *Ifjúság2004*, *Ifjúság2008*, *Magyar Ifjúság 2012*) tartalmazott a fiatalok problémáit feltárni hivatott kérdést. Ezekből az összevethetőség kedvéért korábban (Fazekas-Nagy, 2016) 12 féle elemből álló⁴ problématérképet rajzoltunk fel⁵, amelybe sűrítettük a különböző adatfelvételek eltérő kérdéseit és válaszadási lehetőségeit (2. táblázat). Ezen tipizálás segítségével vizsgáltuk a fiatalok legégetőbb problémáit, illetve egészen pontosan problématípusait és ezek súlyának időbeli alakulását a kutatási hullámok függvényében. Azt tapasztaltuk, hogy míg „az objektív jellegű egzisztenciális problémák (úgy mint a munkanélküliség, a lakás-problémák, az anyagi gondok) a fiatalok szemében változó súllyal bírtak, a szubjektív jellegű egzisztenciális instabilitás (úgy mint a céltalan, kilátástalan jövőkép) egyre markánsabb ifjúsági problémaként körvonalazódott” (Fazekas-Nagy, 2016: 353). Ugyancsak vizsgáltunk a problémaészlelést befolyásoló tényezők kapcsán: a lakóhelyi (régio és településtípus), az életkori és iskolázottsági hatásokat néztük

4 A kérdések tartalmi eltérései, a használt válaszlehetőségek különbözőségei igen megnehezítették az időso-roso elemzést. 2000-ben 18, 2004-ben 20, míg 2008-ban és 2012-ben 26 problématípusból (utóbbi kettő tartal-milag is teljességében megegyezett) választhattak a kérdőívet kitöltő fiatalok.

5 A megnevezett problémák eltérő számából adódóan az egységesítést a(z első) két válaszlehetőség megtartá-sa szolgálta. Emellett a rangsorolás hiánya és megléte is eltérést mutatott, ráadásul az esetleges súlyozási értékek megállapítása is nehézkes lett volna. Nem tudhatjuk, hogy a válaszadók fejében milyen mértékű különbség áll fenn a megnevezett két probléma között. Ennek értelmében a súlyozás alkalmazását is elvetettük, a problématér-kép megalkotásánál pedig azt vettük figyelembe, hogy a 12 problémakör közül melyeket említették a megkér-de-zettek legalább egyszer a kérdésre adott két válaszban.

A problématérkép egységesítését nehezítette, hogy a kutatási hullámok rendre eltérő kérdéstípusokat használ-tak. 2000-ben két országos ifjúsági problémára kérdeztek rá a kutatók, rangsor felállítása nélkül. 2004-ben már három probléma megjelölését várta el az erre vonatkozó kérdés, mely az ezek közötti rangsorfelállítást is tar-talmazta. 2008-ban szintén két országos ifjúsági probléma megnevezése került sorra, amelyeknél az első és a második helyen számon tartott problémát kellett megjelölni (valamint külön rákérdeztek a településszintű ifjúsági problémákra is). 2012-ben a 2008-as hasonló módszertan érvényesült, így szintén az első és második legégetőbbnek vélt ifjúsági problémát nevezték meg a fiatalok.

meg. A kutatás első négy hulláma esetén a legégetőbbnek vélt ifjúsági problémák elsősorban három csoportba voltak sorolhatók: az egzisztenciális nehézségek, a morális gondok és deviáns magatartásformák, illetve az alkohol-, drogfogyasztás volt jellemző⁶.

A problémaészlelés egyik jellemző módszertani nehézsége korábban az volt, hogy az adatfelvételi hullámok kérdése a fiatalok által országosan legégetőbbnek vélt ifjúsági problémák megnevezésére vonatkozott⁷. Ez olyan absztrakt értelmet is adott a kérdésnek, amelyet a megkérdezettek vagy értelmeztek vagy sem. Magyarul a kérdőív nem a megkérdezett legégetőbb problémáira kérdezett rá, hanem arra, hogy a megkérdezett szerint általában az ifjúság mint korosztály hogyan vélekedik a problémákról, azaz a szerkesztők nem számoltak a szubjektív nézőpontonntal. Nem tudhatjuk, hogy a fiatalok mekkora része válaszolt a kérdés értelmének megfelelően objektív mérce alapján (értsd: mi általában a magyar ifjúság problématérképe) és mekkora része a kérdés mögött vélhetően megbúvó szándék szerint (értsd: mi a megkérdezett legégetőbb problémája). Hiszen feltehető, hogy a fiatalok egy része nem feltétlen objektív mércék alapján határozza meg az országos ifjúsági problémákat, hanem saját élethelyzetéből indul ki. Ennek tükrében korábban azt írtuk „a következő (2016-ban esedékes) adatfelvétel kérdőív-szerkesztésekor javasoljuk a szubjektív dimenzió szem előtt tartását, egyúttal a kérdés átfogalmazását: az országos szintű problémaészlelés helyett az egyéni élethelyzetben tapasztalt égető problémákra kérdezzenek rá” (Fazekas-Nagy, 2016: 346-347). Ehhez képest a 2016-os kérdőív ismét két égető problémára kérdezett rá általában az ifjúságról⁸.

6 Szignifikáns kapcsolatot találtunk még a migrációt tervező fiatalok, valamint (1) az alkohol és drogprobléma megnevezése esetén (2004, 2008, 2012), (2) a műveltségbeli különbségeket problémaként történő észlelés között (2000, 2004, 2008) és a műveltségbeli különbségekből adódó nehézségek problémaként való észlelése, illetve (3) a morálisan kifogásolható cselekvési formák elterjedése között (2008).

7 A kérdések az alábbi módon szerepeltek a négy adatfelvétel esetén:

- *Ifjúság2000*: „Mit tart az ifjúság két legégetőbb problémájának?”

- *Ifjúság2004*: „A kártyalap alapján, kérem, mondja meg, mit tart az ifjúság legégetőbb problémájának? És mit tart a második legégetőbb problémának ezek közül? És melyik a harmadik?”

- *Ifjúság2008*: „A lapon olvasható dolgok közül ma Magyarországon melyik az ifjúság legégetőbb problémája? És mit tart a második legégetőbb problémának ezek közül?”

- *Magyar Ifjúság 2012*: „Az alábbiak közül ma Magyarországon melyik az ifjúság legégetőbb problémája? És mit tart a második legégetőbb problémának ezek közül?”

8 p18b. „Ön szerint ma Magyarországon melyik az ifjúság legégetőbb problémája?”

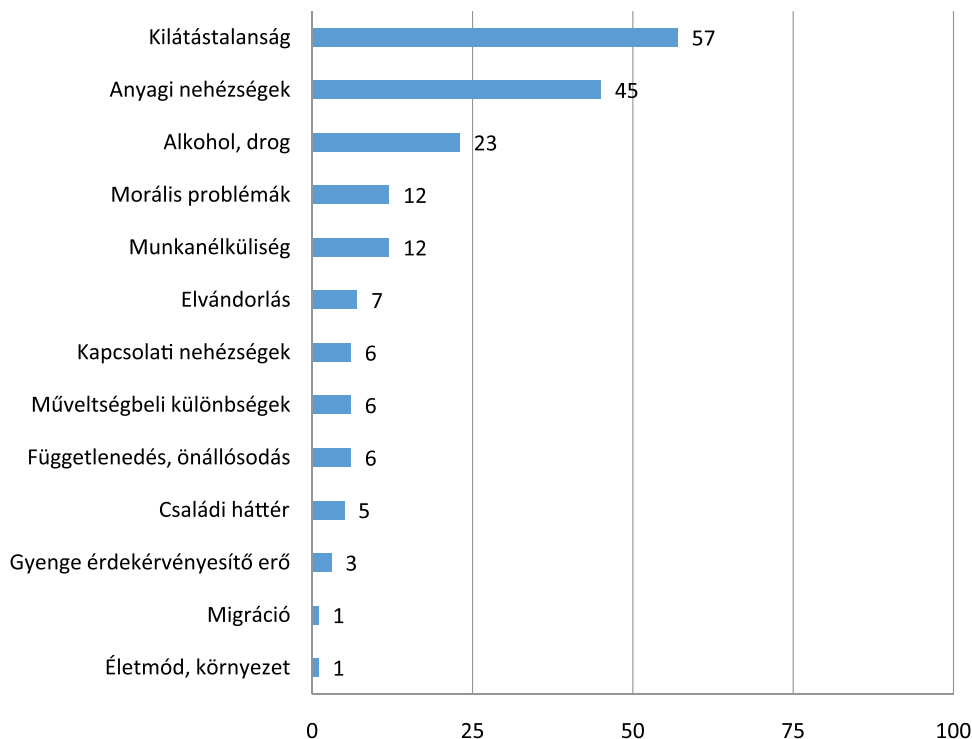
p18c. „És Ön szerint ma Magyarországon melyik az ifjúság második legégetőbb problémája?”

	Ifjúság2000	Ifjúság2004	Ifjúság2008	Magyar Ifjúság 2012	Magyar Ifjúság Kutatás 2016
Alkohol/drogok	5. kábítószer elterjedése 6. alkoholizmus	1. alkohol terjedése 5. drogok, kábítószer terjedése	1. alkohol terjedése 6. drogok, kábítószer terjedése	1. alkohol terjedése 6. drogok, kábítószer terjedése	1. alkohol elterjedése 8. drogok, kábítószer elterjedése
Anyagi nehézségek	3. pénztelenség, alacsony keresetek 4. szegénység, létbizonytalanság 14. növekvő társadalmi egyenlőtlenségek	12. létbizonytalanság 16. pénztelenség, szegénység, elszegényedés	18. létbizonytalanság 22. pénztelenség, szegénység, elszegényedés	18. létbizonytalanság 22. pénztelenség, szegénység, elszegényedés	2. anyagi nehézségek, létbizonytalanság, szegénység, elszegényedés 17. létbizonytalanság
Családi háttér	11. a család válsága, a családi értékek megrendülése 12. rossz családi körülmények	4. a család válsága, hiánya 17. rossz családi körülmények	5. család válsága, hiánya 23. rossz családi körülmények	5. család válsága, hiánya 23. rossz családi körülmények	7. család válsága, hiánya
Életmód, környezet	n.a.	n.a.	7. egészségtelen, mozgásszegény életmód 13. környezet rossz állapota 14. közlekedési nehézségek	7. egészségtelen, mozgásszegény életmód 13. környezet rossz állapota 14. közlekedési nehézségek	14. környezet rossz állapota (rossz levegő, pizsok) 15. közlekedési nehézségek
Elvándorlás	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	11. elvándorlás, külföldre vándorlás
Fiatalok általános rossz helyzete	n.a.	n.a.	9. fiatalok ált. rossz helyz.	9. fiatalok ált. rossz helyz.	n.a.
Gyenge érdekérvényesítő erő	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	9. a fiatalok véleményét nem veszik figyelembe

Kapcsolati nehézségek	18. szórakozási, ismerkedési lehetőségek hiánya	18. szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya 19. kortárs közösségi kapcsolatok visszaszorulása	2. baráti társaság hiánya 15. közösség hiánya 24. szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya	2. baráti társaság hiánya 15. közösség hiánya 24. szórakozási és ismerkedési lehetőségek hiánya	3. baráti társaságok, közösségek hiánya
Kilátástalanság	9. kilátástalan jövő 17. céltalanság	3. céltalanság 9. kilátástalan, bizonytalan jövő	4. céltalanság, nem tudják, mit akarnak 11. kilátástalan, bizonytalan jövő	4. céltalanság, nem tudják, mit akarnak 11. kilátástalan, bizonytalan jövő	4. bizonytalan, kiszámíthatatlan jövő 6. céltalanság, nem tudják, mit akarnak 13. kilátástalanság
Lakásproblémák	2. lakáshelyzet megoldatlansága	11. lakásproblémák	17. lakásproblémák	17. lakásproblémák	n.a.
Migráció	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	18. migráció
Morális problémák	7. bűnözés 15. erkölcsi romlás 16. értéknélküliség	2. bűnözés 6. erkölcsi romlás	3. bűnözés 8. erkölcsi romlás 12. korrupció	3. bűnözés 8. erkölcsi romlás 12. korrupció	5. bűnözés 12. korrupció
Munkanélküliség	1. munkanélküliség	14. munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	20. munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	20. munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek	19. munkanélküliség, elhelyezkedési nehézségek
Műveltségbeli különbségek	8. kulturálatlanság, igénytelenség 10. tanulási különbségek beszűkülése 13. megfelelő iskolázottság, képzettség hiánya	8. iskolai problémák, tanulási nehézségek 10. kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség 13. megfelelő iskola hiánya vagy elérhetetlensége	10. iskolai problémák, tanulási nehézségek 16. kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség 19. megfelelő iskola hiánya vagy elérhetetlensége	10. iskolai problémák, tanulási nehézségek 16. kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség 19. megfelelő iskola hiánya vagy elérhetetlensége	10. iskolai problémák, tanulási nehézségek 16. kulturálatlanság, tudatlanság, igénytelenség 22. a vágyott iskola elérhetetlensége vagy hiánya
Függetlenedés, önállósodás	n.a.	7. függés a szülőtől 15. önálló egzisztencia, család megteremtése	21. önálló egzisztencia, család megteremtése 25. szülőtől való függés	21. önálló egzisztencia, család megteremtése 25. szülőtől való függés	20. önálló egzisztencia, család megteremtésének nehézsége 21. a szülőtől való függés

2. táblázat: Problématípusokba való besorolása logikája az öt kérdőív eredeti válasszlehetőségei nyomán (2000-2016) (forrás: saját szerkesztés)

A 2016-os adatfelvétel eredményei egyértelműen az egzisztenciális nehézségekhez kapcsolódó problémátípusok esetében mutatnak kiugró értékeket (5. ábra). Ez az állítás igaz az objektív (anyagi nehézségek) és a szubjektív (kilátástalanság, bizonytalanság) tényezőkre is. Azaz a fiatalok többsége szerint a legégetőbb ifjúsági problémák körében erős hangsúlyt kapnak az egzisztenciális boldoguláshoz kapcsolódó negatív érzések. A kilátástalanságot és bizonytalanságot megélő fiatalok jövőképe egyértelműen nehézségekkel teli, miközben az önállósodás és függetlenedés komoly kihívásával is meg kell küzdeniük. Ezzel párhuzamosan pedig nem csupán a kilátástalan jövő, de a tényleges megélhetési nehézségek, szegénység is meghatározó elemei a fiatalok által felrajzolt korosztályi problémaképnek.

5. ábra: A legjelentősebbnek vélt ifjúsági problémátípusok (N = 7865; százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

A legjelentősebb ifjúsági problémák rangsorában az alkohol- és drogfogyasztáshoz kapcsolódó aggodalmak végeznek a második helyen, az egzisztenciális nehézségek után. Nagyjából minden negyedik fiatal véli súlyos korosztályi problémának az

effajta tudatmódosító szerek elterjedését. Az olyan morális problémák, mint a bűnözés és a korrupció a fiatalok 12 százalékánál fogalmazódnak meg meghatározó ifjúsági problémaként. A munkanélküliség szintén 12 százalék körüli értéket ért el a rangsorban. Úgy tűnik, kevésbé meghatározó korosztályi nehézségként érzékelik a fiatalok a kapcsolatépítési, a műveltségügyi különbségekhez kapcsolódó, valamint a családi háttérrel érintő problémákat.

Fontos kiemelni, hogy az ifjúsági migráció, elvándorlás az első hat problémátípus egyikeként került fel a listára új elemként. Korábbi években nem szerepelt ilyen probléma a kérdőívben, viszont a 2016-os adatfelvétel készítői már – reflektálva a folyamatosan tapasztalt mobilitási folyamatokra – beépítették ezt. Vélhetően ehhez a folyamathoz, valamint az európai, intenzív társadalmi-gazdasági mozgásokhoz kapcsolódóan került a felsorolás elemei közé a migráció is.⁹ Ugyanakkor ezt a problémátípust elenyésző arányban, mindössze a válaszadók 0,7 százaléka említette jelentős korosztályi problémaként.

A kibővült problémaelemeket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a válaszlehetőségek lehetővé teszik a longitudinális összehasonlítást (2. táblázat). Több új elem is bekerült, azonban ezeket nem tudtuk feltétlenül beilleszteni már korábban létező kategóriákba, így ezek újabb típusokat alkotnak. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a kérdőív szerkesztői hangsúlyt fektettek arra, hogy a legfrissebb adatfelvétel válaszlehetőségei tükrözzék a legutóbbi adatfelvétel eredményeit és egyben a társadalmi szempontból aktuális változások hatását is. Éppen ezért korábbi elemek elhagyásra kerültek (például csökkenő előfordulásuk miatt relevanciájukat veszítették – lásd: lakásproblémák, egészségtelen, mozgásszegény életmód), míg újak beemelésre (társadalmi változások miatt releváns tényezők – pl. fiatalok elvándorlása). Ebből következően néhány kategória eltűnt, mások összetettsége pedig csökkent (a különböző problémaelemeket lefedő típusok nagysága tartalmuk szempontjából csökkent).

9 Azonban e terminusnál nem egyértelmű, hogy a fiatalokat érintő migráció kerül megjelölésre vagy éppen az Európát érintő migrációs folyamatok. Ebből a definíciós többértelműségből kifolyólag nem is volt lehetőségünk az „elvándorlás” témájával közösen kezelni a „migrációt” mint problémaelemet.

Pusztán a problémátípusok rangsorát tekintve is egyértelmű, hogy a 2012-es adatfelvétel eredményeihez hasonlóan, a 2016-os kutatás alkalmával is a kilátástalanság és az anyagi nehézségek álltak élen (3. táblázat). Eszerint az egzisztenciális problémák szerepe továbbra is erősen meghatározó az ifjúsági problématerkép felrajzolásakor. A munkanélküliség rangsorbeli pozíciója csökkent, míg az alkohol- és drogfogyasztás miatti aggodalom szerepének erősödését jelzi, hogy előrébb került a sorban. Az új problémátípusok közül a fiatalok elvándorlásának ifjúsági problémaként való észlelése egyből a hatodik helyen nyitott. A morális problémák sorrendben elfoglalt helye nem változott, míg a kapcsolati nehézségek e tekintetben előrébb sorolódtak.

	Ifjúság2000	Ifjúság2004	Ifjúság2008	Magyar Ifjúság 2012	Magyar Ifjúság Kutatás 2016
1.	Anyagi nehézségek	Alkohol/drogok	Anyagi nehézségek	Kilátástalanság	Kilátástalanság
2.	Munkanélküliség	Kilátástalanság	Munkanélküliség	Anyagi nehézségek	Anyagi nehézségek
3.	Lakásproblémák	Morális problémák	Kilátástalanság	Munkanélküliség	Alkohol/drogok
4.	Alkohol/drogok	Anyagi nehézségek	Morális problémák	Morális problémák	Morális problémák
5.	Műveltségbeli különbségek	Munkanélküliség	Alkohol/drogok	Alkohol/drogok	Munkanélküliség
6.	Kilátástalanság	Lakásproblémák	Lakásproblémák	A fiatalok általános rossz helyzete	Elvándorlás
7.	Morális problémák	Családi háttér	Műveltségbeli problémák	Műveltségbeli különbségek	Kapcsolati nehézségek
8.	Családi háttér	Műveltségbeli különbségek	Családi háttér	Családi háttér	Műveltségbeli különbségek
9.	Kapcsolati nehézségek	Függetlenedés, önállósodás	Függetlenedés, önállósodás	Lakásproblémák	Függetlenedés, önállósodás
10.	-	Kapcsolati nehézségek	A fiatalok általános rossz helyzete	Függetlenedés, önállósodás	Családi háttér
11.	-	-	Életmód, környezet	Kapcsolati nehézségek	Gyenge érdekérvényesítő erő
12.	-	-	Kapcsolati nehézségek	Életmód, környezet	Migráció
13.	-	-	-	-	Életmód, környezet

3. táblázat: Az ifjúsági problémátípusok rangsora 2000-2016 között (forrás: saját szerkesztés)

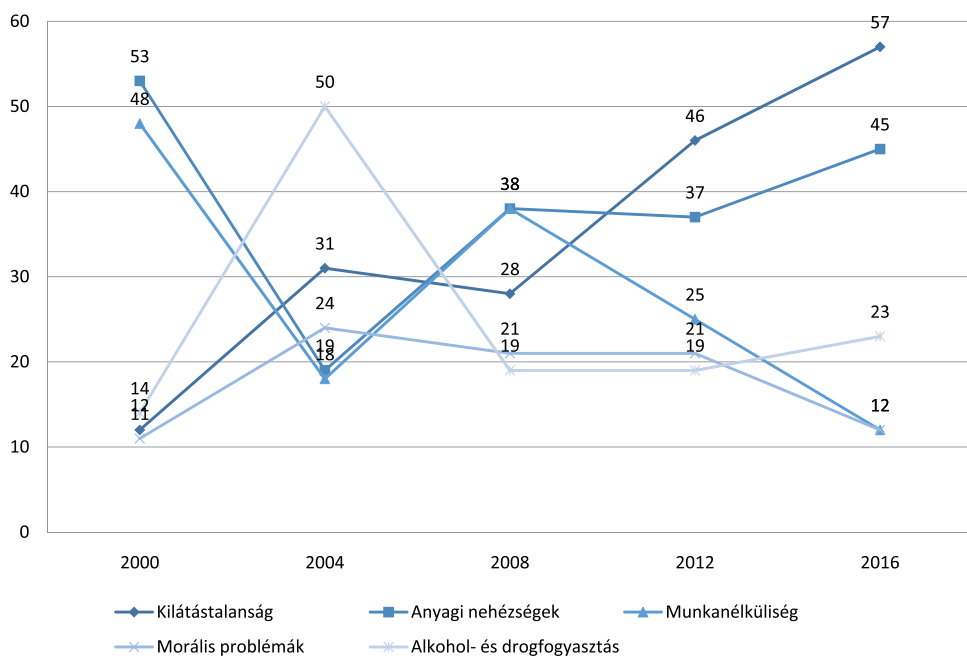
A kilátástalanságot legjelentősebb ifjúsági problémaként észlelő fiatalok csoportja tovább nőtt 2016-ra, összesen 11 százalékponttal emelkedett a 2012-es, míg 29 százalékponttal a 2008-as adatfelvétel eredményeihez viszonyítva (4. táblázat és 5. ábra). Ez alapvetően a szubjektív dimenzió, azaz a benyomásokra és a társakhoz viszonyított státusészlelés terén jelent negatívabb képet. Ugyanakkor az objektív mutatók közül az anyagi nehézségek is egyértelműen jelentősebb szerephez jutnak. E téren a 2012-es stagnáláshoz képest újabb emelkedést tapasztalhatunk. Az anyagi nehézségeket és a szegénység kockázatát a legjelentősebb ifjúsági problémaként észlelő fiatalok aránya 2016-ban 8 százalékponttal emelkedett a 2012-eshez képest. Egyúttal pedig hosszú távon vizsgálva látható, hogy 8 százalékponttal marad el a 2000-es adatfelvétel során mért adatoktól.

Ezzel párhuzamosan az adatokból az is kitűnik, hogy a munkanélküliség alapvetően veszített jelentőségéből a problématérképen betöltött helyét tekintve. Mindössze a 2012-ben mért arány felét teszik ki azok a fiatalok a 2016-os kutatás adatai nyomán, akik a munkanélküliséget definiálják saját korosztályuk legmeghatározóbb problémájának. Bár az eredményeket látva érezhetünk némi ellentmondást, a statisztikai szempontból paradoxnak tűnő helyzet a társadalmi-gazdasági folyamatok tükrében egyáltalán nem alap nélküli vagy valótlan. Az egzisztenciális problémáktól való félelem növekedése, valamint az ezzel párhuzamos munkanélküliség kevésbé hangsúlyos problémaként való megjelenésének több magyarázata is lehet. Gondoljunk például a munkaerőpiaci folyamatok hatására: ugyan a bevezetett közmunka-programnak, valamint a fiatalok pályakezdését jelentő támogatóprogramoknak köszönhetően alapvetően csökkenhetett a fiatalok körében a korosztályi munkanélküliségtől való félelem (azaz a problémadiagnosztizálás tekintetében kevésbé maradt meghatározó), de – ahogyan ezt az adatok is alátámasztják – ez nem jelent egyúttal egzisztenciális biztonságot is (ideiglenes foglalkoztatás, kiszámíthatatlan jövő, egzisztenciális instabilitás, piaci kiszolgáltatottság, nehézkes piaci alapú önfenntartás, magas költségek a vállalkozásoknak stb.). Ezzel a tapasztalattal egybevág, hogy a fiatalok körében egyre későbbre tolódik az önálló egzisztencia kiépítése, ennek tervezése is egyre távolabbra tevődik, a fiatalok bizonytalansága tehát e téren is érezhető.

	2000	2004	2008	2012	2016
Kilátástalanság	12	31	28	46	57
Anyagi nehézségek	53	19	38	37	45
Alkohol- és drogfogyasztás	14	50	19	19	23
Morális problémák	11	24	21	21	12
Munkanélküliség	48	18	38	25	12
Elvándorlás	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	7
Kapcsolati nehézségek	1	1	4	3	6
Lakásproblémák	33	14	10	6	n.a.
Műveltségbeli különbségek	14	11	9	8	6
Függetlenedés, önállósodás	n.a.	6	7	3	6
Családi háttér	8	13	8	8	5
Gyenge érdekérvényesítő erő	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	3
Migráció	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.	1 (0,7)
Életmód, környezet	n.a.	n.a.	5	3	1 (0,6)
A fiatalok általános rossz helyzete	n.a.	n.a.	6	11	n.a.

4. táblázat: Ifjúsági problématípusok súlyának alakulása 2000 és 2016 között ($N_{2000} = 7756$, $N_{2004} = 7958$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$, $N_{2016} = 7865$; százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

A morális problémák sorrend tekintetében előrébb kerültek, ám százalékos előfordulás tekintetében hátrébb. A korrupciót és a bűnözést legégetőbb ifjúsági problémaként észlelő fiatalok aránya 2016-ra a 2000-ben mért adatok szintjére esett vissza. Az alkohol- és drogfogyasztáshoz kapcsolódó félelmek erősödtek valamelyest, ám még így is bőven elmaradnak a 2004-ben mért kiugró értékektől. Összességében elmondhatjuk, hogy az adatok arról árulkodnak, a fiatalok problémáészlelése elsősorban az egzisztenciális, jövőtervezéshez kapcsolódó bizonytalanság köré szerveződik (5. ábra). A válaszok erősen koncentráltak: a kilátástalanság és anyagi gondok egyértelműen elől szerepelnek, kiemelkedő arányokkal, míg a többi problématípus jóval kisebb szeletet tesz ki a problématérképen.

5. ábra: A vezető ifjúsági problémátípusok (az első öt típus; mind 10 százaléknál nagyobb gyakorisággal) súlyának alakulása 2000 és 2016 között ($N_{2000} = 7756$, $N_{2004} = 7958$, $N_{2008} = 7723$, $N_{2012} = 7986$, $N_{2016} = 7865$; százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

IV. A problémaészlelést befolyásoló tényezők hatása

A problémátípusok összevetésében további dimenziót nyit a szocio-demográfiai változók beemelése. A tizenhárom problémakört megvizsgáltuk regionális, településtípus szerinti, korcsoportos, iskolai végzettség szerinti összehasonlításban is. Alábbiakban az összetett vizsgálatok eredményét közöljük, annyi kitétel, hogy az elemzésünk nem terjed ki azon változók körére, melyek esetében erre nem nyílt lehetőség az alacsony elemszám és cellaszázalékok miatt. Ezek a következők: életmód/környezet, migráció, gyenge érdekérvényesítő erő.

A lakóhelyi sajátosságokból adódó különbségeket a hét régió, valamint négy településtípus (Budapest, megyeszékhely/megyei jogú város, más város, falu/község) mentén vizsgáltuk. A korcsoportok esetében hármas felosztást követtünk: 15-19,

20-24 és 25-29 évesek. A legmagasabb befejezett iskolai végzettséget – a könnyebb áttekinthetőség kedvéért – szintén három kategóriába osztottuk: alap-, közép- és felsőfokú.

Regionális és településtípus szerinti különbségek

A regionális összehasonlításból jól kitűnik, hogy ez a mutató erősen differenciálja a fiatalok válaszait, e tekintetben a problémaészlelés terén minden problématípus esetében mérhetünk szignifikáns összefüggéseket (5. táblázat). Az egzisztenciális problémák közül a kilátástalanság elsősorban a dél-alföldi, valamint a Nyugat- és dél-dunántúli régiókban fogalmazódott meg elsődleges ifjúsági problémaként. Míg a közép-dunántúli fiatalok e téren kifejezetten pozitívabb képet alkottak, az országos átlagnál 9 százalékponttal kevesebben említették ezt a problématípust a legmeghatározóbb ifjúsági nehézségek között. Az anyagi gondok, szegénység problémaköre különösen az Észak-Magyarországon élő fiatalok körében hangsúlyos a korosztályi problémaészlelést tekintve, míg Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl területén alulreprezentáltak az ekként vélekedő fiatalok az országos átlaghoz képest. A korosztályi problémaészlelést tekintve a munkanélküliség az Észak-Magyarországon élő fiatalok körében a legmeghatározóbb, míg a nyugat-dunántúliak körében a legkevésbé. A függetlenedés, önállósodás, mint legégetőbbnek vélt ifjúsági nehézség a közép-dunántúli régióban élő fiatalok körében bizonyul a leggyakrabban említettnek, míg az észak-magyarországiak és dél-dunántúliak körében a legkevésbé gyakorinak. Az elvándorlást legjelentősebb ifjúsági problémaként észlelő fiatalok aránya három régióban is a legmagasabbnak mérhető: Észak-Alföld, Közép- és Nyugat-Dunántúl. Ezzel szemben a Közép-Magyarországon élők körében a leginkább alulreprezentáltak az ezt említő fiatalok.

Az alkohol- és drogfogyasztást a legjelentősebb ifjúsági problémának tartó fiatalok a közép-dunántúli régióban vannak a legnagyobb arányban, míg az észak-magyarországi, dél-alföldi, dél-dunántúli régiókban a legkisebb arányban. A morális problémák regionális képe előbbihez részben hasonlóan alakul: a közép-dunántúli fiatalok körében mérhető legmagasabb arányban, míg a dél-alföldi fiatalok körében a legalacsonyabb arányban e problémakör legsúlyosabbnak tekinthető volta. A kapcsolati nehézségek korosztályi ifjúsági problémaként való észlelése az észak-magyarországi fiatalok körében bizonyul a legkisebb arányúnak, míg az észak-alföldiek körében a legnagyobb. A műveltségbeli problémák legjelentősebb ifjúsági nehézségként való említése ezzel szemben a dél-alföldi és közép-magyarországi fiatalok körében a legmagasabb arányú, ugyanakkor az Észak-Alföldön és

Dél-Dunántúlon élő fiatalok körében a legalacsonyabb. A családi hátszágban adódó nehézségeket tekintve legkevésbé az észak-magyarországiak vélekednek borúlátóan, míg a közép-magyarországi fiatalok között a leginkább felülreprezentáltak azok, akik a családi problémákat vélik a legjelentősebb ifjúsági nehézségnek.

	Magyarország	Észak-Magyarország	Észak-Alföld	Dél-Alföld	Közép-Magyarország	Közép-Dunántúl	Nyugat-Dunántúl	Dél-Dunántúl
Kilátástalanság**	57	56	57	61	57	48	59	59
Anyagi nehézségek**	45	57	51	46	36	36	46	51
Alkohol/drog**	23	20	21	20	24	37	22	20
Morális problémák**	12	10	9	7	15	18	13	14
Munkanélküliség**	12	18	16	12	8	9	7	14
Elvándorlás**	7	7	8	6	5	8	8	7
Kapcsolati nehézségek**	6	2	10	5	8	4	8	4
Műveltségbeli különbségek**	6	6	4	8	8	5	5	4
Függetlenedés, önállósodás**	6	3	4	6	8	9	7	3
Családi háttér**	5	3	4	5	8	6	5	4

5. táblázat: Regionális különbségek az egyes problématípusok észlelésében 2016-ban (N = 7865; százalékos megoszlás; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

A lakóhelyi összevetés a regionális dimenzióhoz hasonlóan szintén minden problématípus esetében szignifikáns kapcsolatot mutat. Úgy tűnik tehát, hogy a fiatalok problémaészlelését erősen befolyásolja, hogy az ország mely területén és mennyire urbanizált településen élnek. Az egzisztenciális ifjúsági problémák közül a kilátástalanságot a vidéki nagyvárosokban élő fiatalok említik legnagyobb, míg a falvakban élők a legkisebb arányban (6. táblázat). Az anyagi nehézségek és a munkanélküliség tekintetében azonban a falvakban élők bizonyulnak a leginkább aggodalmasnak, míg a fővárosiak a legkevésbé, amennyiben a fiatal korosztály legégetőbb problémáiként tekintünk rájuk. Az elvándorlás, mint legmeghatározóbb ifjúsági problématípus említése a budapestiek körében a legkevésbé, míg a

vidéki nagyvárosokban élő fiatalok körében a leginkább jelentős. A függetlenedést legégetőbb korosztályi problémaként észlelő fiatalok azonban a Budapesten élők körében a leginkább felülreprezentáltak, a kisebb városokban és községekben a leginkább alulreprezentáltak.

Az alkohol- és drogfogyasztás a vidéki nagyvárosokban élő fiatalok körében a legkisebb arányban említett legmeghatározóbb ifjúsági problémátípus, ezzel szemben a kisvárosokban és falvakban élők körében a legmagasabb arányokkal találkozunk. A morális problémák esetében is részben hasonló eloszlás tapasztalható: a legmagasabb arány a kisebb városokban élő fiatalok körében jegyezhető, míg a legalacsonyabb a vidéki nagyvárosokban élők között. A kapcsolati nehézségeket legjelentősebb ifjúsági problémaként észlelő fiatalok aránya a fővárosiak körében a legnagyobb, míg a vidéki nagyvárosokban és a falvakban élők között a legkisebb. A műveltségbeli problémákat tekintve a fővárosiak bizonyulnak a leginkább borúlátónak, míg a vidéki kistelepülések lakói a legkevésbé. A családi háttérrel érintő nehézségeket pedig elsősorban a budapesti fiatalok látják meghatározónak.

	Magyarország	Budapest	Megyeszékhely, megyei jogú város	Más város	Falu, község
Kilátástalanság**	57	56	62	57	53
Anyagi nehézségek**	45	34	47	45	49
Alkohol/drog**	23	22	20	25	25
Morális problémák**	12	13	9	14	12
Munkanélküliség**	12	7	12	11	15
Elvándorlás**	7	3	8	7	7
Kapcsolati nehézségek**	6	10	5	8	5
Műveltségbeli különbségek**	6	9	6	5	5
Függetlenedés, önállósodás**	6	10	7	5	5
Családi háttér*	5	8	5	5	5

6. táblázat: Településtípus szerinti különbségek az egyes problémátípusok észlelésében 2016-ban (N = 7865; százalékos megoszlás; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Korosztályi különbségek

A fiatalok problémátípusokhoz kapcsolódó vélekedésének korcsoportos összehasonlítását tekintve nem találunk minden problémakör esetében szignifikáns kapcsolatot (7. táblázat). A családi háttért érintő, a kapcsolati nehézségekhez, valamint a munkanélküliséghez kötődő problémák esetében nem mérhető ilyen jellegű összefüggés. A kilátástalanságot tekintve a legidősebb korcsoport bizonyul a leginkább aggodalmasnak a fiatalok legégetőbb ifjúsági problémáinak meghatározásakor, míg a legfiatalabbak aggódnak a legkevésbé emiatt. Az anyagi nehézségeket tekintve a tizenévesek és a huszonévesek között mérhető különbség: a 15-19 évesek körében a legkevésbé jelentős ennek említése, míg a huszonéves korcsoportokba sorolható fiatalok ilyen jellegű vélekedése felülreprezentáltságot mutat. Ugyanezt a korcsoportbéli különbséget láthatjuk az elvándorlás esetében is. Az önállósodáshoz kapcsolódó nehézségek legjelentősebb ifjúsági problémának vélt státusa a 15-19 évesek körében a legalacsonyabb mértékű, míg a 25-29 évesek körében a legmagasabb.

A műveltségbeli problémákat tekintve a legfiatalabb korcsoport tagjai a leginkább pesszimisták, míg a huszonévesek a legkevésbé. Az alkohol- és drogfogyasztás korosztályi veszélyeit a legjelentősebbnek a 15-19 éves fiatalok látják, míg a legkevésbé jelentősnek a 25 év felettiek. A morális problémák esetében a tizenéves fiatalok a legpesszimistábbak, míg a 20-24 évesek a legkevésbé.

	Magyarország	15-19 évesek	20-24 évesek	25-29 évesek
Kilátástalanság*	57	54	57	58
Anyagi nehézségek**	45	41	47	47
Alkohol/drog**	23	27	23	21
Morális problémák*	12	14	11	12
Elvándorlás*	7	5	7	7
Műveltségbeli különbségek**	6	9	5	5
Függetlenedés, önállósodás*	6	5	6	7

7. táblázat: Korcsoportok szerinti különbségek az egyes problémátípusok észlelésében 2016-ban (N = 7865; százalékos megoszlás; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Iskolai végzettség szerinti különbségek

A legmagasabb befejezett iskolai végzettség hatása a legtöbb problémátípus esetében meghatározó (8. táblázat). A kapcsolati nehézségeket és a műveltségbéli problémákat leszámítva minden problémakör esetében mérhető szignifikáns összefüggés. A kilátástalanság esetében azt tapasztalhatjuk, hogy minél magasabb végzettséggel rendelkezik egy fiatal, annál nagyobb eséllyel tartja korosztálya meghatározó problémájának. Ezzel szemben a szegénység és anyagi nehézségek esetén éppen fordított mechanizmus működik: minél alacsonyabb iskolai végzettségű fiatalról beszélünk, annál gyakoribb, hogy az ifjúság legégetőbb problémái között tartja számon az anyagi boldogulást. Az ifjúságot érintő elvándorlás miatt inkább a közép- vagy felsőfokú végzettséget szerzett fiatalok aggódnak, míg az önállósodáshoz kapcsolódó nehézségeket legjelentősebb korosztályi problémának érző fiatalokat a felsőfokú végzettségűek között találjuk legnagyobb arányban. A munkanélküliség esetében az alapfokú végzettségűek bizonyulnak a leginkább borúlátónak, míg a középfokú végzettséget szerzett fiatalok a legkevésbé.

Mind a morális problémák, mind a drog- és alkoholfogyasztás esetében azt tapasztalhatjuk, hogy az iskolai végzettség növekedésével csökken az ezekhez kapcsolódó korosztályi problémaészlelés gyakorisága. A családhoz kötődő nehézségeket legkevésbé az alapfokú, míg leginkább a felsőfokú végzettséget szerzett fiatalok érzik meghatározó ifjúsági problémátípusnak.

	Magyarország	Alapfokú	Középfokú	Felsőfokú
Kilátástalanság**	57	52	61	62
Anyagi nehézségek**	45	48	43	41
Alkohol/drog**	23	27	20	19
Morális problémák*	12	13	12	11
Munkanélküliség**	12	13	10	11
Elvándorlás**	7	6	8	8
Függetlenedés, önállósodás**	6	4	7	9
Családi háttér**	5	4	6	7

8. táblázat: Legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerinti különbségek az egyes problémátípusok észlelésében 2016-ban (N = 7865; százalékos megoszlás; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

Összességében elmondható, hogy az ifjúsági problématérkép legmarkánsabb elemét, azaz a kilátástalanságot tekintve egyértelműen meghatározható az az ifjúsági réteg, akik a legnegatívabb képet festik e téren saját kortársaik helyzetéről. Legmagasabb arányban a Dél-Alföldön élők, vidéki nagyvárosokban lakók, 25-29 év közöttiek, felsőfokú végzettséget szerettek körében találjuk azokat a fiatalokat, akik a kilátástalanságot vélik saját korosztályuk legégetőbb ifjúsági problémájának. Ezzel szemben azokat a fiatalokat, akik e téren a legkevésbé aggódnak saját korosztályuk boldogulását tekintve az alábbi csoportokban kereshetjük: Közép-Dunántúlon élők, falvakban, községekben lakók, 15-19 év közöttiek, legfeljebb alapfokú végzettséget szerettek.

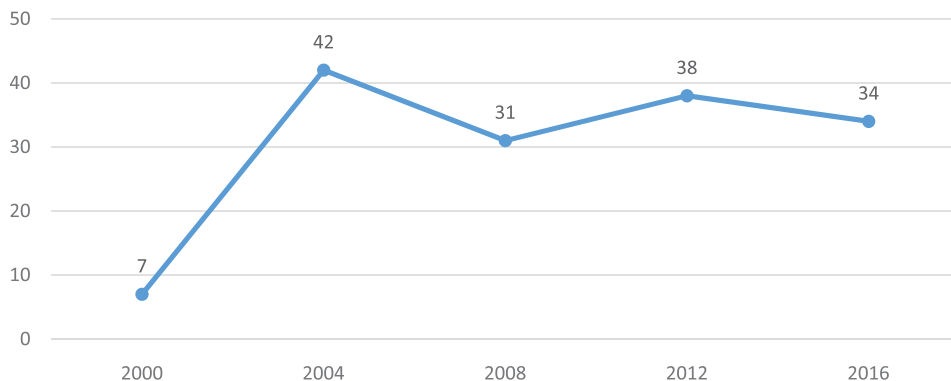
Az anyagi nehézségek körét vizsgálva eltérő kép rajzolódik ki szocio-demográfiai tényezők bevonásakor. Az anyagi nehézségeket, szegénységet legégetőbb ifjúsági problémának vélő fiatalok az alábbi csoportokban a leginkább felülreprezentáltak: észak-magyarországiak, falvakban, községekben élők, 20-29 évesek, alapfokú végzettséggel rendelkező. Míg az ugyanezen attitűddel rendelkező fiatalok arányai a közép-magyarországiak és a közép-dunántúliak, a budapesti lakóhelyűek, 15-19 évesek, felsőfokú végzettséget szerettek csoportjaiban a leginkább alulreprezentáltak.

V. Mobilitás és migráció

Az adatfelvétel eredményei nyomán azt összegezhetnénk, hogy jelenleg a 15-29 éves korosztály 2 százaléka dolgozik külföldön (közülük nagyjából minden negyedik (23%) naponta ingázik otthona és munkahelye között), illetve szintén nagyjából 2 százalék azok aránya, akik már tanultak valamilyen más országban, míg a munkavállalás tekintetében ez az arány 5 százalék a korosztály viszonylatában. Fontos azonban leszögeznünk, hogy ezek a mutatók torzítanak, hiszen a 2016-os kutatás (a korábbiakhoz hasonlóan) csak a Magyarországon elért fiatalokat vonta be a mintába. Ebből kifolyólag éppen azok a fiatalok estek ki a mintából, akik e téren az alpopuláció (azaz a külföldi tanulásban vagy munkavállalásban érintett fiatalok) körét alkotják.

Azok közül a fiatalok közül, akik már dolgoztak külföldön, megközelítőleg minden ötödik-hatodik (56%) kapott végzettségének megfelelő munkát. Négytizedük (39%) azonban csak végzettségénél alacsonyabb szinten tudott elhelyezkedni külföldi munkavállalása során, mindössze 5 százalékuknak jutott saját végzettségénél magasabb szintet igénylő állás.

A legfrissebb adatfelvétel eredményei nyomán elmondható, hogy a fiatalok 34 százaléka tervezi, hogy tanulás vagy munka okán rövidebb-hosszabb időt töltsön el külföldön (6. ábra). Longitudinális összehasonlításban látható, hogy az elmúlt öt kutatási ciklust tekintve 2004-ben volt a legmagasabb a tanulási vagy munkavállalási célú, külföldi tartózkodást tervező fiatalok aránya, majd 2008-ban ez az arány negyedével csökkent, 2012-re újabb emelkedés következett be, míg 2016-ra ismét némi visszaesést tapasztalhatunk.

6. ábra: Migrációs potenciál alakulása 2000 és 2016 között (A külföldi tanulást és/vagy rövidebb-hosszabb ideig tartó külföldi munkavállalást tervező fiatalok aránya azok körében, akik választ adtak a kérdésre /a NT/NV kategóriák nélkül/; $N_{2000} = 5290$, $N_{2004} = 7362$, $N_{2008} = 7585$, $N_{2012} = 6891$, $N_{2016} = 7788$; százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

A 2016-os adatfelvétel nyomán elmondható, hogy alapvetően a munkavállalás miatti elvándorlás adja a motivációt a fiatalok többségének, a tanulás miatti külföldi tartózkodás kevésbé meghatározó, mindössze 9 százalékukat érinti. A munkavállalás terén is főként a pár éves külföldön töltött intervallum a leggyakoribb a mobilitási tervek között. A fiatalok 29 százaléka éveket is eltöltene az országhatáron kívül munkavállalási céllal, 16 százalékuk ennél is hosszabb időben gondolkodik, el tudja képzelni, hogy külföldön éljen, telepedjen le. A pár hetes vagy hónapos külföldi tartózkodás majdnem minden ötödik fiatal számára valószínűsíthető (19%). Azonban fontos hozzátennünk, hogy míg a tanulási célú külföldi tartózkodás esetében 4, addig a munkavállalási célú – rövidebb-hosszabb időre tervezett – elvándorlást tekintve 7 százalék azoknak a fiataloknak az aránya, akik nem adtak konkrét választ és a „nem tudom” kategóriát jelölték. E téren tehát számolnunk kell egy bizonytalan táborral is, akik számára az elhatározás nem született meg teljességében, ám nem is zárkoznak el az ország elhagyásától.

A 2016-os kutatás a korábbiaktól eltérően arra is rákérdezett, hogy a migrációs potenciállal rendelkező fiatalok szándéka mennyire kiforrott. Erre a kérdésre nem tudott (bizonytalan) vagy nem akart választ adni a fiatalok 9 százaléka. Azonban azt láthatjuk, hogy a külföldi tartózkodást tervező fiatalok többsége leginkább fontolgatja ennek meglépését: 64 százalékuk nem hozott még e téren (végleges) döntést. További 20 százalékuk szintén nem határozott, de komolyan foglalkoztatja a kérdés. Az egyértelműen erős migrációs szándékkal, azaz e téren már kész döntéssel rendelkező fiatalok aránya 7 százalék.

A migrációs tervekkel rendelkező fiatalok fele (50%) képzettségének megfelelő munkát választana, ám negyztizedük (41%) attól alacsonyabb szintű munkát is elvállalna. Szintén tízből négy fiatal (42%) az eredeti szakmájában helyezkedne el, azonban minden második fiatal (50%) más szakma, munka iránt is nyitott lenne.

A migrációs szándék több szocio-demográfiai tényezővel is szignifikáns összefüggést mutat (életkor, iskolai végzettség, régió, településtípus – 9. táblázat). E téren a legaktívabbnak a 20-24 éves korosztály mutatkozik, közülük tízből négy fiatalnak vannak ilyen tervei. Iskolai végzettséget nézve a középfokú végzettséget szerzett fiatalok a legmobilabbak migrációs terveiket tekintve, míg az alacsony és felsőfokú végzettségű fiatalok körében alulreprezentáltak a külföldre vágó fiatalok. Regionális összevetésben három terület emelkedik ki: Nyugat-Dunántúl, Dél-Alföld és Közép-Dunántúl. Úgy tűnik e három régióban a migrációs szándékkal rendelkező fiatalok felülreprezentáltak, míg ezzel szemben a közép-magyarországi rész bizonyul a legkevésbé mobilnak, de az észak-magyarországi fiatalok körében is alulreprezentáltak a külföldre készülő. A településtípusokat vizsgálva főként a nagyvárosokban (de nem Budapesten) élő fiatalok vágynak külföldre. Érdekesség, hogy a budapesti fiatalság e téren jócskán alulmarad az országos átlagnak: mindössze 19 százalékuk tervezi a külföldi tartózkodást.

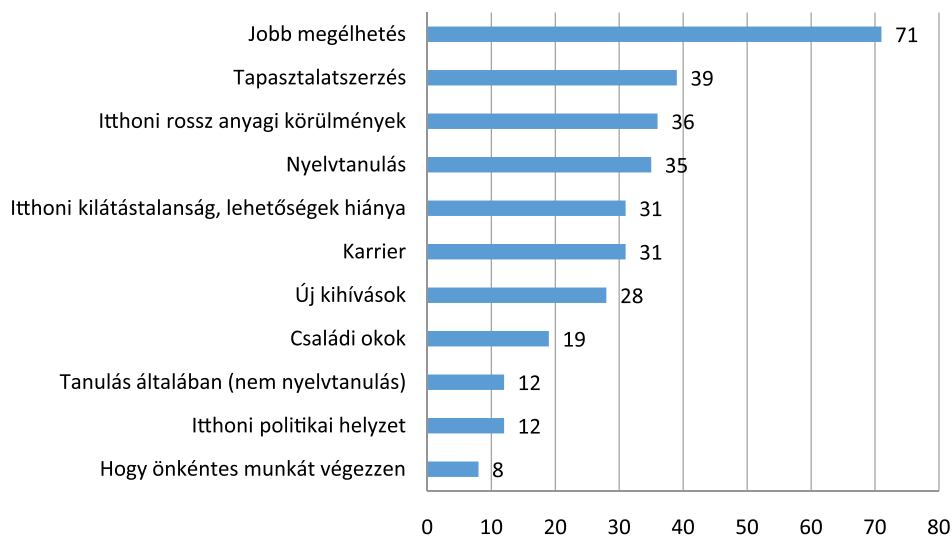
Magyarország		34
Korcsoport**	15-19 évesek	35
	20-24 évesek	39
	25-29 évesek	28
Legmagasabb befejezett iskolai végzettség**	Alapfokú	32
	Középfokú	37
	Felsőfokú	32
Régió**	Észak-Magyarország	29
	Észak-Alföld	32
	Dél-Alföld	41
	Közép-Magyarország	27
	Közép-Dunántúl	40
	Nyugat-Dunántúl	45
	Dél-Dunántúl	35
Településtípus**	Budapest	19
	Megyeszékhely, megyei jogú város	40
	Más város	36
	Falu, község	35

9. táblázat: Migrációs potenciál az egyes szocio-demográfiai mutatók tükrében 2016-ban (N = 7788; százalékos megoszlás; szignifikancia-szint:

** $p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

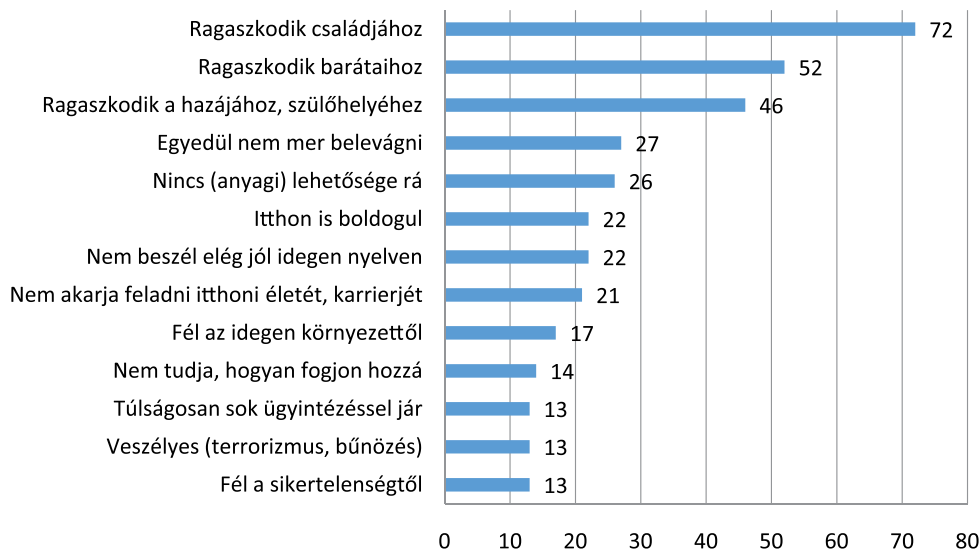
Az ország elhagyásának okai között számos tényező szerepelhet. Még ha nem is tervezi egy fiatal a külföldi munkavállalást vagy tanulást, lehetnek olyan körülmények, kilátások, melyek befolyásolják ezzel kapcsolatos vélekedését, terveit. A fiatalok véleményei alapján azt láthatjuk, hogy a legfontosabb motivációs tényezőnek a jobb megélhetés utáni vágy bizonyul: tízből hét fiatal ennek reménye okán elhagyná Magyarországot (7. ábra). Úgy tűnik tehát, hogy a jobb egzisztenciális boldogulás azoknál a fiataloknál is meghatározó szempont, akik egyelőre nem terveznek sem külföldi munkavállalást, sem tanulmányok megkezdését. Emellett a tapasztalatszerzés, az itthoni rossz anyagi körülmények, valamint a nyelvtanulás számítanak a legerősebb szívóerőnek. A karrierépítés a fiatalok háromtizedénél mozgósítja a mobilitás tervezésével kapcsolatos gondolatokat. A felsorolt motivációs tényezők közül az önkéntes munka végzése bizonyul a legkevésbé gyakorinak.

Az itthoni kilátástalanság miatt a fiatalok közel harmada gondolkodna el vagy tervezi az ország elhagyását, míg az itthoni politikai helyzet miatt majdnem minden nyolcadik.

7. ábra: Ország elhagyást valószínűsítő tényezők 2016-ban (“Mi az, amiért (még-is) hajlandó lenne elhagyni az országot hosszabb-rövidebb időre?”; százalékos megoszlás; N = 1954-1965) (forrás: saját szerkesztés)

Ahogy az adatokból nyilvánvalóvá vált, a migrációs tervekkel rendelkező fiatalok többsége még nem hozta meg a végleges döntést, inkább fontolgatja, mérlegeli lehetőségeit. Lássuk, milyen tényezők, körülmények tartják a fiatalokat leginkább itthon, mi számít a legmeghatározóbb és mi a legkevésbé releváns húzóerőnek az itthon maradást tekintve! Egyértelműen az emberi kapcsolatok emelkednek ki a lehetséges tényezők közül (8. ábra). A család a legmeghatározóbb e téren, a fiatalok családjukhoz való ragaszkodása a migrációt tervezők körében a legjelentősebb visszatartó erő. Ugyanakkor a baráti kapcsolatok is kiemelt szerepet töltenek be ebben a rangsorban. A ragaszkodás harmadik dimenziója is sokak számára meghatározó, ez pedig a hazához való kötődés. A nagyarányú bizonytalanságot alátámasztja, hogy a migrációt tervező fiatalok 27 százaléka nem mer egyedül neki vágni, 14 százalékuk nem tudja, hogy vágjon bele, míg 26 százalékuk úgy nyilatkozik, hogy nincs lehetősége megvalósítani ezt a tervét. A hosszas ügyintézés a mobilitási tervekkel rendelkező fiatalok 13 százalékának jelent nehézséget, 22 százalékukat az idegen nyelvek ismeretének hiánya tartja vissza, míg 13 százalékuk a sikertelenségtől ódzkodik.

8. ábra: Itthon maradást erősítő tényezők 2016-ban („Milyen okok tartják vissza attól, hogy elhagyja az országot hosszabb-rövidebb időre?”; százalékos megoszlás; N = 1790-1808) (forrás: saját szerkesztés)

VI. Kapcsolat a legégetőbb problémák és a migrációs szándék között

2012-ben a problémaérzékelés alakulását tekintve a szocio-demográfiai tényezők mellett a migrációs szándék hatását is vizsgáltuk. Azokat a fiatalokat tekintettük migrációs potenciállal rendelkezőknek, akik említették, hogy akár tanulás, akár munkavállalás céljából az ország elhagyását tervezték az adatfelvétel idején. A korábbi adatok elemzése során azt tapasztaltuk, hogy bár az objektívnek tekinthető egzisztenciális problémák (anyagi gondok, munkanélküliség, lakásproblémák) súlyozása és a migrációs szándék közötti szignifikáns kapcsolat nem volt kimutatható, az érzelmi-lelki egzisztenciális nehézségeket megragadó kilátástalanság miatti aggodalom inkább a migrációt tervező fiatalok körében volt jellemzőbb. A 2008-as és 2012-es adatfelvételek esetében szignifikáns kapcsolatot is találtunk a változók között. Így kijelenthető, hogy e két adatfelvétel esetében „a kivándorlást hosszabb-rövidebb időre tervezők kevésbé vélik súlyosnak az egyéni boldogulás objektív nehézségeit (anyagi gondok, munkanélküliség, lakásproblémák), miközben annak szubjektív problémáit (kilátástalanság, céltalanság) annál inkább” (Fazekas-Nagy, 2016: 367).

A 2016-os adatfelvétel eredményei hat problémátípus esetében mutatnak szignifikáns összefüggést a problémaézés és a fiatalok migrációs szándéka között (10. táblázat). Szignifikáns kapcsolat nem mutatható ki az alábbi problémakörök esetében: anyagi nehézségek, családi háttér, munkanélküliség, műveltségbeli problémák. Ezzel szemben a kilátástalanság terén továbbra is mérhető szignifikáns összefüggés. Az ország elhagyását tervező fiatalok körében magasabb azok aránya, akik e problémakört a legmeghatározóbbnak vélik az ifjúsági korosztály életében. A függetlenedés és önállósodás kérdésköre is a hosszabb-rövidebb ideig tartó elvándorlást tervező fiatalok körében bizonyul jelentősebbnek. Ahogyan a fiatalok elvándorlását is ezek a fiatalok értékelik nagyobb arányban a legjelentősebb problémák egyikének.

Az alkohol- és drogfogyasztás veszélyeinek, valamint a morális problémák előfordulása azonban azon fiatalok körében van markánsabban jelen az ifjúsági problémaézés felrajzolható térképén, akik nem tervezik a külföldi tartózkodást. A kapcsolati nehézségek terén úgy tűnik, azok a fiatalok a borúlátóbbak saját korosztályuk problémáit tekintve, akik nem fontolgatják a külföldi tartózkodás lehetőségét.

	Magyarország	Tervezi az ország elhagyását	Nem tervezi az ország elhagyását
Kilátástalanság*	57	59	55
Alkohol/drog*	23	21	24
Morális problémák*	12	11	13
Elvándorlás*	7	8	6
Kapcsolati nehézségek**	6	4	8
Függetlenedés, önállósodás*	6	7	6

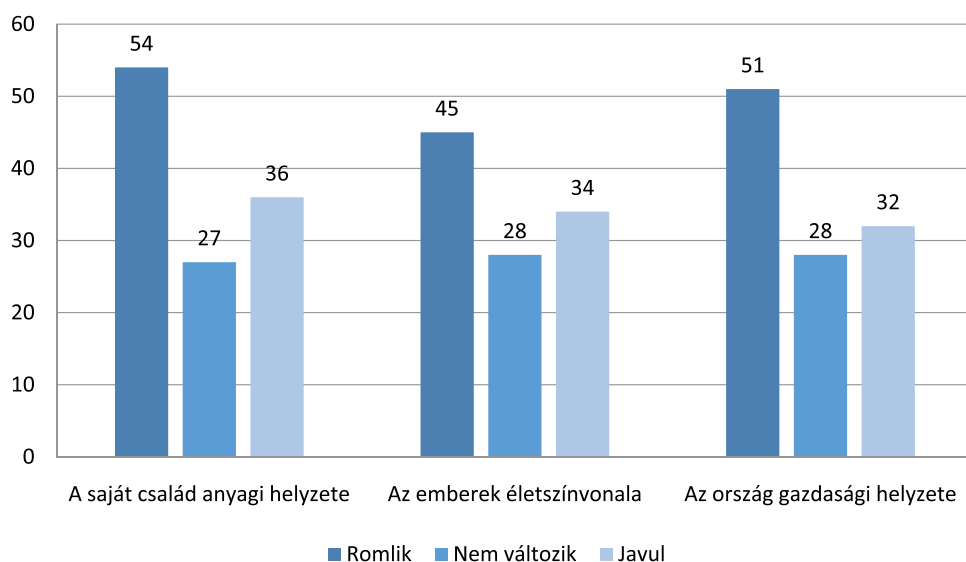
10. táblázat: Migrációs potenciál szerinti különbségek az egyes problémátípusok észlelésében 2016-ban (N = 7659; százalékos megoszlás; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

A migrációs szándék és a problémátípusok összefüggését látva a problématérképet erősen tematizáló egzisztenciális problémák közül a kilátástalanság szignifikáns kapcsolatot mutat ezzel a mobilitási mutatóval. A korábban mért (2000-2012), objektív tényezőket (munkanélküliség, anyagi nehézségek/szegénység) érintő kisebb mértékű összefüggések 2012-re megszűntek, és ez 2016-ra is igaz (10. és 11. táblázat). Azonban a migrációs potenciál már 2012-ben is mért, szubjektív dimenziót (kilátástalanság, céltalanság) érintő befolyása továbbra is megmaradt.

		Magyarország	Tervezi az ország elhagyását	Nem tervezi az ország elhagyását
Anyagi nehézségek	2000	51	52	51
	2004**	19	17	20
	2008**	38	32	40
	2012	37	35	37
Munkanélküliség	2000**	46	36	46
	2004*	18	16	18
	2008**	38	33	40
	2012	25	24	25
Kilátástalanság	2000	13	16	13
	2004	31	32	31
	2008**	28	31	27
	2012**	46	48	44
Lakásproblémák	2000**	33	25	33
	2004**	14	10	17
	2008**	10	7	11
	2012	6	6	6
Műveltségbeli különbségek	2000**	15	21	15
	2004**	11	13	9
	2008**	9	11	7
	2012	8	8	8
Alkohol/drogok	2000	15	18	15
	2004*	50	51	49
	2008**	19	23	17
	2012*	19	21	18
Morális problémák	2000	11	13	11
	2004	24	23	24
	2008**	21	24	21
	2012	21	21	22

11. táblázat: A migrációs potenciál szerinti különbségek az egyes problémátípusok észlelésében 2000 és 2012 között ($N_{2000} = 5290$, $N_{2004} = 7362$, $N_{2008} = 7585$, $N_{2012} = 6878$; százalékos megoszlás; szignifikancia-szintek: * $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

A kilátások és a migrációs szándék kapcsolatát lehetőségünk volt a személyes élet-
térben is mérni. Míg a problémaészlelés alapvetően korosztályi szintű képet ad
a fiatalok attitűdjeiről, addig a jövőbeli kilátások megítélése a fiatalok saját csa-
ládjának anyagi helyzetét tekintve már jóval személyesebb és mikroszinten méri a
fiatalok várakozásait. A két dimenzió összevetéséből kiderül, hogy szignifikáns a
kapcsolat a két változó között (9. ábra). A migrációs potenciál tekintetében aktív
fiatalok aránya azok körében a legmagasabb, akik saját családjuk életében romlást
valószínűsítene az elkövetkezendő tíz év viszonylatában. Míg a legalacsonyabb
azok körében, akik semmilyen változást nem feltételeznek e téren. Úgy tűnik te-
hát, hogy a korosztályi problématerképen elhelyezett kilátástalanság észleléséhez
hasonlóan, az egyéni szinten megélt beszűkült, romló kilátások szintén összefügg-
nek a migráció tervezésével. Emellett azonban azt is láthatjuk, hogy a kilátások
országos szintű megítélésének is meghatározó szerepe van az elvándorlás tervezé-
sére. Mind az ország gazdasági helyzetében, mind az emberek életszínvonalában
vizionálható romló perspektíva nagyobb eséllyel valószínűsíti a migrációs szándék
megléttét, mint az e téren más kimenetelű kilátások.

9. ábra: A migrációt tervező fiatalok aránya a következő tíz évben a különböző területeken bekövetkező változások feltételezésének függvényében („Ha a jövő-re gondol, mit tart valószínűnek a következő 10 évben, hogy fog alakulni...”; N = 1688-1723; százalékos megoszlás; $p \leq 0,001$) (forrás: saját szerkesztés)

VII. Összegzés

2016-ban – a 2012-es arányt is jócskán meghaladva – a fiatalok legégetőbb problémaként a kilátástalanságot nevezték meg: a megkérdezettek 57%-a jelölte meg problémaként ezt a tételt. Ugyanakkor az is látható, hogy az egzisztenciális boldogulás szubjektív dimenziója mellett (kilátástalanság) az objektív jellegű problémák (anyagi nehézségek, szegénység) is egyre nagyobb arányban fogalmazódnak meg ifjúsági problématípusként, amikor kortársaik nehézségeiről faggatjuk a fiatalokat. A felrajzolható ifjúsági problématerkép koncentrált vélekedést összegez: a problémaészlelést tekintve az egzisztenciális stabilitást és kilátásokat lefedő típusok kifejezetten kiugrók a többi problémakörhöz képest. A szocio-demográfiai jellemzőkkel való összevetések arról árulkodnak, hogy az ifjúsági problémaészlelést nagyban befolyásolják a fiatalok egyéni jellemzői. Különösen a kilátástalanságot és az anyagi nehézségeket jelző problématípusok esetében egyértelműen meghatározhatók az ifjúságnak azon csoportjai, akik ezzel kapcsolatban leginkább aggódásukat fejezik ki.

Többek között szignifikáns az összefüggés az iskolai végzettség és a kilátástalanságot meghatározó problémaként történő észlelés között (míg fordított az összefüggés az anyagi boldogulás problémájával). Minél iskolázottabb egy fiatal, annál nagyobb eséllyel említi korosztályának legégetőbb problémájaként a kilátások hiányát.

2016-ban a fiatalok mintegy harmada rendelkezett valamilyen migrációs tervvel, azaz munkavállalás vagy tanulás miatt fontolgatta az ország elhagyását. Figyelmeztető jel, hogy a 20-24 éves korosztály 39 százalékának, míg a középiskolai végzettséget szerzett fiatalok 37 százalékának, míg a vidéki nagyvárosokban élők 40 százalékának vannak migrációs terveik. A fiatalok külföldi mobilitási terveit alapvetően a munkavállalás motiválja. Többségük még ugyan nem hozott e téren végleges döntést, többnyire fontolgatják a hosszabb-rövidebb ideig tartó külföldi tartózkodást (jól láthattuk, hogy a bizonytalanság oka sokféle lehet, ami visszatartó erővel bír), ám ezen felül is vannak olyan fiatalok, akik bizonytalanok ebben a kérdésben (aktuálisan nem tudtak választ adni a migrációs tervekkel kapcsolatos kérdésekre). Sőt, a teljes korosztály 71 százaléka jobb megélhetés reményében vállalná az ország elhagyását, függetlenül attól, hogy jelenleg rendelkezik-e ilyen tervekkel vagy sem.

Sajnos a kilátástalanság és a migrációs szándék közötti szignifikáns összefüggés – 2012-höz hasonlóan – továbbra is fennáll. Azok a fiatalok, akik tervezik az ország elhagyását ezen a téren borúsabb képet látnak saját kortársaik helyzetét illetően. Figyelemfelkeltő jel, hogy a kilátástalanság nem csupán korosztályi szinten,

hanem egyéni megélés tekintetében is összefüggést mutat a migrációs potenciállal. A saját családjuk anyagi helyzetét érintő kilátások tekintetében pesszimista fiatalok körében a legmagasabb (az országos átlaghoz képest 20 százalékponttal magasabb) a hosszabb-rövidebb ideig tartó országelhagyást tervező fiatalok aránya. A romló perspektívák tehát nagyobb eséllyel feltételezik a fiatalok elvándorlással kapcsolatos terveinek előfordulását.

Hivatkozások

- Böhnisch, Lothar (2000): *A gyermek- és ifjúkor szociálpedagógiája*, in Kozma Tamás, Tomasz Gábor szerk. Szociálpedagógia, Osiris, Educatio, Budapest
- Fazekas Anna – Nagy Ádám (2016): *Generációs problématerkép*, in Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): Negyedszázad, Magyar Ifjúság 2012, Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely – ISZT Alapítvány – Excenter Kutatóközpont – Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, Budapest
- Gábor Kálmán (2006): *Az ifjúsági korszakváltás kezdete a kilencvenes évek Magyarországon*, in Gábor Kálmán szerk. Ifjúságszociológia, Belvedere, Szeged
- Nagy Ádám (2013): *Az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló paradigmája*, in: Székely Levente (szerk.): Magyar Ifjúság 2012 tanulmánykötet
- Nagy Ádám – Tibori Tímea (2016): *Narratívák hálójában: az ifjúság megismerési és értelmezési kísérletei a rendszerváltástól napjainkig*, in Nagy Ádám – Székely Levente (szerk.): Negyedszázad – Magyar Ifjúság 2012, ISZT – Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely, Budapest
- Nagy Ádám (2018): *Egyéni érettség vagy statisztikai minta: az ifjúsági korosztályok meghatározásának egyéni életúton alapuló elmélete*, Kultúra és közösség, 3.szám
- Vaskovics László (2000): *A posztadoleszcencia szociológiai elmélete*, Szociológiai Szemle 4. szám 3-20.o, http://www.szociologia.hu/dynamic/VaskovicsL_tanulmany.pdf, letöltve 2018.05.02.
- World Economic Forum (2017): Global Shapers Survey, http://www.shapers-survey2017.org/static/data/WEF_GSC_Annual_Survey_2017.pdf (letöltve: 2018.04.17)
- Zinnecker, Jürgen (1993): *A fiatalok a társadalmi osztályok terében Új gondolatok egy régi témához*, In Gábor Kálmán szerk. Civilizációs korszakváltás és ifjúság, Belvedere, Szeged

Gondolkodj globálisan, cselekedj lokálisan! –ifjúságügy és civil világ

I. Bevezető

A modern democráciák alapfeltevése, hogy az érintettek részt vesznek a rájuk vonatkozó döntések előkészítésében és meghozatalában. Ezekben a társadalmakban mindenkre annyi figyelem jut, amennyi a társadalmi érdekérvényesítő képessége annak a csoportnak, amelyhez tartozik. A társadalmi közlekedés szabályainak el-sajátítása híján a fiatalok érdekérvényesítő képessége alacsony marad, a társadalom segítsége nélkül érdekeik kifejezésére nem, vagy csak rendkívül korlátozott mértékben képesek, ezért hátrányba kerülhetnek a politikai döntéshozatal során. Azokban a demokratikus országokban, ahol a fenti összefüggést felismerték, célként fogalmazódott meg a fiatalok bevonása a döntéshozatalba: a fiatalokat saját közösségeik létrehozására, szervezeti aktivitásra és közéleti részvételre buzdítják, hogy képesek legyenek felismerni és képviselni maguk, illetve korosztályuk érdekeit. Miután a fiatalok elsősorban saját mikrokörnyezetükben megszólíthatók (közéleti gondolkodásuk elsősorban otthon, a kortársak körében és az iskolában formálódik), ezekben az országokban azt is fontosnak tartják a döntéshozók, hogy helyben nyújtsanak számukra szolgáltatásokat, ugyanis a fiatalok a helyi terekben mozogva sajátítják el a közéletre vonatkozó percepcióikat és cselekvéseik tartalmát (Harris – Wyn, 2009). Ebből a megközelítésből kiindulva a nemzetközi ifjúságkutatások azt hangsúlyozzák, hogy az „állampolgárság” és a „közösség” egymáshoz szorosan kötődő fogalmak, és a demokratikus részvételt ösztönözni kívánó programok létrehozatalára helyi szinten van szükség (Williamson, 2002). Abban, hogy ezek a programok elérjék céljukat, rendkívül fontos szerepet játszik a helyi szintű ifjúsági munka. Az ifjúsági szolgáltatások és intézmények rendszerének helyi szintű kiépítése (ifjúsági közösségi tér kialakítása, ifjúsági információs pontok létrehozása, tanácsadó irodák, ifjúsági táborok működtetése) nélkül nem működhet hatékonyan az ifjúságpolitika (Nagy et al, 2014).

Hazánkban a működő helyi ifjúsági érdekképviselői intézmények tevékenysége inkább kivétel, mintsem általánosan elterjedt gyakorlat. Noha a fiatalok helyi érdekképviselőinek jelentőségét bemutató elméleti munkák sora jelent meg az elmúlt időszakban (Nagy, 2014; Wootsch, 2009), az állampolgárok legfiatalabb csoportjai számára biztosított intézményes részvételi lehetőségekről kevés empirikus vizsgálatokra alapozott tanulmány áll rendelkezésre (Barna, 2006; Böröcz, 2007; Oross, 2016). Az alábbi fejezet célja, hogy a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatás eredményein keresztül a helyi ifjúsági munka és a fiatalok lokális részvétele szemszögéből értelmezze a magyar fiatalok élethelyzetét és társadalmi viszonyait.

A tanulmányban elsőként az ifjúsági szolgáltatások és intézmények elérhetőségére vonatkozó percepciókat vizsgáljuk meg. Ezután a civilszervezetek által a fiataloknak kínált programok elérhetőségét tekintjük át, majd elemezzük a magyar fiatalok civilszervezetekhez való kötődésének trendjeit. Ezt követően kitérünk a fiatalok közeleti érdeklődésére, valamint az érdekérvényesítésüket szolgáló intézmények és lehetőségek ismertségére és kihasználtságára. Végül a magyar fiatalok demokráciához fűződő viszonyát ismertetjük.

II. Ifjúságügyi szolgáltatások és a civilszervezetek által nyújtott programok elérhetősége

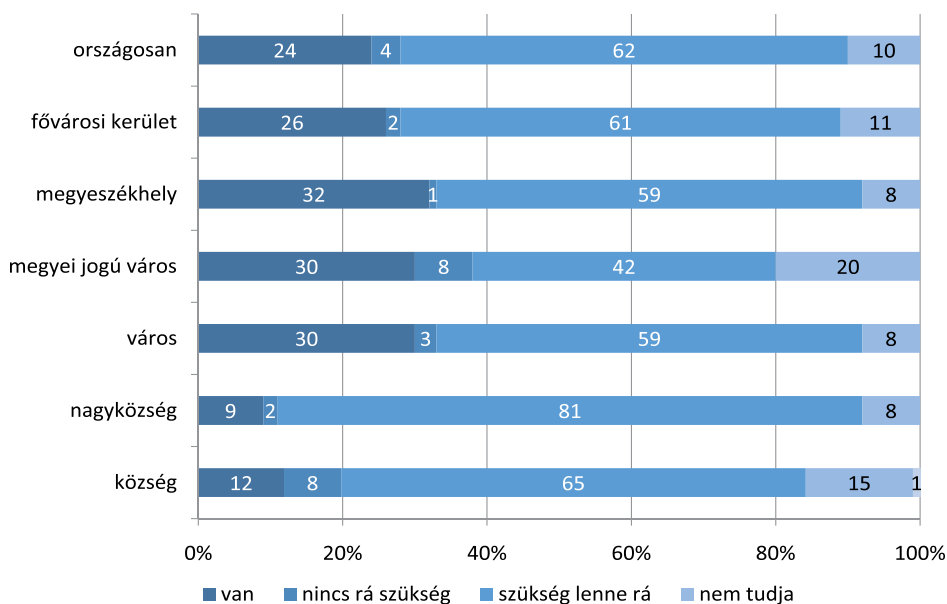
Bár Magyarországon az ifjúságpolitika viszonylag hosszú múltra tekint vissza (az ifjúsági törvényt 1971-ben fogadták el), e szakpolitika fejlődése rendkívül egyenetlen (Káta, 2006; Wootsch, 2009; Jancsák-Káta, 2013). Ráadásul a rendszerváltás nem csupán a paternalista állami ellenőrzést szüntette meg, hanem az állam által korábban a fiatalok számára biztosított támogatást is. A decentralizáció jegyében számos, az ifjúság életét érintő feladat az önkormányzatokhoz került ugyan, ám Magyarország fragmentált önkormányzati rendszere következtében e feladatok ellátására a legtöbb önkormányzatnak nincsenek meg a megfelelő pénzügyi és adminisztratív kapacitásai. A 2010 óta bekövetkezett változások nyomán megerősödött az állami ügynökségek és adminisztratív szervezetek kontrollja az önkormányzatok felett, ami együtt járt a helyi és regionális önkormányzatok által nyújtott szolgáltatások körének szűkítésével (Dobos, 2016). Mindez egyértelműen gátolja a fiatalok önálló kezdeményezéseinek megvalósulását.

Az ifjúság érdekeit szem előtt tartó önkormányzat fontosnak tartja azt, hogy tudatosan foglalkozzon a településen élő fiatalokkal. Rendelkezik ifjúsági ügyekre vonatkozó tervvel, a koncepcióban foglaltak végrehajtásáról közgyűlési határozattal

döntést hoz, és biztosítja a végrehajtáshoz szükséges személyzeti, szervezeti, költségvetési és infrastrukturális feltételeket. Folyamatosan együttműködik a fiatalok szószólóival, véleményező és tanácsadó testületként Ifjúsági Tanács vagy Ifjúsági Önkormányzat folyamatos működéséről gondoskodik, biztosítja a működés feltételeit és a testületi vélemények figyelembevételét a döntéshozatali eljárásban (Wootsch, 2009).

A lokális közösségi struktúrák vizsgálata (Utasi, 2010) igazolta, hogy az intenzívebb közösségi kötelékkel élő települések lakosságát intenzívebben érdekli a helyi politika, s nagyobb eséllyel aktív a helyi közéletben. A hazánk településeit jellemző állapot felméréséhez a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatás eredményei révén képet kaphatunk arról, tudnak-e a magyar fiatalok a településen működő intézményekről, szolgáltatásokról, szervezetekről, valamint arról is, mennyire igénylik azok meglétét.

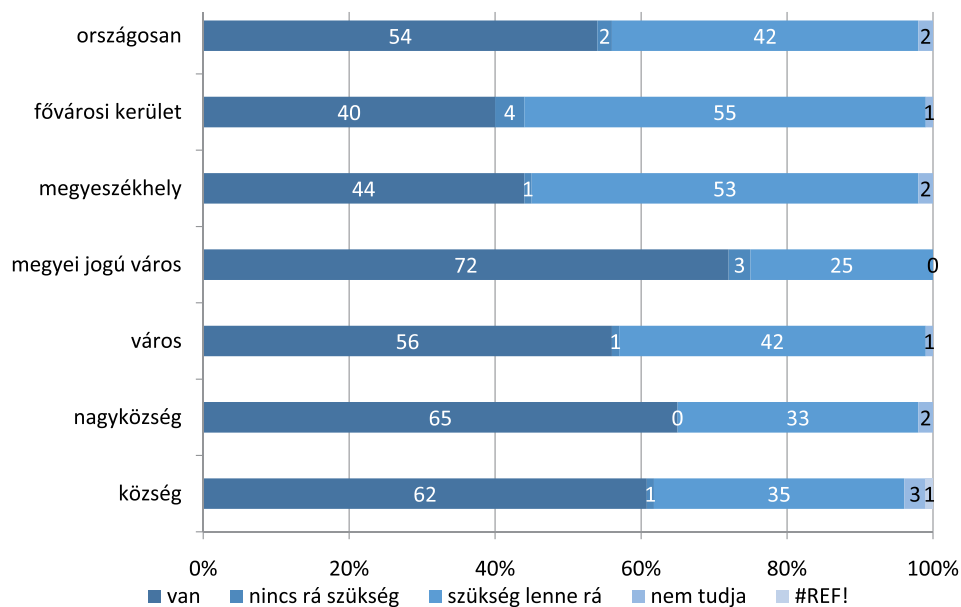
Elsőként azt vizsgáljuk meg, milyen arányban vannak jelen ifjúsági szolgáltatások a magyar fiatalok lakhelyének közelében (1. ábra).

1. ábra: Mennyire lenne rá szükség, hogy működjön a településen ifjúsági tanácsadó, információs szolgáltató iroda? (MIK 2016 N=8000, százalékos megoszlás állandó lakhely szerint) (forrás: saját szerkesztés)

Bár nagymintás ifjúságkutatások a 2000-es évek óta rendelkezésre állnak, az adatok összevethetőségét korlátozza, hogy a kérdőív szerkezete négyévente nagyban változik. A 2008-as felmérésben volt kérdés arról, hogy van-e a kérdezett fiatal szerint ifjúsági referens azon a településen, ahol él. Erre a kérdésre akkor a magyar fiatalok 35 százaléka válaszolt igennel. A kérdés feltevése 2016-ban megváltozott, ezért az összehasonlítással érdemes óvatosan bánni. Amint az az első ábra adataiból leolvasható, a magyar fiatalok mintegy negyede érzékeli ifjúsági tanácsadók jelenlétét lakhelye közelében. A többiek ugyan nem tudnak e tanácsadók létéről, de közel kétharmaduk szerint szükség volna ilyen szolgáltatásra. Települési bontásban a legnagyobb arányban a megyeszékhelyeken élő fiatalok érzékelik leginkább ifjúsági tanácsadók jelenlétét (32 százalék) míg a legkisebb arányban a nagyközségekben élők számoltak be ilyen szolgáltatás jelenlétéről (9 százalék). Tehát a magyar fiatalok többsége szerint szükség van a települési ifjúsági tanácsadók, információs szolgáltató irodák munkájára.

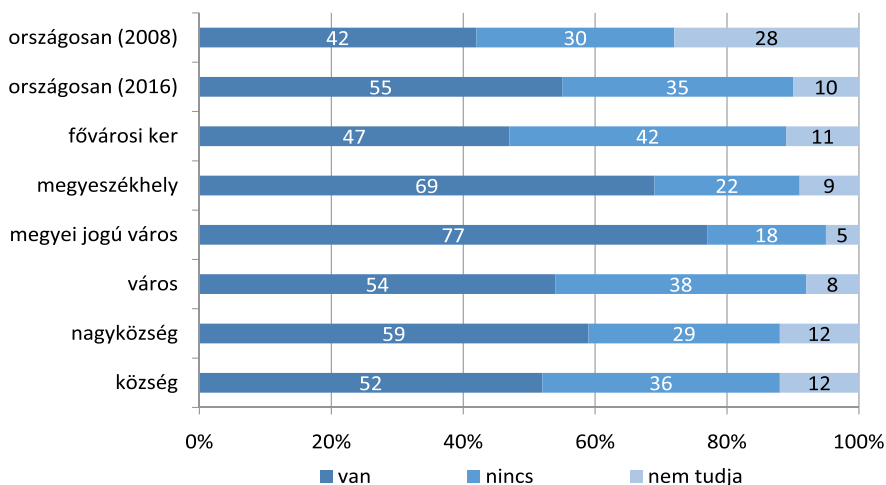
A kutatás eredményei alapján azt is meg tudjuk mondani, hogy a magyar fiatalok mennyire tartják szükségesnek, hogy a lakhelyük közelében elérhetőek legyenek művelődési házak (2. ábra).

2. ábra: Mennyire lenne rá szükség, hogy működjön a településen művelődési ház, kultúrház, ifjúsági ház? (MIK 2016 N=8000, százalékos megoszlás állandó lakhely szerint) (forrás: saját szerkesztés)

A 2016-os kutatástól eltérő kérdésfeltevéssel készített 2008-as felmérésben a kérdezett fiatalok 93 százaléka szerint volt kultúrház, művelődési ház, ifjúsági ház a lakhelye közelében. A 2016-os felmérés adatai szerint országosan a magyar fiatalok közel fele (54 százalék) számolt be arról, hogy van a lakhelyén művelődési ház, kultúrház, s mintegy 42 százalékuk szerint szükség volna rá. A kérdezettek lakhelye szerint a legnagyobb arányban a megyei jogú városokban élők érzékelték ifjúsági infrastruktúra meglétét (72 százalék), de szintén nagy arányban érzik elérhetőnek ezen intézményeket a nagyközségekben (65 százalék) élők, s az országos átlagnál magasabb arányban számoltak be ilyen intézmények meglétéről a községekben élő fiatalok. A fenti adatokból arra következtethetünk, hogy csökkent a települési művelődési házak, kultúrházak, ifjúsági házak elérhetősége a korábbi évekhez képest.

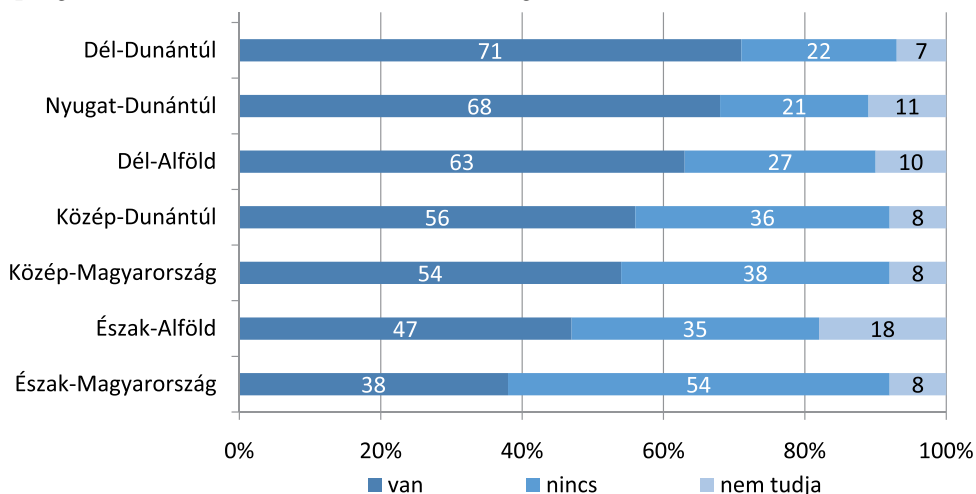
Az ifjúsági alrendszer nem értelmezhető a civil társadalom, az úgynevezett harmadik szektor nélkül. A civil szektor nagy előnye az állami-, önkormányzati fenntartású intézményekkel szemben, hogy nem köti bürokratikus rendszer, tevékenységét önként és valós társadalmi igényre alapozva végzi. Ezen szervezetek kapcsolata a korosztályokkal kevésbé formalizált, jellemzően napi szintű és élő. Az Ifjúság 2008 valamint a Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatás egyaránt tartalmazott kérdést arra vonatkozóan, mennyire tartják a magyar fiatalok elérhetőnek e szervezetek tevékenységét (3. ábra).

3. ábra: Vannak-e az Ön számára elérhető közelségben olyan intézmények, szolgáltatások, szervezetek, amelyek a fiatalok számára (is) kínálnak különböző lehetőségeket (pl.: programokat szerveznek, segítséget, nyújtanak, tanácsokat adnak, stb.)? (forrás: saját szerkesztés) (Ifjúság2008 N=8000, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, százalékos megoszlás állandó lakhely szerint)

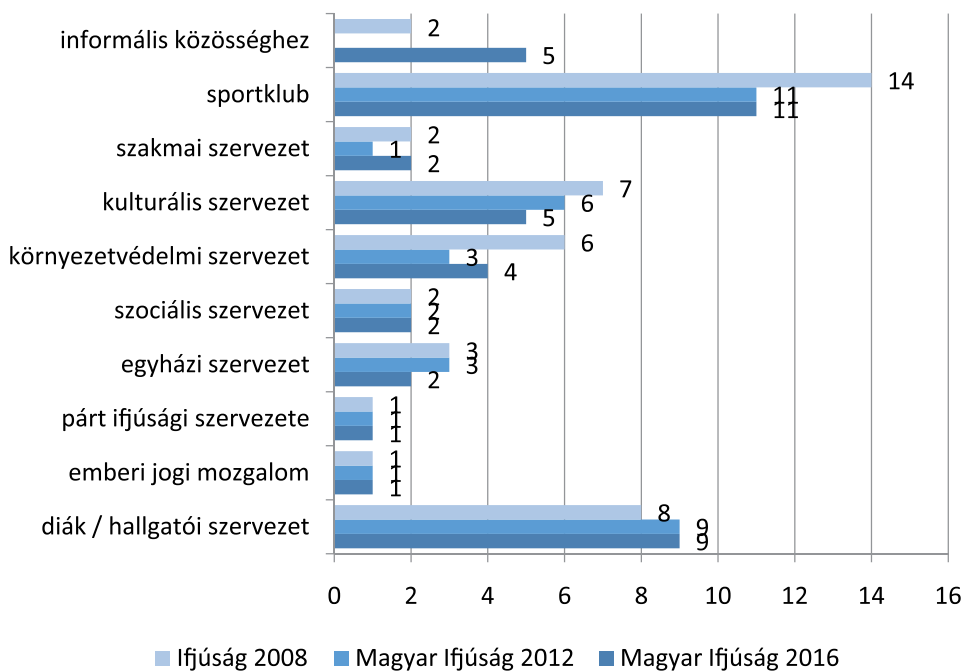
Az ifjúságkutatási adatok lehetőséget adnak számunkra arra, hogy a 2016-os eredményeket a 8 évvel korábbi eredményekkel összehasonlítsuk. Ez alapján 8 év alatt 13 százalékkal nőtt azok aránya, akik szerint vannak elérhető közelségben fiatalok számára szolgáltatást nyújtó civilszervezetek (42 százalékról 55 százalékra). A változás hátterében az áll, hogy csökkent azok aránya, akik nem tudtak ebben a kérdésben állást foglalni (28 százalékról 10 százalékra), ami alapján arra következtethetünk, hogy mára a civilszervezetek a korábbiaknál hatékonyabban tájékoztatják a fiatalokat programjaikról. Ugyanakkor azon fiatalok aránya is nőtt, akik szerint nincs olyan szervezet, aki számukra programokat szervezne (ez az arány 30 százalékról 35 százalékra növekedett). A kérdezettek lakhelye szerint a megyeszékhelyeken és a megyei jogú városokban élő fiatalok érzékelik a legnagyobb arányban azt, hogy vannak számukra szervezett programok.

A programok elérhetőségét Magyarország régiói szempontjából vizsgálva (4. ábra) a Dél-Dunántúlon (71 százalék) és a Nyugat-Dunántúlon (68 százalék) élő fiatalok azok, akik pozitívan nyilatkoznak ilyen programok létéről. Az ország regionális kettészakadását, egyes térségek leszakadását jól jelzi, hogy Észak-Magyarországon több, mint kétszer annyian (55 százalék) mondták azt, hogy nem tudnak ilyen programokról, mint az előbb említett két régióban.

4. ábra: Vannak-e az Ön számára elérhető közelségben olyan intézmények, szolgáltatások, szervezetek, amelyek a fiatalok számára (is) kínálnak különböző lehetőségeket (pl.: programokat szerveznek, segítséget, nyújtanak, tanácsokat adnak, stb.)? (Ifjúság2008 N=8000, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, százalékos megoszlás állandó lakhely régiója szerint) (forrás: saját szerkesztés)

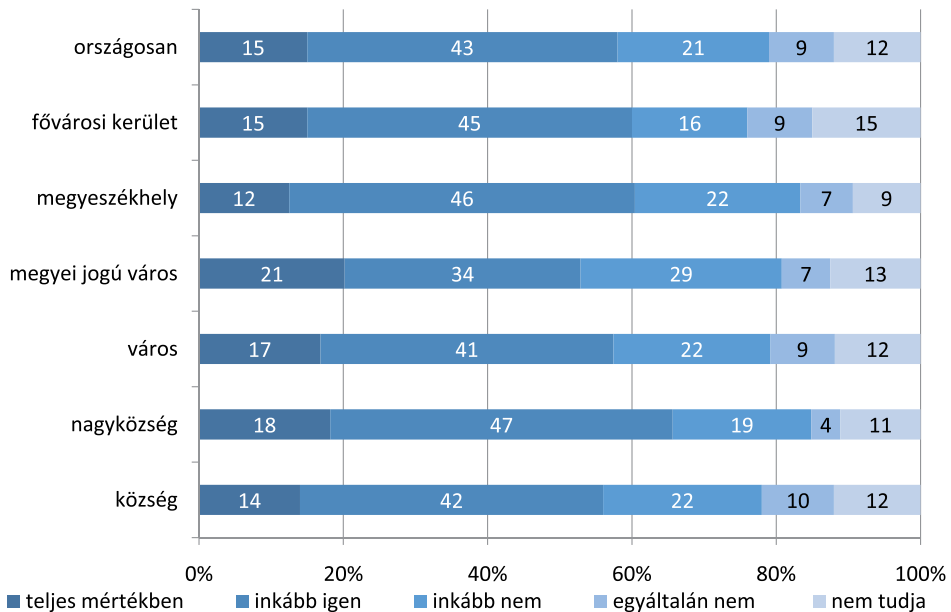
Korábbi kutatások adataiból tudjuk, hogy a rendszerváltást követő társadalmi átalakulás következtében a magyar fiatalok individualizált életformákat részesítenek előnyben, a formális szervezetekben való részvétel helyett a privátszférába visszavonultan töltik a szabadidejüket. A fiatalok csekély hajlandósága az ifjúsági szervezetekben való részvételre korlátozza az ifjúsági szervezetek lehetőségeit. A kérdést vizsgáló hazai tanulmányok (Murányi, 2009; Jancsák, 2009; Csákó et al., 2010) a rendszerváltást követően az ifjúsági szervezetek válságát, kiüresedését, a tagság folyamatos erózióját (Szabó, 1997; Gázsó-Szabó, 2002), az ifjúsági civil szervezetek fejlődésének anomáliáit (Nagy-Székely, 2008) egyöntetűen jelezték. Nemzetközi összehasonlításban vizsgálva (Jancsák, 2011:64), a magyar fiatalok szervezeti aktivitása az Európai Unióban élő fiatalok vonatkozó adataival való tagállami összehasonlításban is kifejezetten alacsony: az EU tagországaiban élő fiatalok átlagától (52 százalék) jelentősen elmaradva, a magyar fiataloknak csupán 40 százaléka vett részt bármilyen szervezet tevékenységében. A kérdést a Magyar Fiatalok 2016 kutatás is vizsgálta (5. ábra).

5. ábra: Kapcsolódott-e Ön...? (Ifjúság 2008=8000, Magyar Ifjúság 2012 N=8000, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, százalékos megoszlás állandó lakhely szerint) (forrás: saját szerkesztés)

A kapott eredmények szinte hajszálpontosan megegyeznek a 4 illetve 8 évvel korábbiakkal, vagyis továbbra is elenyészően alacsony a civilszervezetek tevékenységében aktívan szerepet vállaló fiatalok aránya. A sorrend is változatlan, továbbra is a sportszervezetek jelentik a legnépszerűbb formát, ezekhez a magyar fiatalok 11 százaléka tartozik. A diák- és hallgatói szervezetek a fiatalok 9 százalékát, a kulturális szervezetek 5 százalékukat tudják aktívan bevonni tevékenységükbe. A pártokhoz, emberi jogi mozgalmakhoz tartozó fiatalok aránya 2016-ban is alig érte el az 1 százalékos arányt. Az adatok alapján az látszik, hogy nem a formális szervezeti tagságtól való ódzkodás áll az alacsony szervezeti aktivitás mögött: noha a kérdőív felsorolta az informális közösségekben való részvételt is, a válaszadók ezt az opciót sem választották a formális szervezeteknél magasabb arányban (5 százalék).

A demokratikus intézményrendszer szereplőibe vetett bizalom nagymértékben meghatározza a fiatalok politikáról alkotott felfogását. Az alacsony bizalomszint a politikai rendszer legitimitási problémáit jelzi. Érdekes megvizsgálni, vajon a civilszervezetek tevékenységétől való távolmaradás mögött a bizalomhiány húzódik-e meg. A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatási eredményei alapján a civilszervezetekbe vetett bizalomról is képet kaphatunk (6.ábra).

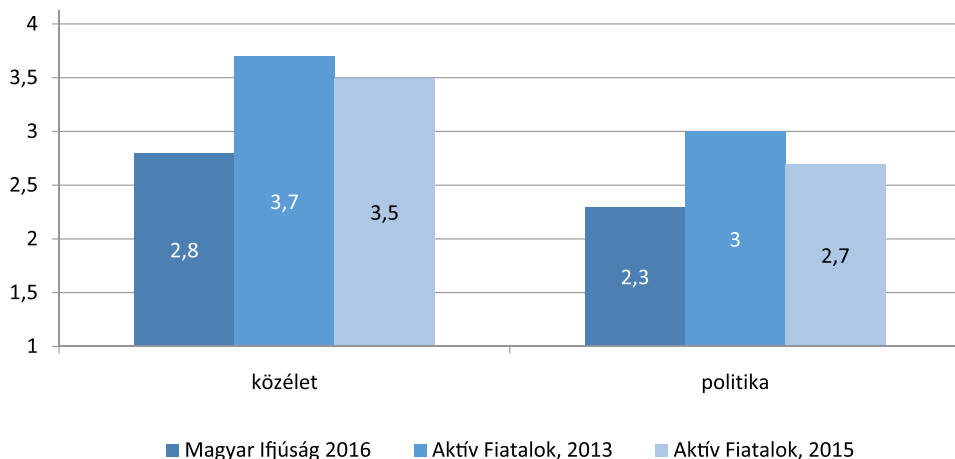

6. ábra: Mennyire bízik Ön a következőkben: a civil szervezetekben? (Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, százalékos megoszlás állandó lakhely szerint) (forrás: saját szerkesztés)

A kérdezettek 15 százaléka nyilatkozott úgy, hogy teljes mértékben megbízik a civilszervezetekben, míg 43 százalékuk inkább megbízik bennük, vagyis a kérdezettek közel kétharmada bizalommal fordul e szervezetek tevékenysége iránt. A távolmaradás tehát nem párosul alacsony bizalmi szinttel. A szervezetek tevékenységének nem ismeretét jelzi, hogy minden tizedik kérdezett nem tudott a feltett kérdésre válaszolni. A kérdezettek lakhelye szerint vizsgálva a kérdést a bizalom nagyközségekben és a megyeszékhelyeken az átlagnál magasabb, a községekben és a megyei jogú városokban alacsonyabb.

III. Közéleti érdeklődés, részvétel, érdekérvényesítési lehetőségek

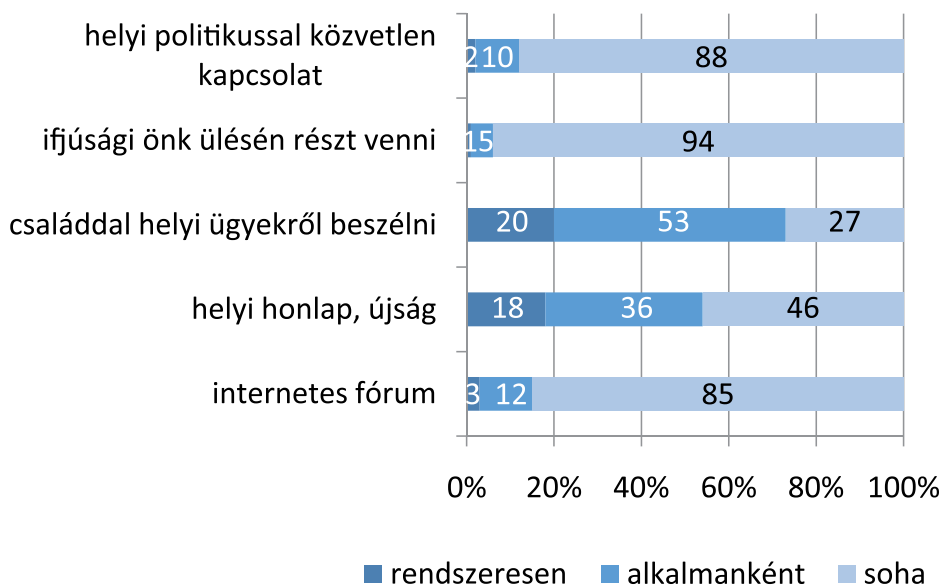
Egy egyetemista-főiskolás vizsgálat három etapjának eredményei jelezték (Oross-Szabó 2017, Szabó–Oross 2014), hogy a politika iránt érezhetően, statisztikailag releváns módon kisebb az érdeklődés, mint a „közélet” iránt (1. ábra) oly módon, hogy míg a politika esetében fokozatos csökkenő tendencia mutatható ki, addig a közélet viszonylatában stagnálásról, illetve kisebb elmozdulásról beszélhetünk. A Magyar Ifjúság Kutatás kutatás kérdőíve külön kérdést tartalmazott a közéleti és a politikai érdeklődésről, így az adatok alapján a valamennyi magyar fiatalra nézve is tesztelhetjük e különbségtétel érvényességét (7. ábra).

7. ábra: A közélet és a politika iránti érdeklődés (Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, Aktív Fiatalok Magyarországon 2013 N=1200, Aktív Fiatalok Magyarországon 2015 N=1200, százalékos megoszlás állandó lakhely szerint) (forrás: saját szerkesztés)

A 7. ábra alapján nem csupán az egyetemisták, hanem a teljes magyar ifjúság körében is megfigyelhető a politikai és a közéleti érdeklődés elválása, az utóbbi iránt szignifikáns mértékben nagyobb érdeklődés mutatkozik a fiatalok körében, bár összességében mind a közéleti, mind a politikai érdeklődés szintje alacsony. Amennyiben tehát egy adott program célja az, hogy a fiatalok érdeklődését felkeltse a téma iránt, célszerű hívószóként a közélet kifejezést használni a politika helyett.

A téma kapcsán előljáróban érdemes kitérni arra, mennyire foglalkoztatják a vizsgált fiatalokat a helyi ügyek, milyen gyakorisággal, hol és kikkel beszélgetnek azokról? A 2008-as ifjúságkutatásból képet kaphatunk a fiatalok offline tájékozódási szokásairól (8. ábra).

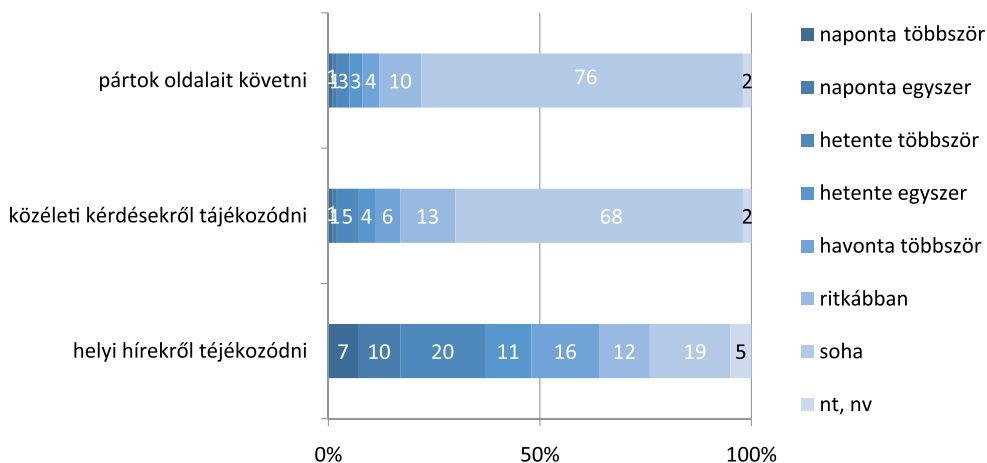

8. ábra: Milyen gyakran szokott/szokta Ön: (Ifjúság 2008=8000, százalékos megoszlás állandó lakhely szerint) (forrás: saját szerkesztés)

A 2008-as kutatás külön kitért arra a kérdésre, hogy a fiatalok tájékozódnak-e helyi közügyekben. A kérdésre a megkérdezettek 52 százaléka válaszolt igennel. A 8 évvel ezelőtti vizsgálat eredményei alapján a magyar fiatalok közel fele sohasem olvas helyi újságokat illetve helyi portálokat, míg csupán minden ötödik tájékozódik azokból rendszeresen. Helyi ügyekről leggyakrabban a családban beszélgetnek a magyar fiatalok: minden ötödik fiatal rendszeresen, minden második fiatal alkalmanként beszél azokról otthon. Az internetes fórumokat 2008-ban alig

2 százaléknyi fiatal látogatta közeletről való tájékozódás céljából, míg 85 százalékuk sohasem tett hasonlóan.

A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatás a magyar fiatalok közösségi médiából való tájékozódására vonatkozóan tett fel kérdéseket (9. ábra).

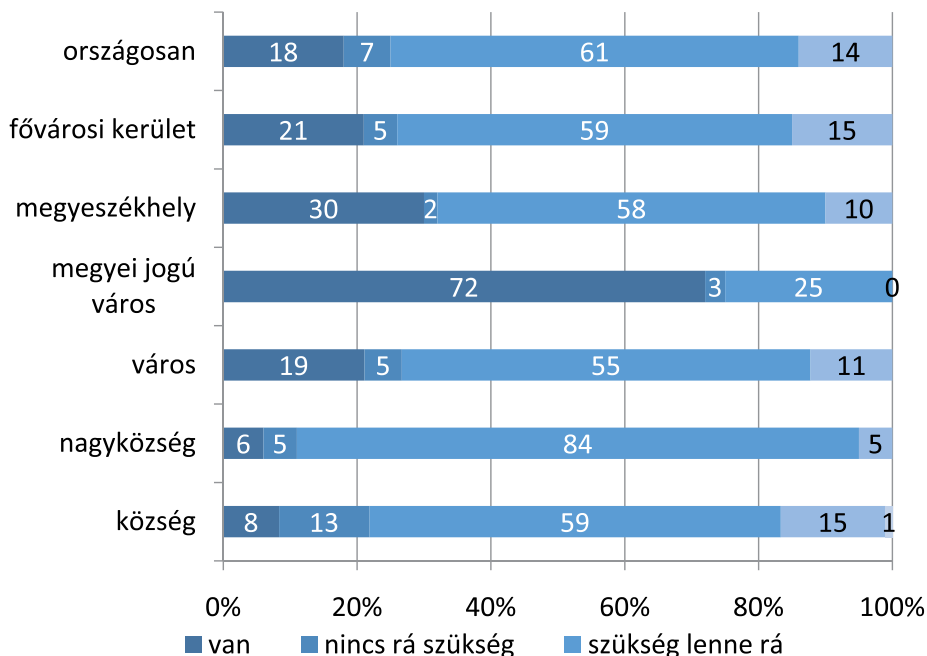
9. ábra: Milyen gyakran szokott Ön közösségi oldalon... ? (Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, százalékos megoszlás állandó lakhely szerint) (forrás: saját szerkesztés)

A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatás eredményei alapján a fiatalok 17 százaléka tájékozódik helyi hírekről napi rendszerességgel, s közel ugyanekkora arányban vannak azok (19 százalék) akik sohasem informálódnak azokról. A közélet kérdései a magyar fiatalok 68 százalékát egyáltalán nem érdeklik, míg a megkérdezettek 76 százaléka sohasem látogat el politikai pártok weboldalaira. Összességében tehát rendkívül alacsony a helyi ügyekről családtagjaival beszélő, azokról online illetve offline hírforrásokból tájékozódó magyar fiatalok aránya.

Ha a politikai részvétel kérdését az állampolgárok számára intézményesített részvételi lehetőségek felől vizsgáljuk, akkor kijelenthető, hogy a magyar rendszer-váltás elmúlt 28 éve felemás módon teljesítette be azokat a reményeket, hogy a társadalom átveszi a társadalomszerveződésnek azokat a mintázatait, amelyek a jelentősebb demokratikus hagyományokkal rendelkező országokban tág teret biztosítanak az aktív állampolgárság, a részvétel, az átláthatóság és a közösségi ellenőrzés folyamatainak (Jávor-Beke, 2013). Néhány figyelemre méltó példa ellenére az országos és helyi szintű kormányzást nem hatja át a társadalommal való

együttműködés szándéka, és jellemzően a helyi közösségek is visszafogott mértékben igénylik a döntéshozatalba való bekapcsolódást. A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 kutatás adataiból lehetőség nyílik annak megítélésére, milyen trendek mutatkoznak e téren a magyar fiatalok körében.

Elsőként a települési ifjúsági önkormányzatok elérhetőségét és az általuk nyújtott érdekérvényesítési lehetőségekre vonatkozó igényt vizsgáljuk (10. ábra).

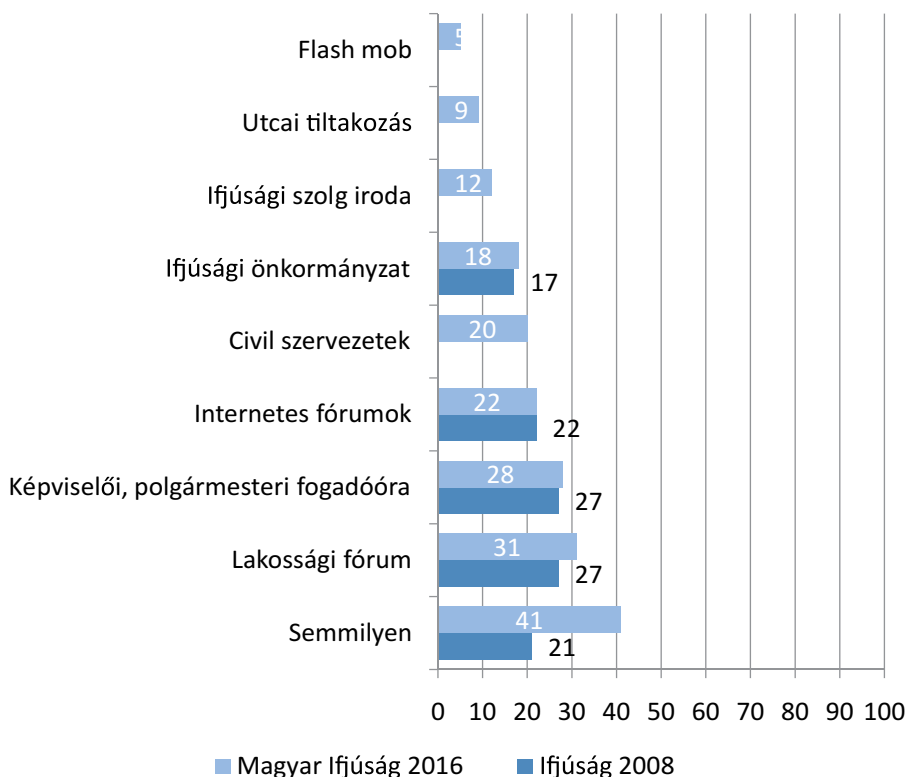
10. ábra: Mennyire lenne rá szükség, hogy működjön a településen ifjúsági önkormányzat? (Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, százalékos megoszlás állandó lakhely szerint) (forrás: saját szerkesztés)

Érdekérvényesítés formáit tekintve országosan a fiatalok 18 százaléka tud róla, hogy a lakhelyén ifjúsági önkormányzat működik. A megkérdezettek közel kétharmada (61 százalék) szerint pedig szükség volna ilyen szervezet működésére. A kérdezettek lakhelye szerint a megyei jogú városokban messze nagyobb arányban elérhetők e szervezetek (72 százalék), mint bármely más településtípuson. A megyeszékhelyen élő fiatalok 30 százaléka tud ilyen szervezet létezéséről, míg a fővárosban és a városokban ez az arány közel 20 százalék. Rendkívül alacsony e szervezetek jelenléte a községekben (8 százalék) és nagyközségekben (6 százalék), noha az utóbbiakban a fiatalok elsőprő többsége (84 százalék) szerint szükség

volna ezen szervezetek munkájára. Tehát a magyar ifjúságpolitika döntéshozóinak a jelenleginél nagyobb figyelmet kellene fordítaniuk az ifjúsági önkormányzatok működésére.

Korábbi kutatások eredményeiből tudjuk, hogy a politika intézményesített csatornáin keresztül történő részvétel népszerűtlen a korosztály tagjai körében, a politikai részvétel különböző formái közül a direkt demokratikus részvétel (petíciók, tüntetések, flashmobok) és az ügyek mentén történő politizálás bír relatív népszerűséggel (Szabó-Oross,2012).

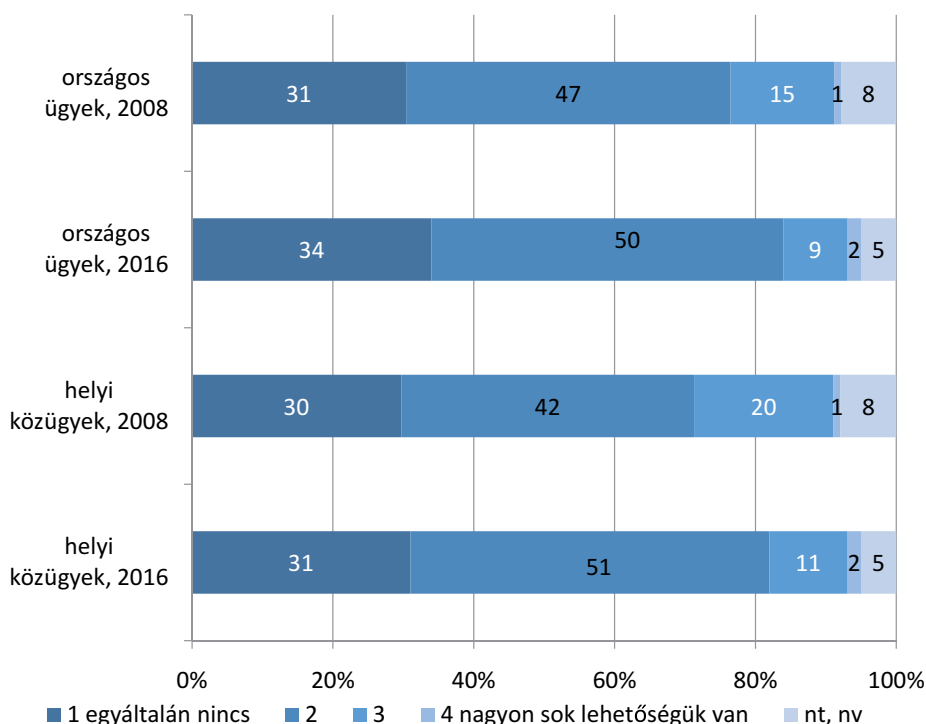
Az Ifjúság 2008 kutatás során a Magyar Ifjúság Kutatás 2016-os kutatáshoz hasonló módon kérdezték meg ebben a tárgyban a fiatalokat, így a két kutatás eredményei alapján képet kaphatunk arról, milyen lehetőségeket tudtak felsorolni a magyar fiatalok érdekeik érvényesítésére (11. ábra).

11. ábra: Milyen lehetőségeik vannak a fiataloknak az Ön lakóhelyén arra, hogy hallassák a hangjukat a helyi közügyekben?(Ifjúság 2008 N=8000; Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

Az elmúlt időszakban jelentősen nőtt azon fiatalok aránya (21-ről 41 százalékra) akik kifejezetten azt mondták, hogy semmilyen lehetőséget nem látnak érdekeik érvényesítésére. A legnépszerűbb részvételi formát tekintve mindkét adatfelvételben közel egyharmaduk (31 százalék) a lakossági fórumot, illetve a képviselői, polgármesteri fogadóórát (28 százalék) nevezte meg ilyenként. A digitalizáció eredménye, hogy a magyar fiatalok 22 százaléka internetes fórumokon keresztül érintkezik politikusokkal, bár érdekes, hogy a politikusokkal online érintkező fiatalok aránya 2008 óta változatlan. Az ifjúsági önkormányzatok a fiatalok 17-18 százaléka szerint látják el ezt a feladatot. A 2016-os kutatás a korábbiaknál több lehetőséget sorolt fel: a kérdezettek egyötöde említette, hogy civilszervezetek tevékenységén keresztül juttatja érvényre érdekeit, az ifjúsági szolgáltató irodákat 12 százalékuk említette. Az érdekérvényesítés terén az olyan direkt cselekvési lehetőségek, mint az utcai tiltakozás (9 százalék) és a villámcsődület vagy más néven flashmob (5 százalék) a magyar fiatalok által kevésbé kihasznált eszközök.

A mintába került fiataloknak arra is lehetőségük volt, hogy – mind az országos, mind a helyi politika szintjén – értékeljék annak mértékét, mennyi beleszólással bírnak a politikára, mennyire veszik figyelembe véleményüket a politikusok. (12. ábra).

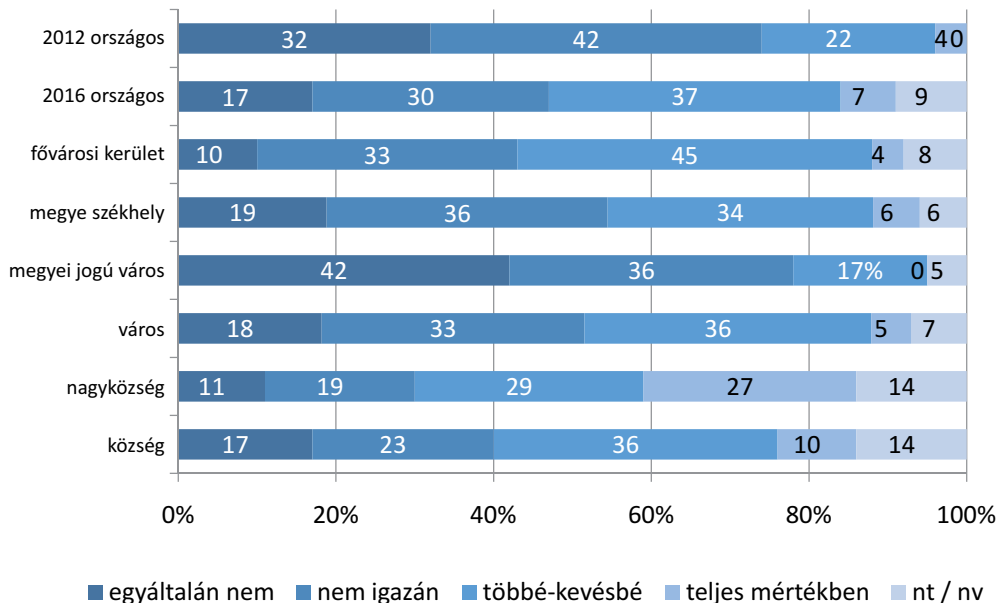

12. ábra: Ön szerint mennyi lehetőségük van a fiataloknak beleszólni az országos / a helyi közügyekbe? (Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

Az adatok alapján a nyolc évvel korábbi adatfelvételhez képest kevés változás mutatkozik. Továbbra is hasonlóan ítélik meg az országos és a helyi politikai ügyekben való beleszólás lehetőségét a magyar fiatalok: hozzávetőleg egyharmaduk szerint sem az országos (34 százalék), sem a helyi politikába (31 százalék) nincsen beleszólási lehetőségük. A másik oldalon azok, akik sok, illetve nagyon sok lehetőséget látnak erre, mind az országos (7 százalék), mind a helyi politika (7 százalék) terén elenyésző kisebbségben vannak. Összességében tehát a kérdezett fiatalok körében elenyésző kisebbségben vannak azok, akik akár a helyi, akár az országos politikát tekintve úgy érzik, hogy beleszólási lehetőségük van.

IV. A demokrácia megítélése és az előítéletesség a civil szervezeti és ifjúsági aktivitás tükrében

A demokrácia működésének alapja az állampolgárok politikai részvétele, és a folyamatba újonnan bekapcsolódó választók politikai részvételét érintő változások vizsgálatával fontos következtetések vonhatók le a demokratikus intézményrendszer jövőbeli működésére vonatkozóan. A MIK 2016 kutatás egy négyfokú skálán mérte a demokráciával való elégedettség mértékét (13. ábra).

13. ábra: Mennyire elégedett Ön a demokrácia működésével Magyarországon? (Magyar Ifjúság2012 N=8000, Magyar Ifjúság Kutatás 2016 N=8000, százalékos megoszlás) (forrás: saját szerkesztés)

*A pontos válaszkategóriák:

- Egyáltalán nem vagyok elégedett,
- Nem igazán vagyok elégedett,
- Többé- kevésbé elégedett vagyok
- Teljesen elégedett vagyok

A négy évvel korábbi adatokkal összehasonlítva 15 százalékkal csökkent a demokrácia működésével elégedetlen fiatalok aránya (32 százalékról 17 százalékra). A változás nem a teljes mértékben elégedettek körében jelentkezik (bár kis mértékben ott is javultak az eredmények, az arány 4 százalékról 7 százalékra nőtt), hanem a

többé- kevésbé elégedettek aránya növekedett jelentős mértékben (22 százalékról 37 százalékra). Lakhelyük alapján a demokrácia működésével leginkább elégedettek a megyei jogú városokban élnek (42 százalék), illetve az országos átlagnál némiképp elégedetlenebbek a megyeszékhelyeken (19 százalék) és a városokban élő (18 százalék) fiatalok. A demokráciával teljes mértékben elégedettek aránya kiugróan magas a nagyközségekben (27 százalék) élő fiatalok körében, illetve az átlagnál magasabb a községekben élő fiatalok között (10 százalék). Az alábbiakban tüzetesen utánajárunk, milyen tényezők állhatnak a demokrácia működésének megítélésében mutatkozó különbségek hátterében.

Civil aktivitás és ifjúságügy vs. demokrácia és előítéletesség

A civil szervezetek tekintetében négyfokú skálán mért kérdéskör szerint a fiatalok 58 százaléka megbízik ezekben a szervezetekben, 30 százalékuk nem bíz bennük, és 12 százalékuk nem tudja eldönteni vagy nem válaszolt a kérdésre. A fiatalok csupán 8,5 százaléka beszél rendszeresen közéleti kérdésekről, társadalmi problémákról a családjában. 64 százalékuk alkalmanként, 28 százalékuk pedig sohasem kommunikál közéleti témáról otthoni környezetben. Baráti társaságban ez az arány a következőképpen alakul: 7 százalék rendszeresen, 58 százalék alkalmanként, 35 százalék soha. A kérdést a civilszervezetekbe vetett bizalommal összevetve szignifikáns különbség mutatkozik azon megkérdezettek körében, ahol bíznak a civil szervezetekben, jellemzőbbek a közéleti beszéd témák mind a családban, mind a baráti társaságban. A legnagyobb aránnyal rendelkező válasz, azaz az „alkalmanként” esetében a következőképpen alakulnak az eredmények: a civil szervezetekben megbízó válaszadók 67 százaléka és 64 százaléka, míg a civil szervezetekkel szemben bizalmatlanok 55 százaléka és 49 százaléka beszél családjában és baráti társaságában a közéleti témákról¹.

Az állampolgárok politikai részvételét az ifjúsági korosztályban leginkább az őket közvetlenül bevonó DÖK-ön, ifjúsági irodákon és civil szervezeteken keresztül mérhető. E színterek azok, ahol a fiatalok elsajátíthatják és gyakorolhatják a demokráciát. Azon fiatalok, akik a demokráciát minden más politikai rendszernél jobbnak tartják, a legnagyobb arányban vélik úgy, hogy szüksége van az adott településnek helyi diákönkormányzatra. Ha négy fokú skálán mért adatokat úgy vizsgáljuk, hogy csak a DÖK szükségességét nézzük, azaz figyelmen kívül hagyjuk a „nem tudja”, „nem válaszolok” és a „már van” válaszokat, akkor szignifikáns

¹ Mind a két kérdésnél figyelmen kívül hagytam a „nem tudja” és „nem válaszolok” válaszlehetőségeket, mivel mind a két kérdéskörnél 1,2 százalék alatt volt a válaszadásuk összesen.

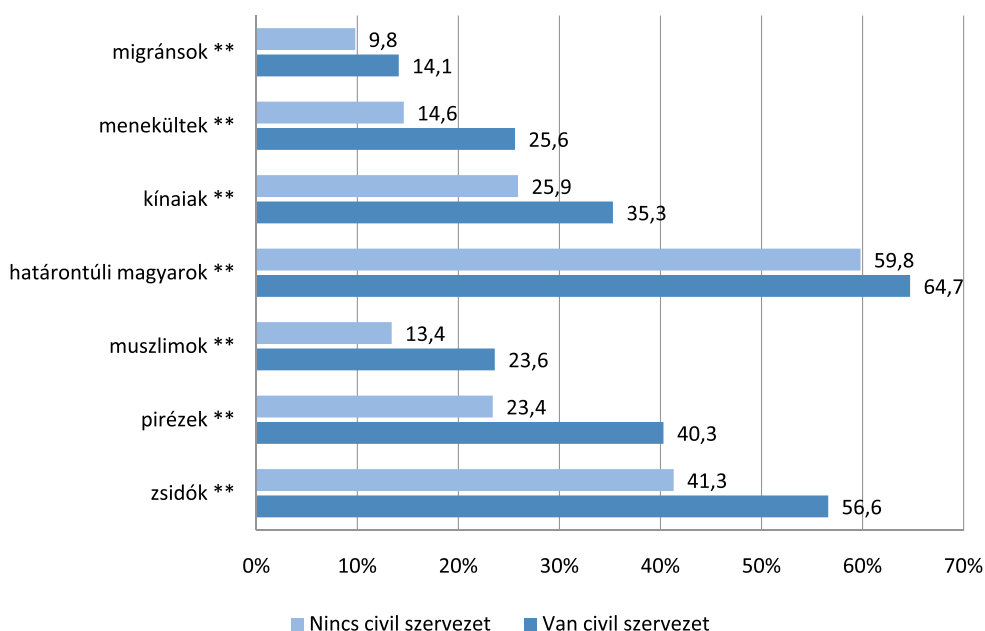
különbség mutatható ki a tekintetben, hogy a demokráciát leginkább kedvelők 82 százaléka, míg a bizonyos körülmények között diktatúrát elfogadók 73 százaléka, addig a politikai rendszer ügyében közömbösek 72 százaléka tartja szükségesnek, hogy településén diákönkormányzat működjön.

A kérdés kapcsán fontosnak tartjuk ezen felül megvizsgálni az előítéletesség szerepét. Ha a tolerancia szintjét bizonyos társadalmi csoportok tükrében vizsgáljuk, elmondhatjuk, hogy azon települések szignifikánsan kevésbé elfogadóbbak a cigányokkal szemben, amelyek rendelkeznek diákönkormányzattal, mint azok, akiknek nincsen diákönkormányzatuk (elfogadási arány²: van diákönkormányzat: 36százalék, nincs diákönkormányzat: 47 százalék). Viszont szignifikánsan elfogadóbbak a menekültekkel (22,9 százalék - 15,4 százalék), muszlimokkal (15,5 százalék - 15 százalék), zsidókkal (48 százalék - 44 százalék), és kínaiakkal (30 százalék - 27,5 százalék) szemben.

Ugyanez a kép kissé máshogy alakul, ha a települést nem a diákönkormányzat, hanem ifjúsági iroda meglétével vetjük össze. Az elfogadási arány szignifikáns különbségei a következőképpen alakul: pirézek (van ifjúsági iroda: 34,9 százalék, nincs ifjúsági iroda: 26 százalék), muszlimok (18 százalék - 15 százalék), kínaiak (30 százalék - 28 százalék), menekültek (25 százalék - 15,5 százalék) és migránsok (15 százalék - 10 százalék).

Azon települések pedig, amelyek rendelkeznek civil szervezettel, a lakosok szignifikánsan nagyobb mértékben elfogadóbbak a zsidókkal (van civil szervezet: 57 százalék, nincs civil szervezet: 41 százalék), pirézekkel (40 százalék - 23 százalék), muszlimokkal (24 százalék - 13 százalék), határon túli magyarokkal (65 százalék - 60 százalék), kínaiakkal (35,3 százalék - 25,9 százalék), menekültekkel (26 százalék - 15 százalék) és migránsokkal (14 százalék - 10 százalék) szemben (14.ábra).

2 Azokat tekintve elfogadónak, akik a „A családjába fogadná (akár barát/nőként, házastársként)” és a „Legfeljebb szomszédnak” válasz kategóriákat, vagy aközöttieket választották.

14. ábra: Elfogadási arányszám társadalmi- és nemzeti csoportokra vonatkozóan, civil szervezettel rendelkező és nem rendelkező településeken. (Magyar Ifjúság Kutatás 2016, N=1592) (forrás: saját szerkesztés)

V. Következtetések

Az alábbi fejezet célja az volt, hogy képet adjon a helyi ifjúsági szolgáltatások elérhetőségéről, valamint a magyar fiatalok civil-közeleti aktivitásáról.

Az ifjúsági szolgáltatások elérhetősége vagy maga után kívánni valót: a magyar fiataloknak csupán mintegy negyede érzékeli lakhelye közelében ifjúsági tanácsadók jelenlétét. Miután a kérdezettek közel kétharmada szerint szükség volna ilyen szolgáltatásra, adott az ifjúságpolitika alakítói számára a feladat, hogy megfeleljenek a fiatalok ezen igényének. Az ifjúsági infrastruktúra elérhetőségét tekintve országosan a magyar fiatalok közel fele számolt be arról, hogy van a lakhelyén művelődési ház, kultúrház, ifjúsági ház, azok jelenléte a megyei jogú városokban, a nagyközségekben és a községekben az országos átlagnál magasabb, míg a megyeszékhelyeken és a fővárosban élők az átlagnál alacsonyabb arányban számoltak be ilyen intézmények meglétéről. A kutatás eredményeiből arra következtethetünk, hogy bár a civilszervezetek által nyújtott szolgáltatások továbbra sem érik el a magyar

fiatalok mintegy harmadát, ám a civilszervezetek a korábbiaknál hatékonyabban tájékoztatják a fiatalokat programjaikról. Ugyanakkor az ország egyes régiói között nagy különbségek mutatkoznak, különösen az észak-magyarországi és az észak-alföldi régió fiataljai azok, akik e tekintetben hátrányt szenvednek. Ami a fiatalok civilszervezeti aktivitását illeti, továbbra is elenyészően alacsony a civilszervezetek tevékenységében aktívan szerepet vállaló fiatalok aránya. Sportszervezetek valamint a diák- és hallgatói szervezetek tevékenységéhez a fiatalok tizede kapcsolódik, míg százból alig egy fiatal kötődik pártokhoz, emberi jogi mozgalmakhoz. A távolmaradás azonban nem párosul alacsony bizalmi szinttel: a kérdezett fiatalok kétharmada bízik e szervezetekben.

A korábbi ifjúságkutatási eredményekhez hasonlóan a fiatalok politikai érdeklődésének szintje továbbra is alacsony. A közélet kérdései a magyar fiatalok 68 százalékát egyáltalán nem érdeklik, míg a megkérdezettek 76 százaléka sohasem látogat el politikai pártok weboldalaira. A fiatalok 17 százaléka tájékozódik helyi hírekről napi rendszerességgel.

Az érdekérvényesítés formáit tekintve a kérdezett fiatalok négytizede nem lát semmilyen lehetőséget érdekei érvényesítésére. Közel egyharmaduk a lakossági fórumot, illetve a képviselői, polgármesteri fogadóórát nevezte meg ilyenként. Az érdekérvényesítés terén az olyan direkt cselekvési lehetőségek, mint az utcai tiltakozás és a villámcsöndület vagy más néven flashmob a magyar fiatalok által kevésbé kihasznált eszközök. Alig minden ötödik fiatal tud róla, hogy a lakhelyén ifjúsági önkormányzat működik, s az ifjúsági önkormányzatok a fiatalok 18 százaléka szerint látnak el érdekképviselői feladatokat. Az adatok alapján országosan a magyar fiatalok hasonlóan ítélik meg az országos és a helyi politikai ügyekbe való beleszólás lehetőségét. Azok aránya, akik sok, illetve nagyon sok lehetőséget látnak erre, mind az országos mind a helyi politika tekintetében elenyésző kisebbségben vannak.

A négy évvel korábbi adatokkal összehasonlítva 15 százalékkal csökkent a demokrácia működésével elégedetlen fiatalok aránya. Mindez jó hír, ugyanakkor a változás nem a teljes mértékben elégedettek körében, hanem a többé-kevésbé elégedettek körében jelentkezett. A demokráciával teljes mértékben elégedettek aránya kiugróan magas a nagyvárosokban élő fiatalok körében, illetve az átlagnál magasabb a községekben élő fiatalok között.

A kutatásból az is kiderül, hogy a diákönkormányzatok, ifjúsági házak és civil szervezetek jórészt segítenek a fiatalok elfogadási hajlandóságát növelni.

Összegezésképp egyfelől azt láthatjuk, hogy a fiatalok számára nyújtott szolgáltatások és érdekképviselési lehetőségek a korosztály többségét nem érik el. Másfelől a rendszerváltást követően felnőtt ifjúsági korcsoportok számára a politika egyfelől távoli, kevésbé befolyásolható világ, arról kevésbé tájékozódnak és többségük nem ismeri a rendelkezésükre álló érdekképviselési lehetőségeket. A fenti adatok alapján jócskán van még teendő annak érdekében, hogy a magyar fiatalok képesek legyenek felismerni és képviselni maguk, valamint korosztályuk érdekeit.

Hivatkozások

- Barna Viktor (2006): *A települési gyermek és ifjúsági önkormányzat, mint az ifjúság helyi politizálásának egy lehetséges színtere. Új Ifjúsági Szemle 2. szám*
- Böröcz Livia (2007): *Ifjú-kor Pécsváradon. Új Ifjúsági Szemle 4. szám*
- Csákó Mihály – Murányi István – Sik Domonkos – Szabó Ildikó (2010): *A családi politikai szocializációról. Vizsgálati szempontok egy empirikus kutatáshoz. Társadalomkutatás. 4. szám*
- Dobos Gábor (2016): *Changing Local Relations: Effects of the 2010-2014 Political and Administrative Reforms in Hungary*, In: MariuszWiktor Sienkiewicz, KatarzynaKuc-Czajkowska (szerk.): *Local GovernmentinselectedCentral and Eastern European Countries: Experiences, Reforms, and Determinants of Development*. Maria Curie-Skłodowska University Press, Lublin
- Gazsó Tibor – Szabó Andrea (2002): *Társadalmi közérzet, politikához való viszony*, In: Szabó Andrea – Bauer Béla –Laki László (szerk.): *Ifjúság2000, Tanulmányok I. kötet*. Nemzeti Ifjúságkutató Intézet,Budapest
- Harris, Anita – Wyn, Johanna (2009): *Young People'sPolitics and the Micro-Territories of the Local*, *Australian Journal of Political Science*, 2. szám
- Jancsák Csaba(2011): *Az európai fiatalok világa a 21. század elején*. Belvedere Meridionale,Szeged
- Jancsák Csaba – Kátai Gábor (2013): *Youth Services, Participation of Youth, Youth Policy in Hungary (2006–2012)*. Belvedere Meridionale, Szeged
- Jávor Benedek – Beke Zsolt (2013): *Résztvevők és apatikusak. Adalékok a társadalmi részvétel helyzetéhez Magyarországon. Politikatudományi Szemle 4. szám*
- Kátai Gábor (2006): *Gondolatok az ifjúságpolitikáról és eszközeiről*, Belvedere Kiadó,Szeged

- Murányi István (2009): A tizenévesek előítéletessége és demokráciaértelmezése. In: Jancsák Csaba (szerk.): *Fiatalok a Kárpát-medencében. Mozaikok az ifjúságról*. Belvedere Meridionale, Szeged
- Nagy Ádám (szerk.) (2008): *Ifjúságiügy*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Nagy Ádám – Székely Levente (2008): Civil ifjúság – szervezetek. Új Ifjúsági Szemle, 2-3. szám
- Oross Dániel (2016): *Ifjúsági részvétel a mórakalmi kistérségben*, In: Jancsák Csaba, Krémer András (szerk.): *Kisvárosi fiatalok, kisebbségek, új sebezhetőségek: Csatlakozás az Európai Ifjúsági Térséghez 7.0*. Belvedere Meridionale, Szeged
- Oross Dániel – Szabó Andrea (2017): *Trendek a magyar egyetemisták és főiskolások politikai részvételében, 2011–2015*. In Szabó A. (szerk.) *Csendesek vagy lázadók? A hallgatók politikai orientációi Magyarországon (2011–2015)*. Belvedere Meridionale, MTA TK PTI, Szeged–Budapest
- Szabó Andrea (1997): *Civil önszerveződések generációs metszetben*. MTA PTI, Budapest
- Szabó Andrea – Oross Dániel (2014): *Ott és akkor egészen mások vagy mindig mindenütt ugyanazok?: Aktív és passzív hallgatók Magyarországon*. In: Szabó Andrea (szerk.) *Racionálisan lázadó hallgatók II.: Apátia - radikalizmus - posztmaterializmus a magyar egyetemisták és főiskolások körében*, Belvedere Meridionale, MTA TK PTI, Szeged – Budapest
- Utasi Ágnes (2010): *Közösségi kapcsolatok*. Műhelytanulmányok III. Belvedere Meridionale, Szeged
- Williamson, Howard (ed.) (2002): *Supporting Young People in Europe: Principles, Policy and Practice*, in *International Reviews of National Youth Policy 1997-2001 - a Synthesis Report*. Council of Europe
- Wootsch Péter (2009): *Otthonosan itthon: települési ifjúsági munka*. Mobilitás Országos Ifjúsági Szolgálat, Budapest

A társadalmi rétegződés empirikus vizsgálata a fiatalok körében egy speciális többdimenziós modell segítségével

I. Bevezetés

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy a MIK 2016 adatain empirikusan bizonyítsuk azt a feltevésünket, miszerint a „posztmodern világ” radikálisan átalakítja a magyar fiatalok életét a korábbi generációkhoz képest. Elemzéseink során azt a speciális „négydimenziós rétegződésmodellt” alkalmazzuk, amelyet Kabai Imre dolgozott ki az „Ifjúság 2000” adatbázisán (lásd erről bővebben: Kabai, 2006). A Zsigmond Király Egyetem Társadalomtudományi Kutatóközpontjában a „Magyar Ifjúság 2012” adatbázisán újraépítettük ezt a modellt – mintegy bizonyítva relevanciáját. Részletes elemzéseink során egyértelművé vált, hogy a fiatalok társadalmi helyzetét leíró modell immáron – szükségszerűen – többdimenziós¹.

A „hagyományos” rétegződésmodellek alapvetően a „társadalmilag szervezett munka világában elfoglalt hely” (a – Ferge-féle – „*munkajellegcsoportok*”) vizsgálatából indulnak ki, amely alapvetően helyes, de figyelembe kell vennünk azokat a „posztmodern társadalmi folyamatokat” is, amelyekről az alábbi fejezetünkben részletesen beszámolunk. A hagyományos rétegződés-megközelítésekből kiindulva (erről is részletesen írunk a harmadik fejezetben), azok mintegy „szintézisét” kialakítva jutottunk el ahhoz a rétegződésmodellünkhöz, amelyben egyszerre vesszük figyelembe azt, hogy „*honnan jöttek*” (a szüleik réteghelyzete), hogy „*hova jutottak*” (saját réteghelyzetük), „*hogyan jutottak odáig*” (az „életút-elemek” révén, amely vizsgálata „unikumnak” számít), illetve, hogy „*milyen körülmények között*”

1 A közelmúltban jelent meg a kutatóközpontunk munkatársainak a „Rétegződéskötete”, amelyben részletesen leírjuk a speciális többdimenziós rétegződésmodellünk alkalmazását a „Magyar Ifjúság 2012” adatbázisán (Kabai-Kenéz-Iharosi, 2018). Jelen tanulmányunk elméleti és empirikus fejezeteiben különösen sokat merítettünk Kenéz et al. 2018., Kabai-Iharosi 2018., Krisztián-Kabai 2018., valamint Iharosi-Kenéz 2018. cikkeiből. Úgy gondoljuk, közös alkotó munkánkban nagy segítséget jelentett a Zsigmond Király Egyetemen 2016 januárjában megszervezett „pódiumvita” készülő kötetünkről. Itt találkozhattunk személyesen is Ferge Zsuzsával, Kolosi Tamással, Tardos Róberttel és másokkal, akik neves képviselői a magyar társadalomtagozódás kutatásának. (Lásd erről bővebben az Interneten: <http://www.uni-zsigmond.hu/dpr/permalink:podiumvita>).

(a Ferge-féle „hiányzó dimenziókból” kiindulva vizsgáljuk a nemüket, lakóhelyüket és anyagi helyzetüket).

Az empirikus adatok statisztikai elemzése során (lásd tanulmányunk negyedik fejezetében) azt a speciális többdimenziós variancia-analízis modellt (a „teljes faktoriális modellt”) alkalmazzuk, amely révén az okozati összefüggéseket (a négy rétegtképző tényezónk hogyan hat a fiatalok „elégedettségére”) úgy elemezhetjük, hogy az „együttes hatások” kimutatása mellett részletes képet kaphatunk az egyes magyarázó változók statisztikai kölcsönhatásairól is: az „interakciókról” és az „interferenciákról”.

II. A 21. század társadalmi kihívásai

Posztmodern, posztindusztriális, információs, ezekkel az elnevezésekkel szokás illetni a kort, amelyben élünk. Az ezredfordulón Schulze (2000) „élmény-társadalomról”, Beck (2003) „kockázat-társadalomról”, Fukuyama (2002) a „Nagy szétbomlásról” beszél. Alvin Toffler (1980) szerint a társadalom átalakulásának következményei nem kisebb jelentőséggel bírnak, mint az emberi történelem két korábbi nagy változása: a vadászó-gyűjtögető társadalomból a mezőgazdaságiba, majd a mezőgazdaságból az ipariba való átmenet. Az elnevezések és megközelítések közötti különbségek abban rejlenek, hogy a kutatók milyen szempontból ragadják meg a változást. Ám abban mindannyian egyetértenek, hogy a társadalomban valami megváltozott vagy változik.

Ha egy átalakulást szeretnénk megvizsgálni, első lépésként meg kell határoznunk egy „referencia pontot”, tehát ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy miben változott a társadalom amelyben élünk, meg kell jelölnünk egy időszakot, amelyhez képest változott. Ebben nagyon körültekintően kell eljárunk, hiszen maga a referencia-pont kijelölése erősen meghatározza az eredményeket.

Mindezek tisztázása érdekében két kérdésre keressünk választ:

1. Igazán jelentős hatásúak-e a 21. századi társadalmi változások, és valóban új kihívások elé állítják a kor emberét?
2. Milyen különbségeket ragadhatunk meg a 20. század és a 21. század társadalomfejlődése között?

A fenti kérdések megválaszolásához először a makro-társadalmi változásokat vizsgáljuk meg, majd azt, hogy ezek hogyan jelentkeznek mikro-szinten, azaz az egyének szintjén.

Makrotársadalmi változások

Globalizáció. Az utóbbi idők egyik legnagyobb nemzetközi kutatási projektje a „Globalife Projekt”² volt, amelynek során a kutatók a globalizáció hatásainak összetett elemzésére vállalkoztak egy 17 országra kiterjedő nemzetközi adatfelvételben. Megközelítésük³ szerint a globalizáció magába foglalja a piacok internacionalizálódását, a fokozódó versenyt, a networkök (hálózatok) és a tudás felgyorsult terjedését az új technológiák révén, valamint a „váratlan piaci sokkok” növekvő befolyását a gazdaságra. A globalizáció olyannyira mindennapjaink részévé vált, hogy aligha kell magyarázni. A kérdés az, hogy a globalizált világ milyen társadalmi kihívások elé állítja a kor emberét.

Ulrich Beck (2003) szerint az életet veszélyeztető kockázatok – mint a sugárstergyezés, az ökológiai katasztrófák stb. – egyre inkább befolyásolják a társadalmi viszonyokat. Nem határolhatók le időben és térben, nem kompenzálhatók, nem biztosítható ellenük a hatékony „védelem”, és nem jelölhetők meg egyértelműen a felelősök sem, mivel technológiai és gazdasági döntések eredményei. Az individualizáció folytán ezek a kockázatok közvetlenül hatnak az egyénre, közvetítő mechanizmusok nélkül.

Beck szerint ezek a kockázatok háttérbe szorítják a hagyományos konfliktusokat – pl. a javak elosztását – és a társadalom legfőbb jellemzőivé válnak. Ahogy a kockázatok mindinkább tudatosulnak, és egyre nagyobb figyelmet szentelünk nekik, úgy egyre inkább reflexívvé válnak. A „reflexív modernizáció” azt jelenti álláspontja szerint, hogy a társadalom felülvizsgálja önnön működését; ebben a reflexív modernításban immár a kockázatok és nem a javak igazságos elosztása a feladat.

A munka világának változása. A munka világa jelentős változáson megy át a 20. században kialakult viszonyokhoz képest. Beck arra hívja fel a figyelmet, hogy zsugorodik és gyökeresen átrendeződik a történelmileg kialakult keresői tevékenység intézményesült rendszere. Ahogy fogalmaz: „*flexibilis alulfoglalkoztatottság*” figyelhető meg, azaz sokan kiszorulnak a munka társadalmilag szervezett világából, mindeközben új – kevésbé formalizált – kereső tevékenységi formák alakulnak ki.

Daniel Bell (1976) „*posztindusztrializálódásról*” beszél. Szerinte a javakat termelő társadalom folyamatosan átváltozik „*információs*” vagy „*tudástársadalommá*”, és a

2 Lásd erről bővebben: Blossfeld – Hofmeister (2005). A kutatás-sorozat 1999-től 2005-ig tartott, négy jól elkülöníthető fázisban zajlott, központja a bambergi Otto Friedrich Egyetem Társadalmi és Gazdasági Tudományok Kara (Faculty of Social and Economic Science) volt, vezetője Hans-Peter Blossfeld.

3 Az elméleti kutatások eredményeinek egyik legjobb összefoglalója: Mills – Blossfeld – Klijzing (2005).

foglalkoztatott munkaerő belső arányainak változása a társadalom fejlettségének mutatója. Megfigyelhető a hangsúly-áthelyeződés a szekunder szektorról a tercierre, bár a legfejlettebb országokhoz képest a folyamat nálunk az elején jár. A posztindusztriális gazdaság húzóágai tudásigényes ágazatok, mint a számítógépipar, a robottechnika, a kutatás-fejlesztés és az üzleti-információs szolgáltatások – írja Bell. Mindez együtt jár a szabadidős és pihenési elfoglaltságok iránti kereslet erősödésével. Az emberek magukra fordított idejének és értékének növekedése, a képi világ – a tömegkultúra és a reklámok – előretörése, az „érzéki élmények” fokozottabb megbecsülése, és az ezeket az igényeket kiszolgáló ágazatok, szolgáltatások – a vendéglátóipar, a turizmus, a tömegkommunikáció, a kozmetikum- és divatipar, a szórakoztatóipar, a reklámszolgáltatások – fellendülése, ezek jellemzik a legplasztikusabban a posztindusztriális társadalmat.

A hangsúly-áthelyeződés és az említett ágazatok radikális erősödése egyúttal *olyan átalakulást jeleznek, amely kihat a társadalmi rétegződés rendszerére.*

A felsőoktatás expanziója. Megvalósul „a felsőoktatás expanziója”, vagyis a főiskolai, egyetemi hallgatók létszáma drasztikus mértékben emelkedik (Beck, 2003).

A korábban már említett Globalife Projekt szerzői szerint a tudás-alapú társadalmakban a legfontosabb humántőke az iskolázottság és a munkahelyi tapasztalat⁴. Akiknél mindkét forrás hiányzik, azok sokkal nagyobb mértékben ki vannak téve a bizonytalanságból eredő kockázatoknak, míg a felsőfokú végzettséggel és/vagy tapasztalatokkal rendelkezők lényegesen kedvezőbb helyzetben vannak. Vagyis a globalizáció felerősíti – sőt „ápolja, műveli” – a társadalmi különbségeket (Bernardi–Nazio, 2005; Layte és mtsai., 2005). A kevésbé tagolt társadalmakban, ahol mind szélesebb körben biztosítják a továbbtanulást és a felsőoktatáshoz való hozzájutást, lényegesen nagyobb arányban tesznek szert a fiatal korosztályok tudástőkére.⁵ Az olyan társadalmakban, amelyben a tudáshoz való hozzáférés széleskörű, a felnövekvő generációk kevésbé vannak kitéve a globalizáció, vagy a posztindusztriális társadalom kapcsán kialakuló lehetséges veszélyeknek.

Demográfiai változások, migráció. Az ENSZ 2015-ös jelentése⁶ szerint a Föld lakossága a mostani 7,3 milliárdról 2050-re elérheti a 9,7 milliárd főt, 2100-ra pedig

4 A szerzők ezért javasolják a „humán-tőke hipotézist”, illetve azon mérőeszközöket, amelyek a tudás-alapú gazdaságok elvárásainak mérésére alkalmasak (lásd erről bővebben: Mills – Blossfeld – Klijzing, 2005: 9.).

5 Míg a szerzők az Egyesült Államokat, Nagy-Britanniát és Svédországot a „kevésbé tagolt” országok közé sorolták, addig Magyarországot – Németország és Hollandia társaságában – a „rétegzett” országok közé, ahol a fiatalok meglehetősen eltérő oktatási pályákat járnak be (Mills – Blossfeld – Klijzing, 2005: 9.).

6 United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2015). World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables.

akár 11,2 milliárdot. Afrika és Ázsia lakosságának növekedése a legintenzívebb, míg Európában inkább a „természetes fogyás” lesz megfigyelhető. Ezt a folyamatot befolyásolja majd a migráció iránya, azaz Európa lakossága azért nem csökken majd, mert a bevándorlók kompenzálják a lakosságfogyást.

Jelentős migrációs folyamatok zajlanak Európán belül is, ezek szintén kihívások elé állítják a 21. századi társadalmakat.

Egyenlőtlenségek. Beck (2003) a kockázatok növekedését emelte ki, mint a 20. század végi, átalakuló társadalmak legjelentősebb változását. A szerző az ún. „felvonó-effektus”-ról beszél: a társadalmi különbségek megmaradnak, de a legszegényebbek helyzete is lényegesen javul, tehát valójában a posztmodern társadalmak életszínvonalának átlagszintje emelkedik. A vertikális egyenlőtlenségek veszítenek jelentőségükből, horizontálisan azonban „az életpályák differenciálódása” figyelhető meg. A jövedelmi távolságok gyorsabban növekednek, a mobilitás nemcsak felfelé, hanem lefelé is könnyebben, gyorsabban megvalósulhat.

Beck szerint megindul az életutak individualizálódása. A „konstans egyenlőtlenségi viszonyok palástja alatt mindeddig ismeretlen erejű és hatókörű társadalmi individualizálódási folyamat” indult meg és tart ma is (írja Beck, 1997: 425).

Beszélnünk kell azokról a tendenciákról és jelenségekről is, amelyek Magyarországon elmélyítették az egyenlőtlenségeket. A rendszerváltás után ugyanis több válság érte hazánkat, amelyekből a gazdaság és a társadalom azóta sem tud kilábalni. A 90-es években bekövetkező „példátlan méretű gazdasági visszaesés ugyanis két válság időbeni egybeesésének volt tulajdonítható” (Ladányi, 2012: 9). Az egyik a mindenki számára egyértelműen érzékelhető „posztkommunista válság”, azaz az államszocialista rendszer összeomlása, míg a másik egy „posztindusztriális válság”. Napjainkban – írja ezt Ladányi 2012-ben – is két válság egymásra torlódása van hatással a gazdasági társadalmi folyamatokra. Ezek egyike a 2008-as globális válság, míg a másikat „második tranzakciós válságnak” nevezhetjük, amely a nagy ellátó rendszerek – egészségügy, nyugdíjrendszer, oktatásügy, szociális ellátás stb. – megreformálásának elmaradását jelenti. Hiszen a gazdaság szférájában a piac által kikényszerített változások ezekben a rendszerekben nem mentek végbe, azaz az előző rendszer ellátó rendszereit igyekszik működtetni az állam piacgazdaságban.

Mindezek a válságok elmélyítették, kiterjesztették és rendszerszintűvé tették a magyarországi szegénységet, és erősítették az egyenlőtlenségeket.

Ferge Zsuzsa (2006) is több jelenség együttes hatásáról beszél. Szerinte a rendszerváltáskor két mozgás esett egy időbe. Az egyik – az 1990-ben nagyjából a csúcán lévő – globálisan jelentkező, „neoliberális lendület”, amelynek kulcsmozzanatai közé tartozott *„mind a közösségi jóléti rendszerek leépítése a választás szabadsága nevében, mind a munkajogok gyengítése a munkaerőpiac felszabadítása érdekében”* (Ferge, 2006: 483). A rendszerváltás után a *„társadalmi osztályszerkezet”*⁷ – Kolosi és Keller (2010) vizsgálatai szerint – a következőképpen alakult:

„Az elmúlt harminc év társadalomszerkezeti változásainak hátterében meglátásunk szerint az áll, hogy a szocializmusra jellemző – a társadalmat alsó és felső korlátok közé szorító – szabályozás a rendszerváltást követően megszűnt. Adataink mintegy előző állításunkat alátámasztandó, azt mutatják, hogy rögtön a rendszerváltást követően a felső középosztály száma megduplázódott. Az elit kiépülése azonban lassabb folyamat volt: lényegében 2009-re épült ki egy – a nagyságát tekintve az 1982-es szint dupláját kitevő – legfelső réteg. Számarányát tekintve a középosztály (2009-re) lecsökkent: körülbelül az 1982-es szint 70%-ára. A munkásrétegek társadalmi aránya azonban nem változott jelentős mértékben. A depriváltak számában viszont enyhe növekedést figyelhettünk meg. Adatainkkal azt is sikerült igazolnunk, hogy az eliten belüli különbségek nagyobbak, mint a depriváltakon belül mérhetőek, vagyis az elit belsőleg jobban differenciált, mint amennyire a deprivált réteg. Végül az osztályszerkezet tanulmányozása kapcsán azt is megállapítottuk, hogy a társadalom jobbára vertikális és csak kisebb mértékben horizontális tagoltsága húsz évvel a rendszerváltást követően megváltozott, méghozzá úgy, hogy jelentős horizontális különbségek jelentek meg.” (Kolosi – Keller, 2010: 133)

Nincs egyszerű dolgunk tehát, ha a jelenlegi magyar társadalom szerkezetét, annak kialakulási okait, befolyásoló tényezőit vizsgáljuk, azonban egy bizonyos: soha nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy sok szempontból egyedi, közép-kelet-európai viszonyrendszerrel van dolgunk.

Mikrotársadalmi jelenségek

A fent bemutatott makrotársadalmi jelenségeknek természetesen megjelennek a következményei mikroszinten is.

⁷ Osztályszámajuk, összhangban a nemzetközi és hazai rétegződéskutatási gyakorlattal, *„alapvetően a foglalkozási pozícióra épül, ezt a pozíciót azonban korrigáltuk a társadalmi státusszal.”* – írja Kolosi és Keller (2010: 133).

Élmény-központúság. Gerhard Schulze (2000) „*élménytársadalomként*” definiálta a kort, amelyben élünk. Szerinte az élmény már nem egyszerű kísérőjelenség, hanem maga a cél. Nem kifelé, hanem befelé irányuló életfelfogás ez, Schulze-nél ez a fajta belső orientáció nem introvertáltság, hanem élményorientáció.

Többé tehát már nem az a kérdés, hogy *miként* érhető el valami, hanem az, hogy *mit* akarunk tulajdonképpen elérni. A gazdagabb társadalmakban a hozzáférhetőség nem probléma immár, a reáljövedelmek és a fogyasztásra fordítható idő párhuzamos növekedése figyelhető meg. Egyre több lehetőség áll az ember előtt, a kínálat bővülése az élet minden területén jellemző. A szabad választás szükségesszerűsége nap mint nap választás elé állítja az egyént, ez már átvezet „az önmagára reflektáló ember” kialakulására.

Reflexivitás. Anthony Giddens (1991) a megnőtt kockázatokról és az esélyek bővüléséről beszél, de álláspontja szerint a modern intézményeket egybefogó tényezők legalább annyira jelen vannak, mint a bomlasztóak. Szerinte az élet nem is annyira „*biográfiai*” (Beck, 2003), hanem inkább „*reflexív projektum*”. Az egyének, bár érzékelik a tradicionális családi minták felbomlását és az ezzel járó kockázatokat, „*nem húzódnak vissza a külső társadalmi térből, hanem merészen beilleszkednek*” (Giddens, 1991:177).

Schulze (2000) is tárgyalja a reflexivitás fogalmát, nála ez „az önmagáról gondolkodó ember” jelenségét jelöli, akinek az egyik célja, hogy szép életet éljen, és „jó érzéssel hunyja le a szemét a halálos ágyán”. Mivel ez több pusztá hedonizmusnál, és bármit szépnak találhatunk, a hétköznapi élet esztétizálódik. Ezzel közös minták jönnek létre, ennek következtében a makrotársadalmi csoportok – megítélése szerint – kisebb *miliőcsoportokra* bomlanak.

Az egyéni felelősség és az elbizonytalanodás érzete. A folyamatos reflexió, amelynek során választásra és válaszadásra van kényszerítve az egyén, egy másik következménye, hogy saját maga vállalja a felelősséget döntéseiért. Mindeközben ahogy egyre nő a verseny globális szinten, úgy egyre erősödik a bizonytalanság érzete az egyéneken (Blossfeld – Hofmeister, 2005).

Schulze (2000) is vizsgálja ezt a jelenséget. Szerinte a „*nélkülözőknek*” bizonyos értelemben könnyebb, hiszen tudják, hogy mit akarnak elérni. Míg a „*felfelé haladók*” eszközválsággal, addig a „*fent lévők*” értelemválsággal küzdenek, azaz számukra már nem a megélhetés a gond, hanem az értelmes élet kialakítása. Ugyanakkor a lehetőségek kitágulása egyfajta átláthatatlanságot is eredményez. Közös tünetté válik a kiábrándulás. A termékek minősége rendkívül gyors ütemben javul,

és gyorsan el is avulnak, ezért halványul a használati értékük. Akár a kielégülés előtt bekövetkezhet a kiábrándulás, ezért annak keresése szinte szokássá válik – írja Schulze (2000). Mindeközben a mai kor embere attól is fél, hogy „lemarad valamiről”, hiszen a számtalan lehetőség közötti választás mindig a nem-választottról való lemondással jár. Szerinte a divatoknak, trendeknek való megfelelés, illetve annak „hajhász teljesítése” is kiábrándulást eredményezhet.

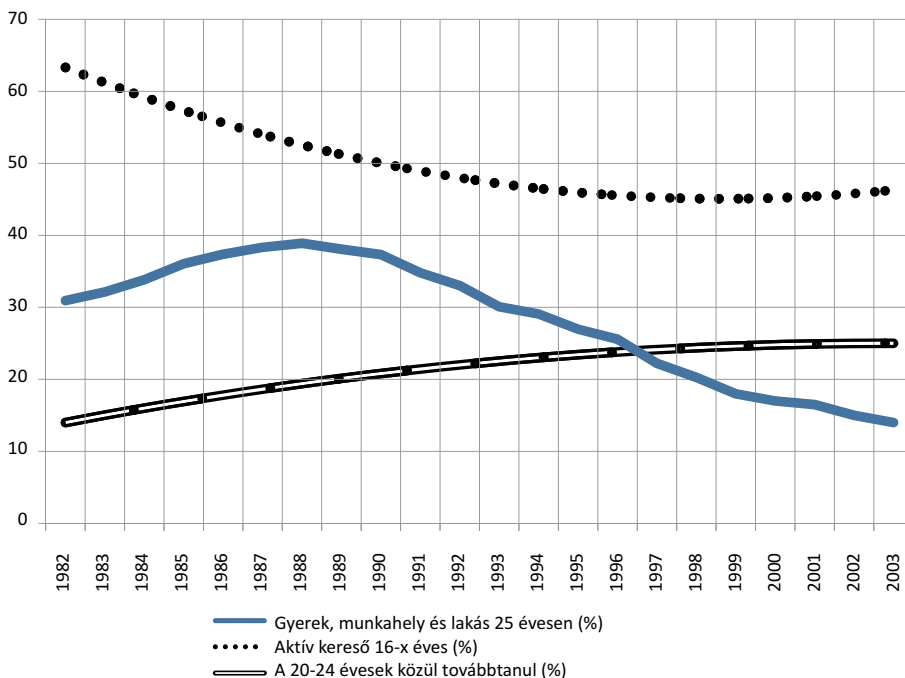
A posztadoleszcens jelenségek. A 20. század második felében jelentek meg az ún. „posztadoleszcens jelenségek”, amelyek először a nyugati társadalmakban, később a posztszocialista államokban is befolyásolták a társadalmak ifjabb generációinak életét. Gábor Kálmán (Gábor – Jancsák, 2004) ezt így foglalja össze: „meghosszabbodott az ifjúsági életszakasz, ugyanakkor a fiatalok egyre korábban önállósodtak (...), átalakultak a szociális feltételek, a család szerepe bizonyos szempontból csökkent, éppúgy, mint a területhez kötődés is. Sokkal nagyobb szerepet kapott a fogyasztás” (Gábor – Jancsák, 2004:8). Magyarországon ez a folyamat a rendszerváltás után gyorsult fel. A Gábor Kálmán és kollégái által elemzett „Ifjúság 2000” vizsgálat adataiból az derült ki, hogy a fiatalabb megkérdezettek inkább jellemző volt az iskolai idő meghosszabbodása, a késői gyerekvállalás, és a „lavírozás” a munka és az oktatás világa között.

Az életút ún. „szekvenciális modelljének” megváltozására hívja fel a figyelmet Somlai Péter (2007) is. Az ipari társadalmakhoz képest megváltozik az életpálya szakaszainak a sorrendje, és ezért „homályossá válnak a felnőttiség kritériumai”. Egyszerűen fogalmazva azt mondhatjuk, már nem lehet minden esetben egyértelműen megítélni, hogy ki nevezhető „felnőttnek” és ki nem.

Az előzőekben kifejtett makrotársadalmi változások is alapvetően hatnak a fiatalok életére és gondolkozásmódjára. A Globalife Projecten túl más kutatási eredmények is arra figyelmeztetnek, hogy a fiatalok súlyos kihívásokkal néznek szembe. A gyermekkor és a felnőttkor közötti „híd szétmorzsolódása” (Land, 1996) örökös téma marad.

Véleményünk szerint a fentebb említett „posztmodern tendenciák” hazánkban is megfigyelhetők. A következő grafikon (lásd az 1. ábrát) jól szemlélteti – mintegy „bizonyítja” – ezt. Az ábrán egy már az 1980-as években elindult tendenciát követhetünk nyomon 2003-ig. Ez a tendencia a meghosszabbodott ifjúkor jelentőségének erősödését jelzi, azaz azon 25 évesek arányának csökkenését, akiknek van gyermeke, rendelkeznek lakással és munkahellyel. Ez a ráta 15 év alatt a felére

csökkent: míg 1988-ban 38,9% volt, 1992-ben 33,0% és 2003-ban már csak 14,2%.⁸

1. ábra: Egyes társadalmi jelzőszámok alakulása Magyarországon (1982-2003) (források: Kolosi - Keller (2010), Laky (2003), Kabai (2009a), illetve „Életünk fordulópontjai I-II.” KSH 2001-2005. (saját számítás))

Individualizáció. Végül ezen a ponton elérkezünk ahhoz a jelenséghez, amely véleményünk szerint a leginkább meghatározza az elmúlt korszak társadalmi történéseit: Beck (2003) szerint az *individualizálódás folyamata során* a történelmileg adott társadalmi kötelékek felbomlanak, a hagyományos „bizonyosságok” megszűnnek, a munka világa megváltozik, ennek következtében új családformák jelennek meg, illetve az egyes társadalmi csoportok között a korábbi különbségek jelentősége csökken. Megfogalmazása szerint az *életmódok pluralizációja* figyelhető meg. Ahogy Schulze (2000), úgy Beck (2003) is hangsúlyozza: az individualizálódás kapcsán az egyének választási lehetőségei megsokszorozódnak, életterveik megvalósíthatóbbakká válnak. Ugyanakkor mindinkább önmagukra vannak utalva életútjuk során. Úgy is fogalmazhatunk, hogy életük alakításában mind inkább *saját magukra kell hagyatkozniuk*, annak minden kockázatát

⁸ Elemzéseinket a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete „Életünk fordulópontjai I – II.” adatbázisán készítettük.

vállalva. Mindezek hatására *megnö az életutakhoz, az életeseményekhez kapcsolódó egyéni döntések szerepe.*

Mi ezen a ponton azt hangsúlyozzuk, hogy az individualizálódás folyamata megköveteli az egyéntől, hogy elgondolkodjon saját egyéni sorsán – ez a korábban már említett *reflexivitás* jelensége – és legyen válasza arra, hogy hogyan tervezi az életútját. „Végezzek el még egy iskolát, vagy inkább menjek el dolgozni?”; „Mikor lépjek tartós párkapcsolatba?”; „Vállaljak-e gyereket?”; „Maradjak az országban, vagy külföldön próbáljak szerencsét?”

Nem azt állítjuk, hogy korunkban az egyének által adott válaszok egyre inkább hasonlítanak egymásra, hanem azt, hogy a 21. században *ezek mellett a kérdések mellett senki nem mehet el.* Azt, hogy mindenkinek meg kell adnia a *saját választát!* Azaz magunknak kell döntenünk az egyéni életutunkról. Soha nem volt még ennek a kihívásnak akkora jelentősége, mint korunkban. Ezért gondoljuk, hogy az individualizálódás az egyik legfontosabb következménye a változásoknak, amelyek elkülönítik a 21. századot a korábbi korszaktól, mivel az egyéni életutak differenciálódása befolyásolja a társadalom rétegződését is. Azt állítjuk tehát, hogy mindezek következtében egy rétegződésmóddal felállítása során *az egyéni életutat „rétegző dimenzióként” kell kezelnünk.*

Új kihívások. Az előbbieken számba vettük azokat a jelenségeket, valamint azok társadalmi hatásait, amelyek – az elmúlt korszakokhoz képest – újfajta kihívások elé állíthatják a 21. század emberét. A globalizáció, a munka világának megváltozása, a felsőoktatás expanziója, a demográfiai változások mellett nem említettünk olyan, egyébként szintén mélyreható jelenségeket, mint a média és az információ felhasználásának változásai, a közösségi médiumok és a „web 2.0” megjelenése stb. Ezt azért tartjuk fontosnak megjegyezni, hogy hangsúlyozzuk: *nem törekedtünk a teljességre, csupán azokat a jelenségeket próbáltuk kiemelni, amelyeket jelen tanulmány szempontjából „húsba vágónak” tekintünk.*

Végül – válaszolva a fejezet elején feltett kérdésekre – azt mondhatjuk, hogy a fent bemutatott jelenségek, illetve azok hatásai elegendőnek bizonyultak ahhoz, hogy kijelentsük: a 21. század embere olyan új kihívások elé néz, amelyek nem voltak számottevőek még a 20. század elején.

III. Az elmúlt fél évszázad rétegződéskutatásairól, annak tanulságairól

A Zsigmond Király Egyetem Társadalomtudományi Kutatóközpontja (ZSKE TKK) felvállalta, hogy megőrzi és továbbfejleszti Angelusz Róbert gazdag hagyatékát, ennek kapcsán újragondolja a *társadalomtagozódás kutatásának klasszikus premiszáit*. Műhelymunkánkban a társadalom tagozódásának empirikus vizsgálatát végezzük. Egy speciális, korábban a műhely vezetője által kidolgozott „*posztmodern rétegződésmo­dell*” továbbfejlesztésén munkálkodunk, amely számtalan szociológiai kihívásra, elméleti és empirikus problémára keresi a megoldást, a válaszokat.

Hogy miért választotta kutatócsoportunk ezt a témát? Erre ad választ Éber Márk néhány gondolata, amelyet „közös mesterünk” halálakor vetett papírra:

„Ha csak tehette, strukturális magyarázatokra törekedett – s ez máris érthetővé teszi, miért gondolta a társadalmi struktúra és a rétegződés témakörét a szociológia esszenciájának. A társadalomkutatónak, ha jól végzi a dolgát, végső soron társas-társadalmi tényezőkből kell magyarázatot adnia az általa vizsgált jelenségekre, a társadalomszerkezet-felfogások pedig éppen e tényező-együttes konceptualizálásához nyújtanak nélkülözhetetlen segítséget. Mint a társadalmi struktúra tárgyának oktatójától, ilyenformán megtanulhattuk tőle, hogy a főbb struktúraelméletekkel és -kutatásokkal azért kell tisztában lennünk, hogy szociológiai magyarázattal szolgálhassunk. A makroösszefüggések megértése ily módon még akkor is szükséges, ha a módszertani individualizmus keretein belül magát a társadalom szerkezetét is magyarázatra szoruló­nak tartjuk.” (Éber, 2010:168)

Azokról a kihívásokról is szól Angelusz Róbert, amelyek alapjaiban kérdőjelezik meg manapság a társadalom szerkezetének hagyományos „hierarchikus” tagozódásmo­delljeit. Ennek kapcsán „a társadalmi látásviszonyok romlásáról” beszél (Angelusz, 1999), mégpedig kettős értelemben is. Egyrészt arról ír, hogy „...még a szociológia modern technikai-módszertani apparátusával is nehéz a lakosság csoportokba szerveződését nyomon követni, s az esetek növekvő számában válik kétsé­gessé egyes személyek és csoportok besorolása” a társadalomkutató szakmán belül (Angelusz, 1999: 5). Másrészt kifejti, hogy míg korábban a társadalom élete „erős csoportspecifikus rendezettségben” zajlott, amely a hétköznapi emberek számára is nyilvánvalóvá tette az elkülöníthető társadalmi csoportok létét és az ő helyüket e rendszerben, manapság jól megfigyelhető köreikben is az elbizonytalanodás: „*hová is tartozom*”... (Angelusz, 1999: 5).

Ulrich Beck – sokat idézett – megfogalmazása szerint általánossá váló tendencia, hogy a társadalomtagozódási szemlélettel szemben „... az osztályok névleges statisztikai csoportosításokká és kategóriákká fakulnak, amelyek a mindennapi életben nem jelennek meg ... eltűnik annak lehetősége, hogy a társadalmi egyenlőtlenség hierarchia-modelljét az életvilág szempontjából értelmezzük ... A valóság búcsút mondott az osztálytársadalmi rétegződési modellekben gondolkodó egyenlőtlenség-kutatásoknak; ellillant előle, és ez a döntő oka annak, hogy a szociológiai egyenlőtlenség-kutatás ... egyre inkább a társadalmi irrelevancia 'duzzogójába' kerül” (Beck, 2003: 243).

Mielőtt végképp eltemetnénk ezeket a hagyományos osztálytársadalmi rétegződési modelleket, tekintsük át azokat az alapkérdéseket, fogalmakat, módszereket, amelyek a magyar társadalom tagozódásának empirikus kutatása kapcsán a leggyakrabban felmerültek az elmúlt ötven évben.

Az alapkérdés így hangzott: „tulajdonképpen mit is kutatunk”? A társadalom szerkezetének immáron nem találjuk az egységes elméleti kereteit és módszertanát sem. Jelentős viták folynak a „társadalmi státus”, a „réteg” és az „osztály” fogalmáról (lásd pl. Lenski, 1999). Jól láthatóak azok a „törésvonalak”, amelyek mentén a társadalom tagozódása szempontjából két szélsőséges nézőpont ütközik: a „társadalmi szerkezet-szemlélet” és az „individualista elmélet”. Ez utóbbi képviselői szerint elhalványulnak a marxi „osztályképződés”, a weberi „közösségképződés” fogalmai és azok modern változatai („az osztály divatjamúlt koncepció” – írja 1996-ban Pakulski és Waters), helyettük új társadalmi kötelékek, életformák alakulnak ki, amelyek inkább az élethelyzet, az életutak és az életstílus (az úgynevezett „élet-fogalmak”) segítségével írhatóak le (pl. Bolte – Hradil, 1984). A legfontosabb kihívást a társadalomkutatók tevékenysége során az jelenti, hogy az „objektív életkörülményektől” mintegy elváljanak a „szubjektív életmódok”, csökken a „rétegspecifikus viselkedésmód”, vagyis alig magyarázható az emberek viselkedése a hagyományos tagozódási modellekkel (Hradil, 1995).

Ugyanakkor egyes társadalmi tagozódással foglalkozó kutatások nem köthetőek egyértelműen egyik megközelítési módhoz sem: egyes szerzők „felváltva használják” a különböző megközelítési szinteket („státus-réteg-osztály”) és paradigmákat („individualista-hierarchikus”), de – ahogy erről Robert Erikson és John Goldhorpe egy helyen ír: „...jó ok van arra, hogy minden egyes tanulmányban egyik vagy másik megközelítés előnyben részesüljön” (Erikson – Goldhorpe, 1987: 30).

Kolosi Tamás modelljei

A kutatásaink során a társadalom tagozódásához kapcsolódó fogalmakat a Kolosi Tamás által javasoltak („premisszák”) szerint használjuk⁹. A legelső tagozódási szinten a „*státuscsoport*” helyezkedik el (lásd a 2. táblázatot). Úgy értelmezhető, hogy egyszerre vesszük figyelembe egy személy vagy csoport (pl. háztartás) minden olyan jellemzőjét, amelyek „releváns, értéktartalommal bíró egyenlőtlenségekhez” kapcsolódnak.

Ha szűkítjük a társadalmi csoportok definiáló dimenzióit azokra a tényezőkre, amelyek más egyenlőtlenségek „okaiként” nevezhetőek meg („viszonykijelölő kategóriák”), akkor jutunk a „*rétegcsoporthoz*”, megalkotjuk a társadalom „*rétegződésmodelljét*”.

Végül „*strukturális modellnek*” nevezzük Kolosi szerint azon „strukturális tényezők” mentén elkülönített csoportok („osztályok”) rendszerét, amelyek a társadalmi újratermelési folyamatban a legfontosabbak, meghatározó jelentőségű, kivételes viszonykijelölő kategóriák mentén különíthetők el.

Előfeltételek (elméletek, paradigmák)		Az egyenlőtlenségek dimenziói	A viszonykijelölő kategóriák	A társadalmi újratermelés mechanizmusai
Empirikus elemzések	Nukleáris megfigyelési egységek (egyének, családok)	Státuscsoportok	Rétegződés	Struktúra

2. ábra: A társadalom tagozódásának különböző szintjei (forrás: Kolosi, 1984: 8.)

Kolosi és munkatársai a '80-as évek elején elkészített empirikus tagozódás-vizsgálataik során alkalmazott modellben a „társadalmi státus” 15 összetevője szerepelt (lásd: Kolosi 1984: 13). Ebből a tizenöt elemi összetevőből hetet vizsgáltak empirikusan, így hozták létre (klaszteranalízissel) a 12 „élethelyzet-csoportot”. A „rétegek” meghatározásához kiválasztották a csoportokba való kerülés meghatározásának szempontjából releváns státusjellemzőket, így az anyagi helyzetet, a lakóhelyet és a foglalkozást. Ezután klaszteranalízissel a változók háromdimenziós terében hozták létre a 11 réteget.

⁹ Lásd részletesebb kifejtését Kolosi (1984) könyvének 6-9. lapjain. További ide vonatkozó elemzései találhatóak még: Kolosi (1982, 1987, 2000).

Itt érdemes még megemlíteni a Kolosi-féle „*L-modellt*”, a méltán híres struktúra-modellt, amelyet 1982-ben publikált¹⁰. A modell olyan, a tulajdonviszonyokra építő elméleti konstrukció, amely a redisztribúciós és piaci viszonyokat, azok társadalmi hatásait magyarázza. A maga korában hitelesen leírta a legfontosabb „osztályokat”, de az azt követő években a társadalmi-politikai változások alapvetően „átírták” a magyar társadalmi viszonyokat.

Ferge Zsuzsa rétegződésmodellje

A Ferge Zsuzsa nevével fémjelzett „rétegződésmodell” (Ferge, 1969) véleményünk szerint a magyar empirikus társadalomkutatás egyik legkiérleltebb kísérlete (szintén fontos „premisszánk”). Rendkívül alapos az elméleti megalapozottsága, ehhez képest viszonylag egyszerű az „empirikus megvalósítása”. Elméleti kutatásai során az egyes tagozódáselméletek „főbb rendező tengelyeit”, azok alapkérdéseit vizsgálta. A legfontosabb kérdések így hangzottak (Ferge, 1969: 38-76):

1. Hol keresik a társadalom tagozódásának eredetét, okait, milyen alapon magyarázzák a tagozódást?
2. Hány tényezőt kell figyelembe vennünk a társadalom tagozódásának leírásakor?
3. Névleges, vagy tényleges csoportok-e a stratifikációs csoportok: csupán azonos tulajdonságú egyedek halmaza, vagy a tagozódás kollektív helyzetekből csoportviszonyok struktúrája?
4. Mennyiben örök a társadalmak tagozódása: történelmileg átmenetinek, vagy mindenkor szükségszerűnek tekintik?
5. Mennyiben szolgálja a társadalom tagozódása a társadalmi harmónia megteremtését, avagy a társadalmi ellentmondások hordozója?
6. Hány csoportot definiálnak: mennyire árnyalt a csoportstruktúra?
7. Hogyan helyezkednek el egymáshoz képest a csoportok a társadalomban: vertikálisan, vagy horizontálisan?

Úgy véli – a válaszokat keresve – hogy a modern társadalom tagozódásának leírásakor „a társadalmi munkamegosztásban létrejövő” lényeges társadalmi viszonyokat kell alapul venni. Ennek során több tényezőt is figyelemmel kell kísérni. Az így kialakított csoportok valós társadalmi viszonyok által meghatározott, hierarchikus alá-fölérendeltségi viszonyban lévő „valós” (sajátos érdekekkel jellemezhető)

¹⁰ Lásd az „alapcikket”: Kolosi (1982).

rétegek, melyek között érdekellentétek alakulnak ki. Számukat – szerinte – nem érdemes egyértelműen meghatározni, hanem a figyelembe vett szempontok és a vizsgálat mélységének függvényében különféle felosztások alakíthatóak ki. Úgy gondolta, a kora magyar társadalmában nincs olyan „egyetlen domináns viszony”, amelyre például Marx és követői az osztályelméletüket alapozták („a termelési eszközök tulajdonviszonya”), így a ’60-as évek magyar társadalma véleménye szerint „nem osztálytársadalom”.

Ezt követően kidolgozta rétegződésmodellje „elméleti dimenzióit”, amelyek a következők: a tulajdonviszonyok, a munkavégzés során kialakuló hatalmi viszonyok, a tudásszint (iskolázottság), a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódás rendszeressége, a munka mezőgazdasági, illetve nem mezőgazdasági jellege, a munkavégzés szellemi-fizikai jellege, a munka alkotó, vagy rutin jellege, a „munkatárgy típusa” (kapcsolat a munkavégzés során az „anyag” megmunkálásával).

Az elméleti dimenziók operacionalizálása révén a következő *rétegcsoportokat* különítette el: I. szellemi foglalkozásúak: 1. vezető állásúak, 2. egyéb szellemi dolgozók; II. fizikai foglalkozásúak nem mezőgazdasági jellegű munkakörben: 1. szakmunkások, 2. betanított munkások, 3. segédmunkások, 4. hivatalsegédek; végül III. mezőgazdasági fizikai dolgozók: 1. állami gazdasági munkások, mezőgazdasági munkakörben, 2. termelőszövetkezeti tagok, mezőgazdasági fizikai munkát végzők, 3. egyéni parasztok, 4. mezőgazdasági napszámosok, alkalmi munkások.

Ferge külön foglalkozott modellje „hiányzó dimenzióival”. Mint kiemelte: „...ma még a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyhez képest másodlagos jelentőségűek” (Ferge, 1969: 131). Ide sorolta például az „előzményeket” (mint a lakóhely, a származás), a „következményeket” (kereset, presztízs), vagy a társadalmi viszonyokhoz „nem közvetlenül kapcsolódó” elemeket (életkor, nem, etnikai és vallási tényezők).

Mindazonáltal – Andorka Rudolf szavaival élve – „...ez a modell tette mintegy ’picképpessé’ a magyar szociológiát a nemzetközi szociológiai fórumokon” (Andorka, 1997: 176).

Angelusz Róbert és Tardos Róbert „kulturális-interakciós” kettős rétegződésmodellje

A továbbiakban Angelusz Róbert és Tardos Róbert „kulturális-interakciós” kettős rétegződés-modelljét vesszük sorra¹¹, de megvizsgáljuk a kutatásaik – magyar és nemzetközi – előzményeit, kapcsolódásait is.

A közvélemény-kutatások azon alapproblémájából indulnak ki, amelyet nap mint nap tapasztalunk: tudniillik „...a rétegződés-modellekkel a vélemények, gondolkodásmódok különbségeit csak nagyon kis mértékben lehet megmagyarázni (...) az a benyomás is megfogalmazható, hogy a rétegződési csoportosítások 'diszkriminatív ereje' az elmúlt időszakban még csökkent is” (Angelusz – Tardos, 1991: 9). Ez a folyamat – újabb publikációik szerint – tovább folytatódott, még inkább kiemelve a közvélemény-kutatások jelenleg használt „magyarázó modelljeinek” gyengeségeit (Angelusz – Tardos, 2005)¹².

A szerzők – az okokat kutatva – arra a megállapításra jutnak, hogy egy tudásszociológiai alapú rétegződésmodell kialakítása vált szükségessé. Az alapprobléma ugyanis véleményük szerint az, hogy a tudati-kulturális jelenségek és a gazdasági-társadalmi helyzetet meghatározó tényezők mind inkább elválnak egymástól. Így a nézetek hasonlósága mögött sokkal nagyobb szerepet játszanak az interakciós kapcsolatok, a kommunikációs csatornák, valamint az élmények hasonlósága, mint a klasszikus szociológiai magyarázó tényezők hatásai.

Ezt a diszkrepanciát a kettős rétegződési viszonyrendszer között erőteljesen növelik a mélyreható, radikális társadalmi változások, a „nagysodrású” mobilitási folyamatok. Ennek következtében viszonylagos önállóságra tesznek szert a gazdasági-pozicionális helyzethez képest a gondolkodásmódok, viselkedésminták és normák.

A releváns magyarázó változókat keresve elsősorban az „interakciós közelség-távolság” viszonyrendszerére hívják fel a figyelmet a szerzők. A tényleges kommunikációs kapcsolatok a legfontosabbak megítélésük szerint a vélemények, viselkedésminták, gondolkodásmódok közeledése szempontjából. Mindezek feltételezik az interakciók bizonyos sűrűségét, a kommunikációs csatornák hasonlóságát, a térbeli közelséget, valamint az élményvilág, a gondolkodásmód bizonyos időbeli

11 A koncepciójuk részletesebb kifejtését lásd: Angelusz – Tardos, 1991. Előzmény: Angelusz – Tardos, 1987.

12 Lásd például a 2002. április „fekete napját” a közvélemény-kutatóknak (Marián, 2002). Megítélésünk szerint nem a „Gallup-elv” mondott csődöt, ma is érvényes a „ki mint él – úgy ítél” tétel, csak a hagyományos rétegződésmodellek – amelyek alapján meghatározzák a „ki mint él” dimenziót – immáron nem alkalmasak erre a célra.

szinkronitását. Az ide vonatkozó nemzetközi szakirodalom¹³ és saját korábbi kutatási tapasztalataik alapján a szerzők *három olyan ismérv-csoportot* neveznek meg, amelyek alapvetően befolyásolják a különböző nézetrendszerek, mentalitásmódok kialakulását, működési mechanizmusait:

- A gazdasági pozíciók;
- A tudások, kulturális készségek, jártasságok stílusa, irányultsága; valamint
- A *társas-társadalmi* miliő, a kapcsolatok hálózata.

Egy társadalom rétegződési viszonyai szempontjából alapvető jelentősége van e három tényező-együttes kölcsönhatásának, az egymásba fonódásuk mértékének, illetve különválásuknak, hogy milyen arányban jutnak szerephez az egyes gondolkodásmódok kialakulásában. Így fogalmazznak a szerzők:

„Kiinduló feltevésünk az, hogy a mai magyar társadalomban a gondolkodásmódok kialakulása a gazdasági pozíciók mellett a (fenti értelemben vett) tudásstílusoknak és a társadalmi miliőeknek, a társas-társadalmi hálózatoknak ('network'-öknek) viszonylag önálló közvetlen szerepe van. Feltételezésünk szerint az utóbbiak viszonylag szorosan összefonódnak, és együttesen erősebben határozzák meg a nézetrendszereket, mint más – így a gazdasági alapú – csoportosítások. A kulturális-kommunikációs rétegződés felvázolásakor e két tényezőcsoportnak alapvető konstitutív szerepet tulajdonítunk.” (Angelusz – Tardos, 1991: 11)

Szelényi Iván és Manchin Róbert „Megszakított polgárosodás” elmélete: példa az életút stratifikációs jelentőségére

Szelényi Iván és Manchin Róbert a '80-as évek közepén vizsgálták a családi termelés jellegét, mértékét és önfenntartási, illetve piaci orientációját, s mindezt igyekeztek a termelők piaci háttéréhez kapcsolni. Kutatási eredményeiket – érthető okoknál fogva – nem publikálhatták Magyarországon, csak 1990-ben jelenhetett meg közösen írt tanulmányuk (Szelényi – Manchin, 1990). Három – felfogásuk szerint egymásra épülő – választható elméletet mutatnak be a szerzők cikkükben: a „proletarizálódás-elméletet”, az „új munkásosztály” vagy „parasztmunkás-réteg” elméletét és a „megszakított polgárosodás” elméletét.

Abból indultak ki, hogy „... az átalakulás bonyolult szakaszában lévő, az állami szocializmusban lévő falvak társadalmi szerkezetében több, részben egymást kiegészítő, részben egymásnak ellentmondó folyamat zajlik” (Szelényi – Manchin, 1990: 382).

13 Például: (Burt, 1982), (Blau, 1977), (Blau, 1984), (Bourdieu, 1978), (Bourdieu, 1979), (Collins, 1979), (Di Maggio, 1985), (Eisenstadt, 1986).

Elméletük szerint legalább *négyféle falusi életút* különböztethető meg: a kádereké, a proletároké, a paraszti munkásoké és a vállalkozóké. Nem tartható tehát az a – korábban a „szovjet típusú mezőgazdaság hivatalos teoretikusai” által vallott – nézet, hogy a mezőgazdaságban dolgozók döntő többsége proletarizálódik, azaz tulajdon nélküli bér munkásai lesznek az államosított mezőgazdasági vállalkozásokban.

Az egyéni életutakban azokat az elemeket keresték, amelyek a vállalkozói szellemnek a meglétére, vagy hiányára utalnak. És itt remélik megtalálni azt a „hiányzó láncszemet”, amely a harminc vagy negyven évvel ezelőtti családi háttér hatását magyarázza. Úgy gondolták, a családon belüli korai szocializáció, az iskolai életút, a belsővé vált értékek (vagy más szavakkal: a „kulturális tőke – emberi tőke”¹⁴) generációk közötti átadása révén magyarázhatók ezek az új strukturális különbségek. Ebben a helyzetben a leegyszerűsített marxi elmélet valószínűleg akkor elegendő, amikor már kialakult a vállalkozói viszonyrendszer, és örökölheto a magánvagyon, *maga a folyamat csak ezen új strukturális elem – az életút – révén írható le.*

A társadalomstruktúra-elemzésnek ez a válfaja, amikor a vizsgálatok központjában az életút áll, nem ismeretlen a korabeli nyugati szociológiai irodalomban sem. Kiváló képviselője Edward Thompson, aki elvetette a marxista strukturalizmus szemléletét, amelyben szerinte „üres dobozok” csupán az osztályok, szemben az ő felfogásával, amely szerint *az osztály egy „történet”, melyben az egyén aktivitása* döntő jelentőséggel bír (Thompson, 1963). Az ilyen jellegű „aktivista” nézőpont szerint az osztállyá alakulás folyamatának elemzésekor az egyéni átélés központi jelentőségű. Szelényi és munkatársa nem titkolja, hogy vonzódnak ehhez a felfogáshoz, de annál tovább is akarnak lépni: Thompson és mások (pl. Michael Burawoy, vagy David Stark) szerint a legfontosabb osztálytörténet a „kollektív politikai cselekvés”. Hasonló életút-közpon tóú osztályszemlélet bukkan fel a magyar gyárakban vizsgálódó nyugati marxista szociológusok¹⁵ műveiben is a ’80-as években, akik azt tapasztalhatták, hogy jelentős önállóságra tesznek szert, burkolt osztályharcuk igen hasonlít a falusi „félproletárok” életstratégiáira.

Szinte minden – általunk hasznosnak ítélt – elemet, metodológiai fogást igyekeztünk beépíteni modellünkbe, sok szempontból a modell logikai felépítése is visszavezethető más kísérletekre. Az alábbiakban összegezzük, hogy *„kitől mit veszünk át”*:

14 Szelényi Iván Bill Martinnal írott cikkében behatóan foglalkozik a „szimbolikus uralom” elméletével kapcsolatban Pierre Bourdieu és Alvin Gouldner ellentétes elméletével, illetve John Roemer és Erik Wright „kompromisszumos” megoldásával (az „emberi tőke” módosított fogalmát használva). Lásd: (Martin – Szelényi, 1990).

15 Lásd: (Burawoy, 1986), vagy David Stark előadását az American Sociological Association 1985-ös évi gyűlésén.

- A társadalom tagozódásához kapcsolódó fogalmakat a *Kolosi Tamás* által javasoltak szerint igyekszünk használni: státuszmodellt, rétegződésmodellt és struktúramodellt különböztetünk meg. Ha nem egyértelmű a megközelítés szintje, azaz valamely megközelítés nem sorolható be a három típusú csoportosítás egyikébe sem, akkor a „tagozódás”, vagy a „stratifikáció” kifejezéseket alkalmazzuk.
- A többdimenziós stratifikációs modell ötlete *Gerhard Lenski* „többdimenziós osztályrendszerére” épül, melyet *Angelusz Róbert és Tardos Róbert* „kulturális-interakciós” kettős modelljében látunk viszont a magyar stratifikációs irodalomban. Nem titok: ránk ez a modell hatott a legtermékenyítőbben, talán innen sikerült a legtöbbet beemelni saját konstrukciónkba.
- *Ferge Zsuzsa* rétegződés-modelljének felépítéséből is számtalan elemet átvevünk. Különösen sokat merítünk abból az összetett idiografikus oksági sémából, amelyben felvázolja a „hiányzó dimenziók” összetevőit, kapcsolódásukat a *munkajelleg-csoportokhoz*. Az „előzmények”, a „következmények” és a „közvetlenül nem kapcsolódó elemek” között számtalan olyan található, amelyet mi is beépítünk modellünkbe (pl. a származás, a lakóhely, a nem, a kereset). A főbb *magyarázandó változók* is hasonló jellegűek dolgozatunkban: a rétegződés-modellje empirikus verifikálásakor Ferge – többek között – az életmódot elemzi, azon belül is elsősorban a kulturális helyzetet.

Talán még ez a közel sem teljes felsorolás is érzékelteti: modellünk számtalan lényegesebb mozzanata korábbi kutatásokból származik. A kísérleteink újdonsága abban fogalmazható meg, hogy egyrészt *igyekeztünk a többféle forrásból eredő elemeket összebékíteni*, másrészt egy olyan többdimenziós tagozódási modell mellett tettük le a voksunkat, amelyben *az életútnak stratifikációs jelentőséget tulajdonítunk*. Miután ez sem előzmények nélkül való a magyar szociológiai irodalomban (gondoljunk itt *Szelényi Iván* és *Manchin Róbert* – fentebb idézett – „megszakított polgárosodás” elméletére, de ide sorolhatjuk *Somlai Péter* kitűnő *családszociológiai vizsgálatait* is – lásd pl. *Somlai, 2002*), valójában nem hogy az elhatárolódás igényével nem lépünk fel, hanem csupán *annyiban kívánjuk „elhagyni a kutatások rutinösvényeit”, hogy közben „nem dobjuk el a térképeket”*. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy *„más ösvényeken”, de „ugyanazon a tájon” barangolunk* (tiszteltetben tartva egyes „kutatási premisszákat”), mint mestereink és kollégáink, amikor megpróbáljuk feltérképezni az *„individualizálódó-reflexív jelenségeket”* az ezredforduló magyar társadalmában.

IV. A négydimenziós rétegződésmodell újraépítése – empirikus eredmények

A bemutatásra kerülő modellünk legfontosabb előzménye Kabai az „Ifjúság 2000” című adatbázisának elemzése során felállított modellje. Ebben az elemző négy rétegtképző dimenziót különít el: 1.) az „előzmény-elemeket”; 2.) a „háttér-elemeket”; 3.) az „életút-elemeket” és 4.) a „saját réteghelyzetet”.

- Az „előzmény-elemekhez” tartoznak a család jellemzői, így a magasabb társadalmi státusú szülő státusmutatója. Ezt a mutatót foglalkozásuk és legmagasabb iskolai végzettségük alapján hozta létre, majd egy (a megkérdezett nyelvtudása, számítógép- és internet-használata, középiskolás korában a különórák száma, a háztartása fogyasztási státusza, valamint kapcsolati tőke-indikátorai alapján létrehozott) változó révén rendezte sorba az apa és az anya státuszmutatóit. Az ezen változó szerinti magasabb érték képviseli a „szülők réteghelyzetét” (egy „hierarchikus veleszületett” paramétert alakított ki).
- A „háttér-elemek” dimenziója a lakóhely, a fogyasztási státusz és a nem alapján létrehozott csoportokat tartalmazza.
- Az „életút-elemek” a szülői otthonról való leválás, az iskola vagy iskolák befejezése, az első munkába állás, a házasság/tartós párkapcsolat és az első gyermek születése bekövetkezésének mutatói mentén elkészített klaszter-csoportok rendszere.
- Negyedik elemként a megkérdezettnek a „saját réteghelyzete” került be a modellbe. Itt elemezte a megkérdezett iskolázottságát, gazdasági aktivitását és a foglalkozását.

A MIK2016 adatainak empirikus elemzése a speciális rétegződésmodellünk alkalmazása révén

A „Magyar Ifjúság” 2012. és MIK 2016 évi adatbázisainak elemzése során hasonló logikát alkalmaztunk a rétegződéskutatásainkban, mint azt fentebb leírtuk. Konstruáltunk több „magyarázandó változót” (egy eleműeket és összetetteket), illetve a „négydimenziós rétegződésmodellünk” („magyarázó változók”) empirikus megfelelőit. Mind a magyarázandó, mind a magyarázó változók konstruálása során azzal kellett szembesülnünk, hogy az adatbázisok tartalma és mérete is változik. Ez utóbbi különös gondot okozott a 2016-os adatbázis elemzése során, mivel a speciális rétegződéskérdéseink (életút-elemek) csak egy 2000 fős almintában szerepeltek, szemben a korábbiakkal, amikor a teljes 8000 fős mintában szerepeltek ezek a kérdések.

Vizsgálatainkat úgy építettük föl, hogy *csak a 25-29 évesek válaszait vettük alapul* abból a megfontolásból, hogy az ő esetükben már a felnőtté válás, az integrálódás a „felnőttek társadalmába” nagyrészt beindult. Elsősorban az életesemények beemelése tette indokoltá ezt a szűkítést.

A következőekben a magyarázandó változó konstrukciójának menetét mutatjuk be, ezt követően – a fenti elméleti megfontolásainkra, „premisszákra” építve – ismertetjük a rétegződés általunk relevánsnak gondolt változóit, empirikus modelljét.

A „magyarázandó változók”

Az „Ifjúság 2000” adatbázison végzett empirikus kísérleteink során az indikátorok rendkívül tág köréből merítettünk. Az „összesített életmód-indikátorunkat” 18 dimenzió mentén építettük föl (lásd erről bővebben: Kabai, 2006:180.). Vizsgáltuk – többek között – válaszadóink „beilleszkedését az E-társadalomba”, a droghasználatot, politikai-közéleti érdeklődésüket, előítéletességüket, művelődési-szórakozási szokásaikat, kapcsolati rendszerüket stb.

A 2012-es és 2016-os adatbázison elsősorban a válaszadóink elégedettségének indikátoraira koncentráltunk. Mindkét esetben rendelkezésünkre állt 8 ugyanolyan indikátor az elégedettséggel kapcsolatban, amelyek az élet különböző területeire vonatkoztak, illetve egy „összefoglaló kérdés”. A MIK 2016 kérdőívében a „P/19” kérdéssorral foglalkoztunk, amelynek kérdéseit, elemszámait és átlagértékeit (az ötfokú skálákon) a 2. táblázatban mutatjuk be.

„Mennyire elégedett Ön a következő dolgokkal?”	Átlagok
1. partnerkapcsolataival	4,19
2. baráti kapcsolataival	4,23
3. munkavállalási lehetőségeivel	3,57
4. jelenlegi életszínvonalával	3,49
5. anyagi helyzetével	3,33
6. tanulás lehetőségeivel	3,68
7. személyes élettervei megvalósításának esélyeivel	3,57
8. jövőbeli kilátásaival	3,52
9. mindent egybevetve azzal, ahogyan most él	3,64
„Összesített elégedettségmutató”	3,66

2. táblázat: Az elégedettséggel kapcsolatos kérdések és az átlagértékek a MIK 2016 kutatásban. (N = 727) Átlagértékek az ötfokú skálán. (forrás: MIK 2016, saját szerkesztés)

Ahogy korábbi rétegződésmo­dell-kísérleteinknél, itt is létrehoztunk a fenti kilenc kérdésből egy aggregált magya­rázandó változót az „összesített elégedettségmutató”-t, amelynek segítségével tesztelni tudjuk a rétegződés dimenziók érvényességét. E változónk konstrukciójának lényege: összevontuk az első nyolc „elemi változót” (összeadtuk az értékeket rekordonként, majd elosztottuk nyolccal), ezt az átlagértéket hozzáadtuk a 9. kérdés értékéhez és elosztottuk kettővel. Ezt az összesített értéket használtuk a továbbiakban (lásd a fenti 2. táblázat utolsó sorában).

A rétegeképző dimenziók

A *szülői réteghelyzet* dimenzióját az apa és az anya réteghelyzetének „egyesítésével” konstruáltuk. Az apa réteghelyzetét 9 kategóriába soroltuk a legmagasabb befejezett iskolai végzettség és a foglalkozás (vagy utolsó foglalkozás) alapján. Hasonlóképpen jártunk el az anya esetében is. A már meglévő „apa réteghelyzet” változót azon értékeknél írtuk felül az anyáéval, ahol az utóbbi magasabb értéket képviselt, így jött létre az összevont szülői réteghelyzet 9 kategóriája, a szakképzetlen mezőgazdasági fizikai munkástól a felsővezetőig.

Az *életút* dimenziója a következő éle­tesemények figyelembevételével jött létre:

1. Elköltözés a szülői otthonból;
2. Élettársi kapcsolat vagy házasság;
3. Első munkavállalás;
4. Első gyermeke megszületése;
5. Tanulmányok befejezése.

Mind az öt éle­tesemény változó esetében három kategóriát különítettünk el: (a) nem történt meg a kérde­zés időpontjáig, (b) megtörtént ... éves koráig, (c) megtörtént ... éves kora után. Az egyes éle­teseményeknél a „fordulópontot” külön határoztuk meg: a gyermekvállalás, a párkapcsolat és az elköltözés esetében 23 év, a tanulmányai befejezése és a munkavállalás esetében 19 év.

A *háttérellemek* dimenziója a válaszadó neve, az „anyagi helyzete” (vannak-e megélhetési gondjaik, félre tudnak-e tenni stb.) és a lakóhelyül szolgáló település típusának (község, város, nagyváros, főváros) összevonásából jött létre.

Végül a *saját réteghelyzet* dimenziójának megalkotásakor az iskolai végzettséget (8 általános, szakmunkásképző, érettségi, diploma) és a Ferge-féle „munkajelleg-csoportokat” (nem aktív, mezőgazdasági fizikai, segédmunkás, betanított munkás, szakmunkás, egyéb szellemi, beosztott diplomás, vezető) vettük figyelembe.

Az „összesített elégedettségmutató” átlagértékeinek alakulását mutatjuk be a négy rétegtképző dimenzió egyes („szélsőséges”) csoportjait összehasonlítva. A *szülői réteghelyzet* („Honnan jött?”) mutatója összesen 9 kategóriát tartalmaz. Az elégedettségmutatónkkal erős, szignifikáns kapcsolatban áll (a *variancia-analízis*¹⁶ „F-próbájának” eredményeit lásd a lábjegyzetben¹⁷). Az alábbi táblázatban bemutatjuk azokat a rétegcsoportokat, amelyek a legkedvezőbb és a legkedvezőtlenebb elégedettségi átlagértékkel rendelkeznek (lásd a 3. táblázatot).

Szülői réteghelyzet („Honnan jött?”)	Átlagok
Beosztott diplomás (N=100)	3,97
Közép- és felső vezető (N=22)	3,96
Beosztott szellemi (N=140)	3,92
(...)	
Mezőgazdasági fizikai munkás (N=26)	3,31
Betanított munkás (N=54)	3,23
Segédmunkás (N=54)	2,94
A teljes minta (N=721)	3,66

3. táblázat: Az elégedettséggel kapcsolatos összesített mutató átlagértékei a Szülői réteghelyzet szerint. MIK 2016 (N = 721) Átlagértékek az ötfokú skálán.

Az életút csoportok („Hogyan jutott idáig?”) mutatója összesen 19 kategóriát tartalmaz. Az elégedettségmutatónkkal erős, szignifikáns kapcsolatban áll (a *variancia-analízis* „F-próbájának” elfogadási valószínűsége: $P < 0,001$; a „magyarázott szórás: Eta-négyzet = 16,6 százalék). Az alábbi táblázatban bemutatjuk azokat az életútcsoportokat, amelyek a legkedvezőbb és a legkedvezőtlenebb elégedettségi átlagértékkel rendelkeznek (lásd a 4. táblázatot).

¹⁶ A variancia-analízis (vagy *szórás-elemzés*) lényege: ha a függő változónk magas mérési szintű, míg a független változó alacsony, a függő változó szóródását két részre bonthatjuk: a csoportosított kategóriák közötti és az azon belüli szórásra. Az előbbi a független változó által „magyarázott”, míg az utóbbi a „nem magyarázott” szórása a függő változónak. A „teljes varianciát” e két elem összegeként definiálhatjuk. A „külső” és a „teljes” varianciák hányadosát E-négyzetnek nevezzük (a magyarázó változó által „megmagyarázott hányad”- a százszorosa a magyarázott szórás százalékarányával egyenlő). Az F-próba teszt-statisztika révén dönthetjük el, hogy a magyarázott hányad elég nagy-e ahhoz, hogy „szignifikáns összefüggésről”, magyarázatról beszéljünk. (Az F-próba R^2 értéke a megmagyarázott hányad torzítatlan értékét adja.) (Lásd erről: Székelyi-Barna, 2002: 166-175.)

¹⁷ A statisztikai próba elfogadási valószínűsége: $P < 0,001$; a „magyarázott szórás: Eta-négyzet = 14,1 százalék.

Életút csoportok („Hogyan jutott idáig?”)	Átlagok
Kapcsolatba lépett 23 év után - nincs gyermeke - elköltözött otthonról - tanulmányait 19 év után befejezte - munkavállalás 19 éves kora után (N=45)	4,35
Kapcsolatba lépett 23 éves kora után - van gyerek - tanulmányait befejezte - munkavállalás megtörtént (N=51)	4,04
Kapcsolatba lépett 23 éves kora után - nincs gyermeke - nem költözött el otthonról (N=41)	3,95
(...)	
Kapcsolatba lépett 23 éves koráig - nincs gyermeke - tanulmányait befejezte - munkavállalás megtörtént (N=22)	3,75
Kapcsolatba lépett 23 éves koráig - nincs gyermeke - tanulmányait 19 éves koráig befejezte - munkavállalás 19 éves koráig (N=36)	3,29
Kapcsolatba lépett 23 éves koráig - van gyermeke - tanulmányait 19 éves koráig befejezte -, munkavállalás 19 éves koráig (N=51)	3,10
A teljes minta (N=721)	3,66

4. táblázat: Az elégedettséggel kapcsolatos összesített mutató átlagértékei az Életút csoportok szerint. MIK 2016 (N = 721) Átlagértékek az ötfokú skálán. ** (p < 0,001)

A *háttérelmek* („Milyen körülmények között?”) mutatója összesen 24 kategóriát tartalmaz. Az elégedettségmutatónkkal erős, szignifikáns kapcsolatban áll¹⁸. Az alábbi táblázatban bemutatjuk azokat a csoportokat, amelyek a legkedvezőbb és a legkedvezőtlenebb elégedettségi átlagértékkel rendelkeznek (lásd az 5. táblázatot).

Háttérelmek („Milyen körülmények között?”)	Átlagok
Nő, városi, középső harmad (N=10)	4,38
Nő, nagyvárosi, felső harmad (N=14)	4,05
Férfi, városi, felső harmad (N=32)	4,01
(...)	

¹⁸ A variancia-analízis „F-próbájának” elfogadási valószínűsége: $P < 0,001$; a „magyarázott szórás”: Eta-négyzet = 14,7 százalék.

Nő, községi, alsó harmad (N=43)	3,26
Férfi, városi, alsó harmad (N=38)	3,22
Férfi, községi, alsó harmad (N=56)	3,19
A teljes minta (N=721)	3,66

5. táblázat: Az elégedettséggel kapcsolatos összesített mutató átlagértékei a Hátterelemek szerint. MIK 2016 (N = 721) Átlagértékek az ötfokú skálán. (forrás: saját szerkesztés) ** (p < 0,001) (forrás: saját szerkesztés)

A *saját réteghelyzet* („Hova jutott?”) mutatója összesen 21 kategóriát tartalmaz. Az elégedettségmutatónkkal erős, szignifikáns kapcsolatban áll¹⁹. Az alábbi táblázatban bemutatjuk azokat a rétegcsoportokat, amelyek a legkedvezőbb és a legkedvezőtlenebb elégedettségi átlagértékkel rendelkeznek (lásd a 6. táblázatot).

Saját réteghelyzet („Hova jutott?”)	Átlagok
Beosztott diplomás egyetemi (MA) diplomával (N=30)	4,27
Beosztott diplomás főiskolai (BA) diplomával (N=73)	4,17
Közép- és felsőszintű vezető (N=13)	3,99
(...)	
Betanított munkás (N=52)	3,35
Nem dolgozik, már dolgozott, 8 általánossal (N=25)	2,97
Segédmunkás (N=35)	2,91
A teljes minta (N=721)	3,66

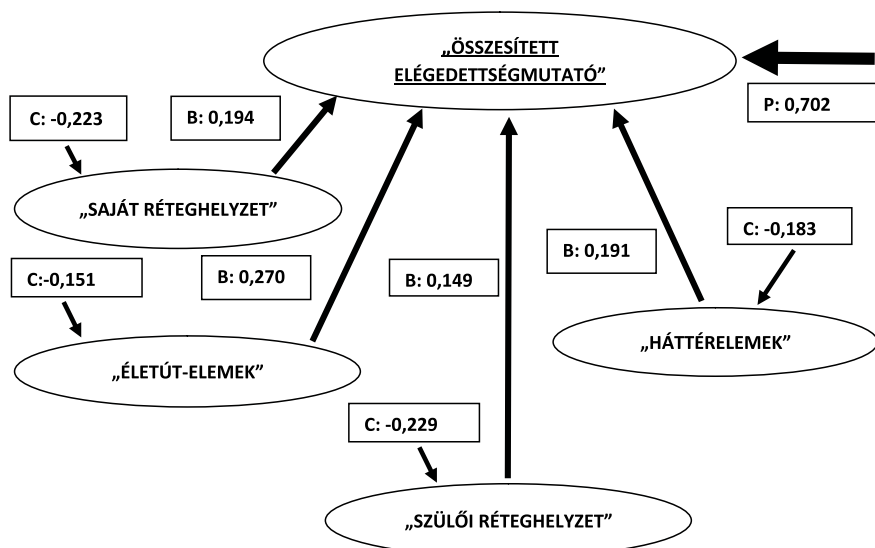
6. táblázat: Az elégedettséggel kapcsolatos összesített mutató átlagértékei a Saját réteghelyzet szerint. MIK 2016 (N = 721) Átlagértékek az ötfokú skálán. (forrás: saját szerkesztés) ** (p < 0,001)

A teljes faktoriális modell

A következőkben azt mutatjuk be, hogy a fentiekben konstruált négy rétegtípus tényező mentén hogyan építettük fel azt a „teljes faktoriális modellünket”, melynek magyarázandó változója a „összesített elégedettségi mutató”. Miután a „Rétegtípus-déskötetünkben” már részletesen leírtuk, hogyan működik ez a speciális többdimenziós – a variancia-analízisre épülő – statisztikai oksági modell (lásd: Krisztián-Kabai, 2018), itt eltekintünk ennek részletesebb ismertetésétől.

¹⁹ Az „F-próba” elfogadási valószínűsége: P < 0,001; az Eta-négyzet = 17,5 százalék.

A másik speciális eljárás, amelyet alkalmaznunk kellett a modell felépítéséhez, a rétegtképző tényezők összevonása. Miután eredeti méretüknél fogva „nem fértek be a modellbe”, csökkentenünk kellett a változók attribútumainak számát egységesen nyolcra. Ezt egy „dominánsan deduktív” módszerrel (keresztáblák, variancia-analízis kombinált alkalmazásával – a „magyarázó erő” veszteségeinek minimalizálásával) oldottuk meg. Végül eljutottunk egy olyan statisztikai modellig, amely már egyszerre tartalmazza mind a négy magyarázó változónkat. Ennek a teljes faktoriális modellnek mutatjuk be a következő ábrán a legfontosabb eredményeit (lásd a 3. ábrát).

3. ábra: A rétegtképző tényezők „teljes faktoriális modellje” az összesített elégedettségmutatóra. (forrás: MIK 2016) (N=669)²⁰ ** (p < 0,001)

Mint ahogyan az adatokból is leolvasható, a négy tényező együttes magyarázó ereje 29,8 %, vagyis a „be nem vont változók” 70,2 %-ot magyaráznak a „összesített elégedettség” változó heterogenitásából (lásd a 3. ábrán a „P” értéket).

Az ábra adataiból az is leolvasható, hogy az életút elemek hatása a legerősebb az elégedettség alakulására²¹. A második legerősebb magyarázó változó a saját

20 A „B”: Béta-értékek, „C”: a Béta értékek eltérései az Étáktól, „P”: a be nem vont változók magyarázó ereje – tehát a négydimenziós modellünk együttes magyarázó ereje: R-négyszet = 0,298.

21 Itt a Béta értéke 0,270 – azaz a többi változó „interakcióit” és „interferenciáit” kiszűrve is 27,0 százalékos „magyarázó erőről” beszélhetünk, a „relatív veszteség” a kölcsönhatások eredményeként -0,151 – lásd a „C” értéket.

réteghelyzet, a harmadik a háttérelemek²², míg a – relatíve – leggyengébb a szülői réteghelyzet magyarázó ereje²³.

Empirikus eredményeink azt bizonyítják, hogy a posztmodern világban élő fiatalok helyzetét alapvetően – a „klasszikus rétegtképző tényezőknél” erősebben – meghatározza az életútjuk alakulása, vagy ahogy Giddens (1991) fogalmaz, az élet manapság egy sajátos „*reflexív projektum*”. Igazolva látjuk tehát a MIK 2016 adatain alkalmazva is négydimenziós rétegződésmodellünk relevanciáját.

Hivatkozások

- Andorka Rudolf (1997): *Bevezetés a szociológiába*, OSIRIS Kiadó, Budapest
- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (1991): *Kulturális-interakciós rétegződés*. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.) *Hálózatok, stílusok, struktúrák*, ELTE Szociológiai Intézet és Magyar Közvélemény-kutató Intézet, Budapest
- Angelusz Róbert (szerk.) (1999): *A társadalmi rétegződés komponensei*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Beck, Ulrich (1997): *Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése*, In: Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest,
- Beck, Ulrich (2003): *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*, Századvég Kiadó, Budapest
- Bell, Daniel (1976): *The Coming of Post-Industrial Society*, Basic Books, New York
- Bernardi, Fabrizio – Nazio, Tiziana (2005): *Globalization and the Transition to Adulthood in Ital.*, In: Blossfeld, Hans-Peter – Klijzing, Erik – Mills, Melinda, Kurz, Karin (szerk.) *Globalization, Uncertainty, and Youth in Society*. Edward Elgar, London
- Blossfeld, Hans-Peter – Hofmeister, Heather (2005): *Life Course in the Globalization Process*, Otto Friedrich University, Bamberg
- Bolte, Karl – Hradil, Stefan (1984): *Sozial Ungleichheit in der Bundesrepublik Deutschland*, Leske-Budrich, Opladen
- Burawoy, Michael (1986): *Mithologies of the Work: A Comparison of Firms in State Socialism and advanced Capitalism*, *American Sociological Review*, 5. szám

²² A Beta értéke 0,194, illetve 0,191.

²³ A Beta itt csak 0,149.

- Éber Márk (2010): *Perspektivikus szociológia*. Angelusz Róbertől, aki előttünk jár, Szociológiai Szemle 3. szám
- Erikson, Robert – Goldhorpe, John (1987): Commonality and variation in social fluidity in industrial nations, *European Sociological Review*, 3. szám
- Ferge Zsuzsa (1969) *Társadalmunk rétegződése*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Ferge Zsuzsa (2006): *Struktúra és szegénység*. In: Kovách Imre (szerk.): Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon, Napvilág Kiadó, Budapest
- Fukuyama, Francis (2002): *A Nagy Szétbomlás*, Európa Könyvkiadó, Budapest
- Gábor Kálmán – Jancsák Csaba (szerk.) (2004): *Ifjúsági korszakváltás, Ifjúság az új évezredben*, Belvedere Kiadó, Szeged
- Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity*, Polity Press, Cambridge
- Hradil, Stefan (1995): *Régi fogalmak és új struktúrák. Miliő-, szubkultúra- és életstílus-kutatás a 80-as években*, In: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules (szerk.) Társadalmi rétegződés, Aula Kiadó, Budapest
- Iharosi Tamás – Kenéz Anikó (2018): *A négydimenziós rétegződésmo­dell újraépítése*. In: Kabai Imre – Kenéz Anikó – Iharosi Tamás (szerk.): Hol tart ma a „társadalomtagozódás” kutatása? A ZSKE Társadalomtudományi Kutatóközpontjának elméleti és empirikus kísérleteiől. Zsigmond Király Egyetem – Ifjúság­szakmai Társaság Alapítvány – L’Harmattan Kiadó, Budapest
- Kabai Imre – Kenéz Anikó – Iharosi Tamás (szerk.) (2018): *Hol tart ma a „társadalomtagozódás” kutatása?* A ZSKE Társadalomtudományi Kutatóközpontjának elméleti és empirikus kísérleteiől. Zsigmond Király Egyetem – Ifjúság­szakmai Társaság Alapítvány – L’Harmattan Kiadó, Budapest
- Kabai Imre (2006): *Társadalmi rétegződés és életesemények. A magyar fiatalok a posztindusztriális korszakban*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Kabai Imre – Iharosi Tamás (2018): *Az elmúlt fél évszázad rétegződéskutatásairól, annak tanulságairól*. In: Kabai Imre – Kenéz Anikó – Iharosi Tamás (szerk.) Hol tart ma a „társadalomtagozódás” kutatása? A ZSKE Társadalomtudományi Kutatóközpontjának elméleti és empirikus kísérleteiől. Zsigmond Király Egyetem – Ifjúság­szakmai Társaság Alapítvány – L’Harmattan Kiadó, Budapest
- Kenéz Anikó – Kabai Imre – Gonda Ágnes – Kabainé Tóth Klára – Krisztián Viktor – Iharosi Tamás (2018): *A 21. század társadalmi kihívásai*. In: Kabai Imre – Kenéz Anikó – Iharosi Tamás (szerk.) Hol tart ma a „társadalomtagozódás”

- kutatása? A ZSKE Társadalomtudományi Kutatóközpontjának elméleti és empirikus kísérleteiől. Zsigmond Király Egyetem – Ifjúságszakmai Társaság Alapítvány – L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Kolosi Tamás – Keller Tamás (2010): *Kikristályosodó társadalomszerkezet*, In: Kolosi Tamás – Tóth István György szerk. Társadalmi riport 2010, Tárki Budapest
- Kolosi Tamás (1984): *Státusz és réteg. Rétegződés-modell vizsgálat III.*, Társadalomtudományi Intézet, Budapest
- Kolosi Tamás (1982): A strukturális viszonyok körvonalai. *Valóság* 11. szám
- Krisztián Viktor – Kabai Imre (2018): *A négydimenziós rétegződésmo­dellünk kialakítása, a teljes faktoriális modell alkalmazása*. In: Kabai Imre – Kenéz Anikó – Iharosi Tamás (szerk.) Hol tart ma a „társadalomtagozódás” kutatása? A ZSKE Társadalomtudományi Kutatóközpontjának elméleti és empirikus kísérleteiől. Zsigmond Király Egyetem – Ifjúságszakmai Társaság Alapítvány – L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Ladányi János (2012): *Leselejteztettek*, L'Harmattan, Budapest
- Land, Hilary (1996): *The crumbling bridges between childhood and adulthood*, In: Brannen, Julia - O'Brian, Michael (szerk.) (1996): *Children in Families. Research and Policy*, Falmer, London
- Layte, Richard – O'Connell, Philip John – Fahey, Tony – McCoy, Selina (2005): Ireland and Economic Globalization: *The Experiences of a Small Open Economy*, In: Blossfeld, Hans-Peter – Klijzing, Erik – Mills, Melinda, Kurz, Karin (szerk.) *Globalization, Uncertainty, and Youth in Society*, Edward Elgar, London
- Lenski, Gerhard (1999): *Hatalom és privilégium. Elmélet a társadalmi rétegződésről*, In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest
- Pakulski, Jan - Waters, Malcolm (1996): *The Death of Class*, Sage Publications Ltd, London
- Schulze, Gerhard (2000): Élménytársadalom. A jelenkor kultúrszociológiája. A hétköznapi élet esztetizálódása, *Szociológiai Figyelő* 1-2. szám
- Somlai Péter (2002): *Húsz év. Családi kapcsolatok változásai a 20. század végi Magyarországon*, Új Mandátum Kiadó, Budapest
- Somlai Péter et al. (2007): *Új ifjúság*, Napvilág Kiadó, Budapest
- Stark, David (1985): *Markets Inside the Socialist Firm – Internal Subcontracting in Hungarian Enterprises*, Előadás az American Sociological Association 1985-ös évi gyűlésén

- Székelyi Mária – Barna Ildikó (2002): *Túlélőkészlet az SPSS-hez*, TIPOTEX Kiadó, Budapest
- Szelényi Iván – Manchin Róbert (1990): *A családi mezőgazdasági termelés a kollektivizált gazdaságokban: három elmélet*, In: Szelényi Iván (szerk.): Új osztály, állam, politika, Európa Könyvkiadó, Budapest
- Thompson, Edward Palmer (1963): *The Making of the English Working Class*, Penguin, London
- Toffler, Alvin (1980): *The Third Wave*, William Morrow Publ, New York

Szerzőink

Bene Viktória

1990-ben született Debrecenben. 2014-ben végzett a Debreceni Egyetem szociális munka szakán, majd 2017-ben szociálpolitika mesterdiplomát szerzett. Egyetemi tanulmányai alatt a krakkói Jagelló Egyetem és a toruni Nicolaus Copernicus Egyetemen is hallgatott szociológiát. Jelenleg a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskola Szociológia és Társadalompolitika Doktori Programjának hallgatója. Szakmai érdeklődése a média, esélyegyenlőség, emberi jogok, internetbiztonság, oktatás területeire irányul. Kutatásában az elektronikus zaklatással, azon belül a szexting kérdéskörével foglalkozik.

Boros László

1950-ben született Szombathelyen. Jogászként diplomázott 1974-ben, kutatóintézeti munkát az MTA Szociológiai Kutató Intézetében és a Társadalomtudományi Intézet Ifjúságkutató Csoportjában végzett. tudományos fokozatot szociológiából szerzett, 1974-től tanít az ELTE-n, jelenleg annak három karán. Vezetője volt 17 hazai és nemzetközi szociológiai kutatásnak. Számos egyetemvezetői, nemzetközi, civil szervezeti és politikai szakértői funkciót töltött be. Kutatási témái a politikai szocializációtól az európai tanulmányokig terjednek.

Bozsó Helga

1978-ban született Szécsénkén. Közgazdaságtant és szociológiát tanult, az Excenter Kutatóközpont munkatársaként kezdett dolgozni, emellett az Ifjúságsszakmai Társaság önkéntesként tevékenykedett. Kutatási területe a szabadidő-pedagógia és a szervezet-szociológia.

Csákó Mihály habil. PhD.

1941-ben született Budapesten. Az ELTE Magyar és filozófia szakán végzett 1964-ben, ugyanitt védte meg egyetemi doktori disszertációját 1972-ben. 1991-ben a szociológia kandidátusa, majd az ELTE Szociológiai Intézetének igazgatója és a Magyar Szociológiai Társaság elnöke lesz. Jelenleg nyugalmazott egyetemi docens, a MTA Szociológiai Bizottságának tagja; a Magyar Szociológiai Társaság elnökségi tagja. Vendégtanár és -kutató: a Berkeley Egyetemen, a Harvardon, Pittsburghben és Párizsban.

Csizmadia Zoltán habil. PhD.

1976-ban született. Szociológusként (MSc) és történelem szakos bölcsészként (MSc) végzett, PhD fokozatát 2008-ban védte meg. 2000 és 2016 között az MTA KRTK RKI Nyugat-magyarországi Tudományos Osztály tudományos munkatársa. Jelenleg a Széchenyi István Egyetem tanszékvezető egyetemi docense (Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszék), a Regionális Tudományi Doktori Iskola törzstagja. Tudományos, szakmai érdeklődésének középpontjában a kapcsolathálózat-elemzés, a társadalmi tőke és a szervezetek közti együttműködések állnak. Erdei-díjas (2008), Akadémiai Ifjúsági díjas (2009), Bolyai ösztöndíjas (2010-2012).

Diósi Pál dr. CsC.

1942-ben született Budapesten. A hatvanas években szerző-mesztergyárosnak tanult, raktáros lett, majd az Operaházban statiszta lett. 1971-ben szerzett diplomát Magyar nyelv és irodalom tanárként és népművelőként. 1972-től csatlakozott az akkor induló KISZ KB Ifjúság- és közvéleménykutató csoportjához, 1975-től öt évig az ELTE Bölcsészettudományi Kar oktatója, 1978-ban doktorált, 1987-ben szerezte meg kandidaturáját. 1992-ben saját céget alapított. 1994-től egy évtizeden át önkéntesként a Bar Kochba Alapítvány ügyvezető alelnöke, 2003-2011 között az Új Ifjúsági Szemle szerkesztője.

Fazekas Anna

Szociológus, 1989-ban született Budapesten. Tanulmányait az ELTE Társadalomtudományi Karán végezte. Korábban az Excenter Kutatóközpont munkatársa volt, 2016 óta szabadúszó kutatóként tevékenykedik. Főként ifjúsági civil szektort érintő kutatásokat végez, projektekben működik közre. Országos és nemzetközi kutatások nyomán az ifjúsági életmód számos aspektusát vizsgálta/vizsgálja, melynek eredményeit több alkalommal publikálta. Kutatási területei: ifjúságszociológia, szabadidő-szociológia, civil aktivitás.

Fekete Marianna PhD.

Szociológus, egyetemi adjunktus. Diplomáját Szegeden szerezte, majd az ELTE Szociológia Doktori Iskola Interdiszciplináris Kutatási Programjában szerzett PhD fokozatot. Ifjúság- és oktatásszociológiát, módszertani tárgyakat tanít, kutatási és érdeklődési területe: kultúra és társadalom, kultúrafogyasztás a digitális korban, generációs szabadidős tevékenységek, az ifjúság szabadidős terei, divatszociológia.

Gregor Anikó PhD.

1984-ben született Békéscsabán. Szociológus, egyetemi adjunktus az ELTE Társadalomtudományi Karán, ahol kutatómódszertani és a nemek szociológiájával kapcsolatos kurzusokat tart. Kutatócsoportot vezetett az ELTE-n, amely az egyetem diáksága körében vizsgálta a szexizmus, a nemi erőszak mítoszok jelenlétét és a szexuális vagy egyéb, nemi alapú erőszakformák tapasztalatát. 2015-ben szerzett doktori fokozatot az ELTE-n, disszertációjának témája a nemi szerepekkel kapcsolatos véleményváltozások a 2000-es években. Kutatási területe a társadalmi nemek szociológiája. Több tanulmány (társ) szerzője, amelyben neoliberalizmus, feminizmus és nemek közti egyenlőtlenségek rendszerének viszonyát vizsgálja.

Hajdu Miklós

1988-ban született Budapesten. Diplomáját az ELTE Társadalomtudományi Karának survey statisztika mesterszakán szerezte 2014-ben, jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájának PhD hallgatója. 2010 és 2018 között döntően oktatási, munkaerő-piaci és konjunktúra-kutatásokban vett részt a Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézetnél, 2017 óta pedig a BCE tanársegédje, illetve szabadúszó kutató.

Iharosi Tamás

1993-ban született Budapesten. 2015-ben szerzett szociológus diplomát, amelyet 2017-ben egészített ki számítógépes társadalom- és hálózatkutató végzettséggel. Kutatási területe a diplomás pályakövetés és a rétegződéskutatás.

Kabai Imre Zoltán PhD.

1954-ben született Várpalotán. 1978-ban szerzett matematikusi, 1981-ben szociológusi végzettséget. Mindkét tudományból szerzett egyetemi doktorátust, PhD fokozatát 2005-ben védte meg. A Zsigmond Király Egyetem oktatója, Társadalomtudományi Kutatóközpontjának vezetője. 1989-ben Erdei Ferenc díjat kapott. 2007-ben és 2016-ban a Zsigmond érem bronz fokozatát. Kutatási területei a rétegződéskutatás, speciális matematikai-statisztikai eljárások alkalmazása a társadalomtudományi adatbázisokban, illetve a diplomás pályakövető rendszerek.

Kabainé Tóth Klára

1956-ban született Mezőtúron. 1979-ben diplomázott történelem-népművelés szakon, 1995-ben szakközgazdász képesítést szerzett. Jelenleg középiskolai tanár. Kutatási területe a munka-kompetenciák és a kompetencia-alapú képzések.

Krémer Balázs

1957-ben született. Szociológus, szociálpolitikus. Matematika-fizika és szociológia szakon szerzett diplomát. 1982 után Ferge Zsuzsa osztályán dolgozott kutatóként az MTA Szociológiai intézetében. A rendszerváltás után különféle foglalkoztatás- és szociálpolitikai kormányzati háttérintézményeket vezetett, nemzetközi szervezetek bizottságaiban képviselte Magyarországot, és ugyancsak, számos nemzetközi szervezet részére végzett különféle szakértői munkákat. Ezen idő alatt is oktatott különböző egyetemeken, és tudományos cikkeket, könyveket publikált. 2004 óta a Debreceni Egyetem egyetemi docense.

Monostori Kristóf

1995-ben született Komáromban. 2018-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerzett szociológia BA diplomát. Jelenleg a komáromi Kerecsen Ifjúsági Egyesület elnökségi tagja és az Ifjúságsszakmai Társaság együttműködője. Kutatási területe többek között a szabadidő-szociológia és a civil aktivitás.

Nagy Ádám habil., PhD.

1972-ben született Budapesten. Hat diplomáját a legkülönbözőbb tudományterületeken szerezte (műszaki, közgazdasági, politológiai, tanári, jogi, egészségügy-menedzsment). Neveléstudományból doktorált és habilitált, a Selye János Egyetem egyetemi docense, a Neumann János Egyetem kutatóprofesszora, volt Bolyai ösztöndíjas, Az Új Ifjúsági Szemle és a Civil Szemle szakperiodikák alapító-főszerkesztője, a Magyar Pedagógiai Társaság Szabadidő-pedagógiai Szakosztályának elnöke, a Magyar Szociológiai Társaság Ifjúságszociológiai Szakosztályának alelnöke, a Nemzeti Civil Alapprogram Tanácsának volt elnöke. Kutatási területei: szabadidő-pedagógia, ifjúságügy és civil világ.

Oross Dániel PhD.

Politológus, doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskolájában szerezte 2015-ben. 2011-től a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézetének kutatója. A 2017-2018-as tanév során a Fulbright ösztöndíjjal az Egyesült Államokban, a Hartwick College-ban tanított. Kutatási területe: politikai részvétel, ifjúságpolitika, politikai szocializáció.

Pintye Zsolt

Szociológus, pályázatíró, projektmenedzser. 2017-ben végzett a Debreceni Egyetem szociológia BA szakán, jelenleg hallgató szociológia mesterképzésen. Egyetemi tanulmányai mellett tanszéke szakkollégiumi szakcsoportjának felelőse, kutatócsoport tag. Szakmai érdeklődése elsősorban a technológia és a társadalom összefüggéseire, valamint a „digital-nomad” munkakultúra jelenségére összpontosul.

Sik Domonkos habil., PhD.

1982-ben született. 2006-ban szerzett szociológiai, 2008-ban filozófiai diplomát. 2010-ben szociológiából doktorált, 2016-ban habilitált, 2014-től az ELTE TáTK oktatója, jelenleg egyetemi docense. A Szociológiai Szemle szerkesztője, a Replika vendégszerkesztője. Némedi és Erdei-díjas. Kutatásai egyaránt irányulnak a modernizáció, az állampolgári kultúra és a mentális zavarok kérdéseire. 2014 óta az ELTE-TáTK-n tanít. 2014-ben Demokratikus kultúra és modernizáció (Eötvös Kiadó), 2016-ban Radicalism and indifference (Peter Lang Verlag) címmel jelent meg publikációja a fiatalok állampolgári szocializációjával kapcsolatban.

Széll Krisztián PhD.

1978-ban született. 2002-ben szerzett közgazdász (BA), 2008-ban szociológus (MA) diplomát. 2017-ben védte meg neveléstudományi PhD. fokozatát. Kutatói pályáját 2008-ban kezdte az Ecostat Gazdaság és Társadalomkutató Intézetben. 2013 és 2017 között az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet munkatársa, 2016-tól az ELTE PPK Neveléstudományi Intézetében dolgozik, jelenleg egyetemi adjunktusként. 2018-tól az MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézetének elemzője. Szintén 2018-tól az Educatio folyóirat szerkesztőbizottsági tagja és rovatvezetője. Kutatási területei: oktatásszociológia, esélyegyenlőség, oktatási eredményesség és méltányosság, iskolai légkör.

Tibori Theodosia Timea Csc.

1950-ben született Békéscsabán. Szociológus, címzetes egyetemi docens, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézetének senior kutatója, 1994-2009-ig tudományos igazgatóhelyettese, 2009-2010 között igazgatója. Tanít a Semmelweis Egyetem, majd a Testnevelési Egyetem Társadalomtudományi Doktori Iskolájában és a Budapesti Gazdasági Egyetemen. Két ciklusban volt az MTA Szociológiai Tudományos Bizottságának titkára. Az Magyar Szociológiai Társaság alapító tagja, 1998-2010-ig titkára, 1998-tól az Elnökség tagja, majd 2015-től alelnöke. 1990-2006 között az MSZT Művészet-szociológiai Szakosztály titkára. 1994-ben Polányi Díjban részesült. Kutatási területei: kultúra- és művészet-szociológia, életmód és szabadidő-szociológia.

Tóth Péter PhD.

1977-ben született Győrben. Az ELTE-n végzett történelem és szociológia szakon. Jelenleg a Széchenyi István Egyetem Apáczai Csere János Kar egyetemi docense a Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszéken. Kutatási területei: helyi társadalmak, információs társadalom, helyi identitás és helyi konfliktusok.

Az ezredforduló óta megvalósuló nagymintás ifjúságkutatási program – amely a 15-29 éves korosztály élethelyzetét igyekszik négyévenként rögzíteni – alkalmas eszköz arra, hogy átfogó képet festhessen a magyar fiatalokról.

A kutatói közösség korábban minden esetben hozzájutott és dolgozhatott a kutatási adatokkal. A 2016-os adatfelvétel volt az első, amikor az uniós forrásokból finanszírozott kutatás adatbázisa nem volt elérhető. Évekig – egész pontosan 2018-ig – hírért-hamvát sem lehetett hallani maguknak az adatoknak, csak arról értesülhettünk, hogy azok felvételre kerültek, jó helyen vannak, s munkálatok zajlanak a háttérben. Hogy egy kutatási anyagot, adatbázist csak belső körök ismerhettek meg, az eredményeket az azt ismerő kutatók nem hozhatták még szakmai fórumokon sem nyilvánosságra: ez régmúlt reflexeket idéz, s ütközik az uniós támogatásokra vonatkozó szabályokkal.

Jelen kötet tehát egy olyan ifjúságkutatás adatainak autonóm értelmezését tartalmazza, amely 2016-ban került felvételre és rendes körülmények között került volna közzétételre is. A kötetbeli 13 fejezetben igyekeztünk teljes képet adni: az ifjúságkutatások jól megszokott, klasszikus sorrendjét követi, így végigveszi a demográfiai szerkezet, származó család, a családalapítás-gyerekvállalás, a társadalmi rétegződés, az oktatási és munkaerőpiaci státusz és életút aspektusait. Áttekinti a gazdasági erőforrások, az egészségvilág, a fogyasztás és az online lét sajátosságait, az identitás és önkép, értékrendszer, a szabadidős tér jellegzetességeit, továbbá beszél, a generációs problémátérkép, a migráció és az ifjúságügy, valamint a civil világ specialitásairól.

A kötet szerzői – miközben nem vitatják a „hivatalos” kötet szerzőinek szakmai és erkölcsi elkötelezettségét – a fent említett, a transzparencia körébe tartozó visszásságokkal azonban nem vállalhattak közösséget. Autonóm értelmiségiként nem keretezte munkájukat sem hatalmi nyomás, sem szerkesztői utasítás, sem öncenzúra. S így talán már érthető, hogy miért adtuk a címet: „Margón kívül”.